Griffiths Martin
Fifty Key Thinkers in International Relations
London and New York, Routledge 1999

Martin Griffiths este conferenţiar universitar la Şcoala de Studii Politice şi Internaţionale a Universităţii Flinders, Australia de Sud. Printre lucrările anterioare se numără *Realism, Idealism and International Politics* (Routledge, 1992).

S

RELAŢII INTERNAŢIONALE

Şcoli, curente, gânditori

În româneşte de
Darie Cristea, Olga Popistaşu, Cristian Barna,
Florin L. Cojocaru (Universitatea din Bucureşti),
Romana Careja (Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca),
Adrian Tudorache (Şcoala Naţională de Studii Politice
şi Administrative, Bucureşti)

Consultant de specialitate
Dan Năstase

Coordonator si Prefaţă de
Ionel Nicu Sava

CUPRINS

Prefaţă

Publicarea prezentei lucrări de relaţii internaţionale încearcă să răspundă nevoilor generate de extinderea învăţământului de profil în România. Domeniile noi de specializare universitară, cum sunt studiile de securitate, geopolitică, relaţii internaţionale, integrare europeană şi euro-atlantică, dezvoltate în ultimii ani în diferite universităţi, solicită extinderea suportului bibliografic disponibil în limba română. În acest sens, manualele universitare sunt un pas necesar pentru consacrarea unor noi specializări academice. Este motivul pentru care studenţi masteranzi şi cadre didactice din cîteva instituţii de învăţământ superior (Universitatea din Bucureşti, Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca şi SNSPA Bucureşti), cărora li s-au adăugat experienţa unui referent şi meticulozitatea unui diplomat, şi-au unit eforturile pentru a publica acest manual. Publicarea lui se încadrează în seria de manuale iniţiate în cadrul Masterului de Studii de Securitate de la Facultatea de Sociologie şi Asistenţă Socială, Universitatea din Bucureşti, serie din care fac parte manuale universitare deja publicate (sociologie militară, geopolitică) sau care se află în stadiu de proiect.

Ca domeniu independent de studiu universitar, relaţiile internaţionale (RI) s-au dezvoltat extensiv în anii '70-'80 de cealaltă parte a fostei Cortine de Fier. De-a lungul timpului a apărut o vastă literatură a cărei simplă trecere în revistă ar solicita astăzi eforturile a numeroşi cercetători vreme de mai mulţi ani. Totuşi, în ultimul deceniu s-au creat condiţiile pentru o evaluare critică şi astfel a devenit posibilă analiza literaturii RI după câteva categorii care să permită organizarea sa în funcţie de curentele de gândire din care s-a inspirat, de teoriile pe care le-a creat şi de autorii pe care i-a consacrat. Acesta este şi tipul de demers preferat de iniţiatorul acestei traduceri. Demersul nostru permite o trecere în revistă a principalelor şcoli de gândire RI, ilustrate de autorii cei mai cunoscuţi din interiorul fiecărei şcoli. Prezintă astfel avantajul de a cuprinde toate şcolile consacrate (realism, liberalism, sociologie istorică, radicalism, feminism etc.) şi primii cei mai cunoscuţi 50 de gânditori (o ierarhie altfel arbitrară, care aparţine autorului versiunii originale) între coperţile unei singure lucrări. Are probabil dezavantajul, datorat spaţiului disponibil limitat, de a realiza o prezentare restrânsă a autorilor şi a contribuţiei lor. Furnizează însă suficiente repere şi recomandări bibliografice pentru cei interesaţi de aprofundarea unei şcoli sau a unui autor.

În acest fel, lucrarea răspunde menirii sale esenţiale: iniţierea în principalele curente de gândire din studiul relaţiilor internaţionale şi contactul cu lucrările celor ce au ilustrat aceste curente. Motiv pentru care manualul este util studenţilor şi cercetătorilor care au nevoie de o pregătire introductivă în RI. La fel de util se poate dovedi şi celor care ocupă funcţii de responsabilitate publică (politicieni, diplomaţi, militari, funcţionari) sau formatorilor de opinie publică, cum sunt jurnaliştii, care doresc să-şi completeze pregătirea profesională şi care pot beneficia astfel de o informare avizată în domeniu.

Practica traducerilor a fost evident extinsă în ultimii ani în România. Pe de o parte, a fost nevoie de umplerea unui uriaş gol de informaţie, acumulat vreme de mai multe decenii după cel de-al doilea război mondial. Pe de altă parte, prudenţa academică ne îndeamnă, cel puţin în ştiinţele sociale, să procedăm critic în preluarea diferitelor texte din limbile de circulaţie. În paralel cu practica traducerilor este nevoie de asimilarea aparatelor critice de evaluare a diferitelor lucrări, a numeroşilor autori traduşi sau cel puţin a principalelor orientări teoretice. Aparatul critic este întotdeauna necesar pentru o bună raportare şi asimilare în cadrul culturii locale a oricărei contribuţii externe. În cazul culturii române au fost asimilate şi deci au devenit obiecte de inventar academic şi profesional în principal acele lucrări care şi-au găsit un referenţial local. Teoriile şi, în general, ideile nu pot circula în afara unui referenţial critic, ceea ce înseamnă că notorietatea nu este suficientă pentru a impune un autor sau o lucrare în cadrul unei comunităţi academice. Deocamdată, se poate aprecia că atât traducerile, cât şi contribuţiile româneşti sunt necesare pentru dezvoltarea studiului RI în România. În această lucrare recomandările bibliografice sunt aproape exclusiv pentru literatura de limbă engleză datorită numărului mic de cărţi traduse sau de contribuţii autohtone, aflate în circulaţie în limba română.

Ceea ce particularizează traducerea de faţă este tocmai prezenţa unui aparat critic, prin care fiecare autor expus este raportat la orientarea teoretică în interiorul căreia s-a afirmat, în particular, şi la domeniu, în general. În acest fel, traducerea pe care o propunem câştigă pe cel puţin două planuri: răspunde unei nevoi acute de informaţie în materie şi oferă elemente de referinţă pentru asimilarea corectă a acestei informaţii.

Raportarea critică a oricărei traduceri permite aşadar o mai bună asimilare a sa şi, în paralel, actualizarea contribuţiilor autohtone. De aceea, publicarea unei versiuni în limba română a uneia dintre cele mai vehiculate lucrări în străinătate destinate pregătirii generale în RI poate fi socotită în primul rând o întreprindere de asimilare a tradiţiei occidentale

(îndeosebi a celei dominante, anglo-saxone). Este însă şi o bună ocazie pentru a menţiona, cel puţin în acest cuvânt introductiv, că există şi o semnificativă contribuţie românească la studiul relaţiilor internaţionale (în principal înainte de cel de-al doilea război mondial, dar cu o oarecare continuitate şi în perioada comunistă) care, în paralel cu traducerile, trebuie (re)introdusă în circuitul academic. Lucrarea Geopolitica integrării europene *(colectiv, Editura Universităţii din Bucureşti, 2003), publicată sub auspiciile* Centrului de Geopolitică şi Antropologie Vizuală, *reprezintă o invitaţie în acest sens. De aceea, prezenta întreprindere trebuie înţeleasă, în continuarea unui proiect mai general, ca o tentativă de a asimila şcoala occidentală, dominantă astăzi, şi de a stimula totodată reluarea tradiţiei româneşti.*

Împărtăşesc opinia că, pentru dezvoltarea academică a disciplinei relaţiilor internaţionale la noi în ţară, calea potrivită o reprezintă „naturalizarea“ (sau ceea ce am numit asimilarea critică) a sofisticatelor şcoli occidentale, în paralel cu valorificarea tradiţiilor proprii.

Necesităţile universitare ale ultimilor ani m-au apropiat de scrierile interbelice româneşti, îndeosebi de studiile de geopolitică. Am putut constata larga compatibilitate, pentru vremea la care au fost scrise, a abordărilor multor geopoliticieni români. Spre exemplificare, amintesc teoria lui Simion Mehedinţi despre semnificaţia frontierei ponto-baltice, elaborată încă din 1916. „Meridianul istoriei“, cum a denumit Mehedinţi această frontieră care separă Europa de Asia pe linia de la Marea Baltică la Marea Neagră, se suprapune aproape perfect pe meridianul extinderii NATO din 2002. Similar, scrierile de filozofie pacifistă ale lui Dimitrie Gusti pot fi uşor comparate cu lucrări similare din Occident, după cum geografia istorică a lui Gheorghe Brătianu se încadrează, lucru deja confirmat, în curentul şcolii franceze a Analelor, din care s-a inspirat mai târziu şcoala mondialistă a lui Wallerstein. Nicolae Titulescu, considerat simbolul politicii externe româneşti, este un alt exemplu, compatibil de această dată cu şcoala instituţionalistă europeană.

Aşadar, asimilarea critică a vastei literaturi occidentale şi stimularea refacerii tradiţiei româneşti din domeniul studiilor internaţionale mi se par necesare în egală măsură. Publicarea prezentei traduceri este parte a acestui demers.

Ionel Nicu Sava

În memoria părinţilor mei,

Richard Tudor (1924-1993)
Lilian Doreen (1926-1996)

Mulţumiri

Kieron Corless m-a căutat în 1995, cu o propunere iniţială pentru această carte. Mi-a fost de mare ajutor în a pune proiectul pe picioare şi îi mulţumesc pentru toată munca depusă în fazele iniţiale. Nu aş fi putut scrie această carte fără ajutorul unor oameni întâlniţi de-a lungul acestui drum. Îi mulţumesc în special lui Terry O'Callaghan pentru ajutorul lui în studierea elementelor bibliografice cheie. Îi sunt, de asemenea, recunoscător lui David Mathieson şi Lachlan Pontifex pentru ajutorul lor în adunarea materialelor. O serie de colegi au citit şi mi-au furnizat observaţii critice utile la anumite secţiuni. Între aceştia se numără George Crowder, Leonard Seabrooke, Tom Martin şi David Moore. Îi sunt în mod în special îndatorat lui Rick DeAngelis. El a citit întreaga carte de la început până la sfârşit şi deprinderile sale editoriale au contribuit inestimabil la îmbunătăţirea variantei finale. Pentru toţi cei care m-au încurajat să cred că aş putea termina acest proiect la timp, multe mulţumiri.

În sfârşit, partenera mea, Kylie, a îndurat multe nopţi, până târziu, zgomotul tastaturii din camera alăturată. Îi mulţumesc pentru toleranţă şi dragoste şi îi promit să nu mai depun vreodată o muncă atât de obsedantă pentru un proiect similar.

Cuvânt înainte

Acest volum urmează drumul deschis de Diané Collinson cu lucrarea *Fifty Major Philosophers* (1987) şi de John Lechte cu *Fifty Key Contemporary Thinkers* (1994). Menţinerea standardelor înalte fixate de aceşti autori a fost o provocare descurajantă. Ca şi ei, îi ofer cititorului liste cu lucrările fiecărui gânditor studiat, repere biografice acolo unde era cazul şi un ghid pentru o lectură aprofundată. Am încercat să fiu cât mai obiectiv posibil faţă de fiecare teoretician, deşi uneori nu m-am sfiit să introduc în text judecăţi proprii. Pentru a-l ajuta pe cititor în parcurgerea domeniului ca întreg, ca şi a şcolilor de gândire din cadrul lui, am inclus, la finalul cărţii, o bibliografie generală.

Cartea prezintă numai teoreticienii importanţi din domeniul relaţiilor internaţionale din secolul al XX-lea. Există o serie de alte lucrări, texte excelente despre gânditorii clasici ai disciplinei (menţionaţi în bibliografia generală) şi am vrut să mă suprapun cu ele cât mai puţin posibil. Din acest motiv am exclus, de asemenea, gânditori importanţi din domeniul strategiei nucleare şi am trimis cititorul la lucrarea coordonată de John Baylis şi John Garnett, *Makers of Modern Strategy*, Londra, Pinter, 1991. Oricum, unele intersectări sunt inevitabile. Ultimele două decenii au fost caracterizate de o serie de polemici aproape nesfârşite privind meritele comparative ale „paradigmelor" concurente din domeniu. În lipsa consensului asupra criteriilor adecvate de identificare şi evaluare a acestora, este potrivit să-i analizăm pe aceşti gânditori prin prisma propriilor realizări, aceasta devenind din ce în ce mai mult o regulă în domeniu. Astfel, unii teoreticieni incluşi în această carte sunt discutaţi şi în altă parte. A se vedea în special: Iver B. Neumann şi Ole Waever (coordonatori), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997; Joseph Kruzel şi James N. Rosenau (coordonatori), *Journeys Through World Politics: Autobiographical Reflections of*

Thirty-Four Academic Travellers, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989; Michael Smith, *Realist Thought From Weber to Kissinger*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1986. Oricum, am încercat să minimizez aceste suprapuneri, unele dintre ele fiind însă inevitabile când scrii despre teoreticieni importanţi, indiferent de domeniul academic pus în discuţie.

În ciuda cerinţei din ce în ce mai mari de a discuta mai degrabă gânditori individuali decât „şcoli de gândire“ practic lipsite de corporalitate, am urmat exemplul lui John Lechte şi i-am plasat pe teoreticienii respectivi în categorii, în loc să îi menţionez pur şi simplu în ordine alfabetică. Categoriile însele reprezintă şcolile de gândire dominante în studiul contemporan al relaţiilor internaţionale, deşi există un substanţial câmp comun de viziuni şi idei la gânditorii din cadrul lor. Într-adevăr, s-ar putea spune că semnul oricărui mare gânditor este capacitatea de a depăşi cadrele convenţionale de analiză. De pildă, teoria lui J. A. Hobson despre imperialism este foarte critică la adresa multor argumente liberale privind binefacerile „comerţului liber“ şi a fost inspirată de unele din ideile lui Karl Marx. În chip asemănător, Robert Keohane este îndatorat descoperirilor multor realişti chiar prin modul în care a căutat să depăşească limitările acestora. Folosirea categoriilor menţionate are, în viziunea mea, nu scopul de a-i plasa pe aceşti gânditori într-un soi de cuşcă teoretică sau ideologică, ci pe acela de a arăta faptul că, deşi pot fi încadraţi în mod util în tradiţii de gândire îndelungate, sunt rar limitaţi la acestea. O scurtă notă introductivă precede fiecare grup de teoreticieni din respectivele categorii.

Această lucrare prezintă autori care au avut contribuţii substanţiale la modul în care gândim relaţiile internaţionale la sfârşitul secolului al XX-lea; am încercat să mă asigur că lucrarea ca întreg reprezintă profilul domeniului. Astfel, pe lângă tradiţionalii realişti, liberali şi radicali, am introdus teoreticieni din subdomenii în afirmare, precum postmodernismul şi feminismul. În cele trei categorii principale am inclus câte un om de stat care să reprezinte întruparea politică a paradigmei respective. Astfel, apar Henry Kissinger ca arhirealist, Woodrow Wilson ca liberal şi V. I. Lenin ca radical. Aceste figuri istorice au contribuit şi cu o substanţială literatură de specialitate la domeniul relaţiilor internaţionale. Secţiunea dedicată teoriilor despre naţiune poate fi problematică pentru unii. Cred că, într-o epocă în care naţionalismul revine în politica mondială, este justificată includerea unora dintre cei mai buni analişti ai fenomenului, deşi nu pot fi consideraţi „teoreticieni ai relaţiilor internaţionale“ în sens strict. În cadrul celor trei categorii dominante am încercat să asigur un echilibru între filosofii politici, cercetătorii diplomaţiei şi ai folosirii forţei între state şi cei preocupaţi de economia politică internaţională.

În sfârşit, trebuie să arăt că majoritatea teoreticienilor din această carte încă studiază şi scriu, aşa încât cititorul nu ar trebui să substituie modestele mele schiţe unei întâlniri directe cu munca acestora. Paginile care urmează intenţionează să completeze cursurile de relaţii internaţionale şi să-i inspire pe cei care pătrund într-una dintre cele mai interesante şi mobile discipline academice.

Martin Griffiths

REALISMUL

Relaţiile dintre state au loc în absenţa unui guvern mondial. Pentru realişti, acest lucru înseamnă că sistemul internaţional este anarhic, iar relaţiile internaţionale pot fi cel mai bine înţelese prin descifrarea modului în care puterea este distribuită între state. În ciuda egalităţii legale formale, distribuţia inegală a puterii înseamnă că arena relaţiilor internaţionale este o formă a „politicii de putere“ (*power politics*). Puterea este greu de măsurat; distribuţia sa între state se schimbă în timp şi nu există un consens al statelor cu privire la modul de a o distribui. Relaţiile internaţionale sunt prin urmare un domeniu al necesităţii (statele trebuie să obţină putere pentru a supravieţui într-un mediu competitiv) şi al continuităţii în timp. Când realiştii analizează schimbarea în sistemul relaţiilor internaţionale, ei se concentrează asupra schimbărilor echilibrului de putere dintre state şi tind să nu ţină cont de posibilitatea unei schimbări fundamentale în dinamica sistemului însuşi. Adepţii acestei teorii subscriu acestor ipoteze de bază când explorează următoarele probleme: (1) Care sunt sursele principale ale stabilităţii şi instabilităţii în sistemul internaţional? (2) Care este echilibrul de putere real şi dezirabil între state? (3) Cum ar trebui să se comporte marile puteri unele faţă de celelalte şi faţă de statele mai slabe? (4) Care sunt sursele şi dinamica schimbărilor contemporane în echilibrul de putere? În ciuda câtorva afirmaţii comune cu privire la natura relaţiilor internaţionale, realiştii nu răspund într-un glas la aceste întrebări şi ar fi greşit să credem că ipotezele comune duc la elaborarea unor concluzii similare. De fapt, există un dezacord puternic în ceea ce priveşte beneficiile fiecărui echilibru de putere (unipolar, bipolar şi multipolar) în parte. De altfel, se discută mult despre raportul cauzal al importanţei relative a felurilor diferite de putere în relaţiile internaţionale contemporane cu statele şi presiunile internaţionale asupra lor.

RAYMOND ARON

Raymond Aron s-a născut la Paris în 1905, ca şi Jean-Paul Sartre. Amândoi au fost educaţi la şcoala de elită *Ecole Normale Supérieure*, care a produs gânditori şi politicieni precum Claude-Lévi Strauss, Leon Blum, Georges Pompidou şi Michel Foucault. Deşi Sartre a fost în general mult mai cunoscut, iar, din 1940 până în 1970, Aron a fost considerat un paria de intelectualii aripii de stânga în parte datorită gaullismului şi anticomunismului său hotărât, reputaţia celui din urmă a crescut după moartea sa, în 1983, în comparaţie cu aceea a fostului său concurent.

Opera lui Aron este prea complexă şi vastă pentru a putea fi prezentată pe scurt. El a fost jurnalist, dar şi sociolog, iar sfera intereselor sale intelectuale a fost mult mai amplă decât cea a multor cercetători ai relaţiilor internaţionale. În domeniul relaţiilor internaţionale Aron este foarte cunoscut pentru cartea *Paix et guerre*, care a apărut pentru prima dată în limba engleză în 1966. Cercetătorilor aflaţi în căutarea unui principiu călăuzitor pentru a analiza relaţiile interstatale posibile nu le-a fost uşor să citească această lucrare cu amplitudine discursivă şi profunzime istorică. Aron este cunoscut şi pentru analiza incisivă a dilemelor strategiei în era nucleară. Deşi este corect, după cum vom vedea, să îl încadrăm în şcoala realistă, este important să menţionăm felul în care el abordează studiul relaţiilor internaţionale spre deosebire de gânditorii realişti americani.

Ca evreu francez care şi-a petrecut ceva timp în Germania înainte ca Hitler să ajungă la putere în anii '30, Aron a reacţionat faţă de apariţia fascismului în Europa şi a stalinismului în Uniunea Sovietică altfel decât majoritatea intelectualilor francezi din epoca postbelică. În ciuda formaţiei sale filozofice bazate pe teoriile abstracte ale istoriei din lucrările lui Marx şi Hegel, dezgustul său faţă de gândirea utopică şi faţă de totalitarism în toate formele lui a oferit scrierilor sale un aer de pesimism critic prin refuzul de a întreţine speranţa că politica va putea fi vreodată un spaţiu potrivit pentru promovarea prin forţă de versiuni particulare ale unei vieţi mai bune în detrimentul altora. În 1978 scria:

> „Apariţia naţional-socialismului … şi revelaţia politicii în expresia sa dialogică mă forţează să mă contrazic cu mine însumi, cu preferinţele mele intime; mi-au inspirat un soi de revoltă împotriva instruirii pe care am primit-o în facultate, împotriva spiritualităţii filozofilor şi împotriva tendinţei anumitor sociologi de a interpreta greşit impactul regimurilor politice sub pretextul concentrării asupra realităţilor permanente."[1]

Experienţa i-a insuflat lui Aron angajamentul faţă de liberalism şi admiraţia pentru munca lui Max Weber, în defavoarea utopiei şi a materialismului istoric al lui Marx, care i-a inspirat pe alţi intelectuali europeni, nici ei încântaţi de teoriile progresive evoluţioniste ale istoriei (a se vedea în mod special cartea sa *The Opium of the Intellectuals*, publicată în 1955). O abordare corectă a teoriei şi practicii politice constă în recunoaşterea unor valori politice diferite şi adesea incompatibile şi prin urmare a existenţei şi competiţiei diferitelor interpretări/ideologii divergente care privilegiază unele din aceste valori în defavoarea celorlalte. Anumite interpretări ar putea fi analizate critic în ceea ce priveşte consistenţa lor internă şi compatibilitatea lor cu structurile sociale şi politice existente, dar ar fi o utopie să credem în utilitatea raţiunii ca mijloc de a transcende o asemenea competiţie.

Pornind de la acest punct de vedere, o mare parte a lucrărilor lui Aron s-a concentrat asupra naturii industrializării şi a viabilităţii diferitelor moduri de a o promova în societăţile capitaliste şi aşa-zis „socialiste". El a fost printre primii care au susţinut că modelul sovietic de planificare centralizată, deşi facilita industrializarea forţată, nu era potrivit pentru conducerea unei societăţi industriale mai complexe.[2]

În principiu, el a apărat capitalismul occidental liberal de criticile de stânga şi l-a susţinut ca pe mijlocul cel mai bun de combinare a creşterii economice cu o anumită măsură de libertate politică şi redistribuţie economică. Deşi a recunoscut existenţa conflictului de clasă, nu a crezut niciodată în ideea potrivit căreia „clasa muncitoare" era suficient de omogenă sau motivată pentru a se revolta împotriva nedreptăţii din societatea capitalistă. În condiţiile în care societăţile capitaliste pot combina obţinerea profiturilor cu un anumit nivel al bunăstării şi redistribuirii, el nu a găsit nici un motiv pentru care conflictul dintre muncitori şi capitalişti să fie unul cu sumă zero. Într-adevăr, Aron a sperat ca, pe termen lung, asemenea societăţi să-şi modereze competiţia ideologică, deşi a exprimat îngrijorarea că dominaţia grupurilor de presiune ar putea slăbi procesul democratic şi ar putea priva statele liberale de „capacitatea de conducere" a intereselor societăţii ca întreg.

În ceea ce priveşte studiul relaţiilor internaţionale, în afară de industrializarea *per se*, Aron a fost inspirat de lucrările lui Hobbes şi Clausewitz. Într-o oarecare măsură el a împărtăşit viziunea realistă cu privire la existenţa unei diferenţe fundamentale între *relaţiile interne* şi *internaţionale*, această diferenţă fiind piatra de temelie a întregii teorii a relaţiilor internaţionale. Pentru Aron, politica externă este constituită din comportamentul diplomatico-strategic, iar relaţiile internaţionale se des-

făşoară în umbra războiului. Prin acest lucru, el nu a intenţionat să afirme că războiul este o posibilitate permanentă, ci doar că legitimarea violenţei pentru asigurarea scopurilor statului este comună tuturor statelor şi că nu ar putea fi monopolizată aşa cum fusese în interiorul graniţelor teritoriale ale statului. În faimoasa sa frază, relaţiile internaţionale sunt

> „relaţii între unităţi politice care pretind fiecare dreptul de a-şi face singure dreptate şi de a fi singurul arbitru în privinţa deciziei de a lupta sau de a nu lupta".[3]

Desigur, un asemenea argument pare să-l plaseze pe Aron în mod corect printre realişti, dar, la o examinare mai atentă, opera lui Aron apare mult mai subtilă decât, să zicem, cea a lui Hans Morgenthau sau Kenneth Waltz. Deşi era de acord cu Morgenthau că relaţiile internaţionale sunt în anumite privinţe o luptă pentru putere între state, conceptul puterii era prea nebulos pentru a servi ca principiu de bază pentru înţelegerea relaţiilor internaţionale. La fel, deşi era de acord cu Waltz că mediul relaţiilor internaţionale era structurat în mod unic, acest mediu nu stabileşte obiectivele statelor. Într-adevăr, „obiectivele" unui stat nu pot fi reduse la o formulă simplă:

> „Securitatea, puterea, gloria, ideile sunt obiective esenţialmente eterogene care pot fi reduse la un singur termen doar distorsionând înţelesul uman al acţiunii diplomatico-strategice. Dacă rivalitatea dintre state este comparabilă cu un joc, miza nu poate fi exprimată printr-un singur concept valabil pentru toate civilizaţiile, în toate epocile. Diplomaţia este un joc în care câteodată jucătorii riscă să-şi piardă vieţile, iar altădată preferă victoria, nu avantajele care ar rezulta în urma ei."[4]

În absenţa unei formule simple care să prevadă obiectivele statului, cel mai bun lucru pe care îl poate face cineva în calitate de filozof, diplomat sau strateg este să încerce să înţeleagă scopurile şi motivele statului pe baza celor mai bune dovezi de care dispune. *Paix et guerre* poate să-i dezamăgească pe cei aflaţi în căutare de generalizări anistorice, căci în cel mai bun caz reprezintă o colecţie de ipoteze parţiale bazate pe modurile în care statele se influenţează unele pe altele în funcţie de: a) diferite epoci istorice; b) constrângerile „materiale" ale spaţiului (geografia), populaţiei (demografia) şi resurselor (economia); c) factorii „morali" care provin din „stilul statelor de a fi şi de a se comporta".[5]

Potrivit lui Aron, teoria internaţională trebuie să încerce nu să privilegieze vreuna din aceste categorii, ci să le îmbine pe toate trei într-o

încercare istorică de a trasa procesele de schimbare şi de continuitate în timp în interacţiunea acestor factori. Ca urmare, deşi ar avea sens să comparăm epoci istorice caracterizate, de exemplu, de configuraţii bipolare şi multipolare ale puterii, asupra stabilităţii lor relevante ne-am putea pronunţa cel mult ipotetic, ţinând cont de caracterul statelor într-o anumită epocă. Este tot aşa de important că statele împărtăşesc anumite valori sau interese comune ca şi modul în care ele se află în relaţie unele cu altele pe o scară cantitativă a „puterii". O mare parte a lucrării *Paix et guerre* este dedicată prezentării şi analizării punctelor slabe ale unor şcoli de gândire care, în opinia lui Aron, exagerează influenţa factorilor de mediu, cum ar fi geopolitica şi teoria marxist-leninistă a imperialismului economic, drept cauze ale războiului. Aron scoate în evidenţă, de exemplu, că „excesul de capital" al Franţei – care, potrivit teoriei, ar fi trebuit investit în colonii – ajungea de obicei în America de Sud şi în Rusia şi nu în Africa de Nord. Mai mult, el a sugerat că nu există un motiv real ca pieţele interne să nu se extindă nelimitat pentru a absorbi „producţia în exces" a statelor capitaliste avansate. În schimb, el a subliniat că rivalitatea tradiţională dintre state este principala „cauză" a războiului.

Partea finală a lucrării *Paix et guerre* încearcă să răspundă la întrebarea privind modul în care s-a schimbat sistemul internaţional în perioada de după 1945. Aici pe autor îl interesează în mod special dacă armele nucleare au schimbat fundamental gândirea strategică cu privire la rolul forţei în politica externă. În această carte, dar şi în alte lucrări, Aron s-a dovedit perfect conştient de ambiguitatea dovezilor, ca şi de dilemele centrale cu care se confruntau strategiile şi etica diplomatică în era nucleară.

Pe de o parte, el a subliniat că între armele nucleare şi cele convenţionale exista o diferenţă fundamentală deoarece capacitatea lor de distrugere, viteza de atingere a ţintei şi utilitatea militară limitată au făcut ca ele să fie folosite mai mult pentru a descuraja războiul decât pentru a-l duce. Pentru prima dată în istoria omenirii, statele care deţineau arme nucleare aveau capacitatea de a se distruge reciproc fără să fie nevoite să înfrângă forţele armate ale adversarilor. Imediat după ce superputerile s-au aflat în situaţia de distrugere reciprocă asigurată (la finele anilor '50), ele au atins punctul numit descurajare „existenţială". Fiecare parte avea capacitatea de a o distruge în întregime pe cealaltă printr-o a doua lovitură nucleară de răspuns, iar această sancţiune extremă şi teama de escaladare erau suficiente pentru a descuraja fiecare parte să lanseze prima lovitură. Pentru Aron această condiţie existenţială era sigură atâta timp cât nici una dintre superputeri nu putea să distrugă capacitatea de răspuns a celeilalte printr-un atac nuclear şi atât timp cât nu se putea construi nici un adăpost

blindat împotriva armelor nucleare. Eficienţa sau credibilitatea intimidării nucleare nu se bazau pe *strategii* sau *doctrine* complexe utilizate de una din părţi pentru a o convinge pe cealaltă de ceea ce s-ar putea întâmpla dacă un conflict direct ar izbucni între ele. Credibilitatea descurajării ţinea de arme ca atare, nu de încercările statelor de a gândi un război nuclear în termeni convenţionali, iar Aron i-a criticat sever pe cei ce plănuiau conflicte nucleare şi pe adepţii teoriei jocului din Statele Unite pentru modul lor diferit de gândire. În ceea ce priveşte consideraţiile sale cu privire la limitările inerente ale teoriei internaţionale în general, Aron a insistat că strategia nucleară nu ar putea deveni niciodată o ştiinţă exactă.

Pe de altă parte, deşi Clausewitz i-a fost puţin de folos în examinarea condiţiilor în care războiul nuclear ar fi putut fi dus şi „câştigat", el a crezut că o stabilitate mai mare în potenţialul de descurajare dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică (în ciuda cursei înarmărilor dintre ele) determina mai puţină stabilitate la nivelurile inferioare ale sistemului internaţional. Superputerile însele ar fi putut fi tentate să folosească arme convenţionale în războaiele din „proximitatea" lor în cazul în care nu exista temerea unei escaladări, iar conflictele regionale ar fi continuat în umbra stării de „stand-off" nuclear dintre cele două mari puteri. Aron a ajuns la concluzia potrivit căreia războiul rece a fost fără precedent şi, în contextul diferenţelor ideologice dintre cele două superputeri nucleare, inevitabil.

În ciuda, dacă nu chiar din cauza pericolelor fără precedent ale erei nucleare, combinate cu incertitudinea care a caracterizat întotdeauna relaţiile internaţionale, Aron a crezut cu putere în *prudenţă* ca fiind cea mai potrivită etică a artei politice. Prin aceasta a înţeles nevoia de a înlocui convingerea cu lecţia consecinţelor:

> „A fi prudent înseamnă să acţionezi în funcţie de o situaţie specifică şi date concrete, nu în funcţie de un sistem oarecare sau prin obedienţă pasivă faţă de o regulă ... înseamnă să preferi limitarea violenţei faţă de pedepsirea unei părţi presupuse a fi vinovate sau faţă de o aşa-numită justiţie absolută; înseamnă să stabileşti obiective tangibile concrete … nu unele intangibile şi poate fără sens, cum ar fi «o lume sigură pentru democraţie» sau o lume din care politica de putere a dispărut."[6]

Pe scurt, Raymond Aron s-a remarcat, prin realismul său sobru şi pluralismul liberal, ca teoretician al relaţiilor internaţionale şi critic al exceselor războiului rece. De asemenea, ne-a atras atenţia fără remuşcări asupra limitelor pe care le aşteptăm de la teorie, asupra nevoii de a ne baza generalizările pe o bună cunoaştere a evenimentelor neprevăzute ale istoriei şi de a încerca să evităm atât căderea într-un cinism permanent, cât şi întreţinerea unor speranţe utopice în ceea ce priveşte transcendenţa relaţiilor internaţionale.

Note

1. „On the Historical Condition of the Sociologist", republicată într-o colecţie de eseuri, *History and Politics*, editată de M.B. Conant, Free Press, New York, 1978, p. 65.
2. A se vedea în special Raymond Aron, *Democracy and Totalitarianism*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1968.
3. Raymond Aron, *Peace and War*, ediţia în limba engleză, Praeger, New York, 1968, p. 5.
4. *Ibid*., p. 91.
5. *Ibid*., p. 279.
6. *Ibid*., p. 585.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Hoffmann, Morgenthau şi Valtz.

Principalele lucrări ale lui Raymond Aron

The Century of Total War, Derek Verschoyle, Londra, 1954.

The Opium of the Intellectuals, traducere în engleză de Terence Kilmartin, Secker & Warburg, Londra, 1957.

Diversity of Worlds: France and the United States Look at Their Common Problems, The Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1957.

France: The New Republic, Oceana Publications, New York, 1960.

Introduction to the Philosophy of History: An Essay on the Limits of Historical Objectivity, traducere în engleză de George J. Irwin, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1961.

The Dawn of Universal History, traducere în engleză de Dorothy Pickles, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1961.

The Great Debate: Theories of Nuclear Strategy, traducere în engleză de Ernst Pawel, Doubleday, Garden City, New York, 1965.

„What Is a Theory of International Relations?", în *Journal of International Affairs*, nr. 21, 1967, p. 185-206.

On War, traducere în engleză de Terence Kilmartin, W.W. Norton, New York, 1968.

Peace and War, traducere în engleză de Richard Howard şi Annette Baker-Fox, Praeger, New York, 1968.

Progress and Disillusion: The Dialectics of Modern Society, Pall Mall Publishers, Londra, 1968.

Democracy and Totalitarianism, traducere în engleză de Valence Ionescu, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1968.

Marxism and the Existentialists, Harper & Row, New York, 1969.

The Imperial Republic: The United States and the World, 1945-1973, traducere în engleză de Frank Jellinek, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1975.

Politics and History, ed. Miriam Bernheim, The Free Press, Londra, 1978.

Memoires, Julliard, Paris, 1983.

Clausewitz: Philosopher of War, traducere în engleză de Christine Booker şi Norman Stone, Routledge şi Kegan Paul, Londra, 1983.

History, Truth, Liberty: Selected Writings of Raymond Aron, ed. Franciszek Draus, cu o biografie de Edward Shils, University of Chicago Press, Chicago, 1985.

Power, Modernity, and Sociology: Selected Sociological Writings, ed. Dominique Schnapper, traducere în engleză de Peter Morris, Gower, Aldershot, Hants, Anglia, 1988.

Lecturi suplimentare

„Raymond Aron: A Critical Retrospective and Prospective", în *International Studies Quarterly*, nr. 29, 1985, ediţie specială.

Baverez, Nicolas, *Raymond Aron*, Manufacture, Lyon, 1986.

Colquhoun, Robert, *Raymond Aron: Volume One: The Philosopher in History, 1905-1955*, Sage Publications, Beverly Hills, California, 1986.

Colquhoun, Robert, *Raymond Aron: Volume Two: The Sociologist in Society, 1955-1983*, Sage Publications, Beverly Hills, California, 1986.

Mahony, Daniel J., *The Liberal Political Science of Raymond Aron*, Rowman & Littlefield, Oxford, 1991.

EDVARD HALLETT CARR

E. H. Carr este cunoscut prin cartea sa *The Twenty Years' Crisis* (1946), care combină o critică tranşantă la adresa diplomaţiei occidentale dintre cele două războaie mondiale cu un cadru de analiză solid. Opera lui Carr a contribuit la instituirea termenilor în care a fost discutată teoria internaţională în secolul al XX-lea, mai precis ca dezbatere continuă între „realişti" şi „idealişti" sau „utopici". Nu Carr a fost cel care a iniţiat această dezbatere şi nici nu şi-a formulat o poziţie clară în cadrul acesteia. El a demonstrat însă cum s-au manifestat în gândirea şi practica internaţională două concepţii opuse privind progresul istoric. Mai mult, uşurinţa cu care a combinat reflecţia filozofică, analiza istorică şi comentariul asupra problemelor curente a făcut ca această carte să rămână una clasică în domeniu.

Carr s-a născut în 1892 şi a absolvit Universitatea Cambridge ca şef de promoţie, însă primul război mondial i-a întrerupt studiile. S-a angajat în Serviciul diplomatic şi a fost prezent la Conferinţa de Pace de la Paris de la sfârşitul primului război mondial. S-a întors în mediul universitar în 1936, când a fost numit profesor la *University College of Wales* din Aberystwyth, unde a predat politică internaţională. Când a izbucnit cel de-al doilea război mondial, a devenit editor adjunct la *The Times* din Londra. S-a întors la Cambridge în 1953, unde a rămas pentru a se apleca asupra istoriei Uniunii Sovietice. Cu toate că cercetarea sa a culminat cu publicarea a 14 cărţi despre acest subiect, Carr va rămâne însă cunoscut cel mai bine prin contribuţia sa, bazată pe lucrarea *The Twenty Years' Crisis,* la ascendenţa „realismului" în studiul relaţiilor internaţionale.

În această lucrare, apărută prima dată în 1939 (a doua ediţie în 1946), Carr s-a angajat într-o critică susţinută la adresa gândirii „utopice" care, a susţinut el, a dominat gândirea intelectuală şi practica diplomatică occidentală din perioada dintre cele două războaie mondiale. El sugerează că toate ştiinţele umaniste, mai ales când se află la început, tind să fie într-o oarecare măsură prescriptive, subordonând analiza faptelor dorinţei de a reforma lumea. Studiul relaţiilor internaţionale, susţine el, era prea mult influenţat de un set de idei care ele însele erau produse ale unui anumit echilibru de putere, în care Marea Britanie a jucat un rol dominant. Astfel, studiul relaţiilor internaţionale a fost dedicat efortului de a produce pacea la nivel internaţional pe baza unor norme şi principii care de fapt erau limitate la experienţa istorică a politicii şi economiei interne din Marea Britanie şi nu puteau fi puse în aplicare la nivel internaţional într-o lume divizată în state diferite atât sub aspectul puterii cât şi al poziţiei faţă de

statu quo-ul internaţional. Cele mai importante norme erau credinţele în armonia naturală a intereselor (derivate din economia de tip *laissez-faire* a secolului al XIX-lea) şi în securitatea colectivă. În special aceasta din urmă considera războiul drept o consecinţă a „agresiunii“ de peste hotare.

Pentru ca războiul să fi fost abolit, ar fi fost nevoie de o organizaţie internaţională; statele s-ar fi angajat să respecte legea şi ar fi fost pregătite să coopereze pentru a împiedica şi, în caz de necesitate, pentru a pedepsi „agresorii“ cu o gamă variată de măsuri pornind de la sancţiuni diplomatice şi economice până la utilizarea forţei colective pentru a asista victimele agresiunii. Carr a afirmat că optimismul şi credinţa în securitatea colectivă ca şi instituirea Ligii Naţiunilor, creată pentru a o pune în aplicare, s-au bazat pe ipoteza eronată potrivit căreia toate marile puteri din sistemul internaţional erau mulţumite cu *statu quo*-ul teritorial şi politic. Într-o lume de state suverane cu puteri inegale, aceasta era însă o improbabilitate. Prin urmare, conflictul dintre state nu era doar o consecinţă a eşecului de a se înţelege între ele, ci şi rezultatul inevitabil al unor aspiraţii incompatibile care ar fi putut fi rezolvate doar prin negociere prin prisma echilibrului de putere şi nu făcându-se apel la principii „universale“ de conduită morală. De aceea, el a respins ideea că pacea ar putea rezulta din reproducerea în relaţiile dintre state a proceselor juridice sau legislative care puteau fi impuse de state doar în spaţiul lor intern.

Carr a susţinut că teoreticienii şi diplomaţii ar fi putut evita câteva din problemele perioadei interbelice dacă ar fi adoptat o abordare mai puţin „idealistă“ şi mai „realistă“ în relaţiile internaţionale. Această abordare ar fi implicat nevoia de a înlocui retorica cu diplomaţia şi de a subordona principiile universale eticii procedurale a compromisului dintre *statu quo* şi statele revizioniste din sistemul internaţional.

> „Procesul «dă şi ia» trebuie aplicat provocărilor adresate ordinii existente. Cei care profită cel mai mult de acea ordine pot doar să spere că o vor menţine pe termen lung făcând suficiente concesii pentru ca cei care profită cel mai puţin de pe urma ei să o considere tolerabilă, iar responsabilitatea pentru ca aceste schimbări să aibă loc pe cât posibil într-un mod ordonat depinde atât de cei care lansează provocarea, cât şi de cei care apără ordinea.“[1]

Carr a susţinut că relaţia dintre realism şi utopie era dinamică şi dialectică. Chiar dacă era un critic sever al gândirii utopice din anii ’30 şi ’40, el a recunoscut că realismul fără utopie ar putea degenera într-o *realpolitik* cinică: „realismul consecvent exclude patru lucruri care par să fie ingredientele esenţiale ale oricărei reflecţii politice eficiente: un scop finit, un apel emoţional, un drept al judecăţii morale şi o bază pentru acţiune.“[2]

Există totuşi o tensiune între descrierea pe care o face Carr conflictului dintre realism şi utopie şi nevoia sa profundă de a o media. Pe de o parte, dezbaterea diferenţelor teoretice dintre aceste „isme“ este îmbibată de determinism (ideea marxistă potrivit căreia normele şi valorile sunt expresii justificative ale clasei conducătoare) şi de dualism metafizic („cele două elemente – utopia şi realitatea – aparţin unor planuri diferite care nu se pot întâlni niciodată“).[3] Antiteza dintre ele este identificată în mod analog cu o serie de dihotomii pe care Carr le postulează ca fiind voinţa liberă contra determinismului, relaţia dintre teorie şi practică, intelectualul contra birocratului şi morala contra politicii. Apoi Carr transformă antinomia într-o dihotomie aparentă a puterii şi moralităţii, ultima fiind subordonată primei pentru a avea efect. Date fiind astfel de presupuneri, realismul şi utopia sunt două doctrine lipsite de substanţă, însă fiecare dintre ele poate acţiona doar ca o „corectare“ a celeilalte. Dar ele nu pot fi depăşite sau sintetizate în gândire. Tot ceea ce se poate face, se pare, este balansul între ele, folosindu-se punctele tari ale uneia pentru a o ataca pe cealaltă atunci când una pare să domine în diplomaţia internaţională şi în comportamentul marilor puteri în materie de politică externă.

Pe de altă parte, Carr a susţinut că „gândirea politică sănătoasă şi viaţa politică sănătoasă vor fi găsite doar acolo unde îşi au amândouă sorgintea“.[4] Indiferent de dificultăţile filozofice implicate de argumentul său, Carr a căutat să reconcilieze aceste tendinţe concurente în propriile sale diagnoze şi recomandări de stabilitate internaţională. Acest lucru a dus la emiterea unor judecăţi care au fost criticate, deşi trebuie spus că aceste critici au beneficiat de avantajele conferite de trecerea timpului. Cel mai clar exemplu îl constituie acceptarea de către Carr a politicii guvernului Marii Britanii de conciliere faţă de Germania în ultima parte a anilor ’30. Acest lucru a fost inclus în prima ediţie a lucrării *The Twenty Years’ Crisis,* publicată în 1939, dar a lipsit din cea de-a doua ediţie apărută în 1946. După cum observa William Fox în excelenta sa analiză a ideilor lui Carr de la sfârşitul anilor ’30, „o teorie bună ajută pe termen mediu şi lung, însă nu atrage atenţia în mod direct şi inevitabil asupra marilor decizii pe termen scurt“.[5]

În timpul şi imediat după cel de-al doilea război mondial, Carr şi-a concentrat atenţia asupra şanselor stabilităţii internaţionale, fără a încerca să prezică politicile şi evenimentele diplomatice pe termen scurt. Ca adept al stângii, Carr a sperat să se poată învăţa din experienţa Uniunii Sovietice în materie de planificare economică şi socială şi a crezut în coexistenţa

fără conflicte a comunismului şi capitalismului. Această atitudine se baza pe neîncrederea sa profundă în capacitatea capitalismului de a promova egalitatea dintre oameni sau state şi pe credinţa sa că, în ciuda tuturor greşelilor sale, comunismul se baza pe idealul unui scop moral comun necesar pentru a genera sacrificiul de sine care ar fi putut constitui legătura dintre cei slabi şi cei puternici. Carr era foarte conştient de schimbările drastice din politica externă aduse de revoluţia franceză şi de extinderea democraţiei. Participarea în masă la procesul politic nu putea fi menţinută decât dacă societăţile occidentale descopereau noi modalităţi de a administra piaţa şi dacă adoptau forme de democraţie socială care cereau intervenţia pe piaţă şi nu idei naive de secol al XIX-lea derivate din lectura simplistă a lui Adam Smith. În ciuda propriului punct de vedere oarecum naiv cu privire la Hitler de la sfârşitul anilor '30, el a recunoscut că cel de-al doilea război mondial era la fel de mult un produs al unei ideologii revoluţionare şi un conflict de interese naţionale pe termen lung. În ciuda ororii războiului, a susţinut că experienţa fascismului şi cea a comunismului au oferit lecţii utile democraţiilor occidentale în special cu privire la necesitatea planificării sociale şi a intervenţiei internaţionale pentru atenuarea inegalităţilor capitalismului global.[6]

În cartea sa *Nationalism and After* (1945), Carr a comparat mişcările naţionaliste ale secolului al XIX-lea cu cele ale secolului al XX-lea şi, precum în celelalte cărţi ale lui din acea perioadă, a deplâns aplicarea unor idei care ar fi putut fi realizabile în trecut, dar care erau perimate. Pentru cei interesaţi de problemele naţionalismului la sfârşitul războiului rece, *Nationalism and After* constituie încă o lectură obligatorie, pentru că multe din argumentele şi analizele sale sunt la fel de relevante azi ca atunci când au fost elaborate. În această carte, el susţine că principiul autodeterminării naţionale nu mai este un remediu pentru libertate, însă garantează conflictul atâta timp cât interpretarea sa în termeni etnici este incompatibilă cu diversitatea etnică a majorităţii statelor. Mai mult, naţionalismul secolului al XX-lea este strâns legat de apariţia participării publice la sistemul politic, ceea ce ar putea duce la apariţia unui număr mare de „state-naţiune" dacă procesul nu ar fi controlat. În acelaşi timp, a existat o incompatibilitate clară între valoarea autodeterminării naţionale ca expresie a libertăţii şi puterea economică scăzută a statelor-naţiune de a le furniza cetăţenilor lor securitate socială sau militară. Potrivit lui Carr, soluţia era crearea unor organizaţii multinaţionale şi regionale de state care să-şi poată coordona mai bine politicile şi să poată menţine un angajament faţă de justiţia socială, în comparaţie atât cu comunismul în stil sovietic, cât şi cu „iniţiativa liberă" în stil american. Prin prisma experienţei statelor

europene din timpul războiului rece, *Nationalism and After* a fost o profeţie.

Carr nu a scris foarte mult în domeniul relaţiilor internaţionale *per se* după cele două mari lucrări de la sfârşitul anilor '30 şi '40. De la începutul anilor '50 şi-a concentrat atenţia asupra analizei istoriei Uniunii Sovietice, un proiect uriaş prin care a încercat să înţeleagă problemele cu care se confruntau liderii Uniunii Sovietice şi a refuzat să se lanseze într-o condamnare „moralistă" a sistemului politic sovietic. Întotdeauna a susţinut că teama americanilor de „agresiunea" sovietică împotriva Europei de Vest era exagerată, precum şi că Vestul avea mult de învăţat de la Est în propriile încercări de a împăca libertatea individuală cu politicile sociale egalitariste:

> „Soarta lumii occidentale va depinde de capacitatea sa de a răspunde provocărilor Uniunii Sovietice printr-o căutare încununată de succes a unor forme de acţiune socială şi economică în care tot ce este valabil în tradiţiile individualiste şi democratice să poată fi aplicat la problemele civilizaţiei de masă."[7]

S-ar putea susţine punctul de vedere potrivit căruia prăbuşirea Uniunii Sovietice nu a însemnat sfârşitul provocării, ci doar sfârşitul nevoii de a se confrunta cu un stat ale cărui încercări de a-i face faţă au eşuat dramatic. Carr însuşi nu a oferit nici un plan pentru modul în care se putea răspunde acelei provocări. Dacă ar fi făcut acest lucru ar fi însemnat să se lanseze într-un exercitiu utopic de genul acelora pe care le-a deplâns.

Carr a murit în 1982 la vârsta de 90 de ani, dar opera sa continuă să stârnească dezbateri în rândul celor care studiază relaţiile internaţionale. Deşi a fost recunoscut ca autorul uneia dintre cele mai importante lucrări clasice ale secolului al XX-lea, imaginea permanentei diviziuni teoretice dintre realism şi utopie realizată de el nu este convingătoare pentru mulţi cercetători ai domeniului. Câţiva, în special cei care se asociază cu „Şcoala engleză" a relaţiilor internaţionale, cum ar fi Martin Wight şi Hedley Bull, au susţinut că dihotomia sa dintre realism şi utopie este o încercare mult prea simplistă şi rigidă de a diferenţia abordările teoretice din studiul relaţiilor internaţionale. Alţii au condamnat relativismul aparent a lui Carr şi refuzul său de a apăra valorile socialiste într-o manieră mult mai explicită decât a încercat. În mare parte acest lucru poate fi atribuit credinţelor marxiste ale lui Carr (care nu apar în nici una din lucrările sale publicate) şi influenţei pe care a exercitat-o asupra sa opera lui Karl Mannheim din domeniul sociologiei cunoaşterii. Dar, indiferent

de slăbiciunea sa filozofică, opera lui Carr ne aminteşte că, independent de modul în care ne justificăm angajamentul faţă de valori ca libertatea şi egalitatea, ele rămân abstracte şi într-un anumit fel lipsite de sens, cu excepţia situaţiei în care sunt cuprinse în aranjamente politice şi economice concrete, a căror reformă depinde de un proces istoric complex în care progresul nu poate fi garantat.

Pentru o analiză profundă a abordării lui Carr cu privire la progresul istoric, studenţii pot consulta doar textul său *What is History?*, care relevă punctele de vedere ale lui Carr şi rămâne o lucrare clasică pentru modul în care istoria trebuie înţeleasă şi scrisă. Printre alte aspecte, Carr examinează noţiunea de progres în istorie şi istoriografie începând cu iluminismul şi observă că ceea ce a început ca secularizare a teleologiei creştine a trebuit să fie modificată continuu de istoricii de mai târziu şi într-un final chiar de Carr însuşi pentru a nu degenera în misticism sau cinism şi pentru a menţine o viziune constructivă asupra trecutului. În această lucrare Carr încearcă să medieze între viziunea asupra progresului ca formă eternă platonică anistorică şi ca obiectiv determinat istoric stabilit în viitor, neformat şi susceptibil de a fi modificat de atitudinile prezente. Să ne amintim că prima parte a educaţiei lui Carr a avut loc în plin val de optimism victorian, doar ulterior temperat de realităţile mai pesimiste ale celor două războaie mondiale. Decăderea Angliei ca putere mondială a făcut din Carr purtătorul de cuvânt al generaţiei sale când a exprimat ideea că progresul istoric nu poate fi adevărat în sens victorian, însă poate fi adevărat într-un sens mai vast şi mai complex. Noţiunea de progres istoric a lui Carr este cuprinsă în ideea că „omul este capabil să profite (nu înseamnă că şi profită) de experienţa predecesorilor, că progresul în istorie, spre deosebire de evoluţia din natură, se bazează pe transmiterea unor bunuri dobândite“.[8] Potrivit lui Carr, progresul nu este o linie dreaptă către perfecţiune, ci depinde de capacitatea oamenilor de a învăţa din trecut şi de capacitatea istoricilor de a transmite într-un mod folositor acel trecut culturii de care aparţin prin prisma problemelor contemporane. Civilizaţiile umane pot apărea, se pot prăbuşi sau pot stagna tot aşa cum grupuri diferite din cadrul societăţilor câştigă sau pierd puterea, dar „progresul“ în sensul modificat de Carr poate persista. Aceasta pentru că toate evenimentele distincte care au loc îmbogăţesc memoria colectivă a istoricilor. Acest lucru, la rândul lui, le permite să zărească mai bine direcţia mereu schimbătoare în care se mişcă istoria şi chiar să schimbe acea direcţie într-un sens mai favorabil. Meritele încercărilor modeste ale lui Carr de a influenţa cursul istoriei internaţionale pot fi discutate, însă nu există nici un dubiu că, între cei 50 de mari gânditori prezentaţi în această carte, Carr este printre cei mai importanţi.

Note

1. E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, ediţia a doua, Macmillan, Londra, 1946, p. 87-88.
2. *Ibid.*, p. 89.
3. *Ibid.*, p. 93.
4. *Ibid.*, p.10.
5. William Fox, „E. H. Carr and Political Realism: Vision and Revision“, în *Review of International Studies*, nr. 11, 1985, p. 5.
6. A se vedea în special E. H. Carr, *Nationalism and After*, Macmillan, Londra, 1945.
7. E. H. Carr, *The Soviet Impact on the Western World*, Macmillan, Londra, 1947.
8. E. H. Carr, *What is History?*, Macmillan, Londra, 1961, p. 117.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Bull, Morgenthau şi Wight.

Principalele lucrări ale lui E. H. Carr

Britain: A Study of Foreign Policy From the Versailles Treaty to the Outbreak of War, Longmans Green, Londra, 1939.

Conditions of Peace, Macmillan, Londra, 1942.

Nationalism and After, Macmillan, Londra, 1945.

The Twenty Years' Crisis, 1919-1939, a doua ediţie, Macmillan, Londra, 1946.

The Soviet Impact on the Western World, Macmillan, Londra, 1947.

A History of Soviet Russia (14 volume), Macmillan, Londra, 1950-1978.

The New Society, Macmillan, Londra, 1951.

German-Soviet Relations Between the Two World Wars, 1919-1939, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1951.

Socialism in One Country, 1924-1926 (trei volume), Harmondsworth, Penguin, 1958-1964.

The Romantic Exiles: A Nineteenth Century Portrait Gallery, Beacon Press, Boston, 1961.

What is History?, Macmillan, Londra, 1961.

From Napoleon to Stalin, and Other Essays, St. Martin's Press, 1980.

Lecturi suplimentare

Abramsky, Chimen, *Essays in Honour of E. H. Carr*, Macmillan, Londra, 1970.

Bull, Hedley, „The Twenty Years' Crisis Thirty Years On“, în *International Journal*, nr. 24, 1969, p. 625-638.

Evans Graham, „E. H. Carr and International Relations“, în *British Journal of International Studies*, nr. 1, 1975, p. 77-97.

Fox, William, „Carr and Political Realism: Vision and Revision“, în *Review of International Studies*, nr. 11, 1985, p. 1-16.

Gellner, Ernst, „Nationalism Reconsidered and E. H. Carr“, în *Review of International Studies*, nr. 18, 1992, p. 285-293.

Howe, Paul, „The Utopian Realism of E. H. Carr“, în *Review of International Studies*, nr. 20, 1994, p. 277-297.

Morgenthau, Hans J., „The Political Science of E. H. Carr“, în *World Politics*, nr. 1, 1949, p. 127-134.

Smith, Michael J., *Realist Thought From Weber to Kissinger*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1986, p. 68-98.

ROBERT GILPIN

Robert G. Gilpin este profesor de politică şi relaţii internaţionale la *Woodrow Wilson School*, Universitatea Princeton. A fost consilier la Congresul SUA şi vicepreşedinte al Asociaţiei Americane de Ştiinţe Politice şi este cel mai bine cunoscut pentru cercetările sale din domeniul economiei politice internaţionale. Pentru a le răspunde celor care susţin că realismul se preocupă prea mult de politica de securitate militară şi tinde să ignore forţele economice, Gilpin încearcă să realizeze integrarea dintre studiul politicii internaţionale (preocupată de rolul puterii în modelarea relaţiilor dintre state) şi economia internaţională (preocupată de natura şi dinamica firmelor pe piaţă). Mai mult, este unul din puţinii realişti interesaţi de schimbare, în special în efortul său de a explica ascensiunea şi decăderea statelor de-a lungul timpului. Acest domeniu din cadrul relaţiilor internaţionale s-a extins în ultimele două decenii sub influenţa preocupării pentru declinul economic vizibil al Statelor Unite din anii ’70 şi ’80 în comparaţie cu Europa şi Japonia şi a argumentelor multor liberali, potrivit cărora creşterea interdependenţei economice dintre state le diminua puterea şi atenua vechea relaţie dintre forţa militară şi capacitatea de a susţine interesele naţionale de stat.

Lucrările lui Gilpin demonstrează o preocupare consecventă pentru rolul puterii şi modul în care statul o administrează. Prima lucrare importantă a fost studiul tensiunilor dintre oamenii de ştiinţă americani din domeniul nuclear şi guvernul SUA cu privire la politicile regimului armelor nucleare în anii ’50. Dar cele mai importante studii ale sale au apărut pe la mijlocul anilor ’70 şi în anii ’80 în domeniul economiei politice internaţionale. Contrar celor care susţineau că mărirea interdependenţei economice submina statul şi reducea relevanţa puterii militare coercitive în determinarea influenţei economice în problemele globale, Gilpin a susţinut că ordinea comercială internaţională liberală depindea chiar de factorii pe care se pretindea că îi submina, mai exact de prezenţa unui stat puternic care putea oferi aşa-numitele „bunuri publice“ internaţionale.

Argumentul principal este că pieţele nu pot produce şi distribui bunuri şi servicii în absenţa unui stat care să le ofere anumite condiţii prealabile. Prin definiţie, pieţele depind de transferul, prin intermediul mecanismului eficient al preţului, al bunurilor şi serviciilor care pot fi cumpărate şi vândute între actori privaţi care schimbă între ei drepturile de proprietate. Dar pieţele însele depind de stat, care oferă, prin măsuri

coercitive, prin reglementare şi impozite, anumite „bunuri publice“ pe care pieţele nu le pot genera. Acestea includ infrastructura legală a drepturilor de proprietate şi legi pentru a realiza contracte obligatorii, infrastructura coercitivă pentru a asigura respectarea legilor şi un mediu de schimb stabil (bani) pentru a garanta evaluarea standard a bunurilor şi serviciilor. În interiorul graniţelor de stat, guvernul este cel care oferă aceste condiţii. Desigur, la nivel internaţional nu există un stat global care să poată reproduce aceste condiţii la scară. Construindu-şi argumentul pe lucrările lui Charles Kindleberger şi pe analiza lui E. H. Carr privind rolul Marii Britanii în economia internaţională a secolului al XIX-lea, Gilpin susţine că stabilitatea şi „liberalizarea“ schimbului internaţional depind de existenţa unui „hegemon“ care este capabil, dar şi dornic să asigure „bunuri publice“ internaţionale, ca ordine, legi şi o monedă stabilă pentru comerţ.

Direcţia generală a argumentului lui Gilpin poate fi găsită în cele mai importante trei lucrări ale sale, şi anume *US Power and the Multinational Corporations* (1975), *War and Change in World Politics* (1981) şi *The Political Economy of International Relations* (1987). Prima este o examinare a influenţei pe plan extern a corporaţiilor multinaţionale din perioada postbelică. Contrar anumitor idei larg răspândite, potrivit cărora, expansiunea şi autonomia activităţii corporaţiilor erau în afara controlului guvernului Statelor Unite, Gilpin susţine că activitatea lor pe plan extern poate fi înţeleasă doar în contextul economiei deschise liberale stabilite sub patronajul SUA la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Conducerea hegemonică şi atitudinea antisovietică a Statelor Unite au constituit fundamentul angajării lor pe calea „internaţionalismul liberal“ şi a stabilirii instituţiilor internaţionale destinate facilitării extinderii comerţului dintre statele capitaliste în anii ’50 şi ’60.

Următoarele două lucrări majore au fost scrise în contextul unei dezbateri, care lua amploare, cu privire la presupusul declin al Statelor Unite în relaţiile internaţionale, în special în lumina bruştei reveniri economice a Europei şi a Japoniei după devastarea produsă de cel de-al doilea război mondial. Deşi la sfârşitul anilor ’80 opera lui Paul Kennedy a atras mai mult atenţia, lucrarea lui Gilpin *War and Change in World Politics* reprezintă o încercare de a orienta dezbaterea către teoretizarea atotcuprinzătoare a ascensiunii şi declinului statelor hegemonice în relaţiile internaţionale. Originalitatea lucrării sale constă în încercarea de a integra ipoteze atât la nivelul sistemului internaţional, cât şi la nivelul individual al statelor din sistem. Pornind de la anumite ipoteze cu privire la state, el încearcă să explice apariţia şi schimbarea sistemelor de state prin intermediul teoriei opţiunii raţionale. Mai mult, el distinge trei tipuri de schimbări în relaţiile internaţionale. Schimbarea prin *interacţiune* se referă doar la schimbarea relaţiilor interstatale în cadrul dat al echilibrului puterii. Schimbarea *sistemică* se referă la guvernarea generală a sistemului, la numărul marilor puteri şi la schimbarea identităţii puterilor dominante. Aceste schimbări se produc de obicei în urma unui război, în cadrul sistemului care implică atât provocări la adresa distribuţiei de putere existente, cât şi încercări de a o menţine. Schimbările *sistemelor,* cele mai importante schimbări, se referă la transformarea fundamentală a actorilor şi prin urmare a naturii sistemului *per se.* Ca exemplu, s-ar putea menţiona apariţia sistemului de state din secolele al XV-lea şi al XVI-lea sau transformarea imperiilor în state naţionale în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea.

Modelul schimbării sistemice a lui Gilpin se bazează pe o serie de ipoteze cu privire la state pe care el le deduce din teoria microeconomică a alegerii raţionale. Această teorie este utilizată pentru a postula o teorie ciclică a schimbării în sistemul internaţional, care constă în cinci enunţuri principale:

„1. Un sistem internaţional este stabil (adică în echilibru) dacă nici un stat nu consideră că schimbarea sistemului este profitabilă.
2. Un stat va încerca să schimbe sistemul internaţional dacă beneficiile aşteptate depăşesc costurile presupuse.
3. Un stat va căuta să schimbe sistemul internaţional prin expansiune teritorială, politică şi economică până când costurile marginale ale unei viitoare schimbări sunt egale sau mai mari decât beneficiile aşteptate.
4. O dată ce se ajunge la un echilibru între costurile şi beneficiile unei viitoare schimbări (şi expansiunea este atinsă), costurile economice de menţinere a *statu quo*-ului tind să crească mai repede decât capacitatea economică de a susţine *statu quo*-ul.
5. Dacă dezechilibrul din sistemul internaţional nu este soluţionat, sistemul se va schimba şi se va stabili un nou echilibru care va reflecta redistribuţia puterii.“[1]

Din punctul de vedere al lui Gilpin, istoria lumii, începând cu Tratatul de la Westphalia (1648), a fost o perioadă de schimbare sistemică în cadrul unui sistem centrat pe stat, iar stabilitatea sau instabilitatea sistemului depind de existenţa unui hegemon politic şi economic. Însă stabilitatea este dificil de menţinut deoarece schimbarea economică şi tehnologică nu este distribuită în mod egal între state. Prin urmare, în timp apare o prăpastie tot mai mare între statutul şi prestigiul anumitor state şi puterea pe care pot să o desfăşoare pentru a-şi apăra interesele naţionale. În ciuda nevoii de schimbare paşnică din sistem pentru controlarea proce-

sului schimbării, Gilpin observă că, până în prezent, „mecanismul principal al schimbării … a fost războiul sau ceea ce noi am numi războiul hegemonic (adică un război care determină ce stat sau state vor fi dominante şi vor guverna sistemul)".[2] Factorii care stau în spatele schimbării din sistemul internaţional sunt în mare parte factori ambientali care structurează paleta de motivaţii în funcţie de care statele încearcă să schimbe şi schimbă sistemul în beneficiul propriu, cum ar fi schimbările de populaţie şi răspândirea tehnologiei militare în întregul sistem. Deşi declinul imperiilor pare să confirme demodarea expansiunii teritoriale şi înlocuirea ei cu statele hegemonice (ca Marea Britanie în secolul al XIX-lea şi Statele Unite după 1945), încercările Germaniei şi Japoniei de a-şi extinde controlul teritorial în prima jumătate a secolului trecut sugerează că modul de schimbare rămâne nedeterminat în contextul dezbaterii privind presupusul declin al Statelor Unite în relaţiile internaţionale.

Aceste două afirmaţii merită să li se acorde o atenţie deosebită. În esenţă, Gilpin crede că toate statele hegemonice sunt efemere întrucât costurile menţinerii lor cresc mai repede decât resursele necesare acestei menţineri. Pe de o parte, statul hegemon nu poate împiedica răspândirea capacităţilor şi tehnicilor sale economice în alte state. Pe de altă parte, trebuie să se confrunte cu creşterea aşteptărilor propriilor cetăţeni. În timp, aceştia vor prefera consumul producţiei şi se vor opune sacrificiilor necesare pentru menţinerea supremaţiei pe scena internaţională. Combinarea factorilor interni cu cei externi duce la ceea ce Gilpin numeşte „o criză fiscală severă" pentru statul hegemon. Astfel, acesta dispune de un număr limitat de opţiuni. Dacă doreşte să-şi menţină puterea, poate fie să înfrunte obstacolele interne şi să determine populaţia să accepte situaţia, fie să atace puterile în ascensiune înainte ca acestea să devină o ameninţare. Alternativ, statul hegemon poate încerca să-şi diminueze angajamentele externe şi să promoveze alianţe strategice cu alte state. Gilpin ilustrează primul caz cu exemplul Chinei imperiale, iar cel de-al doilea cu acţiunea Marii Britanii în anii '30. În orice caz, Gilpin este sceptic în privinţa lecţiilor istoriei. Deşi, în trecut, s-au obţinut, într-o măsură sau alta, succese după aceste opţiuni, nici una nu a fost capabilă să împiedice izbucnirea războiului ca soluţie a dezechilibrului de putere la nivel global. În ultima parte a secolului al XX-lea, o asemenea concluzie a ridicat întrebări cu privire la stabilitatea sistemului internaţional curent şi la nevoia de a descoperi alte mijloace decât războiul pentru producerea schimbării, din moment ce, în contextul existenţei armelor nucleare, următorul război „sistemic" avea foarte multe şanse de a deveni şi ultimul.

A treia lucrare, *The Political Economy of International Relations* (1987), este atât un manual de economie politică internaţională, cât şi o continuare a temelor prezentate în lucrările sale anterioare. După cercetarea unei game variate de cauze ale schimbării, care cuprinde finanţele, comerţul şi investiţiile din era postbelică, Gilpin concluzionează că perioada hegemoniei americane în sistemul internaţional se apropie de sfârşit şi că Japonia apare ca potenţial stat hegemon în sistemul internaţional. El crede că declinul puterii americane, cauzat de o combinaţie de forţe interne şi externe, va avea efecte negative în ceea ce priveşte menţinerea ordinii economice liberale în state. Pe de o parte, exporturile de tehnologie şi capital american au uşurat revenirea Europei şi a Japoniei, în timp ce, pe de altă parte, Statele Unite fac faţă cu greu competiţiei rivalilor lor datorită costurilor impuse de politica de îngrădire a Uniunii Sovietice. Statele Unite au devenit unul dintre marii debitori, în special în anii '80, în timp ce Japonia a dobândit un surplus semnificativ de capital pe care l-a investit în Statele Unite. Gilpin crede că această situaţie are consecinţe grave pentru continuitatea sistemului comercial liberal din moment ce, în timp, Statele Unite nu vor dori să plătească pentru bunuri publice de care vor beneficia aşa-numiţii *free riders* din sistemul internaţional, ca Japonia. Gilpin susţine că s-ar putea ca declinul hegemoniei Statelor Unite să inaugureze epoca unui „nou mercantilism", poate chiar apariţia unor noi blocuri de comerţ sub hegemoniile regionale ale Statelor Unite, Germaniei şi Japoniei.

Astfel, spre deosebire de cei care vorbesc despre „globalizare" în economia mondială, Gilpin pune accentul pe schimbările fundamentale din economia mondială ca produs secundar al eroziunii hegemoniei americane. El crede că în prezent ne aflăm în mijlocul unei tranziţii de la o perioadă lungă de internaţionalism liberal la una de mercantilism, iar, dacă cel din urmă este malign sau benign, este o întrebare care rămâne deschisă.

Opera lui Gilpin a fost subiectul unor critici, în ciuda încercării sale inedite de a adapta realismul pentru a explica schimbarea din sistemul internaţional. Unii autori au atras atenţia asupra ambiguităţii şi caracterului nedeterminat al teoriei, în timp ce alţii au susţinut că pesimismul lui Gilpin privind viitorul sistemului internaţional se bazează aproape în întregime pe predispoziţia sa ideologică faţă de realism şi că teoria sa a schimbării este puţin mai mult decât aplicarea unui darwinism social la studiul relaţiilor internaţionale.

Primul tip de critică este deosebit de pertinent prin prisma schimbărilor dramatice care au avut loc în ultimul deceniu. Gilpin nu a prezis sfârşitul războiului rece, dar s-ar putea susţine că prăbuşirea Uniunii

Sovietice a făcut ca diagnoza sa privind declinul Statelor Unite să pară demodată, din moment ce statul hegemon nu mai trebuie să se angajeze într-o competiţie militară costisitoare cu rivalul său principal. Caracterul nedeterminat al teoriei, în special pentru că tinde să se bazeze pe două studii de caz (Marea Britanie şi Statele Unite), lasă loc pentru dezbateri. Richardson arată:

> „Dacă Statele Unite sunt în faza de declin a ciclului, teoria lui Gilpin poate sugera atât o parte a motivelor, cât şi unele opţiuni şi constrângeri. Dar este oare aşa? Cum ştim noi că nu sunt capabile de refacere, întocmai precum China imperială sau ca Anglia şi Franţa secolului al XVIII-lea? … teoria lui Gilpin nu este suficient de riguroasă pentru a specifica criteriile care ar soluţiona problema: el presupune că modelul declinului hegemonului se potriveşte Statelor Unite, dar, cu excepţia unei comparaţii cu situaţia din perioada postbelică, nu dezvăluie raţionamentul aflat la baza acestei ipoteze.“[3]

S-ar putea foarte bine susţine şi că, în ultimul deceniu al secolului al XX-lea, unipolaritatea a luat locul bipolarităţii în relaţiile internaţionale şi că dezvoltarea economică a Statelor Unite din ultimii ani, combinată cu declinul relativ al Japoniei şi al altor „ţări recent industrializate“ din Asia-Pacific, face ca o mare parte a preocupării faţă de „declinul“ american să nu mai fie de actualitate. Problema este dificil de rezolvat în absenţa criteriilor prestabilite pentru măsurarea puterii în sistemul internaţional contemporan sau pentru selectarea unor perioade de timp relevante. De asemenea, se poate susţine că hegemonul cel mai important care a apărut la sfârşitul secolului al XX-lea este China, hegemon chiar mai important decât Japonia.

Alţi critici au atras atenţia asupra modului în care teoria lui Gilpin se bazează mai puţin pe valabilitate empirică şi mai mult pe ipoteze şi judecăţi de valoare care îşi au originea într-o perspectivă pesimistă asupra lumii. Aşa cum a afirmat el însuşi, „acolo este o junglă!“[4], viziunea lui Gilpin asupra lumii rămâne centrată pe stat; el nu este convins că tipurile de relaţii dintre state într-o lume anarhică se vor schimba în viitorul apropiat. Unii critici au sugerat că opera teoretică a lui Gilpin se bazează pe ipoteza principală că Statele Unite sunt un hegemon benign, dar este foarte posibil să interpreteze intimidarea nucleară ca fiind mai curând un „rău“ decât un „bun“ public. În ciuda încercării sale de a sintetiza realismul şi utilitarismul microeconomic, mulţi rămân sceptici că aceasta oferă o bază care să îi justifice pesimismul cu privire la posibilitatea unei reforme progresive în sistemul internaţional.

Note

1. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, p. 10-11.
2. *Ibid*., p. 15.
3. James Richardson, „Paul Kennedy and International Relations Theory: A Comparison With Robert Gilpin“, în *Australian Journal of International Affairs*, nr. 45, 1991, p. 73-74. Pentru o încercare de testare a teoriei lui Gilpin în contextul hegemoniei britanice, a se vedea K. Edward Spezio, „British Hegemony and Major Power War: An Empirical Test of Gilpin's Model of Hegemonic Governance“, în *International Studies Quarterly*, nr. 34, 1990, p. 165-181.
4. Robert Gilpin, „The Richness of the Tradition of Political Realism“, în *International Organization*, nr. 38, 1984, p. 290. Pentru cea mai recentă apărare a realismului, a se vedea Robert Gilpin, „No One Loves a Political Realist“, în *Security Studies*, nr. 5, 1996, p. 4-26 (ediţie specială editată de Benjamin Frankel, publicată de Frank Cass, Londra).

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Cox, Keohane, Krasner şi Strange.

Principalele lucrări ale lui Robert Gilpin

Scientists and National Policy-Making, Columbia University Press, New York, 1964.

France in the Age of the Scientific State, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968.

„The Politics of Transnational Economic Relations“, în *International Organization*, nr. 25, 1971, p. 398-419. A se vedea de asemenea Robert O. Keohane şi Joseph S. Nye (ed.), *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusets, 1970, p. 48-69.

US Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Direct Foreign Investment, Basic Books, New York, 1975.

„Three Models of the Future“, în *International Organization*, nr. 29, 1975, p. 30-67.

„Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective“, în Klaus Knorr şi Frank N. Trager (ed.), *Economic Issues and National Security*, Regents Press of Kansas, Lawrence, Kansas, 1977, p. 19-66.

War and Change in World Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

„The Richness of the Tradition of Political Realism“, în *International Organization*, nr. 38, 1984, p. 287-304.

The Political Economy of International Relations, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1987.

„The Theory of Hegemonic War“, în *Journal of Interdisciplinary History*, nr. 18, 1988, p. 591-613.

„The Cycle of Great Powers: Has It Finally Been Broken?“, în Geir Lundestad (ed.), *The Fall of Great Powers: Peace, Stability, and Legitimacy*, Scandinavian University Press, Oslo, 1994.

Lecturi suplimentare

Gowa, Joanne, „Rational Hegemons, Excludable Goods, and Small Groups: An Epitaph For Hegemonic Stability Theory“, în *World Politics*, nr. 41, 1989, p. 307-324.

Grundberg, Isabelle, „Exploring the «Myth» of Hegemonic Stability“, în *International Organization*, nr. 44, 1990, p. 431-477.

Rogowski, Roger, „Structure, Growth, Power: Three Rationalist Accounts“, în *International Organization*, nr. 37, 1993, p. 713-738.

JOHN HERZ

Ca şi în cazul lui Susan Strange, lucrările lui John Herz nu pot fi plasate complet în şcoala de gândire „realistă“ fără o anumită rezervă. În prima sa carte, autorul îşi descrie propria poziţie drept „liberalism realist“, termen care rezumă opera unui autor ce recunoaşte toate constrângerile empirice identificate de „realiştii“ mai tradiţionali, dar care afirmă de asemenea nevoia de a le depăşi prin căutarea unei ordini mondiale mai umane şi mai drepte.[1] În lucrările sale dedicate „statului teritorial“ din anii ’50, Herz a crezut că această depăşire era iminentă, uşurată de eşecul aparent al statului de a-şi îndeplini rolul principal în era nucleară, acela de a-şi apăra cetăţenii. Până la sfârşitul anilor ’60, el a recunoscut că era improbabil ca statul să dispară în ciuda apariţiei armelor nucleare, iar scrierile sale au dobândit o dimensiune mai normativă, făcând apel la necesitatea existenţei unor puncte de vedere mai informate asupra intereselor proprii din politica externă. În 1981 el scria:

> „Trăim într-o epocă în care ameninţarea la adresa supravieţuirii noastre – supraînarmarea nucleară, foametea şi epuizarea resurselor energetice, distrugerea habitatului omului – preocupă toate naţiunile şi popoarele şi prin urmare trebuie să afecteze procesul de luare a deciziilor pe plan extern, ca şi concepţiile despre securitate.“[2]

Această schimbare de direcţie era însoţită de preocuparea faţă de ceea ce putea fi numit „critica imanentă“ a modului în care politica externă este adesea interpretată în ceea ce Herz susţine că sunt „imagini“ greşite asupra lumii. El ne îndeamnă (ca observatori şi practicieni ai relaţiilor internaţionale) să distingem între acea parte a „realităţii“ care este stabilă şi imuabilă şi partea care ia naştere din „structuri conceptuale şi perceptuale prin care noi … vedem lumea“.[3] În lunga sa carieră, Herz a încercat mereu să realizeze acest lucru şi să evalueze percepţiile dominante prin prisma a ceea ce odată numea „internaţionalism moderat“. Într-un scurt eseu, scris pentru *International Encyclopaedia of Social Sciences* în 1968, a explicat diferenţa dintre ideologia internaţionalismului moderat şi alte forme mai radicale ale internaţionalismului. Internaţionalismul moderat, care este atât practic cât şi dezirabil, tinde spre o lume în care statele rămân cei mai importanţi actori politici, sunt democratice şi autodeterminate, iar conflictele sunt soluţionate prin mediere, arbitrare şi aplicarea legii internaţionale în contextul extinderii interdependenţei şi cooperării.

Scopul internaţionalismului radical este acela de a înlocui sistemul existent al statelor suverane cu o formă de guvernare mondială.[4]

Herz s-a născut în 1908 în Germania. A urmat cursurile Universităţii din Köln, unde a studiat filozofia juridică şi politică precum şi dreptul constituţional şi internaţional. După obţinerea titlului de doctor sub îndrumarea teoreticianului în drept Hans Kelsen, Herz s-a mutat în Elveţia, unde s-a înscris la cursurile de relaţii internaţionale de la Institutul de Înalte Studii Internaţionale din Geneva. Ca şi în cazul altor gânditori importanţi prezentaţi în această carte (Deutsch, Haas, Kissinger, Morgenthau), a venit în Statele Unite pentru a scăpa de nazişti cu puţin timp înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial. A predat la Universitatea Howard, la Universitatea Columbia, la *New School for Social Research* din New York şi la *Fletcher School of Law and Diplomacy* (1939-1941). Apoi a lucrat pentru Biroul de Afaceri Strategice şi Departamentul de Stat, iar după război a avut o poziţie permanentă ca profesor de ştiinţe politice la *City College* din New York şi a condus programul de doctorat de la *City University* din New York. Experienţa sa de la Departamentul de Stat l-a învăţat „cât de puţin înseamnă pentru cei care iau decizii munca şi eforturile cuiva de la un nivel inferior“.[5] El credea că Statele Unite ar fi putut acţiona mai mult pentru a stabili bazele democraţiei în Germania în primii ani de după război, dar nu au făcut acest lucru întrucât erau nerăbdătoare să o transforme într-un bastion împotriva comunismului sovietic. Ca profesor, Herz a continuat să se concentreze asupra democratizării germane şi asupra problemelor de schimbare a regimului în politica comparată europeană.[6] Într-adevăr, pe lângă activitatea privind relaţiile internaţionale, Herz este considerat specialist în problemele Germaniei. El a editat de-a lungul mai multor ani revista *Comparative Politics.*

În 1951, Herz şi-a publicat prima lucrare importantă, *Political Realism and Political Idealism.* În această carte el încearcă să urmeze o cale de mijloc între „realism“ şi „idealism“. Herz defineşte „realismul“ ca un curent de gândire care „ia în considerare implicaţiile din viaţa politică ale factorilor de putere şi de securitate inerenţi societăţii umane“.[7] În contrast, idealismul politic fie ignoră aceşti factori, fie crede că vor dispărea o dată ce soluţiile „raţionale“ ale problemelor politice sunt prezentate şi adoptate. Oricum, spre deosebire de Hans Morgenthau şi de alţi „realişti clasici“ ai vremii, Herz nu descoperă „factorii de putere“ în caracteristicile permanente ale naturii umane. El recunoaşte că natura umană are multe dimensiuni – biologice, metafizice şi chiar spirituale – care se combină pentru a determina comportamentul uman şi că în orice prezentare adecvată trebuie să se ţină seama de trăsăturile etice umane.

În loc să apeleze la metafizică, Herz susţine că existenta unei „dileme a securităţii“ este factorul-cheie. Ea apare din conştiinţa individului că alţii urmăresc să-l distrugă, prin urmare este nevoie întotdeauna de autoapărare, care la rândul ei îi poate face pe alţii să se simtă în nesiguranţă. Ce este adevărat pentru indivizi este la fel de relevant pentru înţelegerea comportamentului de grup. De fapt, Herz susţine că dilema securităţii este mai acută la grupuri pentru simplul motiv că acestea pot dezvolta mijloace de autoapărare care sunt mult mai distructive decât cele ale indivizilor. Mai mult, întrucât ajung să-şi echivaleze identitatea şi valoarea cu aceea a grupului căruia îi aparţin, indivizii pot fi pregătiţi să-şi sacrifice viaţa în numele supravieţuirii grupului. Astfel, chiar dacă este formulată cea mai optimistă ipoteză cu privire la natura şi motivele indivizilor şi grupurilor, dilema securităţii va persista atâta timp cât vor exista grupuri care nu se subordonează unei autorităţi mai înalte. În lumea modernă, acestea sunt statele suverane.

Desigur, acest argument nu îi aparţine lui Herz. Hobbes a afirmat ceva asemănător la mijlocul secolului al XVII-lea. Însă Herz a devenit cunoscut pentru sintagma „dilema securităţii“ (*security dilemma*), ca şi pentru îndemânarea cu care s-a folosit de cadrul de analiză pentru a ilustra istoria relaţiilor internaţionale din ultimii 200 de ani. În această carte, Herz examinează anumite mişcări pentru democraţie, naţionalism şi internaţionalism, arătând modul în care retorica „idealistă“ din spatele unor asemenea mişcări ajunge întotdeauna la probleme „realiste“ care le condamnă la eşec. În acelaşi timp, el acceptă că „idealurile“ sunt de asemenea parte a „realităţii“ politice şi istorice şi, ca orice filozofie care neagă idealurile, dă naştere la letargie şi disperare. Robert Berki rezumă astfel argumentaţia lui Herz:

> „În viziunea realistă, mijloacele politice trebuie modelate în aşa fel încât să combată «rezistenţa» forţelor care ameninţă idealurile, ceea ce înseamnă intrarea în jocul imperfect al politicii, jucat după reguli imperfecte. Tărâmul făgăduit se află mereu dincolo de orizont, iar mijloacele imaginate a căror valoare decurge din acest tărâm sunt nepotrivite.“[8]

De-a lungul următoarelor două decenii, Herz a continuat să cerceteze natura dilemei securităţii în relaţiile internaţionale postbelice. În 1959 şi-a publicat a doua lucrare clasică, *International Politics in the Atomic Age*, în care şi-a înfăţişat punctul de vedere despre ascensiunea (şi colapsul iminent) a „permeabilităţii“ statelor suverane. Cartea are două părţi. Prima oferă o descriere a apariţiei statului care se concentrează asupra rolului tehnologiei militare, în timp ce a doua prezintă criza statului în epoca nucleară. În timp ce prima carte se concentrează asupra rolu-

lui filozofiei politice în formarea atitudinilor noastre în politica internaţională, în general, a doua este o aplicare a „internaţionalismului liberal“ în contextul specific al bipolarităţii nucleare şi al războiului rece.

Observând varietatea unităţilor care au intrat în „relaţiile internaţionale“ de-a lungul istoriei, Herz încearcă să justifice apariţia statului modern în funcţie de capacitatea de a oferi protecţie şi securitate cetăţenilor împotriva atacului armat al celor din afară. Astfel, Herz se angajează într-o formă de „determinism strategic“. El îşi concentrează atenţia în special asupra trecerii de la unităţile politice mici şi vulnerabile ale Evului Mediu european (castele fortificate şi cetăţi) la unităţi mai mari, care au ajuns să fie cunoscute ca state naţionale. El susţine că, împreună cu artileria şi armata, inventarea şi răspândirea utilizării prafului de puşcă le-au permis conducătorilor să distrugă autorităţile feudale pe suprafeţe extinse şi să le protejeze ulterior prin construirea fortificaţiilor impenetrabile. În comparaţie cu situaţia precedentă, statele suverane erau impenetrabile din punct de vedere teritorial.

Schimbarea crucială a acestei situaţii a avut loc în secolul al XX-lea. În primul rând, între cele două războaie mondiale a crescut spectaculos capacitatea distructivă a puterii aeriene, chiar dacă unii strategi militari i-au exagerat putinţa de a câştiga războaie. După cum a demonstrat experienţa celui de-al doilea război mondial, bombardarea amplă a infrastructurii industriale nu a îngenunchiat statele-ţintă, iar bombardarea civililor nu a generat o dorinţă generală de a cere pacea indiferent de consecinţe. De exemplu, bombardarea oraşului Tokyo cu arme convenţionale, la începutul anului 1945, a cauzat mai multe pierderi directe decât bombardamentul atomic de la Hiroshima din august, dar în acea vreme nu a rezultat nici o probă care să sugereze că bombardamentul convenţional, invazia convenţională cu trupe aliate nu ar mai fi fost necesare. Herz susţine că armele nucleare au distrus „impermeabilitatea“ statului suveran astfel încât tradiţionalul „echilibru de putere“ s-a perimat în cele din urmă. Desigur, „realistul“ din el recunoaşte că dilema securităţii încă mai funcţionează, chiar dacă mijloacele folosite pentru a o soluţiona subminează acest scop. Pe parcursul cărţii, Herz regretă că Statele Unite şi Uniunea Sovietică nu au reuşit să se adapteze la noua situaţie, construind mii de arme necesare pentru descurajare. Situaţia îngrozitoare a nimicirii nucleare şi schemele elaborate de strategii civili şi de inventatorii armelor nucleare pentru a elimina noua dilemă a securităţii au dus la pierderea din vedere a unei probleme fundamentale:

> „Chiar impactul atât de mare al dezvoltării tehnice a armelor şi a armamentelor nucleare a ajuns aproape de a dicta politicile, în loc ca politicile să decidă tipul şi alegerea armelor, utilizarea lor, cantitatea lor şi aşa mai departe. Cu alte cuvinte, în loc ca armele să slujească politicile, politica devine slujitoarea unor armamente care încet-încet constituie chiar raţiunea de a exista.“[9]

Pe scurt, lumea a devenit prea mică pentru teritorialitatea tradiţională şi pentru protecţia pe care o asigurase anterior. Echilibrul terorii nu mai era continuarea vechiului echilibru de putere. Războiul, care funcţionase ca parte a dinamicii echilibrului, nu mai constituia un instrument raţional al politicilor. Herz a susţinut că ceea ce odinioară fusese considerat „un ideal“ – adică slăbirea suveranităţii statale – constituia acum interesul naţional primordial.

Aproape un deceniu mai târziu, Herz a recunoscut că „evenimentele m-au făcut să mă îndoiesc de corectitudinea anticipărilor mele anterioare“.[10] La sfârşitul anilor '50, el sugerase că statul teritorial se afla în declin. Schimbarea tehnologică, care în opinia sa era un factor crucial în determinarea ascensiunii statelor, ar fi facilitat în acel moment apariţia unor noi forme de guvernare transnaţională şi cooperativă. Herz a crezut că argumentele care în anii '30 erau asociate cu idealismul deveniseră compatibile cu realismul. El şi-a schimbat părerea nu doar ca urmare a faptului că liderii politici nu i-au acordat mai multă atenţie decât atunci când lucrase pentru Departamentul de Stat.

Astfel, Herz identifică trei motive pentru continuitatea teritorialităţii ca semn al diferenţierii politice. Întâi, decolonizarea a dus la o remarcabilă „creare“ de state noi şi Herz a recunoscut că nu anticipase viteza cu care s-au prăbuşit vechile imperii. Doi, Herz a admis că determinismul tehnologic al argumentului său anterior era de fapt determinist. El nu a recunoscut forţa naţionalismului în sprijinirea statului teritorial indiferent de permeabilitatea sa militară în era nucleară. Trei, deşi a continuat să se plângă de cursa înarmărilor dintre cele două superputeri, Herz a afirmat ulterior că echilibrul terorii era mai stabil decât crezuse cu 10 ani înainte. În 1968 a susţinut că, dacă cursa înarmărilor nucleare urma să fie ţinută sub control în viitor, o „operaţie amplă“ era absolut necesară. Aceasta ar consta într-un set de politici precum „controlul armamentelor, demarcarea sferelor blocurilor, evitarea proliferării nucleare … şi reducerea rolului ideologiilor comunistă şi anticomunistă“.[11]

Acesta este contextul în care Herz a apărat politicile de destindere la sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70. Pentru aceasta, el a întărit distincţia dintre constrângerile inerente ale dilemei securităţii şi percepţiile prost plasate ale acestor constrângeri bazate pe imaginile improprii a ceea

ce înseamnă relaţiile internaţionale. Spre exemplu, în 1974 el a atacat viguros ideea propusă de unii critici conservatori că destinderea era o formă de „împăciuire“ (*appeasement*).[12] Herz a argumentat că între situaţia internaţională din anii ’30 şi cea din anii ’70 exista doar o asemănare minimă. Statele Unite negociau de pe o poziţie puternică, nu de pe una slabă. Existenţa armelor nucleare însemna că „agresiunea“ din partea (pe atunci) a Uniunii Sovietice ar fi însemnat un act sinucigaş, nu oportunism, şi că destinderea, departe de a reprezenta o distanţare de realism, era de fapt o condiţie prealabilă a unor politici şi mai radicale în „interesul comun“ al supravieţuirii rasei umane.

În anii ’80, Herz a fost tot mai deziluzionat de politica externă americană. Destinderea, în care sperase atât de mult, căzuse şi fusese înlocuită de ceea ce Fred Halliday a numit „al doilea“ război rece.[13] Reluarea cursei înarmărilor, intervenţia superputerilor în Afganistan şi America Centrală şi eşecul lor în a începe să se ocupe de problemele ecologice şi demografice, toate au conferit un ton „de disperare şi de romantism angoasat“ scrierilor sale.[14]

Herz nu crede că sfârşitul războiului rece justifică mulţumirea de sine în analiza relaţiilor internaţionale. Războiul rece a luat sfârşit deoarece o superputere nu a mai putut să se menţină în competiţia cu Occidentul în termeni ideologici sau economici. El nu a luat sfârşit ca urmare a unor decizii în care interesul „uman“ a fost pus înaintea interesului „naţional“. Deşi teama de un război nuclear între marile puteri s-a diminuat într-o oarecare măsură, ea a fost înlocuită de noi temeri în legătură cu proliferarea nucleară, iar moştenirea vechilor imagini este încă vie. De exemplu, Statele Unite continuă să evoce moştenirea „împăciuirii“ pentru a-şi justifica politica faţă de Irak şi nu există nici un indiciu că „etica supravieţuirii“, după cum o numeşte Herz, a înlocuit ceea ce el discreditează sub numele de „parohialism regional“ în relaţiile internaţionale. În perioada pensionării sale, Herz s-a dedicat „cercetării supravieţuirii“, fiind mai puţin preocupat de analize descriptive şi explicative ale relaţiilor internaţionale contemporane şi sfătuindu-ne să abandonăm imaginile relaţiilor internaţionale care fac posibil „parohialismul regional“.

Note

1. John Herz, *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*, University of Chicago Press, Chicago, 1951, p. 129.
2. John Herz, „Political Realism Revisited“, în *International Studies Quarterly*, nr. 25, 1981, p. 184.
3. *Ibid*., p. 185.
4. John Herz, „International Relations: Ideological Aspects“, în *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, Macmillan, Londra, 1968, p. 72-73.
5. John Herz, „An Internationalist’s Journey Through the Century“, în Joseph Krutzel şi James N. Rosenau (ed.), *Journeys Through World Politics: Autobiographical Reflections of Thirty-four Academic Travellers*, Lexington Books, Lexington, Massachusets, 1989, p. 252.
6. A se vedea spre exemplu John Herz (ed.), *From Dictatorship to Democracy: Coping With the Legacies of Authoritarism and Totalitarianism*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1982.
7. John Herz, „Political Realism and Political Idealism“, *op. cit*., p. 18.
8. Robert N. Berki, *Political Realism*, Dent, Londra, 1981, p. 29.
9. John Herz, *International Politics in the Atomic Age*, Columbia University Press, New York, 1959, p. 220.
10. John Herz, „The Territorial State Revisited – Reflections on the Future of the Nation-State“, în *Polity*, nr. 1, 1968, p. 12.
11. John Herz, „An Internationalist’s Journey Through the Century“, *op. cit*., p. 253.
12. John Herz, „Détente and Appeasement from a Political Scientist’s Vantage Point“, în John Herz, *The Nation-State and the Crisis of World Politics: Essays on International Politics in the Twentieth Century*, David McKay, New York, 1976, p. 279-289.
13. Fred Halliday, *The Making of the Second Cold War*, Verso, Londra, 1983.
14. Kenneth Thompson, *Masters of International Thought: Major Twentieth-Century Theorists and the World Crisis*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1980, p. 112.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Carr, Giddens, Mann şi Morgenthau.

Principalele lucrări ale lui John Herz

„Idealist Internationalism and the Security Dilemma“, în *World Politics*, nr. 2, 1949, p. 157-180.

Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities, University of Chicago Press, Chicago, 1951.

„The Rise and Demise of the Territorial State“, în *World Politics*, nr. 9, 1957, p. 473-493.

International Politics in the Atomic Age, Columbia University Press, New York, 1959, p. 220.

Government and Politics in the Twentieth Century (împreună cu Gwendolen Margaret Carter), Praeger, New York, 1961.

The Government of Germany, Harcourt, Brace & World, New York, 1967.

„The Territorial State Revisited – Reflections on the Future of the Nation-State“, în *Polity*, nr. 1, 1968, p. 11-34.

The Nation-State and the Crisis of World Politics: Essays on International Politics in the Twentieth Century, David McKay, New York, 1976.

„Technology, Ethics, and International Relations“, în *Social Research*, nr. 43, 1976, p. 98-113.

„Political Realism Revisited“, în *International Studies Quarterly*, nr. 25, 1981, p. 179-183.

„An Internationalist’s Journey Through the Century“, în Joseph Krutzel şi James N. Rosenau (ed.), *Journeys Through World Politics: Autobiographical Reflections of Thirty-four Academic Travellers*, Lexington Books, Lexington, Massachusets, 1989, p. 247-261.

Lecturi suplimentare

Ashley, Richard K., „Political Realism and Human Interests“, în *International Studies Quarterly*, nr. 25, 1981, p. 204-236.

Wright, Quincy, „Realism and Idealism in International Politics“, în *World Politics*, nr. 5, 1952, p. 116-128.

GEORGE KENNAN

George Frost Kennan s-a născut la Wisconsin în 1904 (întâmplător în acelaşi an cu un alt realist, Hans Morgenthau). Este cunoscut atât pentru contribuţia sa majoră la politica externă a SUA în timpul războiului rece, cât şi pentru criticile tranşante pe care i le-a adus. Deşi este corect să îl caracterizăm drept realist, el nu este interesat să contribuie la teoria internaţională, ci mai degrabă să extragă ample principii realiste pentru analiza şi evaluarea comportamentului diplomatic.

Parţial aceasta este o simplă consecinţă a pregătirii sale. În tinereţe a fost trimis la şcoala militară şi apoi la Universitatea Princeton, înainte de a lucra în serviciul diplomatic al SUA în 1926. După 1933, când preşedintele Roosevelt a recunoscut Uniunea Sovietică, Kennan a fost trimis şi a stat la Moscova în timpul anilor cruciali 1944-1946. Poate cel mai important lucru de menţionat este că a fost educat să devină sovietolog la Riga, capitala Letoniei, la sfârşitul anilor ’20. Kennan a fost acolo în scurta perioadă a independenţei Letoniei şi astfel nu a intrat în contact doar cu nobilimea rusă emigrantă, ci a şi observat îndeaproape ascensiunea lui Stalin şi consolidarea nemiloasă a puterii sale în Uniunea Sovietică.

Deşi nu prea era cunoscut în Statele Unite, acest lucru s-a schimbat după ce a publicat, în 1947, faimosul său articol din prestigioasa revistă *Foreign Affairs*, în ciuda faptului că a încercat să-şi păstreze anonimatul, semnându-şi articolul „Mr. X“. Articolul se centra pe o analiză detaliată a „surselor comportamentului sovietic“ pe care o trimisese Departamentului de Stat din Washington în 1946 („telegrama cea lungă“). Într-un moment de incertitudine caracterizat de dezbateri profunde asupra felului în care SUA ar trebui să se comporte faţă de Uniunea Sovietică după cel de-al doilea război mondial, avertismentele lui Kennan cu privire la tendinţele expansioniste ale Uniunii Sovietice şi nevoia de a o „îngrădi“ (*contain*) au atins o coardă sensibilă în Statele Unite şi au dus la numirea sa în fruntea nou createi Echipe de Planificare Politică din cadrul Departamentului de Stat, unde a rămas până când s-a retras din diplomaţie, în 1950. Deşi a îndeplinit pentru scurt timp funcţia de amabasador al SUA în Uniunea Sovietică, în 1952, iar la începutul anilor ’60 a fost ambasador în Iugoslavia când preşedintele Kennedy încerca să îmbunătăţească relaţiile dintre SUA şi Tito, George Kennan şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii profesionale la Universitatea Princeton, la Institutul de Studii Avansate. Acolo a elaborat o serie de cărţi şi articole pe teme de politică

externă americană, istoria Uniunii Sovietice şi impactul armelor nucleare asupra relaţiilor internaţionale în timpul războiului rece.

Din lucrările sale se iveşte profilul unui critic conservator şi aristocratic al unora dintre cele mai revoluţionare schimbări din politica internaţională, un nostalgic al lumii relativ mai calme a Europei secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea. În ciuda faimei sale şi volumului mare de scrieri, Kennan nu s-a simţit niciodată ca aparţinând Statelor Unite. Chiar la apogeul influenţei sale, la sfârşitul anilor '40, se plângea de aparenta incapacitate a liderilor americani de a înţelege subtilitatea gândirii sale şi în multe dintre lucrări repudiază politicile şi practicile aplicate în numele „îngrădirii" (*containment*), doctrină ce va fi mereu asociată cu numele său.

Pentru a înţelege de ce Kennan era deziluzionat de politica externă americană, trebuie avute în vedere atât modul în care aceasta s-a depărtat de viziunea lui, cât şi regretele sale cu privire la evoluţia politicii internaţionale de la un sistem multipolar centrat pe Europa spre unul bipolar bazat pe dominaţia a două superputeri nucleare. La sfârşitul anilor '40, Kennan susţinea că stabilitatea internaţională depindea de recrearea ordinii multipolare care fusese distrusă de războiul mondial. Mai exact, susţinea că Statele Unite ar trebui să îşi folosească uriaşa putere economică pentru a repune pe picioare Europa şi Japonia şi a le transforma în mari puteri, astfel încât povara ţinerii sub control a ameninţării sovietice să fie distribuită între mai mulţi actori şi nu purtată numai de o ţară pe care Kennan o suspecta de incapacitate de moderaţie în politica externă. Kennan considera că obiectivele controlului ar fi trebuit limitate la apărare şi la refacerea complexului militaro-industrial. În ceea ce priveşte metoda, a susţinut că mijlocul cel mai bun prin care Statele Unite ar atinge acest rezultat ar fi fost acordarea de ajutor economiilor devastate de război ale Europei şi Japoniei. Aceasta le-ar fi permis să îşi recapete statutul şi să slăbească popularitatea mişcărilor interne radicale, comuniste. Deşi în scrierile de început a pus accentul pe provocarea revoluţionară adresată ordinii internaţionale de comunism, el a crezut întotdeauna că, dacă Uniunea Sovietică ar fi fost „îngrădită" geografic, influenţa ei asupra altor state s-ar fi diminuat în timp şi ar fi determinat schimbări interne graduale care ar fi transformat-o dintr-un stat revoluţionar într-o mare putere moderată. Spre deosebire de alţii care au fost educaţi la Riga, „marile proiecte" ale comunismului de cucerire a lumii nu l-au îngrijorat. Într-o analiză incisivă scrisă în momentele în care războiul rece intra în istorie, Richard Bernet identifica patru factori cruciali care au determinat administraţia Truman să nu urmeze sfatul lui Kennan.[1]

În primul rând, Statele Unite deţineau monopolul nuclear în anii '40, ceea ce i-a determinat pe Truman şi pe câţiva consilieri să creadă că armele nucleare pot fi folosite pentru intimidarea lui Stalin şi pentru obţinerea unor concesii concrete la doleanţele americane.

Apoi, în lipsa oricărui mijloc de a prevedea politica externă sovietică, administraţia Truman s-a bazat pe aşa-zisele „lecţii de istorie" ale anilor '30, mai concret pe natura autodistructivă a tacticii de „împăciuire" în faţa agresiunii autoritare. Deşi planul Marshall era în concordanţă cu accentul pus de Kennan pe acordarea de ajutor economic, el a fost îngroşit de limbajul folosit în formularea „doctrinei Truman" din 1947, ce părea să angajeze SUA în sprijinirea pe termen nelimitat a oricărui regim care se confrunta cu „subversiuni interne" sprijinite de Uniunea Sovietică. În al treilea rând, Statele Unite doreau foarte mult să includă Germania într-o alianţă vestică şi aceasta necesita prezenţa trupelor americane pe teritoriul german ca parte a ceea ce urma să devină (în 1949) NATO. În fine, Kennan a subestimat gradul de volatilitate al opiniei publice americane. Conform spuselor lui Barnet, „administraţia Truman a întâmpinat dificultăţi în momentul în care a încercat să prezinte o viziune mai nuanţată a situaţiei din Europa şi astfel s-a dezvoltat repede un consens în rândul administraţiei că poporul american trebuie prevenit ..., lucru esenţial pentru a combate atmosfera izolaţionistă".[2]

În consecinţă, formularea originală a teoriei „îngrădirii" a lui Kennan era distorsionată de confundarea ameninţării sovietice cu comunismul în general, de accentuarea mijloacelor militare în defavoarea celor economice şi de expansiunea geografică a războiului rece în Asia. La mijlocul anilor '60, la fel ca Morgenthau, Kennan a fost un critic aspru al politicii externe americane din Vietnam. Ca susţinător al politicii de mână forte (*strongpoint)*, opusă apărării de „perimetru", în 1967 a afirmat, în faţa Comisiei de Relaţii Externe a Senatului, că Vietnamul nu era vital pentru interesele strategice ale Statelor Unite şi că prestigiul ţării nu ar fi fost afectat dacă s-ar fi retras din conflict. Destul de neobişnuită este împărtăşirea de către Kennan a opiniilor multor radicali din mişcările pentru pace, anume că modul în care Statele Unite înţelegeau să se comporte în războiul rece ar fi putut submina chiar idealurile de libertate şi democraţie pe care susţineau că le apără, atât în interior cât şi în exterior. Aceste idealuri ar fi fost cel mai bine promovate dacă Statele Unite ar fi încercat să fie un exemplu pentru restul lumii şi să nu îşi impună propriile idealuri altor state ori să susţină regimuri autoritare doar pentru că ar fi fost „anticomuniste".

Majoritatea lucrărilor lui Kennan s-au concentrat asupra chestiunii dacă Statele Unite sunt capabile să se comporte ca o mare putere „tradiţională" europeană. În eseurile şi cursurile sale şi mai ales în volumul *American Diplomacy, 1900-1950*, a deplâns ceea ce îi plăcea să numească tendinţa americană de a adopta „o abordare moral-legalistă în politica internaţională". Acest lucru era inevitabil într-un stat democratic precum Statele Unite, dar se suprapunea calculului obiectiv al interesului naţional pe baza unor tendinţe pe termen lung în echilibrul de putere şi nu pe fluctuaţii pe termen scurt. O reacţie morală este un fenomen pe termen scurt când publicul consideră că interesul naţional este în joc. Fără cunoştinţe temeinice şi fără acces la date obiective, cetăţenilor nu le rămâne decât să îşi exprime îngrijorarea în termeni duri şi morali. Luate drept barometru pentru deciderea politicii externe, astfel de reacţii pot avea efecte dezastruoase pe termen lung. De exemplu, Kennan susţinea că aşa-numita „cădere a Chinei" din 1949 nu a reprezentat o oportunitate nesperată pentru Uniunea Sovietică de a cimenta o alianţă comunistă împotriva Vestului, ci o provocare majoră pentru Uniunea Sovietică ca lider al mişcării comuniste mondiale. Într-un interviu din 1972, imediat înainte de încercarea lui Nixon de a normaliza relaţiile cu China, Kennan a evidenţiat:

> „Poziţia Moscovei ca «a treia Romă» a comunismului internaţional este esenţială pentru imaginea cultivată cu grijă de sovietici. Odată îndepărtată, întreaga istorie planificată şi prefabricată a comunismului sovietic, întreaga sa justificare şi sens al legitimării sunt ameninţate. Moscova trebuie să se opună Chinei cu disperare deoarece China atentează la identitatea sa."[3]

Deşi Kennan era susţinătorul unei politici de destindere între superputeri la sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70, ar fi greşit să se afirme că istoria relaţiilor dintre SUA şi URSS susţine perfect valabilitatea viziunii sale originale, teoria „îngrădirii". Fără îndoială că, aşa cum a prezis, Uniunea Sovietică s-a „înmuiat" în timp, iar politicile surprinzătoare puse în aplicare de Gorbaciov la sfârşitul anilor '80 stau mărturie că era incapabilă să-şi continue competiţia cu Statele Unite pe o bază economică care se reducea rapid. Totuşi, Kennan nu se bucură de terminarea războiului rece care, în opinia sa, s-ar fi putut produce mult înainte de sfârşitul anilor '80 fără costurile enorme ale cursei înarmărilor nucleare. Într-adevăr, cursa înarmărilor nucleare este un excelent exemplu al modului în care politica externă americană a fost distorsionată de o teamă iraţională că Uniunea Sovietică ar putea folosi armele nucleare ca mijloace raţionale de

extindere a teritoriului său în Europa sau de implicare într-o formă de şantaj nuclear.

Deşi cele mai multe scrieri ale lui Kennan au fost dedicate artei diplomatice (sau mai degrabă lipsei ei lamentabile în cea mai mare parte a războiului rece), cititorul trebuie să facă un efort de memorie pentru a obţine profilul filozofic care se desprinde din teoriile lui Kennan despre politica externă în secolul al XX-lea. Ca mulţi alţi „realişti" clasici, Kennan s-a ancorat mereu într-o viziune tragică a condiţiei umane. În ultima carte, *Around the Cragged Hill*, descrie oamenii ca „făpturi gata să-şi piardă controlul", destinate să oscileze între natura animală şi aspiraţia aproape divină de a depăşi limitele umane. Este mereu o luptă constantă pentru a ne controla pasiunile primare şi a cultiva civilizaţia. Deşi este de acord cu alţi realişti că nu putem evita lupta pentru putere care este strâns legată de natura umană, nu suntem animale, iar capacitatea noastră de a raţiona şi de a fi morali ne obligă să dezvoltăm virtuţi pentru care nu putem garanta că se vor manifesta în orice sistem politic. Îngrijorarea sa în legătură cu regimuri democratice precum Statele Unite se datorează faptului că în aceste regimuri funcţionarii publici sunt mereu tentaţi să facă mai mult ce este popular decât ce este virtuos. La fel, în multe dintre lucrările sale Kennan priveşte cu suspiciune capitalismul pieţei libere, care se dezvoltă pe bază de interese şi lăcomie.

George Kennan va fi amintit ca unul dintre cei mai insistenţi, influenţi şi tranşanţi critici ai politicii externe americane din secolul al XX-lea. Nu a fost nici el lipsit de critici. Una dintre dificultăţi stă în constantul său apel la interesul naţional ca determinant al politicii externe. Adesea susţine că, dacă guverenele şi-ar urmări doar interesele pe termen lung, nu pasiunile de scurtă durată, ar rezulta stabilitate şi ordine. Totuşi, acest lucru depinde de consensul dintre guverne, mai ales dintre marile puteri, privind avantajele menţinerii unei distribuţii drepte a puterii între ele şi prin urmare privind respectarea limitelor în încercarea de a reprezenta interesele cetăţenilor. Aşa cum a evidenţiat Michael Smith, „Kennan nu a luat în considerare niciodată dacă sau cum ar putea fi construit consensul necesar în jurul acelor valori".[4] Pentru acei ce vor să construiască analize în era de după războiul rece pornind de la moştenirea lui Kennan, efortul este la fel de provocator ca în momentul în care Kennan a început să publice, în anii '40.

Note

1. Richard J. Barnet, „A Balance Sheet: Lippmann, Kennan, and the Cold War“, în M. Hogan (ed.), *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 113-127.
2. *Ibid*., p. 122.
3. „Interview with George W. Kennan“, în *Foreign Policy*, nr. 7, 1972, p. 10.
4. Michael Smith, *Realist Thought From Weber to Kissinger*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1986, p. 236.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Aron, Kissinger şi Morgenthau.

Principalele lucrări ale lui George Kennan

„The Sources of Soviet Conduct“, în *Foreign Affairs*, nr. 25, 1947, p. 566-582.

American Diplomacy 1900-1950, Chicago University Press, Chicago, 1951.

Realities of American Foreign Policy, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1954.

Soviet-American Relations, 1917-1920, Faber & Faber, Londra, 1958.

Russia, the Atom and the West, Oxford University Press, Londra, 1958.

Soviet Foreign Policy, 1917-1941, D. Van Nostrand, Princeton, New Jersey, 1960.

Russia and the West Under Lenin and Stalin, Little Brown, Boston, 1961.

Memoirs: 1925-1950, Hutchinson, Londra, 1968.

From Prague after Munich: Diplomatic Papers, 1938-1940, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1968.

Memoirs: 1950-1963, Hutchinson, Londra, 1973.

The Cloud of Danger: Current Realities of American Foreign Policy, Little, Brown, Boston, 1977.

The Decline of Bismark's European Order: Franco-Russian Relations, 1875-1890, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1979.

The Nuclear Delusion: Soviet-American Relations in the Atomic Age, Pantheon Books, New York, 1982.

The Fateful Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War, Manchester University Press, Manchester, 1984.

Around the Cragged Hill: A Personal and Political Philosophy, W. W. Norton, New York, 1993.

At a Century's Ending: Reflections, 1982-1995, W. W. Norton, New York, 1996.

Lecturi suplimentare

Gaddis, John Lewis, „Containment: a Reassessment“, în *Foreign Affairs*, nr. 60, 1977, p. 873-888.

Gelman, Barton, *Contending With Kennan: Toward a Philosophy of American Power*, Praeger, New York, 1984.

Harper, John L.,*American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Herz, Martin F., *Decline of the West?: George Kennan and its Critics, Ethics and Public Policy Center*, Georgetown University, Washington DC, 1978.

Hixson, Walter L., *George F. Kennan: Cold War Iconoclast,* Columbia University Press, New York, 1989.

Mayers, David, *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*, Oxford University Press, New York, 1988.

Miscamble, Wilson Douglas, *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1992.

Smith, Michael J., *Realist Thought from Weber to Kissinger,* Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1986, p. 165-191.

Stephenson, Anders, *Kennan and the Art of Foreign Policy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusets, 1989.

Travis, Frederick F., *George Kennan and the American-Russian Relationship, 1865-1924*, Ohio University Press, Athens, 1990.

HENRY KISSINGER

Henry Kissinger a fost secretar de stat al Statelor Unite din 1973 până în 1977. De asemenea, a fost consilier pe probleme de securitate naţională al preşedintelui Nixon la sfârşitul anilor '60 şi s-a menţinut după căderea lui Nixon de la putere, în timpul scandalului Watergate de la începutul anilor '70. La un moment dat, a deţinut ambele posturi simultan, ceea ce este o reflectare a dorinţei şi capacităţii sale de a controla politica externă americană şi de a centraliza într-o măsură cât mai mare puterea executivă. A fost arhitectul-şef al politicii de destindere de la sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70, al deschiderii către China şi al „navetei diplomatice" (*shuttle diplomacy*) în Orientul Mijlociu. Înainte de a se alătura echipei de la Casa Albă, Kissinger a fost profesor la Universitatea Harvard şi a scris mult şi cu accente critice la adresa politicii externe americane în timpul războiului rece. Într-adevăr, mulţi consideră perioada cât a fost în funcţie ca una în care Kissinger a încercat să implementeze o nouă abordare „realistă" în conducerea afacerilor externe, iar câteva dintre lipsurile realismului sunt adesea prezente în politicile lui. De la părăsirea funcţiei în 1977, Kissinger a continuat să scrie cărţi şi articole şi să fie activ în calitate de comentator la televiziune, profesor şi consultant politic.

Kissinger s-a născut la Fuerth, Germania, la 27 mai 1923. Familia sa a ajuns în America în 1938, părăsind ţara din cauza persecuţiilor naziste împotriva evreilor. În timpul celui de-al doilea război mondial, Kissinger a făcut parte din Serviciul de Contrainformaţii al armatei americane. După război, a început o carieră academică în ştiinţe politice la Harvard, obţinând licenţa în 1950 şi titlul de doctor în 1954, predând în cadrul Departamentului de ştiinţa guvernării (1957-1971) şi conducând programul de studii de apărare al universităţii din 1958 până în 1969. În timp ce preda la Harvard, Kissinger a fost şi consultant pentru Departamentul de Stat, Corporaţia Rand şi Consiliul Naţional de Securitate.

În abordarea teoriei şi practicii politicii internaţionale, Kissinger a încercat să critice şi să reformeze ceea ce a considerat a fi atitudinea americană tradiţională faţă de restul lumii. Aceasta este o temă permanentă în lucrările sale începând cu teza de doctorat, *A World Restored* (1957), până la cea mai recentă carte, *Diplomacy* (1994). Abordarea sa se bazează pe tradiţia diplomatică europeană, adesea numită *realpolitik*, aşa cum s-a dezvoltat din secolul al XVII-lea până în secolul al XIX-lea. Această tradiţie are două idei centrale. Prima este conceptul de *raison d'État*, sau

raţiune de stat, în care interesul statului justifică folosirea de mijloace externe care ar putea părea de neconceput într-un sistem politic intern ordonat. În ceea ce priveşte a doua idee, Kissinger crede că este datoria omului de stat, mai ales dacă aparţine unei mari puteri ca Statele Unite, să manipuleze echilibrul de putere pentru a menţine o ordine internaţională în care nici un stat să nu le domine pe celelalte. Întregul *statu quo* extrage beneficii de la o ordine internaţională „legitimă" în care statele îşi pot păstra independenţa prin alinierea sau opoziţia faţă de alte state conform mişcărilor balanţei. Ca diplomat, Kissinger calcă pe urmele cardinalului Richelieu, ale lui Wilhelm de Orania, Frederick cel Mare, Metternich, Castlereagh şi Bismark. Ca savant, scrie în tradiţia realistă a lui Max Weber şi are multe în comun cu Hans Morgenthau şi George Kennan. Acceptă opinia conform căreia relaţiile internaţionale se petrec într-un spaţiu ce nu dispune de o autoritate centrală care să arbitreze conflictele de interese şi valori dintre state. Având în vedere că statele sunt egale doar formal şi legal şi foarte inegale din punct de vedere militar şi economic, relaţiile internaţionale iau forma luptei pentru putere dintre aceste state. Lupta poate fi controlată dacă marile puteri sunt conduse de indivizi care pot produce o ordine „legitimă" şi pot ajunge între ele la un consens privind limitele în care se poate desfăşura lupta.

Aceasta este tema centrală a uneia din lucrările de început ale lui Kissinger, *A World Restored* (1957), bazată pe teza de doctorat, lucrare în care examinează atent concertul european din secolul al XIX-lea. În descrierea modului în care diplomaţii au reuşit să creeze un astfel de echilibru după 1815, Kissinger pune accentul pe două caracteristici ale acelei ere, pe care le-a admirat şi a încercat să le recreeze în perioada foarte diferită a sfârşitului anilor '60. Prima era existenţa unei culturi europene cosmopolite în rândul diplomaţilor care s-au întâlnit la Congresul de la Viena. Aceştia au fost capabili să subscrie la un sistem comun de valori care a mediat conflictele dintre interesele naţionale. A doua, care sprijinea o astfel de cultură, era admiraţia lui Kissinger pentru autonomia relativă a politicii externe faţă de cea internă. Tensiunea dintre creativitatea artei diplomatice şi sarcinile birocraţiei şi politicii interne este o temă mereu prezentă în lucrările sale. El declara:

> „Inspiraţia implică identificarea sinelui cu sensul evenimentelor. Organizarea necesită disciplină, supunere faţă de voinţa grupului. Inspiraţia nu este supusă timpului, valabilitatea ei este inerentă concepерii. Organizarea este istorică, depinde de materialul aflat la dispoziţie într-o perioadă dată. Inspiraţia este o chemare la măreţie; orga-

nizarea este recunoaşterea faptului că mediocritatea este modelul obişnuit al conducerii."[4]

Publicarea lucrării *A World Restored* a fost posibilă datorită popularităţii de care s-a bucurat prima carte a lui Kissinger, *Nuclear Weapons and American Foreign Policy* (1957). În această lucrare, Kissinger a afirmat că Statele Unite nu se mai puteau bizui pe strategia „ripostei masive" urmată de Eisenhower şi Dulles. Kissinger a avertizat că, imediat ce Uniunea Sovietică ar fi egalat puterea nucleară a Statelor Unite, o asemenea strategie ar fi lăsat Statele Unite fără opţiune în cazul unui atac „necugetat" cu arme convenţionale din partea URSS. Astfel, spunea el, Statele Unite ar fi trebuit să se pregătească de un război nuclear limitat împotriva URSS. La sfârşitul anilor '50, Kissinger a prevăzut apariţia unei confruntări primejdioase între superputeri, un joc bipolar cu sumă zero, războiul rece. Interesul său academic consta în examinarea modului în care SUA ar putea menţine relaţii bune cu Europa Occidentală în lumina acestei confruntări. Aceasta a fost tema următoarelor două cărţi, care sunt interesante şi astăzi doar prin faptul că aceste preocupări au lipsit din diplomaţia lui Kissinger când a ajuns la Casa Albă, împreună cu Richard Nixon, în 1969.

Într-o oarecare măsură, diplomaţia lui Kissinger din următorii ani poate fi interpretată ca o încercare de a recrea anumite elemente ale Congresului de la Viena în turbulenta perioadă a anilor '60. Acesta urmărea un scop dublu. În primul rând, el dorea să scoată SUA din războiul din Vietnam fără a afecta „credibilitatea" ţării ca superputere în ochii aliaţilor şi ai inamicilor. În al doilea rând, vroia să îmbunătăţească relaţiile cu Uniunea Sovietică astfel încât ruşii să nu încerce să profite de o aparentă înfrângere a Statelor Unite şi astfel cele două superputeri să poată crea o serie de „reguli de angajare" care să limiteze competiţia dintre ele. Soluţia realizării acestor două obiective consta în ideea de „îmbinare" (*linkage*). Ideea era ca Statele Unite „să urmeze strategia morcovului şi a băţului, fiind gata să pedepsească actele necugetate şi să-şi extindă relaţiile în contextul unui comportament responsabil".[2] În opinia lui Kissinger, îmbunătăţirea relaţiilor dintre superputeri depindea de capacitatea şi de dorinţa americanilor de a induce un „comportament bun" sovieticilor prin acordarea de beneficii pentru cooperare şi pedepse pentru „acte necugetate", mai ales în lumea a treia. Pentru aceasta, trebuie ca SUA să fie capabile să manipuleze relaţiile de „interdependenţă" în domenii precum controlul armamentelor, comerţ şi altele. „Deschiderea către China" era o parte a acestei strategii ample.

Bineînţeles, în cele din urmă, strategia „îmbinării" nu a reuşit să producă un echilibru de putere mai stabil sub conducerea Statelor Unite şi cu Kissinger mânuind pârghiile de influenţă. Până la mijlocul anilor '70, destinderea era un cuvânt murdar în politica americană, iar Gerald Ford a refuzat să folosească termenul în timpul campaniei prezidenţiale din 1975. Au existat trei motive ale eşecului, care ilustrează problemele ridicate de realism, atunci când politica externă se modelează după principiile sale.

Prima problemă a fost aceea că Uniunea Sovietică nu părea să înţeleagă regulile echilibrului de putere aşa cum erau prezentate de Kissinger. Deşi conducerea sovietică a recunoscut nevoia de coexistenţă paşnică cu SUA în lumina ameninţării nucleare şi a dorinţei de a obţine recunoaşterea sferei sale de influenţă din Europa Răsăriteană de către SUA, acesta nu era sfârşitul competiţiei. Pentru Uniunea Sovietică, destinderea (relaxarea tensiunilor) devenea posibilă datorită rezultatelor obţinute de sovietici în cursa înarmărilor şi recunoaşterii URSS ca superputere de către americani. Aceasta nu însemna, sau necesita, coabitare conform condiţiilor americane. Astfel, Kissinger a fost consternat când URSS nu a presat Vietnamul de Nord să facă concesii la negocierile de pace de la Paris pentru a pune capăt mai repede războiului din Vietnam şi când s-a folosit de relaţiile comerciale mai bune cu SUA pentru a promova influenţa sovietică în lumea a treia (de exemplu, sprijinirea „luptătorilor pentru libertate" radicali din Angola şi Chile la începutul anilor '70). Acest comportament ridica întrebarea dacă URSS ţinea la *statu quo* sau era în continuare o forţă revoluţionară în relaţiile internaţionale, lider al lumii comuniste. În funcţie de poziţia adoptată, „manipularea" echilibrului de forţe ar fi necesitat fie cooperare, fie conflict. Philip Windsor rezuma astfel problema:

> „Dacă ruşii vor grâu şi computere americane ... şi li se oferă acest ajutor ca parte a unui set de acorduri care duc la un tratat SALT, atunci cu siguranţă vor tinde să accepte necesitatea de a calcula întregul spectru de interese şi de a se comporta prudent şi raţional, ceea ce se potriveşte cu necesităţile ordinii mondiale. [Dar] dacă afişează un comportament corect în cadrul SALT în schimbul unor afaceri economice avantajoase, însă nu simt nici o presiune pentru a extinde acest tip de comportament şi în cazul Orientului Mijlociu?"[3]

A doua problemă majoră a constat în dificultăţile pe care Kissinger le-a întâmpinat în controlul comportamentului părţilor terţe, care era esenţial în cazul în care Statele Unite urmau să pună în aplicare o strategie foarte complexă şi delicată. Pentru a prezenta numai câteva exemple, Kissinger nu a putut controla ritmul cooperării dintre Germania de Est şi

cea de Vest, care se desfăşura mai repede decât ar fi dorit. El nu a reuşit să convingă guvernul din Vietnamul de Sud că „vietnamizarea“ războiului (prin retragerea trupelor americane şi predarea controlului militar guvernului vietnamez) nu era o strategie pentru a câştiga timp înainte de abandonarea aliatului. Similar, a înclinat să presupună că URSS avea mai multă influenţă asupra aliaţilor săi (ca Vietnamul de Nord şi Cuba) decât în realitate.

A treia problemă majoră a fost eşecul său de a convinge poporul american că destinderea era în interesul naţional al SUA. A fost criticat de stânga pentru escaladarea în secret a conflictelor din Vietnam şi Cambodgia deoarece el şi Nixon s-au bazat pe lovituri aeriene devastatoare pentru a obţine un „progres“ în timpul negocierilor de pace. A fost criticat de dreapta pentru refuzul de a extinde procesul de „îmbinare“ la respectarea drepturilor omului în URSS. Kissinger a susţinut că, în căutarea unei stabilităţi politice, ar fi trebuit ca SUA să se concentreze pe politica externă sovietică şi mai puţin pe emigraţia evreiască şi pe tratamentul deţinuţilor politici. De asemenea, în ciuda încercării de a centraliza la Casa Albă controlul asupra politicii externe americane, Kissinger a fost nevoit să se confrunte cu suspiciunile Congresului, care încerca mereu să slăbească puterea şi autonomia executivului.

În memoriile sale, Kissinger recunoaşte aceste probleme, dar continuă să creadă că strategia de destindere propusă de el era cea potrivită şi dă vina pe Watergate şi pe incapacitatea poporului american de a înţelege arta realistă de conducere a statului. A avut însă un oarecare succes. Pentru o vreme, la începutul anilor ’70, a obţinut mai multă popularitate decât oricare alt diplomat american. Sondajul Gallup l-a prezentat drept cel mai admirat om din America în 1972 şi 1973. A primit Premiul Nobel pentru Pace în 1973 pentru negocierile care au dus la Acordurile de pace de la Paris ce au pus capăt implicării militare americane în Vietnam, dar reputaţia sa a scăzut curând. În timpul scandalului Watergate, investigatorii numiţi de Congres au descoperit că dăduse ordin FBI să înregistreze convorbirile subordonaţilor din cadrul Consiliului Naţional de Securitate. Până la mijlocul anilor ’70, realizările sale în politica externă au fost reevaluate. Victoria comunistă din Vietnam şi ascensiunea lui Pol Pot în Cambodgia au distrus Acordurile de pace de la Paris. S-a înregistrat un progres minim în discuţiile asupra controlului armamentelor cu URSS şi, în timpul campaniei electorale din 1976, preşedintele ales, Carter, l-a acuzat că s-a angajat în diplomaţia ineficientă a „călăreţului singuratic“. „Structura păcii“ pe care promisese în 1969 că o va obţine lăsa loc unui

„nou“ război rece între superputeri şi până în 1977 Kissinger a pierdut controlul asupra politicii externe americane.

În ultima sa carte, *Diplomacy* (1994), Kissinger reflectează asupra provocărilor la care au fost supuse SUA în era de după războiul rece. În mare parte, cartea discută practica realistă de conducere a statului, exemplificată de cardinalul Richelieu, primul-ministru al Franţei în secolul al XVII-lea. Kissinger trasează istoria diplomaţiei în ultimele două secole, iar multe dintre temele dezvoltate în *A World Restored* sunt repetate. Ele evidenţiază faptul că „tradiţia diplomatică europeană“ nu este complet străină Statelor Unite, căci el îi consideră pe părinţii fondatori, la care îi adaugă pe Theodore Roosevelt şi Richard Nixon, ca practicanţi ai politicii echilibrului de putere. Kissinger a susţinut că, în anii ’90 şi în secolul următor, nevoia unei ordini legitime internaţionale este tot atât de mare pe cât a fost şi înainte şi că Statele Unite trebuie să vegheze ca „idealismul“ lui Wilson să nu apară din nou în politica externă. El a observat că „tradiţia americană“ dominantă consideră politica externă doar un mijloc de a proteja şi a promova libertatea şi bunăstarea individului. În opinia lui Kissinger, Statele Unite se consideră o naţiune excepţională datorită formei republicane de guvernământ, circumstanţelor dezvoltării şi virtuţilor cetăţeneşti înnăscute. El afirmă că această tradiţie a generat două atitudini politice opuse şi la fel de nepotrivite. Prima este retragerea izolaţionistă a Americii din relaţiile internaţionale pentru a-şi îmbunătăţi instituţiile democratice şi a fi un exemplu pentru restul umanităţii. A doua, mai recentă, este angajarea în cruciade pentru democraţie în lume ca o modalitate de a transforma sistemul internaţional vechi într-o ordine mondială bazată pe democraţie, comerţ liber şi lege internaţională. Într-o astfel de lume, pacea va fi rezultatul natural al relaţiilor dintre naţiuni, nu al echilibrului de putere instabil şi adesea nedrept.

În cea mai mare parte a istoriei sale, SUA au ales primul curs, izolaţionismul. Însă în a doua jumătate a secolului al XX-lea a dominat a doua cale, aceea a internaţionalismului cruciat. Pentru Kissinger, ca şi pentru Kennan şi Morgenthau, Woodrow Wilson este un exemplu al internaţionalismului american. El recunoaşte şi admiră faptul că SUA au reuşit să înfrângă URSS. Totuşi, consideră că politica externă americană din timpul războiului rece a fost excesiv de moralistă şi insuficient acordată la realităţile echilibrului de putere. În particular, critică opinia că fosta Uniune Sovietică a fost mai curând o ameninţare ideologică decât una geopolitică. Ca rezultat al acestei erori de percepţie, succesul american în războiul rece a fost mai costisitor decât ar fi putut fi. Tragedia din Vietnam,

nu triumful căderii zidului Berlinului, domină reflecţiile sale asupra politicii externe americane din timpul războiului rece.

Lecţia care trebuie învăţată, afirmă el, este că SUA nu trebuie să se aştepte ca sfârşitul războiului rece să ducă la un sistem internaţional radical schimbat. În cadrul a ceea ce el crede că va fi o lume multipolară, relativul declin al puterii americane de după 1945 va împiedica Statele Unite să domine lumea, la fel cum relaţiile lor de interdependenţă cu celelalte ţări le vor împiedica să se retragă. Pe scurt, Kissinger identifică două domenii unde echilibrul de putere ar trebui aplicat. Rusia şi Germania sunt puterile europene asupra cărora Statele Unite ar trebui să se concentreze. SUA sunt interesate să se asigure că Germania unită şi Rusia nu vor intra în competiţia asupra centrului Europei, aşa cum au făcut în prima jumătate a secolului. Această situaţie necesită o prezenţă americană continuă în Europa şi lărgirea NATO către Est. În ceea ce priveşte Asia, Kissinger susţine că SUA trebuie să ţină Japonia şi China în echilibru şi să le ajute să coexiste în ciuda suspiciunii dintre ele.

Există multe elemente de valoare în analiza pe care Kissinger o face sistemului internaţional la sfârşitul secolului al XX-lea, deşi critica sa privind politica externă a SUA este amplu cunoscută de realişti. Ca de obicei, el accentuează distincţia dintre politica „înaltă“ (*high politics*), ce ţine de aspectele militare şi geopolitice, şi politica „joasă“ (*low politics*) privind comerţul şi economia, distincţie care, în opinia altor analişti, îşi pierde din acurateţe. În mod ironic, astăzi în SUA, accentul pe care Kissinger l-a pus pe primatul interesului naţional şi pe echilibrul de putere s-ar putea dovedi mai apreciat sub aspect politic decât atunci când el era arhitectul politicii internaţionale americane în toiul războiului rece şi al celui din Vietnam.

Note

1. Henry Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-22*, Weidenfield & Nicholson, Londra, 1957, p. 317.
2. Henry Kissinger, *White House Years*, Little, Brown, Boston, 1979, p. 120.
3. Philip Windsor, „Henry Kissinger's Scholarly Contribution“, în *British Journal of International Studies*, nr. 1, 1975, p. 35.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Kennan, Morgenthau şi Wilson.

Principalele lucrări ale lui Henry Kissinger

Nuclear Weapons and Foreign Policy, Harper, New York, 1957.

A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-22, Weidenfield & Nicholson, Londra, 1957.

The Necessity for Choice: Prospects of American Foreign Policy, Harper, New York, 1961.

The Troubled Partnership: A Re-appraisal of the Atlantic Alliance, McGraw-Hill, New York, 1965.

American Foreign Policy: Three Essays, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1969.

White House Years, Little, Brown, Boston, 1979.

Years of Upheaval, Little, Brown, Boston, 1982.

Observations: Selected Speeches and Essays, 1982-1984, Michael Joseph, Londra, 1985.

Diplomacy, Simon & Schuster, New York, 1994.

Lecturi suplimentare

Bell, Coral, *The Diplomacy of Détente: The Kissinger Era*, Martin Robertson, Londra, 1977.

Brodine, Virginia şi Selden, Mark (ed.), *Open Secret: The Kissinger-Nixon Doctrine in Asia*, Harper & Row, New York, 1972.

Chomsky, Noam, *Towards a New Cold War: Essays on the Current Crisis and How We Got There*, Pantheon Books, New York, 1982.

Cleva, Gregory D., *Henry Kissinger and the American Approach to Foreign Policy*, Associated University Press, Londra, 1989.

Dickson, Peter W., *Kissinger and the Meaning of History*, Cambridge University Press, New York, 1978.

Hersh, Seymour M., *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House*, Suummit Books, New York, 1983.

Isaacson, Walter, *Kissinger: A Biography*, Faber & Faber, Londra, 1992.

Landau, David, *Kissinger: The Uses of Power*, Houghton, Boston, 1972.

McDougall, Walter, „Oh Henry! Kissinger and his critics“, în *Orbis*, nr. 38, 1994, p. 657-672.

Mazlish, Bruce, *Kisssinger: The European Mind in American Policy*, Basic Books, New York, 1976.

Morris, Roger, *Uncertain Greatness: Henry Kissinger and American Foreign Policy*, Harper & Row, New York, 1977.

Schulzinger, Robert D., *Henry Kissinger: Doctor of Diplomacy*, Columbia University Press, New York, 1989.

Shawcross, William, *Sideshow: Kissinger, Nixon, and the Destruction of Cambodgia*, Simon & Schuster, New York, 1979.

Smith, Michael J., *Realist Thought From Weber to Kissinger*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1986, p. 165-191.

Stroessinger, John G., *Henry Kissinger: The Anguish of Power*, W. W. Norton, New York, 1976.

STEPHEN KRASNER

La sfârşitul reflecţiilor autobiografice despre cariera sa, Stephen Krasner îi îndeamnă pe studenţi „să reziste la moda de moment şi să încerce să dezvolte un mod de cercetare care permite o formă de validare empirică, chiar dacă o astfel de validare nu poate fi exhaustivă“.[1] Acestea sunt virtuţile în care abundă întreaga operă a lui Krasner. De asemenea, ele explică statutul său în domeniu ca om de ştiinţă care refuză să urmeze moda zilei şi a cărui fidelitate faţă de idealurile ştiinţei sociale empirice produce un model de urmat, chiar dacă argumentele sale pot fi contracarate. Într-o epocă în care realismul era criticat din toate unghiurile şi într-un subdomeniu de cercetare al cărui *raison d'être* este adesea presupus a fi absenţa cercetărilor din economie realizate de realiştii clasici preocupaţi de siguranţa militară, opera lui Krasner a insuflat viaţă paradigmei realiste. Alături de lucrările lui Kenneth Waltz şi Robert Gilpin, contribuţia sa la studiul economiei politice internaţionale i-a convins pe câţiva liberali (ca Robert Keohane) să îşi prezinte lucrările mai mult ca o modificare a realismului structural decât ca un atac direct la ipotezele sale esenţiale:

> „Realismul este o teorie despre politica internaţională. Este un efort de a explica atât comportamentul statelor individuale, cât şi caracteristicile sistemului internaţional ca întreg. Axioma ontologică a realismului este că statele suverane sunt componentele constitutive ale sistemului internaţional. Suveranitatea reprezintă o ordine politică bazată pe control teritorial. Sistemul internaţional este anarhic. Este un sistem care se autosusţine. Nu există o autoritate supremă care să poată constrânge sau canaliza comportamentul statelor. Statele suverane sunt actori raţionali şi interesaţi, dacă nu chiar preocupaţi exclusiv să obţină câştiguri relative deoarece trebuie să funcţioneze într-un mediu anarhic în care securitatea şi bunăstatea lor se bazează în cele din urmă pe capacitatea de mobilizare a resurselor proprii în faţa unor ameninţări externe.“[2]

În anii '60 şi la începutul anilor '70, când Krasner era un tânăr licenţiat implicat în cercetarea pentru teza de doctorat, şi ulterior, când a devenit membru al Departamentului de Ştiinţe Politice la Universitatea Harvard, toate aceste afirmaţii erau puse sub semnul întrebării. Mai exact, exista o părere conform căreia, dacă aceste ipoteze fuseseră vreodată corecte, politica internaţională trecea printr-o schimbare structurală gigantică. Eşecul SUA de a câştiga războiul din Vietnam, criza petrolului şi problemele comerciale cu Japonia s-au petrecut în acelaşi timp şi astfel

mai mulţi observatori au sugerat că „anarhia“ era înlocuită de fenomenul „interdependenţei complexe“ dintre state. Se sugera adesea că agenda tradiţională a relaţiilor internaţionale trecea de la chestiuni de „politică înaltă“ (securitate militară şi dezarmare nucleară) la „politica joasă“ (comerţ şi finanţe internaţionale). De asemenea, era o perioadă în care analiştii politicii internaţionale nu mai considerau statul un actor raţional unitar. Mai precis, lucrările lui Graham Allison sugerau că această ipoteză era adesea inadecvată pentru înţelegerea procesului decizional în SUA şi implicit şi în alte state.[3]

Acesta era contextul în care Krasner, care pe atunci se considera „un spin în coastele“ departamentului de la Harvard, a scris articolul *State Power and the Structure of International Trade* (1976) care, conform lui Robert Keohane, „a definit agenda [pentru EPI* din SUA] pentru ani de cercetări“.[4] Argumentul lui Krasner este o încercare de a explica variaţia în „deschiderea“ economiei mondiale, concentrându-se asupra comerţului drept criteriu de deschidere/închidere măsurat prin nivelul tarifelor dintre state ca proporţie din produsul naţional brut şi prin gradul în care este concentrat la nivel regional. O economie mondială deschisă este o economie cu tarife mici, unde comerţul deţine o proporţie ridicată din venitul naţional şi unde concentrarea regională a comerţului este scăzută. Odată astfel definită variabila dependentă, Krasner examinează variaţiile distribuţiei puterii economice între state timp de 200 de ani, măsurate cu ajutorul venitului naţional pe cap de locuitor, produsului naţional brut şi participării la comerţul mondial şi investiţii. Pe baza analizei atente a datelor empirice, Krasner formulează o serie de ipoteze pe care le explică apelând la abordarea realistă. El susţine că perioadele de deschidere din economia mondială se corelează cu perioade dominate în mod clar de un singur stat. În secolul al XIX-lea acesta era Marea Britanie. În perioada 1945-1960, au fost Statele Unite. În consecinţă, nivelul de deschidere este dependent de distribuţia puterii între state. „Interdependenţa“ economică este subordonată echilibrului de putere economică şi politică dintre state, nu invers.

Explicaţia lui Krasner se bazează pe afirmaţiile realiste despre interesul de stat. Un stat puternic care dispune de avantaje tehnologice asupra celorlalte state va dori un sistem de comerţ deschis şi noi pieţe de export. Mai mult, statele mari şi puternice sunt mai puţin expuse schimbărilor economiei internaţionale în comparaţie cu cele mici şi prin urmare ceea ce Krasner numeşte „costurile de oportunitate pentru închidere“ vor fi mai scăzute. Mai mult, aceste state sunt mai puţin vulnerabile la schimbările din exterior şi pot folosi această putere pentru a-şi menţine accesul la pieţele externe. Pe de altă parte, dacă puterea este distribuită egal între state, ele sunt mai puţin dispuse să susţină un sistem deschis de comerţ. Statele mai puţin dezvoltate economic vor încerca să evite pericolul politic de a deveni vulnerabile la presiuni exercitate de alte state, în timp ce statele a căror hegemonie intră în declin se tem că vor pierde puterea în favoarea rivalilor şi rezistă cu greu la presiunile interne care cer protecţie faţă de importurile ieftine. Un factor crucial în argumentul lui Krasner este afirmaţia sa că statele nu consideră întotdeauna bogaţia drept cel mai important scop. Puterea politică şi stabilitatea socială sunt la fel de importante şi aceasta înseamnă că, deşi comerţul liber poate produce câştiguri absolute pentru toate statele implicate, unele vor câştiga mai mult decât altele. Ceea ce este raţional pentru binele colectiv al statelor nu este neapărat necesar pentru statele individuale. Admirând argumentul lui Krasner şi contribuţia sa la evoluţia EPI, Keohane observa că forţa sa provenea nu doar din subminarea viziunii convenţionale a liberalilor, ci şi din unele lipsuri şi din sugerarea de căi noi de cercetare, care au inspirat o întreagă generaţie de cercetători la sfârşitul anilor ’70 şi ’80.

De la publicarea articolului din 1976, Krasner a continuat să îşi dezvolte argumentele şi să le aplice pe un spectru larg de chestiuni în EPI. În 1978 şi-a editat prima carte, *Defending the National Interest.* Aici, spre deosebire de liberali şi marxişti, Krasner examinează politica SUA cu privire la investiţiile externe în materii prime din secolul al XX-lea. Argumentul său principal este acela că statul este o entitate autonomă care încearcă să îşi impună interesul naţional în faţa actorilor interni şi a celor externi. Mai precis, are în vedere acele acte şi declaraţii ale factorilor de decizie de la Casa Albă şi din Departamentul de Stat care au scopul de a mări bunăstarea generală şi sunt caracterizate de menţinerea în timp a unei ierarhii. Ceea ce reiese din studiul acesta este că interesul naţional american pe piaţa internaţională a bunurilor are trei componente, ordonate în ordinea crescătoare a importanţei: stimularea competiţiei economice; asigurarea siguranţei ofertei; promovarea unor scopuri de politică externă mai largi, cum ar fi interesele materiale generale şi obiectivele ideologice. El afirmă că, în timp ce statele mai mici se orientează spre păstrarea integrităţii politice şi teritoriale şi a intereselor lor economice înguste, doar statele mari vor încerca să modeleze lumea după propria lor imagine. Din 1945 Statele Unite au fost o astfel de mare putere, iar cheia politicii lor externe este ideologia, mai concret anticomunismul. Deşi această politică a fost în general favorabilă dezvoltării corporaţiilor multinaţionale din SUA, nu poate fi explicată în întregime în termeni de menţinere pe ter-

*EPI – economia politică internaţională, n. trad.

men lung a capitalismului. Krasner îi atacă pe structuraliştii marxişti pentru că nu au putut explica implicarea SUA în războiul din Vietnam, care a cauzat atâta tulburare internă şi un câştig economic infim. Pe baza analizei datelor, Krasner concluzionează că factorii de decizie din SUA erau dispuşi să protejeze interesele corporaţiilor americane, dar au utilizat forţa pe scară largă în cazuri motivate ideologic. Aceasta explică folosirea forţei împotriva Vietnamului, o zonă de importanţă neglijabilă pentru SUA, şi reţinerea de a folosi armele în timpul crizelor petrolului din anii '70, care au ameninţat rezervele de petrol ale întregii lumi capitaliste.

Într-o recentă susţinere a argumentului cărţii sale, Krasner afirmă că obiectivul principal al acesteia nu era apărarea directă a realismului şi a modului său de a descrie sistemul internaţional, ci mai degrabă „un efort de a demonstra plauzibilitatea empirică a unei aserţiuni realiste importante: statele pot fi considerate actori raţionali unitari".[5] Interesul naţional este un termen care a fost folosit foarte vag atât de apărătorii realismului, cât şi de criticii săi. Pentru Krasner, el înseamnă „un set de obiective ordonate tranzitiv şi validate empiric care nu a avantajat disproporţional nici un grup din societate".[6] Implicaţiile normative ale cărţii lui Krasner, dacă există, sunt că etatismul nu numai că este compatibil cu realismul, ci este necesar pentru că zădărniceşte capacitatea unor grupuri populiste, privilegiate din punct de vedere economic, de a acapara statul şi a-i modela politicile pentru satisfacerea propriilor ţeluri.

La sfârşitul anilor '70 şi începutul anilor '80, Krasner şi-a folosit uneltele analitice şi teoretice în dezbaterea inspirată parţial de articolul din 1976. După cum am mai spus, mulţi dintre cei care afirmau că interdependenţa eroda „anarhia" statelor şi-au schimbat părerile văzând argumentele lui Krasner. Dar el însuşi a observat că nu exista o potrivire perfectă între perioadele de hegemonie şi cele de comerţ liber din economia mondială. Mai mult, se manifestau lipsuri semnificative în argumentul cauzal precum şi unele anomalii empirice. După cum evidenţiază Keohane, „anomaliile – sprijinul britanic pentru comerţul liber după 1900, eşecul SUA de a-şi asuma conducerea după 1919 şi discutabil … sprijinul SUA pentru comerţul liber după 1960 – sunt evidente".[7]

Bineînţeles, Keohane însuşi a cercetat mult aceste anomalii. Pe la începutul anilor '80, împreună cu alţi cercetători, a popularizat ideea că „regimurile" erau o variabilă care intervenea între puterea de stat şi rezultatele internaţionale. Regimurile (*international regimes* – n.n.) reprezintă principii şi reguli care reglementează interacţiunea statelor şi a altor actori pe un spectru larg de probleme şi conferă un anumit grad de „guvernare" sistemului internaţional. Contribuţia lui Krasner la dezbaterea privind regimurile, în special despre capacitatea lor de a transforma interesele de stat şi de a menţine cooperarea în ciuda schimbărilor din cadrul echilibrului de putere, se află în incitantul volum *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism* (1985).

În această carte, Krasner susţine că statele mici şi sărace din Sud tind să sprijine acele regimuri politice care alocă resursele în mod autoritar, în timp ce statele mai bogate din Nord vor prefera regimurile ale căror principii şi reguli dau prioritate mecanismelor de piaţă. Prin regimuri „cu autoritate" Krasner înţelege principii, reguli şi proceduri care sporesc puterea suverană a statelor individuale sau care conferă statelor ce acţionează în grup dreptul de a reglementa fluxuri internaţionale (ca migraţia sau semnalele radio) sau dreptul de a aloca accesul la resursele internaţionale (fundul oceanului). Parţial, motivele acestei diferenţe sunt evidente. Statele din lumea a treia încearcă să se protejeze în faţa operaţiilor de pe pieţele unde se află în dezavantaj. Transportul este un bun exemplu. Lumea a treia a menţinut un regim de autoritate în aviaţia civilă în ciuda presiunilor SUA pentru adoptarea unui regim mai orientat către piaţă. Drept urmare, lumea a treia se bucură de „un segment de piaţă care este mai mult sau mai puţin proporţional cu segmentul pe care îl deţin din totalul călătorilor aerieni la nivel mondial".[8] Însă, la transportul naval, lumea a treia nu a fost capabilă să modifice semnificativ regimul existent orientat spre piaţă. În consecinţă, cele mai multe state din lumea a treia au un segment de piaţă disproporţionat de mic din transportul naval mondial (de multe ori mai puţin de o zecime) în comparaţie cu segmentul lor din totalul mărfurilor transportate.

Totuşi, explicaţia lui Krasner pentru această diferenţă de preferinţe depăşeşte economia convenţională. La fel ca în toate scrierile sale anterioare, el respinge ipoteza că statele urmăresc doar bogăţia şi afirmă că ţările din lumea a treia sunt şi ele implicate în lupta pentru putere. Ele vor să-şi reducă vulnerabilitatea faţă de piaţă prin exercitarea unui control mai puternic al statului asupra pieţei. În această încercare, statele mai sărace pot folosi puterea principiului suveranităţii de stat, conform căruia toate statele sunt egale din punct de vedere formal şi legal. Suveranitatea furnizează statelor din lumea a treia o formă de „metaputere", cea a unei ideologii coerente prin care să atace legitimitatea regulilor internaţionale de piaţă şi inechităţile capitalismului global. Krasner susţine că provocarea pe care lumea a treia o adresează liberalismului global este de fapt un atac la regulile jocului şi mai puţin o reacţie directă la sărăcia economică. De exemplu, el prezintă date care arată că ţările mai sărace, luate împreună, au o situaţie economică mai bună decât în trecut şi că apelurile lor la o

Nouă Ordine Economică Internaţională (NOEI) erau făcute într-un moment în care creşterea economică şi veniturile lor atinseseră un apogeu postbelic. Mai mult, argumentul său este susţinut de faptul că mai multe state din lumea a treia sprijină regimuri autoritare care se conformează principiului suveranităţii, dar care nu se află în sfera intereselor economice individuale ale statelor din lumea a treia. De exemplu, statele din lumea a treia au susţinut creşterea preţului petrolului de OPEC în anii '70 chiar dacă a avut un efect devastator asupra bugetelor celor care importau petrol.

Din analiza realistă a lui Krasner rezultă că încercarea de a stabili regimuri pentru depăşirea sau atenuarea efectelor anarhiei nu este eficientă. Existenţa regimurilor universale nu poate masca inegalităţile de putere în relaţiile internaţionale şi aceste regimuri nu pot modifica importanţa suveranităţii de stat. Mai degrabă au rolul de a oferi un cadru structural în care ciocnirile dintre Nord şi Sud sunt inevitabile. Mai mult, din orice ciocnire între statele bogate şi cele sărace primele ies în câştig. Astfel, „succesul" UNESCO de a adopta o politică informaţională internaţională antiliberală a fost urmat de retragerea sprijinului financiar din partea SUA. De asemenea, SUA au refuzat pur şi simplu să semneze prevederile Convenţiei privind dreptul mării, care includeau mecanisme cu autoritate pentru reglemetarea mineritului la mare adâncime. Krasner este oarecum pesimist cu privire la capacitatea regimurilor de a modera conflictele de interese dintre Nord şi Sud, dar lucrările sale în acest domeniu sunt o corectare necesară a unor evaluări benigne care ignoră rolul suveranităţii în politica mondială.

Din 1981, Stephen Krasner a activat la Universitatea Stanford ca profesor de relaţii internaţionale la catedra Graham A. Stuart. A fost editorul revistei *International Organization* între 1987 şi 1992 şi este asociat al Academiei Americane de Arte şi Ştiinţe. În anii '90, Krasner a continuat să publice lucrări importante privind natura suveranităţii statului şi schimbările din economia politică globală. Lucrările sale stau mărturie pentru relevanţa perspectivelor realiste în relaţiile internaţionale la sfârşitul secolului al XX-lea. Spre deosebire de cei care se mulţumesc să accepte anumite abordări teoretice din motive ideologice sau personale, Krasner foloseşte date pentru a-şi susţine afirmaţiile şi astfel „disciplinează puterea prin adevăr".[9] Opera sa reprezintă un bun exemplu pentru modul în care se pot evita două vicii academice: manipularea datelor în absenţa unui cadru teoretic mai larg şi tentaţia de a rămâne pe tărâmul metateoriei fără a o conecta la lumea empirică.

Note

1. Stephen Krasner, „Fortune, Virtue, and Systematic versus Scientific Inquiry", în Joseph Kruzel şi James N. Rosenau, *Journeys Through World Politics*, Lexington Books, Massachusetts, 1989, p. 426.
2. Stephen Krasner, „Realism, Imperialism, and Democracy", în *Political Theory*, nr. 20, 1992, p. 39.
3. Graham T. Allison, *Essence of Decision: Explaining Cuban Missile Crisis*, Little, Brown, Boston, 1971.
4. Robert O. Keohane, „Problematic Lucidity: Stephen Krasner's 'State Power and the Structure of International Trade", în *World Politics*, nr. 50, 1997, p. 151.
5. Stephen Krasner, „Realism, Imperialism, and Democracy", *op. cit*., p. 46.
6. *Ibid*., p. 47.
7. Robert O. Keohane, *op. cit.*, p. 153.
8. Stephen Krasner, *Structural Conflict: The Third World against Global Liberalism*, University of California Press, Berkeley, 1985, p. 197.
9. Stephen Krasner, „The Accomplishments of International Political Economy", în Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 125.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Gilpin, Keohane, Strange şi Waltz.

Principalele lucrări ale lui Stephen Krasner

„Are Bureaucracies Important? (or Allison in Wonderland)", în *Foreign Policy*, nr. 7, 1972, p. 159-179.

„State Power and the Structure of International Trade", în *World Politics*, nr. 28, 1976, p. 317-346.

Defending the National Interest: Raw Material Investment and U.S. Foreign Policy, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978.

„Transforming International Regimes: What the Third World Wants and Why", în *International Studies Quarterly*, nr. 25, 1981, p. 119-148.

„American Policy and Global Economic Stability", în William P. Avery şi David P. Rapkin (ed.), *America in a Changing World Political Economy*, Longman, New York, 1982, p. 29-48.

„Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", în *International Organization*, nr. 36, 1982, p. 1-21.

„Regimes and the Limits of Realism: Regimes as Autonomous Variables", în *International Organization*, nr. 36, 1982, p. 355-368.

„Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics", în *Comparative Politics*, nr. 6, 1984, p. 223-246.

Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism, University of California Press, Berkeley, 1985.

„Toward Understanding in International Relations“, în *International Studies Quarterly*, nr. 29, 1985, p. 137-145.

„Trade Conflicts and the Common Defence: the United States and Japan“, în *Political Science Quarterly*, nr. 101, 1986, p. 787-806.

Asymetries in Japanese-American Trade: The Case for Specific Reciprocity, University of California Press, Berkeley, 1987.

„Fortune, Virtue, and Systematic versus Scientific Inquiry“, în Joseph Kruzel şi James N. Rosenau, *Journeys Through World Politics*, Lexington Books, Massachusets, 1989, p. 417-427.

„Global Communications and National Power: Life on the Pareto Frontier“, în David A. Baldwin (ed.), *Neoliberalism and Neorealism*, Columbia University Press, New York, 1993, p. 234-249.

„Economic Interdependence and Independent Statehood“, în Robert H. Janckson şi Alan James (ed.), *States in a Changing World: A Contemporary Analysis*, Clarendon Press, Oxford, 1993, p. 301-321.

„International Political Economy: Abiding Discord“, în *Review of International Political Economy*, nr. 1, 1994, p. 13-19.

„Compromising Westphalia“, în *International Security*, nr. 20, 1996/97, p. 115-151.

„The Accomplishments of International Political Economy“, în Steve Smith, Ken Booth şi Marysia Zalewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 108-127.

Lecturi suplimentare

Keohane, Robert O., „Problematic Lucidity: Stephen Krasner's «State Power and the Structure of International Trade»“, în *World Politics*, nr. 50, 1997, p. 150-170.

Thompson, Janice E., „State Sovereignity in International Relations: Bridging the Gap Between Theory and Empirical Research“, în *International Studies Quarterly*, nr. 39, 1995, p. 213-233.

HANS MORGENTHAU

Hans Morgenthau, care a murit în 1980 la 76 de ani, a fost supranumit „papă“ al relaţiilor internaţionale. Este cu siguranţă cel mai cunoscut dintre toţi gânditorii clasici realişti ai secolului al XX-lea, deşi de multe ori a pretins că este şi cel mai puţin înţeles. Alături de E. H. Carr şi George Kennan, Morgenthau este amintit ca unul dintre autorii care au încercat să construiască o teorie cuprinzătoare a „politicii de putere“ pe bazele filozofice ale principiilor realiste despre natura umană, esenţa politicii, echilibrul de putere şi rolul eticii în politica externă. Ca refugiat evreu din Germania nazistă, a dorit să îi educe pe americani în lumina acestor principii astfel încât Statele Unite să înveţe cum să se comporte ca mare putere activă în sistemul internaţional. Asemenea lui Kennan, în anii '50 a recunoscut că nu a reuşit să modeleze prea mult politica externă a SUA. Dar, în ciuda vehemenţei cu care au fost criticate ideile sale, influenţa sa asupra studiului relaţiilor internaţionale a fost mai mare decât a oricărui gânditor important prezentat în această carte.

Morgenthau s-a născut în 1904 în Germania. Unicul fiu al unui tată autoritar, a fost un băiat timid şi introvertit care a trebuit să facă faţă şi antisemitismului şi discriminării crescânde din şcoală. Nu este surprinzător că şi-a găsit liniştea în cărţi şi că îi plăcea să citească istorie, dar şi filozofie şi literatură. În anii '20, a studiat la universităţile din Frankfurt şi München, specializându-se în drept şi diplomaţie. În această perioadă a descoperit şi a devorat lucrările lui Max Weber, care i-a devenit un model de urmat atât personal, cât şi intelectual. Mai exact, a admirat modul în care Weber a combinat de-a lungul întregii sale vieţi activitatea academică riguroasă şi detaşată cu activismul politic şi social. La începutul anilor '30, Morgenthau a predat dreptul public la Universitatea din Geneva. De asemenea, a lucrat în Spania, înainte de a părăsi Europa pentru SUA, când Hitler şi-a consolidat puterea în Germania.

A ajuns în Statele Unite în 1937 şi a reuşit să îşi găsească de lucru în domeniul academic în ciuda antisemitismului cu care se confruntau mulţi evrei din mediul universitar. A predat pentru perioade scurte la *Brooklyn College* (1937-39) şi la Universitatea din Kansas City (1939-43). Cariera sa academică s-a desfăşurat la Universitatea din Chicago (1943-1971) şi, după pensionare, la *City College* din New York (1968-1975) şi la *New School for Social Research* din New York (1975-1980). A lucrat pentru scurte perioade de timp pentru guvern (consultant pentru planificare politică în cadrul Departamentului de Stat la sfârşitul anilor '40 şi apoi consilier la Pentagon la începutul anilor '60). Şi-a dedicat cea mai

mare parte a vieţii scrisului şi activităţii didactice. Pe lângă contribuţia sa teoretică, Morgenthau a scris pentru mai multe reviste şi magazine de largă circulaţie. De fapt, a publicat nu mai puţin de patru volume separate de articole elaborate de-a lungul vieţii.

Ca teoretician, Morgenthau a devenit cunoscut la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50. Prima sa carte, *Scientific Man versus Power Politics* (1946), reprezintă cea mai sistematică expunere a unei filozofii realiste şi constituie o critică incisivă a ceea ce el numea „liberalismul raţional". În contrast cu ceea ce consideră că este credinţa liberală despre progres, bazată pe un set de afirmaţii optimiste cu privire la natura umană, Morgenthau acceptă concepţia mai tradiţională, metafizică şi religioasă, a „omului căzut". Întreaga politică este o luptă pentru putere pentru că ceea ce el numeşte „omul politic" este o creatură egoistă prin naştere, caracterizată de o nevoie nesăţioasă de a-i domina pe ceilalţi. Natura umană are trei dimensiuni: biologică, raţională şi spirituală. Deşi recunoaşte că cele trei se combină pentru a determina comportamentul uman în contexte diferite, Morgenthau se concentrează asupra „voinţei de putere" ca element caracteristic principal al politicii, prin care se deosebeşte de economie (urmărirea raţională a bogăţiei) şi religie (mediul spiritual al moralităţii). Din moment ce trăsătura principală a politicii este folosirea puterii pentru a-i domina pe ceilalţi, moralitatea şi raţiunea sunt virtuţi subordonate politicii, simple instrumente de obţinere şi justificare a puterii.

Accentul pus de Morgenthau pe politica internaţională ca mediu al continuităţii şi al necesităţii invocă o dimensiune contextuală a autonomiei politice pe lângă elementele ei subiective, relevând astfel că speranţa de a îmblânzi politica internaţională prin dezarmare sau stabilirea de corpuri parlamentare internaţionale este un exemplu de naivitate. În interiorul graniţelor teritoriale ale unui stat, lupta pentru putere este mediată de o pluralitate de loialităţi, aranjamente constituţionale şi „reguli ale jocului" dependente de o cultură. Acestea maschează, dar şi direcţionează lupta pentru putere către concepţii concurente despre bunăstare. Puterea coercitivă legitimă a statului, combinată cu o reţea de norme sociale şi legături din interiorul comunităţii, evidenţiază politica ca pe o arenă de progres potenţial. În contrast, toţi aceşti factori sunt mult mai slabi pe plan internaţional. Aici nu numai că „voinţa de putere are mână liberă", dar ea este accentuată de numărul mare de state, ale căror suveranităţi individuale le ridică pe fiecare la rangul suprem de deţinători ai autorităţii morale şi politice. În consecinţă,

> „continuitatea în politica externă nu este supusă opţiunii, ci este o necesitate; pentru că derivă din [factori] pe care nici un guvern nu îi poate controla, dar pe care îi poate neglija riscând să eşueze … războiul sau pacea sunt decise în funcţie de aceşti factori permanenţi, indiferent de forma de guvernământ … şi de politicile interne. Naţiunile sunt «doritoare de pace» în anumite condiţii şi sunt războinice în altele."[1]

Pentru Morgenthau, teoria internaţională are funcţia de a descoperi aceste condiţii şi, pe baza examinării amănunţite a istoriei, de a identifica tiparele lor de continuitate şi schimbare. Masiva sa carte *Politics Among Nations*, publicată prima oară în 1948, rămâne cea mai sistematică încercare de a adopta principii „realiste" în construirea unei teorii empirice de politică internaţională. O astfel de teorie devine posibilă atât prin rolul puterii de a delimita scopul şi natura domeniului de studiu, cât şi prin tiparele recurente de activitate ale statelor pe care lupta pentru putere le produce de-a lungul istoriei. Mai mult, deşi a susţinut că teoria sa era aplicabilă la toate statele, Morgenthau s-a concentrat asupra celui mai puternic dintre ele, afirmând că doar marile puteri determină caracterul politicii internaţionale în fiecare perioadă a istoriei.

Pe baza interpretării datelor istorice, Morgenthau descoperă că toate politicile externe tind să se conformeze unuia dintre următoarele trei tipare de activitate: menţinerea echilibrului de putere, imperialismul şi ceea ce el a numit politica prestigiului (impresionarea altor state cu mărimea puterii unui stat). El evidenţiază condiţiile care determină ce politică va fi urmată, scopurile proxime către care sunt orientate, metodele adoptate pentru a le obţine şi politicile potrivite pentru a le contracara. Deşi nu descoperă nici o „lege" sigură a echilibrului de putere, aceasta din urmă slujeşte ca dispozitiv de organizare esenţial, în cadrul căruia el examinează dificultăţile măsurării puterii şi stabilitatea relativă a diferitelor configuraţii de putere. Deşi un anumit tip de „echilibru" este inevitabil pe termen lung într-un sistem anarhic, stabilitatea sa depinde de capacitatea şi de voinţa oamenilor de stat de a-i evalua caracterul şi apoi de a acţiona în cadrul constrângerilor pe care le impune libertăţii lor de acţiune în exterior. Acest lucru este foarte important în sistemul de după 1945, a cărui stabilitate este ameninţată de schimbările istorice care au făcut noua structură „bipolară" mult mai greu de menţinut. Morgenthau evidenţiază patru schimbări importante.

În primul rând, susţine că, începând din secolul al XVIII-lea, numărul marilor puteri a scăzut. În trecut, când pacea depindea de un echilibru stabil între cinci sau şase mari puteri din Europa, structura vagă de alianţe dintre ele inducea prudenţă şi prevedere în politica externă a fiecăreia. Bipolaritatea celei de-a doua jumătăţi a secolului al XX-lea i-a răpit diplomaţiei flexibilitatea necesară şi a făcut-o să pară un joc cu sumă

zero în care schimbările marginale ale raporturilor de putere puteau duce la conflict. În al doilea rând, nu a existat nici o mare putere care să acţioneze ca un tampon între superputeri, iar Morgenthau susţinea că acesta a fost un element-cheie al politicii europene în trecut, când Marea Britanie putea să se comporte ca un „arbitru“ neutru în conflictele continentale. Apoi, în epoca decolonizării, compensarea teritorială nu mai era o soluţie disponibilă pentru a menţine echilibrul. În trecut, diviziunile teritoriale şi distribuţia coloniilor şi a puterilor mai mici din Europa (ca Polonia) erau o tehnică importantă pentru a negocia concesii în diplomaţia europeană. În sfârşit, aplicarea noilor tehnologii de transport, comunicaţii şi război au transformat secolul al XX-lea într-o epocă pe care Morgenthau a numit-o „mecanizare totală, război total şi dominare totală“.[2]

Pe scurt, Morgenthau era foarte pesimist cu privire la capacitatea SUA şi a URSS de a garanta pacea internaţională. Deşi lupta pentru putere era menţinută în limite greu de tolerat de ameninţarea reciprocă provocată de armele nucleare, el nu avea încredere că ele vor menţine pacea. Cum armele nu erau o sursă de instabilitate în războiul rece, nu puteau fi nici o soluţie salvatoare. În acelaşi timp, Morgenthau avea puţină încredere în orice reformă liberală sau „idealistă“ a sistemului internaţional. El a dedicat capitole lungi inutilităţii dreptului internaţional, opiniei publice, dezarmării şi ONU. Date fiind aceste credinţe metafizice privind natura umană şi centralitatea puterii, a condamnat toate încercările de evitare a rădăcinii problemei sau de căutare a răspunsurilor în afara cadrului existent al sistemului de state. Astfel de încercări sunt mai nocive decât nimic, eşecul lor duce la cinism şi disperare.

Morgenthau însuşi a evitat disperarea sugerând că, în ciuda dificultăţilor, oamenii de stat au şi rolul de a modera instabilitatea inerentă a politicii internaţionale contemporane. Însă Statele Unite trebuie să înveţe să renunţe la unele iluzii adânc înrădăcinate despre politica internaţională. A treia carte majoră a lui Morgenthau, *In Defence of the National Interest (1951)*, este o critică susţinută a ceea ce el descria a fi „o anumită obişnuinţă a minţii şi preconcepţii asupra naturii politicii externe“ în Statele Unite.[3] Considera că politica externă americană era continuu afectată de patru erori importante (legalism, utopie, sentimentalism şi izolaţionism), care proveneau din separarea geografică, istorică şi diplomatică întâmplătoare a Statelor Unite de echilibrul de putere european. Dacă SUA urmau să joace un rol constructiv în stabilirea noului echilibru de putere după 1945, ar fi trebuit să se dezbare de aceste preconcepţii şi să se angajeze într-o analiză serioasă a noului echilibru de putere şi a necesităţilor de promovare a interesului naţional. Mai precis, Morgenthau dorea să demoleze afirmaţiile „moraliste“ despre care susţinea că ar caracteriza diplomaţia lui Woodrow Wilson din timpul primul război mondial. În locul lor, el cerea cu insistenţă o trecere la diplomaţia „realistă“ a lui George Washington şi Alexander Hamilton din secolul al XVIII-lea, când SUA au acţionat conform interesului naţional – să împiedice Franţa sau Marea Britanie să ameninţe securitatea SUA.

Stanley Hoffmann a scris că Morgenthau „a furnizat atât o explicaţie [a politicii internaţionale] cât şi un ghid“ pentru modul în care trebuie condusă politica externă americană.[4] Trebuie totuşi să se menţioneze că Morgenthau nu a reuşit în încercarea de a uni sferele teoriei şi politicii. Figură importantă prin contribuţia la definirea „realismului“ ca paradigmă dominantă în studiul relaţiilor internaţionale, tocmai pe când raporturile dintre teorie şi politică evoluau în direcţie opusă, Morgenthau, ca şi George Kennan, a fost dezamăgit de orientarea politicii americane în timpul războiului rece. Deşi motivele acestui eşec nu pot fi atribuite integral lacunelor din abordarea lui Morgenthau, acestea nu pot fi trecute cu vederea.

Teoria internaţională a lui Morgenthau, impresionantă în termeni istorici, este plină de tensiuni şi contradicţii pe care Morgenthau nu a reuşit să le rezolve niciodată. Trei în special merită a fi menţionate.

Prima, nu a reuşit să facă distincţia dintre puterea ca scop în sine şi puterea ca mijloc pentru a atinge un scop. Pe de o parte, „cel de-al doilea principiu“ al realismul politic al lui Morgenthau, alături de alte remarci din *Politics Among Nations*, afirmă că „oamenii de stat gândesc şi acţionează conform interesului definit ca putere, iar istoria arată că acest lucru este adevărat“.[5] Pe de altă parte, distincţia pe care o operează între *statu quo* şi statele imperiale presupune că nivelul la care politica internaţională este o luptă pentru putere depinde de (in)compatibilitatea intereselor de stat. Deci, lupta pentru putere nu este o constantă, ci o variabilă. Dacă statele încearcă să obţină puterea sau nu, în ce măsură şi în ce condiţii este o chestiune de studiu empiric şi istoric pentru a descoperi determinanţii intereselor statelor. După John Vasquez, „politica de putere nu este atât o explicaţie, cât descrierea unui tipar de comportament identificat în sistemul politic global [care] el însuşi trebuie explicat; nu se explică pe sine“.[6]

A doua: aşa cum Kenneth Waltz şi alţii au observat, în lucrările lui Morgenthau există o problemă a „nivelului de analiză“. Niciodată nu este clar dacă pesimismul său privind natura politicii internaţionale derivă din afirmaţiile sale metafizice despre „natura umană“ sau din natura anarhică a sistemului internaţional *per se*. Dacă natura umană este sursa politicii de putere a statelor, înseamnă că se comite inversul erorii ecologice – analiza

comportamentului individual folosită necritic pentru a înţelege comportamentul de grup. Aşa cum a evidenţiat Waltz, războiul şi pacea nu se pot explica argumentând că oamenii sunt răi.[7] Dacă contextul politicii internaţionale este sursa politicii de putere, aceasta presupune ceea ce lui Morgenthau îi venea greu să respingă, anume că sistemul internaţional era caracterizat atât de continuitate, cât şi de schimbări şi că esenţială este trecerea de la un sistem eurocentric relativ stabil la un sistem global, ai cărui jucători principali nu pot cădea de acord asupra regulilor jocului. În fine, există o tensiune reală între ataşamentul lui Morgenthau faţă de teorie ca descriere a realităţii şi ca instrument de promovare a politicii externe americane. Pe lângă faptul că a susţinut că *Politics Among Nations* conţinea o teorie empirică de testat în realitate şi în istorie, lui Morgenthau îi făcea plăcere să invoce metafora portretului pictat şi a fotografiei pentru a ilustra relaţia dintre teorie şi practică.

> „Realismul politic vrea ca fotografia lumii politice să semene cât mai mult cu portretul construit. Fiind conştient de distanţa inevitabilă dintre politica externă bună – adică raţională – şi politica externă aşa cum este ea în realitate, realismul politic susţine nu doar că teoria trebuie să se axeze pe elementele raţionale ale realităţii politice, ci şi că politica externă trebuie să fie raţională.“[8]

Unificarea teoriei cu practica pe baza unei teorii dogmatice şi deterministe a echilibrului de putere ridică o problemă de inconsistenţă. Atâta timp cât teoria este empirică, pretenţiile sale la adevăr necesită ca ipotezele ei principale să fie testate cu date. Dar acest lucru este dificil de realizat deoarece Morgenthau a evitat să operaţionalizeze variabila sa principală, „puterea“, astfel încât să poată fi măsurată cantitativ. Mai mult, criticând eşecul politicii externe americane în a acţiona conform necesităţilor „interesului naţional“, Morgenthau îşi submina teza că politica internaţională nu este domeniul opţiunii şi contingenţei, ci al necesităţii şi determinismului. Dacă politica internaţională este într-adevăr guvernată de „legi obiective înrădăcinate în natura umană“, care se aplică indiferent de schimbările istorice şi de recunoaşterea de către cei al căror comportament îl explică, nu ar trebui să conteze dacă oamenii de stat recunosc aceste legi sau nu. Pe de altă parte, dacă aplicarea lor depinde de recunoaşterea anterioară şi de încorporarea conştientă în formularea politicilor „raţionale“, atunci ele nu sunt „legi“ empirice obiective şi nu pot fi invocate ca parte a unui *deus ex machina* metateoretic care determină fie comportamentul statal, fie modelele de acţiune provenite dintr-un astfel de comportament.

Din anii ’50, când a continuat să publice ediţii succesive ale *magnum opus*-ului său, Morgenthau s-a depărtat de teorie pentru a se concentra asupra politicii şi relaţiilor externe dintre America şi URSS. Asemenea lui Kennan, a fost foarte nemulţumit de politica externă americană din anii ’60, mai ales cu privire la implicarea în Vietnam, căreia i s-a opus cu curaj pe baza principiului clasic al diplomaţiei că oamenii de stat nu ar trebui să pună în joc prestigiul ţării lor (sau pe ei înşişi) în situaţii din care nu se pot retrage fără să-şi afecteze credibilitatea şi nu pot avansa fără a risca un conflict direct cu alte mari puteri. În lumina caracterului general al teoriei şi a ambiguităţilor cu privire la natura puterii în politica internaţională, părerile sale cu privire la natura Uniunii Sovietice nu formau un tot unitar, însă el era perfect conştient de limitele diplomaţiei americane într-o eră a decolonizării, iar articolele sale privind limitele impuse de armele nucleare în politica externă sunt printre cele mai bune din domeniu.

Note

1. Hans Morgenthau, *Scientific Man versus Power Politics*, University of Chicago Press, 1946, p. 66.
2. *Ibid*., p. 383.
3. Hans Morgenthau, *In Defence of National Interest*, Alfred Knopf, New York, 1951, p. 91.
4. Stanley Hoffmann, „Hans Morgenthau: the Limits and Influence of Realism“, în colecţia sa de eseuri *Janus and Minerva*, Westview Press, Boulder, 1987, p. 5.
5. Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, Alfred Knopf, New York, 1948, p. 5.
6. John A. Vasquez, *The Power of Power Politics*, Rutgers University Press, New Jersey, 1983, p. 216.
7. Kenneth N. Waltz, *Man, The State, and War*, Columbia University Press, New York, 1959.
8. Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, p. 8.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Carr, Herz, Kennan şi Kissinger.

Principalele lucrări ale lui Hans Morgenthau

Scientific Man versus Power Politics, Chicago University Press, Chicago, 1946.

Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, Alfred Knopf, New York, 1948.

In Defence of the National Interest: A Criticall Examination of American Foreign Policy, Alfred Knopf, New York, 1951.

Dilemmas of Politics, University of Chicago Press, Chicago, 1958.

The Purpose of American Politics, Alfred Knopf, New York, 1960.

Politics in the Twentieth Century (trei volume), University of Chicago Press, Chicago, 1962.

The Crossroad Papers: A Look into the American Future, W. W. Norton, New York, 1965.

Vietnam and the United States, Public Affairs Press, Washington DC, 1965.

A New Foreign Policy for the United States, Pall Mall Press, Londra, 1969.

Truth and Power: Essays of a Decade, 1960-1970, Praeger, New York, 1970.

Science: Servant or Master?, W. W. Norton, New York, 1972.

Lecturi suplimentare

Claude, Inis, L., Jr., *Power and International Relations*, Random House, New York, 1966.

Gardiner, Lloyd, C., *The Origins of the Cold War*, Ginn-Blaisdell, Waltham, Massachusetts, 1970.

Gelman, Peter, „Hans J. Morgenthau and the Legacy of Political Realism“, în *Review of International Studies*, nr. 14, 1988, p. 247-266.

Griffiths, Martin, *Realism*, *Idealism and International Politics: A Reinterpretation*, Routledge, Londra, 1995.

Hoffman, Stanley, „Notes on the Limits of Realism“, în *Social Research*, nr. 48, 1981, p. 653-659.

Jervis, Robert, „Hans Morgenthau, Realism and the Sceintific Study of International Politics“, în *Social Research*, nr. 61, 1994, p. 856-876.

Mastny, Vojtech, *Power and Policy in Transition: Essays Presented on the Tenth Anniversary of the National Committee on American Foreign Policy in Honor of its Founder Hans J. Morgenthau*, Westport, Connecticut, 1984.

Nobel, Jaap W., „Morgenthau's Theory and Practice: A Response to Peter Gelman“, în *Review of International Studies*, nr. 15, 1989, p. 281-293.

Nobel Jaap W., „Morgenthau's Struggle with Power: The Theory of Power Politics and the Cold War“, în *Review of International Studies*, nr. 21, 1995, p. 61-85.

Russel, Greg, *Hans J. Morgenthau and the Ethics of American Statecraft*, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1990.

Smith, Michael J., *Realist Thought from Weber to Kissinger,* Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1996, p. 134-164.

Social Research, an 48, nr. 4, iarna 1981. Ediţie specială dedicată operei lui Hans J. Morgenthau cu eseuri de George Liska, Kenneth Thompson, Michael Joseph Smith, Stanley Hoffmann, Richard Rosecrance, Hedley Bull şi alţii.

Thompson, Kenneth şi Myers, Robert J., *Truth and Tragedy: A Tribute to Hans Morgenthau*, Transaction Books, New Bruswick, 1984.

Tickner, J. Ann, „Hans Morgenthau's Principles of Political Realism: A Feminist Reformulation“, în Rebecca Grant and Kathleen J. Newland (ed.), *Gender and International Relations*, Indiana University Press, Bloomington, 1991, p. 27-40.

Tucker, Robert, „Professor Morgenthau's Theory of Political «Realism»“ în *American Political Science Review*, nr. 46, 1952, p. 214-224.

SUSAN STRANGE

Dintre toţi gânditorii realişti, Susan Strange este cea mai neconvenţională. Deşi opera ei a constituit o critică puternică la adresa neorealismului, ea se prezintă drept „un nou realist“ în subdomeniul economiei politice internaţionale (EPI). Strange este neconvenţională şi pentru că a fost ceea ce Robert Cox numeşte „o singuratică“, nu „o coechipieră“. În loc să pornească de la un set de afirmaţii teoretice sau ideologice deja acceptate, Strange îşi dezvoltă conceptele teoretice pentru a răspunde la întrebările empirice pe care le ridică şi pentru a fi adaptate nemulţumirii ei faţă de modul în care aceste întrebări erau tratate în literatura existentă. Cox observa:

> „Realismul ei este o căutare a unor entităţi eficiente ale politicii mondiale, oricare ar fi ele. În loc să definească lumea exclusiv în termenii statelor, ea consideră puterea drept preocuparea de bază a realismului şi se întreabă: unde se află puterea? Cu siguranţă se află în state, într-o oarecare măsură, dar şi în pieţe. În firme şi poate şi în alte entităţi. Răspunsul nu este dat o dată cu întrebarea şi este supus schimbării.“[1]

Această observaţie este mai cu seamă adevărată în EPI, un domeniu la înfiinţarea şi dezvoltarea căruia Strange şi-a adus pe deplin contribuţia.

Susan Strange s-a născut în 1923 şi a absolvit London School of Economics. După ce, în timpul celui de-al doilea război mondial, s-a aflat o vreme la Cambridge, a devenit ziaristă şi a lucrat pentru *The Economist,* iar în 1946 a fost corespondentul la Washington pentru *The Observer.* Experienţa de ziaristă a fost de nepreţuit pentru Strange pentru că a pus-o în contact cu politica şi i-a format stilul – direct, clar şi nepretenţios. În 1948 a preluat prima poziţie în învăţământ la University College din Londra. După certuri cu administraţia universităţii în legătură cu durata concediului de maternitate, Strange s-a angajat la Institutul Regal de Politică Externă de la Chatham House în calitate de cercetător.[2] În această perioadă a scris faimosul său articol în care ataca modul de tratare a politicii şi economiei ca domenii separate în studiul relaţiilor internaţionale. Tot atunci şi-a publicat prima carte, *Sterling and British Policy* (1971). În această lucrare a învinovăţit liderii economici şi politici ai Marii Britanii pentru declinul economic al ţării. Strange a afirmat că aceştia fuseseră prea obsedaţi de menţinerea monedei britanice ca semn internaţional al prestigiului. În 1978 a revenit la *London School of Economics*, de data

aceasta ca profesor de relaţii internaţionale la Catedra Montague Burton. În următorul deceniu şi-a stabilit reputaţia de cercetător de vârf în domeniul finanţelor şi comerţului internaţional, precum şi de critic acerb al modului în care EPI evolua în Statele Unite. În anii '70 Strange a jucat un rol important în înfiinţarea cursurilor de economie politică internaţională la *London School of Economics* şi a creat filiala britanică a *International Studies Association* (*BISA*). În ultimul deceniu Susan Strange a lucrat la *European University Institute* din Florenţa. În 1993 s-a angajat la Universitatea Warwick. După o luptă de un an cu cancerul, a murit la 25 octombrie 1998.

În 1970, Strange a condus valul de critici care îi acuzau pe cercetătorii din domeniul relaţiilor internaţionale că ignorau modul în care forţele economice alterau politica tradiţională a puterii şi i-a criticat pe economişti pentru că se bazau prea mult pe calcule abstracte în determinarea acţiunilor politico-economice. Evenimentele care au urmat căderii sistemului instituit la Bretton-Woods pentru gestionarea economiei globale au constituit un bun exemplu pentru criticile lui Strange. Astfel, conform logicii economice pure, o trecere de la rate fixe la rate libere ale schimbului ar fi trebuit să le permită statelor să îşi echilibreze bugetele, însă statele cu deficit s-au îndatorat şi mai mult, iar statele creditoare au acumulat şi mai mult capital. Pentru a explica acest fapt şi alte anomalii ale EPI, Strange s-a bazat în mod explicit pe mai multe şcoli de gândire. În anii '70, disciplina relaţiilor internaţionale era adesea înfăţişată în termenii a trei astfel de şcoli: realiştii, care continuau tradiţia mercantilistă şi accentuau necesitatea controlului statului asupra pieţei; liberalii, care susţineau ideea unei pieţe „libere“ şi considerau competiţia un mijloc de a promova bunăstarea globală; marxiştii, care afirmau că, prin natura sa, capitalismul este exploatator. Strange argumentează că nu este nevoie ca domeniul să fie divizat „ca trei trenuleţe de jucărie pe trei linii separate, care călătoresc dinspre trei puncte de pornire diferite şi se îndreaptă spre ţinte diferite (predeterminate) ale căror căi nu se încrucişează niciodată“.[3] Strange se bazează pe toate aceste trei şcoli când dezvoltă ideea *puterii structurale* ca un concept al EPI care le poate permite cercetătorilor să împace economia şi politica.

> Puterea structurală „conferă puterea de a decide cum vor fi făcute lucrurile, puterea de a modela tipare pentru relaţiile dintre state, dintre state şi popoare sau dintre state şi corporaţii. Puterea relativă a fiecărei părţi incluse în această relaţie este mai mare sau mai mică, în măsura în care determină structura care înconjoară relaţia.“[4]

Strange argumentează că studierea fiecărui aspect din cadrul EPI ar trebui să înceapă cu un set de întrebări empirice: „Prin ce procese politice şi economice şi datorită căror structuri politice şi economice s-a produs acest rezultat? După cauze vin consecinţe: Cine a beneficiat de ele? Cine a plătit? Cine a suportat riscurile? Cine s-a bucurat de noile oportunităţi?“[5] Astfel de întrebări ar trebui să primească răspunsuri în urma examinării deciziilor luate şi a negocierilor purtate între actorii relevanţi, guvernele fiind doar unul dintre aceştia. Însă analiza nu ar trebui limitată la negocierile explicite (rezultatul puterii relaţionale dintre actori), căci ar trebui să recunoască constrângerile exercitate şi interacţiunile dintre patru structuri de putere distincte analitic, anume „puterea de a influenţa ideile altora [structura de cunoaştere], puterea de a influenţa accesul la credite [structura financiară], puterea de a influenţa viitorul securităţii lor [structura de securitate], puterea de a influenţa şansele lor la o viaţă mai bună în calitate de producători şi consumatori [structura de producţie]“.[6] Pentru Strange, aceste patru structuri interacţionează şi se modifică în timp. Nici o structură nu le domină pe celelalte, dar modul în care interacţionează influenţează rezultatele negocierilor dintre actorii economici şi politici în diferite domenii ale economiei politice internaţionale.

Distincţia pe care o face Strange între cele patru tipuri de putere structurală este dezvoltată deplin în *States and Markets* (1988), iar analiza pe care o face fiecăreia ilustrează eclectismul său teoretic. Spre exemplu, descrierea structurii de securitate ţine de realismul convenţional, în care autoritatea statului derivă din asigurarea de către el a securităţii cetăţenilor împotriva ameninţării venite din partea altor state. Structura de producţie trimite la sursa fundamentală a creării avuţiei în societate şi la modul în care tehnologiile de producţie structurează distribuţia puterii între state şi pieţe. Structura financiară se referă la modul în care este creat, distribuit şi administrat (sau prost administrat) creditul în relaţiile internaţionale. În cele din urmă, structura de cunoaştere se referă, conform lui May, la „ceea ce se crede, ceea ce se ştie (şi este perceput ca înţeles sau dat) şi la canalele prin care aceste credinţe, idei şi cunoştinţe sunt communicate sau restricţionate“.[7]

Opera lui Strange privind puterea structurală în economia politică internaţională izvorăşte din nemulţumirea ei faţă de inadecvarea instrumentelor teoretice utilizate în studiul politicii şi economiei în anii ’70. Ea a fost inspirată şi de dezacordul autoarei cu cercetătorii care au afirmat că puterea politico-economică a Statelor Unite faţă de alte state înregistra o descreştere în anii ’70. Argumentul convenţional decurgea astfel: Japonia şi Europa îşi reveniseră de pe urma distrugerii economiilor lor din cel de-al doilea război mondial. Aranjamentele de la Bretton Woods puse în aplicare de Statele Unite pentru a asigura un sistem comercial deschis nu erau adecvate pentru a opri presupusa creştere a protecţionismului între state. Mai mult, incapacitatea Statelor Unite de a menţine un surplus comercial faţă de competitorii lor principali indica existenţa unui dezechilibru crescând între angajamentele puterii pe plan militar şi baza sa economică. Prin urmare, dorinţa de a oferi „bunuri publice“ la nivel internaţional care să se bucure de autoritate, cum ar fi o monedă internaţională stabilă şi descurajare nucleară extinsă la Europa şi Japonia, era ameninţată. Pentru Susan Strange, o astfel de analiză este un exemplu clasic al neputinţei de a distinge puterea *relaţională* de cea *structurală* (subl. n.). În ceea ce priveşte protecţionismul, autoarea insistă asupra ideii că sporirea măsurilor protecţioniste nu afectează capitalismul global. Aceasta datorită faptului că ele nu vor funcţiona tocmai din cauza structurii de producţie. Deşi sunt interesate să îşi protejeze industria faţă de competiţia „necinstită“ din exterior, statele sunt la fel de interesate să limiteze aceste măsuri deoarece propria lor economie va stagna dacă va fi prea izolată în faţa presiunilor competiţiei internaţionale. Mai mult, structura de producţie a trecut prin schimbări uriaşe din moment ce o treime din comerţul mondial nu mai are loc între firme separate din cadrul statelor, ci între ramuri ale corporaţiilor multinaţionale.

Strange şi-a concentrat cea mai mare parte a analizei sale empirice asupra schimbărilor din structura financiară mondială, concluzionând că cei care deplâng declinul hegemoniei Statelor Unite confundă puterea relaţională cu cea structurală. Statele Unite nu şi-au pierdut puterea în favoarea altor state ca urmare a faptului că acestea din urmă profită de pe urma accesului privilegiat pe piaţa americană:

> „Guvernul american a pierdut puterea ... în favoarea pieţei – şi pierderea a fost în mare măsură autoimpusă. Pentru a transforma restul lumii într-un spaţiu sigur care să primească cu braţele deschise capitalismul american, guvernele americane au ridicat succesiv barierele din faţa investiţiilor străine şi au promovat mobilitatea capitalului, au distrus înţelegerile de la Bretton Woods, au abuzat de GATT prin tratate comerciale unilaterale; [şi] au dereglementat pieţele pentru transportul aerian şi finanţe. Şi lista nu este exhaustivă. Toate aceste decizii politice luate de Statele Unite au promovat schimbări structurale în economia globală şi datorită multora dintre ele guvernul american şi alte guverne au cunoscut o deteriorare a autorităţii legitime a statului asupra economiei.“[8]

În cea mai provocatoare carte a sa, *Casino Capitalism* (1986), care rezonează la temele iresponsabilităţii politice din lucrările precedente, Strange argumentează că sistemul capitalist global suferă de lipsa ordinii în structura financiară. În particular, trecerea de la rata fixă a schimbului la cea liberă a făcut ca statele să întâmpine greutăţi în administrarea economiilor lor şi a creat un climat în care creşterea economică este greu de realizat. În ceea ce priveşte lumea a treia, Strange susţine că adevărata problemă nu sunt nivelurile foarte înalte ale datoriilor, ci lipsa unei surse sigure de credit pentru dezvoltarea pe termen lung.

Strange spune foarte clar cine este de vină pentru crearea „capitalismului de cazinou" al anilor '70 şi '80 – Statele Unite. Ea identifică o serie de cazuri în care guvernul american a refuzat să acţioneze ca un hegemon responsabil (spre exemplu, crearea unor rate mobile ale schimbului, refuzul de a negocia direct cu OPEC şi de a înfiinţa o instituţie internaţională de împrumut ca ultim resort după crahul bancar din 1975). Spre deosebire de realişti precum Stephen Krasner, Strange presupune că statul american este slab şi nu doreşte să se opună intereselor economice de grup din Statele Unite. Însă ea insistă că argumentele neorealiste/neoliberale cum că Statele Unite sunt atât de slabe din punct de vedere economic încât nu pot institui o ordine financiară internaţională sunt doar scuze pentru politici şi evaluări greşite. În ciuda faptului că au pierdut din putere în faţa pieţei, Statele Unite păstrează o mare putere structurală în comparaţie cu alte state din sistemul internaţional, iar Strange crede că ar trebui ca SUA să fie trase la răspundere pentru acţiunile lor.

Însă nu este deloc clar, cel puţin nu reiese din *Casino Capitalism* (1986), care ar fi tratamentul pentru bolile pe care analista le observă. Ea sugerează că Statele Unite şi-ar putea face ordine în propria casă prin rezolvarea problemei enormului lor deficit bugetar, care a produs în primul rând dezvoltarea pieţelor volatile ale monedei europene, şi prin controlul băncilor internaţionale, reglementându-se accesul lor la New York. Însă astfel de reforme nu vor avea loc fără presiuni şi, din moment ce este improbabil ca acestea să vină din interiorul Statelor Unite, trebuie să vină dinspre celelalte state. Strange adoptă astfel o variantă a diplomaţiei echilibrului de putere, argumentând că în special europenii trebuie să dezvolte o monedă comună şi să îşi asume o responsabilitate mai mare pentru nevoile proprii de securitate. În ciuda faptului că a împrumutat amplu din şcoala marxistă în elaborarea naturii structurii de producţie, Strange respinge orice speranţe în clasele muncitoare care, încorsetate în interiorul statelor naţionale, nu ar putea constitui agenţi reali ai reformei sau revoluţiei.

În lucrările sale mai recente, Strange se ocupă mai puţin de dezbaterea privind declinul hegemoniei Statelor Unite şi este mai interesată de măsura în care puterea structurală s-a modificat astfel încât dispersează autoritatea statului teritorial. În loc să concureze pentru teritorii, statele concurează pentru părţi din piaţă în cadrul economiei mondiale. Prin urmare, priorităţile lor s-au deplasat dinspre apărare şi politică externă spre comerţ şi politică economică, iar acum statele trebuie să împartă autoritatea cu alţi actori. „Autoritatea statală s-a împrăştiat în toate părţile. Iar în anumite privinţe pare că nu s-a dus nicăieri, ci pur şi simplu s-a evaporat."[9] Strange afirmă că motivul acestei transformări îl constituie rata schimbării tehnologice din structura de producţie. Nu numai că trăim într-o lume în care viteza comunicaţiilor transfrontaliere este fără precedent, ci avansul tehnologic este atât de rapid încât capitalul necesar pentru dezvoltarea de bunuri şi servicii competitive nu poate fi recuperat numai pe baza vânzărilor pe plan intern. Schimbările nu au complicat numai identitatea actorilor angajaţi în economia internaţională, ci şi paleta negocierilor dintre state şi firme. O tendinţă neplăcută este aceea că, pe măsură ce statele concurează pentru părţi din piaţa mondială, stimulând firmele străine să investească şi să manufactureze produse pe teritoriul lor, capacitatea lor de a percepe impozite şi de a reglementa pieţele scade, iar acest proces accentuează dificultăţile de a administra economia globală. Toate acestea sunt rezultatul schimbărilor structurale din natura puterii, care nu pot fi înţelese dacă analiza este limitată la relaţiile interstatale. Transferul de putere este dinspre state spre pieţe şi nu este reflectat în mod necesar într-un transfer de putere între state. Statele Unite încă beneficiază de o enormă putere structurală în termeni de securitate, finanţe şi cunoştinţe, fapt care este reflectat de dominaţia universităţilor americane în comparaţie cu alte state în ceea ce priveşte atractivitatea pentru studenţii străini.

Implicaţiile operei lui Strange sunt duble. În primul rând, ea a făcut mai mult decât oricare alt cercetător pentru a promova fertilizarea teoretică între „paradigmele" centrale ale gândirii în relaţiile internaţionale, în particular în domeniul EPI. În al doilea rând, a atras atenţia cercetătorilor asupra necesităţii şi dificultăţilor managementului central a ceea ce ea descrie ca trecere de la lumea statelor naţionale la un „nou medievalism" în relaţiile internaţionale. Prima implicaţie este esenţială dacă cea de-a doua urmează a fi încercată.

> „Dacă intelectualii nu găsesc curajul de a abandona impedimentele unui trecut care dispare cu repeziciune şi nu încep să reflecteze din nou

la unele aspecte fundamentale ale societăţii, sistemelor politice şi economiei, orice tip de progres către un sistem durabil va fi imposibil.“[10]

După cum se observă, cu adevărat un nou gânditor realist!

Note

1. Robert Cox, *Approaches to World Order*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, p. 183.
2. După cum remarcă ea în legătură cu această perioadă, „problema feministă a profesiilor este încă de ridicat şi, cu patru copii mici acasă, nu am preferat să lupt“. Joseph Kruzel şi James N. Rosenau, *Journeys Through World Politics: Autobiographical Reflections of Thirty-Four Academic Travellers*, Lexington Books, Massachusets, 1989, p. 433.
3. Susan Strange, *States and Markets: An Introduction to International Political Economy*, Pinter, Londra, 1988, p. 16.
4. *Ibid*., p. 24-25.
5. Susan Strange, „Political Economy and International Relations“, în Ken Booth şi Steve Smith (ed), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Cambridge, 1995, p. 172.
6. *Ibid*.
7. Chris May, „Strange Fruit: Susan Stange's Theory of Structural Power in the International Political Economy“, în *Global Society*, nr. 10, 1996, p. 182. May sugerează ideea interesantă că structura cunoaşterii ar trebui tratată cu mult mai multă seriozitate ca precedesor al altor structuri, dar acesta este un subiect care necesită alte cercetări. A se vedea Susan Strange, „A Reply to Chris May“, în *Global Society*, nr. 10, 1996, p. 303-306.
8. Susan Strange, „Wake up, Krasner! The World Has Changed“, în *Review of International Political Economy*, nr. 1, 1994, p. 213.
9. Susan Strange, „The Defective State“, în *Daedalus*, nr. 24, 1995, p. 56.
10. *Ibid*., p. 72.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Keohane şi Krasner.

Principalele lucrări ale lui Susan Strange

„International Economics and International Politics: A Case of Mutual Neglect“, în *International Affairs*, nr. 46, 1970, p. 304-315.

„Cave, hic Dragones: A Critique of Regime Analysis“, în *International Organization*, nr. 36, 1982, p. 479-496.

„Still an Extraordinary Power: America's Role in a Global Monetary System“, în Raymond E. Lombra şi Willard E. Witte (ed.), *Political Economy of International Relations and Domestic Monetary Relations*, Iowa State University Press, Ames, Iowa, 1982, p. 73-103.

Paths to International Political Economy (ed.), Allen & Unwin, Londra, 1984.

„The Global Political Economy: 1958-1994“, în *International Journal*, nr. 34, 1984, p. 333-345.

„Protectionism and World Politics“, în *International Organization*, nr. 39, 1985, p. 233-259.

Casino Capitalism, Oxford University Press, Oxford, 1986.

„Supranationals and the State“, în John A. Hall (ed.), *States in History*, Basil Blackwell, Oxford, 1986, p. 289-305.

„The Persistent Myth of Lost Hegemony“, în *International Organization*, nr. 41, 1987, p. 551-574.

States and Markets: An Introduction to International Political Economy, Pinter, Londra, 1988.

„The Future of the American Empire“, în *Journal of International Affairs*, nr. 42, 1988, p. 1-17.

„Towards a Theory of Transnational Empire“, în James N. Rosenau şi Ernst-Otto Czempiel (ed.), *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990's*, D. C. Heath & Co., Toronto, 1989, p. 161-176.

„Finance, Information and Power“, în *Review of International Studies*, nr. 16, 1990, p. 259-274.

Rival States, *Rival Firms: Competition for World Market Shares* (împreună cu John M. Stopford), Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

„An Eclectic Approach“, în Craig N. Murphy şi Roger Tooze (ed.), *The New International Political Economy*, Lynne Reinner, Boulder, Colorado, 1991, p. 33-50.

„Rethinking Structural Change in the International Political Economy: States, Firms and Diplomacy“, în Richard Stubbs şi Geoffrey R. D. Underhill (ed.), *Political Economy and the Changing Global Order*, McClelland & Stewart, Toronto, 1994, p. 103-115.

„Political Economy in International Relations“, în Ken Booth şi Steve Smith (ed.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Cambridge, 1995, p. 154-174.

The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Lecturi suplimentare

Calleo, David P., *The Imperious Economy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1982.

Gill, Stephen şi Law, David, *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, Harvester Wheatsheaf, Brighton, 1988.

Lukes, Stephen, *Power: A Radical View*, Macmillan, Basingstoke, 1974.

May, Christopher, „Strange Fruit: Susan Strange's Theory of Structural Power in the International Political Economy", în *Global Society*, nr. 10, 1996, p. 167-189. May a oferit o bibliografie cuprinzătoare a lucrărilor publicate ale lui Susan Strange la următoarea adresă Internet: http://human.ntu.ac.uk/foh/is/ipebib.html.

KENNETH WALTZ

Kenneth Waltz s-a născut în 1924. A absolvit programul de masterat la Universitatea Columbia în 1950 şi în 1954 şi-a terminat teza de doctorat, care a fost publicată în acelaşi an cu mare succes. *Man, The State and War* nu era numai un exerciţiu strălucit de istoria ideilor privind cauzele războaielor dintre state, ci conţinea şi germenii unei idei pe care Waltz a dezvoltat-o în întregime un sfert de secol mai târziu. La un prim nivel cartea este pur şi simplu o încercare de a examina sistematic răspunsurile oferite de filozofi, oameni de stat, istorici şi analişti politici la întrebarea fundamentală: Care este cauza războiului? El a susţinut ideea că aceştia pot fi clasificaţi ca optimişti sau pesimişti, iar răspunsurile lor ar putea fi împărţite în trei niveluri de analiză sau „imagini". Acestea sunt: natura umană; economia internă şi sistemele politice ale statelor; mediul anarhic în care statele coexistă fără o putere superioară care să dispună de autoritatea de a reglementa conflictele dintre ele. Waltz a argumentat că este necesar să se ţină seama de interacţiunea dintre aceste imagini şi să nu se exagereze importanţa nici uneia dintre ele.

> „A treia imagine descrie cadrul politicii mondiale, însă, în lipsa primei şi a celei de-a doua, nu pot fi cunoscute forţele care determină politicile; prima imagine şi cea de-a doua descriu forţele care acţionează la nivelul politicii mondiale, însă, în lipsa celei de-a treia imagini, importanţa lor nu poate fi evaluată şi nici rezultatele lor nu pot fi prezise."[1]

În următorii 25 de ani Waltz s-a preocupat de problema modului de evaluare a relaţiei empirice dintre imaginile pe care le-a identificat în prima carte. El a devenit profesor titular la vârsta de 33 de ani şi a fost numit profesor de ştiinţe politice la Berkeley, în 1971, după ce între timp a predat la Harvard şi Brandeis. A contribuit cu articole importante la dezbaterea privind meritele relative ale echilibrelor multipolare de putere faţă de cele bipolare dintre marile puteri, iar în 1967 a publicat o carte în care a comparat politicile externe ale Statelor Unite şi Marii Britanii prin prisma sistemelor lor politice diferite.

În 1979, în pragul alegerii lui Ronald Reagan şi în momentul în care destinderea dintre superputeri făcea loc unei noi faze (care s-a dovedit ulterior a fi faza terminală) a tensiunii dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică, Waltz a publicat cartea care a fost descrisă drept „singura şi cea mai citită contribuţie la teoria neorealismului, prin care a ajuns succesorul

lui Morgenthau".[2] *Theory of International Politics* este un text fundamental al domeniului. Acest succes se explică printr-o serie de factori.

Întâi, deşi momentul apariţiei a fost într-o oarecare măsură întâmplător, coincidenţa dintre publicarea cărţii şi începutul unui nou război rece a făcut ca argumentul său principal să fie deosebit de controversat. Ideea lui Waltz că dominaţia în continuare a superputerilor este cea mai bună garanţie a ordinii şi stabilităţii în politica mondială a apărut într-o vreme în care mulţi credeau că un război atomic putea izbucni în Europa ca urmare a cursei înarmărilor nucleare. În al doilea rând, spre deosebire de realiştii din perioada postbelică timpurie (precum Carr şi Morgenthau), Waltz a afirmat că a obţinut echivalentul „revoluţiei lui Copernic" în studiul politicii modiale prin rezolvarea problemei nivelului de analiză pe care o anunţase în anii '50. În al treilea rând, Waltz a afirmat că lucrarea sa era prima teorie a echilibrului de putere din relaţiile internaţionale care putea fi *susţinută în mod ştiinţific*. Spre deosebire de toţi cei care considerau că relaţiile internaţionale treceau printr-o transformare radicală ca urmare a interdependenţei crescânde din economia mondială şi a limitării forţei în era nucleară, Kenneth Waltz a reafirmat importanţa statului ca actor principal în politica internaţională şi a catalogat argumentele oponenţilor săi drept reducţioniste şi nonfalsificabile. În timpul aşa-numitei dezbateri a paradigmelor care a dominat relaţiile internaţionale în anii '80, Waltz a fost o figură cheie, iar cartea sa continuă să fie o lucrare de referinţă pentru susţinătorii şi oponenţii neorealismului în relaţiile internaţionale.

Argumentul cărţii este o continuare a unor idei prezentate întâi în lucrarea *Man, The State and War* şi în acelaşi timp o repudiere a concluziilor acesteia. În loc să exploreze relaţia dintre nivelurile de analiză pe care le-a identificat în lucrările anterioare, Waltz se concentrează asupra autonomiei şi influenţei componentei structurale a sistemului internaţional. Acest al treilea nivel influenţează comportamentul statelor şi prin urmare influenţează rezultate precum incidenţa războaielor, constrângând statele să nu adopte anumite politici şi predispunându-le pentru altele. El defineşte structura politică internaţională cu ajutorul a două criterii. Primul este un principiu al aranjamentului prin care statele se relaţionează reciproc. Sistemul interstatal este un sistem de autoprotecţie, anarhic. El afirmă că acest principiu este constant în timp şi limitează sever gradul la care poate ajunge diviziunea muncii dintre state. Ele sunt, după cum spune Waltz, nediferenţiate din punct de vedere funcţional. Prin urmare, suveranitatea multiplă limitează amploarea interdependenţei statelor. În timp ce anarhia este o constantă, cel de-al doilea criteriu al structurii, distribuţia capacităţilor, variază de la un stat la altul. Statele se confruntă cu sarcini

similare, dar diferă sub aspectul capacităţilor de care dispun în a le rezolva. Elementul de referinţă empiric al ultimei variabile este numărul de mari puteri care domină sistemul. Dat fiind numărul mic de astfel de state, şi Waltz sugerează că nu mai mult de opt au jucat vreodată un rol cu consecinţe pe scena mondială, politica internaţională „poate fi studiată în termenii logicii sistemelor numerelor mici".[3] Această logică, susţine el, poate fi înţeleasă fără a face vreo afirmaţie vagă şi care nu poate fi testată despre când şi în ce măsură statele urmăresc să dobândească puterea. „Politica echilibrului de putere predomină oricând sunt îndeplinite două şi numai două condiţii: ordinea să fie anarhică şi să fie populată de unităţi care doresc să supravieţuiască."[4]

După ce a izolat structura, Waltz argumentează că o structură bipolară dominată de două mari puteri este mai stabilă decât o structură multipolară dominată de trei sau mai multe mari puteri. O structură bipolară tinde să fie mai durabilă fără războaie extinse la nivelul întregului sistem. Din nou, spre deosebire de predecesorii săi realişti, care erau preocupaţi de confruntarea ideologică a superputerilor în era nucleară, Waltz susţine că există diferenţe izbitoare între multipolaritate şi bipolaritate în termeni de comportament strategic. În cazul multipolarităţii, statele se bazează pe alianţe pentru a-şi menţine securitatea. Instabilitatea este inerentă, deoarece „există prea multe puteri pentru a permite oricăreia dintre ele să tragă linii clare şi rigide între aliaţi şi adversari".[5] În schimb, inegalitatea dintre superputeri şi celelalte state face ca ameninţarea să fie mai uşor de identificat şi permite atât Uniunii Sovietice cât şi Statelor Unite să menţină echilibrul central bazându-se pe forţe proprii şi nu pe aliaţi. Pericolele calculelor greşite şi ale retragerii aliaţilor sunt astfel reduse. Ameninţarea nucleară şi incapacitatea fiecăreia dintre cele două superputeri de a depăşi forţa de răspuns a celeilalte sporesc stabilitatea sistemului. În termenii anunţaţi de lucrările sale precedente, spre sfârşitul anilor '70 Waltz s-a autoidentificat drept un optimist al celei de-a treia imagini.

Pentru mai mult de un deceniu de la publicare, *Theory* şi autorul său au fost în centrul unei dezbateri intense şi adesea acide în relaţiile internaţionale. Unii l-au lăudat pe Waltz pentru că a răsturnat credinţa liberală că relaţiile internaţionale treceau prin schimbări structurale şi pentru că a oferit cea mai sistematică încercare de a articula o teorie testabilă a echilibrului de putere. La cealaltă extremă, a fost acuzat că ar legitima „un proiect autoritar de proporţii globale".[6]

Între cei care au admirat rigoarea cărţii lui Waltz s-a derulat o dezbatere despre încercarea sa de a izola natura şi efectele structurii sistemului internaţional, despre gradul în care concluziile sale substanţiale cores-

pundeau premiselor şi despre schimbare şi continuitate în sistemul internaţional.

Prima problemă este măsura în care Waltz reuşeşte să identifice structura drept cauză a comportamentului statelor. El susţine că structura funcţionează precum ficatul omului sau ca un sistem progresiv de impozitare, producându-şi efectele prin socializare şi competiţie interstatală. Waltz admite că a fost inspirat de Durkheim şi de studiile sociologice privind comportamentul mulţimilor, însă nu este clar în ce măsură structura funcţionează independent de percepţia statelor asupra echilibrului de putere. S-a atras de asemenea atenţia asupra inconsecvenţelor în argumentaţia substanţială a lui Waltz privind meritele bipolarităţii în anii '70 şi teoria echilibrului de putere. Unii dintre criticii săi au afirmat că „stabilitatea" războiului rece este legată mai mult de armele nucleare (un fenomen la nivelul unităţilor) şi mai puţin de bipolaritate. Tocmai pentru că superputerile erau cu mult mai puternice decât alte state, nu rezultă că ele erau la fel de puternice fiecare şi că s-au adaptat cu succes la structura dominantă. Din nou, puterea explicativă şi predictivă a teoriei lui Waltz a fost compromisă de dificultatea separării nivelurilor de analiză şi a determinării conţinutului fiecăruia. În cele din urmă, unii critici au susţinut că modelul lui Waltz este prea static şi determinist, lipsindu-i dimensiunea schimbării structurale. Statele sunt condamnate să reproducă logica anarhiei şi orice cooperare care are loc între ele este subordonată distribuţiei puterii. Premisele lui Waltz privind natura statelor au fost contestate cu aprindere de neoliberali, care cred că este exagerată măsura în care statele sunt obsedate de distribuţia puterii şi că sunt ignorate beneficiile colective care pot fi dobândite prin cooperare.

În loc să încerce să amendeze sau să reconstruiască teoria lui Waltz pentru a soluţiona unele dintre presupusele sale slăbiciuni, alţii au privit cartea cu mult mai multă suspiciune ca o încercare prost deghizată de a legitima războiul rece sub mantia ştiinţei. O mare parte a cărţii este dedicată problemelor deconstrucţiei teoretice, relaţiei dintre legile comportamentului şi teoriile care explică acele legi precum şi modului în care poate fi testată o teorie astfel încât să se conformeze standardelor ştiinţifice corecte de comportament. Pentru Waltz, o teorie este un instrument de explicare a tiparelor comportamentului statelor în cadrul circumscris al activităţii umane. Deşi explicaţia este o condiţie prealabilă necesară acţiunii reuşite, interogaţia teoretică este o activitate fără valoare politică. Dată fiind distincţia rigidă pe care o face între teoria politică internaţională şi analiza politicii externe, prima nu o poate evalua şi prescrie pe cea de-a doua. „Problema nu este de a spune cum trebuie condusă lumea, ci de a spune cum variază posibilitatea marilor puteri de a modela constructiv relaţiile internaţionale o dată cu schimbarea sistemului ca întreg."[7] În mod ironic, sistemul s-a schimbat dramatic o dată cu sfârşitul războiului rece şi colapsul unuia dintre polii structurii, Uniunea Sovietică. Această schimbare dramatică a evenimentelor nu era compatibilă cu aşteptările enunţate în *Theory*, conform cărora superputerile se maturizau şi deveneau „doi poli sensibili" în fruntea unei structuri tot mai stabile.

De la sfârşitul războiului rece, Waltz şi-a îndreptat atenţia asupra consecinţelor a ceea ce el consideră a fi o trecere dinspre bipolaritate spre unipolaritate. După cum era de aşteptat, lucrările sale recente reflectă o parte din preocupările pe care le-a enunţat în anii '60 referitoare la consecinţele nedorite care decurg din dezechilibrul de putere. În particular, el afirmă că, în absenţa unor presiuni de echilibrare eficiente, s-ar putea ca Statele Unite să ia pe cont propriu asigurarea intereselor lor de politică externă şi, prin aceasta, să se bazeze pe preponderenţa lor militară pentru a-şi impune propria viziune despre o nouă ordine mondială. În acest context, el este deosebit de optimist cu privire la consecinţele proliferării nucleare în politica internaţională. La începutul anilor '80 Waltz a afirmat că descurajarea nucleară reprezenta o forţă pentru stabilitatea politicii mondiale, obligând statele să îşi realizeze scopurile fără riscul unui conflict nuclear global. El este încă adeptul acestui argument şi crede că „răspândirea controlată" a armelor nucleare poate avea, în contextul multipolarităţii, aceleaşi efecte pe care le-a avut descurajarea nucleară şi ar putea contrabalansa pericolele sale inerente. Însă acest argument porneşte de la prezumţia că dinamica complexă a relaţiei nucleare dintre superputeri poate fi reprodusă fără probleme. Waltz nu a răspuns celor mai radicali critici, pentru care *Theory* este mărturia sărăcirii teoriei relaţiilor internaţionale într-un mod neorealist, pozitivist.

Note

1. Kenneth Waltz, *Man, The State, and War*, Columbia University Press, New York, 1959, p. 238.
2. Michael Banks, „The Inter-Paradigm Debate", în M. Light şi A. J. R. Groom (ed.), *International Relations: A Handbook of Current Theory*, Frances Pinter, Londra, 1985, p 14.

3. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1979, p.131.
4. *Ibid.*, p. 121.
5. *Ibid.*, p. 168.
6. Richard Ashley, „The Poverty of Neorealism“, în *International Organization*, nr. 38, 1981, p. 226.
7. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, p. 210.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Gilpin, Keohane, Morgenthau şi Wendt.

Principalele lucrări ale lui Kenneth Waltz

Man, The State, and War, Columbia University Press, New York, 1959.

„Political Philosophy and the Study of International Relations“, în William Fox (ed.), *Theoretical Aspects of International Relations*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1959, p. 51-69.

„The Stability of a Bipolar World“, în *Daedalus*, nr. 93, 1964, p. 881-909.

Foreign Policy and Democratic Politics, Little, Brown, Boston, 1967.

Theory of International Politics, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1979.

„The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better“, în *Adelphi Paper*, nr. 171, International Institute of Strategic Studies, Londra, 1981.

„The Origins of War in Neorealist Theory“, în *Journal of Interdisciplinary History*, nr. 18, 1988, p. 615-628.

„Realist Thought and Neorealist Theory“, în *Journal of International Affairs*, nr. 44, 1990, p. 21-37.

„The Emerging Structure of International Politics“, în *International Security*, nr. 18, 1993, p. 44-79.

Lecturi suplimentare

Buzan, B., Jones C. şi Little, R., *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York, 1993.

Halliday, F. şi Rosenberg, J., „Interview with Ken Waltz“, în *Review of International Studies*, 1998, p. 371-386.

Keohane, Robert O. (ed.), *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986.

Linklater, Andrew, „Neo-realism in Theory and Practice“, în Ken Booth şi Steve Smith (ed.), *International Relations Theory Today*, Polity Press, Cambridge, 1995.

Mouritzen, Hans, „Kenneth Waltz: A Critical Rationalist Between International Politics and Foreign Policy“, în Iver B. Neumann şi Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Routledge, Londra, 1997, p. 66-99. Această evaluare a operei lui Waltz conţine şi o bibliografie completă.

LIBERALISMUL

Spre deosebire de realişti, liberalii consideră relaţiile internaţionale ca o posibilă sursă de progres şi transformare teleologică. Ei pun libertatea individuală mai presus de orice şi consideră că statul se cuvine să fie oprit de la acţiuni de natură a o submina. Pe plan intern, puterea statului liberal constituţional este limitată de răspunderea sa democratică faţă de propriii cetăţeni, de nevoia de a respecta cerinţele economiei de piaţă şi normele de drept. Liberalii consideră că, în ciuda dificultăţilor pe care le presupune transferul acestor constrângeri la nivel internaţional, ele trebuie instituite pentru a promova stabilitatea atât în raporturile dintre statele suverane, cât şi în interiorul acestora. Între gânditorii de seamă din această secţiune există diferenţe de accent în ceea ce priveşte prioritatea ce trebuie acordată democraţiei, interdependenţei economice şi reglementării legale internaţionale a securităţii şi domeniului economic. Sunt prezentate aici formele republicane, comerciale şi cele juridice ale tradiţiei liberale, aşa cum atât meritele acestora, cât şi gradul în care (individual sau combinate) afectează relaţiile internaţionale sunt susţinute de liberali. În anii ’20 şi ’30, liberalismul a fost subapreciat şi considerat o formă de „idealism“ sau „utopism“ de către autoproclamaţii „realişti“ ai vremii. Aceasta a fost eticheta care s-a aplicat fără deosebire lucrărilor lui Norman Angell, Woodrow Wilson şi Alfred Zimmern. Astăzi, liberalismul nu mai este marginalizat în studiul relaţiilor internaţionale. Prăbuşirea Uniunii Sovietice, şi deci a comunismului drept concurent global al capitalismului, le-a asigurat liberalilor contemporani, la sfârşitul secolului al XX-lea, prilejul de a afirma tradiţia intelectuală şi importanţa liberalismului. Oricum, deşi unele tendinţe contemporane par a confirma teoriile „idealiştilor“, liberalismul trebuie să răspundă la noi provocări, pe măsură ce forţele capitalismului global subminează aparenta „victorie“ a democraţiei liberale, la sfârşitul războiului rece.

NORMAN ANGELL

Norman Angell şi-a publicat celebra lucrare *The Great Illusion* cu doar doi ani înainte de izbucnirea primului război mondial. El a susţinut că interdependenţa economică a statelor puternic industrializate era atât de mare încât controlul teritorial, ca premisă a bunăstării economice, devenise perimat şi, de aceea, războiul era iraţional. Din nefericire, credinţa că Norman Angell a prezis desuetudinea războiului a facilitat întărirea impresiei că acest gânditor de seamă ar fi un „idealist“ care fie se înşela fundamental, fie (într-o interpretare mai binevoitoare) era prea avansat pentru vremea sa. Atribuirea unei asemenea etichete ar fi, totuşi, eronată, dacă s-ar baza pe o asemenea percepţie. Angell nu a fost victima propriei sale „iluzii“ că războiul nu ar mai putea izbucni doar pentru că nu mai era raţional din punct de vedere economic. De fapt, a fost inspirat să-şi scrie cartea tocmai pentru că s-a temut de începutul războiului şi a dorit să contracareze gândirea convenţională despre care credea că a contribuit la consimţământul publicului de a sprijini politici care nu erau în interesul său. Acum, că războiul rece s-a sfârşit, iar realismul nu mai domină studiul relaţiilor internaţionale, cercetătorii îşi pot îndrepta atenţia către perioada de dinainte de 1914 fără prejudecăţile din trecut şi, în acest mod, pot aprecia munca „unui teoretician despre care toată lumea a auzit, dar pe care puţini îl iau în serios“[1].

Norman Angell s-a născut în 1874, în Lincolnshire, Anglia, într-o familie din clasa mijlocie şi a învăţat să citească la o vârstă fragedă, asimilând operele lui Voltaire, Tom Paine, Walt Whitman şi mai ales pe cele ale lui John Stuart Mill. Educaţia sa formală nu era foarte vastă. Şi-a petrecut câţiva ani în Franţa şi Elveţia, unde a urmat câteva cursuri la Universitatea din Geneva. La vârsta de 17 ani a decis să emigreze în SUA, convins că problemele Europei erau nerezolvabile. În SUA, a călătorit de-a lungul Coastei de Vest, lucrând ca muncitor agricol, văcar, plantator de viţă-de-vie şi, în cele din urmă, ca reporter la publicaţiile *Globe-Democrat* din St. Louis şi *Chronicle* din San Francisco. Când a rămas fără bani, s-a întors la Paris şi s-a angajat redactor la ziarul de limbă engleză *Daily Messenger* şi, în cele din urmă, a fost selectat de Lord Northcliffe să conducă ediţia franceză a cotidianului *Daily Mail*.

În 1903 şi-a publicat prima carte, *Patriotism Under Three Flags: A Plea for Rationalism in Politics*. În autobiografia sa, Angell a arătat că „lucrarea era, de fapt, o provocare deschisă la adresa determinismului materialist şi economic… oamenii nu sunt călăuziţi de fapte, ci de părerile lor

despre fapte, păreri ce pot fi corecte sau incorecte; şi, de regulă, sunt incorecte“[2]. Ca jurnalist, Angell cunoştea pe deplin modul în care presa putea modela şi deforma opinia publică şi era hotărât să îşi folosească poziţia din presă pentru a schimba opinia publicului. Deşi primele sale încercări de a instrui oamenii nu s-au bucurat de prea multă atenţie, tema iraţionalităţii avea să domine tot ceea ce a publicat ulterior. În 1909, a scris un scurt pamflet intitulat *Europe's Optical Illusion*, care a fost, în general, ignorat, până când Angell şi-a dezvoltat argumentele şi a publicat lucrarea *The Great Illusion*. Talentul său de a-şi face reclamă şi distribuirea gratuită a cărţii unor politicieni eminenţi şi altor jurnalişti au contribuit la consacrarea acesteia, în cele din urmă, ca *best-seller*. S-au vândut peste două milioane de exemplare până la izbucnirea războiului şi lucrarea a fost tradusă în 25 de limbi. A dat chiar naştere unei teorii care i-a purtat numele, iar succesul cărţii i-a permis autorului să-şi dedice restul vieţii scrisului, susţinerii de cursuri şi organizării de mişcări politice menite a promova idei compatibile cu viziunea sa asupra internaţionalismului liberal. Până la încetarea sa din viaţă, în 1967, Angell a publicat peste 40 de cărţi despre relaţiile internaţionale, reevaluând şi dezvoltând argumentele susţinute, pentru prima dată, în 1909. A continuat să scrie pentru ziare şi a editat revista *Foreign Affairs* din 1928 până în 1931. Pentru o scurtă perioadă, spre sfârşitul anilor '20, a fost membru al Parlamentului, reprezentând Partidul Laburist şi i-a fost acordat, în 1931, titlul de cavaler pentru servicii aduse comunităţii. A fost membru în consiliul Institutului Regal de Studii Internaţionale din Londra şi al Comitetului Executiv al Ligii pentru Uniunea Naţiunilor. În 1933, lui Angell i-a fost acordat Premiul Nobel pentru Pace, pentru care a fost nominalizat de personalităţi ca Bertrand Russel, J. M. Keynes, Harold Laski, John Dewey şi John Hobson.

Angell este un precursor important al teoreticienilor „interdependenţei“, apăruţi la finele anilor '60 şi începutul anilor '70. Esenţa analizei lui Angell este aceea că principala caracteristică a modernităţii ar fi incompatibilitatea dintre război şi obiectivul fiecărui stat de a obţine bunăstare economică. În era mercantilismului, expansiunea teritorială, prin colonialism şi război, a contribuit la bunăstarea economică a statelor. De pildă, dobândirea de teritorii noi le permitea statelor să-şi mărească resursele, în special cele de aur. Oricum, tranziţia către societăţi comerciale puternic dezvoltate, alături de conturarea unei pieţe mondiale şi de creşterea diviziunii muncii la scară mondială, a creat o situaţie care a făcut inutil războiul ca mijloc de rezolvare a conflictelor apărute în jurul intereselor materiale ale statelor. Angell nu a crezut că noua epocă ar reflecta

vreo „armonie de interese“ utopică a celor care participă la diviziunea internaţională a muncii. După cum susţine şi în pasajul de mai jos, argumentul său principal este acela că, dacă vrem să apărăm avantajele interdependenţei economice, trebuie să găsim noi căi de rezolvare a conflictelor care sunt inerente:

> „Barca lua apă, marea era agitată, iar ţărmul se afla la mare depărtare. Era nevoie de toate eforturile unui om pentru a vâsli şi de ale celuilalt pentru a scoate apa din barcă cu ispolul. Dacă unul dintre ei ar fi cedat, s-ar fi înecat amândoi. La un moment dat, vâslaşul îl ameninţă pe cel care scotea apa că, dacă nu se mişca mai repede, îl arunca din barcă; la aceasta, cel care scotea apa i-a replicat că, dacă el ar fi aruncat, cu siguranţă s-ar fi înecat apoi şi vâslaşul. Şi, cum vâslaşul era cu adevărat dependent de cel care scotea apa, iar acesta depindea, la rândul său, de primul, nici unul nu putea folosi forţa împotriva celuilalt.“[3]

Aceasta nu însemna că războiul ar înceta să existe sau că interdependenţa ar fi inevitabilă. Dar Angell credea cu adevărat că aceasta din urmă va creşte în timp, conştient că el şi alţi teoreticieni ar fi trebuit să facă eforturi uriaşe pentru eradicarea războiului. El susţinea îndeosebi inutilitatea colonialismului şi ideea că interdependenţa financiară a marilor puteri europene făcea fără sens competiţia pentru teritorii sau chiar pretinderea unor despăgubiri de la cei învinşi în război. Angell spera că, odată acest mesaj înţeles, liderii politici ar fi căutat mai degrabă cooperarea decât războiul pentru a-şi rezolva diferendele. Interdependenţa însăşi ar fi facilitat, în opinia lui, aceasta. Apoi, cum diviziunea muncii s-a adâncit, statele ar fi incapabile să controleze apariţia organizaţiilor transnaţionale, a căror cooperare ar trece peste graniţele teritoriale şi ar putea duce la ceea ce noi numim astăzi o societate civilă internaţională.

Desigur, temerile lui Angell au fost confirmate de izbucnirea primului război mondial. După război, el a recunoscut că experienţa acestuia îl obliga să-şi reconsidere câteva puncte de vedere, dar a rămas solidar cu teza centrală din *The Great Illusion*. De exemplu, crezuse că războiul ar fi urmat să se limiteze la Germania şi Marea Britanie şi că posibilităţile acestora de a finanţa conflictul ar fi fost diminuate de refuzul altor state de a le acorda credite şi asistenţă financiară. A recunoscut, de asemenea, că subestimase puterea statului de a salvgarda circulaţia monetară şi de a-şi organiza resursele pentru a se mobiliza de război. Aceasta a arătat capacitatea statului de a interveni în diviziunea muncii şi de a controla gradul de interdependenţă, deşi o asemenea intervenţie politică ar fi putut avea costuri economice foarte mari. Pe de altă parte, Angell a considerat că războiul îi confirmase teza principală şi s-a opus cu înverşunare deciziei de la Versailles de a impune costuri imense pentru reparaţii de război Germaniei înfrânte. Pentru Angell, o asemenea măsură era inutilă într-o epocă în care bunăstarea nu se mai măsura în aur, ci în mărfuri şi în valoarea acestora. „Pedepsind“ Germania, aliaţii îşi făceau rău lor înşişi, din moment ce Germania trebuia reabilitată pentru a putea plăti reparaţiile cerute de învingători. Cum arăta Navari:

> „era vorba despre acel postulat pentru care el s-ar fi putut felicita fără rezerve… în timpul negocierilor de pace de după primul război mondial, sindicatele franceze refuzau să primească mărfuri germane în contul reparaţiilor, din cauza concurenţei; singurul mod în care Germania a «plătit», în ultimă instanţă, a fost printr-o taxă pe comerţ; şi, în principal pe baza împrumuturilor americane, economia germană s-a redresat şi a putut plăti.“[4]

Mai târziu, pe lângă reflecţiile asupra adecvării tezei sale la realitate, în lumina experienţei primului război mondial şi a lecţiilor sale mai cuprinzătoare, Angell şi-a concentrat atenţia tot mai mult asupra nevoii unor reforme politice internaţionale pentru a preveni un alt război mondial. Din moment ce războiul izbucnise deja, era clar că nimeni nu se putea baza doar pe procesele economice pentru a împiedica conflictele violente. Pe lângă necesitatea constantă de a instrui, Angell era un credincios susţinător al eforturilor internaţionale de promovare a dezarmării şi de dominaţie a dreptului internaţional prin Liga Naţiunilor.

Angell nu a fost nicicând pacifist. Nu credea că forţa nu ar trebui folosită niciodată în chestiunile internaţionale. În studiul său privind pacifismul în Marea Britanie în prima jumătate a secolului al XX-lea, Martin Ceadel face distincţie între pacifism şi ceea ce el numeşte *pacificism*, adică opinia că „războiul, deşi necesar uneori, este întotdeauna un mod iraţional şi inuman de a rezolva disputele şi că prevenirea lui ar trebui să fie întotdeauna o prioritate politică dominantă“[5]. Angell a fost un „pacificist“ şi un susţinător zelos al securităţii colective în relaţiile internaţionale. El a crezut că, din moment ce dominaţia legii este crucială pentru menţinerea păcii în interiorul statelor, ar trebui să i se acorde un rol similar şi la nivel internaţional. Astfel, deşi a susţinut principiul dezarmării, niciodată nu s-a alăturat acelor pacifişti care militau pentru dezarmarea unilaterală. Angell a regretat modul în care Germania a fost tratată la Versailles şi, la începutul anilor ’30, a vrut să recreeze o înţelegere de tipul concertului european din secolul al XIX-lea. Ar fi trebuit ca în special Germania şi Italia să primească statute şi drepturi egale cu celelalte mari

puteri ale Europei şi ca Liga Naţiunilor să caute a fi cât mai universală în ceea ce priveşte selecţionarea membrilor. Nevoia unor măsuri de îngrădire a Germaniei şi Italiei, la sfârşitul anilor '30, a fost ea însăşi, într-o oarecare măsură, consecinţa tratamentului care li s-a aplicat de către aliaţi la sfârşitul primului război mondial. Văzându-l pe Angell mai degrabă ca „realist“ decât ca „idealistul“ care era acuzat a fi (în mod special de E. H. Carr, în *The Twenty Years' Crisis*), J. D. B. Miller arată cum, în practică, aceste etichetări sunt nesigure în ceea ce priveşte diferenţierea dintre cele două moduri de gândire:

> „«Utopiştii» [ca Angell] sugeraseră fără nici o îndoială că ar fi putut exista o cale nedureroasă de ieşire din dificultăţile create de pretenţiile Italiei şi Germaniei; dar tot ei au propus şi o alianţă [între SUA şi Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Franţa] care, în cele din urmă, s-a şi realizat. «Realiştii» [Carr] desconsideraseră posibilitatea unei alianţe, dar eşuaseră în a-şi da seama că Hitler nu era doar un politician obişnuit, care ar fi putut fi cumpărat cu un împrumut şi cu praful în ochi al posibilităţii unor concesii comerciale şi coloniale“.[6]

Deşi s-a opus întotdeauna ideii că un colonialism clasic era important pentru menţinerea prosperităţii economice a puterii metropolitane, Angell nu a fost un opozant al ideii de imperiu.[7] Spre deosebire de alţi liberali, precum Hobson, Angell nu a crezut că decolonizarea şi neamestecul erau importante în sine, ca instrumente ale libertăţii politice şi drept contributori la stabilitatea internaţională. Angell a fost un ardent adversar al naţionalismului, oriunde s-ar fi manifestat şi a susţinut ideea că decolonizarea era, mai degrabă, compatibilă cu propagarea naţionalismului decât opusă acestuia. El a considerat iluzia suveranităţii politice şi economice ca fiind mai puţin importantă decât asigurarea ordinii politice şi extinderea domniei legii la toate popoarele, fie că erau formal independente sau nu. Angell a fost întotdeauna foarte sceptic cu privire la „conştiinţa publică“ (*public mind*) în aşa-numitele democraţii. Credea, ca şi Hobson, că războiul survenea adesea din cauza şovinismului, naţionalismului deformat şi abilităţii elitelor militare de a manipula viziunile propriilor cetăţeni cu privire alte state. Acesta fiind cazul lumii dezvoltate, cu atât mai probabil era şi cazul lumii a treia, cu lideri chiar şi mai puţin îngrădiţi de presă decât cei din statele moderne industrializate.

În excelenta sa analiză critică asupra contribuţiei lui Angell la studiul relaţiilor internaţionale în secolul al XX-lea, Cornelia Navari se concentrează asupra a trei principale puncte slabe ale operei acestuia. Mai întâi, chiar dacă analiza lui asupra interdependenţei ca funcţie a diviziunii

muncii este un pas înainte faţă de liberalismul secolului al XVIII-lea (care lega necesitatea pieţelor economice de legea naturală), ea are încă puncte slabe. Deşi analiza sa empirică s-a limitat la Europa şi, în special, la Germania şi Anglia, Angell a fost înclinat să facă generalizări care nu erau susţinute de realitate. Interdependenţa, după cum mulţi autori au susţinut de atunci, nu ar trebui înţeleasă ca însemnând egalitatea gradului de dependenţă dintre diferite state. De aceea, metafora bărcii sparte induce în eroare. În cel mai bun caz, interdependenţa este limitată la anumite regiuni ale lumii; ea nu este universală şi rareori statele sunt la fel de vulnerabile sub aspectul costurilor unui eventual război. Dar, din moment ce nu sunt în mod egal vulnerabile, într-o lume în care „câştigurile relative“ din comerţ şi cooperare sunt distribuite inegal, poate fi raţional pentru anumite state să renunţe la câştigurile absolute obţinute din cooperare pentru a-şi asigura securitatea relativă. În al doilea rând, Angell nu a contribuit prea mult la înţelegerea naţionalismului. El ura naţionalismul în toate formele sale, dar avea mai degrabă pornirea să facă remarci generale despre slăbiciunea şi vulnerabilitatea conştiinţei publice la manipulare prin inocularea ideilor naţionaliste, decât să recunoască vreo legitimitate morală identităţii naţionale. Ca urmare, deşi nu a prezis niciodată că războiul ar urma să dispară ca efect al interdependenţei economice, a crezut că aşa ar trebui. De aceea, nu a reuşit să ia în considerare posibilitatea existenţei unor motive uşor de susţinut pentru a duce un război, în pofida costurilor sale economice. Colin Gray observa:

> „Problema centrală este aceea că, deşi Omul este Economic, el este, de asemenea, şi Politic, Religios şi, posibil, Militar (dacă nu chiar Războinic) prin natura sa… chiar dacă s-ar putea defini, măsura şi obţine bunăstarea economică, ce s-ar realiza? Dacă, *ab extensio*, bunăstarea economică trebuie să includă valorile securităţii fizice şi politice, poate chiar şi securitatea conştiinţei, ce utilitate i-ar rămâne acestui concept-valoare?“[8]

În al treilea rând, Angell tindea să presupună că exista o relaţie inversă între interdependenţa economică dincolo de graniţele teritoriale şi puterea guvernelor de a controla ceea ce se petrecea în interiorul acestor graniţe. Nu a făcut niciodată o distincţie sistematică între state şi guverne şi nici nu a acceptat că statul „este constituit din mai mult decât aparatul guvernamental formal. Instituţii precum presa, grupurile de lobby, institutele de cercetare au fost absorbite în structura guvernării moderne. În timp ce guvernul îşi poate pierde din forţa de determinare a politicilor sectoriale, el câştigă mai mult prin coordonarea, intervenţia în şi, în cele din

urmă, legitimarea activităţilor multor agenţi informali definitorii pentru statul modern".[9]

În ciuda existenţei lor, aceste observaţii privind opiniile lui Angell nu ştirbesc imensa sa contribuţie la studiul relaţiilor internaţionale, înţeleasă în contextul locului şi timpului său. Acum ştim mai multe decât în vremea sa despre natura şi amploarea interdependenţei în politica mondială, iar dezbaterea privind relaţia acesteia cu războiul este mult mai sofisticată decât atunci. Angell a făcut mult pentru a pune bazele internaţionalismului liberal şi a contribuit la combaterea mitului potrivit căruia războiul este o întreprindere profitabilă. Apelul la raţiune şi nevoia de educaţie în domeniul relaţiilor internaţionale au fost şi ele foarte importante. Orice s-ar crede despre conţinutul unora din argumentele sale, încercarea lui de a aplica ideea unui interes propriu „luminat" la domeniul relaţiilor internaţionale este încă o puternică sursă de inspiraţie pentru cercetători.

Note

1. Cornelia Navari. „The Great Illusion Revisited: the International Theory of Norman Angell", în *Review of International Studies*, nr. 15, 1989, p. 341.
2. Norman Angell, *After All*, Londra, Hamish Hamilton, 1951, p. 107. Un bun rezumat al vieţii lui Angell poate fi găsit în lucrarea lui J. D. B. Miller, *Norman Angell and the Futility of War*, Basingstoke, Macmillan, 1986, p. 1-24.
3. Norman Angell, *The Foundations of International Polity*, Londra, Heineinann, 1914, p. 17.
4. Cornelia Navari, *op.cit*., p. 350.
5. Martin Ceadel, *Pacificism in Britain* 1914-1945, Oxford, Clarendon Press, 1980, p. 3.
6. J. D. B. Miller, *op. cit*., p. 7.
7. A se vedea în mod deosebit lucrarea lui Norman Angell, *The Defence of the Empire*, Londra, Hamish Hamilton, 1937.
8. Colin Gray, „Global Security and Economic Well-Being: A Strategic Perspective", în *Political Studies*, nr. 42, 1994, p. 30.
9. Cornelia Navari, *op. cit*., p. 354.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Carr, Hobson şi Wilson.

Principalele lucrări ale lui Norman Angell

Patriotism Under Three Flags: A Plea for Rationalism in Politics, Londra, Fisher Unwin, 1903.

The Great Illusion: A Study of Relations of Military Power in Nations to Their Economic and Social Advantage, Londra, William Heinemann, 1912.

The Foundations of International Polity, Londra, William Heinemann, 1914.

Human Nature and the Peace Problem, Glasgow, W. Collins Sons & Co., 1925.

From Chaos to Control, New York, Century Co., 1933.

„The International Anarchy", în lucrarea lui Leonard Woolf, *The Intelligent Man's Way to Prevent War*, Londra, Gollancz, 1933, p. 19-66.

The Press and the Organization of Society, Cambridge, Minority Press, 1933.

Preface to Peace, New York, Harper & Brothers Ltd., 1935.

The Unseen Assassins, Londra, Hamish Hamilton, 1935.

This Have and Have-not Business: Political Fantasy and Economic Fact, Londra, Hamish Hamilton, 1936.

The Defence of the Empire, Londra, Hamish Hamilton, 1937.

Peace with the Dictators?: A Symposium and Some Conclusions, Londra, Hamish Hamilton, 1938.

The Great Illusion - Now, Harmondsworth, Penguin, 1938.

Let the People Know, New York, Viking Press, 1943.

Sleep Places: An Examination of Political Tendencies, Londra, Hamish Hamilton, 1947.

After All: The Autobiography of Norman Angell, Londra, Hamilton, 1951.

Lecturi suplimentare

Bisceglia, Louis, *Norman Angell and the Liberal Internationalism in Britain, 1931-1939*, New York, Garland, 1982.

Howard, Michael, *War and the Liberal Conscience*, Londra, Temple Smith, 1978.

Miller, John D. B., *Norman Angell and the Futility of War: Peace and the Public Mind*, Londra, Macmillan, 1986. Conţine o bibliografie completă a lucrărilor lui Angell.

Navari, Cornelia, „The Great Illusion Revisited: the International Political Theory of Norman Angell", în *Review of International Studies*, nr. 15, 1989, p. 341-358.

Weinroth, H., „Norman Angell and The Great Illusion: an Episode in pre-1914 Pacifism", în *Historical Journal*, nr. 17, 1974, p. 551-574.

CHARLES BEITZ

Cei mai mulţi dintre liberalii prezentaţi în această parte a lucrării sunt empirişti. Deşi motivaţi de valorile liberale ale libertăţii individuale, egalităţii politice şi democraţiei, ei sunt în principal preocupaţi de modurile în care relaţiile internaţionale promovează sau obstrucţionează aceste valori. Beitz este un teoretician important, interesat de justificarea acestor valori şi de modul în care pot fi furnizate indivizilor, la scară globală, motive de comportare concordantă cu aceste valori. Cu alte cuvinte, el vrea să elaboreze principii de drept acceptabile în sine, la care să ne putem conforma în mod rezonabil, dat fiind că indivizii şi statele sunt entităţi complexe din punct de vedere motivaţional. Cartea sa, *Political Theory and International Relations* (1979), este o încercare de a urmări două obiective de bază ale teoriei politice: elaborarea unui ideal al vieţii colective şi a unui argument convingător asupra motivului pentru care acesta ar trebui promovat. Thomas Nagel arăta: „Un ideal, oricât de atractiv ar putea fi de contemplat, este utopic dacă indivizii concreţi nu pot fi motivaţi să trăiască după tiparul lui. Dar un sistem politic care este legat complet de motivele individuale poate da greş în a întruchipa orice ideal."[1] Aceste două dimensiuni ale proiectului lui Beitz sunt inextricabil legate una de alta, din moment ce el este la fel de procupat să evite eticheta de „idealist" pe cât este să apere principiile liberale.

Din teza de doctorat a lui Beitz, susţinută la Universitatea Princeton la mijlocul anilor '70, a rezultat lucrarea *Political Theory and International Relations*. A fost o perioadă interesantă atât din punct de vedere intelectual, cât şi politic. Pe de o parte, teoria politică se afirma în SUA după o perioadă lungă de somnolenţă şi marginalizare, în plină dominaţie a pozitivismului şi behaviorismului din ştiinţa politică americană. „Valorile" erau adesea asociate cu emoţiile sau „preferinţele" indivizilor, legându-se moralitatea de domeniul „opiniilor". Filozofia politică dominantă în mediul academic era utilitarismul, care susţinea un principiu aparent simplu, „maximizarea bunăstării sociale şi a fericirii". Acest principiu coexista cu ideea liberală că drepturile indivizilor nu ar trebui sacrificate în interesul bunăstării sociale, dar acelora care au crezut într-o asemenea idee le-au lipsit argumentele filozofice împotriva gândirii utilitariste predominante. Pe de altă parte, în studiul relaţiilor internaţionale existau indicii privind inadecvarea paradigmei realiste la studiul unei lumi de „interdependenţe complexe". Gânditori ca Robert Keohane şi Joseph Nye susţineau că imaginea „politicilor de putere" în statele autonome (*self-contained*) era,

dacă nu totalmente perimată, oricum nepotrivită pentru a analiza problemele importante şi noile orientări din economia politică internaţională. Era nevoie să fie examinaţi alţi actori decât statele, cum ar fi corporaţiile multinaţionale şi mişcările sociale transnaţionale, fiecare cu importanţa proprie. Distribuţia puterii militare era din ce în ce mai irelevantă, argumentau ei, în timp ce imaginea „anarhiei" era înlocuită de ceea ce Wolfram Hanreider numea „o nouă convergenţă" a proceselor politice internaţionale şi naţionale. Politicile privind distribuţia economică erau, adesea, cel puţin la fel de importante ca şi politicile de securitate militară.[2]

Renaşterea teoriei politice în SUA s-a datorat, în mare măsură, unei singure personalităţi, John Rawls, şi cărţii sale *A Theory of Justice* (1971). Beitz a profitat de oportunitate şi a susţinut că „principiile dreptăţii" elaborate de Rawls puteau îndeplini cele două funcţii ale teoriei politice la scară globală, acum, că „realiştii" îşi pierduseră, aparent, unul din argumentele lor principale împotriva integrării teoriei politice şi relaţiilor internaţionale. Acestea din urmă nu mai erau o arenă a „continuităţii şi necesităţii", în forma politicilor de putere, în timp ce (aşa cum credea Beitz) idealurile colective ale teoriei politice liberale puteau fi apărate ca interese universale proprii. Pentru a înţelege bazele argumentaţiei lui Beitz, se impune deci o scurtă prezentare a lucrării lui Rawls. Acesta a furnizat o metodă unică pentru identificarea principiilor de justiţie care protejează drepturile individului. În acest sens, el a dezvoltat principiile de justiţie care apărau nu numai libertăţile civile şi politice tradiţionale, ci şi o împărţire mai echitabilă a veniturilor, bogăţiei, educaţiei, ofertelor de muncă, sănătăţii şi a altor „bunuri" esenţiale pentru a asigura bunăstarea şi demnitatea tuturor, inclusiv a celor defavorizaţi.

Metoda pe care Rawls a folosit-o pentru a elabora aceste principii se bazează pe tradiţia contractului social, trasată de Hobbes, Rousseau şi Kant. Dar, în loc de a postula anumite caracteristici ale „naturii umane" pentru a stabili condiţiile contractului, Rawls a sugerat ideea unei „poziţii originare". Aceasta este o situaţie ipotetică în care „un văl de ignoranţă" ne împiedică să ne recunoaştem talentele naturale, principiile morale şi rangul în ordinea socială, astfel încât să putem alege în mod raţional principii de justiţie care nu sunt în favoarea noastră. Fără a-ţi cunoaşte religia, vei alege un principiu de toleranţă religioasă pentru a guverna societatea. Necunoscând clasa socială din care faci parte, vei alege principii care să garanteze egalitatea corectă de şanse şi să-ţi maximizeze succesul în viaţă, dacă ajungi să fii printre cetăţenii cei mai puţin favorizaţi. Orice persoană „raţională" va alege aceste principii, deoarece nu există nimic care să ne deosebească unul de celălalt în această poziţie originară, unde cu toţii sun-

tem persoane care aleg raţional. În acest caz suntem „persoane morale libere şi egale", conduse de simţul „justiţiei drept corectitudine" pentru a dezvolta principii care ne leagă unii de ceilalţi şi de care ne ataşăm atât noi, cât şi societatea ca întreg.

Substanţa politică a teoriei lui Rawls constă în încercarea de a integra critica socialistă în liberalism. Primul principiu de justiţie afirmă libertatea şi egalitatea, acordând prioritate asigurării libertăţilor liberale fundamentale de gândire, conştiinţă, exprimare, asociere, vot universal, protecţie faţă de arestări abuzive şi dreptul de a deţine proprietate. Al doilea principiu de justiţie are două părţi. Mai întâi, este „principiul diferenţei". Inegalităţile sociale şi economice sunt justificate doar dacă sporesc beneficiile cetăţenilor mai puţin avantajaţi. În al doilea rînd, se cere o egalitate universală de şanse, nu numai a şanselor de a munci, ci şi a şanselor în viaţă, indiferent de clasa socială. Astfel, justiţia lui Rawls descrie un liberalism pentru cei mai puţin avantajaţi, care plăteşte tribut criticii socialiste. Principiul diferenţei îi protejează pe săraci atâta timp cât ridicarea nivelului lor de trai e posibilă. În mod similar, egalitatea de şanse merge, dincolo de liberalismul clasic, până la a cere educaţie compensatorie şi limitarea inegalităţilor economice.

Importanţa lui Rawls în istoria teoriei politice este acum recunoscută. Beitz afirmă că el este la fel de important şi în studiul relaţiilor internaţionale, în ciuda faptului că Rawls însuşi atinge foarte puţin acest subiect. Nu îl ignoră, dar susţine că, şi la nivel global, între state, consecinţele pornirii de pe o „poziţie originară" ar duce la principii „familiare", deja existente în dreptul internaţional:

> „Principiul de bază al dreptului naţiunilor este principiul egalităţii. Popoarele independente organizate în state au anumite drepturi fundamentale egale. Acest principiu este analog drepturilor egale ale cetăţenilor într-un regim constituţional. O consecinţă a acestei egalităţi a naţiunilor este principiul autodeterminării unui popor, dreptul unui popor de a-şi rezolva propriile probleme fără imixtiunea unor puteri străine. Altul... este dreptul la autoapărare împotriva unui atac extern, inclusiv dreptul de a forma alianţe de apărare pentru a-şi proteja acest drept. Un alt principiu este acela că tratatele trebuie să fie respectate... dar înţelegerile de a coopera, în cazul unui atac nejustificat, sunt nule *ab initio.*"[3]

Rawls însuşi este neclar, nereuşind să facă distincţie între naţiuni şi state. În oricare din cele două cazuri, Beitz nu vede nici un motiv pentru a îngrădi poziţia originară a indivizilor la nivelul unei naţiuni sau al unui stat. El apără o poziţie cosmopolită radicală, a justiţiei internaţionale, împotriva a ceea ce numeşte concepţia „moralităţii statelor". Drepturile statelor sunt ele însele derivate din drepturile fiinţelor umane şi Beitz nu vede nici un motiv care să limiteze cel de-al doilea principiu, care ţine de justiţia distributivă, la relaţiile dintre cetăţeni în interiorul graniţelor teritoriale ale statelor suverane. Din punct de vedere moral, frontierele teritoriale sunt arbitrare, consecinţă mai degrabă a întâmplării istorice decât a deliberării morale. De aceea, el este oarecum sceptic cu privire la principiul „autodeterminării" ca fiind limitat la acele state care se întâmplă să existe la un moment dat în istorie. Cine este „subiectul" relevant al autodeterminării? Care este scopul „autodeterminării"? „Autonomia" politică a anumitor grupuri sau suveranitatea statală deplină? Ceea ce contează pentru Beitz este întâietatea morală a indivizilor, nu obscurele caracteristici „împărtăşite" ale grupurilor:

> „Ideea că statele ar trebui să fie respectate ca surse autonome de finalităţi şi că, de aceea, nu trebuie să fie stânjenite, apare ca un corespondent al ideii că indivizii ar trebui respectaţi ca fiinţe autonome. Dar analogia este greşită. Corespondentul autonomiei individuale la nivelul statelor este conformitatea instituţiilor lor de bază cu principii de justiţie adecvate... principiul autonomiei statului ... nu poate fi corect interpretat fără a aduce în discuţie justiţia socială care, de regulă, este considerată ca aparţinând teoriei politice a statului."[4]

Dacă Beitz are dreptate, iar principiile lui Rawls despre justiţie sunt într-adevăr adecvate la nivel global, atunci mult din ceea ce este considerat drept studiu al eticii internaţionale trebuie complet regândit. Într-adevăr, Beitz este foarte clar asupra acestui punct. Analogia hobbesiană dintre indivizi şi state, pe care mulţi studenţi şi-au însuşit-o încă de la primul curs de relaţii internaţionale, este greşită. Beitz a dedicat o parte însemnată din cartea sa expunerii permanente a măsurii în care studiul relaţiilor internaţionale este astfel fundamental viciat; abia Rawls ne furnizează principii universale de justiţie care ar trebui aplicate la nivel global. Mai mult încă, ele pot fi aplicate sau, cel puţin, condiţia de interdependenţă face şi mai posibil acest lucru acum mai mult ca niciodată şi Beitz insistă asupra justificării contractuale că „persoane de diferite cetăţenii au obligaţii reciproce distributive, asemenea cetăţenilor aceluiaşi stat. Obligaţiile distributive internaţionale sunt bazate pe justiţie, nu pur şi simplu pe ajutorul reciproc."[5]

Cu o singură carte, Charles Beitz a reuşit să trezească interesul unei noi generaţii de cercetători pentru valoarea teoriei politice în relaţiile in-

ternaţionale. El a fost capabil să folosească opera lui Rawls pentru a dovedi netemeinicia argumentelor epistemologice care asimilează moralitatea emoţiilor ori obiceiurilor (scepticism etic) şi a putut să invoce interdependenţa economică pentru a ataca argumentele fundamentale conform cărora relaţiile internaţionale sunt un domeniu nepotrivit pentru etica aplicată (ceea ce s-ar putea numi imposibilitate etică). Aşadar, din multe puncte de vedere, *Political Theory and International Relations* este o lucrare foarte importantă pentru cei care cercetează teoria politică şi relaţiile internaţionale. Ea caută să integreze în ştiinţa politică două subdomenii, care s-au dezvoltat pe două căi diferite. Martin Wight argumentase că teoria politică era limitată la stat şi că domeniul cel mai apropiat teoriei politice, în relaţiile internaţionale, era filozofia istoriei. Dacă Beitz avea dreptate, situaţia era pe punctul de a se schimba.

Într-o anumită măsură, situaţia s-a schimbat mulţumită, în parte, lui Beitz. Dar ar fi greşit să sugerăm că argumentaţia sa a fost larg acceptată şi că s-ar putea continua pur şi simplu să se înţeleagă complexitatea justiţiei distributive globale potrivit direcţiilor trasate de Rawls. În mod cert, a se căuta, de pildă, să se aplice la nivel global principiul distributiv ar fi o sarcină descurajatoare în sine. Desigur, Beitz recunoaşte că teoria sa ar trebui considerată un ideal la care indivizii şi statele trebuie să aspire şi ar fi chiar motivaţi să facă eforturi în acest sens. Nu este o eroare a teoriei faptul că există o deosebire esenţială între presupoziţiile sale şi realitatea contemporană. Janna Thompson dă unele sugestii asupra implicaţiilor prăpastiei dintre teoria în discuţie şi practică:

> „Nu există, în primul rând, nici un organism politic mondial capabil să impoziteze indivizii bogaţi de dragul celor mai puţin înstăriţi; nici un organism mondial capabil să asigure acele resurse de care să beneficieze cei nevoiaşi. Pentru a face această teorie aplicabilă, avem nevoie cel puţin de o organizaţie capabilă să administreze şi să impună un sistem universal de distribuţie socială.“[6]

Inutil să mai spunem că nu avem nimic de acest gen în lume şi este îndoielnic că justiţia distributivă ar putea fi vreodată practicată pe liniile trasate de Rawls fără şi mai multe restricţii drastice asupra capitalismului global decât Rawls sau Beitz ar fi pregătiţi să accepte. Motivul este că intervenţiile politice pe „piaţa liberă“ ar submina alte valori pe care liberalii le preţuiesc, cum ar fi libertatea faţă de constrângerea statală (sau suprastatală!) şi dreptul de proprietate.

S-ar putea atunci concluziona că Beitz a reuşit să intersecteze teoria politică şi relaţiile internaţionale, chiar dacă dificultatea de a-şi atinge

concret scopurile propuse este imensă. Oricum, teoria în sine a fost subiectul mai multor critici, care trebuie luate în considerare de aceia care sprijină tipul de viziune cosmopolită articulată de Beitz. Două dintre acestea se desprind în mod special.

Mai întâi, s-ar putea ca Rawls să aibă bune motive filozofice să se opună susţinerii unei versiuni globale a teoriei sale asupra justiţiei, chiar dincolo de evidentele dificultăţi de ordin practic. Dacă a reuşit să readucă un discurs despre drepturi în teoria politică şi să înlăture dominaţia intelectuală a utilitarismului lui Benthamite, Rawls recunoaşte acum că poziţia originară nu este atât de inocentă pe cât pare. Aceasta ca răspuns la filozofia politică de tip „comunitarist“, care a atacat „universalismul abstract“ al „vălului de ignoranţă“. S-a spus că teoria lui Rawls se bazează pe o concepţie greşită şi incoerentă asupra oamenilor, ca şi când ar fi neîmpovăraţi de scopuri comune, determinate social şi „constitutive“. În eseurile mai recente, Rawls neagă faptul că teoria sa ar presupune o concepţie metafizică asupra persoanei. Ca teorie mai degrabă „politică“ decât metafizică, ea urmăreşte să realizeze un consens între cetăţenii unei democraţii pluraliste care, cu toate acestea, se pot îndepărta de practicile lor sociale şi pot reflecta asupra rezonabilităţii lor. În acest caz, există motive serioase pentru a restrânge scopul teoriei la anumite societăţi, cum ar fi Statele Unite. Rawls crede că societăţile ar trebui considerate „întreprinderi cooperative pentru avantaje reciproce“ şi este dificil de văzut cum s-ar putea caracteriza sistemul mondial prin această sintagmă. Chris Brown arată:

> „Aşa-numita «societate» mondială nu este o societate, deoarece nu creează prin cooperare un surplus care să fie împărţit; astfel de principii de justiţie distributivă nu sunt cerute la scară mondială, pentru că nu este nimic de distribuit. Societăţile individuale nu cooperează, însă trebuie să coexiste. Justiţia internaţională se referă la acestă coexistenţă.“[7]

Astfel încât s-ar putea ca Rawls să aibă dreptate când ajunge să excludă al doilea principiu al justiţiei din arena internaţională, iar Beitz se înşeală când îşi imaginează un „văl de ignoranţă“ global care nu generează altceva decât mult zgomot. Este destul de greu de imaginat un consens în interiorul comunităţilor naţionale asupra unei liste de „bunuri esenţiale“ ce trebuie distribuite. Despre societatea globală nici nu poate fi vorba.

A doua critică adusă lui Beitz se referă la modul în care face apel la interdependenţa internaţională pentru a-şi justifica teoria. Există aici câteva probleme. În primul rând, dacă se presupune că apelul justifică numirea societăţii internaţionale drept o „întreprindere cooperativă“, puterea acestuia este predispusă la schimbare. Până la urmă, interdependenţa

este o variabilă în relaţiile internaţionale, nu o constantă. Aşa cum spune Andrew Linklater, „orice … teorie care menţionează interdependenţa drept cheie a dezvoltării sale generează limitări substanţiale; aceasta ar fi o teorie regională şi poate chiar una efemeră“.[8] Ar avea o astfel de teorie cele mai potrivite aplicaţii în regiunile cele mai „interdependente“? Dacă da, atunci, aşa cum arată Brown, teoria lui Beitz „funcţionează cel mai bine acolo unde este cel mai puţin necesară şi unde este în cel mai înalt grad irelevantă“, adică în interiorul unor arii ca Europa de Vest, mai degrabă decât aplicată la relaţiile dintre Europa Occidentală şi lumea a treia.

Acestea sunt critici puternice aduse ambelor elemente ale proiectului lui Beitz – apelul său la universalismul filozofic pentru justificarea drepturilor politice şi economice şi pretenţiile empirice ale acestui proiect cu privire la scopul teoriei în relaţiile internaţionale. Cu toate acestea, deşi Beitz a recunoscut forţa criticilor aduse, opera sa rămâne valoroasă, ca o tentativă curajoasă de a îmbina teoria politică şi studiul relaţiilor internaţionale. Deşi nu reuşeşte să ofere o soluţie la conflictul dintre particularism şi universalism în studiul eticii internaţionale, legitimitatea cercetării în sine este acum acceptată în relaţiile internaţionale. *Political Theory and International Relations* este o carte importantă, care a ajutat la îndreptarea dezbaterii în relaţiile internaţionale într-o nouă direcţie. Beitz chiar a avut dreptate să observe că „o asemenea dezbatere morală sistematică despre relaţiile internaţionale a avut loc doar între susţinătorii scepticismul internaţional şi ai moralităţii statelor. Oricum … cele mai presante probleme sunt acelea care separă moralitatea statelor de moralitatea internaţională“.[9]

Charles Beitz este în prezent profesor şi decan în cadrul Colegiului Bowdoin din SUA. El a predat filozofie politică şi relaţii internaţionale la Universitatea Princetown şi la Colegiul Swarthmore, Pennsylvania. De asemenea, este membru al consiliului editorial al revistei *Philosophy and Public Affairs*.

Note

1. Thomas Nagel, „What Makes a Political Theory Utopian?", în *Social Research*, nr. 56, 1989, p. 904.

2. Wolfram F. Hanreider, „Dissolving International Politics: Reflections on the Nation-State“, în *American Political Science Review*, nr. 72, 1978, p. 1276-1287. A se vedea şi lucrarea lui Robert Keohane şi Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston, Little, Brown, 1977.
3. John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1971, p. 378-379.
4. Charles Beitz, *Political Theory and International Relations*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1979, p. 122.
5. *Ibidem*, p. 128.
6. Janna Thompson, *Justice and World Order*, Londra, Routledge, 1992, p. 15.
7. Chris Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Londra, Harvester Wheatsheaf, 1992, p. 173-174.
8. Andrew Linklater, *Men and Citizens in the Theory of International Relations*, Ediţia a doua, Londra, Macmillan, 1990, p. 6.
9. Charles Beitz, *Political Theory and International Relations*, p. 183.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Wight şi Walzer.

Principalele lucrări ale lui Charles Beitz

„Justice and International Relations“, în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 4, 1975, p. 360-389.

Political Theory and International Relations, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1979.

„Bounded Morality: Justice and the State in World Polities“, în *International Organisation*, nr. 33, 1979, p. 405-424.

„Nonintervention and Communal Integrity“, în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 9, 1980, p. 385-403.

Law, Economics, and Philosophy: A Critical Introduction, With Applications to the Law of Torts (with Mark Kuperberg), Totowa, New Jersey, Rowman & Allenheld, 1983.

Political Equality: An Essay in Democratic Theory, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1990.

„Sovereignty and Morality in International Affairs“, în lucrarea lui David Held (ed.), *Political Theory Today*, Stanford, Stanford University Press, 1991, p. 236-254.

Lecturi suplimentare

Brown, Chris, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Londra, Harvester Wheatsheaf, 1992.

Malnes, Raino, „Philosophers Crossing Borders: Recent Literature on Ethics and International Relations“, în *Journal of Peace Research*, nr. 20, 1983, p. 193-200.

Rawls, John, *A Theory of Justice*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1971.

Rawls, John, „Justice as Fairness: Political not Metaphysical“, în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 14, 1985, p. 223-251.

Suganami, Hidemi, „Reflections on the Domestic Analogy: the Case of Bull, Beitz, and Linklater“, în *Review of International Studies*, nr. 12, 1986, p. 145-158.

Thompson, Janna, *Justice and World Order: A Philosophical Inquiry*, Londra, Routledge, 1992.

MICHAEL DOYLE

Doi factori au acţionat împotriva studierii sistematice a istoriei în cadrul şcolii anglo-americane de relaţii internaţionale. Primul este impactul a ceea ce s-ar putea numi „afaceri curente“ (*current affairs*) asupra determinării obiectului principal de studiu. Din dorinţa de „relevanţă politică“ şi din imboldul de a rămâne în pas cu problemele cotidiene, cercetătorii pot fi cu uşurinţă captivaţi de titlurile zilnice, incapabili şi poate neinteresaţi să aprofundeze şi să încerce să evalueze modelele mai durabile de comportament al statelor. În al doilea rând, şi vorbim despre o nemulţumire tradiţională a cercetătorilor în materie, căutarea „legilor de comportament al statelor“, în anii ’50 şi ’60, a lăsat urme de neşters în domeniu. Istoria a fost studiată numai în măsura în care se credea că ar putea genera „ipoteze verificabile“ ori furniza echivalentul unui laborator pentru testarea ipotezelor generate de o gândire logică şi deductivă.

Principalul motiv al includerii lui Michael Doyle în această carte este consideraţia lui pentru istoria „internă“ a domeniului. În recenta sa critică asupra modului în care relaţiile internaţionale şi istoria lor sunt prezentate în mare parte a literaturii de specialitate, Brian Schmidt deplânge ceea ce consideră a fi „prezenteismul“ copleşitor al abordărilor:

> „Actualul consens teoretic al disciplinei, sau o versiune polemică a ceea ce ar fi trebuit să fie acest consens, este de fapt considerat definitiv şi atunci trecutul este reconstruit ca o teleologie pe deplin manifestată în el... rezultatul net al acestei orientări prezenteiste este acela că dezbaterea istorică, reconstruind fidel discursul istoric al ideilor, practicilor şi conversaţiilor, slujeşte demonstrării tezei despre natura contemporană a disciplinei.“[1]

Articolul lui Schmidt a fost publicat în 1994, cu trei ani înainte de apariţia a ceea ce este, în opinia mea, cel mai bun manual pentru studenţii în ultimul an la relaţii internaţionale contemporane, şi anume *Ways of War and Peace* al lui Michael Doyle (1997). Când această carte a ajuns pe biroul meu, la jumătatea anului 1997, trebuie să mărturisesc că am suferit în tăcere. Prima mea reacţie a fost să gândesc că era un alt manual american masiv pentru studenţii naivi din ultimii ani, ticsit de „date“ contemporane, unde abundă modele complicate cu săgeţi aruncate pe toată pagina şi sute de „instantanee“ istorice care ilustrează relevanţa empirică a sugestivelor, dar cu validitate nedovedită, generalizări. Este, oricum, un text unic, de departe superior celor mai multe lucrări care caută să introducă

studenţii în domeniu într-o manieră riguroasă din punct de vedere teoretic. Valoarea sa rezidă în capacitatea lui Doyle de a combina două sarcini. Pe de o parte, el este capabil să prezinte paradigme „clasice" ale materiei, rămânând totodată sensibil la contextul în care acestea au fost elaborate. Pe de altă parte, Doyle demonstrează relevanţa lor contemporană, extrăgând generalizările empirice relevante conţinute în ele şi supunându-le unei examinări riguroase, în lumina mărturiilor istorice. Aceasta este metoda pe care autorul a folosit-o cu mare succes în trecut, în special în lucrările despre Kant şi Tucidide, şi în principala sa lucrare privind imperialismul.

Michael Doyle este profesor de politici şi relaţii internaţionale la Şcoala Woodrow Wilson, director al Centrului de Studii Internaţionale şi director de studii postuniversitare la Departamentul de Ştiinţe Politice al Universităţii Princeton. Născut la Honolulu, Hawaii, Doyle a fost educat în Franţa şi Suedia şi a absolvit Liceul Iezuit din Tampa, Florida. A studiat la Academia Forţelor Aeriene din Statele Unite înainte de a se transfera la Universitatea Harvard, unde a obţinut licenţa, masteratul şi doctoratul în ştiinţe politice. Înainte de a ajunge la Princeton, a predat la Universitatea Warwick şi la Universitatea Johns Hopkins. În 1993, a fost vicepreşedinte al Academiei Internaţionale a Păcii şi în prezent este *Senior Fellow* la *International Peace Academy* din New York. Este editorul pentru America de Nord al publicaţiei *International Peacekeeping* şi unul din membrii *Council on Foreign Relations* din New York.

Înainte de publicarea cărţii *Ways of War and Peace*, Doyle era cunoscut pentru lucrările sale privind imperialismul european al secolului al XIX-lea, ca şi pentru analizele sale riguroase cu privire la presupusa corelaţie dintre predominanţa democraţiei liberale în interiorul statelor şi absenţa războiului dintre acestea. În 1986, a publicat *Empires*, o analiză profundă, multicauzală a imperialismului european. Acesta din urmă, susţine el, a fost slab definit în literatura de specialitate, ceea ce face dificilă elaborarea unor ipoteze testabile asupra cauzelor fenomenului. Doyle defineşte imperialismul ca „o relaţie formală sau informală, în care un stat controlează suveranitatea politică efectivă a altuia".[2] O explicaţie cuprinzătoare a imperiului ar trebui, prin urmare, să demonstreze natura unui astfel de control efectiv, să arate motivele dorinţei de a avea un astfel de control şi ar justifica fie supunerea, fie rezistenţa ineficace a societăţii periferice faţă de puterea imperială. Orice teorie care ar încerca să descrie şi să explice relaţiile imperiale ar trebui, susţine el, să ia în consideraţie patru factori: interesele şi capacităţile metropolei; interesele şi capacităţile periferiei; dinamica forţelor transnaţionale; natura relaţiilor din cadrul sistemului internaţional. Forţele transnaţionale sunt mijloacele prin care puterea imperială afectează periferia. Acestea pot fi militare, comerciale sau misionar-religioase ori o combinaţie a celor trei. Relaţiile din interiorul sistemului internaţional se referă la echilibrul de putere dintre statele imperiale.

Doyle critică teorii precum cele ale lui Lenin, Hobson şi Schumpeter, care condamnă imperialismul în primul rând ca urmare a nevoii statelor metropolitane de a se extinde. De asemenea, el critică teoriile care blamează imperialismul pentru slăbirea şi prăbuşirea statelor periferice. Pentru Doyle, imperialismul nu este doar rezultanta forţelor compuse într-o parte sau alta a sistemului internaţional. Mai degrabă, naţiunile şi societăţile vin în contact unele cu altele prin intermediul forţelor transnaţionale. Imperialismul este un posibil rezultat al acestor contacte, apariţia lui depinzând de interesele şi de capacităţile relative ale societăţilor implicate.

În special trei caracteristici diferenţiază statele cu potenţial imperialist de statele ce pot fi supuse stăpânirii imperiale. Mărimea şi bogăţia, suficient de relevante, nu sunt însă factori-cheie, deşi pot afecta lupta dintre statele imperiale şi pot avea un efect asupra scopului acestora de a forma un imperiu. Trăsăturile importante ale posibilelor state imperiale sunt centralizarea politică, unitatea şi diferenţierea în raport cu alte state. Astfel, un stat înalt centralizat, unificat, cu un profil puternic, precum Anglia, este probabil să copleşească statele descentralizate, fragmentate, mai puţin diferenţiate, cu care vine în contact, rezultând imperialism chiar dacă statele-ţintă, cum ar fi China şi India, sunt mult mai mari şi chiar mai bogate în resurse.

De asemenea, Doyle sugerează că imperialismul are importante variaţii, care trebuie explicate. Unele imperii şi-au exercitat direct stăpânirea, în vreme ce altele au condus indirect prin liderii indigeni din colonii. Doyle susţine că tipul de exercitare a stăpânirii nu depinde în mod determinant de scopurile puterii imperiale. El reţine chiar ideea că, în general, puterile europene au preferat dominaţia informală în colonii, acolo unde a fost posibil, ca o modalitate mai puţin costisitoare de a obţine drepturile comerciale la care ţineau atât de mult. Totuşi, comerţul cerea securitate, domnia legii şi un cadru de echilibru între interesele reprezentanţilor puterii imperiale şi ale membrilor statelor periferice. Dacă aceştia din urmă erau constituiţi în triburi slab diferenţiate, statul periferic nu putea asigura condiţiile menţionate. Centrul imperial a trebuit, în astfel de cazuri, să exercite direct stăpânirea în colonii şi să îşi asume asigurarea condiţiilor care îi erau necesare prin autoritatea consulară. Astfel, construcţia statului la periferie a fost o consecinţă a activităţilor imperiale.

În schimb, atunci când statul periferic a avut o structură feudală sau patriarhală mai diferenţiată, a putut îndeplini multe din aceste necesităţi ale metropolei, asigurând cel puţin controlul propriei populaţii. Puterea metropolitană a putut face atunci înţelegeri cu statul periferic cu privire la comerţ şi la protecţia emisarilor săi. Relaţia dezvoltată astfel între cele două ar putea fi descrisă la început ca inegală sau de dependenţă, dar încă nu poate fi vorba de un imperiu. Aceste structuri însă s-au dezintegrat adesea sub presiunea datoriilor coloniei faţă de centru. Statul periferic împrumută, dintr-o multitudine de motive, de la investiţii la consumul propriu, dar, în majoritatea cazurilor, investeşte prea pripit pentru a-şi mai putea plăti datoriile. În acest context, statului imperial îi este posibil să exercite mai mult control asupra economiei şi bugetului coloniei. Astfel, stăpânirea indirectă, dezvoltată ca suveranitate efectivă a statului periferic, slăbeşte.

Caracteristicile periferiei dau seama deci de multe din trăsăturile stăpânirii imperiale. Însă ele nu explică în ce situaţii ritmul imperialismului este probabil să se accelereze, nici criteriile pe baza cărora unora dintre colonii li se atribuie o importanţă copleşitoare sau care dintre marile puteri ar putea deveni lider în competiţia dintre posibilele centre imperiale. Pentru lămurirea acestor aspecte, Doyle are în vedere caracteristicile sistemice locale din interiorul statului imperial. Astfel, factorii sistemici pot lămuri accelerarea imperialismului după 1870. Până la acel moment, când supremaţia navală şi industrială britanică era larg recunoscută, statele europene se mulţumeau să utilizeze, pentru comerţul exterior, puncte comerciale sigure ca urmare a *Pax Britannica*. După 1870, orchestrarea de către Bismarck a alianţelor continentale şi încercarea puterilor europene de a câştiga pieţe sigure prin propriile lor eforturi de industrializare au condus la o luptă pentru controlul unor teritorii îndepărtate, vizând în principal regiunile nerevendicate din Africa. Urmărind modul în care sistemul internaţional multipolar a afectat modelul imperialismului, Doyle examinează îndeaproape maniera în care considerentele interne au determinat eforturile imperiale ale Franţei, Marii Britanii, Germaniei şi Spaniei. De fapt, Doyle îşi încheie cartea susţinând că o combinaţie între scăderea intereselor imperiale ale puterilor europene şi coerenţa crescândă a statelor periferice a însemnat sfârşitul imperiului în secolul al XX-lea.

Cartea *Empires* reprezintă un bun exemplu al modului în care Doyle s-a încadrat în teoria clasică internaţională. Mai întâi, el îi citeşte pe teoreticienii tradiţionali ai problemei, redând argumentele lor cu consideraţia cuvenită contextelor în care îşi susţineau punctele de vedere. Apoi, extrage din lucrările lor un set de generalizări empirice. În al treilea rând, examinează cu grijă dovezile pentru a vedea cât de bine rezistă teoriile

clasice la testul timpului. Abordarea este precaută, iar concluzia cărţii nu este surprinzătoare. „Nu a fost suficientă o singură explicaţie [a imperialismului] … la baza imperiilor se află o combinaţie de cauze.“[3] În acelaşi timp, cartea lui Doyle arată clar nevoia de a evita explicaţiile simpliste, unicauzale, ale complexelor procese transnaţionale şi internaţionale.

În 1983, Doyle s-a angajat într-o analiză la fel de aprofundată a operei lui Immanuel Kant. El a fost printre primii teoreticieni care au descoperit, după o analiză exhaustivă a documentelor istorice, ceea ce Kant a prezis şi a sperat să se realizeze, şi anume apariţia unei „zone de pace“ între statele democratice liberale. Doyle a redat chestiunea astfel:

> „Deşi statele liberale s-au implicat în numeroase războaie cu cele nonliberale, a mai fost totuşi nevoie ca statele liberale constituţionale să se angajeze şi în războaie unele cu altele. Nimeni nu trebuie să susţină că aceste războaie sunt imposibile; dar există dovezi care par să indice o importantă dispoziţie spre lipsa stării de război între statele liberale... o zonă liberală a păcii, o uniune pacifistă a fost menţinută şi s-a extins, în ciuda numeroaselor conflicte de interese economice şi strategice.“[4]

La această concluzie au ajuns mai mulţi teoreticieni ai relaţiilor internaţionale, în special Fukuyama, care susţine că, o dată cu încheierea războiului rece, cu prăbuşirea comunismului şi cu aşa-zisa expansiune a democraţiilor liberale pe întreg globul, războiul dintre state a devenit o realitate pe cale de dispariţie. Doyle însă este mult mai precaut. Deşi acceptă moştenirea liberalismului în privinţa ideii apariţiei unei zone de pace între statele liberale, însuşi succesul liberalismului, din motivele subliniate de Kant încă din secolul al XVIII-lea, oferă, în opinia lui Doyle, motive de îngrijorare faţă de un sistem „mixt“ de state liberale şi nonliberale:

> „Chiar constrângerile constituţionale, interesele comerciale comune şi respectarea internaţională a drepturilor individului, elemente care promovează pacea între statele liberale, pot conduce la conflicte în relaţiile dintre societăţile liberale şi cele nonliberale (...) Conform practicii liberale, unele state nonliberale ... nu obţin dreptul de a fi independente de intervenţia străină şi nici nu se presupune că respectă independenţa politică şi integritatea teritorială a altor state. Mai degrabă, conflictele de interes sunt interpretate ca paşi într-o campanie de agresiune împotriva statelor liberale.“[5]

Pentru a simplifica, dacă explicaţia păcii dintre statele liberale are în vedere chiar liberalismul acestora, este tentant să afirmi că relaţiile dintre statele liberale şi cele nonliberale nu pot fi paşnice, pentru că ultimele

sunt, într-un anumit fel, în război cu propriile popoare. Din lipsa legitimităţii interne, statele nonliberale vor fi mai dispuse (alte condiţii rămânând constante) să se angajeze în agresiuni împotriva altor state dacă este în interesul liderilor lor să o facă. Doyle nu neagă ideea că lucrurile ar sta aşa, ci doar că statele liberale, precum SUA, ar putea acţiona pe baza acestei presupoziţii şi că deci nu ar dori să acorde statelor nonliberale acelaşi grad de respect pe care îl oferă altor state liberale. Într-adevăr, folosirea termenului „politică de domolire" (*appeasement*), în fapt o politică abuzivă, aplicat Marii Britanii în anii '30 sau Statelor Unite în perioada de destindere a relaţiilor cu fosta Uniune Sovietică de la sfârşitul anilor '60, se datorează, într-un fel, acestui mod de a gândi. La fel, atunci când statele liberale intră în război cu cele nonliberale, Doyle sugerează că ele sunt predispuse spre ceea ce el numeşte „imprudenţă liberală" şi „imperialism liberal" în încercarea lor de a „exporta" doctrina liberal-democratică în restul lumii. Pe scurt, o lume care include state liberale şi state nonliberale nu este în mod necesar una foarte stabilă şi necesită o doză sănătoasă de prudenţă realistă din partea oamenilor de stat liberali.

Studiul lui Doyle despre Kant şi pacea liberală este inclus în ultima sa lucrare, *Ways of War and Peace*. Aici, ca şi în cartea despre teoria şi practica imperialismului, Doyle aplică metodologia ştiinţei sociale contemporane în scopul reconsiderării teoriilor clasice ale relaţiilor internaţionale. Este un excelent studiu-sinteză teoretică din trei motive.

În primul rând, este un studiu analitic deosebit al abordărilor clasice ale disciplinei. Într-adevăr, dacă cititorul caută un volum pe care să-l alăture celui pe care îl citeşte în prezent, care să se ocupe de gânditorii importanţi de dinainte de secolul al XX-lea, atunci cartea lui Doyle este recomandabilă fie şi numai pentru acest motiv. Nu există altă lucrare care să furnizeze atât de bine date despre Tucidide, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Locke, Bentham, Smith, Schumpeter, Kant, Marx, Engels şi Lenin. Prezentările lui Doyle sunt foarte bine scrise, cu trimiteri la sursele importante pentru fiecare gânditor. În plus, pe alocuri sunt foarte amuzante. De pildă, despre Rousseau: „Şi-a dezvăluit târziu adâncile frustrări psihologice şi sexuale, din cauza cărora suferise atât de mult, în memoriile sale, extraordinar de sincere din punct de vedere psihologic, *Confessions*. Vi-l puteţi imagina pe Henry Kissinger sau pe Alexander Haig ori pe un alt susţinător contemporan al realismului făcând public faptul că a trecut prin viaţă cerşind să fie bătut? Puţin escroc, a început prin a se prezenta ca profesor de muzică tinerelor din Geneva înainte de a fi capabil să citească notele muzicale. Dar mai presus de toate a fost un geniu."[6]

În al doilea rând, deşi foloseşte o tipologie cam demodată astăzi, împărţind gânditorii în realişti, liberali şi socialişti, Doyle este în egală măsură sensibil la diferenţele dintre gânditorii fiecărei categorii. După cum bine spune, „opiniile despre lume se aliniază pe spectre, nu intră în categorii clare".[7] În mod corespunzător, încadrarea teoreticienilor respectivi în cadrul fiecărui grup de către Doyle este dirijată de propriile lor argumente, nu de criteriile epistemologice predeterminate invocate de autor. Este chiar îmbucurător că nu există nici o menţiune despre filozofia ştiinţei, pozitivism, postmodernism sau „perspectivism". Cu alte cuvinte, Doyle face exact ceea ce cerea Schmidt în 1994 şi ne oferă ceea ce Schmidt numeşte „o istorie discursivă internă critică":

> „Sarcina… este de a descrie evoluţia formelor conceptuale pe care le-a luat disciplina prin examinarea practicilor discursive care au condus la configuraţii istorice diferite. Preocuparea unei astfel de istorii este de a reasambla discursul academic intern al relaţiilor internaţionale urmând o conversaţie relativ coerentă."[8]

Delimitarea diferenţelor dintre realişti este originală şi folositoare. Doyle face distincţie între realismul fundamental, structural şi constituţional. De asemenea, are puncte de vedere interesante despre membrii aşa-numitei „şcoli engleze", preferând să situeze liberalismul între realism şi socialism mai degrabă decât în cadrul ideii de „societate internaţională", după modelul lui Martin Wight şi Hedley Bull.

În fine, Doyle nu se mulţumeşte să reconstruiască o conversaţie între uriaşi dispăruţi. El ia în considerare generalizările lor empirice şi le evaluează faţă în faţă cu probele empirice disponibile. Dat fiind că mulţi dintre mentorii lui clasici sunt filozofi politici, simpla traducere a argumentelor lor normative în limbajul ştiinţei sociale empirice este inadecvată, astfel încât lucrarea conţine două capitole cuprinzătoare privind etica intervenţiei şi distribuţiei internaţionale. Încheind cu o privire atentă asupra viitorului prin lentilele fiecărui cadru normativ de analiză, în mod foarte corect, Doyle nu pretinde că ar fi capabil nici să încheie, nici să depăşească dezbaterea clasicilor. Pledoaria sa pentru pluralism în teoria relaţiilor internaţionale este o justificare potrivită a unei mai mari toleranţe în ceea ce priveşte cercetătorii, deoarece, deşi este liberal, recunoaşte nevoia prudenţei realiste şi este sensibil la inegalitatea ce inspiră viziunile socialiste ale ordinii mondiale:

> „Un model pluralist al politicii mondiale nu reprezintă o contradicţie a ştiinţei, ci o bază a acesteia. Noi, ca fiinţe umane gânditoare, nu tre-

buie să fim, şi în mare parte nu suntem, euri singulare. Identităţile noastre moderne sunt pluraliste, se găsesc în identitatea individuală, naţională şi de clasă, precum şi în cea religioasă, rasială şi de sex. Nu putem evita multiplicitatea opţiunilor nostre politice şi, dacă vrem să fim sinceri cu noi înşine, ar trebui s-o încercăm."[9]

Note

1. Brian Schmidt, „The Historiography of Academic International Relations", în *Review of International Studies*, nr. 20, 1994, p. 363.
2. Michael Doyle, *Empires*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1986, p. 45.
3. *Ibid.*, p. 341.
4. Michael Doyle, „Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs: Part 1", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 12, 1983, p. 213-215.
5. Michael Doyle, „Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs: Part 2", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 12, 1983, p. 324-325.
6. Michael Doyle, *Ways of War and Peace*, New York, Norton, 1997, p. 139-140.
7. *Ibid.*, p. 210.
8. Schmidt, *op. cit.*, p. 365.
9. Michael Doyle, *Ways of War and Peace*, p. 499-500.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Fukuyama, Hobson şi Lenin.

Principalele lucrări ale lui Michael Doyle

„Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs: Part 1", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 12, 1983, p. 205-234.

„Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs: Part 2", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 12, 1983, p. 323-253.

„Liberalism and World Polities", în *American Political Science Review*, nr. 80, 1986, p. 1151-1169.

Empires, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1986.

„Thucydidean Realism", în *Review of International Relations*, nr. 16, 1990, p. 223-237.

„An International Liberal Community", în lucrarea lui Graham Allison şi Gregory Treverton (ed.), *Rethinking America's Security: Beyond Cold War to New World Order*, New York, W. W. Norton, 1992, p. 307-333.

„Liberalism and World Politics Revisited", în lucrarea lui Charles W. Kegley (ed.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St. Martin's Press, 1996. p. 83-106 .

Ways of War and Peace, New York, Norton, 1997.

Lecturi suplimentare

Brown, Chris, „Really Existing Liberalism and International Order", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 313-328.

Lake, David. „Powerful Pacifists: Democratic States and War", în *American Political Science Review*, nr. 86, 1992, p. 24-37.

Meuller, John, *Retreat From Doomsday: On The Obsolescence of Major War*, New York, Basic Books, 1989.

Smith, Michael Joseph, „Liberalism and International Reform", în lucrarea lui Terry Nardin şi David R. Mapel (ed.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 201-224.

FRANCIS FUKUYAMA

Ca şi lucrarea *The Twenty Years' Crisis* (1945) a lui E. H. Carr, cartea lui Fukuyama *The End of History and the Last Man* (1992) a oferit o interpretare a semnificaţiei sfârşitului războiului rece care a captat puternic atenţia publicului. Aproape peste noapte, expresia „sfârşitul istoriei“ a devenit sinonimă cu „era de după războiul rece“, iar Fukuyama, până atunci aproape necunoscut în domeniul relaţiilor internaţionale, a devenit o celebritate intelectuală. Într-un anumit fel, această situaţie nu a fost tocmai fericită. Fukuyama nu a spus că istoria a ajuns la sfârşit în sensul că politica, războiul şi conflictele nu vor mai avea loc. El nu a afirmat nici că prăbuşirea comunismului va transforma toate statele în democraţii liberale. Astfel de concepţii eronate sunt probabil o consecinţă a supraexpunerii lui Fukuyama în mass-media. Subtilitatea interpretărilor sale, un amestec ingenios de filozofie politică, istorie şi futurologie experimentală, poate fi înţeleasă numai printr-o citire atentă a textului, ceea ce prea mulţi comentatori au neglijat să facă. În mod ironic totuşi, dacă lăsăm deoparte receptările simpliste ale ideilor lui Fukuyama, rămâne neclar cum această carte a atras atâta atenţie asupra ei în ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Cele mai interesante aspecte ale cărţii din punctul nostru de vedere şi cele mai puţin comentate erau mai degrabă legate de caracteristicile „ultimului om“ decât de „sfârşitul istoriei“ în sine. Din nou, cei care au pus accentul pe prima parte a cărţii au minimalizat aceste aspecte. Numai dacă se observă pesimismul din argumentarea lui Fukuyama este posibil să se evite tentaţia de a-l adula sau condamna, din presupunerea, eronată, că scrierea sa ar fi, în principal, un exerciţiu de „triumfalism“ liberal la sfârşitul războiului rece.

Francis Fukuyama s-a născut în 1953. A crescut în Statele Unite, dar are origini japoneze. Bunicul din partea tatălui a plecat din Japonia în 1905, când ţara se afla în război cu Rusia, iar mama sa provine dintr-o cunoscută familie de intelectuali japonezi. Ambii părinţi aveau înclinaţii academice. Tatăl său era pastor protestant, iar Fukuyama se descrie pe sine drept „un fel de agnostic cu orizont larg, dar fără a fi împotriva clericalismului“.[1] A studiat la Universitatea Cornell şi a obţinut doctoratul în ştiinţe politice la Harvard. Teza sa a avut ca subiect politica externă sovietică din Orientul Mijlociu. A petrecut de asemenea şi ceva timp în Franţa, unde a studiat poststructuralismul, sub îndrumarea lui Jacques Derrida. Când a plecat de la Harvard, Fukuyama s-a alăturat Corporaţiei Rand (un influent *think-tank* din SUA) ca analist specializat în problemele politico-militare

din Orientul Mijlociu şi în politica externă a fostei Uniuni Sovietice. A deţinut o varietate de funcţii la Rand şi în Departamentul de Stat al SUA în ultimii 15 ani. În prezent este profesor de politici publice la Universitatea George Mason.

În vara anului 1989, Fukuyama a publicat un scurt articol în revista conservatoare *The National Interest*, intitulat „The End of History?“. Cea mai importantă lucrare a sa a fost scrisă ca răspuns la dezbaterea ce a urmat acestui articol, deşi şi cartea a continuat să provoace opinii foarte divergente din diferite părţi ale spectrului ideologic din SUA şi din alte ţări. De exemplu, John Dunn o descrie drept „un volum pueril“ şi o compară cu „cel mai prost tip de lucrare semestrială a unui student american“.[2] În opoziţie cu acesta, Wayne Cristaudo o judecă drept „cea mai importantă apărare a democraţiei liberale de la lucrarea *A Theory of Justice* a lui John Rawls încoace“.[3]

Cartea operează la mai multe niveluri. După Perry Anderson, „nimeni nu a mai încercat o astfel de sinteză – atât de profundă în ceea ce priveşte premisa ontologică şi atât de aproape de suprafaţa politicii globale“.[4] Dat fiind scopul lui Fukuyama, putem numai să trasăm contururile argumentaţiei sale, în speranţa că cititorii nu vor substitui examinarea completă a textului cu ceea ce urmează. Orice lucrare care poate isca opinii atât de divergente precum cele exprimate de Dunn şi Cristaudo merită să fie citită cu anumite precauţii.

Prin expresia „sfârşitul istoriei“, Fukuyama se referă la istoria gândirii principiilor prime care stau la baza organizării politice şi sociale. Argumentul său este, înainte de toate, normativ. La sfârşitul secolului al XX-lea, combinaţia democraţie liberală-capitalism s-a dovedit superioară oricărei alternative de sistem economic/politic, iar sursa superiorităţii este capacitatea acesteia de a satisface trebuinţele primare ale naturii umane. Aceasta din urmă este compusă din două dorinţe fundamentale. Una este dorinţa de bunuri materiale şi bogăţie, a doua (încă mai importantă) este dorinţa de recunoaştere (*recognition*) a valorii noastre ca fiinţe umane de către cei din jur. Capitalismul este cel mai bun sistem economic pentru maximizarea producţiei de bunuri şi servicii şi pentru exploatarea tehnologiei ştiinţifice în scopul producerii bunăstării. Totuşi, creşterea economică este doar o parte a problemei. Fukuyama apelează la conceptul de recunoaştere al lui Hegel pentru a sublinia superioritatea democraţiei liberale asupra rivalelor ei din arena politică. În timp ce creşterea economică poate fi promovată printr-o varietate de regimuri politice, inclusiv în cele fasciste, numai democraţiile liberale pot întâmpina nevoia umană fundamentală de recunoaştere, libertate politică şi egalitate. Hegel a fost cel care a

susţinut că sfârşitul istoriei va veni atunci când oamenii vor atinge nivelul de civilizaţie care să le satisfacă nevoile şi dorinţele fundamentale. Pentru Hegel, acest punct final a fost statul constituţional. În versiunea sa, Hegel l-a văzut pe Napoleon ca pe vestitorul sfârşitului istoriei la începutul secolului al XIX-lea. Fukuyama afirmă că avem nevoie de recuperarea idealismului filozofic hegelian şi de abandonarea materialismului filozofic al lui Marx şi al urmaşilor săi, care credeau că socialismul era necesar pentru a depăşi inegalităţile economice din interiorul societăţilor capitaliste. Fukuyama găseşte în Hegel şi o înţelegere mai profundă a naturii umane decât cea întâlnită la filozofi precum Thomas Hobbes şi John Locke, care aşezau prezervarea sinelui mai presus de recunoaştere.

Pe lângă Hegel, Fukuyama face referire la Platon, dar şi la Alexandre Kojeve, cel mai cunoscut comentator al lui Hegel. De la Platon, Fukuyama împrumută noţiunea de *thymos* tradusă fie ca „spiritualizare" (*spiritedness*), fie drept „curaj" (*courage*), dar şi „dorinţă" (*desire*). *Megalothymia* este *thymos*-ul marilor oameni, al celor care schimbă istoria, precum Caesar sau Stalin. Pe de altă parte, *isothymia* este cerinţa umilă de recunoaştere mai degrabă în sensul egalităţii decât al superiorităţii. Istoria este o luptă între aceste pasiuni thymotice. Geniul democraţiei liberale constă în faptul că reprezintă punctul final al acestei lupte. Dialectica stăpân-sclav este motorul primar al istoriei, aceasta din urmă neputând fi niciodată stabilă atâta timp cât fiinţele umane sunt împărţite în stăpâni şi sclavi. Ultimii nu îşi vor accepta niciodată statutul, iar superioritatea democraţiei capitaliste liberale constă în capacitatea ei de a împăca aceste pasiuni. Shadia Drury concluzionează astfel argumentul lui Fukuyama:

> „Liberalismul pacifică şi depolitizează lumea aristocratică a dominaţiei prin transformarea politicii în economie. Liberalismul pacifică acel *thymos* de stăpân al primului om şi îl înlocuieşte cu *thymos*-ul de sclav al ultimului om. În loc de superioritate şi dominare, societatea se luptă pentru egalitate. Cei care încă visează să domine au la îndemână calea capitalistă de îmbogăţire."[5]

De asemenea, Fukuyama se bazează pe interpretarea lui Hegel de către Alexandre Kojeve, filozof rus aflat în exil. Într-o serie de expuneri susţinute la Paris, în anii '40, Kojeve a susţinut că statul bunăstării sociale (*welfare state*) a rezolvat problemele capitalismului identificate de Marx.[6] Astfel, capitalismul a reuşit să-şi suprime propriile contradicţii interne. Mai mult chiar, acesta asigură nu doar prosperitate materială, ci mai ales omogenizează idei şi valori, subminând astfel contradicţia de idei dintre state şi reducând posibilitatea unui război. Hegel nu a crezut că sfârşitul

contradicţiilor din interiorul statelor ar putea fi transferat la nivel internaţional. Kojeve şi Fukuyama afirmă însă că, deşi războaiele nu vor dispărea, omogenizarea valorilor între marile puteri va promova pacea între statele mari, ele fiind cele care contează în perspectiva pe termen lung a istoriei.

Viziunile filozofice ale lui Fukuyama sunt elaborate în corelaţie cu examinarea detaliată a tendinţelor inexorabile către forme de guvernământ liberal-democratice în secolul al XX-lea. El susţine că în Europa de Sud, în America Latină, în părţi din Asia şi din Europa de Est, economia de piaţă liberă şi democraţia parlamentară devin, cu câteva excepţii, regula. El arată că existau numai 13 democraţii liberale în 1940, dar 37 în 1960 şi 62 în 1990. De asemenea, observă declinul războaielor dintre statele democratice de-a lungul timpului, afirmând că pacea dintre state se corelează cu convergenţa lor internă către norme democratice liberale.

Dar în viziunea lui Fukuyama „sfârşitul istoriei" nu reprezintă neapărat o veste bună. În ciuda victoriei modelului democraţiei liberale asupra rivalilor săi, Fukuyama este îngrijorat de faptul că o subordonare a *megalothymia* faţă de *isothymia* poate reprezenta căutarea egalităţii cu riscul pierderii dorinţei de a excela. Dacă există prea multă egalitate şi nu sunt cauze mari pentru care să lupte, oamenii se pot revolta împotriva oricărui sistem care le-a adus pace şi securitate. Nu putem să ne menţinem numai cu drepturi egale şi confort material, cei care sunt satisfăcuţi cu acestea devenind ceea ce Nietzsche a numit „ultimii oameni" iar C. S. Lewis „oameni fără mândrie" (*men without chest*). Către sfârşitul cărţii, Fukuyama pare să dea un avertisment. Dacă nu există căi de exprimare a *megalothymia* în acele societăţi care sunt destul de norocoase să ajungă la „sfârşitul istoriei" (şi, conform propriilor statistici, mai puţin de o treime din toate statele au ajuns la acest statut), democraţia liberală se poate atrofia şi poate muri. Într-un anumit punct, Fukuyama afirmă că Japonia ar putea să devină o alternativă la democraţia liberală americană şi să combine o economie de succes cu legături sociale destul de puternice, astfel încât să poată rezista forţelor de fragmentare a democraţiei liberale. El susţine că multe societăţi asiatice „au sprijinit formal principiile de democraţie liberală ale Occidentului, acceptând forma, dar modificându-i conţinutul pentru a se potrivi cu tradiţiile culturale asiatice".[7] Aceasta este o temă pe care Fukuyama o urmăreşte în cea de-a doua carte a sa, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1995). Înainte de a discuta această lucrare, este important să redăm câteva dintre cele mai importante note critice apărute pe marginea cărţii *The End of History*.

În primul rând, apelul la Hegel şi la Platon a fost pus sub semnul întrebării de anumiţi comentatori ai cărţii, profund contrariaţi de încercarea lui Fukuyama de a integra platonismul în dialectica hegeliană. Shadia Drury, de exemplu, subliniază că nu este posibil „[să împaci] perspectiva obiectivistă a lui Platon cu conceptul de recunoaştere, intersubiectiv, al lui Hegel".[8] Ea susţine că invocarea lui Platon are scopul de a evita realitatea stingheritoare că Hegel nu a anticipat niciodată sfârşitul istoriei, nici măcar în sensul folosit de Fukuyama pentru termenul de „sfârşit". Iar Hegel nu ar fi putut face acest lucru, dat fiind angajamentul său faţă de ideea că istoria este inerent dialectică. John O'Neill, care îl atacă pe Fukuyama cu instrumente hegeliene de analiză, face o critică asemănătoare. Conform acestuia, Hegel a susţinut că „recunoaşterea nu poate fi un scop în sine, de vreme ce este parazitară faţă de alte bunuri", care asigură criteriile potrivite pentru recunoaştere:

> „Recunoaşterea este necesară pentru confirmarea propriei mele valori ca fiinţă dotată cu puterea de a raţiona şi cu capacitatea de a se situa deasupra dorinţelor şi de a le modela. Numai pentru fiinţe pe care le recunosc ca având astfel de puteri şi astfel de capacităţi contează recunoaşterea … în virtutea acestei naturi parazitare a recunoaşterii pe anumite bunuri anterioare ei Hegel respinge în cele din urmă economia de piaţă individualizată, dependentă de alte bunuri."[9]

De aceea, este neclar cum poate Fukuyama să îl folosească pe Hegel în mod coerent pentru a apăra capitalismul şi democraţia liberală, când Hegel a negat în mod explicit faptul că printr-o asemenea combinaţie s-ar putea atinge scopul recunoaşterii. Cu toate criticile aduse lui Hobbes şi Locke, Fukuyama nu reuşeşte să se separe suficient de concepţiile lor atomiste privind natura umană.

Un al doilea set de critici s-a adresat pretenţiilor empirice substanţiale ale lui Fukuyama privind răspândirea democraţiei liberale pe glob şi natura inerent pacifistă a relaţiilor dintre statele liberal-democratice. Pe de o parte, Fukuyama defineşte democraţiile liberale în termeni oarecum vagi şi formali. O democraţie liberală este un regim a cărui Constituţie respectă anumite drepturi politice fundamentale şi cere guvernului să conducă pe baza unui consens explicit al cetăţenilor, exprimat prin competiţie electorală şi alegeri corecte, desfăşurate regulat. În timp ce o definiţie mai largă ar facilita o măsurare sumară a „marşului democraţiei", un asemenea indicator brut este prea puţin potrivit pentru concluzii certe asupra extinderii libertăţii în lumea contemporană. De pildă, potrivit lui Fukuyama, Salvadorul şi SUA sunt, ambele, democraţii liberale. Termenul în sine devine mai puţin clar din moment ce, în opinia sa, nu există alternative

faţă de care acesta să se definească. În lumina misiunii istorice pe care Fukuyama crede că statele liberal-democratice au îndeplinit-o, eşecul de a diferenţia statele în interiorul acestor categorii largi este o slăbiciune majoră a cărţii ca întreg. Pur şi simplu nu există o analiză a diferenţelor enorme dintre modurile în care statele pe care Fukuyama le pune laolaltă administrează tensiunile dintre libertate şi egalitate în politică şi economie. Cât priveşte ideea sa că „democraţiile liberale" nu poartă războaie între ele pentru că sunt democraţii liberale, Fukuyama eşuează în exploatarea virtuţilor altor explicaţii din literatura de specialitate referitoare la cauzele războiului.

În sfârşit, există probleme în ceea ce priveşte presupunerea lui Fukuyama că liberalismul politic şi economic – motoarele pereche ale mişcării unidirecţionale a istoriei – pot coexista confortabil în interiorul graniţelor statului suveran. În opoziţie, mulţi autori aflaţi în căutarea unui concept substanţial care să descrie era de după războiului rece se preocupă de dinamica contradictorie „globalizare" contra „fragmentare", pentru care naţionalismul etnic este un prim exemplu. Globalizarea este un termen general care exprimă limitele puterii de stat, ce rezultă din dinamica extrem de diversă a unei economii globale în care statul pare să fie relativ neputincios în a administra economia internă. În special integrarea capitalului global, în mare parte speculativ, tinde să subordoneze politica internă faţă de cererea pentru flexibilitate, eficienţă şi competitivitate la scară globală, care în nici un caz nu este uniformă.

În acelaşi timp, pe măsură ce guvernele devin mai puţin responsabile faţă de cei pe care pretind că îi reprezintă într-o serie de probleme, spectrul alegerii democratice aflat la îndemâna cetăţenilor se limitează considerabil. În măsura în care globalizarea economică şi fragmentarea politică acţionează la diferite niveluri ale organizării sociale, politice şi economice, s-ar putea accepta ca plauzibile multe din presupunerile filozofice ale lui Fukuyama şi s-ar ajunge la concluzii opuse celor trase de el. Pornind de la presupunerea rezonabilă că un capitalism global exacerbează inegalitatea economică atât în interiorul statelor, cât şi între acestea, în acelaşi timp negându-li-se capacitatea distributivă de a modera impactul acestuia, „lupta pentru recunoaştere" poate lua forme reactive, precum naţionalismul etnic.[10] Nu este clar cum poate fi rezolvată această problemă apelându-se numai la virtuţile capitalismului şi democraţiei liberale, de vreme ce principala dificultate constă în găsirea echilibrului dintre ele, problemă asupra căreia Fukuyama nu se opreşte în cartea sa.

De la publicarea lucrării *The End of History and the Last Man*, în 1992, Fukuyama a continuat prin examinarea mai detaliată a dimensiunilor culturale ale economiei politice comparative. În 1995, a publicat cea

de-a doua carte, *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. După ce tratase chestiunea din punct de vedere istoric, Fukuyama se opreşte acum asupra condiţiilor sociale esenţiale pentru prosperitatea economică. El susţine că succesul economic depinde numai parţial de factorii evidenţiaţi de economişti, şi anume competiţia, tehnologia şi calificarea lucrătorilor. La fel de importantă este şi o cultură adecvată a încrederii (*trust*) sau a „sociabilităţii spontane" (*spontaneous sociability*), uşurinţa în a te înţelege cu concetăţenii în moduri economic productive:

> „Aproape toate activităţile economice contemporane sunt înfăptuite nu de indivizi, ci de organizaţii, care cer un grad înalt de cooperare socială. Drepturile de proprietate, contractele şi dreptul comercial sunt instituţii indispensabile pentru crearea unui sistem economic modern, orientat spre piaţă, dar este posibil să se economisească substanţial din costurile de tranzacţie dacă astfel de instituţii sunt completate de capital social şi încredere. Încrederea, la rândul ei, este produsul comunităţilor preexistente de valori şi coduri morale. Aceste comunităţi … nu sunt produsul alegerii raţionale."[11]

În centrul lucrării se află o analiză a două grupuri contrastante de ţări. Primul cuprinde trei economii în care societatea civilă înfloreşte, adică în care instituţii sociale de diferite tipuri joacă roluri importante în viaţa cetăţenilor, mediind între familie şi stat. Aceste economii de „înaltă încredere" sunt SUA, Germania şi Japonia. În schimb, economiile din cel de-al doilea grup sunt lipsite de societăţi civile puternice, potrivit lui Fukuyama. Au în centru familii şi guvernări puternice, dar nimic altceva. Ca exemple de astfel de economii, caracterizate prin „încredere scăzută", el alege China, Franţa şi Italia.

Cartea este incitantă din două motive. În primul rând, deşi ideea importanţei „capitalului social" nu este nouă (poate fi găsită, într-adevăr, în opera lui Hegel), categorizarea statelor de către Fukuyama este cel puţin neconvenţională. Acesta susţine că listele sale reflectă gradele în care statele au adoptat sau nu forme corporatiste de organizare, pe măsură ce au trecut prin industrializare în ultimii 200 de ani. Economiile de „înaltă incredere" pot dezvolta mai bine structurile corporatiste decât economiile de „slabă încredere", unde afacerile la nivel de familie domină economia. În al doilea rând, Fukuyama este înclinat să refuze ideea că ar fi adecvat să se generalizeze în privinţa unei creşteri economice de tip „asiatic". El susţine că, în ceea ce priveşte „încrederea", Japonia şi China sunt foarte diferite. El consideră că, în China, presupusul nivel scăzut al „încrederii" dintre cei care nu aparţin aceleiaşi familii va împiedica însăşi

dezvoltarea economică. În afară de marile companii de stat, care au datorii uriaşe, lipsa tendinţelor spontane de a crea mari companii face dificilă în China crearea de industrii strategice importante, unde mărimea este un factor crucial al succesului.

În continuare, rămâne de dezbătut dacă o ţară fără drepturi de proprietate stabile şi fără un cod al dreptului comercial de încredere poate menţine la nesfârşit rate înalte de dezvoltare. Într-o oarecare măsură, există o continuitate între cele două cărţi ale lui Fukuyama. Paradoxul fundamental al liberalismului este acelaşi. Dacă universalizezi individualismul liberal şi îi extinzi premisele la toate sferele vieţii, instituţiile liberale (inclusiv piaţa) vor funcţiona în cele din urmă prost, iar societatea democratică liberală va începe să decadă. Totuşi, ca şi în prima carte, există şi aici cel puţin două probleme majore. Prima ţine de faptul că, aşa cum dihotomia dintre democraţiile liberale şi celelalte regimuri este cumva simplistă, distincţia dintre economiile de „înaltă" şi „slabă" încredere este pripită. Din perspectiva majorităţii indicatorilor pe baza cărora s-ar face comparaţia (criminalitate, locuri de muncă permanente, distribuţia bunăstării, mobilitatea geografică şi ocupaţională), SUA şi Japonia sunt foarte departe una de cealaltă. Puţini comentatori au aderat la încercarea lui Fukuyama de a le grupa împreună. În mod similar, există îndoieli legate de opiniile lui despre China. Constance Lever-Tracy, de exemplu, susţine că Fukuyama nu înţelege dimensiunile culturale ale creării bunăstării în China, unde „averile familiilor cresc prin multiplicarea unităţilor mici, nu prin expansiunea structurilor birocratice largi".[12] Ea sugerează că reţeaua transnaţională de firme familiale, bazate pe încrederea personală, îndeplineşte aceleaşi funcţii pe care Fukuyama le atribuie marilor structuri birocratice.

În plus, chiar dacă statele pe care le studiază s-ar potrivi categoriilor de economii de „slabă" şi de „înaltă încredere", întrebarea ce s-ar ridica ar fi „şi ce-i cu asta?". În timp ce „virtuţile sociale" pot avea ceva în comun cu crearea prosperităţii, este neclar cât de mult anume contribuie ele la creşterea economică în comparaţie cu alţi factori. În ultimele două decenii, de pildă, China a avut cea mai rapidă creştere economică din lume şi aceasta se pare că nu se datorează unei creşteri subite a încrederii. Aşa cum există diferite tipuri de „democraţie liberală", există şi o mulţime de forme de capitalism, ceea ce sugerează că este întrucâtva simplist să cauţi şi să încerci să izolezi un factor singular care ar contribui la dezvoltarea economică.

Pe scurt, lucrările lui Francis Fukuyama sunt atât incitante, cât şi contrariante. Fukuyama nu este, folosind celebra metaforă a lui Isaiah Berlin, nici arici (care ştie un singur lucru important) şi nici vulpe (care

ştie multe lucruri), ci ambele în acelaşi timp. Scopul şi ambiţia operei sale sunt largi, iar capacitatea de a susţine argumente filozofice abstracte cu nenumărate date empirice contemporane este de invidiat. Fukuyama nu este însă un liberal triumfalist la sfârşitul secolului al XX-lea. El este profund îngrijorat cu privire la aparentul declin al „capitalului social" în Statele Unite, iar opera sa sugerează că realizările democraţiei liberale şi ale capitalismului sunt fragile. Ele depind de factori culturali, care sunt cruciali pentru succesul proiectului liberal. Ross Poole susţine:

> „În ciuda preocupării sale pentru individ, liberalismul nu a fost niciodată foarte bun în a-i oferi individului o raţiune sau un motiv pentru a-i accepta principiile. În presupunerea existenţei unei lumi sociale golite de valori, liberalismul a atribuit sarcina creării acestora capriciilor opţiunii individuale. A descoperit atunci că nu are nici un argument puternic împotriva individului care alege valorile opuse liberalismului."[13]

Oricum, soluţia lui Fukuyama la această problemă este, ca să nu spunem mai mult, controversată. Deşi este un oponent hotărât al relativismului moral şi cultural în toate formele sale, rămâne de văzut dacă va susţine şi o apărare explicită a valorilor comunitare pe care se sprijină opera sa recentă.

Note

1. Henry Porter, „Fukuyama Worried About the Future" (interviu cu Francis Fukuyama), în *The Guardian Weekly*, 22 mar. 1992, p. 27.
2. John Dunn, „In the Glare of Recognition", în *Times Literary Supplement*, 24 aprilie 1992, p. 6.
3. Wayne Cristaudo, „The End of History?", în *Current Affairs Bulletin*, nr. 69, 1992, p. 29.
4. Perry Anderson, *A Zone of Engagement*, Londra, Verso Press, 1992, p. 341.
5. Shadia B. Drury, „The End of History and the New World Order", în *International Journal*, nr. 48, 1992/93, p. 95.
6. Alexandre Kojeve, *Introduction to the Reading of Hegel*, New York, Basic Books, 1969.
7. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Londra, Hamish Hamilton, 1992, p. 243.
8. Drury, *op. cit*., p. 93.

9. John O'Neill, „Hegel Against Fukuyama: Associations, Markets and Recognition", în *Politics*, nr. 17, 1997, p. 193.
10. Pentru un argument dezvoltat cu privire la aceste aspecte, vedeţi şi Perry Anderson, *A Zone of Engagement*, Londra, Verso, 1992, p. 331-375.
11. Francis Fukuyama, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Londra, Hamish Hamilton, 1995, p. 335-336.
12. Constance Lever-Tracy, „Fukuyama's Hijacking of Chinese Trust", în *Policy, Organisation and Society*, nr. 12, 1996, p. 94.
13. Ross Poole, *Morality and Modernity*, Londra, Routledge, 1991, p. 91.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Angell, Doyle şi Rosecrance.

Principalele lucrări ale lui Francis Fukuyama

„The End of History?: After the Battle of Jena", în *The National Interest*, nr. 18, 1989, p. 15-25.

„Reply to My Critics", în *The National Interest*, nr. 18, 1989, p. 21-28.

The End of History and the Last Man, Londra, Hamish Hamilton, 1992.

Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, Londra, Hamish Hamilton, 1995.

„Social Capital and the Global Economy", în *Foreign Affairs*, nr. 74, sep.-oct. 1995, p. 91-103.

Lecturi suplimentare

Anderson, Perry, *A Zone of Engagement*, Londra,Verso Press, 1992.

Bertram, Christopher and Chitty, Alan (ed.), *Has History Ended?: Fukuyama, Marx, Modernity*, Aldershot, Edward Elgar, 1994.

Drury, Shadia, „The End of History and the New World Order", în *International Journal*, nr. 48, iarna 1992/93, p. 80-99.

Halliday, Fred, „An Encounter with Fukuyama", în *New Left Review*, nr. 193, mai-iun. 1992, p. 89-95.

Halliday, Fred, „International Society as Homogeneity: Burke, Marx, and Fukuyama", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 435-461.

Milliband, Ralph, „Fukuyama and the Socialist Alternative", în *New Left Review*, nr. 193, mai-iun. 1992, p. 108-113.

Poole, Ross, *Morality and Modernity*, Londra, Routledge, 1991.

Rustin, Michael, „No Exit from Capitalism", în *New Left Review*, nr. 193, mai-iun. 1992, p. 96-107.

DAVID HELD

David Held este profesor de politologie şi sociologie la *Open University*, în Marea Britanie. În ultimii 20 de ani a scris foarte mult în domeniul teoriei politice şi sociale din epoca modernă, concentrându-se asupra naturii democraţiei şi a perspectivelor acesteia într-o epocă a „globalizării“. Opera sa vine ca o utilă corecţie a celei a lui Fukuyama, care susţine că „sfârşitul istoriei“ va surveni când „democraţia liberală“ va fi singura formă legitimă de guvernare în relaţiile internaţionale. Ea poate fi de asemenea văzută ca o contribuţie importantă la dezvoltarea abordărilor critice ale chestiunii guvernării globale, deci dincolo de limitele teritoriale ale statelor-naţiune. Held caută să integreze ceea ce el consideră că sunt cele mai importante contribuţii ale liberalismului şi marxismului la promovarea libertăţii şi egalităţii umane, evaluează dificultăţile îndeplinirii obiectivului autonomiei umane în epoca de după războiul rece şi oferă soluţii practice de realizare a democraţiei universale în secolul al XXI-lea. În opinia sa, globalizarea este atât o ameninţare cât şi o oportunitate pentru democraţie. Imperfecţiunea statului-naţiune ca depozitar al formelor democratice de guvernare cere extinderea democraţiei în spaţiul internaţional. Această prezentare sumară a operei lui Held va dezbate fiecare element al proiectului integral.

Held susţine în primul rând că democraţia oferă mijloacele prin care ar fi posibil să se reunească cele mai bune aspecte ale liberalismului şi marxismului. Ar fi util să rezumăm înţelegerea de către Held a proiectului liberal şi a celui marxist.[1] El le reduce pe fiecare la un mic număr de elemente-cheie, pentru a scoate în evidenţă modurile în care ele apar ca incompatibile. Liberalismul este ostil puterii statului şi accentuează importanţa diversităţii centrelor de putere în societate, punând accent pe cele economice. Marxismul, pe de altă parte, este ostil concentrării puterii economice şi proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie. Liberalii cred în separarea statului de societatea civilă ca premisă esenţială a unei ordini democratice. De partea cealaltă, marxiştii cred în eventuala restructurare a societăţii civile şi în abolirea proprietăţii private ca premisă esenţială a adevăratei democraţii. Liberalii susţin că forma de stat cea mai dezirabilă ar fi o structură impersonală de putere, întruchipată de domnia legii. Marxiştii susţin însă că ideea liberală de „neutralitate“ nu poate fi atinsă în contextul capitalismului. Liberalii scot în evidenţă importanţa separării sferei private de cea publică. Aceasta din urmă ar fi un spaţiu protejat, în care autonomia individuală şi iniţiativa pot prospera. Marxiştii

susţin că libertatea fără egalitate nu valorează nimic. Liberalii consideră piaţa un mecanism pentru coordonarea diverselor activitaţi ale producătorilor şi consumatorilor. Marxiştii cred că, în absenţa unei planificări publice atente a investiţiilor, producţia va fi anarhică, risipitoare şi va rămâne centrată pe profit, nu pe satisfacerea nevoilor.

Judecând după aparenţe, este dificil de identificat vreun mijloc de a reconcilia liberalismul cu marxismul. Dar Held susţine că ele împărtăşesc un număr de preocupări, pe care le redă ca o angajare faţă de principiul autonomiei:

> „Indivizii ar trebui să fie liberi şi egali în determinarea regulilor după care trăiesc; adică ar trebui să se bucure de drepturi egale (şi, în consecinţă, de obligaţii egale) în specificarea cadrului care le generează şi le limitează oportunităţile pe care le au la îndemână de-a lungul vieţii.“[2]

Extrăgând ceea ce pretinde că este comun fiecăreia dintre ideologiile respective, Held susţine că este posibil să fie reunite dacă sunt conştientizate limitele şi lacunele lor. Într-o anumită masură, slăbiciunea uneia se reflectă în puterea celeilalte. Odată recunoscut acest fapt, s-ar putea aprecia potenţiala complementaritate a scepticismului liberal cu privire la puterea politică şi a celui marxist referitor la puterea economică. Held sugerează că soluţia reunirii acestor doctrine aparent ireconciliabile stă în punerea în aplicare a democraţiei radicale atât la nivelul societăţii civile, cât al statului. Held este un mare susţinător al democraţiei participative la toate nivelurile vieţii politice. Totuşi, deşi are multe de spus despre virtuţile democraţiei participative, el se sfieşte să indice ce cote ar trebui să atingă nivelul deliberării democratice. Held nu crede despre capitalism că poate fi ori că trebuie depăşit sau cel puţin recunoaşte preţul care ar trebui plătit pentru atingerea unui asemenea scop abstract. Pentru a atenua din inegalităţile proprii capitalismului, el consideră că statul trebuie să joace un rol activ în administrarea economiei.

Pe de altă parte, este suspicios cu privire la puterea statului şi este de acord cu poziţia liberală conform căreia distincţia dintre domeniul public şi cel privat trebuie păstrată. Pentru a exploata atât forţele liberalismului cât şi ale marxismului, Held crede că „societatea civilă şi statul trebuie să devină condiţia pentru democratizarea celuilalt“.[3] Astfel, deşi sprijină menţinerea democraţiei reprezentative la nivelul organizării de stat, graniţa exactă dintre stat şi societatea civilă este aceea care trebuie negociată într-o „multitudine de sfere sociale, inclusiv cea a întreprinderilor publice, a cooperativelor familiale [şi] a mass-media independente şi a centrelor de sănătate“.[4] Acesta este un element care se repetă de-a lungul

operei lui Held, şi anume punerea accentului pe democraţie în sine ca bun public, a cărui valoare intrinsecă trece dincolo de perspectivele concurente asupra rolului şi scopului proprii guvernării:

> „Democraţia este, cred, singura «mare» sau «META» discurs care poate în mod legitim să formeze şi să delimiteze DISCURSURILE concurente ale epocii contemporane. Ideea de democraţie este importantă deoarece nu reprezintă doar o valoare între multe altele, cum sunt libertatea, egalitatea şi dreptatea, ci este valoarea care poate face legătura şi poate intermedia raporturile concurente prescriptive…democraţia nu presupune acordul asupra unor valori diferite. Mai degrabă ea sugerează un mod de a pune în legătură valorile între ele şi de a lăsa deschisă rezolvarea conflictelor de valori participanţilor la dialogul politic."[5]

O dată cu sfârşitul războiului rece, interesul lui Held pentru cercetarea potenţialului democraţiei de a sintetiza ce este mai bun din liberalism şi marxism s-a transferat asupra ameninţărilor la adresa acesteia din partea forţelor globalizării economice. Acest termen ar include o varietate de fenomene, precum dezvoltarea economiei globale, în care actorii economici globali acţionează împreună cu pieţele de capital şi financiare din ce în ce mai integrate cu procesele informaţionale globale şi cu o conştiinţă sporită a problemelor ecologice globale. Practic, globalizarea este un proces care nu numai că subminează, ci uneori nu ţine seama de statul-naţiune, dar, şi mai important, care pune sub semnul întrebării importanţa teritoriului în sine. Puterea şi influenţa intervin între mulţi actori, dintre care statul-naţiune este doar unul, definiţi din ce în ce mai independent de reperele teritoriale. În acest context, Held susţine că, la sfârşitul secolului al XX-lea, ne confruntăm cu un ciudat paradox. Pe de o parte, sfârşitul războiului rece a fost însoţit de sărbătorirea victoriei „democraţiei" asupra comunismului. Pe de altă parte, este destul de redusă conştientizarea existenţei unei varietăţi de sisteme democratice atât în teorie, cât şi în practică şi a enormelor provocări adresate de globalizare sănătăţii viitoare a democraţiei.

Held sugerează că politologii sunt împiedicaţi să se adapteze la noua agendă globală de tendinţele lor etatiste, înţelegând statul ca pe o „comunitate de destin". Ei au presupus că există o relaţie „simetrică şi congruentă" între decidenţii politici şi destinatarii deciziilor lor. În principiu, se presupune că politicienii răspund faţă de cetăţenii care îi aleg şi care reprezintă „destinatarii" principali ai „produselor" politice. Pentru că teoria democratică nu a cercetat rolul arbitrar al graniţelor teritoriale în determinarea constituentelor relevante ale statelor suverane, ea nu este aptă să răspundă în mod adecvat provocărilor modernităţii târzii. Datorită creşterii interrelaţionării globale, statelor le este dificil să controleze activităţile din interiorul şi din afara graniţelor lor. Gama lor de instrumente politice, în special cele ale politicii macroeconomice, se restrânge, iar statele nu pot rezolva un număr din ce în ce mai mare de probleme transnaţionale dacă nu cooperează cu alte state şi cu actori nonstatali. Held arată că statele se găsesc prinse într-o mulţime de aranjamente de colaborare pentru gestionarea chestiunilor transnaţionale, rezultatul fiind o separare crescândă „între, pe de o parte, domeniul formal al autorităţii politice pe care [statele] o revendică pentru ele, şi, pe de alta, practicile şi structurile efective ale statului şi sistemului economic la nivelul naţional, regional şi global".[6]

El identifică patru astfel de „separaţii" care merită reţinute. Mai întâi şi cel mai evident, autoritatea formală a statului nu corespunde cu sistemul efectiv de producere, distribuire şi schimb la nivel global. În al doilea rând, statele sunt din ce în ce mai încorsetate în „regimurile" internaţionale ca urmare a acordurilor încheiate pentru reglementarea chestiunilor transnaţionale. Aceasta a dat naştere unui număr de organizaţii şi structuri importante de decizie, cu putere foarte mare, dar asupra cărora există un control democratic redus, cum ar fi Naţiunile Unite sau Fondul Monetar Internaţional. A treia arenă este cea a dreptului internaţional, care în epoca postbelică s-a extins pentru a consacra noi drepturi şi obligaţii ale statelor şi indivizilor, fapt care diminuează suveranitatea efectivă a statului teritorial. Îndeosebi în Europa de Vest indivizii pot apela la Curtea Europeană a Drepturilor Omului şi pot chiar iniţia proceduri legale împotriva propriilor lor guverne. În sfârşit, Held ne aminteşte că, în domeniul securităţii, continuă să existe o separare între răspunderea democratică şi activitatea unor alianţe cum ar fi NATO.

Pe scurt, ipoteza suveranităţii statale, care inspiră teoriile democrate contemporane, este învechită. Held este în mod sever critic la adresa tezei lui Fukuyama potrivit căreia, o dată cu sfârşitul războiului rece, am ajuns la filozoficul „sfârşit al istoriei". El o critică pe baza a trei considerente. Mai întâi, atrage atenţia că Fukuyama abordează liberalismul ca o unitate şi ignoră diferenţele semnificative dintre diversele modele de democraţie. În al doilea rând, Fukuyama nu ia în considerare tensiunile dintre liberalism şi democraţie. În ultimul rând, Fukuyama greşeşte în momentul în care nu se întreabă dacă democraţia liberală poate continua să se dezvolte din plin în contextul globalizării. Held susţine că, pentru a reafirma şi a extinde controlul democratic, avem nevoie să considerăm democraţia mai degrabă într-un context cosmopolit decât într-unul naţio-

nal. Provocarea nu constă în replicarea unor modele particulare de democraţie între state cu culturi, sisteme politice şi economice diferite. Provocarea constă în a corecta „deficitul democratic“ dintre scopul limitat al democraţiei contemporane şi dispersia autorităţii politice faţă de centrele oficiale de guvernare naţională.

Reţeta lui Held pentru regândirea proiectului democratic în anii ’90 este similară cu cea oferită pentru depăşirea liberalismului şi marxismului la jumătatea anilor ’80. Elementele-cheie ale modelului său de democraţie cosmopolită sunt prezentate în continuare:

1. Ordinea globală constă în reţele de putere multiple şi suprapuse, economice, sociale şi politice.
2. Tuturor grupurilor şi asociaţiilor le sunt atribuite drepturi de autodeterminare, specificate de un angajament la autonomie individuală şi de un mănunchi specific de drepturi. Acesta din urmă este constituit din drepturi în interiorul şi de-a lungul fiecărei reţele de putere. Împreună, aceste drepturi reprezintă bazele unei ordini legale generatoare de putere – o „lege democratică internaţională“.
3. Elaborarea şi asigurarea respectării legii pot fi dezvoltate în acest cadru la o varietate de locaţii şi niveluri, împreună cu o extindere a influenţei instanţelor regionale şi internaţionale în monitorizarea şi controlul autorităţii politice şi sociale.
4. Sunt adoptate principii legale care delimitează forma şi scopul acţiunilor individuale şi colective din interiorul organizaţiilor şi asociaţiilor statului şi societăţii civile. Anumite standarde sunt specificate pentru tratamentul tuturor şi nici un regim politic ori asociaţie civilă nu le poate încălca în mod legitim.
5. Ca urmare, principiul relaţiilor noncoercitive guvernează soluţionarea diferendelor, deşi folosirea forţei rămâne o opţiune colectivă de ultimă instanţă în faţa atacurilor tiranice ţintind eradicarea legii democratice internaţionale.
6. Prezervarea autodeterminării, crearea unei structuri comune de acţiune şi păstrare a valorilor democratice sunt priorităţile colective generale.
7. Principiile determinate ale justiţiei sociale derivate de aici presupun un *modus operandi* al producţiei, distribuţiei şi exploatării resurselor care trebuie să fie compatibil cu procesul democratic şi cu un cadru comun de acţiune.[7]

Cum ar trebui să evaluăm contribuţia lui Held la teoria relaţiilor internaţionale ? Ea are atât puncte tari, cât şi puncte slabe. Pe de o parte,

este reconfortant să citeşti un politolog care ia în serios relaţiile internaţionale şi refuză să accepte tradiţionala distincţie dintre politica internă a statelor şi „relaţiile“ internaţionale dintre state. Held este îndreptăţit să pună la îndoială această tradiţională dihotomie din interiorul ştiinţei politice. Mai mult, cercetarea sa asupra modelelor „democraţiei liberale“ este utilă în a ne aminti că nu există în această privinţă un singur model „de export“, aşa că trebuie să fim precauţi în raport cu tentaţia de a sărbători presupusa victorie a democraţiei în era de după războiul rece. Pe de altă parte, aş sugera că există două fisuri în ocrotirea de către Held a „democraţiei cosmopolite“.

Prima ţine de apărarea insuficient argumentată a democraţiei însăşi la nivel filozofic. Held susţine că democraţia este cel mai bun „metadiscurs“, pentru că depăşeşte dezacordurile reale cu privire la anumite valori politice. S-ar putea însă susţine că acest punct de vedere are câteva probleme. De ce se întâmplă astfel încât, dacă indivizii şi grupurile nu cad de acord asupra modului în care să rânduiască idealuri precum liberatatea politică şi egalitatea economică, atunci ei fie vor fi de acord, fie vor trebui să fie de acord să dezbată asupra fiecăruia într-o manieră democratică? Held nu răspunde la această întrebare; el tinde să presupună că oamenii „rezonabili“ vor cădea de acord asupra procedurilor imparţiale de a decide rânduirea valorilor politice în absenţa unui consens semnificativ. Vor ajunge însă aceştia la un acord? Ar trebui să se întâmple aşa? În analiza sa privind relaţia dintre pluralismul filozofic şi liberalismul politic, George Crowder identifica o dificultate majoră în utilizarea primului pentru justificarea celuilalt:

> „Simplul fapt că valorile sunt «plurale» [prin aceea că nu există nici o unitate de măsură comună pentru aprecierea lor] ne spune … că trebuie să alegem, dar nu ne spune şi ce să alegem. Nu ne oferă nici un motiv să nu îmbrăţişăm valori care au, prin ele însele sau în combinaţie cu altele, implicaţii meschine. Nu avem nici un motiv, ca pluralişti [din punct de vedere filozofic], să nu preferăm ordinea şi ierarhia libertăţii şi egalităţii.“[8]

Lui Held îi revine obligaţia să justifice în mod mai clar apărarea pe care o ia democraţiei ca metanaraţiune legitimă, mai ales dacă vrea să o promoveze ca valoare globală.

În al doilea rând, opera lui Held este parte a unei solide tradiţii social-democrate liberale de stânga. El doreşte să conserve distincţia dintre stat şi societatea civilă, ca şi valorile fundamentale ale liberalismului politic şi economic. În acelaşi timp, el nu vrea doar să stopeze con-

secinţele nedemocratice şi inegalitare ale capitalismului global, ci să facă acest lucru printr-o transformare radicală a, chipurile, demodatului sistem westphalian. S-ar putea spune că Held nu poate obţine şi una, şi alta. În absenţa unei şi mai radicale îngrădiri a „pieţei libere“ mondiale, este foarte puţin probabil să se producă vreuna dintre schimbările politice pe care el şi le doreşte. Aceasta nu este o critică în sine a „utopismului“ lui Held. Alex Callinicos afirma:

> „Eclipsa, din ultimii douăzeci de ani, a oricărei politici social-democrate distincte în faţa resurecţiei, pretutindeni în Vest, a economiei de tip *laissez-faire*, ridică problema dacă cele două constrângeri la care Held îşi supune proiectul – păstrarea separaţiei dintre stat şi societatea civilă şi regularizarea capitalismului – sunt de fapt compatibile.“[9]

Acestea fiind spuse, Held constituie o importantă excepţie de la „triumfalismul liberal“ care a răsunat atât de puternic în perioada imediat următoare războiului rece. Oricare ar fi realizările liberalismului în epoca modernă, Held ne reaminteşte că mai sunt multe de făcut pentru păstrarea şi mai larga împărtăşire a acestora în sistemul internaţional.

Note

1. Acest rezumat este preluat din capitolul lui David Held, „Beyond Liberalism and Marxism?“ din lucrarea autorilor Gregor McLennan, David Held şi Stuart Hall (ed.), *The Idea of the Modern State*, Milton Keynes, Open University Press, 1984, p. 223-240.
2. *Ibid.*, p. 231.
3. *Ibid.*, p. 236.
4. *Ibid.*
5. David Held, „Liberalism, Marxism, and Democracy“, în *Theory and Society*, nr. 22, 1993, p. 274.
6. David Held, „Democracy, the Nation-State and the Global System“, în *Economy and Society*, nr. 20, 1991, p. 150.
7. David Held, „Democracy: from City-States to a Cosmopolitan Order?“, în *Political Studies*, nr. 40, 1992, p. 36.
8. George Crowder, „Pluralism and Liberalism“, în *Political Studies*, nr. 42, 1994, p. 303.
9. Alex Callinicos, „Liberalism, Marxism, and Democracy: a Response to David Held“, în *Economy and Society*, nr. 22, 1992, p. 285.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Cox, Falk, Fukuyama, Linklater şi Ruggie.

Principalele lucrări ale lui David Held

Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas, Londra, Hutchinson, 1980.

New Forms of Democracy (with Christopher Pollitt), Londra, Sage Publications în asociere cu Open University, 1986.

Models of Democracy, Cambridge, Polity Press, 1987.

„Sovereignty, National Politics and the Global System“, în lucrarea lui David Held (ed.), *Political Theory and the Modern State: Essays on State, Power and Democracy*, Stanford, Stanford University Press, 1989, p. 214-242.

Political Theory Today (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

„Democracy, the Nation-State and the Global System“, în *Economy and Society*, nr. 20, 1991, p. 138-172.

Modernity and its Futures (with Stuart Hall and Tony McGrew), Cambridge, Polity Press în asociere cu Open University, 1992.

„Democracy: from City-States to a Cosmopolitan Order?“, în *Political Studies*, nr. 40, 1992, p. 10-39.

Prospects for Democracy: North, South, East, West, Cambridge, Polity Press, 1993.

Foundations of Democracy: the Principle of Autonomy and the Global Order, Cambridge, Polity Press, 1993.

„Globalization and the Liberal Democratic State“, în *Government and Opposition*, nr. 28, 1993, p. 261-288 (cu Anthony McGrew).

„Liberalism, Marxism and Democracy“, în *Theory and Society*, nr. 22, 1993, p. 249-281.

Cosmopolitan Democracy: An Agenda for a New World Order (cu Daniele Archibugi), Cambridge, Polity Press, 1995.

Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance, Cambridge, Polity Press, 1995.

Lecturi suplimentare

Archibugi, Daniele, „Models of International Organisation in Perpetual Peace Projects“, în *Review of International Studies*, nr. 18, 1992, 295-317.

Thompson, Janna, *Justice and World Order: A Philosophical Inquiry*, Londra, Routledge, 1992.

JOHN HOBSON

John A. Hobson s-a născut în Derbyshire, Anglia, în 1858, şi a murit la 1 aprilie 1940, zi care, aşa cum arăta David Long, „poate părea ca suficientă pentru a confirma portretul lui Hobson ca idealist“.[1] În studiul relaţiilor internaţionale, numele lui este asociat cu cele ale lui Norman Angell şi Alfred Zimmern ca fiind cei mai importanţi critici liberali ai primului război mondial. Hobson a fost, poate, cel mai radical dintre ei. El este adesea (în mod incorect) considerat ca aparţinând tradiţiei marxiste, pentru că o parte a ideilor sale, în special cele privind imperialismul, l-au influenţat direct pe Lenin. Oricum, deşi s-a inspirat din unele lucrări ale lui Marx, Hobson nu a acceptat viziunea materialistă a acestuia asupra istoriei şi l-a considerat un reducţionist de expresie economică. O descriere mai fidelă a lui Hobson ar fi dată de termenul „neoliberal“. În contrast cu liberalii clasici ai secolului al XVIII-lea şi ai începutului de secol al XIX-lea, neoliberalii precum Hobson erau caracterizaţi de trei crezuri fundamentale. În primul rând, refuzau să accepte că există o inevitabilă incompatibilitate între libertate şi egalitate. Ei voiau să aplice obiectivele egalitariste ale socialismului într-un sistem politic care, totodată, promova proprietatea privată şi valorile politice liberale. Acesta s-ar fi putut realiza impozitând rentele, „veniturile nemuncite“ care revin indivizilor ca rezultat al proprietăţilor lor asupra unor resurse rare (cum ar fi pământul), mai degrabă decât contribuţia lor directă la producţie. În al doilea rând, au respins ideea utilitaristă că indivizii premerg societatea civilă şi nu au acceptat clasica idee liberală că binele social este suma satisfacţiilor individuale sau private. În al treilea rând, au susţinut că raţiunea nu este epuizată de calculul logic al mijloacelor necesare pentru atingerea unor scopuri date. În schimb, au aderat la o viziune evoluţionistă asupra progresului istoric şi, cu toate că au rămas suspicioşi cu privire la puterea statului, au crezut că statul are de jucat un rol important în sporirea bunăstării sociale şi creşterea bunăstării colective.[2] Opera lui Hobson ilustrează toate aceste trei convingeri, iar eticheta de „idealist“ atribuită lui de realiştii anilor ’30 şi ’40 nu ar trebui să distragă atenţia de la contribuţia pe care a avut-o la tradiţia liberală în economia politică şi relaţiile internaţionale.

Hobson a fost instruit la Derby şi apoi, în 1876, a primit o bursă la Oxford, unde a studiat filozofia. În 1880 a plecat de la Oxford pentru a ajunge profesor de gimnaziu, iar un an mai târziu, în 1887, a păşit pe urmele tatălui său, începând o carieră în jurnalism. S-a mutat la Londra şi a reuşit să ţină, săptămânal, o coloană în *The Derbyshire Advertiser and*

Nord Staffordshire Journal şi, de asemenea, să predea literatură engleză şi economie politică. În 1889 şi-a publicat cea dintâi carte (împreună cu A. F. Mummery, un om de afaceri), *The Physiology of Industry*, care i-a promovat ideile radicale cu privire la subconsumul (*underconsumption*) ce caracteriza societatea capitalistă şi l-a făcut nepopular printre economiştii ortodocşi de paradigmă clasică. Când tatăl său a murit, în 1897, Hobson a putut să renunţe la catedră ca sursă de venit, moştenirea permiţându-i să se dedice cercetării şi scrisului. A fost un activ susţinător al reformei sociale din Marea Britanie şi a continuat să scrie atât articole pentru publicul larg, cât şi o serie de cărţi şi articole academice.

Când a izbucnit primul război mondial, Hobson era implicat în crearea *British Neutrality Committee* şi a *Union of Democratic Control*, care luptau pentru a pune capăt „diplomaţiei secrete“ dintre marile puteri. A demisionat din Partidul Liberal în 1916, după chestiunea taxelor pe import (Hobson era ferm încrezător în comerţul liber) şi a fost învins la limită în alegerile din 1918, când a candidat ca independent pentru Camera Comunelor. După această înfrângere, a intrat în Partidul Laburist Independent şi a făcut parte din mai multe comitete ce vizau reforma economică şi socială. Opera sa nu numai că l-a inspirat pe Lenin în primii ani ai secolului al XX-lea, dar analizele sale economice cu privire la subconsum şi şomaj l-au influenţat, de asemenea, pe John Maynard Keynes în perioada interbelică.[3]

Hobson este bine cunoscut studenţilor în relaţii internaţionale pentru analizele şi critica sa asupra imperialismului sfârşitului de secol al XIX-lea. Teoria sa unică privind imperialismul, publicată pentru prima dată în 1902 şi retipărită de mai multe ori de atunci, este cel mai bine înţeleasă în contrast cu cele mai influente teorii rivale. Dintre acestea, patru merită în mod deosebit să fie avute în vedere.

Unii gânditori conservatori, precum Benjamin Disraeli, Cecil Rhodes şi Rudyard Kipling, pretind că imperialismul este necesar pentru a se păstra ordinea socială existentă în statele mai dezvoltate. Trebuie să se securizeze comerţul şi pieţele, să se menţină slujbele şi să se canalizeze energiile şi conflictele sociale ale cetăţenilor din metropole către teritorii străine. Există o foarte puternică prezumţie, definită pe coordonate rasiale şi ideologice, a superiorităţii Occidentului în cadrul acestui curent de gândire. Pentru realiştii ca Hans Morgenthau, imperialismul este pur şi simplu o manifestare a echilibrului de putere şi unul dintre procesele prin care statele încearcă să realizeze o schimbare favorabilă a *statu-quo*-ului. Scopul imperialismului ar fi acela de a reduce vulnerabilitatea strategică şi politică a statului. Pentru marxiştii radicali, precum Lenin, imperialis-

mul se dezvoltă datorită faptului că o concentrare sporită a bunăstării în societatea capitalistă duce la subconsum. Oricum, din moment ce statul reprezintă clasa capitalistă, nu este posibil ca bogăţia să fie redistribuită. În cele din urmă, potrivit lui Lenin, lumea va fi complet împărţită între statele capitaliste şi acestea vor lupta pentru reîmpărţirea ei. Această analiză i-a servit drept explicaţie principală pentru primul război mondial. În fine, teoriile socio-psihologice, precum cele din opera lui Joseph Schumpeter, concep imperialismul ca „o extindere fără un scop anume", un model învăţat din comportamentul altor state şi instituţionalizat în procesele politice indigene de o clasă războinică. Aceasta din urmă poate fi creată ca urmare a nevoii de apărare şi securitate, dar cu timpul ea poate produce motive pentru perpetuarea propriei existenţe, de regulă prin manipularea opiniilor publicului şi elitelor.

Viziunea lui Hobson, deşi nu exclude elemente teoretice ţinând de alte şcoli de gândire dominante, explică imperialismul ca fiind o alegere politică, nu o consecinţă inevitabilă a echilibrului de putere al capitalismului, a nevoii de noi pieţe pentru a exporta produse industriale sau a unei patologii sociale. Pentru Hobson, „rădăcina economică" a imperialismului sfârşitului secolului al XIX-lea rezidă în subconsumul intern. El identifică un cerc vicios în care concentrarea economică a puterii sprijină o elită politică oligarhică, aceasta la rândul ei facilitând menţinerea inegalităţilor economice. Creşterea eficienţei productivităţii în capitalism a generat o bogăţie semnificativă, care este direcţionată mai degrabă către proprietarii de capital, sub forma profiturilor, decât către muncitori, sub forma salariilor. Presiunea supraeconomisirii din profituri de către capitalişti, combinată cu subconsumul forţat al săracilor, duce la acumularea de către bogaţi a unor mari sume de bani. Aceştia nu pot fi nici cheltuiţi, nici transformaţi în investiţii interne (date fiind ratele scăzute ale profiturilor generate de competiţia internă puternică şi de absenţa pieţelor interne din cauza subconsumului). În consecinţă, investitorii, căutând să obţină câştiguri cât mai ridicate, îşi investesc banii în străinătate. În schimb, investiţiile în afara ţării trebuie protejate pentru a le fi asigurate profiturile, iar aceasta creează presiuni economice în favoarea unor intervenţii politice şi militare în acele pieţe unde capitalul este în creştere. Presiunile imperialiste pot avea la origine mai multe grupuri, nu doar marii financiari (cum susţinea Lenin), ci şi „un ambiţios om de stat, un grănicer, un misionar prea zelos, un negustor descurcăreţ". În cea mai renumită frază a sa, Hobson susţine că, în ultimă instanţă, imperialismul a reprezentat un „vast sistem de defulare în afara ţării pentru pătura de sus a societăţii".[4] Deşi Hobson nu a negat niciodată influenţa mai multor factori asupra comportamentului

imperial, el a crezut ferm că surplusul de avere al elitelor a fost factorul determinant.

Într-o anumită măsură, argumentaţia lui Hobson a fost limitată atât de lipsa datelor empirice, cât şi de concentrarea sa asupra Marii Britanii din ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Desigur, în cele mai multe dintre statele industrializate din Europa, perioada cuprinsă între 1870 şi primul război mondial a fost una a acumulării masive de capital şi a investirii lui în străinătate. Gilpin susţine:

> „Londra şi-a mărit de mai mult de cinci ori proprietăţile din străinătate între 1870 şi 1914. După 1914, peste un sfert din bogaţia Marii Britanii a fost investită în titluri de proprietate emise de alte guverne şi în căile ferate străine. Marea Britanie investea de fapt mai mult peste hotare decât acasă şi a traversat un deficit comercial cronic în această perioadă… [dar] scurgerea masivă de capital a contribuit, fără îndoială, la declinul industrial şi general al economiei britanice şi a accelerat eclipsarea Marii Britanii de puterile industriale în ascensiune."[5]

Pentru Hobson nu are nici un sens studierea economiei politice internaţionale prin abordarea separată a relaţiilor interne şi a celor internaţionale. Pentru a pune capăt imperialismului este necesar să se întreprindă reforme economice şi politice majore pe plan intern. Spre deosebire de Lenin, care a considerat acest lucru ca nefiind posibil în statele capitaliste, Hobson a privit imperialismul ca pe o alegere politică; el nu l-a considerat un însoţitor imposibil de evitat al sistemelor capitaliste, bazate pe proprietate privată. Hobson credea că statul poate aborda problema subconsumului la nivel intern fie prin creşterea veniturilor majorităţii populaţiei, fie prin intermediul legislaţiei privitoare la salarii, la folosirea muncii copiilor, prin legalizarea sindicatelor sau prin intermediul transferurilor de venituri, prin impozitarea rentelor şi redistribuirea bunăstării prin compesaţii de şomaj şi asistenţă socială. Capitalismul poate fi „benign" din punct de vedere social dacă statele liberale se îndreaptă într-o direcţie mai social-democrată. Din acest motiv, Hobson împărtăşea opinia că o politică a comerţului liber ar fi o forţă în sprijinul păcii. Elitele politice şi economice, a căror conduită a stat la baza imperialismului, s-au împotrivit comerţului liber, deoarece acesta le-ar fi ameninţat poziţiile interne protejate din vârful ierarhiei economice. Hobson a susţinut că taxele pe import şi celelalte de acelaşi tip nu numai că reduc concurenţa economică, dar este şi foarte puţin probabil că pot spori consumul intern, deoarece avantajele protecţionismului ar fi revenit bogaţilor (latifundiari agricoli şi magnaţi industriali) mai degrabă decât celor săraci. Hobson

avea de asemenea mari rezerve faţa de teza leninistă potrivit căreia, pentru a pune capăt imperialismului, ar fi fost nevoie de o răsturnare prin revoluţie a capitalismului. El a susţinut că doctrina leninistă era incompatibilă cu reformele social-democrate şi că ar fi legitimat pur şi simplu o nouă elită şi, în consecinţă, noi tipuri de imperialism.

A fost Hobson idealist? Kenneth Waltz, în criticile aduse ideilor acestuia, îl prezintă pe acesta drept „optimist în planul al doilea“.[6] Merită reţinute comentariile lui Waltz, din moment ce majoritatea studenţilor este posibil să îl întâlnească pe Hobson prin intermediul cunoscutei lucrări a lui Waltz, *Man, The State and War* (1959). Potrivit lui Waltz, opiniile lui Hobson asupra relaţiilor internaţionale se bazau pe ideea optimistă că problema războiului putea fi cel mai bine abordată prin „perfectarea“ înţelegerilor economice şi politice interne ale statelor. Doar dacă reforma socială, economică şi politică se va face simţită în interiorul statelor va deveni posibil să se pună capăt conflictelor dintre ele. Waltz sintetizează reţeta de pace a lui Hobson după cum urmează:

> „Mai întâi socialismul, spune Hobson, şi apoi virtuţile proslăvite de liberalii secolului al XIX-lea vor funcţiona efectiv pentru a crea o lume paşnică. Fricţiunile datorate comerţului nu vor mai inflama relaţiile dintre state; în schimb, comerţul le va lega într-o reciprocitate de interese. Raţiunea nu va mai născoci noi înşelătorii şi noi moduri de a dezavantaja alte ţări sau, dacă aceasta nu reuşeşte, de a le birui; raţiunea va fi în schimb mijlocul prin care relaţiile dintre state vor fi croite în avantajul tuturor.“[7]

Desigur, în ceea ce îl priveşte pe Waltz, reţeta de pace a lui Hobson este naivă, din moment ce nu ia în considerare anarhia structurală dintre state, care generează un comportament războinic, şi nu ţine seama de orânduirile politice şi economice interne ale acestora. De aceea, eticheta de „idealist“ i s-ar potrivi lui Hobson şi altora ca el.

Totuşi, în excelenta sa analiză a „idealismului“ lui Hobson, David Long ne oferă motive să stăruim puţin înainte de a ne grăbi în a lansa judecăţi premature. Dacă idealismul este un alt termen pentru naivitate, atunci opera lui Hobson merită mai multă atenţie. Long este de acord că Hobson a fost idealist în sensul că a crezut în puterea ideilor de a orienta lumea într-o direcţie progresivă, dar opera sa în domeniul relaţiilor internaţionale este mult mai sofisticată decât apare rezumată în cartea lui Waltz. Hobson a scris despre dificultăţile reformării anarhiei internaţionale şi nu s-a limitat doar la chestiunea reformei interne. Long distinge trei forme de idealism, toate putând fi găsite în lucrările lui Hobson şi

operând la nivelul intern, transnaţional şi internaţional de analiză. Pe lângă reformele interne, Hobson a recunoscut şi importanţa continuă a suveranităţii statului, dar a sperat că dezvoltarea comerţului şi a interdependenţei va submina legăturile dintre suveranitate, ca situaţie legală, şi căutarea autonomiei şi interdependenţei faţă de alte state, promovând interese comune ale statelor în numele păcii. De asemenea, Long atrage atenţia şi asupra lucrărilor lui Hobson privind legislaţia şi organizaţiile internaţionale. Acesta din urmă a susţinut întărirea obligaţiilor legale dintre state, ceea ce necesita instituirea unor instrumente juridice mai puternice la nivel internaţional, inclusiv crearea unei forme de guvernare internaţională. Long arată:

> „Hobson a susţinut securitatea colectivă, nevoia de sancţiuni militare care să sprijine arbitrajul internaţional şi necesitatea unei forţe poliţieneşti internaţionale. [El] a propus o Ligă a Naţiunilor puternică, în fapt un guvern internaţional, care să aibă o curte de justiţie, un executiv şi un legislativ, în faţa căruia statele ar fi trebuit să-şi aducă disputele; a mai propus un sistem de securitate colectivă în care utilizarea legitimă a forţei era concentrată în mâinile reprezentantului societăţii statelor, guvernul internaţional. Această ligă urma să fie atât de cuprinzătoare şi de puternică pe cât era posibil, pentru a se evita eventualitatea restabilirii echilibrului de putere în interiorul sau între ligă şi puterile exterioare.“[8]

Pe scurt, a eticheta ideile lui Hobson, în mod peiorativ, ca „idealiste“ este un deserviciu adus subtilităţii şi „realismului“ acestora. În timpul primului război mondial, Hobson a dat dovadă de o considerabilă intuiţie, prevenind aliaţii despre pericolul răzbunării Germaniei, răzbunare care nu putea fi decât încurajată de impunerea unor sancţiuni Germaniei la sfârşitul războiului. Într-adevăr, s-ar putea spune că toată chestiunea sancţiunilor din anii '30 ţine mai degrabă de contextul temporal decât de încercarea în sine de a coopera cu Germania. Dacă aliaţii ar fi urmat sfatul lui Hobson în 1918 şi nu ar fi impus Germaniei despăgubiri atât de mari la acea vreme, ar fi fost posibil ca împrejurările care l-au propulsat pe Hitler, în anii '20 şi '30, să nu fi existat.

Este important să evidenţiem calitatea multidimensională a gândirii lui Hobson în relaţiile internaţionale nu numai pentru a contracara prezentările simpliste ale acesteia, ci şi pentru a indica relevanţa sa la sfârşitul secolului al XX-lea. S-ar putea susţine, bineînţeles, că abordarea imperialismului întâlnită la Hobson, oricât de exactă a fost pentru perioada studiată, este irelevantă astăzi. Investiţiile în străinătate nu mai sunt

precursoare pentru practicile imperialiste ale anilor 1870 şi 1880. Oricum, aceasta şi pentru că multe dintre reformele pe care Hobson le-a propus în prima parte a secolului al XX-lea au avut loc măcar în zonele puternic industrializate ale lumii. Apariţia statului bunăstării sociale, a sindicalismului, extinderea dreptului la vot şi enorma expansiune a comerţului în perioada de după 1945 au redus condiţiile imperialismului, care fuseseră ţinta atacurilor lui Hobson. Desigur, toate aceste realizări ale democraţiei sociale s-au aflat constant sub ameninţare deja un număr de ani. Opera lui Hobson ne aminteşte că, în ciuda multor reţete neoliberale pentru o ordine mondială a anilor '90, în lipsa unor obligativităţi democratice şi economice, nu ne putem încrede în pieţele „deschise" şi în mişcările neîngrădite ale capitalului dacă vrem să menţinem o ordine paşnică a lumii. Cruciale pentru gândirea lui Hobson au fost dorinţa şi încercarea de a menţine integritatea statului-naţiune şi, în acelaşi timp, asocierea acesteia cu unele consideraţii privind importanţa nivelului supranaţional sub aspect politic, social şi economic. Proiectul rămâne la fel de viu astăzi pe cât a fost şi în vremea sa.

Note

1. David Long, „J. A. Hobson and Idealism in International Relations", în *Review of International Studies*, nr. 17, 1991, p. 285.
2. John Allet, *New Liberalism: The Political Economy of J. A. Hobson*, Toronto, University of Toronto Press, 1981, p. 15-22.
3. Pentru mai multe detalii biografice, a se vedea lucrarea lui Michael Schneider, *J. A. Hobson*, Basingstoke, Macmillan, 1996. p. 2-20.
4. J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, Ann Arbor, Michigan University Press, 1965, p. 59, 50-51.
5. Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton, Princeton University Press, 1987, p. 308-309.
6. Kenneth Waltz, *Man, The State, and War*, ediţia a doua, New York, Columbia University Press, 1959, p. 45-56.
7. *Ibid.*, p. 153.
8. David Long, *op. cit.*, p. 294.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Angell, Lenin, Waltz şi Zimmern.

Principalele lucrări ale lui John Hobson

The Physiology of Industry (cu A. F. Mummery), Londra, Murray, 1889.

The War in South Africa: Its Causes and Effects, Londra, J. Nisbet, 1900.

Imperialism: A Study, (1902), Ann Arbor, Michigan University Press, 1965.

Toward International Government, Londra, Macmillan, 1915.

The Economics of Unemployment, Londra, George Alien & Unwin, 1922.

The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production, 1926, Londra, George Alien & Unwin, 1954.

Conditions of Industrial Peace, Londra, George Alien & Unwin, 1927.

Rationalisation and Unemployment: An Economic Dilemma, Londra, George Alien & Unwin, 1930.

Democracy and a Changing Civilisation, Londra, Lane, 1934.

The Crisis of Liberalism: New Issues of Democracy (1909), Brighton, Harvester Press, 1974.

Veblen (1936), New York, A. M. Kelley, 1963.

Confessions of an Economic Heretic: The Autobiography of J. A. Hobson (1938), Sussex, Harvester Press, 1976.

Lecturi suplimentare

Allett, John, *New Liberalism: The Political Economy of J. A. Hobson*, Toronto, University of Toronto Press, 1981. Această lucrare conţine o bibliografie completă a publicaţiilor lui Hobson.

Brailsford, Henry Noel, *The Life Work of J. A. Hobson*, Londra, Oxford University Press, 1948.

Freeden, Michael (Ed.), *J. A. Hobson: A Reader*, Londra, Alien & Unwin, 1988.

Freeden, Michael (Ed.), *Reappraising J. A. Hobson: Humanism and Welfare*, Boston, Unwin Hyman, 1990.

Long, David, „J. A. Hobson and Idealism in International Relations", în *Review of International Studies*, nr. 17, 1991, p. 285-304.

Long, David, *Towards a New Liberal Internationalism: The International Theory of J. A. Hobson*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Schneider, Michael, *J. A. Hobson*, Basingstoke, Macmillan, 1996.

STANLEY HOFFMANN

Stanley Hoffmann este o personalitate importantă pentru studiul politicii franceze şi al celei comparative europene, ca şi al politicii externe americane şi al teoriei relaţiilor internaţionale. Mentorul său intelectual este gânditorul francez Raymond Aron, cu care împărtăşeşte o concepţie tragică, liberală, weberiană. Cercetând politica externă americană şi etica internaţională, Hoffmann s-a angajat în polemică atât cu politicienii, cât şi cu teoreticienii realişti. Valorile lui sunt liberale şi el tinde să prescrie moduri în care valorile libertăţii individuale pot fi promovate într-o lume care ameninţă în mod constant să le submineze. În unele privinţe, el se aseamănă cu realişti precum Kennan, Morgenthau şi Henry Kissinger. Ca şi ei, Hoffmann a scris lucrări vaste şi articole multe despre ceea ce este în neregulă cu politica externă americană. De asemenea, analizele sale, ca şi ale lor, se concentrează pe ideile preconcepute, adesea naive, pe care politicienii americani le au în privinţa chestiunilor de politică externă.

Totuşi, spre deosebire de realişti, Hoffmann nu consideră că soluţia constă în a încerca instruirea americanilor în arta diplomaţiei europene din secolul al XIX-lea. El este un critic tranşant al realiştilor, ale căror idei crede că doar exacerbează cele mai puţin dezirabile aspecte ale practicii politice americane. În schimb, opera sa încearcă să îi convingă deopotrivă pe cercetători şi politicieni despre complexitatea reală a politicii mondiale, despre dilemele etice ale politicii externe şi despre riscurile aplicării unor modele necorespunzătoare privind comportamentul statal. În anumite privinţe, Hoffmann poate fi privit ca versiune americană a lui Hedley Bull, pe care l-a admirat şi a cărui concepţie generală a împărtăşit-o.[1] Însă, spre deosebire de Bull, Hoffmann nu construieşte un edificiu teoretic identificabil care să sintetizeze cumva tensiunile dintre realism şi idealism în studiul relaţiilor internaţionale. În schimb, el pendulează între acestea la nivelul teoriei şi al analizei politicii externe. Hoffman afirmă:

> „Ca şi Aron, eu înclin, în mod natural, să gândesc «împotrivă». Utopiştii mă tentează să demonstrez că reţetele lor sunt fără valoare. Realiştii autentici mă provoacă să încerc a arăta că au omis unele soluţii."[2]

În lumina volumului de muncă al cuiva care în mod constant îşi articulează opiniile „împotriva" curentelor teoretice şi politice ale zilei, ne vom axa pe tensiunea fertilă dintre realismul şi idealismul lui Hoffmann în lucrările sale privind politica externă americană.

Stanley Hoffmann s-a născut în Viena în 1928 şi a crescut în Franţa în anii '30. Copil în Franţa, Hoffmann se descrie ca „un mic austriac, în parte evreu, copil fără rădăcini", a cărui familie a suferit toate traumele sociale cauzate de ascensiunea fascismului şi invadarea Franţei de Germania, în mai 1940. A rămas în Franţa în anii regimului de la Vichy, trăind la Nisa. Familia a revenit în Paris în 1945, iar Hoffmann s-a înscris la *Institut d'Etudes Politiques* şi la Facultatea de Drept a Universităţii din Paris. A absolvit în 1948 şi a urmat studii de doctorat în drept internaţional. A petrecut un an la Harvard în 1951. După ce şi-a încheiat teza de doctorat (pe care o descrie ca fiind „aproape de necitit"), Hoffmann s-a întors la Harvard pentru a ocupa o poziţie didactică la *Department of Government*, în 1955. În prezent, Hoffmann este *C. Douglas Dillon Professor* de civilizaţie franceză la Harvard, unde combină predarea cu interesul pentru studiul relaţiilor internaţionale şi al politicii franceze.

Hoffmann a scris trei cărţi importante privind politica externă americană. În 1968, a publicat *Guliver's Troubles, Or, The Setting of American Foreign Policy*. Aceasta este o examinare aprofundată a schimbării mediului politic internaţional cu care s-au confruntat politicienii Statelor Unite la sfârşitul anilor '60 şi, de asemenea, o analiză a prejudecăţilor acestora privind raportarea la mediul din trecut. Este o carte cuprinzătoare şi ambiţioasă, care încearcă să ia în considerare constrângerile interne şi externe ale politicii externe americane. Ca şi în celelalte lucrări pe acest subiect, Hoffmann este preocupat să elaboreze, adesea în cele mai mici amănunte, scopul adecvat al politicii externe americane, şi să stabilească

> „ce pot şi ce nu pot face Statele Unite, dat fiind tipul de naţiune pe care îl reprezintă în lumea de astăzi. Scopurile care sunt împotriva naturii celor mai profunde crezuri şi obiceiuri ale unei naţiuni sau împotriva lumii în care se încearcă îndeplinirea lor nu sunt sănătoase. Puterea aflată la dispoziţia naţiunii trebuie folosită în deplină cunoştinţă de cauză cu privire la condiţiile externe, ce stabilesc care mijloace sunt productive şi care nu, ca şi cu privire la instituţiile şi predispoziţiile interne care canalizează energiile naţionale în anumite direcţii sau împiedică ţara să le folosească altfel."[3]

Având în vedere sarcina pe care el însuşi şi-a trasat-o în cărţi, ca şi refuzul de a folosi modele teoretice pe care le consideră exagerat de simpliste, nu este de mirare că lucrările lui Hoffmann au tendinţa să fie cam lungi şi, ca să fim cinstiţi, destul de greu de citit dintr-o dată. El înclină să reproducă complexitatea lumii pentru cititorii săi mai degrabă decât să o

simplifice. Totuşi, ele răsplătesc eforturile cititorului. În cartea sa prezentată anterior, Hoffmann susţine că sistemul internaţional contemporan (din anii '60) este caracterizat de dinamism revoluţionar, bipolaritate manifestă sau tacită, ca şi de confruntări ideologice. El face distincţie între trei niveluri ale sistemului aflate în legătură, fiecare expunând atribute structurale diferite. Esenţial, sistemul este bipolar în termenii distrugerii nucleare pe care superputerile o pot dezlănţui, dar tocmai restricţiile impuse de dilema nucleară au oferit statului-naţiune noi perspective şi au permis, la un al doilea nivel sistemic, emergenţa policentrismului politic. Acesta, la rândul său, a încurajat tendinţa spre proliferarea nucleară, care împrumută atribute multipolare celui de-al treilea nivel sistemic.

În lumina unei astfel de complexităţi a relaţiilor în cadrul şi de-a lungul nivelurilor sistemice, Hoffmann diagnostichează ciudata neputinţă naţională care face să fie atât de greu pentru Statele Unite să acţioneze efectiv pentru promovarea ordinii mondiale. Complexitatea lumii provoacă în mod special Statele Unite din cauza unui ansamblu dezarmant de atitudini care derivă din „stilul naţional" american (o funcţie a trecutului şi principiilor Americii) şi de la instituţiile guvernamentale americane. Problema instituţională principală ţine de dispersarea puterii între şi în cadrul structurii şi birocraţiei guvernamentale. Deficienţele din „stilul" politicii externe sunt reflectate în legalism, încrederea în formule, planificarea pe termen scurt şi conflictul dintre pasivitate şi activism.

În ultima parte a cărţii, Hoffmann susţine că Statele Unite ar trebui să efectueze o retragere discretă din Europa, care ar permite apariţia unei „Europe europene", integrată conform principiilor confederale şi protejată de umbrela nucleară franco-britanică cu garanţii americane şi sovietice. Programul este, în mod esenţial, proiectul gaullist al Europei. În afară de favorizarea instituirii unei Europe relativ independente, acesta ar elibera resursele americane pentru proiecte mai urgente, cum ar fi restricţionarea Chinei. Hoffmann pledează împotriva bizuirii peste măsură pe forţa militară ca instrument al politicii, dar admite că, în absenţa acesteia, este foarte probabil ca forţe revoluţionare să submineze ordinea internaţională. Pe scurt, cartea este un apel adresat Statelor Unite de a se adapta la un sistem internaţional din ce în ce mai „multiierarhic" şi de a permite Europei de Est şi de Vest să iasă din războiul rece ca părţi ale unei entităţi politice unite.

Hoffmann îşi reînnoieşte apelul în următoarea sa carte, *Primacy or World Order* (1978). El face distincţie între două cicluri ale politicii externe americane după 1945, ciclul războiului rece (1945-1968) şi ceea ce el numeşte ciclul Kissinger (1968-1976). Hoffmann este în mod special critic la adresa fostului său coleg de la Harvard, acuzându-l că a eşuat în a-l scoate pe Gulliver din încurcăturile din străinătate şi că a introdus un set de dogme realiste, a căror aplicare ar fi limitată într-o lume a interdependenţei în creştere, în care relaţiile economice sunt la fel de importante ca şi cele militare. Contradicţiile din diplomaţia lui Kissinger apar din prăpastia dintre noţiunile abstracte ale cerinţelor echilibrului de putere şi realitatea geopolitică. Stanley Hoffmann susţine că diplomaţia lui Kissinger s-a bazat pe iluzia că Statele Unite ar putea să beneficieze atât de primatul internaţional cât şi de ordinea mondială, în timp ce, pentru Hoffmann, ele sunt obiectul unui schimb reciproc (*trade-off*). El îi îndeamnă (încă o dată) pe politicienii Statelor Unite să îşi poarte rivalitatea cu Uniunea Sovietică la niveluri benigne de paritate şi să abandoneze orice încercare de a realiza ordinea mondială pe bazele controlului imperial.

Cea de-a treia carte importantă a lui Hoffmann despre politica externă americană, *Dead Ends* (1983), continuă să dezvolte teme familiare din scrierile autorului: complexitatea în creştere a sistemului internaţional, cerinţele şi oportunităţile interdependenţei globale, natura multidimensională şi de neînlocuit a puterii, utilitatea limitată a forţei militare, declinul relativ al Statelor Unite, slăbiciunea diplomaţiei americane şi nevoia unei strategii „variate" în raport cu Uniunea Sovietică. Dar, în centrul cărţii, o colecţie revizuită a mai multor eseuri, Hoffmann reia ideea sa că politica externă a lui Kissinger, Carter şi, în mod special, a lui Reagan a dus la o serie de situaţii fără ieşire (*dead ends*). În vreme ce marele plan al lui Kissinger a suferit din cauza inevitabilei diluări a pretenţiei de hegemonie, Carter a înţeles că difuziunea puterii înspre noi actori insistenţi în a se afirma şi în a respinge dependenţele neocoloniale a creat o lume în care un *leadership* „fără hegemonie" ar fi singurul rol posibil de jucat de America. În plus, Hoffmann aprobă accentuarea timpurie de către Carter a unor chestiuni globale de perspectivă, cum ar fi drepturile omului, proliferarea nucleară, vânzările de armament şi legislaţia maritimă, şi creditează respectiva administraţie apreciind că „această lume din ce în ce mai complexă nu ar putea fi nici condusă de superputeri, nici redusă la relaţiile dintre ele".[4] Dar, în nerăbdarea sa de a reduce impactul tradiţionalei obsesii americane privind comunismul, administraţia Carter nu a oferit niciodată o strategie de abordare a Uniunii Sovietice. Această omisiune a constituit „gaura din gogoaşă" a concepţiei lui Carter despre ordinea mondială. Ea nu a reuşit „să comunice … care activităţi sovietice erau intolerabile şi care erau compatibile cu concepţia Washingtonului despre competiţia mondială, [şi nu a reuşit] să îşi integreze excelentele intuiţii şi ipoteze într-o strategie".[5] În cel mai critic eseu al cărţii, Hoffmann îl ridi-

culizează pe Reagan pentru încercarea sa periculoasă de a recrea o strategie globală de îngrădire (*containment*) care, încă o dată, ar reduce lumea la o confruntare ideologică şi militară între superputeri şi pentru ciudata sa pretenţie că Statele Unite aproape îşi pierduseră voinţa de a-şi folosi puterea. În 1983, Hoffmann a susţinut că nostalgia lui Reagan faţă de lumea anilor '50 ar duce la o altă fundătură – aliaţi înstrăinaţi, o spirală a înarmării şi o Uniune Sovietică îndârjită.

Ei bine, desigur că Hoffmann a înţeles greşit ultima chestiune, pentru că Uniunea Sovietică a capitulat. Dar sfârşitul războiului rece şi succesul pe termen scurt al administraţiilor Reagan/Bush în a-i pune capăt (pe care însă nici ei nu l-au anticipat mai mult decât Stanley Hoffmann) nu au invalidat argumentele lui Hoffmann şi nici nu au diminuat din aprecierea înţelepciunii mai largi a comentariilor sale cu privire la politica externă americană extinsă asupra ultimilor treizeci de ani. Spre deosebire de fostul său coleg, Henry Kissinger, Hoffmann nu a căutat niciodată să joace un rol important în formularea activă a politicii externe americane, preferându-l pe cel al unui critic preocupat de orientările generale ale acesteia.

La sfârşitul anilor '70 şi începutul anilor '80, pe lângă comentariile la adresa politicii externe americane, Hoffmann şi-a îndreptat atenţia în mod critic către dificultăţile şi potenţialul de reconciliere a abordărilor realiste în relaţiile internaţionale cu cerinţele eticii şi moralităţii liberale. Cea mai vestită carte a sa pe această problemă este *Duties Beyond Borders: On The Limits and Possibilities of Ethical International Politics* (1981). Această lucrare constă din cinci eseuri, prezentate pentru prima dată în 1980, în cadrul cursurilor Frank W. Adams de la *Syracuse University*. Hoffmann a exprimat îngrijorări care au fost ignorate ca fiind periferice sau chiar nepotrivite de către unii realişti şi care au fost adesea manevrate pe un tipar „utopist" de către liberali.

În principal, el analizează trei chestiuni care s-au dovedit a fi sursa atâtor dezbateri între realişti şi liberali: folosirea forţei, drepturile omului şi justiţia distributivă. Prima este concentrată în primul rând asupra războiului, mai ales printr-o examinare a lucrării *Just and Unjust Wars* a lui Michael Walzer şi a criticilor acesteia. El aprofundează spinoasa problemă a criteriilor morale pe care oamenii de stat le-ar putea aplica în luarea deciziilor care presupun aplicarea forţei. În ceea ce priveşte cea de-a doua temă, drepturile omului, Hoffmann furnizează o impresionantă listă de capcane pentru orice definiţie universală a drepturilor omului şi recunoaşte dificultăţile promovării lor ca valori explicite în politica externă:

> „Structura mediului internaţional, care limitează posibilităţile acţiunilor morale, conflictele sistemelor de valori, ce au drept consecinţă dezacorduri tăioase asupra concepţiilor privind drepturile omului şi asupra priorităţilor, dificultăţile aprecierii şi evaluării, toate sunt aici evidente şi duc la eşecuri repetate sau la confruntări ori la utilizări deformate ale chestiunii drepturilor omului în scopuri legate de ostilităţi politice din ţară sau din străinătate."[6]

În ciuda acestor probleme, Hoffmann afirmă că Statele Unite nu ar fi oneste faţă de concepţia despre sine dacă nu ar promova drepturile omului şi susţine o politică a internaţionalismului liberal. În acelaşi timp, avertizează că o asemenea politică trebuie să coexiste cu conştientizarea faptului că, punând accentul pe drepturile civile şi politice ale omului, pe costul drepturilor sociale şi economice, poate să apară adesea drept neocolonialism, dar sub altă înfăţişare.

De la sfârşitul războiului rece, Hoffmann a continuat să publice în mare măsură pe temele care l-au preocupat timp de mai bine de 30 de ani în calitate de cercetător în relaţii internaţionale. Aceste teme includ posibilitatea de a construi o ordine mondială liberală într-un mediu pluralist, anarhic, responsabilităţile Statelor Unite ca superputere conducătoare a lumii, impasurile teoriei relaţiilor internaţionale şi, de asemenea, statalitatea americană.

Personal, nu sunt un mare admirator al lucrărilor lui Hoffmann, chiar dacă argumentele lor au reprezentat fundamentul acestui rezumat al operei sale. Cărţile sunt prea lungi şi conţin prea des nenumărate referiri la linii de direcţionare a politicii, ale căror conexiuni cu temele principale ale lucrărilor sunt mai puţin clare. Pe de altă parte, eu îl văd ca fiind cel mai fin eseist în studiul relaţiilor internaţionale şi al politicii externe americane din acest secol. Două volume cu eseurile sale sunt disponibile. Primul a fost publicat în 1965 şi constă dintr-un număr de prelegeri revizuite pe problema războiului şi a păcii, prelegeri ţinute la Harvard şi Geneva la începutul anilor '60, iar al doilea, sugestiv intitulat *Janus and Minerva*, a fost publicat în 1987. Ca întreg, ele reprezintă un corp de gândire în relaţiile internaţionale care este remarcabil de consistent, chiar aşa cum s-a dezvoltat de-a lungul anilor. Ele sunt, cred, lecturi necesare oricărui cercetător al relaţiilor internaţionale. Eseul său despre Kant şi Rousseau rămâne neîntrecut ca analiză comparativă a acestor teoreticieni clasici ai domeniului, iar cele despre limitele realismului în teoria relaţiilor internaţionale sunt şi astăzi la fel de relevante ca atunci când au fost scrise, la sfârşitul anilor '50 şi în anii '60. La finele secolului al XX-lea,

Hoffmann rămâne „un nefericit Sisif“ al domeniului. El însuşi comenta recent:

> „Tensiunea dintre moralitate şi politică va dăinui veşnic – pentru că moralitatea se află întotdeauna în război nu numai cu interesele egoiste sau asociale, ci şi cu dorinţa de putere şi dominaţie. În lumea relaţiilor internaţionale, aceasta va fi o luptă istovitoare. Albert Camus a vrut să ne imaginam un Sisif fericit. În afacerile internaţionale, acest lucru pur şi simplu nu este posibil.“[7]

Note

1. A se vedea lucrarea lui Stanley Hoffmann, „Hedley Bull and His Contribution to International Relations“, în *International Affairs*, nr. 62, 1986, p. 179-195.
2. Stanley Hoffmann, „A Retrospective“, în lucrarea autorilor Joseph Kruzel şi James N. Rosenau (ed.), *Journeys Through World Politics: Autobiographical Reflections of Thirty-Four Academic Travellers*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989, p. 269.
3. Stanley Hoffmann, *Gulliver's Troubles, Or, The Setting of American Foreign Policy*, New York, McGraw-Hill, 1968, p. xiii.
4. Stanley Hoffmann, *Dead Ends: American Foreign Policy in the New Cold War*, Cambridge, Massachusetts, Ballinger, 1983, p. 69.
5. *Ibid*., p. 73-74.
6. Stanley Hoffmann, *Duties Beyond Borders: On the Limits and Possibilities of Ethical International Politics*, Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1981, p. 95.
7. Stanley Hoffmann, „Democracy and Society“, în *World Policy Journal*, nr. 12, 1995, p. 39.

Consultaţi de asemenea în această lucrare Aron, Kennan, Kissinger, Morgenthau şi Walzer.

Principalele lucrări ale lui Stanley Hoffmann

„International Relations: the Long Road to Theory“, în *World Politics*, nr. 11, 1959, p. 346-377.

Contemporary Theory in International Relations, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, I960.

The State of War: Essays on the Theory and Practice of International Politics, New York, Pall Mall Press, 1965.

„Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-State and the Case of Western Europe“, în *Daedalus*, nr. 3, 1966, p. 862-913.

Gulliver's Troubles, Or, The Setting of American Foreign Policy, New York, McGraw-Hill, 1968.

Decline or Renewal?: France Since the 1930's, New York, The Viking Press, 1974.

Primacy or World Order: American Foreign Policy Since the Cold War, New York, McGraw-Hill, 1978.

Duties Beyond Borders: On the Limits and Possibilities of Ethical International Politics, Syracuse, New York, Syracuse University Press, 1981.

The Mitterrand Experiment: Continuity and Change in Modern France (publicată împreună cu George Ross şi Sylvia Malzacher), New York, Oxford University Press, 1987.

Janus and Minerva: Essays in the Theory and Practice of International Relations, Boulder, Colorado, Westview Press, 1987.

„A Retrospective“, în Joseph Kruzel şi James N. Rosenau (ed.), *Journeys Through World Politics: Autobiographical Reflections of Thirty-Four Academic Travellers*, Lexington, Massachusetts. Lexington Books, 1989, p. 263-278.

„International Society“, în J. D. B. Miller şi R. J. Vincent (ed.), *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1990, p. 13-37.

The New European Community: Decision-Making and Institutional Change (publicată împreună cu Robert O. Keohane), Boulder, Colorado, Westview Press, 1991.

After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991, (publicată împreună cu Robert O. Keohane), Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1993.

„The Crisis of Liberal Internationalism“, în *Foreign Policy*, nr. 98, 1995, p. 159-177.

World Disorders, Oxford, Rowman & Littlefield, 1998.

Lecturi suplimentare

Miller, Lynda B., „America, Europe, and the International System“, în *World Politics*, nr. 21, 1969, p. 315-411.

Miller, Lynda, B. şi Smith, Michael, J., *Ideas and Ideals: Essays on Politics in Honour of Stanley Hoffmann*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1993; cuprinde o bibliografie completă a operelor lui Stanley Hoffmann.

RICHARD ROSECRANCE

În 1986, când o preocupare internaţională majoră o constituiau programul *Star Wars* al lui Ronald Reagan şi riscurile pe care acesta le prezenta de a transforma războiul rece într-unul fierbinte, Richard Rosecrance a publicat *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*. În această lucrare susţine că preocupările geopolitice clasice privind teritoriul şi puterea militară, care datau de la pacea de la Westphalia, la finele războiului de treizeci de ani (1648), simbolizând trecerea de la epoca medievală la cea modernă, deveniseră – în cele din urmă – aproape demodate. În ciuda excepţiilor-cheie, Uniunea Sovietică şi Statele Unite, comerţul luase locul expansiunii teritoriale şi puterii militare, susţine Rosecrance, drept cale spre prestigiul internaţional, putere şi bogăţie. Echilibrul comerţului înlocuia echilibrul puterii. Ceea ce părea a fi o frază de roman la jumătatea anilor '80 a devenit, o dată cu sfârşitul războiului rece, un adevăr larg acceptat. În anii '90, Rosecrance a continuat să dezvolte şi să aplice ideile pe care le prezentase în 1986, construindu-şi în continuare teza şi cercetând implicaţiile ei pentru pace şi democraţie în secolul al XXI-lea.

Desigur, fraza nu era în întregime inedită, din moment ce Norman Angell făcuse afirmaţii foarte asemănătoare în anii de la începutul acestui secol. Oricum, spre deosebire de Angell, Rosecrance scrie de la un nivel de complexitate teoretică ce reflectă interesul său academic permanent în dezvoltarea teoriei relaţiilor internaţionale şi, în mod special, pe direcţia relaţiei politicii interne cu politica externă. În acelaşi timp, Rosecrance are abilitatea de invidiat (pe care o împarte cu Norman Angell) de a scrie pentru un public general informat la fel de bine ca şi pentru colegii specialişti din domeniul relaţiilor internaţionale. În timp ce Angell a fost jurnalist, Rosecrance şi-a petrecut cea mai mare parte a carierei în mediul academic, deşi a ajuns în acesta după ce, mai întâi, a trecut prin Departamentul de Stat, la Consiliul de Planificare Politică. În prezent este profesor de relaţii internaţionale în Departamentul de Ştiinţe Politice al Universităţii California din Los Angeles şi, totodată, director al Centrului pentru Relaţii Internaţionale al acesteia. Deşi Rosecrance predă şi scrie acum la universitatea pe care a absolvit-o în 1952, el a mai predat la câteva universităţi americane. I s-a acordat masterul în 1954 la *Swarthmore College* şi şi-a încheiat teza de doctorat în 1957, la Harvard. Înainte de a ocupa poziţia actuală, Rosecrance a fost ani buni profesor de politici internaţionale şi comparative la Universitatea Cornell.

Rosecrance şi-a creat reputaţia în domeniu în anii '60 şi la începutul anilor '70 cu lucrarea sa despre teoria sistemelor. A combinat cunoştinţele sale vaste de istorie a statalităţii europene din secolul al XVIII-lea cu modelele explicative abstracte pentru a lămuri comportamentul statal şi stabilitatea diferitelor sisteme istorice. A publicat *Action and Reaction in World Politics* în 1963 şi, un deceniu mai târziu, *International Relations: Peace or War?* (1973). Aceasta din urmă reia analizele istorice din lucrările anterioare şi le dezvoltă pe marginea cercetărilor acestora cu privire la adoptarea politicilor externe. În *Action and Reaction* Rosecrance este preocupat de evoluţia pe termen lung din domeniul relaţiilor internaţionale şi de modul în care schimbările fundamentale, atât din natura statelor cât şi din mediul internaţional, au afectat natura relaţiilor dintre state. Aceste teme au fost dezvoltate de-a lungul carierei sale şi sunt reflectate în lucrările privind interdependenţa, echilibrul de putere, adecvarea teoriilor existente şi dinamica epocii de după războiul rece.

În prima sa carte, Rosecrance împarte istoria din 1740 până în prezent (aproximativ la începutul anilor '60) în nouă sisteme istorice. În general foloseşte izbucnirea unui război pentru a marca sfârşitul unui sistem şi începutul altuia. Spre deosebire de cei care întrebuinţează termenul de „sistem" pentru a se referi la un proces continuu de relaţii politice la nivel internaţional, Rosecrance se referă la ceea ce s-ar putea numi „constelaţiile diplomatice", la modelele de putere şi relaţii diplomatice care caracterizează o perioadă istorică dată. Schimbări importante în aceste modele, adesea însoţite de conflict, indică dezvoltarea unui nou sistem. În medie, fiecare sistem durează doar câte două decenii.

Rosecrance pretinde că stabilitatea oricărui sistem este determinată de relaţia dintre patru variabile majore sau „determinanţi". Interesant este că trei dintre aceştia s-ar referi la acţiunile statelor care alcătuiesc sistemul. Aceştia sunt *direcţia* pe care grupurile conducătoare o dau politicii externe (şi compatibilitatea acestor direcţii şi a obiectivelor între state), gradul de *control* al elitelor în ceea ce priveşte politica externă a propriilor state şi *resursele* („capacităţile persuasive, cantitatea resurselor mobilizabile şi viteza mobilizării") care pot fi folosite în sprijinul politicii externe. Dintre aceşti factori determinanţi, Rosecrance susţine că al doilea este crucial în explicarea stabilităţii sistemice. Patru dintre cele nouă sisteme s-au aflat în „dezechilibru" când au intervenit schimbări majore privind securitatea poziţiei elitelor naţionale, sugerând că acestea din urmă încearcă adesea să-şi fortifice poziţiile printr-un comportament agresiv în sistemul internaţional. Oricum, la o analiză finală, stabilitatea oricărui sistem în parte depinde cel mai mult de cel de-al patrulea factor, *capacitatea* me-

diului de a absorbi sau a bloca obiectivele statelor. În schimb, capacitatea poate fi analizată în termenii jocului dintre forţele *regulatoare* (acţiuni preventive directe împotriva politicilor dezintegratoare pentru sistem) şi factori mai degrabă pasivi din mediu.[1]

Argumentul lui Rosecrance din anii '60 şi de la începutul anilor '70 este o provocare directă adresată realismului structural, potrivit căruia sistemul internaţional poate fi tratat mai degrabă ca o entitate separabilă de interacţiunile dintre statele care îl compun decât ca o reţea de legături între actorii subsistemului. Potrivit lui Rosecrance, nu este posibil să izolezi politica internă de cea externă în evaluarea stabilităţii sistemice. Acţiunile la scara întregului sistem sunt aduse în discuţie doar ca răspuns la iniţiativele politice ale statelor membre. În *Action and Reaction*, Rosecrance lasă foarte puţină îndoială asupra faptului că principalele cauze ale comportamentului din politica externă se află în interiorul politicii interne. Instabilitatea internaţională serioasă şi revoluţia rezultă din incapacitatea sistemului internaţional existent de a face faţă turbulenţelor generate de cauze localizate în interiorul statelor. Astfel, pe de o parte, războaiele anilor 1792-1815 pot fi explicate prin încercarea de a exporta ideologia internă a Franţei revoluţionare şi napoleoniene, iar, pe de altă parte, prin nevoia regimurilor conservatoare de a-şi proteja sau restaura poziţiile interne.[2]

Similar, avântul naţionalismului şi războaiele de unificare naţională, care au destabilizat Europa mijlocului de secol al XIX-lea şi au dus la prăbuşirea definitivă a concertului Europei, au provenit din încercările încununate de succes ale elitelor conservatoare de a-şi întrece oponenţii liberali în lupta internă pentru putere politică. Liberalii folosiseră democraţia pentru a aduna poporul împotriva regimului conservator, dar conservatorii şi-au recâştigat sprijinul făcând apel la naţionalism şi combinând, în acest mod, tradiţionalismul şi democraţia. Capacitatea ambientală a sistemului din Europa a fost limitată de lipsa unui teritoriu deschis, iar rezultatul a constat într-o multitudine de conflicte necontrolate. Marea epocă a imperialismului secolului al XIX-lea, care a început să se dezvolte după colapsul concertului Europei, a fost direct asociată acesteia. În Europa, Bismarck a reorganizat o formă a concertului sub dominaţia Germaniei ca garant unilateral. Însă aceasta s-a petrecut prin continuarea controlului politic naţionalist-conservator şi pe un fundal de nelinişte politică şi socială generală. Chiar şi atunci când mai multe guverne liberale au dobândit puterea, precum în Marea Britanie sau Franţa, ele nu s-au putut menţine în această poziţie decât satisfăcând aşteptările naţionaliste. În acelaşi timp, mediul internaţional a oferit teritorii vaste spre a fi cucerite în afara Europei, pe continent expansiunea fiind îngreunată de ascensiunea populaţiilor „naţionale" dornice să apere integritatea teritorială a statelor „lor". Rosecrance susţine că aceasta ar fi cauza fundamentală a expansiunii imperiale europene. Pentru că, de îndată ce toate noile teritorii extraeuropene care puteau fi cucerite au fost ocupate, aceste antagonisme naţionale reciproce, apărute iniţial în interiorul statelor, s-au întors împotriva Europei, ducând, până la urmă, la primul război mondial. În cartea sa mai recentă şi ca răspuns la critica potrivit căreia exagerase gradul în care stabilitatea internaţională depindea de variabilele interne, Rosecrance modifică forţa argumentelor sale anterioare. El admite că nu există nici o legătură concludentă între revoluţia internă şi violenţa şi instabilitatea internaţională, dar îşi menţine ideea de bază conform căreia prima va tinde să le promoveze pe cele din urmă şi că imperialismul din secolul al XIX-lea este un exemplu clasic pentru cât de strânsă este legătura dintre politica internă şi cea internaţională.[3]

În timpul anilor '70 şi '80, Rosecrance şi-a reorientat interesul şi a început să studieze gradul până la care se schimba mediul internaţional şi consecinţele unei asemenea schimbări asupra politicii externe americane. Argumentele din *The Rise of the Trading State* au rezultat în parte din examinarea de către Rosecrance a datelor empirice cu privire la măsura în care statele devin mai interdependente în relaţiile internaţionale şi a variatelor interpretări ale acestor date realizate de realişti şi liberali spre sfârşitul anilor '70. El a crezut că datele în sine erau ambigue. Existau unele dovezi că statele deveneau mai „interconectate" în identificarea unor mişcări comune în creştere în dinamica unor factori precum preţurile într-un anumit număr de ţări. Rosecrance a cercetat măsura în care variaţiile preţurilor la vânzările angro, preţurile pentru consumatori, ratele dobânzilor şi ale salariilor au demonstrat similitudini între economiile industriale majore din 1890 până în 1975. Au fost stabilite asemănări în variaţii prin corelarea indicilor celor patru factori şi Rosencrance a descoperit că nici realiştii, nici liberalii nu aveau dreptate. Dovezile erau amestecate, sugerând atât discontinuităţi abrupte între fazele de creştere economică, cât şi diminuarea interconectării pe parcursul ultimului secol.[4] În 1981, într-o recenzie critică la Keneth Waltz, Rosecrance a susţinut că sistemul internaţional nu poate fi înţeles doar cu uneltele analitice ale realismului sau ale liberalismului; este nevoie de amândouă.

> „Studiul viitor al politicilor internaţionale va trebui să ţină seama de eşecul fiecăruia. Puterea şi [numărul marilor puteri] nu sunt criterii suficiente nici ale politicii şi nici ale stabilităţii internaţionale. În schimb, politica internaţională există într-un continuum care se întinde

de la formularea structurală extremă a lui Waltz, în care toate unităţile sunt omogene, la un capăt, până la o altă formulare extremă, în care toate unităţile sunt eterogene, la celălalt capăt. Nici una nu este prin ea însăşi suficientă şi nici una, asemenea modelului concurenţei pure din economia politică abstractă, nu se aplică în mod consistent. Cele mai multe cazuri se găsesc spre mijlocul unui continuum."[5]

Cinci ani mai târziu, Rosecrance şi-a publicat cea mai cunoscută carte, *The Rise of the Trading State*. În ea, el respinge cadrul explicativ monist de studiu al relaţiilor internaţionale. În schimb, propune o abordare „dualistă", sugerând că sistemul internaţional este caracterizat de prezenţa a două lumi, „lumea politico-militară" (*military-political world*) şi „lumea comercială" (*trading world*).

Parţial, Rosecrance s-a inspirat din experianţa Japoniei. În prima jumătate a secolului al XX-lea, Japonia s-a afirmat ca stat politico-militar, ducând politici mercantiliste de expansiune teritorială în Asia, care au fost depăşite (sau regularizate, ca să folosim un termen din opera de început a lui Rosecrance) abia după un război mondial foarte distrugător. În contrast, din 1945, Japonia a devenit un stat comercial, bazându-se pe comerţ şi pe specializare în cadrul diviziunii globale a muncii pentru a genera bunăstare şi creştere economică. Asemenea lui Angell în prima decadă a secolului al XX-lea, Rosecrance sprijină o versiune a liberalismului comercial, deşi, spre deosebire de primul, el nu concluzionează că interdependenţa va triumfa inevitabil asupra logicii teritorialităţii. În orice caz, pentru echilibru, el sugerează că viitorul relaţiilor internaţionale va fi caracterizat de o schimbare în ceea ce priveşte priorităţile statelor, de la logica întrecerii militare la cea a comerţului şi a interdependenţei.

Motivaţia unei asemenea schimbări este foarte simplă şi poate fi înţeleasă din perspectiva ideii de alegere raţională. În era nucleară, costurile expansiunii teritoriale şi ale apărării militare au crescut exponenţial, în timp ce beneficiile s-au diminuat. De la al doilea război mondial, beneficiile din comerţ au crescut în raport cu costurile, iar acele state (precum Japonia) care înţeleg avantajele acestuia beneficiază de ele pe seama unor state ca SUA şi Uniunea Sovietică. Mai mult, cum războiul a devenit mai costisitor şi mai periculos, sprijinul intern acordat militarismului şi cheltuielilor ridicate pentru apărare s-a micşorat. În final, din 1945, tendinţa anterioară spre un număr cât mai mic de state în sistemul internaţional s-a inversat. Din Evul Mediu până la sfârşitul secolului al XIX-lea, numărul statelor din Europa s-a micşorat de la aproape 500 la puţin peste 25. Dar, după cel de-al doilea război mondial, când imperiile europene s-au prăbuşit în sfârşit şi decolonizarea a început cu paşi repezi, numărul statelor

din toată lumea a crescut la aproape 150, la mijlocul anilor '60. Desigur, după războiul rece şi după colapsul Uniunii Sovietice, au rămas, în prezent, 187 de state membre ale Naţiunilor Unite, iar acest număr s-ar putea ridica la 200 în primii ani ai secolului al XXI-lea. În acest context, comerţul dintre state devine crucial pentru supravieţuirea acestora. În replica dată acelora care au susţinut că predicţii la fel de optimiste cu privire la consecinţele paşnice ale comerţului spre sfârşitul secolului al XIX-lea nu au prevenit primul război mondial, Rosecrance susţine că logica sistemului comercial este astăzi mult mai puternică decât a fost vreodată. Deşi nu face abstracţie de posibilitatea unui război nuclear între coloşii sistemului internaţional, aşa-zisele „superputeri", el susţine că aceştia sunt capabili de schimbare şi se pot adapta cerinţelor statului comercial.

Cartea-cheie a lui Rosecrance a fost publicată cât Reagan era încă la putere. Gorbaciov nu începuse să îşi lanseze politicile sale de *perestroika* şi *glasnost* şi mulţi observatori se temeau că „al doilea război rece", cel al anilor '80, s-ar putea încheia cu un holocaust nuclear. Dacă a fost ceva ce a legitimat analiza lui Rosecrance, acestea au fost evenimentele din ultimul deceniu. Numărul statelor a continuat să crească şi atât Rusia cât şi China încearcă din răsputeri să se alăture sistemului comercial capitalist, din care au fost excluse în cea mai mare parte a erei războiului rece. Colapsul competiţiei ideologice dintre comunism şi capitalism a fost înlocuit de hegemonia pieţei mondiale ca unică civilizaţie la sfârşitul secolului al XX-lea.

În scrierile sale mai recente, Rosecrance susţine că acum ne aflăm în epoca „statului virtual". Deşi procesul nu este universal şi în timp ce ţările cel mai puţin dezvoltate se bazează încă pe pământ pentru a produce provizii alimentare şi recolte pentru export, capitalul, munca şi informaţia sunt factori ai producţiei mai mobili decât oricând înainte. În acest mediu, statele dezvoltate mai degrabă ar concura pe piaţa mondială decât să asimileze teritorii. „Statul virtual" este unul care nu încearcă să îşi mărească propria capacitate productivă bazându-se pe teritoriu. În schimb, ca şi conducerea unei corporaţii imense, el investeşte în servicii şi oameni mai degrabă decât să concentreze costisitoare capacităţi de producţie şi contractează alte funcţii cu statele specializate în ele. La fel de bine el poate avea rolul de gazdă pentru capitalul şi munca altor state. Pentru a promova creşterea economică, statul virtual se specializează în servicii tehnice moderne şi de cercetare, obţinându-şi veniturile nu doar din producţia cu valoare adăugată înaltă, ci şi din servicii de design, marketing şi finanţare.

Deşi Rosecrance continuă să susţină că versiunea sa asupra liberalismului comercial va domina relaţiile internaţionale în viitor, el nu con-

ştientizează continuitatea lumii politico-militare şi nevoia de o anumită „regularizare“ a noului sistem internaţional apărut din războiul rece. El afirmă că există încă necesitatea unei versiuni a concertului [Europei, n. trad.] specific secolului al XIX-lea. Astăzi, Statele Unite, Rusia, China, Japonia şi Uniunea Europeană trebuie să coopereze pentru a asigura stabilitatea sistemului. Progresul nu vine automat, echilibrul de putere nu este un sistem „autoregulator“, iar dinamica proprie capitalismului global este posibil să favorizeze inegalitatea dintre (şi în interiorul) statelor, cel puţin pe termen scurt. Orice coaliţie a statelor poate fi susţinută doar pe baza a trei principii: „implicarea tuturor, consensul ideologic şi renunţarea la război şi la expansiunea teritorială, oferind prioritate maximă dezvoltării liberal-democratice şi economice“.[6] În lipsa consensului asupra unor astfel de principii, consecinţele benigne ale noului sistem nu se pot materializa, Rosecrance fiind conştient că există o tensiune inerentă între cerinţele liberalismului comercial din anii ’90 şi perspectivele liberalismului democratic. În statele virtuale de succes, cerinţele tradiţionale ale democraţiilor avansate – cheltuieli guvernamentale ridicate, deficite mari şi mai multe ajutoare sociale – trebuie să fie subordonate cerinţelor pieţei internaţionale – inflaţie scăzută, productivitate în creştere, monedă puternică şi forţă de muncă flexibilă şi calificată. Instabilitatea socială care a însoţit recentul colaps al mai multor monede asiatice stă mărturie pentru dificultăţile reconcilierii cerinţelor creşterii economice cu cele ale participării politice.

În ciuda acestor dificultăţi, Rosecrance rămâne convins că sistemul internaţional contemporan poate fi stabil. Pe lângă necesitatea reglementării internaţionale pentru a se face faţă problemelor complexe ale tranziţiei de la un sistem la altul, el a scris foarte mult despre nevoia ca Statele Unite să se adapteze imperativelor schimbării. În 1976, Rosecrance a publicat o carte, intitulată *America as an Ordinary Country,* în care a susţinut că de la Statele Unite nu ar trebui să se mai aştepte să îşi asume responsabilităţi deosebite în cadrul sistemului internaţional. SUA trebuiau să devină un stat „obişnuit“, al cărui declin relativ îi impunea să joace rolul de echilibrare a sistemului internaţional mai degrabă decât pe cel al statului pe care toţi ceilalţi să îl privească drept lider. În 1990, a publicat *America’s Economic Resurgence*, o largă examinare a modurilor în care Statele Unite trebuie să-şi reformeze politica internă şi externă, în mod special în ceea ce priveşte Japonia, dacă vor să profite de schimbarea sistemului internaţional în secolul următor.

Note

1. Richard Rosecrance, *Action and Reaction,* în *World Politics: International Systems in Perspective*, Boston, Little, Brown, 1963, p. 79-93.
2. *Ibid.*, p. 236-239.
3. Richard Rosecrance, *International Relations: Peace or War?*, New York, McGraw-Hill, 1973, p. 33-36.
4. Richard Rosecrance, Arthur Stein şi Alan Alexandroff, „Whither Interdependence?“, în *International Organisation*, nr. 31, 1977, p. 425-472.
5. Richard Rosecrance, „International Theory Revisited“, în *International Organization*, nr. 35, Autumn 1981, p. 713.
6. Richard Rosecrance, „A New Concert of Powers“, în *Foreign Affairs*, nr. 71, Spring 1992, p. 75.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Angell, Keohane şi Waltz.

Principalele lucrări ale lui Richard Rosecrance

Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective, Boston, Little, Brown, 1963.

„Bipolarity, Multipolarity and the Future“, în *Journal of Conflict Resolution*, nr. 10, 1966, p. 314-327.

Defence of the Realm: British Strategy in the Nuclear Epoch, New York, Columbia University Press, 1967.

International Relations: Peace or War?, New York, McGraw-Hill, 1973.

America as an Ordinary Country: U.S. Foreign Policy and Future (Ed.), Ithaca, New York, Cornell University Press, 1976.

„Whither Interdependence?“, în *International Organisation*, nr. 31, 1977, p. 425-472 (împreună cu Arthur Stein şi Alan Alexandroff).

„International Theory Revisited“, în *International Organization*, nr. 35, 1981, p. 691-713.

The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World, New York, Basic Books, 1986.

America’s Economic Resurgence: A Bold New Strategy, New York, Harper & Row, 1990.

„A New Concert of Powers“, în *Foreign Affairs*, nr. 71, 1992, p. 64-82.

„The Rise of the Virtual State“, în *Foreign Affairs*, nr. 75, iul.-aug. 1996, p. 45-61.

The Costs of Conflict: Prevention and Cure in the Global Arena, Oxford, Rowman & Littlefield, 1998 (cu Michael E. Brown).

Lecturi suplimentare

Barry Jones, R. J. and Willetts, Peter (ed.), *Interdependence on Trial*, Londra, Pinter, 1984.

Crawford, Beverly, „The New Security Dilemma Under International Economic Interdependence“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 23, 1994, p. 25-55.

WOODROW WILSON

Expresia „internaţionalism liberal“ (*liberal internationalism*), care a fost etichetată drept „utopism“ sau „idealism“ în anii ’30 şi după al doilea război mondial, s-a bucurat de o renaştere în epoca de după războiul rece. Cel puţin pentru o scurtă perioadă de timp, la începutul anilor ’90, în mod special după războiul din Golf şi după prăbuşirea Uniunii Sovietice şi, de asemenea, a comunismului, multora li se părea că visul ordinii mondiale susţinut de preşedintele Wilson devenea realitate. În special „noua ordine mondială“, anunţată de preşedintele Bush în 1991, se asemăna izbitor cu viziunea asupra stabilităţii internaţionale îmbrăţişată de Woodrow Wilson în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Desigur, în anii ’20 acea viziune a eşuat şi s-ar putea susţine că succesoarea ei de la sfârşitul secolului al XX-lea a dat deja greş în a transforma relaţiile internaţionale dintr-un spaţiu al conflictului într-unul al cooperării. Pentru cei inspiraţi de internaţionalismul liberal din anii ’90 şi de după, soarta încercărilor lui Wilson de a reforma politica mondială în anii ’20 merită încă o analiză serioasă.

Proiectul internaţionalismului liberal este acela de a transforma relaţiile internaţionale în aşa fel încât să se conformeze modelelor de pace, libertate şi prosperitate de care se bucurau democraţiile liberale constituţionale, precum Statele Unite şi Europa de Vest. Robert Keohane face distincţie între trei forme de internaţionalism liberal, care pot fi toate găsite în gândirea şi practica diplomatică a lui Woodrow Wilson. Liberalismul comercial (*commercial liberalism*) promovează schimbul şi comerţul peste graniţele statelor, în credinţa că interdependenţa economică dintre acestea va reduce stimulii pentru folosirea forţei şi va mări costurile unei asemenea atitudini. Potrivit acestei trăsături a doctrinei, diviziunile teritoriale dintre state nu mai devin cauze conflictuale în cazul în care controlul teritorial este disociat de putere. Liberalismul republican (*republican liberalism*) sprijină propagarea democraţiei în rândul statelor pentru ca, astfel, guvernele să devină mai responsabile faţă de cetăţeni şi să le fie mai dificil să promoveze politici care să protejeze interesele elitelor economice şi militare. În anii ’90 s-au lansat dezbateri exhaustive cu privire la măsura în care democraţiile sunt mai paşnice decât statele nondemocratice şi la motivele din spatele pretinsei legături dintre profilul intern al statelor şi politicile externe ale acestora. În fine, liberalismul regulator (*regulatory liberalism*) caută să promoveze domnia legii în relaţiile internaţionale, deopotrivă la nivelul organizaţiilor şi practicilor, care să medieze dilemele de securitate dintre state. Aceasta ar ajuta la atenuarea

anarhiei internaţionale şi ar reduce motivaţiile statelor de a se lansa în comportamente care să le asigure interesele pe termen scurt pe seama celor comune, generale, ale societăţii statelor.[1] Privind în trecut la experienţa preşedintelui Wilson din timpul şi de după primul război mondial, liberalii contemporani sunt mai mult în măsură să evalueze fezabilitatea tuturor acestor forme de internaţionalism liberal decât liberalii acelei vremi.

Woodrow Wilson s-a născut în decembrie 1856 în oraşul Staunton, Virginia. Tatăl său era pastor la biserica prezbiteriană. Familia s-a mutat în Georgia curând după naşterea lui Wilson şi apoi în Carolina de Sud, în 1870. Wilson însuşi s-a alăturat bisericii în 1873 şi s-a înscris la *College of New Jersey* (actuala *Princeton University*) în 1875, unde a studiat istoria şi filozofia. A urmat apoi dreptul la Virginia şi şi-a deschis propriul birou de avocatură în Atlanta, în 1880. Totuşi, afacerea nu a mers aşa cum sperase şi, în 1883, a venit la *John Hopkins University* pentru a începe o carieră în învăţământ. Acolo şi-a scris prima carte, *Congressional Government*, pentru care i s-a acordat doctoratul, în 1886. Şi-a publicat cea de-a doua carte, *The State*, în 1886, iar patru ani mai târziu a fost numit profesor la Princeton, unde a rămas până în 1910. Wilson a avansat repede ca tânăr profesor de ştiinţe politice şi, în 1902, a devenit rectorul universităţii. În toată această perioadă, a fost creştin devotat, luând în mod regulat parte la slujbe şi citind zilnic Biblia.

Wilson a fost ales guvernator al statului New Jersey în 1911 şi a început o serie de reforme radicale, al căror succes l-a dus la Casa Albă, în 1912. Ca guvernator, el a transformat New Jersey dintr-un stat oarecum conservator într-unul progresist. Ca promotoare a democraţiei, administraţia Wilson a dat legi noi, instituind alegerile directe pentru legislativul local, regularizarea utilităţilor publice, legi antitrust pentru combaterea monopolurilor industriale, ca şi reforma sistemului educaţional al statului. Zelul cu care a militat pentru ceea ce el numea *The New Freedom* la nivel naţional l-a adus la preşedenţie în campania din 1912. Odată ales, el a început un program naţional de reforme. Sub conducerea sa, guvernul a votat *Underwood Act* [legislaţia privind tarifele vamale – n. trad.] în octombrie 1913, care a redus taxele pe importuri de la aproape 40% la 25% şi a extins lista bunurilor care puteau fi importate fără taxe. Tot el s-a aflat la originea reformării sistemului bancar şi, de asemenea, a adoptării legislaţiei radicale antitrust pentru prevenirea apariţiei monopolurilor în industria naţională. În 1914, a constituit Comisia Federală a Comerţului, cu puteri extinse, pentru a preveni concurenţa neloială.

În politica externă, Wilson a pus un accent deosebit pe importanţa drepturilor omului, inclusiv pe dreptul la autoguvernare şi pe lipsa de

legitimitate a imperiului formal. De asemenea, el credea că Statele Unite nu aveau nici un interes în perpetuarea practicilor imperialiste europene şi că le revenea un rol-cheie ca mediator al disputelor dintre alte state. Wilson a sprijinit independenţa Filipinelor în 1916 şi a fost chiar gata să folosească forţa pentru a apăra democraţia în Mexic şi pentru a restaura „ordinea“ în Nicaragua şi Haiti. În 1916, trupele americane au ocupat Republica Dominicană şi au trecut-o sub controlul direct al Statelor Unite. Totuşi, Wilson a respins toate formele derivate din *Manifest Destiny** şi expansiunea teritorială. El a crezut că afacerile şi comerţul înlocuiseră anexarea de teritorii ca preocupare principală a Statelor Unite. Dacă avantajele comerţului puteau fi câştigate, atunci controlul formal al teritoriilor nu mai era necesar.

Disponibilitatea lui Wilson de a folosi forţa în America Centrală pentru a asigura guvernări stabile şi împotriva regimurilor dictatoriale nu s-a extins şi la Europa, când a izbucnit războiul, în 1914. El a declarat că Statele Unite vor rămâne neutre şi imparţiale în conflict, din moment ce nu aveau nici un interes într-un război pe care el îl considera consecinţa rivalităţilor imperiale şi a cursei înarmărilor dintre state cu democraţii constituţionale firave. Atâta timp cât puteau continua nestingherite comerţul, Statele Unite se puteau comporta mai degrabă ca un mediator decât ca un participant la conflict. Din nefericire, acest lucru a devenit imposibil după ce submarinele germane au atacat navele americane şi, în 1917, Wilson a cerut Congresului să declare război Germaniei şi aliaţilor ei. Implicarea Statelor Unite în război a contribuit la răsturnarea situaţiei în defavoarea Germaniei, în 1918, şi marele război s-a încheiat în noiembrie.

Reputaţia lui Wilson ca internaţional-liberal se bazează pe marea sa viziune asupra instituirii unui climat de pace în Europa la sfârşitul războiului, ca şi pe rolul său în fondarea Ligii Naţiunilor ca promotor al securităţii colective şi factor de prevenire a apariţiei vreunui alt război. Concepţia sa a fost cuprinsă în celebrele *Fourteen Points* (Cele paisprezece puncte), o serie de principii şi propuneri pe care le-a făcut cunoscute în ianuarie 1918 şi le-a adus la Conferinţa de la Versailles din decembrie:

1. Acorduri deschise de pace, încheiate liber, fără înţelegeri secrete.
2. Libertatea circulaţiei pe mări, cu excepţia apelor teritoriale.
3. Înlăturarea tuturor barierelor economice ale comerţului.
4. Reducerea arsenalului naţional până la cel mai scăzut nivel care să garanteze siguranţa internă.

* Sintagmă utilizată de politicienii americani în anii 1840 pentru a justifica expansiunea teritorială a SUA; misiune, destin istoric – n. trad.

5. Reglementări libere, imparţiale şi fără prejudecăţi ale revendicărilor coloniale.
6. Evacuarea trupelor germane din Rusia şi respectarea independenţei acesteia.
7. Evacuarea trupelor germane din Belgia.
8. Evacuarea trupelor germane din Franţa, inclusiv din contestata regiune Alsacia-Lorena.
9. Retrasarea graniţelor italiene de-a lungul liniilor etnice clar recunoscute.
10. Autoguvernare limitată pentru popoarele Austro-Ungariei.
11. Evacuarea trupelor germane din Balcani şi independenţa popoarelor balcanice.
12. Independenţa Turciei şi autoguvernare restrânsă pentru alte naţionalităţi care trăiau sub dominaţia Imperiului Otoman.
13. Independenţa Poloniei.
14. Crearea unei societăţi generale a naţiunilor prin acorduri specifice scopului de a oferi garanţii reciproce de independenţă politică şi integritate teritorială pentru statele mari şi pentru cele mici în aceeaşi măsură.

Pentru a se asigura că principiile sale erau puse în aplicare la Versailles, Wilson a participat la conferinţă, dar nu a reuşit să se asigure ca în delegaţia de pace să fie incluşi membri ai Senatului Statelor Unite; de asemenea, i-a exclus pe republicani. Wilson s-a întors în Statele Unite la începutul anului 1919, după ce a obţinut acordul internaţional pentru punerea bazelor Ligii Naţiunilor, prima organizaţie internaţională destinată promovării securităţii colective la nivel global. În ciuda atractivităţii, concepţia lui Wilson conţinea un număr de lacune şi nu s-a reuşit să fie aplicată conform dorinţei iniţiatorului.

Principiul securităţii colective presupune o lume a statelor care în general sunt satisfăcute de *statu quo*-ul referitor la distribuirea controlului teritorial. Potrivit principiului, statele nu trebuie să folosească forţa unele împotriva altora, dar sunt obligate să o utilizeze împreună dacă un stat oarecare comite o „agresiune“ împotriva altuia. În mod paradoxal, statele sunt mai probabil în favoarea unui asemenea principiu în cazurile în care el este necesar şi mai degrabă împotrivă dacă presupune să se meargă la război în ajutorul altor ţări. O asemenea situaţie s-a întâlnit în 1919, când costurile umane ale războiului s-au ridicat la cote fără precedent (Germania – 1,8 milioane de morţi; Rusia – 1,7 milioane; Franţa – 1,4 milioane; Marea Britanie – 0,9 milioane; spre comparaţie, au fost ucişi aproximativ 50 000 de americani). Măcelul războiului i-a convins pe

oamenii de stat europeni să subscrie la ideea că pacea este indivizibilă (adică prevenirea războaielor locale este în interesul general al „comunităţii statelor“), dar nu până într-atât încât să-şi sacrifice libertatea deciziei în chestiuni de siguranţă naţională. Gabriel nota:

> „Liga era un organism modest. Nu era o instituţie comparabilă cu Consiliul de Securitate [din structura prezentă a ONU – n. trad.] unde să poată fi luate deciziile comune şi imperative şi nu existau resurse pentru mecanismele de acţiune colectivă. Independenţa suverană a membrilor săi nu era în nici un fel restricţionată, nu exista nici urmă de suprastatalitate … era doar un mecanism de amânare a războiului. Exista multă încredere în dialog, în investigarea şi prezentarea publică a faptelor. Date fiind informaţiile potrivite şi timpul suficient, se spera să înceapă un proces de educaţie şi, de asemenea, se aştepta ca raţiunea să fie victorioasă. Oamenii din lumea întreagă aveau să privească iscoditori peste umerii diplomaţilor în sesiune; opinia publică mondială avea să se facă simţită.“[2]

Din nefericire, o asemenea organizaţie era inadecvată pentru a asigura pacea în Europa sau oriunde în altă parte. Parţial, motivul pentru această situaţie consta în aceea că, în afară de crearea unei noi organizaţii de securitate, oamenii de stat europeni impuneau totodată Germaniei, la Versailles, o pace punitivă, provocându-i nemulţumiri profunde legate de redistribuirile teritoriale bazate pe ideea discutabilă că Germania era exclusiv responsabilă de izbucnirea primului război mondial. Franţa, în mod deosebit, era decisă să utilizeze conferinţa de pace nu ca pe o oportunitate de a pune capăt echilibrului politicii de putere, ci în sensul satisfacerii ambiţiei şi intereselor sale egoiste de a se asigura că Germania va rămâne slabă. Deşi Wilson ar fi fost capabil să prevină dezmembrarea Germaniei la conferinţa de pace, el nu a putut opri pretenţiile aliaţilor asupra unor teritorii ale acesteia, cererea unor despăgubiri imense şi a dezarmării forţate în avantajul puterilor învingătoare. Astfel, acele *Fourteen Points* ale lui Wilson au fost numai selectiv aplicate la Versailles, pentru că învingătorii au refuzat să-şi predea armele unui organism mondial pe care nu-l puteau controla şi au folosit propunerile lui Wilson pentru a-i impune un dictat inamicului învins.

Alte elemente ale concepţiei lui Wilson au fost doar parţial puse în aplicare la conferinţă de aşa-numitele patru mari puteri (Marea Britanie, Franţa, Statele Unite şi Italia). A fost creată o Polonie independentă şi a fost pus în aplicare principiul autodeterminării naţionale în beneficiul Cehoslovaciei, Finlandei şi statelor baltice Lituania, Letonia şi Estonia.

Dar existau probleme semnificative în determinarea scopului şi criteriilor principiului în atât de multe state care conţineau o pluralitate de „naţiuni" diferite. Întrebării asupra a ce constituie o naţiune nu i s-a dat niciodată un răspuns şi obiectivul stabilităţii europene şi al integrităţii teritoriale s-a dovedit imposibil de împăcat cu principiul autodeterminării naţionale. De pildă, deosebirile dintre naţiunile balcanice au fost ignorate în interesul fundării unei Iugoslavii independente, în vreme ce marile puteri şovăiau în a renunţa la posesiunile lor coloniale. Încă o dată, Germania era prădată de propriile colonii din Africa şi Oceanul Pacific, care erau efectiv transferate puterilor aliate ca teritorii sub mandat internaţional, controlate însă de acestea sub variate grade de supraveghere din partea Ligii Naţiunilor. Nu s-a ajuns la nici un acord cu privire la viitorul Rusiei, care la acea vreme era în toiul unui război civil, iar Marea Britanie a refuzat pur şi simplu să ia în discuţie perspectiva independenţei Indiei. O fuziune a noului stat germanofon, Austria, cu Germania a fost exclusă, în ciuda voinţei populare. Tragic, Hitler însuşi a folosit mai târziu limbajul autodeterminării naţionale, în anii '30, pentru a asigura destrămarea Cehoslovaciei şi unificarea tuturor vorbitorilor de limbă germană din Reich.

Confruntat cu toate aceste probleme, Wilson a fost convins că doar dacă Statele Unite se alăturau ligii putea spera să influenţeze viitorul relaţiilor internaţionale într-o manieră compatibilă cu ideile liberale. După ce s-a întors de la Versailles, în 1919, el s-a angajat într-o campanie intensă pentru a se asigura că Senatul nu va respinge Acordul de Pace. Mulţi americani erau însă nepregătiţi să-şi asume obligaţiile internaţionale pe care Actul Fondator al Ligii părea că le reclamă. Deşi Wilson însuşi era convins că primatul american şi trecerea timpului puteau rectifica unele dintre aparentele nedreptăţi ale acordului, Senatul Statelor Unite era în mod deosebit preocupat de ceea ce părea a fi un angajament atotcuprinzător referitor la securitatea colectivă, prevăzut în articolul 10 al Actului Fondator. Acesta obliga statele membre „să respecte şi să apere" integritatea teritorială a altor state, iar Wilson insistase că acest articol era o componentă crucială a organizaţiei. Însă el a părut să contrazică tradiţia izolaţionistă a politicii externe americane, potrivit căreia Statele Unite nu trebuiau niciodată să fie implicate în „alianţe încâlcite" din străinătate, care nu pot fi justificate în raport cu interesul naţional. Timp de mai bine de 200 de ani, Statele Unite se bucuraseră de o separaţie geografică, istorică şi ideologică unică faţă de echilibrului de putere european şi mulţi americani nu înţelegeau de ce nu se puteau întoarce la această stare de lucruri, după câştigarea războiului. Dar Woodrow Wilson nu explicase războiul în termenii echilibrului de putere şi ai nevoii de a îngrădi

Germania. În schimb, insistase în justificarea implicării SUA în război în termenii moralei, sperând să pună capăt războiului pentru totdeauna şi să înlocuiască echilibrul european de putere cu un nou set de proceduri democratice, legale şi universale. Nu a reuşit acest lucru, iar retorica sa a ajutat la garantarea faptului că nu putea atinge nici măcar scopul restrâns al calităţii de membru în Liga Naţiunilor pentru Statele Unite.

Wilson a refuzat din principiu să facă un compromis în privinţa acordului de pace semnat la Versailles. El a crezut că putea apela, peste capul Congresului, la bunul simţ al poporului american şi a fost total intransigent odată angajat în călătorii de-a lungul Statelor Unite, sperând să convingă poporul american de justeţea punctului său de vedere. Şi totuşi nu a reuşit să asigure majoritatea de două treimi cerută de Senat pentru ratificarea tratatului. Republicanii au continuat să insiste asupra clarificării şi modificării articolului 10, considerând că succesul lor la alegerile pentru Congres din 1918 le-a reflectat popularitatea crescândă. Tratatul a eşuat la votul din 19 noiembrie 1919. În Statele Unite, „wilsonism"-ul a devenit un termen asociat abuzului iar „internaţionalismul wilsonian" un sinonim pentru pentru „utopism" în studiul relaţiilor internaţionale pentru următorii 70 de ani. Wilson s-a îmbolnăvit grav în timp ce se afla într-un turneu, ţinând discursuri în sprijinul ligii în octombrie 1919, şi a murit în februarie 1923. În 1920, democraţii au fost clar înfrânţi în alegerile prezidenţiale care l-au adus la putere pe Warren Harding. Statele Unite nu au intrat niciodată în ligă, care astfel nu a reuşit să asigure pacea internaţională. În decembrie 1920, lui Woodrow Wilson i-a fost decernat Premiul Nobel pentru Pace pentru eforturile depuse în căutarea unui acord politic corect pentru încheierea marelui război şi în fundarea Ligii Naţiunilor. Cel de-al doilea război mondial avea să izbucnească după mai puţin de douăzeci de ani.

Note

1. Robert O. Keohane, „International Liberalism Reconsidered", în lucrarea lui John Dunn (Ed.), *The Economic Limits to Modern Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 165-195.
2. Jurg Martin Gabriel, *Worldviews and Theories of International Relations*, Londra, Macmillan, 1994, p. 79.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Angell, Zimmerman şi Doyle.

Principalele lucrări ale lui Woodrow Wilson

George Washington, New York, Harper, 1896.

The State: Elements of Historical and Practical Politics (Revised edition), Boston, Heath, 1898.

A History of the American People, New York, Harper, 1906.

The New Freedom, Londra, Dent, 1916.

Congressional Government: A Study in American Politics (cu o introducere de Walter Lippman), New York, Meridian Press, 1956.

Constitutional Government in the United States, New York, Columbia Unversity Press, 1961.

Woodrow Wilson's Case for the League of Nations, 1923, compilată cu aprobarea sa de către Hamilton Foley, New York, Kraus Reprints, 1969.

The Public Papers of Woodrow Wilson: Authorized Edition, 1925, New York, Kraus Reprints, 1970.

Lecturi suplimentare

Ambrosius, Lloyd E., *Woodrow Wilson and the American Diplomatic Tradition: The Treaty Fight in Perspective*, New York, Cambridge University Press, 1987.

Ambrosius, Lloyd E., *Wilsonian Statecraft: Theory and Practice of Liberal Internationalism During World War I*, Wilmington, Delaware, SR Books, 1991.

Anderson, David D., *Woodrow Wilson*, Boston, Twayne Publishers, 1978.

Bell, Herbert and Clifford, Francis, *Woodrow Wilson and the People*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1968.

Buckingham, Peter H., *Woodrow Wilson: A Bibliography of his Times and Presidency*, Wilmington, Delaware, Scholarly Resources, 1990.

Greene, Theodore P., *Wilson at Versailles*, Boston, Heath, 1957.

Knock, Thomas J., *To End all Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York, Oxford University Press, 1992.

Walworth, Arthur, *Woodrow Wilson*, New York, W. W. Norton, 1978.

ALFRED ZIMMERN

Există două motive, aflate în strânsă legătură, pentru includerea în această carte a lui Sir Alfred Zimmern. Mai întâi, opera sa este un bun exemplu al tipului de „idealism“ care a fost subiectul atât de multor critici din partea unor „realişti“ precum Carr şi Morgenthau în anii ’30 şi ’40. Deşi am susţinut că astfel de critici sunt nejustificate dacă se analizează opera, să zicem, a lui John Hobson sau Norman Angell, nu acelaşi lucru se poate spune despre Zimmern. Cu toate că ideile sale nu sunt reprezentative pentru toţi „idealiştii“ liberali din perioada interbelică, ele sunt un bun exemplu a ceea ce Carr şi alţii au hotărât să desfiinţeze. În al doilea rând, faptul că Zimmern a dat greş atât de spectaculos în a convige cercetătorii şi diplomaţii de meritele dreptului internaţional şi ale Ligii Naţiunilor în anii ’30 este interesant în sine. El ajută la explicarea modului în care studiul „organizării internaţionale“ s-a dezvoltat după 1945. J. Martin Rochester observă că, după primul război mondial, cercetătorii din domeniul relaţiilor internaţionale erau preocupaţi de construirea unor instituţii internaţionale concrete „într-o măsură în care organizarea internaţională era văzută nu atât ca subdomeniu, cât practic ca nucleul acestei discipline“.[1] După al doilea război mondial, dezamăgirile provocate de performanţele Ligii Naţiunilor, ca şi de viziunile principalilor ei sprijinitori (inclusiv Zimmern), au expediat cercetarea organizării internaţionale în domeniul politicii „joase“ (*low politics*). Organizaţia Naţiunilor Unite, deşi a căutat să consolideze şi să modifice profilul instituţional al predecesoarei sale, nu a putut funcţiona efectiv în „menţinerea păcii şi securităţii internaţionale“ câtă vreme s-a desfăşurat războiul rece. Spre deosebire de ligă, Consiliul de Securitate [al ONU, n. trad.] privilegiază rolul marilor puteri, asigurându-le locuri permanente în cadrul său şi dreptul de veto în privinţa oricărei rezoluţii. În lipsa unui acord între ele, Naţiunile Unite sunt handicapate cel puţin în managementul securităţii internaţionale. Chiar şi când subdomeniul „organizării internaţionale“ a început să se extindă, în anii ’70, aceasta s-a întâmplat datorită dezvoltărilor din teoria relaţiilor internaţionale, nu vreunei schimbări majore în randamentul instituţiilor internaţionale în sine, şi avem în vedere în special ONU. În 1986, într-o reconsiderare semnificativă a subdomeniului, Kratochwil şi Ruggie au reţinut că „organizarea internaţională ca domeniu de studiu este acolo unde este şi acţiunea; unii ar caracteriza domeniul organizării internaţionale ca unul al practicii... doctorii ezită în faţa pacienţilor muribunzi, pentru că medicii cei mai buni au devenit biochi-

mişti şi au renunţat să mai trateze şi, în cele mai multe cazuri, şi să mai consulte pacienţii".[2]

Zimmern a fost parţial răspunzător de reputaţia groaznică a generaţiei mai de început de „doctori". El este un autor-cheie în relaţiile internaţionale nu pentru că este un mare gânditor, ci pentru că opera sa oferă lecţii însemnate despre cum să nu gândeşti dreptul internaţional şi organizarea internaţională. Dacă cercetătorii organizării internaţionale au mers prea departe în a privilegia teoria pe seama practicii în ultimii ani, ei au măcar şansa de a redresa dezechilibrul fără să repete greşelile unora dintre înaintaşii lor intelectuali.

Alfred Zimmern s-a născut în 1879. Tatăl său era evreu german, deşi Zimmern a fost crescut creştin şi a luat foarte în serios valorile spirituale, implicându-se activ în Consiliul Mondial al Bisericilor în anii '40. A urmat şcoala la Winchester şi a studiat clasicii la *New College*, Oxford, absolvind cu cea mai înaltă distincţie, în 1902. A rămas acolo până în 1909, ţinând cursuri în domeniul istoriei antice. În 1909 a plecat la studii în Grecia, iar în 1911 şi-a publicat prima carte, *The Greek Commonwealth*. Când a revenit în Marea Britanie a lucrat în Ministerul Învăţământului ca inspector şcolar şi a activat în cadrul mişcării laburiste în plină dezvoltare, evidenţiind necesitatea educării clasei muncitoare în afacerile interne şi internaţionale. O dată cu izbucnirea primului război mondial, Zimmern a început să joace un rol mai important în relaţiile internaţionale. A scris mici articole la ziarul *The New Europe*, editat de R. W. Seton-Watson, cerând înfiinţarea unei noi instituţii internaţionale, Liga Naţiunilor, abolirea războiului şi respectarea principiului autodeterminării naţionale.

Când războiul s-a încheiat, în 1918, Zimmern a fost angajat de Ministerul Reconstrucţiei, unde a lucrat în *Political Intelligence Department of the Foreign Office*. Această situaţie i-a oferit posibilitatea să modeleze oarecum politica britanică privind Liga Naţiunilor şi să susţină independenţa „popoarelor înrobite" din Europa. A lucrat în Comisia de cercetare a Ligii Naţiunilor Unite şi a contribuit la aşa-numitul *Cecil Draft*, supus atenţiei la Paris de către delegaţia britanică. A participat la Conferinţa de la Versailles, care a instituit Liga, şi a fost foarte mulţumit de acordul final, în ciuda reţinerilor sale în privinţa proporţiei despăgubirilor pretinse Germaniei de Franţa.

În 1919, la vârsta de doar 40 de ani, Alfred Zimmern a fost numit la Catedra de Politici Internaţionale „Woodrow Wilson" din cadrul Universităţii Ţării Galilor din Aberystwyth. Astfel, el a devenit primul profesor universitar la noua disciplină, numit nu atât pentru numărul şi reputaţia lucrărilor sale, cât pentru ceea ce Brian Porter descria drept „concepţia sa

cosmopolită … ca şi familiaritatea sa degajată cu cercurile conducătoare".[3] „Cosmopolitismul" s-a reflectat în stăruinţa sa ca noului profesor să i se permită să dedice călătoriei în străinătate fiecare al treilea trimestru. La Aberystwyth, Zimmern a proiectat programa de învăţământ în jurul studiului Acordului Ligii Naţiunilor şi a ţinut săptămânal cursuri pe subiecte contemporane din ştirile zilei, ceea ce a atras mulţi studenţi. Zimmern a reuşit, de asemenea, s-o atragă şi pe soţia unuia dintre colegii săi. Când, în cele din urmă, cei doi s-au căsătorit, el a fost „convins" să demisioneze, ceea ce a şi făcut în 1921.

În următorul deceniu, până la numirea sa ca profesor de relaţii internaţionale la Oxford, în 1930, Zimmern a participat la sesiuni ale Ligii la Geneva şi a ţinut cursuri la Universitatea Cornell din Statele Unite. A intrat în Partidul Laburist în 1924 şi chiar şi-a depus candidatura în alegeri împotriva lui Lloyd George în acelaşi an. Între 1926 şi 1930 a fost director adjunct al Institutului pentru Cooperare Intelectuală al Ligii de la Paris şi s-a dedicat dezvoltării învăţământului superior în domeniul relaţiilor internaţionale. A contribuit la înfiinţarea *Royal Institute for International Affairs* din Londra şi a fost un susţinător îndârjit al necesităţii de a pregăti studenţii în managementul „cooperării internaţionale".

La Oxford, Zimmern a terminat în sfârşit cartea pentru care este cunoscut, *League of Nations and the Rule of Law*, publicată în 1936. Hedley Bull o descrie drept „cea mai şlefuită" lucrare a unuia dintre autorii condamnaţi mai târziu pentru „idealismul" lor. Într-adevăr, ea suferă de toate viciile pe care Bull le atribuie „idealiştilor" în general:

> „Caracteristica distinctivă a acestor scriitori a fost credinţa lor în progres: credinţa, în mod deosebit, că sistemul relaţiilor internaţionale care dăduse naştere primului război mondial putea fi transformat într-o ordine mai paşnică şi mai dreaptă; că, sub impactul deşteptării democraţiei, al dezvoltării «gândirii internaţionale» (*international mind*), al dezvoltării Ligii Naţiunilor, al eforturilor depuse de oamenii păcii sau al luminii răspândite de propriile lor învăţături, el era de fapt în transformare; şi că responsabilitatea lor în calitate de cercetători … era de a asista acest marş al progresului pentru a învinge ignoranţa, prejudecăţile, reaua-voinţă şi sinistrele interese care i-ar fi stat în cale."[4]

Ca scurtă prezentare a tuturor idealiştilor, cuvintele lui Bull sunt poate injuste, dar ele recapitulează adecvat temele dominante ale lucrării majore a lui Zimmern în domeniul relaţiilor internaţionale. Cartea în sine este împărţită în două. Prima parte este intitulată *The Pre-War System*, iar a doua se concentrează asupra Acordului şi a funcţionării Ligii Naţiunilor

(*The Working of the League*). Ceea ce se regăseşte în referirile lui Zimmern ca fiind „trecutul" este respins ca principiu călăuzitor pentru prezent şi pentru viitorul „ale cărui posibilităţi nu erau restrânse de testul experienţelor anterioare, dar erau deductibile din necesităţile prezentului".[5] În excelenta sa analiză asupra lui Zimmern, Markwell scoate în evidenţă „cinci elemente principale" ale viziunii lui Zimmern despre acordul de înfiinţare a Ligii Naţiunilor, pe care acesta se bazează pentru menţinerea stabilităţii internaţionale:

1. o colaborare îmbunătăţită şi extinsă a puterilor, folosind metoda conferinţelor periodice;
2. garanţii reciproce de integritate teritorială şi independenţă;
3. un sistem îmbunătăţit al Conferinţei de la Haga pentru Mediere, Conciliere şi Investigare;
4. o îmbunătăţire şi coordonare a Uniunii Poştale Universale şi aranjamente similare pentru servicii globale şi … utilităţi publice;
5. o agenţie pentru mobilizarea reacţiei (*Hue and Cry*) faţă de război ca problemă de interes universal şi crimă împotriva comunităţii globale.[6]

În analiza sa asupra puterii acestor trăsături de a transforma relaţiile internaţionale, întreg idealismul lui Zimmern iese în evidenţă, ceea ce le-a pregătit lui Carr şi lui Morgenthau o ţintă uşoară, pe care să o distrugă în anii ulteriori. Markwell pune în evidenţă câteva teme idealiste în lucrările lui Zimmern.

El reţine că Zimmern intenţionase iniţial să-şi intituleze cartea *Towards the Rule of Law*. Zimmern a crezut că relaţiile internaţionale evoluau de la echilibrul de putere la domnia legii. El a făcut distincţie între „o ordine veche" şi „una nouă" precum şi între „politica puterii" şi „politica responsabilităţii". O altă distincţie preferată a fost între politica „bunăstării" şi cea „a puterii", Zimmern crezând că aceasta din urmă se subordona primei, din moment ce relaţiile internaţionale s-au mişcat de la anarhie spre iluminare. E. H. Carr este ucigător în dispreţul său pentru asemenea distincţii:

> „Timp de mulţi ani înainte de 1933, Marea Britanie, fiind mulţumită de puterea sa, era un stat «al bunăstării». După 1935, simţindu-şi puterea disputată şi inadecvată, ea a devenit un «stat al puterii». Contrastul nu este unul între «putere» şi «bunăstare» şi cu atât mai puţin unul între «politică» şi «economie», ci unul între diferite grade de putere."[7]

Desigur, încrederea lui Zimmern în progres a fost facilitată de credinţa sa profundă în „armonia de interese" dintre indivizi şi dintre state, ea

însăşi cultivată de doctrinele economice liberale ale secolului al XVIII-lea. Dacă statele nu păreau a înţelege aceasta, nu puteau exista decât două motive. Se putea ca pur şi simplu să le lipsească informaţiile necesare, caz în care era de datoria profesorilor precum Zimmern să-i instruiască pe liderii politici şi pe cetăţeni. Aşa cum spunea odată, „nu pentru că oamenii sunt prost dispuşi se întâmplă ca ei să nu poată fi educaţi în spiritul unei conştiinţe sociale mondiale. Se întâmplă din cauză că ei – să fim corecţi şi să spunem «noi» – sunt fiinţe cu … inteligenţă limitată."[8] Spre sfârşitul anilor '20, Zimmern a sugerat înfiinţarea unei biblioteci internaţionale de împrumut, subvenţionate de guverne, care să poată face accesibile cărţile scumpe săracilor şi să ajute la dezvoltarea unei „opinii publice internaţionale" în sprijinul păcii. Dezvoltarea unei opinii publice concrete era, de asemenea, crucială în contracararea altui motiv pentru care statele ar fi putut porni la război, în ciuda evidenţei progresului din dreptul internaţional, acest motiv fiind lipsa constrângerilor democratice împotriva liderilor dictatoriali ai „statelor puterii". În cadrul ligii, principiul „protestează şi plângi" (*Hue and Cry*) trebuia să fie echivalentul internaţional al unei reacţii electorale de dezaprobare în democraţiile constituţionale împotriva guvernelor nepopulare. O nemulţumire obişnuită privind dreptul internaţional ţine de aceea că el nu este nicidecum drept în adevăratul sens al cuvântului, din moment ce nu există nici un organism cu autoritatea de a-l impune. În lipsa unui stat mondial, nu există nimic care să oprească statele să invoce dreptul pentru a justifica acte ce ţin în primul rând de interesele proprii sau să-l ignore din aceleaşi considerente. Astfel, Irakul a călcat în picioare dreptul internaţional în 1991, când a invadat Kuweitul. Apoi a făcut apel la principii esenţiale ale dreptului internaţional (de exemplu suveranitatea statului) în încercarea de a expulza ca spioni inspectorii americani pentru arme nucleare în 1997.

Zimmern nu era neştiutor în ceea ce priveşte existenţa unor asemenea probleme, dar a sperat că Liga Naţiunilor putea deveni un forum crucial în gestionarea lor. Pe de o parte, conflictele dintre state ar putea fi rezolvate paşnic, dacă autoritatea dreptului ar fi consolidată. Pe de altă parte, acele „state ale puterii" care au luat în râs dreptul ar putea fi împiedicate şi, dacă este necesar, pedepsite prin mecanismele „securităţii colective". În cadrul unui sistem de securitate colectivă, statele sunt obligate să renunţe la folosirea forţei pentru a-şi rezolva diferendele. Aşa că Zimmern a fost încântat când Statele Unite şi Franţa au înaintat ligii pactul Briand-Kellogg, în 1928, document care scotea războiul în afara legii. Pe de altă parte, statele sunt obligate în mod egal să folosească forţa, dacă este necesar, împotriva oricărui stat care refuză să se supună legilor internaţionale.

Optimismul lui Zimmern din 1928 a fost repede risipit când, în anii ’30, marile puteri au refuzat să aplice dispoziţiile acordului împotriva Japoniei (după invazia acesteia în Manciuria) şi încă o dată împotriva Italiei după invazia din Abisinia. Pentru Zimmern, eşecul aplicării principiului „protestează şi plângi“ a confirmat măsura în care guvernele, încă fidele „vechii diplomaţii“, au rămas în urma segmentelor luminate ale opiniei publice din ţările lor. Evenimentele din anii ’30 demonstrează că dreptul internaţional nu poate crea singur, prin el însuşi, o ordine mondială corectă. El poate fi expresia unei ordini internaţionale legitime care este acceptată de marile puteri, dar dacă această ordine este justă este o cu totul altă chestiune. Zimmern nu a acceptat aceasta în parte pentru că (aşa cum Carr nu a ezitat nici un moment să atragă atenţia în *The Twenty Years’ Crisis*) el însuşi provenea dintr-o putere avantajată de *statu-quo*. Tipul său de liberalism, accentuând dimensiunile constituţionale şi de reglementare, a fost o manifestare internaţională a analizei sale cu privire la sursa ordinii în Marea Britanie şi Statele Unite. Dacă politica internaţională nu era din start diferită de politica internă a statelor anglo-saxone, el nu a văzut nici un motiv pentru care domnia legii să nu fie răspândită în arena internaţională. Dacă o asemenea opinie pare chiar naivă în anii ’90, s-ar putea reflecta asupra influenţei continue a unui astfel de idealism până astăzi. De pildă, tot aşa cum Irakul a călcat în picioare dreptul internaţional în 1991, preşedintele Bush a exagerat şi el importanţa restabilirii suveranităţii Kuweitului pentru aşa-numita „nouă ordine mondială“. Orice motive existau pentru izgonirea forţelor irakiene din Kuweit din punct de vedere strategic, succesul operaţiei „Furtună în deşert“ nu a inaugurat o nouă eră în politica internaţională. Ca şi în anii ’30, nu poate exista o ordine mondială stabilă care să împace statele interesate de menţinerea *statu-quo*-ului şi pe cele revizioniste, mai ales dacă acestea din urmă sunt puternice. Dacă dreptul internaţional nu cuprinde proceduri legitime pentru negocierea schimbării paşnice în relaţiile internaţionale, ceea ce este puţin probabil date fiind inegalităţile de putere şi bogăţie dintre state şi lipsa oricărui consens cu privire la semnificaţia unei ordini mondiale juste, deziluzia este inevitabilă.

Este tentant să închei scurta prezentare a operei şi vieţii lui Zimmern cu unele cuvinte politicoase despre valoarea contribuţiei sale la domeniul relaţiilor internaţionale, în ciuda erorilor evidente ale acesteia. Ar trebui însă să rezist tentaţiei de a-l aprecia pe Zimmern ca fiind bine intenţionat, chiar dacă oarecum naiv. Aceasta pentru că trezirea sa din vraja Ligii Naţiunilor a anilor ’30 l-a făcut să devină mai târziu un fervent avocat al războiului rece. În 1944 s-a retras de la catedra sa de la Oxford. După ce

a lucrat pentru o scurtă perioadă ca secretar general al Conferinţei UNESCO, a fost numit profesor invitat la *Trinity College* din Hartford, Connecticut. În 1953 şi-a publicat ultima carte, *The American Road to World Peace*. Nu ar fi corect să spun că nu a învăţat nimic din criticile îngrămădite asupra sa de realişti. Învăţase, dar lecţiile pe care le luase nu erau bune. În loc să recunoască subordonarea dreptului internaţional faţă de echilibrul de putere şi să caute să-i îmblânzească manifestările de echilibru al terorii, Zimmern şi-a oferit întregul sprijin Statelor Unite în războiul rece. Acum, Uniunea Sovietică era „stat al puterii“ mai degrabă decât Germania. În cartea sa de dinainte, Zimmern admisese că, în lipsa constrângerii, dreptul internaţional era doar „un alai de peruci şi robe vociferând în gol“.[9] Dacă dreptul ar fi fost eficace în războiul rece, el ar fi trebuit să fie aplicat de Statele Unite. Deci „idealistul“ Zimmern devenise un susţinător hotărât al bombei atomice în mâinile Statelor Unite, întâiul poliţist al planetei. Din nefericire, Zimmern a încetat din viaţă în 1957 şi nu a trăit suficient de mult pentru a prinde apariţia unei forţe poliţieneşti rivale, similar înarmate.

Note

1. J. Martin Rochester, „The Rise and Fall of International Organisation as a Field of Study“, în *International Organization*, nr. 40, 1986, p. 780.
2. Friedrich Kratochwil and John Gerard Ruggie, „International Organisation: a State of the Art on an Art of the state“, în *International Organization*, nr. 40, 1986, p. 753.
3. Brian Porter (ed.), *The Aberystwyth Papers: International Politics 1919-1969*, Londra, Oxford University Press, 1972, p. 361.
4. Hedley Bull, „The Theory of International Politics 1919-1969“, în lucrarea lui Porter, *ibidem*, p. 34.
5. *Ibidem*, p. 35.
6. D. Markwell, „Sir Alfred Zimmern: Fifty Years On“, în *Review of International Studies*, nr. 12, 1986, p. 282.
7. E. H. Carr, *The Twenty Years’ Crisis*, Londra, Macmillan, 1946, p. 120.
8. Alfred Zimmern, *Neutrality and Collective Security*, Chicago, University of Chicago Press, 1936, p. 8.
9. Alfred Zimmern, *The League of Nations and the Rule of Law*, *1918-1935*, Londra, Macmillan, 1936, p. 252.

Citiţi de asemenea în această lucrare capitolele despre Angell, Bull, Carr, Hobson şi Wilson.

Principalele lucrări ale lui Alfred Zimmern

The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-Century Athens, Oxford, Clarendon Press, 1915.

Europe in Convalescence, Londra, Mills & Boon, 1922.

The Third British Empire: Being a Course of Lectures Delivered at Columbia University New York, Londra, Oxford University Press, 1926.

Learning and Leadership: A Study of the Needs and Possibilities of International Intellectual Cooperation, Londra, Oxford University Press, 1928.

The League of Nations and the Rule of Law, 1918-1935, Londra, Macmillan, 1936.

Spiritual Values and World Affairs, Oxford, Clarendon Press, 1939.

Modern Political Doctrines, Londra, Oxford University Press, 1939.

University Teaching of International Relations, Paris, International Institute of Intellectual Cooperation, Liga Naţiunilor, 1939.

The American Road to World Peace, New York, E. P. Dutton, 1953.

Lecturi suplimentare

Claude, Inis, *Power and International Relations*, New York, Random House, 1962.

Markwell, D. J., „Sir Alfred Zimmern: Fifty Years On", în *Review of International Studies*, nr. 12, 1986, p. 272-292.

Parkinson, F., *The Philosophy of International Relations*, Londra, Sage, 1977.

TEORIILE CRITICE/RADICALE

Gânditorii ce vor fi prezentaţi în continuare sunt preocupaţi de sursele inegalităţii structurale, inerente sistemului internaţional, şi de modalităţile în care acestea ar putea fi depăşite. Inspirându-se adesea din gândirea tradiţională marxistă, dar nelimitându-se la aceasta, ei pun în lumină modul în care relaţiile internaţionale fac posibile (şi tind să ascundă) inechităţile sistemului capitalist global. Aceşti gânditori îşi exprimă radicalismul în două moduri: în primul rând, ei consideră că teoria şi practica nu sunt domenii separate şi autonome de gândire şi acţiune. În al doilea rând, îşi exprimă nemulţumirea faţă de reformele internaţionale care se limitează la organizarea relaţiilor dintre state, mai ales când se bazează pe capacitatea şi pe voinţa aşa-numitelor „mari puteri".

Aceştia consideră că atât realismul cât şi liberalismul servesc menţinerii distribuţiei elementare a puterii şi a bunăstării. Ei afirmă că este necesară o reflecţie critică privind condiţiile istorice care au condus la instaurarea inegalităţii, forţele materiale şi ideologice care o susţin şi potenţialul de a reforma radical sistemul în favoarea unei ordini mondiale mai drepte.

În cazul în care cercetătorii vor urmări cu fidelitate interesul social emancipator de a promova „nevoile umane" la o scară globală, autorii menţionaţi îi îndeamnă să exploreze conexiunile complexe dintre o „anarhie" formală între state şi o „ierarhie" economică a claselor sociale şi economice. Distincţia rigidă dintre politicile interstatale şi „relaţiile" dintre clasele sociale trebuie să fie abandonată. Autorii extind domeniul relaţiilor internaţionale prin includerea forţelor active implicate în „societatea globală", ale căror realizări practice impun reconsiderarea încrederii noastre tradiţionale în suveranitatea statului.

Desigur, nici unul dintre autorii menţionaţi nu consideră că suveranitatea este un concept care va deveni desuet şi nici nu agreează ideea potenţialului „noilor mişcări sociale" de a se substitui proletarilor clasei muncitoare revoluţionare transnaţionale a lui Marx şi a lui Lenin.

JOHN BURTON

Opera lui John Burton nu poate fi clasificată cu uşurinţă în cadrul convenţional al studiilor de relaţii internaţionale. Acest lucru se datorează în parte criticii tranşante a teoriei conform căreia relaţiile internaţionale pot exista separat de celelalte discipline ale ştiinţelor sociale, dar şi încercării sale eclectice de a dezvolta o abordare holistă a conflictelor în politica globală, ca şi hotărârii sale de a promova conceptul de „societate mondială“ (*world society*), în cadrul căreia relaţiile interstatale ar fi considerate doar o parte a sistemului mai amplu de conexiuni şi legături ce depăşesc frontierele teritoriale.

> „Practic, există atât de multe comunicaţii directe sau sisteme încât o hartă a lumii, care le-ar reprezenta, ar arăta ca o suprapunere de pânze de păianjen ale căror fire converg în număr inegal către diferite puncte ale pânzei, astfel încât graniţele statelor ar deveni imperceptibile.“[1]

Deşi ideea conform căreia am trăi într-o lume aflată într-o globalizare crescândă a devenit populară în anii ’90, John Burton a studiat acest fenomen încă de la începutul anilor ’60, dezvoltând o teorie unică ce continuă să-i inspire pe cercetătorii societăţii globale de astăzi.

John Burton s-a născut în 1915 în Australia, viaţa şi cariera lui neurmând traiectoria obişnuită de la şcoală la universitate şi apoi la viaţa academică, ci pendulând între viaţa academică şi cariera diplomatică. Aceasta ar explica atitudinea sa critică faţă de modelele scolastice rupte de schimbările din lumea reală, precum şi dorinţa sa de a se angaja în munca academică pentru a îmbunătăţi procesul de luare a deciziilor. Burton s-a angajat în administraţia publică australiană în 1937, la terminarea studiilor preuniversitare, iar în 1938 au obţinut o bursă a Universităţii din Londra. A absolvit studiile de doctorat la *London School of Economics* în 1942 şi a avut un rol activ în diplomaţia australiană la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Statutul de funcţionar al corpului diplomatic australian a devenit insuficient pentru el, cu atât mai mult cu cât unele dintre ideile sale erau mult prea neconvenţionale pentru acea perioadă. A activat în lumea academică a Universităţii Naţionale Australiene pentru o scurtă perioadă la sfârşitul anilor ’50, în 1963 oferidu-i-se un post de profesor la Colegiul Universitar din Londra, unde a rămas până la începutul anilor ’70, când s-a transferat la Universitatea Kent din Canterbury. Împreună cu un colectiv de colegi mai tineri, precum Michael Banks de la *London School of Economics*, a contribuit la înfiinţarea Centrului de Analiză a

Conflictelor cu sediul în Kent, care i-a oferit cadrul pentru propagarea şi adâncirea studiilor sale. La începutul anilor ’80, Burton s-a mutat în SUA, unde şi-a continuat activitatea academică la Universitatea George Mason din Fairfax, Virginia. În prezent, trăieşte în Australia, renunţând la mediul universitar, dar fiind încă activ ca scriitor şi gânditor.

Prima sa lucrare importantă, *International Relations: A General Theory* (1965), a fost o încercare ambiţioasă de folosire a teoriei sistemelor ca parte a unei mai ample critici a ceea ce Burton considera a fi modelul realist ortodox în relaţiile internaţionale. Acesta prezenta statele ca pe bile de biliard, a căror interacţiune putea fi cel mai bine înţeleasă ca fiind consecinţa pe termen lung a ierarhiei de putere. A fost făcută o distincţie clară între politica internă şi cea externă, statele fiind tratate ca unităţi distincte. Încă din în anii ’60 Burton afirma că gândirea ortodoxă privitoare la politica şi organizaţiile internaţionale – aflate în relaţie cu puterea naţională, interesul naţional, echilibrul puterii, securitatea colectivă şi guvernarea mondială – nu se potrivea cu situaţiile şi condiţiile internaţionale. De exemplu, una din slăbiciunile modelului realist ortodox criticate era că nu a putut face distiçţie între puterea ca mijloc de a atinge alte scopuri (precum securitatea) şi puterea ca scop în sine.

Ca alternativă, Burton a folosit modele informatice şi teoria sistemelor pentru a aduce mai multă lumină în teoria relaţiilor internaţionale în general şi în analiza conflictelor în particular. Desigur, Burton nu a fost primul care a folosit noţiunea de „sistem“ pentru a studia relaţiile internaţionale.[2] Concepţia sa privind sistemul internaţional era însă originală prin încercarea de a reintroduce „resursele“ interne în studiul ordinii internaţionale şi de a substitui puterea cu „legitimitatea“ ca o variabilă crucială în explicarea conflictelor interstatale. Inspirat de lucrările lui Karl Deutsch, printre alţii, Burton a utilizat concepte ale cercetării managementului şi informaticii pentru a-şi susţine teoria. El a observat că:

> „În termenii nevoilor de comunicare, puterea nu este importantă. Când un sistem este integrat complet, receptând şi clasificând informaţiile, reacţionând şi fiind supus controlului prin *feed-back*, şi când prin acest proces îşi poate schimba scopurile şi se poate adapta situaţiilor în schimbare, puterii i se atribuie o mică importanţă, indiferent de cât de însemnată ar putea să pară într-un anumit moment al istoriei.“[3]

El a mai susţinut că puterea şi folosirea forţei în relaţiile interstatale erau la un capăt al scalei, la capătul opus fiind luarea în comun a deciziilor de rezolvare a conflictelor, „interesul fiecărui stat faţă de reacţia altor state la politicile sale, faţă de procesul de schimbare, faţă de schimbarea scopu-

rilor în general şi adaptarea la nivel naţional în raport cu schimbările din întreaga lume."[4]

Totuşi, titlul primei sale lucrări este înşelător, deoarece ipotezele de lucru erau mai degrabă sugestive decât sistematice, iar analiza lui Burton asupra stadiului teoriei în relaţiile internaţionale a fost umbrită de tendinţa sa de a se angaja în critici polemice împotriva a ceea ce percepea ca fiind limitele modelului realist ortodox. Cartea este notabilă pentru analiza şi promovarea principiului nealinierii în contextul desfăşurării războiului rece dintre superputeri. Autorul sugerează că regimurile nepopulare din noile state, care au luat naştere prin procesul decolonizării, doresc alianţe cu superputeri în scopul de a obţine protecţia acestora în cazul unor revolte şi schimbări interne şi nu ca urmare a unei similitudini de ordin ideologic. Pe de altă parte, guvernele care se bucură de legitimitate şi de susţinere puternică din partea cetăţenilor lor aleg principiul nealinierii, neavând nevoie de sprijin extern, şi pot astfel să evite expunerea noului stat la intervenţia unei superputeri.

Acest studiu ne ajută în explicarea slăbiciunilor a numeroase regimuri din lumea a treia în perioada ulterioară războiului rece. În prezent, când una dintre superputeri nu mai există şi SUA nu doresc să intervină în zonele care nu au importanţă strategică pentru securitatea lor, aceste regimuri (mai ales din Africa) nu-şi mai pot menţine controlul tiranic asupra populaţiei. În 1965, Burton a prezentat principiul nealinierii ca pe o cale spre pace, în condiţiile adoptării acesteia de un număr suficient de mare de state. Deoarece descurajarea nucleară oferea o bază necesară dar nu şi suficientă pentru ordinea internaţională, nealinierea ar fi putut crea un sistem internaţional „în care toate statele suverane, indiferent de mărime, pot coexista într-o relaţie competitivă, dar nu agresivă".[5] Idealul lui Burton este reflectat în viziunea sa despre statul imparţial, pasiv şi nealiniat, care înglobează întreaga sa concepţie privitoare la rolul care trebuie jucat de „puterile mijlocii" ca Australia. Totuşi, legătura dintre sugestiile politice ale lui Burton şi folosirea teoriei sistemelor nu a fost expusă clar în această lucrare.

În 1968 Burton a publicat a doua lucrare de referinţă, *Systems, States, Diplomacy and Rules*. Este preocupat în continuare de teoria sistemelor şi de luarea deciziilor, afirmând că situaţiile conflictuale dintre state iau naştere adesea ca urmare a unor disfuncţionalităţi interne în procesul de luare a deciziei. Acestea pot apărea dintr-o educaţie inadecvată, din lipsa cunoaşterii aprofundate a cadrului internaţional, din ideologiile care stimulează orgoliile şi temerile, precum şi din percepţiile eronate ale altor state. Burton a afirmat că liderii naţionali preferă adesea să transfere lupta internă în spaţiul internaţional chiar cu preţul conflictelor şi al războiului, reafirmându-şi astfel convingerea că o lume ideală începe o dată cu liniştea internă a fiecărui stat. Eliberat de revendicările şi ameninţările presiunilor interne, un stat poate urma o politică mult mai flexibilă în exterior, bazându-se în procesul luării deciziilor pe o percepţie corectă şi coordonându-şi activităţile cu ale altor state prin intermediul organismelor internaţionale.

Burton foloseşte drept cadru de analiză a vieţii sociale un sistem asemănător unui triunghi. În vârful superior al triunghiului se situează ideea sa principală, care derivă din teoria generală a sistemelor: poziţia statelor este condiţionată de nevoia acestora fie de adaptare la schimbarea mediului în care se situează, fie de schimbarea mediului însuşi. Pentru Burton, tipul ideal de societate mondială ar fi „cel perfect deschis schimbărilor şi care nu necesită ajustări din partea vreunui stat sau a unuia dintre organismele acestuia, exceptând schimbările naturale lente şi continue".[6]

La una din bazele triunghiului conceptual menţionat se află noţiunea de legitimitate în comportamentul statelor. Acest concept încearcă să explice diferenţa dintre comportamentul coordonat şi reciproc, sistemic şi funcţional, şi comportamentul de putere, nonsistemic şi de aceea disfuncţional. De asemenea, trebuie făcută distincţie între legalitate şi legitimitate. Guvernele legitime se bazează pe sprijinul cetăţenilor în procesul de autoritate, coerciţia acestora fiind astfel minimă. Burton a afirmat că guvernele trebuie să reflecte valorile şi să satisfacă nevoile poporului pe care îl reprezintă pentru a deveni legitim. „Întotdeauna când există o diferenţă între interesele sistemului, pe de o parte, şi scopurile şi valorile autorităţilor, pe de altă parte, ne aflăm în situaţia ... unui nivel redus de legitimare socială."[7]

La cealaltă la bază a triunghiului conceptual al lui Burton se situează teoria luării deciziei. Legăturile dintre cele trei unghiuri ale triunghiului sunt definite de logica internă a teoriei sale. Nevoile statelor (percepute ca sisteme de acţiune şi nu ca actori independenţi) pot fi satisfăcute doar de un comportament legitimat; luarea deciziei face legătura dintre legitimitatea percepută ca reprezentând valorile şi interesele statului şi legitimitatea percepută ca factor activ aflat în concordanţă cu acordurile şi revendicările adresate statului".[8] După cum afirmă Daniel Dunn, în momentul în care a fost publicată această lucrare cadrul de referinţă al lui Burton era foarte larg:

> „Relaţiile umane sunt văzute în termeni de tranzacţii, relaţionări, sisteme, modele, percepţii şi definiri ale situaţiei. Acesta este un sistem

internaţional format din state, dar este numai un sistem din multe altele şi, în termeni de natură comportamentală, autoritate, legitimitate, loialitate, conflict şi control, ar putea să nu fie, pentru mulţi oameni, cel mai important sistem. În mod progresiv, vocabularul lui reflectă noţiunile de participare, relaţionare, autoritate, devianţă, conflict şi legitimitate."[9]

La începutul anilor '70, John Burton îşi câştigase reputaţia de cercetător al societăţii mondiale. Mai mult, s-a dedicat studierii naturii conflictului şi originilor complexe ale acestuia în absenţa instituţiilor şi modelelor comportamentale care să satisfacă nevoile umane. Accentul pus pe analiza sistemelor scăzuse, deşi Burton încă mai insista asupra utilităţii ştiinţifice în descrierea societăţii mondiale în locul folosirii filozofiei politice sau a teoriei normative. Burton a rămas un oponent hotărât al realismului şi „politicii de putere" în general, făcând o delimitare importantă între rezolvarea tip „puzzle" (*puzzle-solving*) şi rezolvarea tip „problemă" (*problem-solving*). Primul tip de abordare a soluţionării conflictelor operează în cadrul unor constrângeri stabilite, întrebuinţând căi (precum recurgerea la forţă) folosite şi în trecut. Deoarece această abordare nu a putut să ajungă la rădăcinile problemei violenţei şi s-a concentrat doar asupra simptomelor (terorismul fiind un exemplu concludent), nu a reuşit eradicarea violenţei, deseori chiar contribuindu-se la perpetuarea ei. Pe de altă parte, rezolvarea tip „problemă" este o abordare care încearcă să transforme ceea ce pare a fi o situaţie conflictuală neutră înr-o relaţie pozitivă. Burton a afirmat că, de vreme ce statele folosesc deseori mijloace care perpetuează conflictul, rezolvarea conflictelor, fie a celor dintre state, fie a celor din interiorul lor, nu trebuie să fie atributul părţilor implicate, ci al unor terţe părţi care ar putea asista la procesul conflictual, lărgindu-se astfel implicarea şi la părţile care sunt direct interesate în soluţionarea conflictelor şi facilitându-se căutarea unor soluţii cât mai creative.

La baza schimbării direcţiei preocupărilor lui Burton din anii '70 şi '80 a fost convingerea potrivit căreia, o dată ce au fost înţelese originile violenţei ca eşec a îndeplinirii nevoilor umane într-o societate mondială, ar trebui să se acţioneze mai degrabă în sensul creării de instituţii şi stabilirii de practici care să poată îmbunătăţi condiţia umană. În căutările sale pentru a stabili un concept automotivant al nevoilor umane, în concordanţă cu angajarea sa pozitivistă în studiul ştiinţific al politicii, lucrările lui Burton dezvăluie o capacitate multidisciplinară de invidiat de atragere a unor surse disparate către ştiinţele sociale, surse provenite din biologie, psihologie şi sociologie. În 1972, Burton a definit nevoile umane ca valori socio-biologice şi a susţinut că acestea sunt caracteristici universale ale tuturor fiinţelor umane. Sisteme culturale diferite nu fac decât să folosească mijloace diferite pentru a le satisface; importanţa acestora ca prioritate variază în funcţie de sistemul cultural. În studiul *Conflict: Resolution and Prevention* (1990), Burton a susţinut că situaţiile conflictuale pot fi soluţionate doar prin satisfacerea a opt nevoi fundamentale ale părţilor antagoniste: „nevoia de răspuns, de securitate, de recunoaştere, de stimulare, de justiţie redistributivă, de a se face înţeles, de a fi perceput ca actor raţional … şi nevoia de control".[10] În momentul în care aceste nevoi au fost satisfăcute ne asumăm roluri care ne permit să apărăm aceste nevoi şi adesea să combinăm nevoile cu rolul asumat de a le proteja. Fără îndoială, Burton rămâne convins că „frustrarea cauzată de nevoi" este cauza principală a violenţei şi a „conflictului în societatea mondială contemporană". În plus, „teoria nevoilor îţi mută atenţia de la individ (privit ca vinovat) către absenţa legitimării structurilor, instituţiilor şi politicilor ca sursă primară de conflict".[11]

Opera lui Burton în domeniul soluţionării conflictelor, deşi a inspirat mulţi continuatori, a atras de asemenea unele critici. În particular, încercarea cercetătorilor vieţii sociale de a alcătui o listă obiectivă a nevoilor umane nu a avut succes. Această listă este adesea exprimată în termeni foarte vagi, iar dezbaterea dintre cei care consideră că nevoile umane sunt universale şi cei care le consideră elemente specifice culturale rămâne nerezolvată. Trebuie menţionat că nici Burton nu a reuşit să stabilească modul în care aceste nevoi pot fi satisfăcute simultan. Acest lucru contravine parţial teoriei sale conform căreia ştiinţele sociale sunt utile în rezolvarea problemelor care fac, în mod tradiţional, obiectul filozofiei politice. În timp ce majoritatea cercetărilor lui Burton, mai ales cele referitoare la natura „societăţii mondiale", sunt un suport corectiv al realismului chiar şi în prezent, Richard Little desconsideră, în 1984, aportul lui Burton şi al continuatorilor săi:

„Trebuie să alegem în ce fel de lume vrem să trăim. În consecinţă, cercetătorul social nu poate fi niciodată un simplu spectator. Posibilitatea de a reclădi lumea, analizată de către acesta, afectează în mod necesar natura acestei analize. De aceea, analogiile cu ştiinţele sociale sunt nepotrivite, deoarece orice analiză a lumii sociale va fi influenţată de valorile analistului. Într-o lume a valorilor în competiţie, meritul unui anumit model nu se impune de la sine. Nici un model nu este independent de ideologie. Dacă John Burton doreşte să schimbe lumea, trebuie să aducă argumente de ordin ideologic în acest sens. Este contraproductiv să ataşezi unei valori un veşmânt din ştiinţele

naturii. Un model al ordinii sociale lipsit de elemente ideologice este o himeră care nu trebuie nici revendicată, nici urmată.“[12]

Note

1. John Burton, *World Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972, p. 43.
2. Pentru o utilă privire de ansamblu asupra originilor şi teoriei sistemelor în studiul relaţiilor internaţionale, a se vedea lucrarea lui C. R. Mitchell „Systems Theory and International Relations“, în lucrarea lui A.J.R. Groom şi a lui C.R. Mitchell (ed.), *International Relations Theory*, Londra, Pinter, 1978, p. 33-48.
3. John Burton, *International Relations: A General Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1965, p. 147.
4. *Ibid*., p. 274.
5. *Ibid*., p. 231.
6. John Burton, *Systems, States, Diplomacy and Rules*, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, p. 36.
7. *Ibid*., p. 47.
8. *Ibid*., p. 57.
9. David J. Dunn, „Articulating an Alternative: the Contribution of John Burton“, în *Review of International Studies,* nr. 21, 1995, p. 200.
10. John Burton, Frank Dukes and George Mason, *Conflict: Resolution and Prevention*, Basingstoke, Macmillan, 1990, p. 95.
11. John Burton (ed.), *Conflict: Human Needs Theory*, Londra, Macmillan, 1990, p. xv.
12. Richard Little, „The Decision Maker and Social Order: the End of Ideology or the Pursuit of a Chimera?“, în Michael Banks (ed.), *Conflict in World Society*, Brighton, Wheatsheaf Books, 1984, p. 95.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Deutsch şi Galtung.

Principalele lucrări ale lui John Burton

The Alternative: A Dynamic Approach to Our Relations With Asia, Sydney, Morgan Publications, 1954.

International Relations: A General Theory, Cambridge, Cambridge University Press, 1965.

Systems, States, Diplomacy and Rules, Cambridge, Cambridge University Press, 1968.

Conflict and Communication: The Use of Controlled Communication in International Relations, Londra, Macmillan, 1969.

World Society, Cambridge, Cambridge University Press, 1972.

„Resolution of Conflict“, în *International Studies Quarterly*, nr. 16, 1972, p. 5-30.

Deviance, Terrorism and War: The Process of Solving Unsolved Social and Political Problems, Oxford, Martin Robertson Press, 1979.

„The Role of Authorities in World Society“, în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 8, 1979, p. 73-79.

Dear Survivors: Planning After Nuclear Holocaust: War Avoidance, Boulder, Colorado, Westview Press, 1982.

Global Conflict: The Domestic Sources of International Crisis, Brighton, Wheatsheaf Books, 1984.

Conflict: Resolution and Prevention (coautori Frank Dukes şi George Mason), Londra, Macmillan, 1990.

Conflict: Human Needs Theory (ed.), Londra, Macmillan, 1990.

Lecturi suplimentare

Banks, Michael (ed.), *Conflict in World Society: A New Perspective on International Relations*, New York, St Martin's Press, 1984.

Banks, Michael, „Where We Are Now?“, în*Review of International Studies,* nr. 11, 1985, p. 215-233.

Dunn, David J., „Articulating an Alternative: the Contribution of John Burton“, în *Review of International Studies,* nr. 21, 1995, p. 197-208.

ROBERT COX

„O teorie serveşte întotdeauna cuiva şi este îndreptată către un anume scop.“[1] Aceasta este ideea cea mai citată din opera lui Robert Cox, operă care a devenit mult mai răspândită în anii ’90 decât înainte de sfârşitul războiului rece din două motive: Cox a publicat nenumărate articole privitoare la fenomenul „globalizării“ în relaţiile internaţionale; el este cel care a inspirat un număr tot mai mare de cercetători care s-au grupat ca promotori ai „teoriei critice“ postmarxiste. Articolul de pionierat al lui Cox în domeniul teoriei critice a fost publicat în 1981 şi a părut să ofere o alternativă radicală la pozitivismul neorealist, care la acea dată domina studiul relaţiilor internaţionale mai ales în Statele Unite.

Cox a început să studieze relaţiile internaţionale şi economia politică internaţională în a doua jumătate a vieţii lui. Beneficiind de aportul canoanelor academice ale disciplinei menţionate, opera lui are originalitate şi prospeţime în comparaţie cu cele mai multe cercetări teoretice din domeniu. Concepţia despre lume a lui Cox s-a format de-a lungul a mai mulţi ani şi a fost profund modelată de o carieră neconvenţională. Biografia sa este esenţială pentru a-i înţelege abordarea studiului relaţiilor internaţionale, mult mai importantă decât a majorităţii autorilor cuprinşi în această lucrare.

Robert Cox s-a născut în 1926, în Quebec, Canada, şi a copilărit la Montreal. Deşi (sau poate chiar acesta este motivul) părinţii lui erau vorbitori de limbă engleză, conservatori, Cox a devenit un student meticulos al politicilor radicale din Canada vorbitoare de limbă franceză. Interesul său pentru relaţiile internaţionale s-a manifestat doar după sfârşitul celui de-al doilea război mondial. După absolvirea studiilor universitare la Universitatea din McGill, s-a alăturat Organizaţiei Internaţionale a Muncii de pe lângă Organizaţia Naţiunilor Unite, care în timpul războiului şi-a avut cartierul general la Universitatea McGill. În 1945 Cox a părăsit Canada pentru a ocupa noua sa funcţie de la Geneva. A activat în Organizaţia Internaţională a Muncii în următorii 25 de ani, mai întâi ca funcţionar superior şi apoi ca şef al Direcţiei de programe şi planificare.

Activitatea în cadrul OIM, în timpul războiului rece, a marcat în mod incontestabil viaţa lui Cox:

> „Au existat trei aspecte inerent contradictorii, dar fundamentale pentru supravieţuirea politică în timpul războiului rece: (1) menţinerea sprijinului Statelor Unite (mai ales al unui lider american care a fost în mod repetat atacat ca «moderat împotriva comunismului» de elementele dure ale mişcării sindicale americane şi ca protector al «infiltrării socialismului» de elementele mai reacţionare din rândul oamenilor de afaceri americani); (2) menţinerea principiului «universalităţii», adică a încerca să li se creeze membrilor blocului sovietic o imagine acceptabilă în faţa Occidentului; (3) obţinerea şi menţinerea unui nivel acceptabil de coerenţă a programelor organizaţiei în cadrul unei birocraţii segmentate în domenii de tip feudal.“[2]

La începutul anilor ’70, când a considerat că statutul său de membru al organizaţiei şi libertatea de a scrie şi de a publica studii nu mai erau compatibile, Cox a demisionat din organizaţie şi a început o carieră academică la Universitatea Columbia. În 1977 s-a întors în Canada pentru a deveni profesor de ştiinţe politice la Universitatea York din Toronto.

În scopul perceperii corecte a operei acestui teoretician iconoclast, trebuie avute în vedere trei elemente cruciale: angajarea sa în teoria critică; influenţa lui Antonio Gramsci şi a lui Karl Polanyi asupra argumentaţiei proprii cu privire la ordinea mondială; analiza sa deosebită privind globalizarea la sfârşitul secolului al XX-lea.

În primul rând, Cox se consideră un teoretician critic. Termenul de teorie critică este, fără îndoială, inadecvat pentru a acoperi toate alternativele care pot fi incluse în această categorie teoretică. Un termen mult mai potrivit ar putea fi „cercetare orientată ideologic“, incluzând neomarxismul, unele forme ale feminismului şi alte şcoli radicale de gândire. Aceste direcţii de gândire sunt optim plasate împreună datorită convergenţei în respingerea ideii de libertate axiologică, promovate de formele de gândire pozitiviste. Natura nu poate fi privită ca „dat“ sau ca „mecanism care funcţionează natural“ decât printr-o abordare axiologică. Valorile fiind parte componentă a fiecărei cercetări, întrebarea imediată care se ridică este ce şi ale cui valori vor guverna. Dacă finalitatea studiului poate varia în funcţie de valorile alese, atunci alegerea unui *anumit* sistem de valori va tinde să acorde o mai mare importanţă unor anume indivizi sau grupuri în detrimentul altora, studiul devenind astfel un act politic.

Aceasta nu înseamnă că teoreticienii criticii sunt oricum şi oricând relativişti. Preocuparea acestora cu privire la fenomenul „falsei conştiinţe“ dezvăluie credinţa în posibilitatea existenţei unei „conştiinţe reale“. Aceasta este şi sarcina autoimpusă a teoreticienilor critici, aceea de a dezvălui forţele materiale şi sociale care îi împiedică pe oameni să-şi atingă scopurile reale într-o lume care le manipulează dorinţele şi le limitează potenţialul. Sarcina cercetării critice este, prin definiţie, de a ridica omenirea la nivelul conştiinţei „reale“. Aceasta reprezintă o condiţie necesară, dar nu şi suficientă pentru a acţiona în scopul transformării lumii.

Cox compară teoria critică cu ceea ce el denumeşte „teoria soluţionării problemelor“, concept folosit pentru a descrie teoriile care iau ca un dat durabilitatea sistemului a cărui dinamică internă intenţionează să o descrie. Teoria critică se axează pe schimbările istorice la scară mare şi pe contradicţiile şi conflictele care ar putea furniza potenţial pentru transformări sistemice emancipatoare.

Încercarea sa cea mai sistematică de a construi o teorie critică proprie a relaţiilor internaţionale poate fi găsită în lucrarea *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History* (1987). Aceasta asigură cadrul conceptual de bază folosit de Cox pentru a examina legătura dintre forţele materiale de producţie, ideile şi instituţiile din cadrul relaţiilor internaţionale în anumite perioade istorice. Ipoteza de bază a lucrării este că forţele de producţie creează baza materială a relaţiilor sociale, generând capacitatea de exercitare a puterii în cadrul instituţiilor, puterea şi producţia fiind, dialectic, în legătură. Puterea determină modul de organizare a producţiei. Lucrarea este structurată în trei părţi.

În prima parte, Cox distinge nu mai puţin de 12 „patternuri“ de relaţii de producţie, pe care le denumeşte „moduri ale relaţiilor sociale de producţie“. Acestea includ modurile de subzistenţă, ţăran-moşier, piaţa primitivă a forţei de muncă, casnic, autoangajare, piaţa muncii bazată pe fabrică, bipartit, corporatist-întreprinzător, tripartit, planificare locală şi centrală. Fiecare dintre aceste moduri este studiat ca structură de sine stătătoare, cu potenţial propriu de dezvoltare şi cu perspectivă ideatică/instituţională individuală. Relaţiile sociale de producţie apar în trei feluri distincte analitic: puterea socială acumulată, care determină natura producţiei; structura autorităţii, care este modelată de dinamica internă a procesului de producţie; consecinţele distributive ale producţiei. Cox arată cum aceste aspecte ale relaţiilor sociale sunt legate între ele într-o manieră dialectică şi este în mod deosebit interesat de modurile în care factorii enumeraţi intră reciproc în contradicţie şi conflict în anumite faze istorice.

În ciuda studiului panoramic al acestor modele ale relaţiilor de producţie, Cox s-a axat pe două moduri de dezvoltare, denumite de el capitalist şi redistributiv. Dezvoltarea este asociată cu şi devine posibilă prin generarea unui surplus economic în cadrul unui mod de relaţii sociale. Reproducţia simplă, în care modul este doar reconstituit în urma unor cicluri de producţie succesive, nu poate produce o dezvoltare semnificativă. Atât capitalismul, cât şi formele redistributive ale dezvoltării acumulează pentru a se putea dezvolta şi ambele pot organiza producţia pe căi asemănătoare pentru a crea un surplus necesar dezvoltării ulterioare. Mecanismele şi logica de acumulare diferă la cele două moduri, capitalismul

fiind bazat pe urmărirea obţinerii unui profit pe piaţă, în timp ce în societăţile redistributive deciziile politice determină ceea ce trebuie produs.

Cox susţine că orice comparaţie semnificativă între capitalism şi tipul redistributiv de dezvoltare trebuie plasată într-un context global, luându-se în considerare relaţiile dintre statele unde se concentrează aceste două tipuri. De exemplu, dinamica iniţială şi reprimarea dezvoltării redistributive sunt explicate în mare măsură de presiunile internaţionale asupra regimurilor ale căror economii, predominant bazate pe agricultură, trebuie să concureze cu ţările dezvoltate industrial din Europa şi cu Statele Unite. Deşi dezvoltarea redistributivă a apărut prin combinarea planificării centrale şi a proprietăţii comune, dezvoltările recente au descoperit modele diferite de schimbare în URSS şi China. În URSS proprietatea comună devenise total subordonată necesităţilor planificării centrale, în timp ce în China a fost demontată în agricultură şi înlocuită cu forme de piaţă de muncă în întreprinderi.

În a doua parte a cărţii, cercetarea lui Cox se axează pe dezvoltarea sistemului statal modern şi mai ales pe constrângerile impuse statelor de economia politică mondială. Astfel de constrângeri sunt utile pentru a explica transformările şi contradicţiile diferitelor moduri de relaţii sociale de producţie. Subliniind importanţa forţelor materiale de producţie în determinarea relaţiilor sociale, Cox recunoaşte totodată şi rolul-cheie jucat de state şi de relaţiile dintre state:

> „Statele creează condiţiile în care moduri particulare de relaţii sociale devin dominante asupra tipurilor cu care coexistă. Ele structurează fie în mod intenţionat, fie accidental relaţia dominator-subordonat în procesul de acumulare … fiecare stat este constrâns de poziţia sa şi de puterea sa relativă în cadrul ordinii mondiale, fapt ce îi limitează voinţa şi capacitatea de a schimba relaţiile de producţie.“[3]

Concepţiile lui Cox datorează mult scriitorului comunist italian Antonio Gramsci.[4] În particular, Cox foloseşte ideea lui Antonio Gramsci despre controlul hegemonic în societăţile capitaliste pentru a explica modul în care ideile dominante despre ordinea mondială sunt utilizate pentru a susţine modele particulare de relaţii dintre forţele materiale, idei şi instituţii la un nivel global. Gramsci se situează în sfera schemei marxiste, unde „baza economică“ stabileşte condiţiile limitative pentru politică, ideologie şi stat. Esenţa operei lui Gramsci este însă departe de formele simple de reducţionism. El se adresează în special naturii complexe a relaţiilor dintre structură şi suprastructură, care nu poate fi redusă doar la o simplă reflectare a condiţiilor economice interpretate simplist.

Originalitatea teoriei sale constă într-o serie de concepte literare folosite pentru a extinde şi a transforma felul de a înţelege politica. Gramsci a fost în mare măsură preocupat de caracterul relaţiilor dintre stat şi societatea civilă, care prevalează în societăţile relativ moderne, mai ales în democraţiile capitaliste. El a atacat concepţia reducţionistă despre stat ca stat de „clasă", instrument de coerciţie şi dominare al claselor conducătoare. Gramsci a insistat asupra rolului „educativ" al statului, asupra semnificaţiei sale în construcţia acelor alianţe care ar putea obţine sprijinul diferitelor clase sociale şi asupra rolului său în asigurarea „conducerii" culturale şi morale. Deşi structura economică poate fi determinantă în ultimă instanţă, Gramsci a acordat o mai mare autonomie efectelor formelor reale ale luptei pentru conducere, pe un front larg şi pe un număr variat de instituţii. El a susţinut că rolul partidului comunist a fost acela de a se angaja şi de a conduce într-o luptă complexă pentru „hegemonie." O schimbare în strategia politică socialistă era necesară, departe de un atac direct şi frontal împotriva statului pentru câştigarea poziţiilor strategice pe un număr de fronturi. Bătălia socialismului a fost receptată ca „război al poziţiilor", în primă instanţă împotriva forţelor capitaliste dominante din societatea civilă şi din cultură.

Astfel, pentru Gramsci şi pentru Cox, hegemonia la nivel global nu poate fi echivalată cu simpla dominaţie materială sau militară (ca în realism) şi nici nu poate fi privită ca „bun" public de urmărit (ca în instituţionalismul neoliberal):

> „Gramsci a folosit conceptul de hegemonie pentru a exprima o unitate între forţele materiale obiective şi ideile etico-politice – în termeni marxişti, o unitate a structurii şi suprastructurii – în care puterea, bazată pe dominaţia asupra producţiei, este explicată în mod ştiinţific printr-o ideologie care încorporează compromisul sau consensul dintre grupurile dominate şi cele dominatoare."[5]

În majoritatea scrierilor sale, Cox este preocupat de ascensiunea şi declinul ordinii mondiale hegemonice de-a lungul timpului. El distinge trei „structuri succesive ale ordinii mondiale": economia internaţională liberală (1789-1873); era imperialismului concurenţial (1873-1945); ordinea mondială neoliberală (după 1945).

Cea de-a treia şi ultima parte a cărţii se axează pe studiul crizelor economice globale din 1973-1974. El susţine că restructurarea industrială şi financiară din ultimii 20 de ani a condus la slăbirea puterii sociale autonome colective a muncii şi la creşterea marginalizării forţei de muncă. Acesta este contextul în care Cox examinează globalizarea la sfârşitul secolului al XX-lea. Plecând de la lucrările lui Karl Polanyi, Cox se concentrează pe ceea ce denumeşte „internaţionalizarea statului". El se referă la procesul prin care instituţiile, politicile şi practicile naţionale se adaptează la structurile şi dinamicile evolutive ale economiei mondiale bazate pe producţia capitalistă.

Cox identifică trei dimensiuni ale acestui proces. În primul rând, „există un proces de formare a unui consens interstatal în ceea ce priveşte nevoile şi cerinţele economiei mondiale, plasate într-un cadru comun din punct de vedere ideologic". În al doilea rând, participarea la negocierea acestui consens este ierarhică. În al treilea rând, „structura internă a statelor este în aşa fel adaptată încât să transforme în mod optim, la nivelul fiecărui stat, consensul global în politica şi practica naţională".[6] El identifică şi trei etape istorice în procesul prin care statul a devenit din ce în ce mai internaţionalizat. Prima etapă a fost caracteristică pentru anii '30, când statele erau mai puternice în raport cu economia mondială şi îşi puteau proteja populaţia de ea. A doua etapă s-a petrecut după 1945, o dată cu stabilirea sistemului de la Bretton Woods, care reprezintă un compromis între responsabilitatea guvernelor în faţa instituţiilor economiei mondiale (mai ales sursele ei de lichiditate) şi responsabilitatea în faţa opiniei publice interne pentru performanţele economice şi pentru menţinerea nivelului de trai. A treia etapă implică globalizarea statului, marcând o restructurare a relaţiilor dintre stat şi economia mondială şi compromisul naţional/internaţional în favoarea instituţiilor transnaţionale şi a reţelelor de putere care domină economia mondială actuală. Internaţionalizarea statului marchează erodarea în continuare a rolului statului ca tampon protector împotriva economiei mondiale şi dezvoltarea surselor interstatale de putere, de autoritate şi de luare a deciziilor.

Astfel, Cox atrage atenţia asupra unei perspective privind epoca ulterioară războiului rece diferite de cea dezbătută de curentul realist şi de cel liberal. Schimbările echilibrului de putere dintre state şi presupusa ascensiune a democraţiei în faţa totalitarismului sunt folositoare pentru un fenomen numit de Cox „perestroikă globală" (*global perestroika*). El susţine ideea că schimbările dramatice inspirate de „revoluţia" lui Gorbaciov nu s-au limitat doar la teritoriul fostei URSS. O schimbare structurală similară, şi anume dezintegrarea liberalismului global, a avut loc şi în lumea capitalistă pe parcursul unei perioade mult mai îndelungate. În viziunea lui Cox, globalizarea capitalului, producţiei şi datoriilor nu constituie parte a unei inevitabile tendinţe către o lume postindustrială şi postmodernă, cauzate doar de un avans exponenţial în tehnologia producţiei şi a comunicaţiilor. Această globalizare a fost covârşitor facilitată de

o ideologie dominantă neoconservatoare de deregulare menită să slăbească forţele tradiţionale de opoziţie, mai ales mişcările sindicale. Politica dusă în acest sens de unii ca Reagan şi Thatcher în anii '80 a contribuit la

> „renaşterea separatismului secolului al XIX-lea între economie şi politică. Aspectele esenţiale ale conducerii economice trebuie să fie de aceea protejate faţă de politică, adică de presiunea maselor. Acest deziderat este atins prin practici confirmate, tratate, legislaţie, inclusiv prin prevederile formale ale Constituţiei."[7]

Astfel, în viziunea lui Cox, imaginea dominantă a relaţiilor internaţionale este în contradicţie radicală cu cele mai benigne interpretări existente în domeniu. El consideră că era contemporană a „capitalismului supraliberal şi mondializant" este locul unor contradicţii şi lupte majore între: retorica democraţiei şi „deficitul democratic" cauzat de internaţionalizarea statului; cererile crescânde în favoarea protecţiei internaţionale a mediului şi capitularea autorităţii statului în faţa corporaţiilor internaţionale financiare şi de afaceri; retorica victoriei asupra socialismului în războiul rece şi inechitatea accelerată dintre state şi din interiorul lor.

Ce trebuie făcut? Cox aduce în prim plan ceea ce el descrie ca o nouă formă a multilateralismului, care nu trebuie limitat la reglementarea orizontală a relaţiilor dintre elitele statelor. El trebuie conceput ca:

> „un loc geometric pentru transformarea ordinii existente [în numele] unei concepţii lărgite asupra societăţii globale … multilateralismul trebuie definit din punctul de vedere al capacităţii sale de a reprezenta forţele active în lume atât la nivel local, cât şi global."[8]

Deoarece statele au jucat un rol major în facilitarea procesului de globalizare, Cox susţine că forţele sociale care se opun hegemoniei trebuie să se angajeze într-un „război de poziţii", idee cu aspect de sugestie deocamdată. De exemplu, Cox afirmă că mişcarea sindicală trebuie să se mobilizeze la nivel global, să construiască alianţe şi coaliţii cu noile mişcări sociale. Globalizarea „de deasupra" trebuie să fie contracarată de cea „de dedesubt", lucru considerat dificil chiar de Cox. Îi va fi greu Occidentului „progresist" să se unească cu mişcările sociale islamice pentru a construi un fel de contraforţă globală. Fără îndoială, Cox susţine că dificultăţile pot fi depăşite dacă tendinţa globalizării se va încetini sau chiar se va inversa.

În concluzie, opera lui Robert Cox este o contribuţie majoră la dezvoltarea teoriei critice în studiul relaţiilor internaţionale. Prin toată activitatea sa academică de la Universitatea York, Cox a inspirat mulţi cercetători să reanalizeze modul în care trebuie studiată economia politică internaţională. Ar fi corect să se spună că materialismul istoricist al lui Gramsci este poate acum cea mai importantă alternativă la viziunea realistă şi la cea liberală din domeniu.

Note

1. Robert Cox, „Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 128.
2. Robert Cox, *Approaches to World Order*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 23.
3. Robert Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987, p. 399.
4. A se vedea în special lucrarea lui Robert Cox, „Gramsci, Hegemony, and International Relations: an Essay in Method", în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 12, 1983, p. 162-175.
5. Robert Cox, „Labour and Hegemony", în *International Organisation*, nr. 31, 1977, p. 387.
6. Robert Cox, *Production, Power, and World Order*, op. cit., p. 254.
7. Robert Cox, „Global Perestroika", în lucrarea lui Ralph Miliband şi a lui Leo Panitch (ed.), *The Socialist Register 1992*, Londra, Merlin Press, 1992, p. 32.
8. Robert Cox, „Multilateralism and World Order", în *Review of International Studies*, nr. 18, 1994, p. 162-163.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Gilpin, Krasner, Keohane şi Ruggie.

Principalele lucrări ale lui Robert Cox

International Organisation: World Politics: Studies in Economic and Social Agencies, Londra, Macmillan, 1969.

The Anatomy of Influence: Decision Making in International Organization (cu Harold Jacobson et al.), New Haven, Yale University Press, 1972.

„Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 126-155.

„Gramsci, Hegemony and International Relations: an Essay in Method", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 12, 1983, p. 162-175.

Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History, New York, Columbia University Press, 1987.

„Global Perestroika“, în Ralph Miliband şi a lui Leo Panitch (ed.), *The Socialist Register*, Londra, The Merlin Press, 1992, p. 26-143.

Approaches to World Order (cu Timothy J. Sinclair), Cambridge, Cambridge University Press, 1996. Această carte este o antologie a celor mai importante articole ale lui Cox. Pentru o bibliografie completă a operei sale, a se vedea p. 537-544.

Lecturi suplimentare

Cafruny, Alan Weston, „A Gramscian Concept of Declining Hegemony: Stages of U.S. Power and the Evolution of International Economic Relations“, în David P. Rapkin (ed.), *World Leadership and Hegemony*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1990, p. 97-118.

Gill, Stephen, „Historical Materialism, Gramsci, and International Political Economy“, în Craig N. Murphy and Roger Tooze (ed.), *The New International Political Economy*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1991, p. 51-75.

Gill, Stephen (ed.), *Gramsci, Historical Materialism, and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Gill, Stephen şi Law, David, „Global Hegemony and the Structural Power of Capital“, în *International Studies Quarterly*, nr. 33, 1989, p. 475-499.

Gill, Stephen şi Mittelman, James (ed.), *Innovation and Transformation in International Studies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Polanyi, Karl, *The Great Transformation*, Boston, Massachusetts, Beacon Press, 1944.

RICHARD A. FALK

Opera lui Richard Falk este dificil de clasificat în funcţie de o tipologie prestabilită prin intermediul căreia sunt grupaţi gânditorii importanţi din acest domeniu. Şi aceasta din două motive. În primul rând, Falk nu este un teoretician declarat care încearcă să construiască modele elaborate ce pretind să pună în lumină tipare ale relaţiilor dintre state. Aceasta nu înseamnă că opera sa ignoră teoria, pentru simpul motiv că foloseşte opera altora pentru susţinerea propriilor teorii. Al doilea motiv ar fi că Richard Falk încalcă frontiere ideologice în încercarea de a critica politica externă a statelor (mai ales a Statelor Unite ale Americii) şi de a oferi sugestii pentru reforma sistemelor de state în graniţele a ceea ce denumeşte domeniul posibilului. Falk poate fi descris totuşi ca un analist critic al rolului legilor internaţionale în cadrul politicilor globale care apelează încă la principiile legale şi constituţionale prin care sistemul de state poate evolua într-o direcţie cosmopolită.

Dacă Falk este dificil de clasificat, lucrările lui sunt greu de rezumat. Majoritatea autorilor studiaţi în această lucrare sunt cunoscuţi pentru susţinerea şi elaborarea unor teorii sau concepte deosebite. Nu este cazul lui Richard Falk. Cititorul va fi uimit să constate o grijă permanentă faţă de problemele normative ale ordinii mondiale, faţă de rolul legii în susţinerea şi transformarea potenţială a sistemului de state şi va fi surprins de varietatea şi volumul lucrărilor sale.[1]

Începând cu 1961, Richard Falk a lucrat la Universitatea Princeton. În 1965 a fost numit profesor de drept internaţional la Catedra Albert Milbank. Falk, născut în 1930 la New York, îşi descrie originea de „evreu asimilaţionist care neagă virtual chiar partea etnică a iudaismului“.[2] După propriile sale afirmaţii, statutul de *outsider* a contribuit la sentimentul său de semiapartenenţă la societatea americană şi este posibil să-i fi influenţat şi dezvoltarea ulterioară ca un critic susţinut al politicii externe americane începând cu 1960. Falk a absolvit Universitatea din Pensylvania în 1952 cu licenţă în economie, înainte de a se hotărî să studieze dreptul. A absolvit Facultatea de Drept a Universităţii Yale în 1955 şi şi-a completat studiile cu doctoratul la Universitatea Harvard, în 1962. După ce a predat în cadrul Universităţii de Stat din Ohio şi la Harvard la sfârşitul anilor ’50, a activat la Facultatea de drept a Universităţii Princeton în următoarele trei decenii. De asemenea, a predat la Universitatea Stanford şi la cea din Stockholm. În 1985 a fost bursier Guggenheim.

Interesul lui Falk pentru politică a apărut o dată cu debutul activităţii sale didactice din Ohio la începutul anilor ’60, când a asistat la unele scene de rasism împotriva unor studenţi de culoare şi s-a confruntat cu un grup radical de cercetători care dezbăteau lucrările lui Marx, C. Wright Mills şi Herbert Marcuse. A făcut o mişcare bună transferându-se la Universitatea Princeton, unde a studiat dreptul internaţional împreună cu ştiinţele politice, relaţiile internaţionale şi alte ştiinţe sociale. Aceasta i-a permis lui Falk să-şi plaseze opera în cadrul unui interes mai larg pentru problemele ordinii globale şi ale injustiţiei din acest domeniu, furnizându-i o bază utilă pentru integrarea experienţei din dreptul internaţional în valorile normative. Spre deosebire de alţi cercetători, Falk a căutat să joace rolul „cetăţeanului-pelerin“ şi a îmbinat munca academică cu activismul politic.

> „Menirea esenţială a unui cetăţean-pelerin este de a descoperi modul în care pot deveni dezirabile, chiar dacă imposibile, mişcările sociale. Mişcările împotriva sclaviei, colonialismului, discriminării sociale şi patriarhatului sunt doar câteva exemple. Preocuparea mea principală este de a crea o mişcare pentru abolirea războiului şi agresiunii ca instituţii sociale, fapt care implică construcţia graduală a unei noi ordini mondiale care să asigure satisfacerea nevoilor de bază ale tuturor oamenilor, să salveze mediul înconjurător, să apere drepturile fundamentale ale individului şi ale grupurilor, fără a limita în nici un fel resursele diversităţii culturale, şi care să acţioneze în scopul soluţionării paşnice a conflictelor dintre societăţi.“[3]

În anii ’60, Falk a fost un oponent activ al intervenţiei SUA peste hotare, în special în Vietnam. La sfârşitul anilor ’60, s-a implicat în *World Order Models Project (WOMP)* împreună cu un grup de cercetători radicalişti. Scopul acestui proiect este de a explora modalităţile în care o nouă ordine mondială poate fi creată pentru: (1) diminuarea violenţelor colective pe scară largă; (2) creşterea bunăstării sociale şi economice; (3) realizarea justiţiei politice în cadrul respectării drepturilor fundamentale ale omului; (4) menţinerea şi reabilitarea calităţii mediului. Falk şi-a asumat sarcina să prefigureze o ordine care să dezvolte aceste valori şi să încurajeze procesele de tranziţie care ar putea duce la crearea unei asemenea ordini.

În anii ’70, Falk a fost unul dintre primii care au examinat modalităţile în care sistemul westphalian de state suverane şi independente ar fi putut fi extins. El a identificat dificultăţile existente şi a acţionat pentru mobilizarea opiniei publice din zonele industrializate şi mai ales din SUA.

Un interes deosebit a fost acordat folosirii forţei de către state ca instrument de politică naţională în contextul ameninţării cu un dezastru nuclear. Falk a atras atenţia asupra necesităţii apariţiei unei ordini mondiale eficiente într-o lume violentă, aflată sub spectrul celui de-al treilea război mondial; o astfel de perspectivă ar putea să se constituie într-un catalizator pentru adoptarea unanimă a unor schimbări instituţionale internaţionale care să conducă la un control mai centralizat, chiar supranaţional, al folosirii forţei. Pe de altă parte, Falk a susţinut că „se constată o dezvoltare graduală a conştiinţei morale şi a compasiunii umane pentru a permite reorganizarea bazei politice a existenţei umane la nivel global“.[4] În anii ’70, a afirmat că ONU ar trebui să aibă un rol mult mai activ ca terţă parte în soluţionarea războaielor civile care au fost adesea provocate şi susţinute de marile puteri prin expansiunea războiului rece în ţările lumii a treia.

În 1981, Falk a publicat *Human Rights and State Sovereignty*, susţinând că dezvoltarea drepturilor omului trebuie să aibă loc prin transformarea structurilor tradiţionale, mai ales prin sprijinirea mişcărilor populare care se opun forţelor imperialiste reprezentate de SUA. El a afirmat că formele capitalismului internaţional sunt cel mai mare impediment în calea reformei şi că, din punct de vedere ideologic, socialismul este superior capitalismului prin intenţia de a distribui bunăstarea în mod echitabil. Capitalismul exploatează anumite clase sociale, diviziunea orizontală a lumii politice făcând dificilă pentru cei de la baza ierarhiei economice accesul dincolo de graniţele proprii. Falk a sugerat că reforma globală ar trebui să înceapă prin înfrângerea imperialismului şi prin urmărirea asiduă a respectării drepturilor politice şi economice ale omului. Susţinerea acordată de Falk socialismului se baza pe promisiunile acestuia, în discordanţă cu „realizările reale“ ale statelor socialiste existente.

După încheierea războiului rece, spre sfârşitul anilor ’80, şi după diminuarea aparentă a pericolului unui război nuclear, Falk a continuat să susţină transformarea sistemului westphalian şi să promoveze scopurile sale cosmopolite. În viziunea lui, „stabilitatea“ sistemului de state nu trebuie să fie evaluată doar prin absenţa conflictelor interstatale (aşa-numita ordine internaţională), ci şi prin criteriile ordinii mondiale în cadrul căreia interesele statale sunt subordonate celor individuale. Interesul naţional este în esenţă mai puţin important decât interesul global, iar sfârşitul războiului rece nu diminuează necesitatea unei transformări structurale. În absenţa interesului global, sistemul internaţional va continua să promoveze conceptul „imperativelor de stat“. Acestea includ promovarea creşterii economice a statelor-naţiuni, măsurată doar prin produsul intern brut, competiţia economică şi tehnologică, folosirea instituţiilor interna-

ţionale doar pentru realizarea scopurilor interne, bariere politice împotriva liberei circulaţii şi neimplicarea în susţinerea unor politici ecologice şi demografice eficiente la nivel internaţional. Falk nu descrie perioada ulterioară anului 1989, în termeni triumfalişti, ca „sfârşitul Istoriei" şi ca victorie a democraţiei asupra rivalilor ei, ci dimpotrivă ca epocă istorică ce facilitează lărgirea „orizontului aspiraţiilor plauzibile" pentru a include extensii mult mai ambiţioase ale dreptului şi instituţiilor în raport cu guvernarea vieţii politice şi economice. Era ulterioară războiului rece este caracterizată de pericole noi şi de noi oportunităţi pentru schimbările structurale.

Pericolele sunt atât geopolitice, cât şi economice. Din punct de vedere geopolitic, Falk nu este convins că destrămarea URSS implică şi destabilizarea echilibrului de putere politică. El subliniază mai ales modul în care unii analişti politici şi strategi americani încep să indice China ca o superputere în devenire, care ar putea, prin politicile sale din regiunea Asia-Pacific, să ameninţe interesele SUA. Efortul Coreii de Nord de a-şi dezvolta capacităţi nucleare, ameninţările Chinei de a-şi alipi Taiwanul prin forţă şi disputele teritoriale existente între China, Japonia şi Vietnam reprezintă posibile „detonatoare" ale unui nou război rece între SUA şi China. Acest conflict va fi mai puţin unul ideologic şi mai mult o rivalitate tradiţională între mari puteri, mascată de tonuri culturale şi rasiale. Din punct de vedere economic, Falk este preocupat de ceea ce el identifică a fi inegalitatea continuă creată de capitalismul global pe care îl consideră complet opus promovării unei democraţii participative. „O alternativă a economiei de piaţă, aşa cum este reprezentată de efortul de constituire a regimului de piaţă liberă în Europa şi America de Nord, va accentua diferenţele dintre Nord şi Sud şi va neglija condiţia celor dezavantajaţi de pretutindeni."[5]

Pe de altă parte, aceleaşi forţe tehnologice care reduc importanţa graniţelor (de exemplu Internetul) sunt şi forţele motrice potenţiale pentru activizarea mişcărilor incipiente în promovarea valorilor păcii mondiale. Acest fapt trebuie să încurajeze proiectul „constituţionalităţii globale" ca mecanism care să conducă la un anumit tip de „democraţie transnaţională" bazată pe eficacitatea unui sistem legislativ internaţional care să îmbine interesele individuale cu cele statale. În anii '90, entuziasmul de început al lui Falk pentru mişcările revoluţionare de eliberare şi pentru socialism a făcut loc unei apropieri de ceea ce el denumeşte „societatea civilă globală".[6] Acest concept include coaliţii temporare de indivizi şi de grupuri care activează în sensul promovării scopurilor care tind a fi ignorate în

cazul în care elitelor economice şi/sau geopolitice le este îngăduit să-şi urmeze propriile scopuri.

> „Există loc pentru speranţă şi spaţiu politic pentru manifestarea iniţiativei creatoare. Promovarea drepturilor omului şi a constituţionalităţii stabileşte baza pe care globalizarea de jos în sus poate evolua în sensul echilibrării şi neutralizării aspectelor negative ale globalizării de sus în jos. Din acest joc interactiv al forţelor opuse se poate imagina o nouă ordine mondială care să slujească interesele indivizilor şi totuşi să fie înrădăcinată în realităţile curentelor politice. A imagina o viitoare ordine mondială modelată în întregime de forţele democratice transnaţionale ar reprezenta o utopie şi o naivitate. A imagina o tensiune creatoare crescândă din numeroasele tendinţe pro şi contra globalizării este un demers raţional, iar rezultatul va fi fără îndoială pozitiv."[7]

Acesta este contextul adecvat pentru a înţelege precauţia lui Falk în acceptarea postmodernismului în teoria socială, precum şi propunerile sale recente de reformă a ONU. În lucrarea *Explorations at the Edge of Time* (1992), Falk se angajează într-o critică acerbă a noţiunilor moderne de raţiune, adevăr şi progres. Acestea favorizează descrierile „omului raţional" (subiectul cunoscător) care întâlneşte şi stăpâneşte o singură realitate cognoscibilă (obiectul cunoscut). Rezultatul acestei întâlniri este încrederea în posibilitatea unei cunoaşteri exacte a „lumii reale" în scopul facilitării controlării şi stăpânirii acesteia. Discursul esenţialist, unitar şi universal despre modernitate exclude şi minimalizează diferenţa, pluralismul şi formele de cunoaştere care nu întrunesc standardele „ştiinţifice" de raţionalitate. Falk este prudent în repudierea postmodernă a iluminismului care promovează un relativism facil şi subminează ideea drepturilor universale ale omului, dar îi susţine în acelaşi timp pe cei care identifică „partea întunecată a modernităţii" şi care pun în lumină costurile umane şi de mediu ale încercării de a obţine controlul asupra noastră şi a mediului înconjurător. În această lucrare, Falk invocă ideea „cetăţeanului pelerin" şi îşi cataloghează convingerile ca formă a „utopismului înrădăcinat" care tinde spre o reformă globală de-a lungul „autostrăzii D-5" (denuclearizare, demilitarizare, depolarizare, democratizare, dezvoltare).

În anii '90, Falk a fost în avangarda dezbaterii despre reforma ONU, fiind şi un oponent fervent al războiului din Golf, deoarece pretindea că ONU a fost manipulată în sensul legitimării intereselor SUA şi nu a intereselor ordinii globale. Pe de o parte, invazia Kuwaitului de către Irak în 1990 a reprezentat o provocare a voinţei şi capacităţii ONU de a răspunde eficient despotismului şi agresiunii în numele securităţii

colective. Pentru prima dată în istoria instituţiilor moderne internaţionale a fost oferit un răspuns prompt şi eficient acestei crize, răspuns care a întrunit o majoritate covârşitoare. SUA „au afişat disponibilitatea şi capacitatea de a înfrunta Irakul şi de a crea un front comun în cadrul Consiliului de Securitate pentru a cere Irakului retragerea necondiţionată din Kuweit“.[8] Pe de altă parte, tot Falk afirmă că efectul aplicării unor rezoluţii ale Consiliului de Securitate în timpul crizei a oferit sprijin oficial unui război pe care ONU a fost incapabilă să-l controleze şi ale cărui obiective au depăşit scopul restaurării suveranităţii Kuweitului. În acest sens, aspectele practice ale scoaterii Irakului din Kuweit ar fi fost mai bine gestionate prin folosirea forţei militare a SUA şi a aliaţilor lor sub supravegherea strictă a Consiliului de Securitate, cum este stipulat în Carta ONU (capitolul VII). Acest lucru ar fi facilitat un control mai strict al desfăşurării de efective militare şi al modului în care acestea au fost folosite.

În opinia lui Falk, ONU nu va reuşi să se disocieze de „imperativele sistemului de state“ decât dacă va deveni mai independentă din punct de vedere financiar faţă de statele puternice, iar Consiliul de Securitate va fi mai responsabil atât în faţa comunităţii internaţionale a statelor din Adunarea Generală, cât şi faţă de actorii neguvernamentali ai sistemului internaţional. De asemenea, Falk este prudent faţă de afirmaţiile după care, în anii ’90, fie SUA, fie ONU ar trebui să adopte politici de intervenţie umanitară pentru a face faţă numărului crescând de războaie civile. Falk susţine că procentul acţiunilor umanitare propriu-zise nu este foarte ridicat şi că este o utopie să se considere că o mare putere va acţiona în sprijinul celor oprimaţi. Marile puteri se concentrează mai degrabă în mod selectiv asupra victimelor războaielor civile şi asupra guvernelor totalitare în scopul susţinerii propriilor interese.[9] În conformitate cu vederile sale asupra situaţiei globale, Richard Falk afirmă că este foarte periculos să se acorde încredere statelor în rezolvarea situaţiilor care reprezintă manifestări patologice ale sistemului de state însuşi.

Desigur, este posibil să îl considerăm pe Falk un idealist confuz, în anii ’60 el fiind criticat pentru ceea ce unii autori au interpretat a fi un accent antiamerican în majoritatea lucrărilor sale şi pentru naivitatea de care a dat dovadă în ceea ce priveşte natura umană sau beneficiile socialismului. Falk a recunoscut că unele din predicţiile sale sumbre privitoare la viitorul planetei erau bazate pe statistici eronate, care aveau drept sursă analizele Clubului de la Roma, şi că unii ar putea considera încrederea sa în cosmopolitismul legal o simplă utopie.

Cu toate acestea, Falk a demonstrat importanţa dreptului internaţional în studiul relaţiilor internaţionale nu doar ca un pachet static de legi, ci şi ca instrument esenţial şi dinamic al schimbării sociale.

Note

1. Biografia lui Richard Falk conţine mai mult de 40 de pagini, iar cei interesaţi de o listă completă a lucrărilor publicate pot găsi CV-ul său pe Internet la următoarea adresă: http://www.wws.princeton.edu/faculty/falkpapers/cv.html.
2. Richard Falk, „Manifesting World Order“, în Joseph Kruzel and James N. Rosenau (ed.), *Journeys Through World Politics*, Toronto, Lexington Books, 1989, p. 161.
3. *Ibid*., p. 163.
4. Richard Falk, *Legal Order in a Violent World*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1968, p. x-xi.
5. Richard Falk, „In Search of a New World Model“, în *Current History*, nr. 92, 1993, p. 149.
6. A se vedea în special „Evasions of Sovereignty“, în R. B. J. Walker and Saul H. Mendlovitz (ed.), *Contending Sovereignties: Redefining Political Community*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner, 1990, p. 61-78.
7. Richard Falk, „In Search of a New World Model“, *op. cit.*, p. 149.
8. Richard Falk, „Reflections on the Gulf War Experience“, în *Juridisk Tidskrift*, nr. 3, 1991, p. 182.
9. A se vedea în special Richard Falk, „Grounds to Reject Intervention“, în *Peace Review*, nr. 8, 1996, p. 467-470.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Bull şi Galtung.

Principalele lucrări ale lui Richard Falk

Law, Morality, and War in the Contemporary World, New York, Frederick A. Praeger, 1963.

Legal Order in a Violent World, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1968.

This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival, New York, Random House, 1971.

A Global Approach to National Policy, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1975.

A Study of Future Worlds, New York, Free Press, 1975.

„The World Order Models Project and its Critics: a Reply“, în *International Organization*, nr. 31, 1978, p. 531-535.

„Anarchism and World Order“, în Richard A. Falk and Samuel S. Sim (ed.), *The War System: An Interdisciplinary Approach*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1980, p. 37-57.

Human Rights and State Sovereignty, New York, Holmes & Meier, 1981.

The End of World Order: Essays on Normative International Relations, New York, Holmes &Meier, 1983.

Reviving the World Court, Chariottesville, University Press of Virginia, 1986.

The Promise of World Order: Essays in Normative International Relations, Brighton, Wheatsheaf Books, 1987.

Revolutionaries and Functionaries: The Dual Face of Terrorism, New York, Dutton, 1988.

Economic Aspects of Global Civilization: The Unmet Challenges of World Poverty, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992.

Explorations at the Edge of Time: The Prospects for World Order, Philadelphia, Temple University Press, 1992.

The Western State System, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992.

On Humane Governance: Toward a New Global Politics: The World Order Models Project Report of the Global Civilization Initiative, Cambridge, Polity Press, 1995.

Lecturi suplimentare

Bull, Hedley, *The Anarchical Society*, Londra, Macmillan, 1977.

Franck, Thomas, *The Power of Legitimacy Among Nations*, Oxford, Oxford University Press, 1990.

Kruzel, Joseph and Rosenau, James (ed.), *Journeys Through World Politics*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989, p. 153-164.

ANDRÉ GUNDER FRANK

Frank este bine cunoscut ca un cercetător de frunte al „teoriei dependenţei“ în studiul dezvoltării. Teoria dependenţei respinge radical diagnozele de după cel de-al doilea război mondial şi prognozele privind dezvoltarea lumii a treia pe baza abordării modernizării liberale, deşi această teorie, aşa cum se prezintă în zilele noastre, a fost înglobată în teoria sistemelor mondiale de către promotorii radicalismului în studiul economiei politice internaţionale.

Frank s-a născut în 1929, în Germania, dar familia sa a emigrat în SUA la începutul anilor ’30 pentru a evada din Germania nazistă. A urmat Colegiul Swarthmore, unde a studiat economia, şi a început doctoratul la Universitatea din Chicago, în 1950. Studiile s-au întins pe durata mai multor ani din cauză că Frank a contestat corectitudinea tezei economice a lui Keynes, fapt ce a atras antipatia profesorilor săi. Şi-a susţinut teza de doctorat cu o disertaţie asupra măsurării comparative a productivităţii în agricultura şi industria Ucrainei, după care s-a axat pe studiul insuficienţei gândirii convenţionale asupra dezvoltării, care se afla în stare incipientă la acea dată. La începutul anilor ’60, a renunţat la postul de la Universitatea de Stat din Michigan pentru a lucra în America de Sud (în Chile), unde a pus la punct majoritatea lucrărilor sale, analizând natura şi dinamica dezvoltării dintr-o perspectivă radicală.

De-a lungul anilor ’60, Frank a scris mai multe lucrări care s-au bucurat de un succes enorm în America, mai ales că începuse escaladarea războiului din Vietnam. După răsturnarea regimului Allende din Chile printr-o lovitură de stat orchestrată de generalul Pinochet, Frank s-a întors în 1973 în Germania pentru a prelua un post la Institutul Americii Latine din cadrul Universităţii Deschise din Berlin. În 1978 a devenit profesor în cadrul *School of Development Studies* de la *University of East England*, unde a început studiul sistematic al economiilor statelor socialiste din estul Europei şi şi-a continuat cercetările referitoare la istoria capitalismului global. Timp de mulţi ani a predat şi a cercetat în cadrul Universităţii din Amsterdam, Olanda, iar în prezent este profesor la Universitatea din Toronto.

Opera lui Frank de la sfârşitul anilor ’50 şi din anii ’60 trebuie înţeleasă ca reacţie la concepţia tradiţională asupra cerinţelor „dezvoltării“ în lumea a treia şi ca deconstrucţie a acestei teorii. Această concepţie a fost caracterizată de două ipoteze principale, pe care Frank a luptat să le submineze. În primul rând, teoria economică avea tendinţa să identifice dez-

voltarea economică cu creşterea economică, măsurată cu indicatori statistici simpli precum creşterea PIB. Problemele şi aspectele relevante pentru dinamica dezvoltării instituţionale şi pentru transformarea valorilor au fost lăsate în afara sferei formulării politicilor şi analizelor economice. După cel de-al doilea război mondial, s-a pornit de la premisa că, de vreme ce „statele dezvoltate“ din America de Nord şi din vestul Europei erau deja dezvoltate, provocarea pentru statele sărace era de a aplica politici similare care le-ar ajuta să obţină o creştere rapidă conform teoriei că, dacă o ţară creşte, „se dezvoltă“ în acelaşi timp. Astfel, subdezvoltarea era definită printr-o comparaţie a ţărilor bogate cu cele sărace, dezvoltarea reprezentând reducerea discrepanţelor printr-un proces limitativ până când ţara „nedezvoltată“ devenea „dezvoltată“.

În al doilea rând, chiar şi acei autori care au luat în discuţie ecuaţia creşterii şi dezvoltării economice au presupus că obstacolele din calea dezvoltării ţării studiate erau mai mult interne decât externe. În anii ’50 gândirea consacrată dezvoltării era dominată de ipoteza durkheimiană a schimbării sociale printr-un consens şi o raţionalizare crescânde. Acestea necesitau aplicarea de raţionamente impersonale, mai degrabă obiective decât subiective, în construcţia relaţiilor interumane. Sociologul Talcott Parsons distingea societăţile „moderne“ de cele „tradiţionaliste“. În general, ultimele tind să pună accent pe interesele colective în dauna celor individuale, relaţiile dintre persoane fiind bazate pe reguli nescrise, particulare, şi mai puţin pe valorile universale, conform cărora se afirmă egalitatea indivizilor indiferent de statutul acestora, iar obligaţiile sociale sunt difuzate printr-o reţea de grupuri şi nu reprezintă obligaţii contractuale, asumate explicit, pentru perioade limitate şi scopuri particulare.

Poate că cel mai cunoscut text al paradigmei modernizării este cel al lui Walt Rostow, *Stages of Economic Growth* (1960). Rostow credea că societăţile tradiţionaliste din China, Orientul Mijlociu şi Europa medievală aveau în comun o limită superioară a nivelului de atins, deoarece potenţialul ştiinţei şi cel al tehnologiei fie nu erau disponibile, fie nu erau aplicate sistematic. Pentru a se dezvolta sau „a decola“ (*take off*) conform formulării sale, societăţilor trebuie să le fie familiare ideile moderne despre progres, educaţia trebuie să aibă o răspândire de masă, este necesar să existe infrastructura financiară şi o paletă de întreprinzători individuali pregătiţi să rişte pentru a obţine profit. Societăţile tradiţionale vor urma calea dezvoltării şi a modernizării după parcurgerea unor etape ale industrializării, când veniturile se vor ridica la un nivel care să permită populaţiei să consume mai mult decât este necesar supravieţuirii, când proporţia cetăţenilor implicaţi în munca calificată sau birocraţie va creşte,

iar fondurile suplimentare vor fi investite pentru o creştere ulterioară. Concluzionând, în vreme ce creşterea economică este un criteriu important al dezvoltării, aceasta din urmă implică un număr de schimbări structurale şi comportamentale secvenţiale. S-a ajuns la înţelegerea modernizării ca „mişcare ascendentă“ a întregului sistem social şi cultural de la un stadiu de evoluţie economică la următorul, necesară şi în relaţie directă cu o democratizare fundamentală. În contextul războiului rece, paradigma modernizării a asigurat o diagnoză şi un tratament care au oferit un model alternativ de creştere economică celui ilustrat de URSS sau China, justificând cheltuielile masive făcute de SUA pentru a susţine acest proces de creştere în ţările mai sărace.

Pe durata cât a activat în America Latină, în anii ’60, Frank, ca şi alţi gânditori radicali precum Rudolfo Stavenhagen şi Fernando Cardoso, şi-a schimbat mult concepţiile. El a afirmat că dualismul parsonian era exagerat şi că nu existau dovezi empirice care să susţină teoria lui Rostow despre stadiile dezvoltării. Dimpotrivă, Frank a susţinut că „subdezvoltarea“, departe de a fi caracteristică ţărilor şi regiunilor insuficient integrate în economia mondială, era de fapt o consecinţă a includerii acestor ţări în ceea ce mai târziu va fi denumit sistemul mondial capitalist.

Pentru a înţelege subdezvoltarea contemporană trebuie să ne concentrăm asupra rădăcinilor istorice ale relaţiilor metropolă-satelit, la nivel internaţional şi în interiorul naţiunilor „subdezvoltate“; oraşele considerate sateliţi la nivel internaţional sunt metropole ale ţărilor-satelit. Argumentaţia sa poate fi rezumată în câteva afirmaţii complementare.

În primul rând, „dezvoltarea“ metropolelor naţionale şi a celor subordonate acestora este limitată de statutul lor de sateliţi. În al doilea rând, sateliţii înregistrează o dezvoltare economică mai mare când legăturile lor cu metropola sunt mai slabe şi nu când sunt mai puternice. În al treilea rând, zonele cele mai puţin dezvoltate în prezent sunt în general cele care au avut cele mai strânse legături cu metropolele în trecut. Întreprinderile comerciale, capabile să răspundă unei cereri mărite a pieţei mondiale şi mai puţin a celei interne sunt acelea care s-au stabilit în ţările-satelit pentru a beneficia de accesul la materia primă ieftină şi de costurile scăzute de producţie şi ale mâinii de lucru. În ultimul rând, instituţiile economice care în prezent par rămase în urmă sunt cele ce erau prospere în trecut, dar care au decăzut în timp, o dată cu încorporarea sateliţilor în sistemul mondial. Astfel, pentru a înţelege procesul „subdezvoltării“, trebuie să-l privim ca pe o manifestare periferică a expansiunii capitalismului. Contrazicând paradigma modernizării, capitalismul este maladia şi nu tratamentul. În ceea ce priveşte ajutorul economic ca mijloc de stabilire a

unor condiţii prealabile pentru „decolare“, Frank a afirmat contrariul. El a susţinut că statele-satelit erau de fapt exportatoare de capital către metropolele care le exploatau şi pretindeau că politicile lor economice le ajută.

La jumătatea anilor ’60, Frank era un revoluţionar care credea că schimbările pozitive puteau apărea doar dacă statele-satelit, fie împreună, fie separat, ar fi distrus legătura ce le încorpora în sistemul economic capitalist mondial, iar acesta la rândul lui şi-ar schimba radical politicile economice faţă de ele. Frank a fost un susţinător înfocat al revoluţiei cubaneze conduse de Fidel Castro şi un admirator al reformelor radicale economice ale lui Mao Tse Dung din China.

> „Concluzia acestor reflecţii teoretice şi politice ... era că participarea continuă la sistemul capitalist mondial putea însemna numai o continuă dezvoltare a subdezvoltării. Concretizând, nu ar exista nici echitate, nici eficienţă şi nici dezvoltare economică. Soluţia politică ar fi de a deconecta statele-satelit de la sistem, pe plan extern, şi de a tranzita spre un socialism care să se bazeze pe sine, pe plan intern (sau către o nedefinită cooperare socialistă internaţională), pentru a face posibilă o dezvoltare economică independentă sau nondependentă.“[1]

În anii ’70, Frank şi-a sintetizat, revizuit şi extins analiza asupra modului în care sistemul mondial capitalist producea subdezvoltarea în lumea a treia în două lucrări majore, publicate la sfârşitul acelui deceniu, *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (1978) şi *World Acumulation 1492-1789* (1978). În aceste lucrări, Frank distinge trei etape ale acumulării capitalismului mondial: mercantilismul (1500-1770), capitalismul industrial (1770-1870) şi imperialismul (1870-1930). De asemenea, el îşi sintetizează cercetările istorice radicale pentru a demonstra existenţa unor „cicluri lungi“ succesive de expansiune şi stagnare în evoluţia sistemului capitalist mondial. În tranziţia de la mercantilism la industrializare, Frank afirmă că triumful revoluţiei comerciale a fost produsul cuceririlor coloniale şi al comerţului extrem de profitabil cu sclavi. Acest triumf a fost centrul a două triunghiuri ale comerţului, cel atlantic şi cel oriental, reunite de rolul jucat de Europa (şi mai ales de Marea Britanie) în fiecare din ele. Astfel, revoluţia industrială nu a fost doar un fenomen european, deoarece a implicat şi transfer substanţial de metale preţioase şi de materii prime din colonii către anumite ţări care deţineau fondurile, investite mai târziu sub formă de capital în lansarea capitalismului industrial şi manufacturier. Un rol important în decizia dacă o ţară este dezvoltată sau subdezvoltată l-a jucat, în următorii 200 de ani, poziţia cumulativă (sau noncumulativă) în cadrul diverselor triunghiuri comerciale.

Frank a analizat şi rolul creşterii şi stagnării de-a lungul ciclurilor procesului de acumulare din istoria lumii. El a afirmat că stagnarea şi criza au fost consecinţele limitării forţelor de producţie care, de-a lungul timpului, au încercat să prevină reapariţia situaţiilor de criză. Depresiunile care au urmat au dus la accentuarea presiunii „interne“ în fiecare ţară pentru a reorganiza producţia: ţările care au avut succes, de exemplu Anglia, au acţionat astfel încât să-şi instaureze dominaţia asupra celorlalte state în cursul următorului stadiu al ciclului economic. Frank a susţinut că SUA au devenit o ţară în dezvoltare, nu una subdezvoltată, deoarece, pe de-o parte, au beneficiat de o substanţială acumulare comercială de bani datorită poziţiei-cheie în cadrul triunghiului comercial atlantic, în cursul secolului al XVIII-lea. Pe de altă parte, puterea colonizatoare, Marea Britanie, a avut o atitudine îngăduitoare în colonii, permiţându-le micilor fermieri locali să producă un surplus financiar care a fost folosit pentru dezvoltarea ulterioară. La polul opus, a arătat Frank, s-a aflat politica colonială dusă de Marea Britanie în India. Aici el a subliniat modul în care britanicii i-au exploatat pe ţărani prin sistemul de taxe şi au organizat producţia exclusiv în scopul exportului de materii prime şi al importului de produse manufacturate provenite din Marea Britanie. Acestea sunt doar o parte din afirmaţiile sale conform cărora ţările subdezvoltate datorează această stare poziţiei lor în cadrul expansiunii sistemului capitalist global.

Situând „dezvoltarea subdezvoltării“ (*the development of underdevelopment*) într-o analiză istorică mai largă a evoluţiei capitalismului mondial, Frank a afirmat că „dezvoltarea“ trebuie înţeleasă ca un produs al unei anumite perioade istorice date, şi anume lunga creştere de după 1945, văzută din perspectiva Americii Latine. Acea etapă fiind deja încheiată, atenţia trebuie mutată de la problema dezvoltării într-o anumită perioadă istorică contemporană către înţelegerea fazelor succesive de dezvoltare într-un context istoric mai larg. Numai aceasta ne-ar permite să studiem procesul complex şi anevoios al dezvoltării capitalismului la scară globală, aşa cum s-a impus în unele ţări în anumite perioade de timp.

De-a lungul ultimului deceniu, Frank s-a concentrat asupra continuării analizei sistemului capitalist mondial, sub auspiciile aceluiaşi „pesimism intelectual“ care îl caracteriza. În termenii idealurilor sale, el apreciază încă „dezvoltarea“ nu doar ca o simplă expresie sau produs al creşterii economice, ci ca un proces multilateral al schimbării economice, sociale şi tehnologice, prin care bunăstarea oamenilor poate fi îmbunătăţită. Înseamnă că bunăstarea oamenilor este în sine complexă şi nu trebuie privită doar ca o capacitate de a consuma mai multe bunuri indiferent de rezultatul acestei acţiuni, de exemplu asupra mediului înconjurător. La

sfârşitul secolului al XX-lea, Frank nu mai era atât de încrezător în perspectivele socialismului, în condiţiile în care procesul socialist se limitează la o anumită ţară. În plus, el a arătat că, deşi diviziunea între societăţi tradiţionaliste şi moderne a reprezentat o construcţie mitică a economiei politice liberale din ani '50, în zilele noastre asistăm la apariţia unei noi forme dualiste între acele regiuni şi sectoare care sunt integrate în economia mondială şi cele care, în mod sistematic (şi într-un număr crescând), sunt marginalizate. Acest proces nu este reprezentabil geografic prin compararea diferitelor state, deoarece transcende graniţele teritoriale pentru a include/a exclude anumite regiuni şi sectoare din economia mondială în aşa-numitele ţări „dezvoltate".

În lumina eşecului socialismului „real" de a se rupe de piaţa mondială, Frank s-a alăturat celor care au identificat un potenţial de progres în noile mişcări sociale apărute în zonele marginalizate de sistemul capitalist mondial. Desigur, rămâne de văzut dacă aceste mişcări bazate pe emanciparea sexelor sau pe protecţia mediului vor avea capacitatea de a-şi îndeplini scopurile proprii sau se vor uni pentru de a forma o forţă contra-hegemonică mai largă în politicile mondiale contemporane. Frank identifică aceste forţe ca o parte esenţială a demersului către o democraţie civilă participativă la nivel mondial.

Note

1. André Gunder Frank, „The Underdevelopment of Development", în *Scandinavian Journal of Development Alternatives*, nr. 10, 1991, p. 28. Acesta este un excelent eseu autobiografic în care Frank relatează modul în care viaţa şi munca sa s-au dezvoltat începând cu anii 1950.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Cox şi Wallerstein.

Principalele lucrări ale lui André Gunder Frank

Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil, New York, Monthly Review Press, 1967.

Latin America: Underdevelopment or Revolution: Essays on the Development of Underdevelopment and the Immediate Enemy, New York, Monthly Review Press, 1970.

Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment; Dependence, Class, and Politics in Latin America, trad. Marion Davis Berdecio, New York, Monthly Review Press, 1973.

On Capitalist Underdevelopment, New York, Oxford University Press, 1975.

„Dependence is Dead, Long Live Dependence and the Class Struggle: an Answer to Critics", în *World Development*, nr. 5, 1977, p. 355-370.

World Accumulation, 1492-1789, New York, Monthly Review Press, 1978.

Mexican Agriculture 1521-1630: Transformation of the Mode of Production, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

Dependent Accumulation and Underdevelopment, New York, Monthly Review Press, 1978.

Crisis in the World Economy, Londra, Heinemann, 1980.

Crisis in the Third World, Londra, Heinemann,1981.

Reflections on the World Economic Crisis, Londra, Hutchinson, 1981.

Critique and Anticritique: Essays on Dependence and Reformism, Londra, Macmillan, 1984.

ReOrient: Global Economy in the Asian Age, Berkeley, University of California Press, 1998.

Lecturi suplimentare

Booth, D., „André Gunder Frank: an Introduction and Appreciation", în Ivar Oxaal, Tony Barnett şi David Booth (ed.), *Beyond the Sociology of Development*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1975, p. 50-85.

Chew, Sing C. şi Denemark, Robert A. (ed.), *The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of André Gunder Frank*, New York, Sage, 1996.

Foster-Carter, Aiden, „From Rostow to Gunder Frank: Conflicting Paradigms in the Analysis of Underdevelopment", în *World Development*, nr. 4, 1976, p. 167-180.

Higgott, Richard L., *Political Development Theory: The Contemporary Debate*, Londra, Croom Helm, 1983.

Leys, Colin, *The Rise and Fall of Development Theory*, Indiana, Indiana University Press, 1996.

Nove, Alex, „On Reading André Gunder Frank", în *Journal of Development Studies*, nr. 10, 1974, p. 445-455.

Rostow, Walt W., *The Stages of Economic Growth*, New York, Cambridge University Press, 1960.

Smith, Tony, „The Underdevelopment of Development Literature: the Case of Dependency Theory", în *World Politics*, nr. 31, 1979, p. 247-288.

JOHAN GALTUNG

Personalitate proeminentă în domeniul cercetărilor privind pacea internaţională, Johan Galtung este cunoscut pentru analizele sale despre ceea ce denumeşte „violenţa structurală“ (*structural violence*) din politica mondială şi pentru încercările de a dezvolta o teorie „structuralistă“ a imperialismului inspirată de marxism, dar nu limitată la acesta. Asemenea lucrărilor aparţinând altor autori menţionaţi în acest manual, precum Anthony Giddens şi John Burton, opera lui Galtung implică o serie de discipline din domeniul ştiinţelor sociale, lucru normal pentru un cercetător cu o viziune holistă şi explicit normativă despre cercetările asupra păcii. Opera lui Galtung poate fi privită ca o încercare de unificare a metodelor ştiinţelor sociale cu etica emancipatoare a ordinii mondiale.

Johan Galtung s-a născut în 1930, în Norvegia, într-o familie bogată. Tatăl său, medic, i-a oferit de timpuriu, prin talentul şi dăruirea sa profesională, un model pe care Galtung şi l-a însuşit şi l-a folosit în muncă. Ca elev s-a simţit constrâns de programa şcolară a vremii.

În timpul celui de-al doilea război mondial, naziştii l-au închis pe tatăl lui Johan Galtung într-un lagăr de concentrare. Galtung a ajuns un pacifist convins. El a refuzat să fie înrolat în armata norvegiană şi a fost trimis la închisoarea de la Oslo, în 1951. Deşi părinţii lui şi-au dorit să devină medic, Galtung a refuzat şi a urmat sociologia, matematica şi filozofia în cadrul a două facultăţi. În particular, Galtung a fost inspirat de etica pacifistă a lui Gandhi şi a început să publice de timpuriu în ziare şi reviste. În 1958, el a plecat în SUA pentru a ocupa un post de asistent unversitar în sociologie la Universitatea Columbia din New York, dar s-a întors la Oslo în 1960. A jucat un rol important în organizarea Institutului Internaţional pentru Cercetări despre Pace (*PRIO*), sub egida căruia a publicat majoritatea lucrărilor din ultimii 30 de ani. În 1964, Galtung a contribuit şi la înfiinţarea periodicului *Journal of Peace Research*, al cărui editor a fost 10 ani. A predat în mai multe ţări, inclusiv în America Latină şi Japonia, în prezent fiind „profesor de studii pentru pace“ la Universitatea din Hawaii. A obţinut primul doctorat în studii despre pace în Hawaii şi a primit, în 1987, premiul „Right Livelihood“ pentru cercetările sale în domeniu.

Cei mai mulţi dintre noi se referă la pace în mod intuitiv, în termeni de negaţie, ca fiind absenţa războiului sau a conflictului armat. De exemplu, în timpul războiului rece, cei care au susţinut conceptul de descurajare nucleară (*nuclear deterrence*) şi distrugerea reciprocă garantată

(*mutually assured destruction*) au afirmat că acesta a ajutat la menţinerea „păcii“ între cele două superputeri. Şi Galtung defineşte pacea ca opusul violenţei, dar în concepţia lui violenţa (şi implicit pacea) nu constă pur şi simplu în utilizarea controlată a forţei de către oameni, ci este „tot ce împiedică autorealizarea umană şi poate fi evitat“.[1] În consecinţă, Galtung concepe autorealizarea fiinţei umane în termeni de satisfacere a nevoilor umane fundamentale, care pot fi fiziologice, ecologice, economice şi chiar spirituale. Ideea sa de „violenţă structurală“ este, aşadar, mult mai extinsă decât abordarea convenţională, de către majoritatea cercetătorilor anglo-americani din domeniul relaţiilor internaţionale, a războiului şi a utilizării forţei armate în relaţiile dintre state.

În continuare, nu numai că preocuparea sa s-a extins, ci s-a îmbogăţit şi cu abordarea efectelor violenţei structurale asupra victimelor. În acest context, el distinge patru tipuri de violenţă în politica mondială. Primul este violenţa „clasică“ din literatura tradiţională, care se referă la provocarea de suferinţă prin război, tortură sau pedepse inumane şi degradante. În al doilea rând, Galtung se referă la „sărăcie“ ca lipsă a condiţiilor materiale de viaţă, precum locuinţa, îmbrăcămintea, alimentele şi apa. Cel de-al treilea, „represiunea“, constă în pierderea libertăţii indivizilor de a-şi alege şi a-şi exprima propriile convingeri. În fine, Galtung tratează „alienarea“ ca o formă de violenţă structurală împotriva identităţii şi a nevoilor noastre nonmateriale de a trăi într-o comunitate şi de a stabili relaţii cu ceilalţi. Violenţa structurală se referă la al doilea, al treilea şi al patrulea tip de violenţă. În viziunea lui Galtung, nu este nevoie ca aceasta să fie observată între cel care o iniţiază şi victimă. Ea se poate constitui în cadrul unei anumite ordini sociale sau structuri politice şi economice. În măsura în care violenţa structurală nu este un fenomen necesar, Galtung o consideră preocupare a studiilor de pace pentru a-i înţelege modul de manifestare şi pentru a putea fi, în final, eradicată.

Ca o consecinţă directă a interesului lui pentru violenţa structurală, Galtung a examinat modul în care structurile sociale din interiorul şi dintre state menţin şi perpetuează violenţa de acest tip. În 1971, el a publicat concluziile asupra analizei imperialismului, prezentând o teorie structurală în care, deşi inspirată din experienţa sa din America Latină şi din contactul cu teoria radicală a dependenţei, a încercat să înglobeze variabile noneconomice, aplicabile atât statelor capitaliste, cât şi celor socialiste. Examinând dinamica imperialismului care generează inegalitatea evidentă din interiorul statelor şi dintre ele, Galtung se disociază de Marx şi Lenin şi susţine că imperialismul nu este doar o relaţie economică bazată pe nevoia inerentă de extindere a capitalismului. El este o relaţie structurală

de dominare, definită în termeni politici, economici, militari, culturali şi de comunicare. Aşa cum violenţa nu se limitează la formele directe de agresiune, nici imperialismul nu se limitează la colonizarea politică sau la neocolonizarea economică. Controlul asupra producerii şi răspândirii informaţiei, accesul la tehnologia avansată de înarmare, accesul la educaţie, participarea la luarea deciziilor – inegalităţile structurale legate de toate acestea şi de domeniile învecinate reprezintă, de asemenea, aspecte ale imperialismului ca fenomen multidimensional.

Galtung crede că lumea poate fi divizată în naţiuni centrale şi naţiuni periferice, această diviziune între centru şi periferie existând şi în interiorul naţiunilor. Ea este esenţială pentru menţinerea structurii imperialismului, pe care Galtung o defineşte ca „un sistem care divide colectivităţile şi relaţionează părţile divizate într-o *armonie de interese* sau *într-un conflict de interese*.[2] El susţine că, deşi există o lipsă de armonie între naţiunile centrale şi cele periferice, reproducerea relaţiei centru-periferie în interiorul lor împiedică eradicarea acesteia. Inegalitatea este mai mare între centru şi periferie în rândul naţiunilor de la periferie decât în rândul naţiunilor de la centru, încât cele de la periferia centrului nu reuşesc adesea să înţeleagă sau să perceapă că se află într-o poziţie structurală similară cu partenerii lor de la periferie. Ca urmare, este greu să se alcătuiască alianţe între periferii pentru a combate armonia de interese dintre centrul naţiunilor de la centru şi centrul naţiunilor de la periferie. În acelaşi timp, mecanismul imperialismului asigură ordinea ierarhică permanentă între naţiunile de la centru şi cele de la periferie, pentru că întotdeauna centrul periferiei „constituie doar cureaua de transmisie (de exemplu, firme comerciale, companii de comerţ) pentru valori (de exemplu, materii prime) către naţiunile de la centru“.[3] Galtung sugerează că două mecanisme ale imperialismului sunt deosebit de importante.

În primul rând, el susţine că *relaţiile de interacţiune pe verticală* dintre centru şi periferie garantează că, deşi ambele părţi par să câştige prin interacţiune, câştigul lor nu este acelaşi. Astfel, deşi naţiunile periferice pot fi răsplătite financiar pentru exportul de materii prime, naţiunile centrale au capacitatea de a dobândi valoarea materiilor prime prin procesarea acestora în produse finite mai scumpe, care sunt exportate apoi naţiunilor periferice. Galtung susţine că, prin transformarea „materiei“ în „formă“, centrul beneficiază de avantajele efectelor de multiplicare ale industrializării care însoţeşte procesarea materiilor prime. Galtung mai susţine că relaţiile de interacţiune pe verticală au loc într-o *structură de interacţiune feudală* globală. Aceasta are patru trăsături principale:

1) interacţiunea dintre centru şi periferie este *verticală*;

2) interacţiunea dintre periferie şi periferie *lipseşte*;
3) interacţiunea multilaterală a celor trei *lipseşte*;
4) interacţiunea cu lumea exterioară este *monopolizată* de centru, şi astfel se explică nivelul înalt de concentrare a produsului din fiecare naţiune periferică în câteva naţiuni centrale.

În mod evident, teoria structurală a lui Galtung despre imperialism se aseamănă mult cu punctul de vedere marxist-leninist, însă are un caracter mai puţin economic şi este mult mai abstractă. În 1971 era mai mult un proiect de cercetare decât un model teoretic complet. În acelaşi timp, nu era clar ce recomandări ar rezulta din acceptarea acestei teorii. Ca pacifist, Galtung era neliniştit de propunerile radicale de revoluţie violentă. El susţinea totuşi că instaurarea socialismului în unele state nu ar putea garanta dispariţia imperialismului şi a violenţei structurale, deoarece imperialismul poate lua multe forme, China şi URSS fiind la fel de culpabile în menţinerea structurii ca şi SUA. Recomandările lui Galtung au fost iniţial negative, constând din repudierea teoriei clasice a modernismului, conform căreia periferia trebuie să se sustragă dominaţiei centrului chiar şi prin căi violente, pentru promovarea revoluţiei în anumite naţiuni periferice, în speranţa că vor inspira unele transformări cantitative ale sistemului internaţional.

Deşi Galtung a folosit teoria structurală despre imperialism (*structural theory of imperialism*) pentru a grăbi „defeudalizarea“ structurilor care menţineau violenţa structurală, de exemplu prin dezvoltarea unei încrederi mai mari a periferiei în forţele proprii şi prin promovarea unei mai bune comunicări şi cooperări între zonele periferice ale naţiunilor periferice, valabilitatea teoriei sale a fost contestată de unii cercetători. Au fost evidenţiate două puncte principale slabe. În primul rând, în ciuda angajării evidente a lui Galtung faţă de metodele şi idealurile ştiinţelor sociale, este totuşi foarte dificil să fie generate ipoteze derivate din acest model care să poată fi testate empiric. Câteva concepte sunt mai degrabă enunţuri şi nu postulate, iar unii termeni-cheie folosiţi, de exemplu „interese“, nu sunt suficient de clar delimitaţi conceptual astfel încât ipotezele ce îi conţin să poată fi testate.

După Chris Brown, critica marxismului practicată de Galtung este simplistă, iar modelul structural folosit este doar ceva mai mult decât o generalizare a formelor de imperialism prevalente în secolul al XIX-lea.[4] Ceea ce îi lipseşte acestui model este latura privitoare la schimbările istorice şi la rolul actorilor fie în perpetuarea, fie în transformarea structurii. Spre deosebire de opera mai elaborată a lui Giddens sau Wendt, men-

ţionaţi în această lucrare, Galtung foloseşte un determinism structuralist, deşi analiza sa asupra originii structurii însăşi este foarte schematică.

În ultima perioadă, Galtung nu a răspuns la aceste critici. Deoarece modelul său reprezintă încă un instrument pedagogic util, elaborarea şi perfecţionarea lui a fost preluată de alţi „teoreticieni ai sistemului mondial“ precum Immanuel Wallerstein. Galtung s-a dedicat examinării rădăcinilor violenţei directe inerente civilizaţiilor şi societăţilor violente structural. El face o distincţie între două tipuri de structuri sociale – „alfa“ şi „beta“. Prima este caracteristică societăţilor industriale occidentale, cu o birocraţie dezvoltată, corporaţii puternice şi legături sociale fragmentate. În aceste societăţi, indivizii sunt alienaţi faţă de ei înşişi şi faţă de ceilalţi, acţionând „la distanţă“ prin operaţii gen contract şi nu prin legături de sânge. În contrast, Galtung proiectează (deoarece acestea nu există) structuri „beta“ şi societăţi în care nu se află surse de violenţă structurală şi alienare. Astfel de societăţi ar acţiona la „mică distanţă“, integrându-şi membrii şi ar fi unite de obligaţii morale şi familiale, nu de obligaţii contractuale legale. Aceste societăţi ar fi de mică extindere, s-ar bizui pe puterile proprii, ar avea o redusă diviziune a muncii şi ar satisface necesităţile normale de comunitate şi participare la viaţa socială. Este adevărat, aceste structuri nu ar fi bogate în sens material, dar Galtung afirmă că şi societatea de consum occidentală suportă costurile „supradezvoltării“, care se manifestă sub forma degradării mediului înconjurător.

Desigur, Galtung identifică în toate societăţile forme de amestec de elemente alfa şi beta şi este preocupat de rezultatele dezechilibrului asimetric dintre acestea în societăţile industrializate moderne. În lucrarea sa *The True Worlds: A Transnational Perspective* (1980), Galtung a schiţat conturul unui proiect emancipator care ar facilita intensificarea valorilor „beta“ într-o societate absorbită treptat de structurile sociale „alfa“. Dacă se doreşte angajarea într-un proiect de promovare a „păcii pozitive“ la nivel global, este necesar să se renunţe la modul de producţie capitalist, să se dezintegreze imperiile şi să se depăşească formele teritoriale de organizare politică. Apelând la pacifismul lui Gandhi şi folosind elemente ale liberalismului şi marxismului, Galtung le recomandă cititorilor săi să evite condamnarea unor indivizi sau state pentru racilele noastre sociale şi să se concentreze mai mult pe structurile sociale ce le generează. În excelenta sa analiză a vieţii şi lucrărilor lui Galtung, Peter Lawler rezumă astfel viziunea acestuia despre studiul păcii în anii ’80:

1. În ciuda constrângerilor structurale, pacea ar trebui privită ca un proces. Eforturile actuale pentru realizarea unui viitor dezirabil sunt părţi ale unei tendinţe istorice şi nu indicatoare ale unor răsturnări iminente şi dramatice de situaţie.
2. Este necesar să cultivăm o conştiinţă globală care să exprime o dedicare în serviciul întregii umanităţi, dar care să şi recunoască prioritatea sprijinirii celor care se află în nevoie.
3. Toate nivelurile de acţiune sunt relevante.
4. Mişcarea pentru pace ar trebui să evite crearea unor noi diviziuni verticale ale muncii; ar trebui să fie recunoscute diferite capacităţi şi oportunităţi, însă fără a fi transpuse în termeni de putere, prestigiu sau ambele.
5. Atât strategiile orientate către actor cât şi cele destinate structurii sunt relevante.
6. Acţiunile pentru pace trebuie să fie generate în mod spontan.[5]

Studiul lui Lawler asupra traiectoriei operei lui Galtung este foarte critic mai ales în ceea ce priveşte lucrările mai recente ale acestuia, care înseamnă cu puţin mai mult decât promovarea temelor budhiste despre pacifism şi susţinerea valorilor alfa cu idealuri beta, ceea ce constituie o cale puţin realistă de transformare globală! Lawler identifică două probleme majore ale operei lui Galtung.

Mai întâi, tentativa lui Galtung de a combina ştiinţele sociale cu o viziune emancipatoare asupra lumii nu a reuşit. La fel ca la John Burton, încercarea lui Galtung de justificare a „nevoilor“ umane pe criterii obiective a condus la noţiuni vagi, idealiste, despre „sănătatea“ socială, care se cereau a fi demonstrate. Realitatea socială nu poate fi analizată în acelaşi fel ca trupul uman, mai ales la nivel global. Din punctul de vedere al lui Lawler, cercetările lui Galtung despre pace „presupuneau posibilitatea unei reforme dirijate de valori care se pretinde că ar reflecta interesele universale ale membrilor acelei societăţi.“[6] Cuvântul-cheie este aici „se pretinde“. Galtung apelează mult prea des la propriile sale valori în analiza violenţei structurale şi se situează în acele forme clare de dogmatism pe care chiar el le condamnă în opera altora. Ca urmare, Galtung poate fi plasat în capătul opus al spectrului ideologic în raport cu un gânditor precum Kenneth Waltz. Punctele tari ale unuia sunt lacunele celuilalt. „Un accent exagerat al caracterului distinct al domeniului internaţional a fost înlocuit cu adoptarea necritică a holismului teoriei sistemelor, învăluită într-un cosmopolitism moralizator.“[7]

În al doilea rând, opera lui Galtung ridică problema selecţiei agenţilor care ar putea sau ar trebui să se angajeze în procesul global de reformă. Dacă gradul de violenţă structurală este atât de mare şi de greu de controlat cum este prezentat, atunci este puţin probabil ca apelul la bu-

dism să rezolve problemele. Pe de altă parte, dacă am dori să identificăm sau să construim actori ai schimbării în direcţia valorilor dezirabile „beta“, atunci ar trebui să susţinem mult mai multe propuneri concrete de reformă. Ele ar trebui să fie justificate prin faptul că îşi au originea în valorile occidentale de universalitate şi în încercarea de a reconcilia libertatea cu egalitatea.

Pe scurt, opera lui Johan Galtung continuă să inspire şi în acelaşi timp să restrângă cercetările pentru pace de la sfârşitul secolului al XX-lea. Multe dintre ideile sale, mai ales cele referitoare la „violenţa structurală“ (*structural violence*) şi la „imperialismul structural“ (*structural imperialism*), continuă să joace un rol important în domeniu, ridicând multe întrebări la care alţii vor trebui să răspundă. Aceste idei nu vor putea fi însă promovate cu succes dacă refuzăm să recunoaştem limitele ştiinţelor sociale în a ne înarma cu justificări pentru valori şi interese a căror apărare este raţiunea de a fi a cercetărilor despre pace.

Note

1. Johan Galtung, *Transarmament and the Cold War: Peace Research and the Peace Movement*, Copenhaga, Christian Ejlers, 1988, p. 272.
2. Johan Galtung, „A Structural Theory of Imperialism“, în *Journal of Peace Research*, nr. 8, 1971, p. 82.
3. *Ibid*., p. 83.
4. Chris Brown, „Galtung and the Marxists on Imperialism: Answers Versus Questions“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 220-228.
5. Peter Lawler, *A Question of Values: Johan Galtung's Peace Research*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1995, p. 185-186.
6. *Ibid*., p. 224.
7. *Ibid*., p. 227.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Burton, Wallerstein, Waltz şi Wendt.

Principalele lucrări ale lui Johan Galtung

„A Structural Theory of Aggression“, în *Journal of Peace Research*, nr. 1, 1964, p. 95-119.

„A Structural Theory of Imperialism“, în *Journal of Peace Research*, nr. 8, 1971, p. 81-94.

„A Structural Theory of Imperialism: 10 Years Later“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 9, 1981, p.181-196.

Essays in Methodology, Copenhaga, Christian Ejlers: *Methodology and Ideology* (vol. I), 1977.

Papers on Methodology (vol. II), 1979.

Methodology and Development (vol.III), 1988.

Essays in Peace Research, Copenhaga, Christian Ejlers: *Peace, Research, Education, Action* (vol. I), 1975.

Peace, War and Defence (vol.II), 1976.

Peace and Social Structure (vol. III), 1978.

Peace and World Structure (vol. IV), 1980.

Peace Problems: Some Case Studies (vol. V), 1980.

Transarmament and the Cold War (vol. VI), 1988.

The True Worlds: A Transnational Perspective, New York, The Free Press, 1980

There are Alternatives! Four Roads to Peace and Security, Nottingham, Spokesman Books, 1984.

„Twenty-five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses“, în *Journal of Peace Research*, nr. 22, 1985, p. 141-158.

Lecturi suplimentare

Brown, Chris, „Galtung and the Marxists on Imperialism: Answers Versus Questions“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 220-228.

Holm, Hans Henrik and Rudeng, Erik, *Social Science, For What?: Festschrift for Johan Galtung*, Oslo, Universitetsforlaget, 1980.

Lawler, Peter, *A Question of Values: Johan Galtung's Peace Research*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1995. Această carte conţine o bibliografie amplă a operei lui Johan Gatlung.

Neufeld, Beverly, „The Marginalization of Peace Research“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 22, 1993, p. 165-184.

VLADIMIR I. LENIN

Vladimir I. Lenin a fost răspunzător pentru instaurarea la putere a Partidului Comunist în Rusia precum şi pentru prima dictatură comunistă din lume. A condus Revoluţia din octombrie 1917 prin care comuniştii au preluat puterea şi a continuat să conducă URSS până când a murit, în 1924. Născut la 24 aprilie 1870, numele său real era Vladimir Ilici Ulianov; a adoptat numele de Lenin în 1901. Ambii părinţi erau instruiţi. Tatăl său era profesor şi administrator de şcoală, în timp ce mama sa era fiică de medic. Lenin a avut doi fraţi şi trei surori.

Ca adolescent, a avut câţiva prieteni apropiaţi şi s-a dedicat studiului. A învăţat să citească la numai cinci ani şi a fost un elev strălucit. Radicalismul lui politic s-a datorat, în parte, experienţei trăite sub guvernarea ţarului Alexandru al III-lea. Tatăl lui Lenin a murit în 1886, iar fratele său a fost spânzurat în 1887 pentru participarea la un complot eşuat împotriva ţarului. În acelaşi an, Lenin a absolvit studiile liceale cu rezultate excelente. Înscriindu-se la Facultatea de drept a Universităţii din Kazan, a fost exmatriculat curând pentru că a organizat mişcări de protest în rândul studenţilor împotriva lipsei libertăţii din Rusia. S-a mutat la Sankt Petersburg, unde şi-a continuat studiile de drept la universitate, deşi nu i s-a permis să frecventeze cursurile din cauza activismului său politic din Kazan. Şi-a luat licenţa în drept în 1891. În timp ce practica avocatura, a fost absorbit de teoria marxistă şi a organizat acţiuni radicale de protest împotriva ţarului la Sankt Petersburg. A călătorit prin toată Europa, contactând alţi marxişti, şi a pregătit apariţia unui ziar propagandistic la Sankt Petersburg, *Cauza proletară*, când a fost arestat de poliţie şi încarcerat timp de un an. În 1897 a fost surghiunit în Siberia, unde a trăit trei ani până când a primit permisiunea să părăsească Rusia. În exil a continuat studiul teoriei marxiste şi a publicat una dintre operele sale cruciale, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. În 1898 s-a căsătorit cu o revoluţionară care se afla de asemenea în exil, Nadejda Konstantinova Krupskaia, iar în 1900 a emigrat în Germania.

În timpul şederii în Germania, Lenin a continuat să organizeze opoziţia împotriva ţarului Nicolae al II-lea (care devenise ţar în 1894, după moartea tatălui său), publicând ziare care erau trimise în Rusia şi scriind pamflete revoluţionare. În 1902 a publicat *Ce este de făcut?* În acest pamflet şi-a exprimat punctul de vedere asupra organizării partidului, prefigurând organizarea bolşevicilor, al căror nume derivă din *bolşinstvo* (majoritate), fracţiunea cea mai numeroasă desprinsă la Congresul

Partidului Social Democratic Muncitoresc din Rusia, din 1903, căruia i se opunea fracţiunea menşevicilor (minoritari).

Ruptura în două a acestui partid s-a produs, în mare parte, din cauza ideilor lui Lenin despre organizarea partidului şi tactica revoluţionară. Nici chiar Karl Marx nu s-a aşteptat la o răsturnare revoluţionară a capitalismului în Rusia. Conform teoriei sale privind evoluţia istoriei, capitalismul liberal ar fi urmat să se prăbuşească doar în acele ţări în care era foarte dezvoltat şi în care lupta dintre capitalişti şi muncitori era deschisă şi intensă, ca în Germania. Rusia era un stat represiv predominant agricol, în care burghezia şi muncitorimea din industrie erau puţin numeroase comparativ cu masa de ţărani neorganizaţi. Totuşi, Lenin a afirmat că, dacă revoluţia avea să reuşească în Rusia, acest lucru ar fi fost posibil doar sub coordonarea unui partid disciplinat, compus din revoluţionari de profesie care să-i poată organiza pe muncitori, chiar şi în secret, dacă era necesar. În acea perioadă, Lenin era foarte dezamăgit că revoluţia nu părea să izbucnească în Germania aşa de repede cum sperase el, atacând teoria revizionistă conform căreia interesele clasei muncitoare puteau fi atinse doar prin reformă constituţională.

În 1905, se părea că era momentul propice pentru declanşarea revoluţiei în patria lui. Rusia se afla în război cu Japonia, iar în cele mai multe oraşe ruseşti muncitorii se agitau pentru o mai mare libertate politică şi o mai corectă distribuire a pământului şi bunăstării. Grevele se extindeau cu repeziciune, iar ţarul a făcut uz de forţă pentru stăpânirea situaţiei. El a reuşit să înăbuşe revoluţia şi chiar a iniţiat măsuri pentru liberalizarea (temporară) a sistemului politic, acordând libertate de exprimare, graţiind exilaţi politici, acordând drepturi limitate de vot şi organizând un parlament rus (*Duma*). Lenin s-a întors în Rusia pentru a organiza o revoltă generală, dar a plecat din nou la sfârşitul anului. Din 1905 până la revoluţia din 1917 şi-a continuat activităţile revoluţionare în străinătate, scriind pamflete şi editând ziare. În 1912, bolşevicii au înfiinţat *Pravda* (Adevărul), care era vândut în St. Petersburg şi unde Lenin publica regulat articole.

Ocazia de a prelua puterea în Rusia s-a ivit pentru Lenin în 1917; el nu ar fi reuşit niciodată dacă nu ar fi existat primul război mondial şi impactul său devastator asupra Rusiei. Conflictul a început în august 1914, când Germania a declarat război Rusiei, şi s-a terminat după aproape patru ani de lupte sângeroase. Guvernul german chiar a susţinut cu fonduri activităţile politice ale lui Lenin, în virtutea promisiunii acestuia de a semna un tratat de pace imediat după ce ar câştiga puterea în Rusia. Lenin era pregătit să facă acest lucru deoarece credea că revoluţia rusă putea să

se extindă în toată Europa şi să răstoarne şi guvernul german. După aceea, instaurarea socialismului în Europa Occidentală ar fi facilitat însăşi dezvoltarea economică a Rusiei.[1] În cea mai cunoscută lucrare a sa (cel puţin pentru cei ce studiază relaţiile internaţionale), *Imperialismul, cel mai avansat stadiu al capitalismului* (publicată în 1916), Lenin a susţinut că primul război mondial a reprezentat faza terminală a sistemului capitalist. Influenţat de unele idei ale lui John Hobson şi ale socialistului austriac Rudolf Hilferding, Lenin a afirmat că primul război mondial a oferit clasei muncitoare ocazia de a se revolta împotriva capitalismului şi a revelat falimentul reformelor revizioniste care împiedicau schimbările radicale în statele capitaliste. El a susţinut că sistemul capitalist a suferit două schimbări importante la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Întâi, Lenin a afirmat că exista o tendinţă inexorabilă de concentrare şi „cartelare“ în procesul de industrializare. Capitalismul nu mai era caracterizat de concurenţa dintre firme şi întreprinderi mici, ci era tot mai dominat de corporaţii uriaşe care se bucurau de monopolul controlului pe pieţele lor interne. La rândul ei, industria modernă necesita investiţii imense de capital pentru a continua să fie competitivă tehnologic pe piaţa pe cale să devină mondială. Expansiunea pieţii pe plan internaţional cerea creşteri asemănătoare pe scara producţiei. În al doilea rând, Lenin afirma că, pe lângă capitalul industrial, sfârşitul secolului al XIX-lea a cunoscut o dezvoltare cu totul deosebită a capitalului financiar reprezentat de bănci:

> „Pe măsură ce băncile se dezvoltă şi se concentrează, acestea evoluează de la mici deţinătoare de capital la puternice monopoluri, care deţin întreaga piaţă de capital bănesc al tuturor capitaliştilor şi micilor întreprinzători, precum şi majoritatea mijloacelor de producţie şi a surselor de materii prime din multe ţări.“[2]

Lenin credea că imperialismul era produsul direct al combinaţiei acestor variabile ale naturii capitalismului. Pe de o parte, profiturile imense obţinute de corporaţii şi bănci le ofereau acestora posibilitatea de a atrage de partea lor categorii influente din clasa muncitoare, în acest fel perpetuând ideea că sistemul capitalist nu este în mod necesar doar o simplă relaţie de sumă zero între deţinătorii de capital şi muncitori. Pe de altă parte, Lenin susţinea că, în timp ce instaurarea monopolului pe piaţă înlocuia competiţia la nivel intern, pe plan internaţional mărea nivelul de conflict între cartelele corporatiste şi bănci. Pe plan intern, salariile puteau creşte o dată cu acumularea de capital, dar, pe plan extern, capitalismul era în căutare permanentă de costuri de producţie mici şi de materii prime, de noi pieţe şi de oportunităţi de investiţii a capitalului excedentar. Lenin

susţinea că între corporaţii şi bănci competiţia neîntreruptă se va internaţionaliza. Acest proces va duce inevitabil la războaie între statele capitaliste angajate în extinderea unui control imperialist şi care întâmpină dificultăţi pe pieţele controlate de cartelele altor state. În acest sens, imperialismul ar reprezenta cel mai înalt stadiu al capitalismului, dar şi faza terminală a acestuia. Statele capitaliste nu puteau opri procesul de acumulare de bogăţie care necesita exploatarea muncitorilor şi însuşirea plusvalorii. Ele erau obligate să participe la acest proces care ar duce la prăbuşirea lor.

Deşi argumentaţia leninistă era în parte o încercare polemică de a-i convinge pe muncitori să nu lupte unii cu alţii, ci să coopereze la răsturnarea sistemului care în primul rând a dus la război, ea era şi o contribuţie importantă la evoluţia teoriilor radicale despre imperialism. Dacă este tratată ca o teorie empirică asupra comportamentului statelor în general şi ca o explicaţie a războiului în particular, presupunerea ideologică leninistă că o corelare a capitalismului cu imperialismul (unele state capitaliste angajându-se în acţiuni imperialiste la sfârşitul secolului al XIX-lea) este suficientă pentru a susţine că sistemul capitalist dă naştere imperialismului. Există însă mai multe probleme.

În primul rând, după cum arată Howard Williams, nu toate statele capitaliste sunt angajate în procesul imperialismului:

> „Nivelul colonizării întreprinse de SUA, considerate la sfârşitul secolului al XIX-lea statul cel mai capitalist, era într-adevăr foarte mic. SUA păreau a dezvolta modele diferite de colaborare cu mai multe naţiuni nedezvoltate: aici exportul de capital şi deschiderea de pieţe aveau loc fără anexare. America Latină beneficiase în cea mai mare parte de relaţii politice independente cu SUA.“[3]

În al doilea rând, relaţia dintre teoria economică şi comportamentul politic dedusă din teoria lui Lenin ar fi trebuit să conducă la alianţe politice, lucru care nu s-a petrecut. De exempul, Parkinson observă că teoria lui Lenin ar fi prezis o alianţă strânsă între Germania şi SUA în timpul primului război mondial, în lumina formării unui cartel între monopolurile din Germania şi SUA din industria electrică.[4]

În ultimul rând, aşa cum afirmă Kenneth Waltz, dacă teoria lui Lenin, care leagă capitalismul de imperialism şi război, ar fi fost adevărată, atunci cum s-ar explica comportamentul imperialist al statelor din epoca precapitalistă sau comportamentul imperialist al statelor care nu exportă capital ori al statelor care nu sunt capitaliste? Aşa cum arată el, „diversitatea condiţiilor interne ale statelor şi a politicii lor externe era impresio-

nantă. Însă corelarea acestora cu teoria în cauză, nu!“[5] Pe scurt, în pofida meritelor ei ca teorie parţială despre comportamentul statelor, lucrarea lui Lenin trebuie considerată ratată ca teorie generală. Ea atribuie o prea mare importanţă unui număr prea mic de procese şi ignoră dinamica politică, care nu poate fi redusă la acţiunea forţelor economice.

Desigur, teoria lui Lenin a fost folositoare în justificarea politicii „inerent paşnice“ a Uniunii Sovietice, după ce el a ajuns la conducerea ei în 1917. Lenin a afirmat că războiul s-ar termina când comunismul ar înlocui capitalismul în întreaga lume. În acest caz, folosirea forţei de URSS era justificată dacă grăbea acest proces. Astfel, unele războaie puteau fi justificate dacă grăbeau sau întârziau instaurarea comunismului. Lenin afirma în 1918, spre sfârşitul primului război mondial: „Caracterul războiului ... depinde de ce clasă finanţează războiul şi ce linie politică continuă războiul respectiv.“ Astfel, Lenin justifica utilizarea forţei împotriva Poloniei burgheze în 1920 şi a Georgiei menşevice în 1921.

După cum promisese în 1914, Lenin a solicitat pacea cu Germania de îndată ce a venit la putere în Rusia în 1917. În martie 1918 a semnat tratatul de la Brest-Litosvk, care a oferit Germaniei regiunea baltică, Finlanda, părţi mari din Polonia şi Ucraina. În schimb, Germania l-a ajutat pe Lenin să-şi menţină puterea, i-a permis să demobilizeze ceea ce mai rămăsese din forţele armate. Privind retrospectiv, Lenin a fost prea optimist că scânteia revoluţiei din Rusia se va întinde şi în vestul Europei, iar trauma revoluţiei şi a urmărilor ei în Rusia a făcut imposibilă instaurarea unui regim politic şi economic comunist. Din 1918 până în 1920, ţara a fost implicată într-un război civil şi Lenin a fost nevoit să renunţe la unele din planurile sale mai radicale de distrugere imediată a capitalismului. În martie 1921 el a introdus un program numit „Noua politică economică“. Acesta a înlocuit multe dintre măsurile radicale socialiste adoptate în 1918 în timpul „comunismului prin război“. Micilor investitori şi fermierilor li s-a permis un comerţ limitat. Investitorii străini au fost invitaţi să investească în Rusia, iar ţăranilor li s-a permis să vândă alimente pe piaţa privată. Lenin chiar a solicitat Marii Britanii, Franţei, Germaniei şi SUA credite financiare, recunoaştere comercială şi diplomatică, ceea ce nu era la îndemâna unui regim care refuzase să plătească datoriile Rusiei şi care promova revoluţia mondială.

În 1919, Lenin a înfiinţat Cominternul (sau Internaţionala Comunistă). Condus de la Moscova, Cominternul exporta revoluţii şi partide în toate părţile lumii şi încerca să obţină sprijin internaţional pentru bolşevici în timpul războiului civil. În 1920, Lenin a încercat să exporte revoluţia peste hotare, fiind convins că ţara sa nu putea supravieţui dacă acest regim

nu câştiga teren şi în restul Europei. În absenţa sprijinului internaţional, ar fi fost nevoit să instaureze un regim totalitar pentru a controla teritoriul vast al Rusiei şi pentru a se asigura că poporul ar plăti preţul necesar pentru a ţine pasul cu ţările capitaliste cele mai dezvoltate. Deşi există elemente care sugerează că nu şi l-a dorit pe Stalin ca urmaş, este sigur că Lenin a pus bazele regimului terorii instaurat de Stalin la sfârşitul anilor ’20 şi în anii ’30. În ciuda neîncrederii sale în naţionalismul rus şi în entuziasmul bolşevic pentru gloria militară, Lenin a început să se comporte în acelaşi fel cu statele capitaliste pe care le condamnase înaintea venirii sale la putere în Rusia. În vreme ce a subestimat capacitatea statelor capitaliste de a atenua inegalitatea de putere şi bunăstare cauzată de existenţa unei „pieţe libere“, Lenin a exagerat de asemenea în credinţa că statele pretins socialiste vor putea promova politici sociale egalitariste la un cost social şi economic acceptabil pentru cetăţenii lor.[6]

Lenin a murit în ianuarie 1924 din cauza unei hemoragii cerebrale. El suferise câteva atacuri cerebrale încă din 1922, care îl făcuseră incapabil să exercite conducerea efectivă a partidului şi naţiunii. Guvernul i-a conservat trupul şi l-a expus într-un mausoleu special, în Piaţa Roşie din Moscova, care a fost unul dintre cele mai onorate monumente până la prăbuşirea comunismului şi a Uniunii Sovietice.

Note

1. Pentru o bună introducere în domeniul revoluţiei ruse şi al evoluţiei conceptelor lui Lenin, a se vedea John Dunn, *Modern Revolutions*, ediţia a II-a, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 24-47.
2. V. I. Lenin, *Imperialism as The Highest Stage of Capitalism*, Moscova, Foreign Languages Press, 1968, p. 28.
3. Howard Williams, *International Relations in Political Theory*, Milton Keynes, Open University Press, 1992, p. 129.
4. F. Parkinson, *The Philosophy of International Relations: A Study in the History of Thought*, Londra, Sage, 1977, p. 118-119.
5. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley, 1979, p. 24.
6. „Fantezia că industrializarea ar putea avea succes în Rusia sub dominaţia egalitaristă a unui proletariat vigilent şi ca rezultat al unui program generos de ajutor extern al Băncii Socialiste Internaţionale se poate încadra între cele mai [exage-

rate] fantezii ale acestui secol sau ale oricărui alt secol." John Dunn, *Modern Revolutions*, p. 46.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Hobson şi Waltz.

Principalele lucrări ale lui V. I. Lenin

Toward the Seizure of Power: The Revolution of 1917: From the July Days to the October Revolution, Londra, Lawrence, 1929.

The War and the Second International, Londra, M. Lawrence, 1931.

Economics and Politics in the Era of the Dictatorship of the Proletariat, Moscova, Foreign Language Publishing House, 1951.

On the International Working Class and Communist Movement, Moscova, Foreign Languages Publishing House, 1960.

On the Foreign Policy of the Soviet State, Moscova, Progress Publishers, 1964.

Against Imperialist War: Articles and Speeches, Moscova, Progress Publishers, 1966.

Development of Capitalism in Russia, Ediţia a II-a, Moscova, Progress Publishers, 1967.

Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky, Moscova, Foreign Language Press, 1970.

What Is to Be Done?, Peking, Foreign Languages Press, 1973.

The Lenin Anthology (editată de Robert Tucker), New York, W. W. Norton, 1975.

Imperialism as The Highest Stage of Capitalism, Moscova, Foreign Language Press, 1968.

The State and Revolution, trad. Robert Service, Londra, Penguin, 1992.

Lecturi suplimentare

Egan, David şi Egan, Melinda, *V. I. Lenin: An Annotated Bibliography of English Language Sources to 1980*, Metuchen, New Jersey, Scarecrow Press, 1982.

Harding, Neil, *Lenin's Political Thought*, New York, St Martin's Press, 1978.

Harding, Neil, *Leninism*, Durham, North Carolina, Duke University Press, 1996.

Lukács, Georg, *Lenin: A Study on the Unity of his Thought*, trad. Nicholas Jacobs, Londra, NBL, 1970.

Page, Stanley W., *The Geopolitics of Leninism*, New York, Columbia University Press, 1982.

Ulam, Adam B., *Lenin and the Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, Londra, Seeker & Warburg, 1966.

Wolfe, Bertram D., *Three Who Made a Revolution: A Biographical History*, Harmondsworth, Penguin, 1966.

ANDREW LINKLATER

Mark Hoffman a descris sugestiv opera lui Andrew Linklater ca un „exerciţiu de clarificare a fundamentelor". De-a lungul ultimelor două decenii, Andrew Linklater a încercat să construiască un proiect teoretic şi practic în cadrul unei discipline a cărei autonomie în rândul ştiinţelor sociale reprezintă o barieră în calea acestui proiect. Deşi există indicii că graniţa dintre studiul relaţiilor internaţionale şi alte discipline este din ce în ce mai neclară, argumentaţia împotriva unei discipline autonome a relaţiilor internaţionale este, în mod ironic, potrivnică viziunii lui Andrew Linklater. Cu alte cuvinte, el a fost angajat într-o critică dublă. În primul rând, a afirmat că diviziunea strictă între teoria politică şi relaţiile internaţionale nu este necesară şi trebuie explicată. În al doilea rând, Linklater a trebuit să facă faţă unei alte provocări (chiar mai periculoase ca argumentaţie) la adresa proiectului său din partea postmodernismului. Până în prezent, în cariera sa, echilibrul dintre criticism şi angajarea constructivă atât în teoria cât şi în practica relaţiilor internaţionale au fost în mod clar în favoarea criticismului, de unde termenul „clarificarea fundamentelor". Pe viitor, este posibil ca această abordare să se schimbe pe măsură ce opera lui Andrew Linklater evoluează, iar alţi tineri cercetători acceptă să răspundă provocării de a rezolva problemele din agenda sa. Această agendă este, aşa cum vom vedea, foarte ambiţioasă şi pretenţioasă.

Andrew Linklater este în prezent profesor de relaţii internaţionale la Universitatea Keele din Staffordshire, Anglia. El lucrează la Departamentul de relaţii internaţionale din Keele din 1993. Linklater a studiat ştiinţele politice şi relaţiile internaţionale la Universitatea din Aberdeen, iar filozofia politică la Oxford, înainte de a susţine doctoratul în relaţiile internaţionale la *London School of Economics* în 1978. În următorii 15 ani a lucrat în Australia, la Universitatea din Tasmania şi la Universitatea Monash din Melbourne. În 1991 a înfiinţat Centrul pentru Relaţii Internaţionale din Monash.

Principalele teme ale operei lui Andrew Linklater pot fi găsite în disertaţia sa de doctorat, pe care a publicat-o prima dată în 1982 sub titlul *Men and Citizens in the Theory of International Relations*. Aceasta este o lucrare de referinţă pentru cei interesaţi de ipotezele filozofice ale teoriei „criticiste" în studiul relaţiilor internaţionale. Cartea a fost inspirată de activitatea Comitetului Britanic pentru Teoria Relaţiilor Internaţionale, care avea la bază definiţia lui Martin Wight despre teoria internaţională:

„o tradiţie a speculaţiilor despre relaţiile dintre state [şi] o tradiţie imaginată ca dublă speculaţie despre stat pentru care termenul de «teorie politică» este adecvat".[2] Andrew Linklater, la fel ca şi Comitetul Britanic, abordează una dintre cele mai vechi probleme ale teoriei internaţionale, şi anume dihotomia responsabilităţilor „man qua man" şi „man qua citizen", cu un excurs istoric explicativ al filozofiei (pretins inadecvate) care a ridicat problema şi a prezentat o soluţie unică la aceasta.

Argumentul principal al cărţii este că distincţia, operabilă în teoria internaţională modernă, dintre, pe de o parte, umanitatea/universalitatea etică şi, pe de altă parte, societatea civilă/particularitatea etică ar putea fi depăşită. Distincţia este ea însăşi baza diviziunii dintre teoria politică şi studiul relaţiilor internaţionale. Corespunde, de asemenea, „lumii reale" în măsura în care, în timp ce aparţinem cu toţii rasei umane şi *simţim* că avem obligaţii unii faţă de alţii ca fiinţe umane, suntem în acelaşi timp cetăţeni ai unor state separate. În consecinţă, obligaţiile umane ce ne revin au o mică influenţă asupra actelor noastre, iar Linklater este preocupat de diferitele argumente filozofice care au fost propuse în cursul istoriei pentru a justifica această stare de lucruri.

Aceste sentimente şi credinţe, argumentează el, sunt bazate pe un interes uman fundamental, care nu poate justifica divizarea politică a „omului" în state suverane separate. Aşadar, ţinta principală a lui Linklater este de a recupera şi a redefini obiectivul universalist al teoriei politice întruchipate în opera lui Kant. Aceasta va pregăti scena pentru transformarea fiinţei umane, încurajând oamenii să gândească cu mai multă compasiune la obligaţiile lor faţă de „străini". În tradiţia kantiană, „oamenii" sunt substituiţi de „cetăţeni" ca subiectele purtătoare ale preocupării morale, iar imaginea sistemului internaţional ca „tărâm al revenirii şi repetării" este înlocuită cu o abordare progresivă a dezvoltării istorice.

În susţinerea tradiţiei kantiene, Linklater se angajează într-o critică detaliată a majorităţii teoreticienilor Iluminismului, incluzându-i pe Pufendorf, Vattel şi Gentili. Critica fundamentală a teoriei contractului social este că această teorie implică, fără o justificare explicită, graniţele statului modern în delimitarea scopului oricărui tip de contract social pe care teoreticianul este preocupat să-l susţină sau să-l critice. Pe parcursul lucrării, Linklater îi critică pe teoreticienii politici pentru că au eşuat în a pune în discuţie semnificaţia arbitrară moral a graniţelor geografice. „Teoria presupune tocmai ceea ce, de fapt, trebuie stabilit, anume legitimitatea asocierii suverane şi raţionalitatea diviziunii umanităţii în state suverane separate."[3]

Linklater afirmă că tradiţia kantiană este cea mai indicată bază de pornire pentru teoria politică internaţională. Spre deosebire de predecesorii săi, Kant nu subordonează prescripţiile raţiunii manifestărilor particulare ale naturii şi obiceiurilor. Andrew Linklater afirmă:

> „Proiectul kantian debutează cu stabilirea scopurilor pe care oamenii au obligaţia necondiţionată să le promoveze ca fiinţe raţionale, înzestrate cu capacitatea de a evada din spaţiul determinării naturale; el susţine în continuare transformarea radicală a lumii politice în direcţia acelei condiţii în care fiinţele umane trăiesc potrivit imperativelor bazate pe natura lor raţională comună."[4]

Apoi Andrew Linklater descrie, cu unele detalii, elementele centrale ale gândirii kantiene şi modul în care abordarea progresivă a eticii politice a acestuia oferă o alternativă la dominaţia imaginii realiste a relaţiilor internaţionale. Dar Linklater este conştient că „raţionalismul" lui Kant, credinţa acestuia în posibilitatea legiferării conţinutului imperativului categorial de a trata indivizii ca scopuri în sine (nu ca mijloace) doar pe baza raţiunii este vulnerabilă în faţa a ceea ce el denumeşte „istoricismul critic". El acceptă argumentul că „raţionalismul kantian" nu reuşeşte să prezinte condiţia istorică a apariţiei sale ca produs al culturii intelectuale occidentale. Linklater acceptă şi argumentul hegelian potrivit căruia raţiunea însăşi

> „este mai curând cuprinsă în forme foarte diferite de viaţă, decât într-o formă mică, universală în mintea indivizilor presociali ... iar istoricismul trebuie să câştige un avans important dincolo de poziţia abstractă a raţionalismului, chiar dacă plasează astfel ... bazele teoriei politice internaţionale într-o zonă confuză."[5]

Linklater doreşte să salveze cosmopolitismul etic kantian de acuzaţia de relativism şi face aceasta apelând la ceea ce denumeşte „istorie filozofică". Suntem capabili să transcendem sursa raţionalistă a libertăţii prin urmărirea evoluţiei ei de-a lungul istoriei. Aplecându-se asupra operei lui Hegel şi a lui Marx, Linklater afirmă că, în timp ce libertatea este apreciată întotdeauna în moduri diferite în contexte culturale particulare, este posibil să fie construite „ideal-tipuri" de relaţii între societăţi de-a lungul timpului şi să fie urmărită dezvoltarea istorică a raţiunii umane. Sau cel puţin aceasta pare a fi menirea atribuită de Linklater teoreticienilor politicii internaţionale. El afirmă că, în loc să fie menţinută diviziunea academică dintre teoriile politice şi studiul relaţiilor internaţionale, ar trebui

> „să privim în interiorul societăţilor la modul în care grupuri, înstrăinate unul de altul, ajung să identifice posibilităţi de a avea relaţii bazate pe egalitate şi dreptate; putem să includem o examinare a recunoaşterii

din partea lor a posibilităţii de a-şi depăşi propriul particularism, care apare ca urmare a înstrăinării şi care rezultă în relaţii cu caracter necesar, în procesul descoperirii şi aplicării principiilor universale în cadrul unei societăţi inclusive."[6]

În lucrarea *Men and Citizens* Linklater nu detaliază modalitatea concretă de acţiune. Din 1982, când a fost publicată această carte pentru prima dată, nu a mers prea departe pe acest drum. El a încercat *să invoce* o teorie prin care statele-naţiuni pot fi depăşite, fără să fie subordonate libertăţile individuale ale cetăţenilor faţă de organizaţii supranaţionale, dar mecanismul acestei transformări, ca şi teoria în sine nu sunt bine conturate. De aceea, termenul de „exerciţiu de clarificare a fundamentelor" este potrivit cu activitatea sa. Nu se poate spune că este o judecată prea aspră, atât timp cât în domeniu mai este mult de clarificat. Începând cu 1982, Linklater s-a angajat într-o critică susţinută a logicii teoretice şi a practicilor sociale de excludere şi heteronomie în istoria relaţiilor interstatale ca şi în teoria relaţiilor internaţionale.

Ca parte a acestei critici, Linklater sugerează că este posibilă depăşirea „paradigmelor" consacrate din studiul relaţiilor internaţionale prin examinarea modurilor în care acţionează individual fiecare paradigmă în anumite situaţii pe socoteala altora, privilegiate în raport cu alte paradigme presupus „rivale". Acest fapt se constituie în argumentul de bază al celei de-a doua lucrări majore a sa, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations* (1990). Realismul ne oferă o imagine a politicii internaţionale ca luptă pentru putere, bazată pe absenţa unei autorităţi politice superioare asupra statelor. Dar acesta privilegiază necesitatea în dauna libertăţii şi nu ne indică modalităţile de „emancipare" din această condiţie. Marxismul, pe de altă parte, ne spune puţine lucruri despre sursele războiului care apare în cadrul competiţiei interstatale. Trebuie să ne ridicăm deasupra acestor două curente, iar Linklater îi sprijină pe sociologii istorici care au trasat ascensiunea statului în contextul forţelor economice şi sociale capitaliste transnaţionale, al dezvoltării şi industrializării. După cum s-a arătat în această lucrare la capitolele despre Giddens, Mann, Tilly şi Wallerstein, deşi este adevărat că aceştia analizează statul în contextul relaţiilor „interne" *şi* „internaţionale" şi sunt preocupaţi de modul în care aceste categorii se constituie într-un sens istoric, în lucrările lor există puţine date despre ceea ce Linklater numeşte „proiectul practic de extindere a comunităţii dincolo de statul-naţiune".[7] Înainte de a studia o problemă majoră legată de abordarea „critică" a relaţiilor internaţionale, ar fi util să rezumăm cercetările sale în domeniu. Linklater a redactat câteva „manifeste" care se înscriu în teoria critică a ultimului deceniu, iar toate acestea cer o concentrare directă asupra problemei comunităţii în afacerile internaţionale şi a naturii, evoluţiei şi schimbării principiilor de includere şi excludere morală.[8]

În termeni tematici, agenda teoriei critice ca „stadiu următor" în evoluţia relaţiilor internaţionale cuprinde cel puţin trei aspecte: filozofico-normativ, sociologic şi practic. Aspectul filozofic se concentrează pe raţionalitatea principiilor excluderii şi includerii morale în viaţa socială, în mod deosebit pe principiul suveranităţii, care asigură includerea „cetăţenilor" şi excluderea „străinilor". Acest aspect tinde să fie preocupat de motivaţia preferinţei pentru stat, înţeles ca opus societăţii statelor, sau pentru comunitatea întregii umanităţi ca viziune dezirabilă asupra comunităţii generice. În zilele noastre, teoreticienii critici au dorit totuşi să lărgească aria dezbaterii prin axarea pe alte principii de includere şi excludere în afacerile internaţionale, asociindu-le cu noţiunile de clasă, rasă şi sex.

În acest context, Linklater este oarecum preocupat de ascensiunea postmodernismului. Deşi admiră modul în care opera lui Foucault, de exemplu, atrage atenţia asupra relaţiei complexe dintre putere şi cunoaştere în instituţiile moderne, el crede că nu trebuie să ne pierdem capacitatea de judecată morală universală prin exagerarea importanţei „diferenţei" şi a respectului pentru „celălalt". Aspectele sociologice ale teoriei critice internaţionale se axează pe variabilitatea istorică a principiilor de includere şi excludere morală. Pornind de la premisa filozofică potrivit căreia capacitatea morală umană nu trebuie presupusă (spre deosebire de Kant) sau considerată un lucru dat, ci trebuie cuprinsă într-o teorie a istoriei, Linklater identifică trei forme de învăţare socială: învăţătura de a face faţă la condiţiile conflictuale sau de rivalitate strategică; învăţătura de a gestiona schimbările economice şi tehnologice sau raţionalizarea tehnico-instrumentală; învăţătura moral-practică. Linklater afirmă că istoria umanităţii demonstrează capacitatea neprevăzută de transcendere a limitărilor particulare ale libertăţii şi chiar a întregului spectru al formelor de excludere. Cel de-al treilea aspect tematic al teoriei critice internaţionale este cel practic sau, după Linklater, „praxiologic" de examinare a oportunităţilor concrete de intervenţie în relaţiile internaţionale pentru lărgirea obiectivului obligaţiilor morale peste graniţele teritoriale.

Ce putem observa din toate acestea? Studiile lui Linklater se situează la un nivel înalt de abstractizare, neputând fi înţelese uşor la o primă lectură. Deoarece o mare parte a operei lui este situată la nivel de metateorie, ultimul aspect al agendei sale este probabil cel mai puţin dezvoltat din proiectul său. De fapt, se poate constata în scrierile sale o ambi-

guitate între nevoia de a depăşi sistemul statal (subliniată în prima sa lucrare) şi o tendinţă de a accepta sistemul statal ca un mediu în schimbare şi reformă. Această ultimă tendinţă este ilustrată în lucrarea sa mai recentă despre posibilităţile etice ale „cetăţeniei internaţionale“ promovate în politica externă australiană.[9]

Principala problemă a operei lui Linklater este nevoia de „recuperare“ a accentului iniţial pus pe teoria politică, în faţa accentului ulterior pus pe sociologie şi pe filozofia istoriei. Aşa cum am arătat pe scurt, opera lui Linklater începe cu o critică a încercărilor de a justifica două sfere conceptuale separate de obligaţie morală, cea „internă“ şi cea „externă“. Apoi el trece la examinarea modurilor în care două paradigme influente, realismul şi marxismul, împietează asupra studiului sistematic al „scalei tipologice“ a societăţilor şi al relaţiei dintre ele. În final, opera sa conţine lucrări de stabilire a unei interdiscipline „postpozitiviste“ a relaţiilor internaţionale, inspirate de „Şcoala teoriei critice de la Frankfurt“ şi de opera filozofului german Jurgen Habermas. Prin opera sa, Habermas a încercat să concilieze respectul pentru realizările statului modern constituţional cu critica marxistă a dinamicii sociale distructive şi antidemocratice a dezvoltării capitalismului. Dar s-ar putea susţine ideea că accentul pus pe opera lui Habermas ca sursă de inspiraţie pentru teoria critică internaţională militează împotriva dimensiunii „praxiologice“ a proiectului lui Linklater, lucru ilustrat şi de Robert Jackson:

> „[Linklater] nu asigură nici o bază filozofică în [abordarea] cazurilor de conflict între culturi care tinde să capete amploare şi care, în mod convingător, constituie dileme morale fundamentele ale societăţii internaţionale. Habermas şi Foucault, ataşaţi de teoria sociologică, ne oferă puţin sprijin în abordarea categoriilor normative. O «sociologie comparativă a codurilor morale», bazată pe studii istorice de caz, nu se situează în vecinătatea problemei. Dacă nu se optează pentru relativism, se poate opta pentru standarde comportamentale precum nevoile fundamentale, drepturile omului, binele comun şi altele. Nu este o soluţie să susţinem în continuare recunoaşterea şi respectul pentru «altul» şi includerea lui, a ei sau a lor în sfera egalităţii şi a obţinerii de drepturi. Includerea doar amână soluţionarea problemelor nerezolvate ale determinării faţetelor comportamentale ale «celorlalţi», care merită sau nu să fie identificate şi respectate. Chiar în situaţia în care toţi sunt integraţi în comunitate, trebuie încă să se interzică anumite conduite inamicale faţă de comunitate. *Excluderea sau includerea nu este o problemă de clasă, rasă, sex, castă, naţionalitate sau altă categorie sociologică; este o problemă de conduită umană*.“[10]

Note

1. Mark Hoffman, „Restructuring, Reconstruction, Reinscription, Rearticulation: Four Voices in Critical International Theory“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 20, 1991, p. 173.
2. Martin Wight, „Why Is There No International Theory?“, în Martin Wight and Herbert Butterfield (ed.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Alien & Unwin, 1966, p. 16.
3. Andrew Linklater, *Men and Citizens in International Relations*, ediţia a II-a, Londra, Macmillan, 1990, p. 77.
4. *Ibid*., p. 99.
5. *Ibid*., p. 130.
6. *Ibid*., p. 166.
7. Andrew Linklater, *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, Londra, Macmillan, 1990, p. 171.
8. A se vedea, în special, Andrew Linklater, „The Question of the Next Stage in International Relations Theory: a Critical-Theoretical Perspective“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 77-98.
9. Andrew Linklater, „What Is a Good International Citizen?“, în Paul Keal (ed.), *Ethics and Foreign Policy*, St Leonards, Alien & Unwin, p. 21-43.
10. Robert H. Jackson, „Pluralism in International Political Theory“, în *Review of International Studies,* (apr. 1992), p. 274.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Beitz, Cox, Giddens, Mann, Walzer şi Wight.

Principalele lucrări ale lui Andrew Linklater

„Rationality and Obligation in the States-System: the Lessons of Pufendorf's Law of Nations“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 9, 1981, p. 215-228.

„Realism, Marxism and Critical International Theory“, în *Review of International Studies*, nr. 12, 1986, p. 301-312.

Men and Citizens in International Relations, ediţia a II-a, Londra, Macmillan, 1990.

Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations, Londra, Macmillan, 1990.

„The Problem of Community in International Relations“, în *Alternatives*, nr. 15, 1990, p. 135-153.

„Marxism and International Relations: Antithesis, Reconciliation and Transcendence“, în Richard L. Higgott and James L. Richardson (ed.). *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline*, Canberra, The Australian University Press, 1991, p. 70-91.

„The Question of the Next Stage in International Relations Theory: a Critical-Theoretical Perspective“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 77-98.

Boundaries in Question: New Directions in International Relations (co-editor cu John Macmillan), Londra, Pinter, 1995.

„Neorealism in Theory and Practice“, în Ken Booth and Steve Smith (ed.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 241-262.

„Political Community“, în Alex Danchev (ed.), *Fin de Siècle: The Meaning of the Twentieth Century*, Londra, Tauris Academic Publishing, 1995.

Theories of International Relations (co-editor Scott Burchill), Basingstoke, Macmillan, 1996.

„The Achievements of Critical Theory“, în Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zaiewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 279-298.

The Transformation of Political Community, South Carolina, University of South Carolina Press, 1997.

Lecturi suplimentare

Brown, Chris, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Londra, Harvester Wheatsheaf, 1992.

Brown, Chris, „Turtles All the Way Down: Antifoundationalism, Critical Theory and International Relations“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 23, 1994, p. 213-236.

Cox, Wayne S. and Sjolander, Claire T. (ed.), *Beyond Positivism: Critical Reflections on International Relations*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1994.

Devetak, Richard, „The Project of Modernity and International Relations Theory“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 24, 1995, p. 27-51.

Keyman, E. Fuat, *Globalisation, State, Identity, Difference: Toward a Critical Social Theory of International Relations*, Atlantic Highlands, New Jersey, Humanities Press, 1997.

Neufeld, Mark, *The Restructuring of International Relations Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Spegele, Roger D., *Political Realism in International Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Suganami, Hiderni, „Reflections on the Domestic Analogy: the Case of Bull, Beitz, and Linklater“, în *Review of International Studies*, nr. 12, 1986, p.145-158.

TEORIA SOCIETĂŢII INTERNAŢIONALE

Preocupările principale ale autorilor importanţi din această secţiune se îndreaptă asupra noţiunilor de drept şi moralitate care operează între state. Ei ridică probleme centrale de teoria relaţiilor internaţionale pe care realiştii şi liberalii tind să le neglijeze. Termenul „societate internaţională“ înseamnă că, în ciuda absenţei unei autorităţi centrale, statele adoptă modele de conduită care se constituie pe baza constrângerilor morale şi legale şi se supun acestora. În acest caz, relaţiile internaţionale nu pot fi înţelese în mod adecvat ca manifestare a politicii de putere (aşa cum susţin realiştii) şi devine posibil să nu fie necesară transformarea radicală a ordinii internaţionale pentru a înfăptui justiţia şi pacea globală (aşa cum solicită radicalii). Pentru Martin Wight, teoria relaţiilor internaţionale reprezintă o alternativă la realism şi idealism în studiul relaţiilor internaţionale. Hedley Bull pretinde că „instituţiile“ societăţii statelor (războiul, marile puteri, dreptul internaţional, diplomaţia şi echilibrul de putere) sunt cruciale pentru menţinerea ordinii internaţionale. Aceşti gânditori ne încurajează să privim relaţiile internaţionale ca pe o arenă socială unde competitorii – state suverane – se relaţionează nu numai în calitate de concurenţi la putere şi bunăstare, ci şi ca deţinători ai unor drepturi speciale, ai unor privilegii şi obligaţii. Din punctul de vedere al metodei, ei accentuează importanţa abordării istorice. Regulile societăţii internaţionale s-au format în Europa în contextul unei anumite culturi creştine occidentale. Cum s-au reprodus acestea în decursul timpului pe măsură ce societatea internaţională s-a extins în afara Europei? Depinde societatea statelor de o cultură comună de norme şi aşteptări ale statelor? Care sunt punctele tari şi punctele slabe ale societăţii internaţionale? Michael Walzer şi John Vincent sunt în mod special preocupaţi de relaţia dintre drepturile omului şi drepturile statelor suverane. Ei caută modalităţi în care să reconcilieze societatea statelor cu valorile cosmopolite. Spre deosebire de ei, Terry Nardin demonstrează că orice încercare de a aduce obiective cosmopolite în societatea internaţională va submina fundamentele procedurale şi valoarea coexistenţei.

HEDLEY BULL

Hedley Bull este bine cunoscut studenţilor datorită celei mai citite dintre lucrările sale, *The Anarchical Society* (1977). Este un exemplu rar de manual bazat pe raţionament, iar popularitatea acestuia, atât printre profesori, cât şi printre studenţi, îşi are originea într-una dintre principalele caracteristici ale gândirii şi operei publicate a lui Bull, anume preocuparea minuţioasă pentru ordine. J. D. B. Miller observa că „[el] analizează lucrurile secvenţial. Multe dintre articolele sale încep cu o serie de probleme numerotate, la care începe să răspundă pe etape, întregul formând o entitate logică de o putere impresionantă."[1] Una dintre preocupările centrale ale lui Bull a fost ordinea în relaţiile internaţionale. Ce este aceasta? Care sunt cele mai potrivite instrumente teoretice care să fie utilizate în studiul ei? Cum variază ea în timp şi spaţiu? Cum poate fi reconciliată ordinea internaţională cu promovarea justiţiei, dacă acest lucru este totuşi posibil? Acestea sunt întrebările principale la care multe dintre lucrările lui încearcă să răspundă.

Probabil cel mai impresionant aspect al lucrării sale principale este examinarea sistematică a conceptului de „ordine" pe baza unor definiţii foarte clare şi a unor categorii teoretice. Bull defineşte ordinea în general ca model de activitate care susţine obiectivele sociale elementare ale societăţii, cum ar fi menţinerea securităţii membrilor ei faţă de violenţa de orice fel, asigurarea respectării acordurilor şi protejarea drepturilor de proprietate. Apoi el adaptează aceste obiective la caracteristicile specifice societăţii internaţionale, unde ele se manifestă sub forma conservării statelor suverane membre şi a menţinerii păcii ca stare normală a coexistenţei dintre ele. Bull face o distincţie importantă între un sistem internaţional şi o societate internaţională. Societatea este caracterizată de consensul dintre state, conform căruia acestea au interese comune şi se concep ca relaţionate reciproc în contextul unor reguli şi instituţii comune. Bull susţine că, deşi societăţii internaţionale îi lipseşte un suveran global, relaţiile internaţionale sunt mai mult decât o sumă de modele constante de competiţie între statele care îşi urmăresc propriile interese.

Restul lucrării sale reprezintă o examinare atentă a „instituţiilor" societăţii internaţionale, care nu ar trebui reduse la organizaţiile internaţionale, ci care se referă la „seturi de obiceiuri şi practici stabilite pentru a realiza obiective comune".[2] Acestea includ echilibrul de putere, dreptul internaţional, diplomaţia, războiul însuşi (în anumite condiţii) şi funcţia managerială îndeplinită de marile puteri. El operează atent o dis-

tincţie între rolul pe care asemenea instituţii îl joacă atât în subminarea cât şi în menţinerea ordinii internaţionale, deoarece recunoaşte că societatea internaţională este numai unul dintre cele trei „elemente" competitive din politica mondială, celelalte fiind elemente ale unei stări hobbesiene a războiului şi acele tipuri de loialitate transnaţională care traversează graniţele teritoriale şi deseori le subminează (cum ar fi ideologia). Fiecare capitol analizează atent rolul fiecărei instituţii, modul în care acesta s-a schimbat în timp şi modalitatea de evaluare a rolului din perspectiva unei preocupări morale mai presante cu privire la ceea ce numeşte „ordinea mondială". Aceasta este

> „fundamentală şi primordială ... deoarece elementele ultime ale marii societăţi a umanităţii nu sunt statele ... ci indivizii. Acesta este momentul pentru intervenţia relaţiilor internaţionale, însă problema unei ordini mondiale se pune indiferent de structura politică sau socială a globului ... dacă ordinea internaţională chiar are valoare, acest lucru se datorează numai faptului că este utilă pentru obţinerea ordinii în societatea umană ca întreg."[3]

Ca manual, *The Anarchical Society* este încă o lectură obligatorie pentru majoritatea celor care studiază relaţiile internaţionale. Totuşi, ca mod de argumentare, este mai puţin convingătoare. În ciuda atenţiei acordate detaliilor şi rigorii distincţiilor analitice, cartea ilustrează atât punctele tari, cât şi punctele slabe ale influenţelor care au condus la scrierea ei, iar acestea pot fi urmărite în formaţia intelectuală şi personală a lui Bull.

Hedley Bull s-a născut la Sydney în anul 1932. El a absolvit Universitatea din Sydney în anul 1952, luând cu brio examenele la filozofie şi drept. În acel moment filozoful australian John Anderson i-a influenţat puternic modul de gândire. El le-a insuflat studenţilor o rigoare critică şi o preocupare egală pentru marile probleme ale vieţii sociale şi politice, care puteau fi înţelese numai pe baza unei atenţii necesare acordate contextului istoric. Bull s-a mutat la Oxford în 1953 şi a obţinut doctoratul în ştiinţe politice, înainte să obţină un post de asistent la *London School of Economics*. Acolo a început să predea relaţii internaţionale şi să audieze faimoasele prelegeri ale lui Martin Wight. De la Wight a învăţat că, în studiul relaţiilor internaţionale, istoria ideilor ar putea fi înţeleasă ca un dialog continuu între realişti, revoluţionari şi raţionalişti.

Moştenirea lui Martin Wight a fost profundă, deoarece el a avut în vedere trei „şcoli de gândire" pe care Bull le-a folosit apoi în descrierea ideilor concurente privind natura şi valoarea ordinii şi societăţii internaţionale. Spre deosebire de Wight, care şi-a utilizat categoriile în scopuri

pedagogice şi a refuzat să se identifice cu oricare dintre ele, Hedley Bull a încercat în mod clar să articuleze şi să apere raţionalismul sau ceea ce a numit o abordare neogrotiană a teoriei şi practicii relaţiilor internaţionale. Precaut cu privire la pericolele constante ale anarhiei şi ale prezenţei politicii de putere şi cu toate acestea înţelegător faţă de chemarea cosmopolită a unei prezumtive „societăţi mondiale“ care ar considera prioritară dreptatea individuală faţă de cea a statelor, el a încercat să medieze între extreme. A realizat acest lucru, postulând o societate internaţională ca ordine reală, însă fragilă din punct de vedere normativ, subminând astfel tendinţa realistă de a pune în relaţie sistemul şi societatea, menţinând în acelaşi timp speranţa că o astfel de ordine normativă ar putea fi extinsă pentru a reflecta pe viitor mai multe probleme cosmopolite. Viziunea lui Bull a fost în mod fundamental moderată, iar această tentativă de mediere între extreme reuşeşte în multe din lucrările sale referitoare la intervenţie, la istoria societăţii internaţionale şi la potenţialul controlului armamentului în medierea între căutarea superiorităţii strategice în timpul războiului rece şi dorinţa contrară de dezarmare completă.

În anul 1958, Bull a devenit membru al nou-înfiinţatei Comisii Britanice de Teorie Politică Internaţională, apoi a petrecut o perioadă de timp în Statele Unite pentru a observa şi a participa la dezvoltarea disciplinei în instituţii ca Harvard şi Chicago. Acolo a fost preocupat de probleme de strategie nucleară şi, după ce s-a întors în Anglia, la Institutul de Studii Strategice, şi-a finalizat lucrarea principală *The Control of the Arms Race* (1961). Ca urmare, a fost încadrat în Direcţia de cercetare pentru controlul armamentului şi al dezarmării din Ministerul Afacerilor Externe, după care s-a întors în Australia, în 1966, ca profesor de relaţii internaţionale la *Australian National University*. Bull a revenit la Oxford în anul 1977 pentru a prelua Catedra de relaţii internaţionale Montague Burton şi a rămas acolo până la moartea sa prematură de cancer în 1985.

Anterior publicării cărţii *The Anarchical Society*, Bull a fost cunoscut datorită atacurilor sale necruţătoare împotriva abordării comportamentaliste (sau „ştiinţifice“) în studiul relaţiilor internaţionale, care a dominat în multe universităţi americane spre sfârşitul anilor ’50 şi în anii ’60. Se poate observa influenţa lui Martin Wight în articolul publicat de Bull în 1966, unde a realizat o distincţie clară (şi oarecum polemică) între teoria „clasică“ şi cea „ştiinţifică“.[4] Aşa cum Wight a afirmat că filozofia istoriei este analoagă cu teoria politică în studiul relaţiilor internaţionale, Bull a susţinut că fundamentele cercetării şi educaţiei se regăsesc mai degrabă în filozofie, drept şi istorie decât în încercarea inutilă de a descoperi „legi ale comportamentului“ între state ca bază a dezvoltării unor predicţii de încredere pentru viitor. El a considerat că existau limite foarte stricte în aplicarea metodelor cantitative sau comportamentale de analiză.

Argumentele lui Bull trebuie înţelese în contextul unei dezbateri cam aprinse asupra viitorului metodelor de cercetare în relaţiile internaţionale, precum şi al preocupărilor lui privind accentul exagerat pe rolul teoriei jocului în strategiile domeniului nuclear. Bull credea că domeniul relaţiilor internaţionale are în centrul său consideraţii interdisciplinare şi intenţia actorilor al căror comportament teoreticienii încearcă să îl înţeleagă. Prin urmare, teoria şi practica nu pot fi despărţite una de alta, prima funcţionând ca un „instrument“ mai mult sau mai puţin util pentru a explica o „realitate dată“. Mai mult, el a afirmat că, pe măsură ce tradiţia clasică a recunoscut interdependenţa dintre explicaţie şi evaluare sau judecata morală, aşa-numiţii „scientişti“ au trasat o distincţie artificială între ele şi au încercat să subordoneze practica teoriei.

De aceea, conceptele sale teoretice nu s-au depărtat niciodată prea mult de înţelesul pe care l-au dobândit în lumea dinamică a discursului diplomatic. Astfel, conceptul de „mare putere“, spre exemplu, nu este definit niciodată exclusiv pe baza unor indici observabili şi măsurabili. Conceptul include o semnificaţie normativă care nu numai că presupune un discurs mai cuprinzător cu privire la interacţiunea socială, ci, de asemenea, le conferă actorilor astfel definiţi drepturi şi responsabilităţi speciale faţă de alte state. În mod analog, în ciuda ambiguităţii, „echilibrul de putere“ nu poate fi redus la un termen pur descriptiv pentru distribuirea de capacităţi coercitive; el relevă un principiu de comportament, o instituţie societală şi un scop care trebuie menţinut în cadrul societăţii internaţionale.

În mod neobişnuit, în ciuda aderării sale la promovarea unei teorii normative în studiul relaţiilor internaţionale, Bull însuşi a încercat să realizeze o distincţie între ordine şi justiţie, susţinând că cea de-a doua este un ideal subiectiv inerent. De aceea, el nu oferă o „viziune personală asupra a ceea ce ar însemna un comportament just [sau] o analiză filozofică a criteriilor necesare pentru a-l recunoaşte“.[5] Pe măsură ce a prelucrat diferite noţiuni de justiţie avansate de alţi autori şi concretizate în cereri pentru o schimbare justă (în special de statele lumii a treia) şi a examinat compatibilitatea lor cu menţinerea ordinii internaţionale, el s-a abţinut de la a susţine pe oricare dintre ele. Spre sfârşitul vieţii, Bull s-a preocupat din ce în ce mai mult de problema ordinii mondiale şi de fragilitatea crescândă a principalelor instituţii ale societăţii internaţionale. Această preocupare a avut două motive principale.

În primul rând, Bull a devenit tot mai critic la adresa Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice. Declinul destinderii din anii ’70 şi reluarea cursei

înarmărilor nucleare la începutul anilor ’80 le-a slăbit dreptul de a fi privite drept conducători cu răspundere în cadrul societăţii internaţionale ca întreg. Acest declin a fost regretabil în special pentru că, dintre toate instituţiile societăţii internaţionale, numai marile puteri sunt şi actori. Dacă ele nu îndeplinesc rolurile pe care Bull le atribuie, atunci este dificil să se vadă modul în care alte instituţii pot funcţiona pentru a preveni prăbuşirea societăţii internaţionale. În anii ’80, el a criticat aspru în special SUA:

> „Prin declaraţiile lor beligerante şi prin pregătirile pentru o nouă intervenţie militară, prin politicile lor modelate evident pentru a exprima mai degrabă dispoziţii decât pentru a obţine rezultate, prin incapacitatea lor de a rezista forţelor interne ale şovinismului şi avidităţii au făcut multe pentru a-şi submina propria poziţie de lider al Occidentului şi pentru a accentua hidoşenia feţei pe care o arătau lumii a treia.“[6]

În al doilea rând, Bull a descris istoria societăţii internaţionale în termenii expansiunii geografice, proces care s-a accelerat în mod dramatic o dată cu decolonizarea şi cu crearea a peste 100 de state noi, precum şi slăbirea consensului cultural care pusese bazele societăţii statelor în trecut. Instituţiile societăţii internaţionale au fost exportate din Europa în restul lumii. Puterea lor a depins de noii membri care au fost interesaţi să le susţină. Bull s-a temut că „orice revoltă împotriva Occidentului“, în special dacă se baza pe percepţiile răspândite ale neocolonialismului economic şi ale inegalităţii crescânde dintre cei bogaţi şi cei săraci, ar fi periclitat chiar instituţiile care trebuiau reformate de cei care beneficiaseră cel mai mult de pe urma lor pe baza unui interes propriu de tip iluminist.[7]

După moartea lui Bull şi din perspectiva sfârşitului războiului rece, atât întrebările puse de el, cât şi modul în care a încercat să răspundă la ele au fost sursa unui interes reînnoit cu privire la opera sa şi la lucrările altor autori asociaţi cu „şcoala engleză“ de teoria relaţiilor internaţionale. Chiar şi aşa, există posibilitatea identificării unor limite în abordarea sa. În special două dintre acestea merită menţionate.

În primul rând, Bull a avut tendinţa de a îmbina ordinea internaţională, definită din punct de vedere empiric ca o stare de lucruri dinamică în cadrul sistemului statelor (un fapt), cu ordinea definită ca o valoare în funcţie de care să se evalueze societatea internaţională în raport cu alte structuri instituţionale alternative. Ordinea era cantitativă (mai mult sau mai puţin) sau calitativă? Uneori el a sugerat că ordinea a variat în funcţie de timp şi spaţiu şi cu toate acestea nu a încercat să ofere vreun criteriu cu care să se poată măsura o asemenea variaţie. Alteori a afirmat că societatea statelor ca întreg trebuia valorificată deoarece era sursa ordinii internaţionale. În acest caz, este neclar de ce ordinea, în general, nu era valoarea în raport cu care Bull a evaluat meritele societăţii internaţionale şi ale instituţiilor acesteia, mai degrabă decât să opereze diferenţe între ordine în general, ordinea internaţională în societatea statelor şi ordinea mondială ca valoare cosmopolită.

În al doilea rând, este oarecum regretabil că Bull nu a reuşit să depăşească viziunea lui Wight cu privire la cele trei curente tradiţionale ale teoriei internaţionale (realism, raţionalism şi revoluţionarism). Dacă cineva se situează în tradiţia raţionalistă sau neogrotiană, este important să elimine afirmaţiile realiste sau revoluţionare. Bull nu a făcut aceasta. Prin urmare, cititorul nu este sigur dacă să aleagă tradiţiile în funcţie de reprezentările lor concurente cu privire la politica mondială sau dacă fiecare dintre acestea „acoperă“ anumite elemente ale unei lumi complexe. Problema în legătură cu ultima afirmaţie, aşa cum relevă R. J. Vincent, este că „persoana ... îşi schimbă mereu poziţia în raport de argumentele adoptate de alţii“.[8]

În ciuda unor asemenea dificultăţi şi chiar dacă Bull însuşi nu a reuşit să ofere răspunsuri convingătoare, marile probleme ridicate de el rămân şi astăzi pertinente. Utilizând vocabularul foarte diferit al teoreticianului politic Jürgen Habermas, putem afirma că în centrul operei lui Hedley Bull s-a aflat întotdeauna „un interes constitutiv în conservarea şi extinderea intersubiectivităţii asupra înţelegerii reciproce cu privire la orientarea acţiunii“.[9] Dacă războiul rece nu va fi înlocuit de o nouă „ciocnire a civilizaţiilor“ şi dacă problemele ordinii internaţionale continuă să crească în ceea ce priveşte obiectivele şi complexitatea, atunci modul în care societatea statelor ar trebui şi ar putea fi reformată pentru a fi în serviciul ordinii mondiale este probabil cea mai importantă problemă a prezentului.

Note

1. J. D. B. Miller, „Hedley Bull, 1932-85“, în J. D. B. Miller, R. J. Vincent, *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations*, Oxford, Claredon Press, 1990, p. 11.
2. Hedley Bull, *The Anarchical Society*, Londra, Macmillan, 1977, p. 74.
3. *Ibid.*, p. 22.

4. Hedley Bull, „International Theory: the Case for a Classical Approach" în *World Politics*, nr. 18, 1966, p. 363-377.
5. Hedley Bull, *The Anarchical Society*, p. 78.
6. Hedley Bull, „The Great Irresponsibles? The United States, the Soviet Union and World Order", în *International Journal*, nr. 35, 1980, p. 437.
7. Consultaţi în special Hedley Bull, *Justice in International Relations*, (the Hagey Lectures), Ontario, University of Waterloo, 1983.
8. R. J. Vincent, „Order in International Politics", în J. D. B. Miller şi R. J. Vincent, *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations*, Oxford, Claredon Press, 1990, p. 47.
9. J. Habermas, *Knowledge and Human Interests*, Boston, Beacon Press, 1971, p. 310.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Nardin, Vincent şi Wight.

Principalele lucrări ale lui Hedley Bull

The Control of the Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age, New York, Praeger, 1961.

„Society and Anarchy in International Relations", în Martin Wight and Herbert Butterfield (ed.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen&Unwin, 1966, p. 35-50.

„The Grotian Conception of International Relations", în Martin Wight and Herbert Butterfield (ed.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen&Unwin, 1966, p. 51-73.

„International Relations as an Academic Pursuit", în *Australian Outlook*, nr. 26, 1972, p. 251-265.

„The Theory of International Politics: 1919 – 1969", în Brian Porter (ed.), *The Aberystwyth Papers*, Londra, Oxford University Press, 1972, p. 30-58.

„Martin Wight and the Theory of International Relations", în *British Journal of International Studies*, nr. 2, 1976, p. 101-116.

The Anarchical Society, Londra, Macmillan, 1977.

„The Great Irresponsibles? The United States, the Soviet Union, and World Order", în *International Journal*, nr. 35, 1980, p. 437-447.

„Hobbes and International Anarchy", în *Social Research*, nr. 48, 1981, p. 717-739.

„The International Anarchy in the 1980's", în *Australian Outlook*, nr. 37, 1983, p. 127-131.

The Expansion of International Society (împreună cu Adam Watson), Oxford, Claredon Press, 1984.

Intervention in World Politics (ed.), Oxford, Oxford University Press, 1984.

Justice in International Relations, Waterloo, Ontario, University of Waterloo, 1984.

Hedley Bull on Arms Control, Basingstoke, Macmillan, 1987.

Hugo Grotius and International Relations (împreună cu Benedict Kingsbury şi Adam Roberts), Oxford, Oxford University Press, 1992.

Lecturi suplimentare

Buzan, Barry, „From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", în *International Organization*, nr. 47, 1993, p. 327-352.

Evans, Tony and Wilson, Peter, „Regime Theory and the English School of International Relations: a Comparison", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 329-352.

Hoffman, Stanley, „Hedley Bull and His Contribution to International Relations", în *International Affairs*, nr. 62, 1986, p. 179-196.

Jones, Roy, „The English School of International Relations: a Case for Closure", în *Review of International Studies*, nr. 7, 1981, p. 1-13.

Miller, J. D. B. and Vincent, R. J. (eds.), *Order and Violence: Hedley Bull and International Relations*, Oxford, Claredon Press, 1990.

Suganami, Hidemi, „Reflections on the Domestic Analogy: Bull, Beitz and Linklater", în *Review of International Studies,* nr. 12, 1986, p. 145-158.

Vincent, R. J., „Hedley Bull and Order in International Relations", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 17, 1988, p. 195-214.

Wheeler, Nicholas J., „Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 463-488.

TERRY NARDIN

Profesorul Terry Nardin predă teorie politică internaţională la Universitatea Wisconsin-Milwaukee. Sunt două motive pentru a-l include în această secţiune care cuprinde teoreticienii societăţii internaţionale. Întâi pentru că opera sa diferă în unele aspecte importante de cea a altor reprezentanţi ai „şcolii engleze“ analizaţi în această lucrare (Bull, Vincent, Wight) şi apoi deoarece îşi bazează interpretarea proprie cu privire la natura dreptului internaţional între state pe fundamentele filozofice ale filozofului politic englez Michael Oakeshott (1901-1990), care a fost profesor de ştiinţe politice la *London School of Economics* pe când Martin Wight îşi ţinea acolo faimoasele cursuri despre teoria politică internaţională. Din câte cunosc, Nardin este singurul care a scris despre societatea internaţională şi a utilizat opera lui Oakeshott pentru a-şi justifica interpretarea proprie a caracterului special al relaţiilor dintre state, iar pentru a înţelege lucrările lui Nardin este necesar să se înceapă cu opera mentorului său intelectual.

Oakeshott a fost probabil cel mai important gânditor politic englez al secolului. El a dezvoltat un concept de societate civilă de mare fineţe şi a analizat unele dintre cele mai importante probleme ridicate de dezvoltarea statului modern. De asemenea, el a influenţat considerabil modul în care se studiază şi se predă istoria gândirii politice. Deşi unele lucrări ale sale sunt complexe, cele mai multe, în special eseurile, sunt caracterizate de o eleganţă notabilă a stilului. El a fost un nonconformist în sensul că a refuzat multe dintre elementele normale ale epocii sale. În ciuda reputaţiei de conservator, a fost destul de radical în unele chestiuni particulare. De exemplu, a fost un apărător fervent al elitismului din universităţi, susţinând că acestea nu ar trebui să fie confundate cu şcolile tehnice, ci ar trebui să menţină valori academice riguroase care să fie urmate pentru semnificaţia lor intrinsecă.

De asemenea, Oakeshott a fost foarte sceptic cu privire la presupusele „virtuţi“ ale statului modern. Concepţia sa abordează conduita umană ca fiind constituită din agenţi inteligenţi care reacţionează la situaţiile întâmplătoare pentru a-şi atinge scopurile şi care acţionează astfel prin prisma existenţei unor practici multiple. Aceşti agenţi se împart în două categorii diferite. Ei pot fi „prudenţi“, fapt ce se referă la un comportament util proiectat pentru atingerea scopului dat, sau pot fi „morali“, supunându-se unor reguli care nu sunt utile şi care nu specifică acţiunea. De exemplu, principiul conform căruia indivizii trebuie să acţioneze corect

nu precizează ce ar trebui spus sau făcut într-un caz particular. Această diferenţiere este reflectată de cele două moduri categoric diferite de asociere umană deosebite de Oakeshott şi pe care le-a numit *universitas* şi *societas*. Prima reprezintă o asociere de oameni uniţi pentru atingerea unui obiectiv comun, cum ar fi o echipă de fotbal. Astfel, practicile acesteia sunt „prudente“ în conţinut, proiectate pentru a atinge un scop. Dimpotrivă, *societas* reprezintă o relaţie „morală“ între agenţi liberi care îşi însuşesc strict doar autoritatea rezultată din unele condiţii necesare asocierii şi acţiunii, însă care, pe de altă parte, le permite celor implicaţi urmărirea propriilor obiective.

Aceste două concepte, împreună cu „vocabularul“ asociat fiecăruia, reprezintă în opinia lui Oakeshott polul în jurul căruia gravitează gândirea europeană despre statul modern. Aceasta poate fi considerată drept „teleocraţie“, un efort comun de a căuta satisfacerea unui set de sine stătător de obiective comune, caz în care rolul guvernului este de a rezolva problemele corespunzătoare, oricare ar fi acestea. Sau practicile sale se pot limita la un cadru de conduită care nu specifică nici un astfel de obiectiv şi care oferă pur şi simplu o recompensă negativă, eliminarea unor circumstanţe care altfel ar putea afecta îndeplinirea scopurilor indivizilor. „Asocierea civilă“, societatea concepută în acest ultim mod, nu oferă mântuirea (prin promisiunea îndeplinirii unui obiectiv comun), însă organizarea în acest fel a problemelor umane îl restricţionează pur şi simplu pe cel care este capabil să caute „o viaţă bună“ într-o manieră proprie.

Terry Nardin utilizează în mod explicit acest cadru pentru a justifica o interpretare unică a societăţii internaţionale. Lucrarea sa *Law, Morality, and the Relation of States* (1983) preia distincţia primară efectuată de Oakeshott între „asocierea civilă“ şi „asocierea întreprinzătoare“ şi o aplică la nivel global, deşi Nardin modifică uşor conceptele în ceea ce priveşte distincţia dintre asocierea „orientată spre scop“ şi cea „practică“. Cel din urmă se referă la „un set de probleme care trebuie luate în considerare atât în actul de decizie şi de execuţie, cât şi în evaluarea deciziilor şi acţiunilor“.[1] Nardin reproduce pur şi simplu modurile de asociere ale lui Oakeshott la nivel internaţional, astfel încât statele îndeplinesc rolul pe care Oakeshott l-a atribuit indivizilor în societatea civilă. Pentru Nardin, societatea internaţională reprezintă o asociere practică între state:

> „Fiecare este devotat propriilor obiective şi propriei concepţii despre bine. Binele comun al acestei comunităţi cuprinzătoare constă nu în obiectivele pe care unii membri ai ei, iar uneori chiar cei mai mulţi, doresc să le urmărească în mod colectiv, ci în valorile de dreptate,

pace, securitate şi coexistenţă, care pot fi atinse numai prin participarea în cadrul unui organism comun care să stabilească practici autorizate.'[2]

Aplicând distincţia lui Oakeshott la societatea internaţională, Nardin consideră implicit ceea ce Oakeshott era preocupat să împiedice, adică subordonarea *societas* faţă de *universitas* la nivelul politicii interne. Nardin se distanţează de mentorul său atunci când admite că lupta dintre aceste „moduri de conduită“ a fost pierdută în cadrul graniţelor statului modern. Nardin nu oferă explicit un asemenea argument, însă acesta este compatibil din punct de vedere logic cu cadrul general al teoriei sale.

Astfel, nu ar trebui ca societatea statelor şi dreptul internaţional să fie înţelese ca o asociere orientată spre un scop. Statele nu împărtăşesc aceleaşi scopuri, fiecare dintre ele îşi urmăreşte propria viziune cu privire la o viaţă bună în numele cetăţenilor săi. Aceasta nu înseamnă că statele nu au unele scopuri comune şi nu-şi dau avizul în cadrul unor acorduri pentru a îndeplini aceste scopuri în mod concret. Dar societatea statelor şi instituţia ei centrală în domeniul dreptului nu sunt probleme asupra cărora statele să îşi dea acordul. Conţinutul unor tratate speciale ar putea fi subiect de acord şi negociere, însă, aşa cum afirmă Brown, „ceea ce trebuie să fie considerat drept tratat şi modul în care statele se angajează prin tratate sunt, în mod logic, probleme mai importante decât conţinutul oricărui tratat anume“.[3] Aceste probleme mai importante ţin de domeniul „practicilor autorizate“ din dreptul internaţional. Nardin pretinde că societatea statelor trebuie să fie înţeleasă ca fiind constituită prin asemenea practici, care reprezintă ele însele condiţia posibilităţii de cooperare conştientă între state. Statele nu pot renunţa la participarea la aceste practici fără a-şi abandona statutul lor de membri ai societăţii internaţionale astfel analizate.

Modul în care Nardin abordează analiza societăţii internaţionale este foarte diferit de maniera în care aceasta este concepută de Wight, Bull şi Walzer. El nu are nevoie să apere societatea internaţională, ca pe un „lucru bun“, faţă de pretenţiile realismului şi revoluţionarismului, care sunt punctele de pornire ale lui Wight şi Bull. Datorită acestui fapt, abordarea sa este relativ superioară acestora. În cadrul „şcolii engleze“, valoarea societăţii internaţionale este afirmată printr-o presupusă tradiţie sau printr-un model de gândire a cărui identitate se defineşte *per a contrario*. *Via media* (calea de mijloc) se defineşte, după Forsythe:

„prin respingerea fiecărei extreme. Pentru «realişti» constrângerile morale ar trebui să se aplice şi chiar se aplică statelor. Pentru «universalişti» [politica statelor] nu trebuie evitată sau inversată. Este mai degrabă ceva dublu negativ decât ceva pozitiv.“[4]

Nardin evită toate problemele asociate cu conceptualizarea societăţii internaţionale ca *via media*. El nu priveşte societatea civilă internaţională ca pe unul dintre elementele competitive din cadrul relaţiilor internaţionale, aşa cum face Bull. De asemenea, el nu crede că practicile autoritare ale societăţii internaţionale mediază între realism şi revoluţionarism, aşa cum susţine uneori Wight. De fapt, Nardin ignoră pur şi simplu astfel de pretenţii. El nu este interesat de dilemele reconcilierii ordinii cu justiţia în societatea internaţională, deoarece ordinea acesteia este deja justă, atunci când justiţia se referă la regulile procedurale ale coexistenţei statelor. Societatea internaţională se prezintă astfel ca o *Gesellschaft* (în limba germană, *Gesellschaft* = societate – n. trad.) fragilă, care permite o pluralitate de *Gemeinschafts* (*Gemeinschafts* = comunităţi – n. trad.) generate intern. În lumina diversităţii evidente, atât prin prisma tradiţiilor etice, cât şi a valorilor incluse şi exprimate de majoritatea statelor lumii, sigurul răspuns raţional este în consecinţă de a accepta şi a face faţă relativismului etic. „Relativismul ... rezultă din dezacordul evident privind existenţa multor adevăruri, fiecare determinat de standardele utilizate pentru a defini şi a măsura adevărul.“[5] Aceasta nu neagă însă posibilitatea existenţei unor criterii metaetice – Nardin nu este cu siguranţă un sceptic în ceea ce priveşte morala – numai că mai trebuie să descoperim care ar fi acel criteriu.

Consecinţele modului în care Nardin abordează societatea internaţională sunt, fără îndoială, conservatoare. Societatea internaţională este o *societas* procedurală. Ea protejează interesele comune ale statelor pentru a avea o coexistenţă stabilă, dar este subminată dacă statele sau alţi actori încearcă să o transforme într-o asociaţie orientată spre un scop. Justiţia înseamnă reguli imparţiale, care impun obligaţii cu forţă egală tuturor statelor, indiferent de distribuţia puterii şi a bogăţiei între ele. În acest sens Brown remarcă:

„regula ... care interzice exproprierea fără compensaţii a bunurilor aflate în posesia străinilor ... este imparţială deoarece o firmă din Bangladesh care funcţionează în SUA ar fi la fel de îndreptăţită să beneficieze de protecţie ca şi o societate americană care acţionează în Bangladesh, iar, din perspectiva lui Nardin, faptul că firmele din Bangladesh sunt fragile nu este deloc elocvent.“[6]

Nardin se opune oricărei încercări de a împovăra societatea internaţională cu scopuri comune, cum ar fi obligaţia de a realiza un fel de justiţie distributivă între Nord şi Sud. În lipsa unui acord cu privire la ceea ce ar însemna aceasta, încercările de a o aplica vor eşua şi vor submina consensul rafinat care există deja cu privire la justiţia procedurală. În mod similar, Nardin se opune legislaţiei internaţionale care ar permite intervenţia în afacerile interne ale statelor. Justiţia cere „independenţa şi egalitatea din punct de vedere legal a statelor, dreptul la autoapărare, datoria de nonintervenţie, obligaţia de a respecta tratatele şi restricţii cu privire la conduita în război".[7] Este interesul comun al statelor de a susţine această concepţie limitată asupra justiţiei, care este o condiţie prealabilă a coexistenţei lor.

Nu există nici o îndoială că opinia austeră a lui Nardin despre justiţia internaţională, conservatoare în ceea ce priveşte implicaţiile politice, reprezintă, de asemenea, o distanţare destul de radicală faţă de „şcoala engleză". Mulţi dintre membrii acesteia (cum ar fi John Vincent) se tem de incapacitatea ei de a încorpora elemente de justiţie cosmopolită şi susţin că supravieţuirea acesteia depinde de o astfel de încorporare, oricât de dificil ar fi să se realizeze. Nardin afirmă chiar cazul contrar. Dacă încearcă să devină un fel de asociaţie orientată spre un scop, cu timpul va deveni tot mai slabă, nu mai puternică.

Totuşi, aceasta nu înseamnă că nu este interesat de promovarea drepturilor omului la nivel global. El chiar menţionează importanţa lor, dar, în concordanţă cu cadrul lui Oakeshott, pune accent pe primatul drepturilor politice şi civile faţă de cele economice şi sociale:

> „A insista asupra respectării drepturilor omului înseamnă a pretinde ca politicile şi legile unei comunităţi să reflecte principiile imparţialităţii cu privire la persoane şi la scopurile lor, fapt inerent în ideea unei asociaţii practice."[8]

Valabilitatea abordării lui Nardin cu privire la studiul eticii şi al societăţii internaţionale constă în aderenţa sa riguroasă la consecinţele adoptării renumitei dihotomii a lui Oakeshott între cele două ideal-tipuri de asociere umană. Dacă această abordare este convingătoare sau nu depinde foarte mult de validitatea aplicării distincţiei la relaţiile internaţionale, considerând statele ca şi când ar fi persoane particulare. Toate criticile pe care Nardin le-a primit îşi au originea în această singură presupunere. Pentru că, în cazul în care statele nu ar trebui considerate ca având viziuni autonome despre „viaţa bună", atunci întregul cadru se sprijină pe fundamente intelectuale şi morale foarte fragile. Simon Caney observă că „el a fost nevoit să constate că: (a) statele au o valoare morală inerentă şi de aceea trebuie respectate; (b) este mai important să fie respectate statele decât oamenii sau comunităţile care le compun".[9] Dacă Nardin nu poate îndeplini ambele sarcini, nu este clar de ce are sens să credem că distincţia lui Oakeshott este de mare ajutor în analiza eticii societăţii internaţionale. Statele nu sunt persoane particulare. Este posibil ca ele să nu conţină nici o formă de „viaţă bună" pentru cetăţenii lor. Să ne gândim, de exemplu, la Cambodgia sub conducerea lui Pol Pot. Oare există limite pentru diversitatea politică şi etică pe care dreptul internaţional ar trebui să o recunoască? Cel puţin Michael Walzer, a cărui abordare a eticii internaţionale presupune că legitimitatea drepturilor statului este dependentă de un „echilibru" moral între state şi comunităţile pe care le protejează, admite unele excepţii de la regula nonintervenţiei.

Ideile lui Nardin despre relaţia dintre drepturile omului şi drepturile statului s-au schimbat de la publicarea cărţii *Law, Morality and the Relation of States* în 1983. În 1986 el a publicat un articol unde critică încercările lui Walzer de a deduce drepturile statului din drepturile fundamentale ale omului şi, în acelaşi timp, propune limite stricte pentru situaţiile care permit intervenţia în domeniul relaţiilor internaţionale.[10] Nardin susţine că este chiar posibil să se justifice intervenţia în afacerile interne ale statelor pe baza violării drepturilor omului de către acestea şi, în acelaşi timp, să se impună constrângeri importante şi severe intervenţiei din consideraţii etice cu privire la cel ce deţine dreptul de intervenţie, lucru care ar face ca intervenţia să fie foarte dificil de justificat în practică:

„1. Intervenţia armată pentru a proteja drepturile omului [poate] fi întreprinsă numai după ce alte remedii mai puţin drastice au fost încercate şi au eşuat.
2. Intervenţia trebuie, în fapt, să elimine abuzul pe care a intenţionat să îl remedieze.
3. Încălcarea drepturilor omului trebuie să fie atât de serioasă încât să merite costul în vieţi omeneşti pe care l-ar putea produce intervenţia.
4. Efectele destabilizatoare anticipate ale intervenţiei umanitare asupra stabilităţii internaţionale trebuie să fie minime."[11]

Din nefericire, cât timp aceste criterii accentuează dificultatea justificării intervenţiei chiar dacă violarea drepturilor omului reprezintă un argument potrivit în favoarea intervenţiei, recunoaşterea de către Nardin a legăturii dintre drepturile statului şi drepturile omului subminează distincţia orientată spre scop/practic pe care se bazează pentru a-şi justifica abordarea conservatoare a societăţii internaţionale. Aceasta sugerează că dreptul statelor de a se bucura de privilegiile apartenenţei la societatea

internaţională este mai degrabă limitat decât absolut. De asemenea, aceasta slăbeşte argumentele în favoarea unei societăţi internaţionale bazate pe diversitate etică şi culturală. Aşa cum relevă Brown, „dacă diversitatea înseamnă că statele au dreptul să îşi maltrateze populaţia, atunci este greu de spus de ce urmează să evaluăm o astfel de diversitate".[12] Caney afirmă că, dacă diversitatea etică şi culturală trebuie respectată, atunci aceasta ar putea justifica de fapt intervenţia împotriva statelor care nu reuşesc să respecte diversitatea culturală, religioasă şi etnică în interiorul graniţelor lor teritoriale.[13] De asemenea, el susţine că încercarea lui Nardin de a face o distincţie între drepturile politice şi civile şi drepturile economice şi sociale şi de a acorda o mai mare prioritate celor dintâi nu este convingătoare, deoarece cele din urmă sunt la fel de importante ca şi primele pentru că le permit indivizilor şi statelor să se angajeze în orice fel de asociere orientată spre scop sau spre practică.

Pe scurt, proiectul lui Terry Nardin reprezintă o contribuţie distinctă la studiul relaţiilor internaţionale. Abordarea sa este complet diferită de cele ale altor membrii ai „şcolii engleze" atât ca premise filozofice, cât şi ca implicaţii normative. Totuşi, rămâne neclar dacă el evită problemele şi dilemele pe care Bull, Vincent şi Wight le-au avut în lucrările lor. Nardin consideră că membrii societăţii internaţionale, ca indivizi, sunt demni de respect şi independenţă. Dar este clar că mulţi dintre ei nu o merită.[14] În absenţa unei susţineri clare a analogiei, construcţia teoretică a lui Nardin cu privire la relaţiile internaţionale se sprijină pe fundamente nesigure. În ciuda eforturilor sale, dezbaterea problemei dacă societatea statelor este un „înger păzitor" sau un „gangster global" va continua mult timp.[15]

Note

1. Terry Nardin, *Law, Morality, and the Relations of States*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1983, p. 6.
2. *Ibid.*, p. 19.
3. Chris Brown, „Ethics of Coexistence: the International Theory of Terry Nardin", în *Review of International Studies*, nr. 14, 1988, p. 215.
4. Murray Forsythe, „The Classical Theory of International Relations", în *Political Studies*, nr. 26, 1978, p. 413.
5. Terry Nardin, „The Problem of Relativism in International Ethics", în *Review of International Studies*, nr. 18, 1989, p. 150.

6. Chris Brown, *op. cit.*, p. 219.
7. Terry Nardin, „Law, Morality, and the Relations of States", p. 270.
8. *Ibid.*, p. 276.
9. Simon Caney, „Human Rights and the Rights of States: Terry Nardin on Nonintervention", în *International Political Science Review*, nr. 18, 1997, p. 29.
10. Terry Nardin şi Jerome Slater, „Nonintervention and Human Rights", în *Journal of Politics*, nr. 48, 1986, p. 86-96.
11. *Ibid.*, p. 93-94.
12. Chris Brown, *International Relations Theory: New Normative Approaches, Hemel Hempstead*, Harvester Wheatsheaf, 1992, p. 125.
13. Simon Caney, *op. cit.*, p. 29.
14. Cu privire la această notă aveţi în vedere distincţia lui Robert Jackson între state şi cvasi-state în sistemul internaţional. Jackson afirmă că a intervenit o mutaţie fundamentală în statutul suveranităţii statelor în dreptul internaţional pe parcursul ultimilor 200 de ani. În timp ce, în secolul al XIX-lea, dreptul internaţional acorda drepturi de suveranitate entităţilor care îşi puteau demonstra capacitatea de a oferi elemente politice şi economice de bază cetăţenilor lor, procesul decolonizării, inspirat el însuşi de regula egalităţii rasiale, a dat naştere fenomenului de suveranitate negativă. Astăzi multe state se bucură de privilegiul de a aparţine societăţii internaţionale fără a avea capacitatea de a furniza bunuri de bază cetăţenilor lor. Consultaţi Robert H. Jackson, *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, and the Third World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
15. Consultaţi Nicholas Wheeler, „Guardian Angel or Global Gangster? A Review of the Ethical Claims of International Society", în *Political Studies*, nr. 44, 1996, p. 123-135.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Bull, Vincent, Walzer şi Wight.

Principalele lucrări ale lui Terry Nardin

Law, Morality, and the Relations of States, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1983.

„The Problem of Relativism in International Ethics", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 18, 1989, p. 149-167.

„International Ethics and International Law", în *Review of International Studies,* nr. 18, 1992, p. 19-30.

„Ethical Traditions in International Affairs", în Terry Nardin şi David R. Mapel (ed.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 1-22.

Lecturi suplimentare

Brown, Chris, „Ethics of Coexistence: the International Theory of Terry Nardin“, în *Review of International Studies*, nr. 14, 1988, p. 213-222.

Brown, Chris, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, 1992.

Caney, Simon, „Human Rights and the Rights of States: Terry Nardin on Nonintervention“, în *International Political Science Review*, nr. 18, 1997, p. 27-37.

Jackson, Robert H., *Quasi-States: Sovereignty, International Relations, and the Third World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Oakeshott, Michael, *Rationalism in Politics and Other Essays*, Londra, Methuen, 1962.

Oakeshott, Michael, *On Human Conduct*, Oxford, Clarendon Press, 1975.

JOHN VINCENT

John Vincent a murit subit la 2 noiembrie 1990. Avea numai 47 de ani şi abia trecuse un an de la numirea sa ca profesor de relaţii internaţionale la Catedra Montague Burton de la *London School of Economics.* Moartea sa a însemnat mai mult decât o tragedie personală pentru cei care l-au cunoscut; a fost şi o pierdere mare pentru aşa-numita „şcoală engleză“ a relaţiilor internaţionale. Mai mult, problemele puse de Vincent şi rigurozitatea cercetării sale intelectuale sunt relevante în special în epoca de după războiul rece. Ar fi fost interesant de observat modul în care Vincent ar fi răspuns la atenţia care este acordată celor două elemente prezente în cel mai înalt grad în lucrările sale. Primul este problema „intervenţiei“ în teoria şi practica relaţiilor internaţionale, despre care a publicat prima sa carte notabilă în 1974. Chiar înainte să moară a reanalizat câteva dintre argumentele din lucrările sale anterioare, iar în gândirea sa se poate observa o mutaţie semnificativă. Al doilea element este problema drepturilor omului în politica mondială: în ce constau ele, gradul în care se poate măsura evoluţia respectării lor şi dificultăţile inerente încercării de a promova drepturile omului în diplomaţia internaţională.

John Vincent s-a născut în anul 1943. Christopher Hill îl descrie ca pe o persoană cu „dezvoltare târzie“, care nu a reuşit extraordinar în activitatea sa şcolară şi care a intrat cu dificultate la universitate după absolvirea liceului. Hill a observat că „excepţionalele sale calităţi au ieşit la iveală numai după terminarea studiilor universitare şi nici atunci nu a atins capacitatea sa maximă, ci abia aproape de 40 de ani“.[1] El a absolvit cea mai veche facultate de relaţii internaţionale din Marea Britanie, Universitatea din Ţara Galilor de la Aberystwyth. Apoi a studiat la Universitatea Leicester (master în studii europene) şi la *Australian National University* (unde şi-a luat doctoratul), fiind îndrumat de mentorul său, Hedley Bull. Înainte de a-i urma Susanei Strange ca profesor de relaţii internaţionale la Catedra Montague Burton de la *London School of Economics*, în anul 1989, Vincent a predat la universităţile Keele şi Oxford. El a editat prestigioasa *Review of International Studies* timp de trei ani înainte de a fi numit profesor la Londra.

În excelenta analiză a operei lui Vincent, Neumann îl caracterizează ca pe un membru autentic al „şcolii engleze“ de relaţii internaţionale, influenţat în special de lucrările lui Martin Wight şi Hedley Bull. Neumann sugerează că membrii acestei şcoli de gândire au în vedere cinci probleme în teoria şi practica relaţiilor internaţionale.[2] În primul rând, ei sunt intere-

saţi de analiza comparativă a „sistemelor internaţionale" în timp şi spaţiu, în special în termenii practicii şi culturii diplomatice. În al doilea rând, au o predilecţie comună pentru analiza relaţiilor internaţionale în cadrul a ceea ce Hedley Bull denumea „societatea statelor".[3] Se ajunge astfel la a se accentua mai curând rolul voinţei decât cel al necesităţii în analiza comportamentului statelor. Alan James arată că:

> „O societate ... se supune şi în acelaşi timp exprimă dorinţele şi capriciile celor care fac parte din ea. Ea reflectă acţiunile şi reacţiile membrilor săi. Şi acei membri ... vor fi influenţaţi de raţionamentele lor, de speranţele, scopurile, credinţele, temerile, grijile şi de toate celelalte elemente ale condiţiei umane ... de aceea termenul societate, cu conotaţiile sale voluntare, este mult mai potrivit decât termenul sistem pentru a caracteriza colectivitatea statelor."[4]

În al treilea rând, membrii şcolii menţionate dezbat continuu gradul schimbării în cadrul societăţii statelor. Există vreo dovadă că aceasta se extinde astfel încât să includă şi actori care nu sunt state? Legitimitatea regulilor care unesc statele depinde de recunoaşterea acestora doar de state sau necesită susţinerea unui număr mai mare de susţinători? Ce înseamnă echilibrul relativ dintre „pluralism" şi „solidaritate" în societatea internaţională? Oare instituţiile sale (descrise pe larg în renumita lucrare a lui Bull) sunt compatibile cu o cultură a consensului de procedură între state sau ele se transformă într-o direcţie mai solidară pentru a promova şi o mai mare omogenitate între state? În al patrulea rând, cele trei renumite elemente ale lui Wight cu privire la gândirea internaţională sunt foarte importante pentru membrii „şcolii engleze". Distincţia sa cu privire la „modelele gândirii internaţionale" ale realiştilor, raţionaliştilor şi revoluţioniştilor continuă să influenţeze atât maniera în care membrii acestei şcolii îşi prezintă principalele idei cu privire la relaţiile internaţionale, cât şi modul în care se poziţionează în cadrul acelui corpus de idei. În ultimul rând, tensiunile dintre cerinţele ordinii internaţionale şi cele ale justiţiei cosmopolite reprezintă o preocupare permanentă pentru autori ca Vincent. Desigur, ar fi de-a dreptul incorect să afirmăm că cei care se identifică ca aparţinând „şcolii engleze" sunt de acord asupra problemelor principale. Tot ce se poate spune este că ei sunt de acord în legătură cu problemele centrale şi operează cu toţii în cadrul unei tradiţii mai extinse a gândirii în căutarea răspunsurilor.

Vincent însuşi nu a fost de acord cu un număr mare de răspunsuri la problemele-cheie menţionate anterior, însă acest fapt nu ar trebui tratat ca semn de slăbiciune. Atunci când a abordat din punct de vedere teoretic

şi practic probleme cum ar fi intervenţia şi rolul drepturilor omului în societatea internaţională, el a reprezentat mai degrabă modul în care valori şi preocupări concurente pot coexista cu succes în gândirea unui autor. Într-una din celebrele sale expresii, Vincent se arată suspicios cu privire la „întregul efort de a-i analiza pe marii gânditorii ca şi cum ar fi colete la oficiul poştal" şi fără îndoială că ar fi avut o părere critică cu privire la modul în care am clasificat gânditorii importanţi în această carte:

> „Critica realistă a lui Carr este urmată de un capitol despre limitele realismului. Realistul Martin Wight din lucrarea *Power Politics* se deosebeşte de raţionalistul Martin Wight din studiul *Western Values in International Relations.* Evaluarea de către Morgenthau a politicii internaţionale privite ca luptă pentru putere include o analiză a echilibrului de putere ca factor stabilizator în politica statelor şi chiar a importanţei consensului moral de care depinde, în cele din umă, stabilitatea unui sistem."[5]

În lucrările lui Vincent se poate observa o fină evoluţie de la o susţinere strictă a interpretării pluraliste a societăţii statelor la una mai solidară. Spre deosebire de cei mai mulţi oameni, Vincent a devenit din ce în ce mai radical pe măsură ce a înaintat în vârstă şi nu invers. Aceasta ar putea să aibă o legătură cu insatisfacţia sa crescândă faţă de moştenirea intelectuală a fostului său mentor, Hedley Bull, deşi chiar şi Bull a avut o evoluţie asemănătoare spre sfârşitul vieţii sale. Acea evoluţie explică contradicţia aparentă dintre raţionamentele centrale din principalele sale cărţi, *Nonintervention and International Order* (1974) şi *Human Rights and International Relations* (1986).

Prima sa lucrare, dezvoltată din lucrarea de doctorat realizată sub îndrumarea lui Hedley Bull, reflectă raţionalismul sumbru al fostului său îndrumător. Scriind în timpul războiului rece dintre superputeri, Vincent nu a fost interesat în primul rând de problema intervenţiei umanitare. La începutul anilor '70, exista o discrepanţă supărătoare între prevederile dreptului internaţional, care interzic intervenţia şi utilizarea abuzivă a acesteia de SUA şi Uniunea Sovietică. Desigur, intervenţia este ceea ce statele observă deseori în acţiunile celorlalţi şi niciodată în acţiunile proprii. Aceasta ar putea sugera că reprezintă numai un abuz şi că, dacă vrem să înţelegem relaţiile internaţionale şi modul în care statele se comportă cu adevărat, nu este nevoie să dedicăm prea mult timp ideii de nonintervenţie. Totuşi, aşa cum relevă Vincent, condamnarea pe scară largă a unei forme de comportament în societatea internaţională reflectă de obicei o forţă oarecare a normei care este, în principiu, încălcată. Statele fac în

general ceea ce pot pentru a evita acuzaţia convingătoare de ipocrizie. Ca regulă principală a societăţii statelor, nonintervenţia merită să fie studiată, mai ales dacă, precum Vincent, credem că reprezintă o regulă de dorit care are nevoie mai curând de susţinere decât de un ataşament cinic formal.

Vincent susţine că partea centrală a intervenţiei (opusă „interferenţei“, activitate normală în cadrul relaţiilor internaţionale) constă în utilizarea unor mijloace coercitive pentru a modifica comportamentul sau, poate, pentru a schimba guvernul unui stat-ţintă. Ameninţarea sau utilizarea forţei „în afacerile interne ale unui alt stat“ este exact ceea ce regula nonintervenţiei interzice.[6] În ciuda percepţiei multor cercetători care considerau, la începutul anilor '70, că o societate mondială transnaţională era pe cale să se nască, Vincent susţine că moştenirea sistemului de stat modern are încă o influenţă majoră asupra noastră. Deşi el îşi începe studiul cu analiza evoluţiei legale a principiului nonintervenţiei, caracterul sistemului legal îl constrânge să dedice cea mai mare parte a lucrării sale argumentelor politice care stau la baza respectării sau nerespectării principiului.

Vincent scoate în evidenţă patru raţionamente arhetipale privind principiul nonintervenţiei, pe care le urmăreşte în lucrările lui Richard Cobden, John Stuart Mill, Immanuel Kant şi Joseph Mazzini. În ciuda trecerii timpului, argumentele lor sunt încă importante în identificarea poziţiilor-cheie actuale cu privire la modalitatea în care (şi în ce condiţii) interzicerea clară din dreptul internaţional a intervenţiei statului ar putea fi redusă. În principal, Cobden a formulat cea mai intransigentă teorie a nonintervenţiei, fundamentată pe subiectivitatea statelor în definirea conceptelor universale de drept şi pe eficienţa relativă a nonintervenţiei în susţinerea intereselor materiale ale oamenilor pe termen lung. Vincent observă că principala supoziţie care stă la baza teoriei lui Cobden a fost aceea că, dincolo de relaţiile interstatale, există o multitudine de relaţii între oameni. Bunurile, oamenii şi ideile traversează liber frontierele, reducând astfel incidenţa conflictelor dintre state şi unind în cele din urmă naţiunile. Prin urmare, împreună cu doctrina sa strictă a nonintervenţiei, a rezultat o viziune liberală despre lume, care asigură interdependenţa oamenilor. Apoi, Vincent arată modurile în care Mill, Kant şi Mazzini, acceptând în mare parte viziunea lui Cobden, au oferit excepţii de diferite grade de la regulă.

Spre exemplu, Mill a susţinut doctrina intervenţiei umanitare limitate pentru protejarea vieţii şi proprietăţii (statului care intervine) de acte barbare de violenţă şi pentru terminarea războaielor civile aflate în impas. El a promovat, de asemenea, ideea contraintervenţiei pentru a sprijini regula nonintervenţiei. Kant a atacat şi mai mult limitarea intervenţiei, prin ideea sa că regulile stabile ale comportamentului internaţional depind de

o revizuire radicală a societăţii internaţionale prin transformarea ei într-o colecţie de regimuri republicane. În viziunea sa privind ordinea mondială, liga statelor ar fi avut drept de intervenţie ca organizaţie internaţională. Mazzini completează evoluţia liberală a teoriilor împotriva nonintervenţiei. El susţine că regula este pur şi simplu un instrument al marilor puteri pentru a proteja regimurile clientelare din alte ţări în timp ce ele restricţionează chiar procesele prin care Cobden a sperat că s-ar reduce nevoia de intervenţie.

Evidenţiind argumentele clasice privind nonintervenţia, Vincent analizează istoric situaţia existentă începând cu Revoluţia Franceză, inclusiv situaţia SUA, a ONU şi a Uniunii Sovietice. Teoria sa susţine cu tărie opinia că anarhia internaţională şi ceea ce Morgenthau a caracterizat odată drept „universalismul naţionalist“ al marilor puteri ar trebui să tempereze orice încercare de a dezvolta reguli de intervenţie. El afirmă că asemenea încercări ar putea mai degrabă să ofere o conştiinţă pozitivă statelor cu tendinţe distrugătoare decât să restricţioneze interferenţa flagrantă motivată de propriile interese strategice. Care este, în acest caz, soluţia lui Vincent? În anul 1974 el a optat pentru Richard Cobden. Incapabil să accepte regulile unei intervenţii legitime, în ciuda caracterului lor normativ, el nu oferă o altă alternativă decât adeziunea riguroasă la legile nonintervenţiei. Nu există alternativă reală atât timp cât principiul suveranităţii rămâne în centrul constituirii societăţii internaţionale. Dacă ar trebui să existe drept internaţional între statele care nu recunosc o autoritate mai mare decât pe cea proprie, atunci el nu poate exista decât pe baza egalităţii formale, indiferent de inegalitatea pregnantă în ceea ce priveşte distribuţia puterii militare şi economice. Ca şi Hedley Bull, Vincent consideră că justiţia cosmopolită nu poate fi obţinută fără ordine şi, spre deosebire de Richard Falk, susţine că dreptul internaţional nu ar trebui văzut ca agent de transformare a societăţii internaţionale:

> „Între un naturalism care nu ţine cont de practica statului şi un pozitivism [legal] care ar interpreta pur şi simplu orice comportament al statului ca lege, dreptul internaţional trebuie să găsească o cale de mijloc. În cazul prezent, nu este clar că a fost trasat un curs de mijloc al intervenţiei umanitare între o doctrină pură a nonintervenţiei, care nu ar permite să se facă nimic, şi o doctrină eterogenă a intervenţiei, care ar îngreuna dreptul internaţional. Până ce acest curs de mijloc nu va putea fi trasat, nonintervenţia va oferi probabil cel mai respectabil principiu sancţionat de dreptul internaţional.“[7]

Vincent nu a fost mulţumit de această concluzie, iar restul carierei sale academice a fost dedicat cercetării măsurii în care condiţiile care i-au justificat concluzia erau pe cale să se schimbe.

Neumann împarte cercetarea lui Vincent în două categorii. Prima priveşte dimensiunile culturale ale societăţii internaţionale. Într-o serie de articole publicate de-a lungul a zece ani începând cu mijlocul anilor '70, Vincent analizează atât potenţialul unei societăţi mai „solidare" a statelor, în care valorile culturale comune ar putea asigura baza unei mai mari omogenităţi a statelor, cât şi posibilitatea ca universalismul culturii occidentale să fie limitat de specificul său cultural.[8] Cea de-a doua categorie de cercetare, corelată cu prima, este o concentrare pe drepturile omului. Lucrarea sa *Human Rights and International Relations* (1986) rămâne una dintre cele mai meticuloase încercări de a înţelege complexitatea dezbaterii pe această temă. Ea are trei părţi.

Prima este o analiză conceptuală de excepţie a drepturilor omului în teoria politică, prin care Vincent identifică principalele domenii ale controversei cu privire la drepturile omului, la conţinutul şi obiectivul acestora în cadrul culturii umane. A doua parte cuprinde o analiză comparativă cu privire la modul în care aceste domenii ale controversei s-au manifestat în relaţiile dintre prima, a doua şi a treia „lume" în diplomaţia internaţională. În cele din urmă, Vincent se implică în problema aplicării lor. Chiar dacă ar fi fost posibil să se obţină un consens conceptual în ceea ce priveşte o listă a drepturilor umane universale, care să includă drepturi politice şi civile, dar şi economice, cum ar putea influenţa acest consens conducerea politicii externe? Nu este posibil ca într-o scurtă informare ca aceasta să se prezinte în totalitate analiza cuprinzătoare pe care Vincent a făcut-o acestei teme. Este suficient să afirmăm că există o mutaţie clară în modul său iniţial de gândire referitor la nonintervenţie.

Cu privire la importanţa regulii nonintervenţiei, în 1986 Vincent consideră că drepturile de bază ar trebui respectate şi că însuşi faptul că există oameni săraci la nivel global reprezintă cea mai mare ofensă adusă acestor drepturi în societatea lumii contemporane. Totuşi, ceea ce pare a fi o contradicţie este, la o analiză mai atentă, ceva similar teoriei lui Cobden cu privire la faptul că societatea statelor ar trebui să promoveze drepturile omului în cadrul statelor pentru a justifica regula nonintervenţiei. Acesta este un subiect pe care Vincent îl abordează într-una dintre ultimele publicaţii dinaintea morţii sale subite, ca parte a criticii argumentelor lui Michael Walzer împotriva intervenţiei:

> „Poziţia după «nivelul moral al statelor» reprezintă mai mult o apărare prudenţială a nonintervenţiei decât o apărare etică. Ar putea fi caracterizată mai bine drept apărare sociologică ... având în vedere faptul că statele însele au înclinat să apere acest principiu din prudenţă. Totuşi, dacă această apărare morală fragilă este de natură a se întări, ar trebui să se bazeze pe teoria statului pozitiv, nu doar pe abordarea relaţiilor dintre nişte state a căror bunătate nu ne interesează prea mult."[9]

Trebuie spus că Vincent însuşi nu s-a implicat în proiectul justificării conceptului de „stat pozitiv". Dar este interesant de observat că el a continuat să creadă în necesitatea unei asemenea justificări, în ciuda sfârşitului războiului rece, pe care mulţi l-au crezut a fi vestitorul unui nou sistem internaţional în care diferenţele ideologice dintre state ar dispărea. Vincent a avertizat împotriva acestei automulţumiri. Sfârşitul bipolarităţii nu înseamnă sfârşitul politicii de putere, chiar dacă pe termen scurt ar fi dificil să existe concurenţi la puterea SUA. În mod analog, sfârşitul competiţiei ideologice dintre capitalism şi socialism nu a însemnat sfârşitul ideologiei ca atare. În 1990, Vincent a observat anticipat că „noua formă a sistemului internaţional arată ca vechea formă naţionalistă, acum relativ liberă de exportul doctrinelor ... superputerilor".[10]

Pe scurt, Vincent a refuzat să creadă că sfârşitul războiului rece ar putea oferi vreo soluţie în contextul interesului lui mai larg cu privire la gradul în care societatea statelor evoluează sau nu într-o direcţie cosmopolită. Dar el a adus o contribuţie importantă în domeniu, susţinând (cu succes, în opinia mea) că supravieţuirea societăţii existente a statelor depinde de un asemenea progres. În absenţa sa, regulile societăţii internaţionale reprezintă ceva mai mult decât o raţionalizare a dominaţiei unei mari puteri. Fără justiţie internaţională nu poate exista o ordine viabilă pe termen lung. Fără ordine, nu poate exista progresul paşnic spre o lume mai justă. Vincent ne ajută să înţelegem imposibilitatea „căii de mijloc" dintre „realism" şi „revoluţionarism" de a media între ele, dacă nu le transcende pe amândouă şi dacă nu contribuie la realizarea unei lumi în care legitimitatea statelor în relaţiile externe este indisolubil legată de legitimitatea regulilor dintre ele. Mai este mult până la realizarea viziunii lui despre ordinea mondială.

Note

1. Christopher Hill, „R. J. Vincent (1943-1990)", în *Political Studies*, nr. 39, 1991, p. 160.
2. Iver B. Neumann, „John Vincent and the English School of International Relations", în Iver B. Neumann şi Ole Waever (eds.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 37-41.
3. Consultaţi în special Hedley Bull, *The Anarchical Society*, Londra, Macmillan, 1977.
4. Alan James, „System or Society?", în *Review of International Studies*, nr. 19, 1993, p. 284.
5. R. John Vincent, „The Hobbesian Tradition in Twentieth Century International Thought", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 94.
6. John Vincent, *Nonintervention and International Order*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1974, p. 13.
7. *Ibid*., p. 348-349.
8. Neumann, *op. cit*., p. 48-55.
9. John Vincent şi Peter Wilson, „Beyond Nonintervention", în Ian Forbes şi Mark Hoffman (eds.), *Political Theory, International Relations and the Ethics of Intervention*, Londra, Macmillan, 1993, p. 125.
10. John Vincent, „The End of the Cold War and the International System", în David Armstrong şi Erik Goldstein (eds.), *The End of the Cold War*, Londra, Frank Cass, 1990, p. 199.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Bull, Walzer şi Wight.

Principalele lucrări ale lui John Vincent

Nonintervention and International Order, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1974.

„Western Conceptions of a Universal Moral Order", în *British Journal of International Studies,* nr. 4, 1978, p. 20-46.

„The Hobbesian Tradition in Twentieth Century International Thought", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 91-101.

„Realpolitik", în James Mayall (ed.), *The Community of States*, Londra, George Allen&Unwin, 1982, p. 72-83.

„Change and International Relations", în *Review of International Relations*, nr. 9, 1983, p. 63-70.

„Edmund Burke and the Theory of International Relations", în *Review of International Studies,* nr. 10, 1984, p. 205-218.

Human Rights and International Relations, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Foreign Policy and Human Rights: Issues and Responses, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

Order and Violence: Hedley Bull and International Relations (Co-editor with J. D. B. Miller), Oxford, Claredon Press, 1990.

„The Idea of Rights in International Ethics", în Terry Nardin şi David R. Mapel (eds.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 250-269.

Lecturi suplimentare

Neumann, Iver B., „John Vincent and the English School of International Relations", în Iver B. Neumann şi Ole Waever (eds.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 38-65. Această recenzie conţine o bibliografie completă a publicaţiilor lui Vincent.

Wheeler, Nicholas J., „Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 463-488.

MICHAEL WALZER

Michael Walzer este foarte cunoscut printre cercetătorii relaţiilor internaţionale pentru lucrarea sa *Just and Unjust Wars*, publicată în 1977. (Ediţia a II-a a apărut în 1992, cu o prefaţă care se referă la războiul din Golf.) Lucrarea a avut ca bază ideile lui Walzer cu privire la războiul din Vietnam şi reprezintă o încercare ambiţioasă de a moderniza o foarte veche tradiţie de gândire despre limitele etice ale utilizării forţei între state, numită „teoria războiului just". Motivul pentru care Walzer a fost inclus într-o categorie dedicată teoreticienilor societăţii internaţionale este că teoria menţionată îi furnizează lui Walzer principiile de bază şi limitele morale pentru a restrânge motivele pentru care statele pot apela în mod legitim la război (*jus ad bellum*), cât şi limitele comportamentului lor după ce războiul a început (*jus in bello*). De la sfârşitul războiului rece, Walzer şi-a aplicat teoria la intervenţia umanitară în contextul războaielor civile.

Michael Walzer este unul dintre teoreticienii de seamă din domeniul ştiinţelor politice din epoca postbelică, iar activitatea sa în studiul relaţiilor internaţionale este parte a unui interes mai larg acordat teoriei politice contemporane. El s-a născut în 1935, într-un mic oraş cu industrie metalurgică, Johntown, Pennsylvania, şi până la 12 ani a avut propria sa foaie volantă despre grevele sindicale şi campaniile politice. Astăzi, el este coeditor al publicaţiei *Dissent*, revistă renumită a curentului american de stânga. De asemenea, este editor asociat la *The New Republic*. Walzer este membru în consiliul *Hebrew University* şi administrator al Universităţii Brandeis, unde a şi studiat. El a fost bursier Fulbright la Cambridge University şi a studiat şi predat la Harvard, unde şi-a luat doctoratul. Din 1980 Walzer este membru permanent al *Institute of Advanced Study* din Princeton, New Jersey.

Prima lucrare a lui Walzer a fost în domeniul istoriei gândirii politice, referindu-se la revoluţia engleză şi la radicalismul puritan. El a continuat apoi să scrie eseuri privind probleme contemporane ale politicii americane din anii '60, cum ar fi datoria politică, nesupunerea civică şi protestul conştient în timpul războiului din Vietnam. *Just and Unjust Wars* poate fi privită ca o încercare de a media între realism şi pacifism în evaluarea conduitei în timpul războiului din epoca modernă. Walzer afirmă în primul rând că oamenii politici au întotdeauna posibilitatea de a alege sau nu implicarea în război şi modul de purtare a războiului, iar apoi susţine necesitatea reorientării către doctrina războiului just din epoca medievală. Propunerea sa este deosebită.

Doctrina creştină medievală era destinată definirii limitelor morale ale războiului, astfel încât să se poată distinge între războaie „drepte" şi „nedrepte". Astfel, războiul era acceptat în anumite condiţii în limita eticii creştine. Conform intenţiilor întemeietorilor ei scolastici, începând cu Thoma d'Aquino şi până la Francisco de Vitoria, distincţia era menită să restricţioneze războiul, obligându-i astfel pe prinţii creştini să poarte numai războaie care ar fi putut fi justificate din punct de vedere moral şi care să fi fost duse cu mijloace legitime. Întreaga doctrină era cuprinsă în cadrul *respublica christiana* şi presupunea existenţa unei *auctoritas spiritualis* sigură şi stabilă, înzestrată cu putere legislativă internaţională: Biserica Catolică de la Roma. Doctrina trebuia nu numai să limiteze războiul, ci şi să distingă între războaiele purtate de creştinii din „feude" (lupte între prinţi şi popoare cum ar fi turcii, arabii şi evreii – toţi cei care refuzau să recunoască autoritatea cosmopolită a Bisericii Catolice). Cruciadele şi războaiele misionare aprobate de biserică erau *ipso jure* „războaie drepte", fără a avea vreo importanţă că erau războaie de agresiune sau de apărare. Totuşi, orice război purtat împotriva creştinătăţii era *ipso facto* un război nedrept, în care duşmanul era necredincios, proscris sau criminal.

Astfel, prima sarcină a lui Walzer a fost de a pune bazele unei versiuni moderne a teoriei războiului just într-un context modern, laic. Iniţial, teoreticienii care susţineau legitimitatea războiului au analizat minuţios regulile ce guvernau relaţiile internaţionale pornind de la ideea că toţi oamenii şi toate naţiunile sunt parte a unei comunităţi mondiale, indirect guvernată de Dumnezeu şi direct guvernată de dreptul natural. Această perspectivă a pus accent pe datoriile indivizilor şi statului faţă de entităţile sociale în care aceştia se manifestau, şi nu pe drepturile pe care fiecare le avea ca individ independent egal în relaţie cu alţi indivizi independenţi egali. Walzer susţine că teoria contemporană a războiului just trebuie să se bazeze pe noţiunea modernă a preeminenţei drepturilor individuale. „Opinia corectă" este că „statele nu sunt entităţi organice şi nici uniuni mistice ... [că] drepturile individuale stau la baza celor mai importante raţionamente cu privire la război".[1] Într-un pasaj critic din carte, Walzer justifică astfel drepturile statelor dintr-o perspectivă fundamentală a drepturilor omului:

> „Drepturile statelor se bazează pe acordul comun al membrilor lor. Însă acest acord este unul de tip special. Drepturile statelor nu se constituie printr-o serie de transferuri de la indivizi către suveran ... ceea ce se întâmplă în realitate ... [este că] pe parcursul unei perioade mai mari de timp experienţele comune şi diversele activităţi de cooperare dau naştere unei vieţi comune ... cel puţin într-o anumită măsură

cele mai multe state protejau comunitatea cetăţenilor lor: de aceea considerăm că războaiele de apărare sunt juste."[2]

Realizând astfel legătura dintre drepturile omului şi drepturile statului, Walzer susţine că integritatea teritorială şi suveranitatea politică pot fi apărate în acelaşi mod ca şi viaţa şi libertatea individuală. Apelul la drepturile omului este baza pe care Walzer stabileşte limitele etice cu privire la ducerea războiului după ce a început, limite care impun obligaţii de ambele părţi. Aceste obligaţii se referă în principal la imunitatea populaţiei necombatante şi la dimensionarea proporţională a aplicării forţei. Cu privire la *jus ad bellum*, pe lângă legătura stabilită între drepturile omului şi drepturile statului, Walzer apelează şi la ceea ce el numeşte „paradigma legalistă", un set de principii împărtăşite de statele membre ale societăţii internaţionale. Paradigma constă din şase propoziţii cheie:

„1. există o societate internaţională formată din state suverane;
2. această societate internaţională are legi care stabilesc drepturile membrilor ei – mai presus de orice, drepturile de integritate teritorială şi suveranitate politică;
3. utilizarea în orice mod a forţei sau ameninţarea iminentă cu utilizarea forţei de un stat împotriva suveranităţii politice a altuia constituie agresiune şi reprezintă un act criminal;
4. agresiunea justifică două tipuri de ripostă violentă: un război de autoapărare din partea victimei şi un război de aplicare a legii de către victimă sau de către un alt membru al societăţii internaţionale;
5. numai agresiunea poate justifica războiul şi nimic altceva;
6. după ce statul agresor a fost învins din punct de vedere militar, acesta poate fi şi pedepsit."[3]

După ce defineşte regulile acestei paradigme legaliste, Walzer susţine necesitatea violării parţiale a acestor reguli în lumina apărării drepturilor statelor pe baza drepturilor omului. A cincea regulă este cea mai pretabilă la a fi încălcată. De fapt, Walzer consideră că un atac militar împotriva unui stat independent este legitim din punct de vedere moral dacă este lansat în scopul unei „autoapărări preemptive", dar şi pentru: (1) a susţine mişcările secesioniste care luptă pentru „eliberare naţională"; (2) a echilibra, cu o contraintervenţie, intervenţia altor state într-un război civil; (3) a salva populaţiile ameninţate cu înrobirea sau cu exterminarea, cum a fost cazul invadării Bangladeshului de India.[4]

Cea de-a doua problemă la care Walzer încearcă să răspundă se referă la dificultăţile practice ale aplicării versiunii lui cu privire la teoria războiului just în contextul războiului modern. Prudent, Walzer recunoaşte sincer că armele nucleare „elimină teoria războiului drept ... conceptul nostru familiar despre *jus in bello* ne impune să condamnăm chiar şi ameninţarea cu utilizarea lor".[5] Strategia de descurajare nucleară care ţine permanent ostatică populaţia civilă sfidează orice principiu posibil de imaginat cu privire la imunitatea populaţiei necombatante. Însă Walzer susţine că această consecinţă a tehnologiei militare poate cădea sub influenţa necesităţii militare şi nu trebuie să elimine adeziunea noastră la limitele morale în ceea ce priveşte războiul convenţional. Pentru a descoperi aceste limite, Walzer oferă câteva exemple şocante din timpul războiului spre a demonstra de ce argumentele utilitare (în încercarea de a defini limitele apelând la o reducere maximă a violenţei) eşuează în a explica ceea ce considerăm a fi stricteţea principiului imunităţii populaţiei necombatante. Apoi el arată modul în care consideraţiile bazate pe drepturile indivizilor pot face regulile războiului mai raţionale şi mai ordonate şi cum aceste reguli pot fi transformate ulterior în tehnici militare. Walzer explică semnificaţia morală a războiului submarin modern, a blocadelor şi terorismului şi de asemenea a luptei de gherilă. Punctele forte caracteristice analizei lui Walzer provin din metoda sa de a se muta alternativ între argumente morale aproape raţionale şi cazuri istorice concrete care ilustrează principiile supuse examinării. El relatează peste 50 de asemenea cazuri, de la dialogul din Melos* prezentat de Tucidide în istoria sa până la bombardarea oraşelor germane de aliaţi şi la masacrul de la My Lai.

În prefaţa celei de-a doua ediţii a lucrării, Walzer analizează din perspectiva teoriei sale războiul din Golf din 1991. În ansamblu, autorul este de acord cu justificarea pe care Statele Unite au adus-o războiului, deşi critică atât unele discursuri ale administraţiei Bush cu privire la iminenţa unei „noi ordini mondiale" stabilite în urma încheierii războiului rece, cât şi ideea că războiul din Golf a reprezentat o victorie a democraţiei. Walzer crede că SUA şi aliaţii lor au procedat corect, deoarece nu au intrat în Bagdad după restabilirea suveranităţii Kuweitului. În concordanţă cu spiritul său comunitar, Walzer scoate în evidenţă că eliberarea altora de sub tirania lui Saddam Hussein nu este responsabilitatea SUA. Este responsabilitatea cetăţenilor Irakului şi ai Kuweitului să elimine ei înşişi guvernarea despotică. Conform părerii lui Walzer, genocidul comis de Saddam Hussein împotriva kurzilor şi a musulmanilor şiiţi nu îl aseamănă pe acesta cu Pol Pot sau cu Idi Amin. În ceea ce priveşte ducerea

* Dialog antitetic între atenieni şi reprezentanţii insulei Melos, atacată de Atena în 416-415 î.Ch., prezentat de Tucidide în „Istoria războiului peloponesiac" – n. trad.

războiului, Walzer condamnă politica de distrugere a infrastructurii Irakului, susţinând că nu s-au putut diferenţia adecvat ţintele militare de cele civile. Autorul critică de asemenea raidurile aeriene împotriva soldaţilor irakieni în retragere de la sfârşitul războiului, deoarece aceştia nu mai reprezentau o ameninţare reală pentru americani sau pentru alte trupe aliate. Referitor la cei care au condamnat politica SUA de a duce un „război pentru petrol", Walzer a recunoscut existenţa unor motive combinate ale oamenilor politici, însă a adăugat că selectivitatea din politica SUA în ceea ce priveşte agresiunea nu este un motiv bun pentru a abandona teoria respectivă.

> „Ar fi un lucru bun, evident, dacă orice act de agresiune ar fi condamnat de ONU şi apoi reprimat ... de o coaliţie de state. Însă nu este un motiv de a opune o rezistenţă [specială] – dacă nu am reuşit să îi salvăm pe tibetani, trebuie acum să eşuăm să îi salvăm şi pe kuweitieni, doar de dragul unei consecvenţe morale. Statele [sunt] agenţi nedemni de încredere şi de aceea controversa cu privire la război şi la justeţea acestuia este încă o necesitate politică şi morală."[6]

Înainte de a analiza câteva importante puncte de vedere critice cu privire la încercarea lui Walzer de „a recupera războiul just pentru teoria politică şi morală", trebuie luate în considerare două aspecte ale abordării sale.

În primul rând, în ceea ce priveşte metoda, Walzer este tributar „direcţiei de interpretare", aşa cum o numeşte el, sau „criticii sociale" din cadrul filozofiei morale, opuse „direcţiei de descoperire" (aşa cum apare în unele versiuni ale realismului moral) sau „de invenţie" (din punctul de vedere al unui contractualism strict*).

Pentru Walzer, cea mai bună abordare a filozofiei morale este de a porni o conversaţie dialectică cu normele morale care ne comunică obligaţiile şi comportamentul pe care să le avem. Raţionamentele filozofiei morale sunt interpretări ale moralităţii deja existente în societate (internă sau internaţională), iar arta criticii sociale constă în a descoperi prăpastia dintre comportamentul nostru şi idealul pe care l-am stabilit să ne ghideze comportamentul. El observa în 1987:

> „Atunci când argumentăm, oferim o imagine a moralităţii existente. Acea moralitate are autoritate deoarece numai în virtutea existenţei ei fiinţăm ca persoane morale ce suntem. Categoriile, relaţiile, angajamentele şi aspiraţiile noastre sunt modelate şi exprimate în termenii moralităţii existente."[7]

* Teorie politică privind legitimitatea autorităţii politice sau teorie morală referitoare la originea şi conţinutul legitim al normelor morale – n. trad.

În al doilea rând, Walzer este dedicat unui proiect de reconciliere a angajamentului nostru faţă de drepturile universale, bazate pe principiile abstracte a ceea ce înseamnă fiinţa umană, cu angajamentul nostru faţă de drepturi specifice şi bunuri sociale care variază în funcţie de anumite culturi şi domenii de interes. În acest sens Walzer este un comunitarist liberal.

Ambele angajamente sunt evidente în *Just and Unjust Wars*, însă sunt cel mai bine ilustrate în două lucrări ulterioare. De exemplu, *Spheres of Justice* (1983) reprezintă o argumentare sofisticată a unui liberalism comunitar şi pluralist. Walzer susţine ceea ce numeşte egalitatea „complexă", opusă uneia „simple", definită ca o justiţie distributivă, bazată pe reguli de distribuire a diferitelor bunuri sociale, nu pe o singură regulă care să impună posesiuni egale pentru toţi. Politica, economia, familia şi locul de muncă reprezintă fiecare „sfere" diferite cu principii de distribuire diferite. Justiţia cere ca integritatea fiecărei sfere să fie menţinută în ciuda extinderii altor sfere şi, evident, ca organizaţia politică sau familia să nu fie coruptă de puterea banilor. Criticându-l implicit pe John Rawls şi pe alţi neokantieni, Walzer afirmă că diferitele principii ale justiţiei pentru fiecare sferă sunt mai degrabă locale decât universale: principiile justiţiei ar trebui să se bazeze numai pe inteligenţa comunitară latentă a unei anume populaţii care are identitate istorică.

Analog, Walzer susţine, în cea mai recentă lucrare a sa, *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad* (1994), că toate conceptele morale, cum ar fi „adevărul" şi „justiţia", au sensuri care pot fi înţelese prin relatări „consistente" (la nivel local) şi „sumare" (la nivel universal). Contextul şi scopul argumentării decid utilizarea corectă a conceptului moral. Deşi Walzer pretinde că a susţinut întotdeauna noţiunile de pluralism şi „diferenţă", nu doreşte să acorde credit ideii că diferite culturi sunt incomensurabile sau că diferenţele dintre ele sunt insurmontabile. Discrepanţele dintre culturi fundamental diferite pot fi reconciliate prin utilizarea faptelor de cultură comune. Deşi crede că nu mai suntem în stare să dezvoltăm teorii de bază cu privire la drepturile omului, de exemplu teorii care au ca scop identificarea valorilor culturale universale, comunitarismul său liberal depinde de o anumită formă de „universalism iterat", care capătă substanţă, în viziunea lui, în conceptul de „minimalism moral". Funcţia acestui concept este de a facilita unitatea, spiritul de solidaritate al culturilor a căror moralitate „consistentă" poate fi foarte diferită. Argumentele morale direcţionate spre alte culturi apelează la idei cu sensuri sumare. Ideile sumare, la rândul lor, constituie fapte de cultură comune care se dezvoltă cu înţelesuri consistente, particulare. Din acest motiv,

asemenea fapte de cultură comune se dezvăluie numai în „ocazii speciale“, în momente de criză, atunci când apare nevoia unirii împotriva unui inamic comun. Astfel, americanii ar fi putut simpatiza cu studenţii chinezi din piaţa Tien An Men în momentul în care aceştia au demonstrat cerând „libertate“ şi „democraţie“. Valoarea minimalismului apare din faptul că angajează oameni sau culturi diferite în experienţe similare. Pe de altă parte, ar fi greşit să presupunem că există un singur model de democraţie care poate fi exportat peste tot în lume. Motivele specifice care au provocat demonstraţiile din China provin dintr-un set de valori a căror origine se află în moralitatea consistentă şi particulară proprie demonstranţilor.

În anii ’90, una dintre principalele probleme ale lui Walzer a fost reafirmarea identităţilor locale, particulare, în special în Europa de Est şi în fosta Uniune Sovietică. Ceea ce el numeşte „reîntoarcerea triburilor“ a însemnat reînceperea războaielor tribale, cum ar fi cel din Bosnia. Menţionând ca principal motiv al unor asemenea conflicte teama de cucerire şi opresiune, Walzer sugerează crearea unor „spaţii protejate“ ca modalitate de a acorda diferitelor etnii dreptul de „autodeterminare“. Autorul încearcă simultan două sentimente opuse cu privire la scopul acestui drept în epoca de după războiul rece. El susţine ideea separării în măsura în care aceasta concordă cu voinţa poporului, însă consideră, de asemenea, că formarea unui stat-naţiune înseamnă adesea un atac împotriva independenţei altui stat. Principiul „sumar“ al autodeterminării afirmă în subsidiar credinţa că tuturor naţiunilor ar trebui să li se permită să se autoguverneze în funcţie de propriile nevoi politice. Pe de altă parte, ca idee universală minimalistă, principiul nu oferă criterii pentru evaluarea modului în care autoguvernarea ar trebui aplicată în contexte politice şi culturale particulare. Walzer nu concepe norme în această problemă, ci mai degrabă susţine că nu poate să existe un singur model, al „autodeterminării“ sau al „democraţiei“. Tribalismul trebuie adaptat în moduri variate care nu pot fi prestabilite.

Lucrările lui Walzer cu privire la teoria războiului just, la autodeterminare şi la intervenţia umanitară, la războiul din Golf şi abordarea sa generală a teoriei politice au fost dezbătute pe larg. Pentru cercetătorii din domeniul relaţiilor internaţionale sunt de notat două critici majore aduse lui Walzer. În primul rând, a fost acuzat că nu a reuşit să integreze relaţiile interne şi internaţionale într-o teorie unică care nu s-ar fi referit doar la interiorul graniţelor, ci ar fi inclus şi principiile redistribuirii transfrontaliere. Cu toate acestea, crezul comunitar îl împiedică pe Walzer să se refere mai pe larg la chestiuni precum sărăcia globală şi alte probleme de inegalitate la nivel internaţional:

> „Singura alternativă plauzibilă pentru comunitatea politică este umanitatea însăşi, societatea naţiunilor, întreaga planetă. Dar, dacă am considera planeta ca fiind în aceeaşi măsură spaţiul tuturor, atunci ar trebui să ne imaginăm ceva ce nu există încă: o comunitate care include toţi bărbaţii şi toate femeile de pretutindeni. Ar urma să inventăm un set de înţelesuri comune pentru toţi oamenii şi să evităm pe cât posibil afirmarea valorilor noastre individuale.“[8]

Evident că acest punct de vedere a fost criticat de criticii cosmopoliţi, care l-au acuzat pe Walzer de privilegierea statului-naţiune nu doar în calitate de „comunitate“ legală, ci şi de comunitate morală.[9] În al doilea rând, există o contradicţie în lucrarea *Just and Unjust Wars* între apelul lui Walzer la drepturile omului ca bază pentru convenţia războiului după *jus in bello* şi apelul său la paradigma legalistă, care limitează dreptul de a porni un război în scopul autoapărării. Ultimul apel impune limite stricte cu privire la scopul intervenţiei justificate în afacerile altui stat. Walzer încearcă din răsputeri să minimizeze pericolul cruciadelor morale, considerând că societatea statelor este mai puţin asemănătoare cu societatea internă decât susţineau precedenţii teoreticieni ai războiului just; regulile acesteia presupun o prudenţă şi mai mare în aplicare. De aceea, el afirmă că excepţiile de la regula nonintervenţiei trebuie tratate doar ca excepţii, justificate numai atunci când se poate demonstra clar că există un dezacord între guvern şi populaţie. În alte cazuri trebuie jucată cartea precauţiei. Cu toate acestea, prin apelul la drepturile omului ca bază a convenţiei războiului privind utilizarea forţei după ce războiul a început şi prin acceptarea excepţiilor de la regula nonintervenţiei pe motivul drepturilor omului, Walzer se află într-o dificultate şi mai mare.

> „Dacă legitimitatea şi suveranitatea statelor «derivă în definitiv din drepturile indivizilor» şi dacă nu există o cale precisă de stabilire a unui prag dincolo de care legitimitatea se pierde, atunci ar trebui ca, în măsura în care un stat violează drepturile omului, acesta să îşi piardă simultan drepturile de legitimitate şi suveranitate, inclusiv dreptul de a fi protejat de principiul nonintervenţiei: cu cât această încălcare este mai mare, cu atât mai puţin statul respectiv poate să solicite o asemenea protecţie ... din punct de vedere moral, intervenţia poate fi considerată întotdeauna drept un remediu posibil.“[10]

Fără a insista în detaliu asupra acestui argument, nu este clar dacă tentativa lui Walzer de a fundamenta drepturile statului pe cele ale omului reuşeşte să reconcilieze etica paradigmei legaliste cu etica cosmopolită a criticilor lui. În ciuda acestor probleme, încercarea lui Walzer de a moderniza teoria războiului just rămâne una dintre cele mai importante contribuţii la teoria internaţională normativă.

Note

1. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, ediţia a II-a, New York, Basic Books, 1992, p. 53-54.
2. *Ibid.*
3. *Ibid.*, p. 61-62.
4. *Ibid.*, p. 86-108.
5. *Ibid.*, p. 14.
6. *Ibid.*, p. xxiii.
7. Michael Walzer, *Interpretation and Social Criticism*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1987, p. 21.
8. Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*, New York, Basic Books, 1983, p. 29-30.
9. Consultaţi în special Michael Howard, „Walzer's Socialism", în *Social Theory and Practice*, nr. 12, 1986, p. 103-113.
10. Jerome Slater şi Terry Nardin, „Non-intervention and Human Rights", în *The Journal of Politics*, nr. 48, 1986, p. 92.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele dedicate lui Beitz şi Nardin.

Principalele lucrări ale lui Michael Walzer

The Revolution of the Saints: A Study in the Origins of Radical Politics, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1965.

Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship, Cambridge, Massachussets, Harvard University Press, 1970.

Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations, ediţia a II-a, New York, Basic Books, 1992.

Radical Principles: Reflections of an Unreconstructed Democrat, New York, Basic Books, 1980.

„The Moral Standing of States: A Response to Four Critics", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 9, 1980, p. 209-229.

Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality, New York, Basic Books, 1983.

Interpretation and Social Criticism, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1987.

The Company of Critics: Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century, New York, Basic Books, 1988.

„The Idea of Civil Society: A Path to Social Reconstruction", în *Dissent*, nr. 38, 1991, p. 293-304.

„The New Tribalism: Notes on a Difficult Problem", în *Dissent*, nr. 39, 1992, p. 164-171.

Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1994.

Lecturi suplimentare

Beitz, Charles, *Political Theory and International Relations*, Princeton University Press, 1979.

Beitz, Charles, „Non-intervention and Community Integrity", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 9, 1980, p. 385-391.

Brown, Chris, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Brighton, Harvester Wheatsheaf, 1992.

Bull, Hedley, „Recapturing the Just War for Political Theory", în *World Politics*, nr. 31, 1978, p. 588-599.

Donelan, Michael, „Reason in War", în *Review of International Studies*, nr. 8, 1982, p. 53-68.

Doppelt, Gerald, „Statism without Foundations", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 9, 1980, p. 98-403. Reeditat şi în Charles R. Beitz, Marshall Cohen, Thomas Scanlon şi A. John Simmons (eds.), *International Ethics: A Philosophy and Public Affairs Reader*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1985, p. 238-243.

Galston, William, „Community, Democracy, Philosophy: the Political Thought of Michael Walzer", în *Political Theory*, nr. 17, 1989, p. 119-130.

Luban, David, „Just War and Human Rights", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 9, 1980, p. 160-181.

Luban, David, „The Romance of the Nation-State", în *Philosophy and Public Affairs*, nr. 9, 1980, p. 392-397. Reeditat şi în Charles R. Beitz, Marshall Cohen, Thomas Scanlon şi A. John Simmons (eds.), *International Ethics: A Philosophy and Public Affairs Reader*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1985, p. 238-243.

Miller, David şi Walzer, Michael (eds.), *Pluralism, Justice, Equality*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

Warnke, G., *Justice and Interpretation*, Cambridge, Polity Press, 1992.

Welch, David, *Justice and the Genesis of War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

MARTIN WIGHT

Martin Wight (1917-1972) este cel mai de seamă teoretician al „şcolii engleze“ de relaţii internaţionale. Wight nu a publicat foarte mult în timpul vieţii. Aşa cum observa Hedley Bull, „opera sa ... cuprinde un pamflet de 68 de pagini, publicat în 1946 de editura Chatham House la preţul de un şiling, şi încă şase capitole prin cărţi şi periodice“.[1] Cea mai mare parte a operei sale a fost publicată postum de către soţia sa, Gabriele, cu ajutorul lui Hedley Bull şi, după moartea acestuia, al lui Brian Porter. Opera include principalele sale trei cărţi: *Systems of States* (1977), *Power Politics* (1978) şi *International Theory: The Three Traditions* (1991). Cea de-a treia lucrare a acestei serii conţine renumitele prelegeri susţinute în anii ’60 la *London School of Economics*, unde Martin Wight şi-a petrecut cea mai mare parte din cariera sa academică. De asemenea, el a predat o scurtă perioadă de timp la Universitatea din Sussex la începutul anilor ’60, dar i se va păstra o vie amintire pentru influenţa sa asupra colegilor şi studenţilor săi de la *London School of Economics.*

Spre sfârşitul anilor ’50, Wight a avut un rol decisiv în înfiinţarea Comisiei Britanice pentru Teoria Politicii Internaţionale, împreună cu ilustrul istoric englez Herbert Butterfield. În 1966, comisia a publicat lucrarea *Diplomatic Investigations*, care cuprinde unul dintre cele mai influente articole ale lui Wight, intitulat „Why Is There No International Theory?“. Raţionamentul său (dezvoltat complet în prelegerile publicate în 1991) a avut ca bază ideea conform căreia „întrebarea fundamentală care se poate pune în teoria internaţională este: ce este societatea internaţională?, aşa cum întrebarea centrală a teoriei politice este: ce este statul?“.[2] Această afirmaţie se întemeiază pe convingerea că „dacă teoria politică reprezintă modalitatea tradiţională speculativă de analiză a statului, atunci teoria internaţională ar putea fi modalitatea tradiţională speculativă de analiză a societăţii statelor, a familiei naţiunilor sau a comunităţii internaţionale“.[3]

După formularea acestei întrebări centrale, Wight a continuat să susţină că teoria internaţională „este marcată nu numai de insuficienţă, ci şi de sărăcie intelectuală şi verbală“. În tradiţia occidentală nu există efectiv teorii internaţionale echivalente culegerilor de texte din Platon, Hobbes, Locke, Mill şi Rousseau. Conform lui Wight această situaţie se poate motiva în două moduri. Pe de o parte, teoreticienii occidentali ai ştiinţelor politice s-au concentrat în mod tradiţional şi exclusiv asupra statului ca generator al progresului şi ca loc al „desfăşurării experienţei politice“. Pe de altă parte, Wight a observat de asemenea:

> „Se teoretizează asupra unui mod de comportament refractar în cadrul politicii internaţionale. Motivul este că teoretizarea trebuie să se realizeze utilizând limbajul teoriei politice şi al ştiinţelor juridice. Însă aceasta se poate aplica capacităţii omului de a-şi controla viaţa socială ... teoria internaţională este o teorie a supravieţuirii.“[4]

Astfel, în viziunea lui Wight nu există un corpus propriu-zis al teoriei internaţionale. În schimb, el distinge trei *tradiţii* istorice de gândire, care au o perspectivă largă, „aşa cum au fost statuate de scriitori şi oameni politici“. Înainte de a analiza pe scurt aceste tradiţii în funcţie de modalitatea şi de motivul pentru care răspund la întrebarea centrală a teoriei internaţionale, ar trebui observat că Wight relevă cu atenţie orizontul larg al tipologiei sale, pentru a acoperi şi a simplifica în acelaşi timp domeniul extins al literaturii filozofice, juridice şi istorice şi, de asemenea, pentru a codifica domeniul analog al practicii politice:

> „Dacă privim aceste trei tipuri de teorie internaţională drept modele de gândire, le abordăm dintr-un punct de vedere filosofic. Probabil vom observa ... coerenţa logică a gândirii şi cum accentuarea fiecărei unităţi-idee pare să le antreneze logic pe celelalte, în cea mai mare parte, astfel încât întregul este capabil să constituie un sistem de filozofie politică. Dacă le considerăm tradiţii de gândire ... s-ar putea să observăm elemente ilogice şi discontinuităţi, deoarece exigenţele vieţii politice depăşesc adesea logica. Vom găsi toate tipurile de poziţii intermediare.“[5]

Pe baza acestui avertisment, Wight a articulat caracteristicile distincte a ceea ce se va fi numit cei trei R – realism, raţionalism şi revoluţionarism – în funcţie de modalitatea şi de motivul pentru care răspund la întrebarea centrală.

Una dintre extreme este realismul. Conform acestei tradiţii, societatea internaţională reprezintă o contradicţie în termeni. În absenţa unui contract între state, acestea se găsesc într-o situaţie presocietală. Ca şi între indivizi, aceasta este starea de război. Combinată cu tradiţiile hobbesiene, această tradiţie consideră că politica internaţională este o luptă cu sumă nulă pentru putere, iar pacea reprezintă rezultatul fragil al insecurităţii reciproce şi al descurajării existenţiale. Statul este cea mai înaltă formă de autoritate politică, iar interesele sale fac imposibilă includerea intereselor altor state, cu excepţia celor dictate de prudenţă şi de căutarea raţională a propriului interes egoist într-un mediu ostil. Politica interna-

ţională reprezintă domeniul etern al violenţei, al supravieţuirii şi al necesităţilor strategice.

La extrema cealaltă se află revoluţionarismul, tradiţie ai cărei înaintaşi sunt Dante şi Kant. Această tradiţie postulează teleologic o societate internaţională a omenirii, împiedicată de sistemul statal epifenomenal să se realizeze complet, a cărei dinamică patologică este contrară intereselor reale ale membrilor reali ai acestei societăţi. Admiţând scepticismul realismului cu privire la o societate internaţională a statelor, tradiţia revoluţionaristă a gândirii şi a acţiunii se combină cu o perspectivă perfecţionistă asupra omenirii în cadrul unui proces de conjunctură istorică de luptă pentru a forma *civitas maximum*. În loc să abandoneze sau să glorifice din punct de vedere moral necesitatea supravieţuirii, într-un sistem cu autoreglare, revoluţionarii solicită revizuirea lui radicală. „De aici credinţa, comună în grade diferite hughenoţilor, iacobinilor, lui Mazzini, preşedintelui Wilson şi comuniştilor, că întreaga istorie diplomatică a reprezentat un chin continuu până în momentul de faţă şi comunitatea [umană], ca şi împărăţia lui Dumnezeu ... sunt la îndemână."[6] Aşa cum arată aceste exemple, nici situaţia politică precisă viitoare şi nici mijloacele de transformare a celei prezente nu sunt determinate *a priori*. Există tot atâtea căi diferite de mântuire câte justificări există pentru necesitatea acesteia. Ceea ce îi uneşte pe revoluţionarişti în fiecare punct este respingerea sistemului politic existent şi cererea acestora pentru o schimbare radicală.

Dacă distincţia lui Wight între realism şi revoluţionarism are multe în comun cu prezentarea anterioară a lui E. H. Carr a realismului şi utopismului, ea diferă de cea a lui Carr deoarece afirmă existenţa unei a treia tradiţii de gândire pe care Carr se presupune că a ignorat-o. Wight a susţinut că tradiţia raţionalistă, astfel desemnată de el, se plasează între cele două extreme ale realismului şi revoluţionarismului şi se defineşte în raport de acestea. Ea se alimentează mai degrabă din metafizica lui Locke şi Hume şi nu din aceea a lui Hobbes şi Kant. Adepţii acestei tradiţii susţin că starea naturală precontractuală nu este nici haotică, nici armonioasă în mod absolut şi că ambele tradiţii menţionate greşesc deoarece postulează că natura umană se defineşte în termeni de atomizare, al cărei comportament social este stabilit de o „natură" statică şi asocială. Fiinţele umane trebuie mai degrabă înţelese ca animale sociale în continuă interacţiune. Formele de viaţă socială, la orice nivel de agregare umană, sunt cel mai bine înţelese prin urmărirea evoluţiei istorice a obiceiurilor şi normelor lor. Aşa cum s-au articulat şi s-au codificat în instituţii de guvernare societale cu autoritate, ele oferă principiile de comportament care reglementează societăţile prin intermediul drepturilor şi obligaţiilor reciproce ale membrilor componenţi.

De aceea, pentru Wight absenţa unui stat mondial şi coexistenţa unui număr mare de state suverane nu condamnă în mod necesar politica internaţională la o stare conflictuală şi la anularea sensurilor conceptului de societate internaţională. Nici anarhia nu reprezintă o barieră pentru relaţiile economice şi sociale ale membrilor săi. Cu toate acestea, ea trebuie înţeleasă ca o societate unică, a cărei autonomie slăbeşte puternic apelul la „analogia internă" în înţelegerea caracteristicilor fundamentale şi a dinamicii ei.

Tridimensionalitatea lui Martin Wight cu privire la gândirea internaţională este foarte eclectică nu doar din cauza refuzului său de a descrie aceste „tradiţii" cu precizie filozofică sau analitică, ci şi din cauza repulsiei personale de a le transcende sau de a-şi localiza propriile viziuni în cadrul parametrilor uneia singure. Timothy Dunne, în analiza sa excelentă cu privire la „şcoala engleză", observă că în activitatea iniţială a lui Martin Wight cu privire la politica internaţională, în special în lucrarea *Power Politics*, „realismul nu este dialectic, autorul având în vedere numai puterea. Lucrările de început ale lui Wight trădează o viziune tragică despre inevitabilitatea politicii de putere neperturbate de voinţa umană".[7] Cu toate acestea, mai târziu Wight a arătat o simpatie mai mare faţă de tradiţia raţionalistă, deşi a refuzat întotdeauna să se includă printre raţionalişti. El a notat: „Când îmi analizez propriul eu, parcă găsesc în el toate cele trei moduri de gândire."[8] Un motiv pentru aceasta este, după Wight, faptul că fiecare tradiţie reprezenta codificarea uneia dintre cele trei condiţii sociologice care au constituit domeniul relaţiilor internaţionale. Acestea erau: anarhia internaţională, înţeleasă ca absenţa guvernării în cadrul unui sistem internaţional de state suverane; relaţiile comune, prezente în practica diplomatică, în dreptul internaţional şi în alte forme instituţionalizate de interdependenţă; solidaritatea morală sau comunitatea latentă a umanităţii, societatea globală a bărbaţilor şi femeilor, care se află legal, în subsidiar, în ficţiunile despre sistemul statal. În prelegerile sale pentru studenţi, cele trei tradiţii au reprezentat un set superb de instrumente pedagogice cu care se organiza dezbaterea despre conflict, interese naţionale, diplomaţie, echilibrul de putere şi dreptul internaţional. Deoarece „tradiţiile" sunt permeabile, nici un autor din domeniul relaţiilor internaţionale nu ar putea fi clasificat într-una dintre ele, iar Wight a fost conştient că elemente diferite ale acestor tradiţii au coexistat nu numai în modul său de gândire, ci şi în al altora. Mai mult, a fost posibil ca, deşi oarecum descurajant, să se realizeze distincţii în cadrul fiecărei tradiţii. Astfel, se puteau distinge revo-

luţionariştii moderaţi, cum ar fi Kant, şi cei „extremişti“, precum Lenin. Wight a descris pacifismul ca o formă de „revoluţionarism inversat“, fiind de acord cu descrierea pe care realiştii au făcut-o lumii, combinată cu un refuz constant de a participa la politica de putere.

Este dificil de evaluat activitatea lui Martin Wight. Pe de o parte, trebuie să fie recunoscut ca unul dintre părinţii fondatori ai ideii conform căreia realismul şi idealismul (popularizate prin lucrările lui Carr, Morgenthau, Herz şi alţii) nu epuizează istoria gândirii internaţionale şi că raţionalismul (uneori cunoscut ca şcoala lui Grotius) merită la rândul lui să fie luat în serios. Desigur, această opinie a fost împărtăşită de mulţi cercetători pe care Wight i-a inspirat în anii ’50, ’60, în special pe Hedley Bull. În analiza sa exemplară cu privire la această disciplină, Steve Smith identifică cele trei categorii ale lui Wight ca pe una dintre cele mai influente 10 „imagini proprii“ ale disciplinei în secolul al XX-lea.[9]

Pe de altă parte, activitatea lui Wight are dificultăţile ei, două în special meritând a fi observate. În primul rând, s-a dezbătut destul de mult statutul epistemologic al celor trei doctrine. În cele din urmă, există mai multe modalităţi de a împărţi relaţiile internaţionale. Carr sugerează două şcoli de gândire, Wight mai adaugă una, James Mayall ia în considerare cinci, Nardin şi Mapet împart domeniul eticii internaţionale în nu mai puţin de 12 curente de cercetare.[10] Oare ce face sistemul de clasificare al lui Wight mai util decât al altora, în special dacă clasele se tot subdivid şi dacă, aşa cum explică şi Wight în prelegerile sale, este greşit să se includă anumiţi cercetători numai într-o singură tradiţie exclusivă? În analiza sa cu privire la întreaga „şcoală engleză“, Roy Jones relevă: „Dacă cei trei R semnifică modalităţi de percepţie, înţelegere şi acţiune, de unde, din ce provin ele? Dacă sunt stabilite de Wight, atunci nu sunt supuse revizuirii radicale? În definitiv, şi Machiavelli are mai multe faţete. Este posibil ca sistemul lui Wight să aibă semnificaţii metafizice? ... A face teorie politică este o activitate de prim ordin, nu doar una de clasificare şi de comentare a acţiunilor şi declaraţiilor oamenilor politici şi ale altora.“[11]

Cu alte cuvinte, în absenţa oricărei încercări de a apăra semnificaţia metafizică a celor trei R, nu este clar de ce aceştia ar fi de ajutor cuiva care nu are capacitatea lui Wight de a-i utiliza cu atâta subtilitate istorică şi erudiţie. Wight însuşi a fost pesimist în ceea ce priveşte capacitatea de a transcende cei trei R sau capacitatea unuia dintre ei de a prevala în raport cu ceilalţi doi, însă a refuzat să-şi susţină clar punctul de vedere.

A doua dificultate cu privire la activitatea lui Martin Wight este aceea că, în ciuda interesului său faţă de probleme normative din domeniul relaţiilor internaţionale, modalitatea clară în care a definit domeniul a

exclus posibilitatea introducerii lui în domeniul mai larg al teoriei politice occidentale. Chris Brown explică foarte clar aceasta în lucrarea sa de excepţie *International Theory: New Normative Approaches*. El susţine că descrierea pe care Wight o face politicii combină două abordări analitice separate. Prima se referă la natura justiţiei, iar cea de-a doua la organizarea statală.[12] Dacă am fi obligaţi să studiem dreptul internaţional în lumina teoriei politice occidentale şi să invocăm categoriile teoretice occidentale pentru a explica înţelesul acesteia şi implicaţiile organizaţionale, cei trei R ar trebui să facă posibil un discurs mai explicit cu privire la viziunea comunitară şi la cea cosmopolită despre ordinea mondială. Definind teoria politică greşit, Wight a anulat surse de inspiraţie care să ofere explicaţii la dilemele normative cu privire la conflict, suveranitate statală şi distribuire inadecvată a bogăţiei mondiale.

În ciuda acestor critici, Martin Wight merită să fie citit ca un autor care a scris pe larg despre dimensiunile culturale şi morale ale relaţiilor internaţionale, iar activitatea lui este un memento permanent cu privire la faptul că problemele contemporane sunt de fapt extensii şi manifestări ale unor vechi controverse, deşi sunt exprimate altfel.

Note

1. Hedley Bull, „Martin Wight and the Theory of International Relations“, în *British Journal of International Studies*, nr. 2, 1976, p. 101.
2. Martin Wight, „An Anatomy of International Thought“, în *Review of International Studies*, nr. 13, 1987, p. 222.
3. Martin Wight, „Why Is There No International Theory?“, în Martin Wight şi Herbert Butterfield (eds.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen&Unwin, 1966, p. 18. Consultaţi, de asemenea, p. 260 a lucrării *International Theory: The Three Traditions*, unde Wight declară că tradiţiile „nu sunt trei drumuri de cale ferată care merg la infinit. Nu sunt constante şi pure din punct de vedere filozofic. ... Ele sunt, pentru a varia din punct de vedere metaforic, înglobate în tapiseria civilizaţiei occidentale. Ambele se influenţează şi se alimentează reciproc şi se schimbă, deşi nu îşi pierd identitatea internă.“
4. *Ibid*., p. 33.
5. Martin Wight, „An Anatomy of International Thought“, *op. cit*., p. 226.

6. Martin Wight, „Western Values in International Relations“, în Martin Wight şi Herbert Butterfield (eds.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen&Unwin, 1966, p. 94.
7. Timothy Dunne, „International Society: Theoretical Promises Fulfilled?“, în *Cooperation and Conflict*, nr. 30, 1995, p. 130.
8. Martin Wight, „An Anatomy of International Thought“, *op. cit*., p. 227.
9. Steve Smith, „The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory“, în Ken Booth şi Steve Smith (eds.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, p. 1-38.
10. Michael Donelan, *Elements of International Political Theory*, Oxford, Clarendon Press, 1990; Terry Nardin şi David R. Mapel (ed.), *Traditions of International Ethics, Cambridge*, Cambridge University Press, 1992.
11. Roy Jones, „The English School of International Relations: a Case for Closure“, în *Review of International Studies*, nr. 7, 1981, p. 10.
12. Brown, Chris, *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, 1992.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Bull, Carr şi Nardin.

Principalele lucrări ale lui Martin Wight

British Colonial Constitutions, Oxford, Clarendon Press, 1952.

„Why Is There No International Theory?“, în Martin Wight şi Herbert Butterfield (ed.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen&Unwin, 1966, p. 1-33.

„Western Values in International Relations“, în Martin Wight şi Herbert Butterfield (ed.), *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, Londra, Allen&Unwin, 1966, p. 89-131.

„The Balance of Power and International Order“, în Alan James (ed.), *The Bases of International Order: Essays in Honour of C. A. W. Manning*, Oxford, Oxford University Press, 1973, p. 85-115.

System of States, Londra, Leicester University Press, 1977.

Power Politics, Harmondsworth, Penguin, 1978.

„An Anatomy of International Thought“, în *Review of International Studies*, nr. 13, 1987, p. 221-227.

International Theory: The Three Traditions, Londra, Leicester University Press, 1991.

Lecturi suplimentare

Bull, Hedley, „Martin Wight and the Theory of International Relations“, în *British Journal of International Studies*, nr. 2, 1976, p. 101-116. Reeditată în Martin Wight, *International Theory: The Three Traditions*, Londra, Leicester University Press, 1991, p. xi – xxiii.

Dunne, Timothy, *Inventing International Society: A History of the English School*, New York, St. Martin's Press, 1998.

Grader, Sheila, „The English School of International Relations: Evidence and Evaluation“, în *Review of International Studies*, nr. 14, 1988, p. 29-44.

Hassner, Pierre, „Beyond the Three Traditions: the Philosophy of War and Peace in Historical Perspective“, în *International Affairs*, nr. 70, 1994, p. 737-756.

Jackson, Robert H., „Martin Wight, International Theory and the Good Life“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 19, 1990, p. 261-272.

Jones, Roy, „The English School of International Relations: a Case for Closure“, în *Review of International Studies*, nr. 7, 1981, p. 1-13.

Nicholson, Michael, „The Enigma of Martin Wight“, în *Review of International Studies*, nr. 7, 1981, p. 15-22.

Porter, Brian, „Patterns of Thought and Practice: Martin Wight's International Theory“, în Michael Donelan (ed.), *The Reason of States: A Study in International Political Theory*, Londra, Allen&Unwin, 1978, p. 64-74.

Wilson, Peter, „The English School of International Relations“, în *Review of International Studies*, nr. 15, 1989, p. 49-58.

Yost, David, „Political Philosophy and the Theory of International Relations“, în *International Affairs*, nr. 70, 1994, p. 263-290.

ORGANIZAREA INTERNAŢIONALĂ

Acest grup de gânditori a evidenţiat atât modul în care relaţiile internaţionale sunt reglementate de organizaţii, cât şi practicile de cooperare dintre state. Karl Deutsch, David Mitrany şi Ernst Haas sunt cercetători ai integrării în special în contextul experimentelor europene în domeniul cooperării supranaţionale sub forma Comunităţii Europene. Mitrany a introdus ideea de „funcţionalism" în studiul relaţiilor internaţionale, argumentând că dezvoltarea comerţului internaţional şi interdependenţa statelor slăbesc puterea statului suveran, lucru pe care îl consideră pozitiv. Haas este mai puţin convins că reglementările funcţionale vor fi eficiente în absenţa coordonării politice între elitele statale şi analizează procesele politice care promovează sau împiedică supranaţionalismul. Karl Deutsch a introdus termenul de „comunitate de securitate" pentru a descrie cadrul relaţiilor dintre state în anumite regiuni. John Ruggie şi Robert Keohane au studiat organizarea internaţională în sensul cel mai larg. Pentru ei, investigarea variatelor forme organizaţionale de pe arena internaţională necesită o atenţie mai mare decât studiul anumitor instituţii, cum ar fi Organizaţia Naţiunilor Unite sau Fondul Monetar Internaţional. Opera lui Ruggie se concentrează asupra practicii multilateralismului după 1945. El afirmă că forma organizaţională complexă a guvernării internaţionale a modificat imaginea simplistă a războiului rece ca luptă bipolară pentru putere între SUA şi URSS. Lucrările lui Keohane se axează pe implicaţiile organizaţionale ale interdependenţei economice dintre state şi pe condiţiile care facilitează înfiinţarea şi menţinerea „regimurilor" cooperative. În sfârşit, Alexander Wendt susţine că studiul organizării internaţionale este limitat de cadrul realist şi liberal al analizei. El oferă un cadru „constructivist", care acordă o atenţie deosebită modului în care statele şi sistemul internaţional se constituie reciproc.

KARL W. DEUTSCH

Karl Deutsch s-a născut la Praga, Cehia, în 1912. Acolo a crescut şi a urmat şcoala germană *Staatsrealgymnasium*, absolvită cu diplomă de onoare. În 1934 şi-a luat licenţa la Universitatea Germană din Praga, dar munca la lucrarea de diplomă a fost întreruptă de activismul său împotriva grupurilor naziste din universitate. În cele din urmă, a obţinut doctoratul în drept la Universitatea Naţională Cehă în 1938. În acelaşi an s-a căsătorit şi a plecat în concediu în SUA. Deşi nu intenţiona să rămână acolo prea mult timp, după Acordul de la München a considerat că era mai înţelept să nu se mai întoarcă şi s-a stabilit ca rezident în SUA. Aversiunea faţă de fascism şi interesul pe termen lung pentru studierea intoleranţei naţionaliste i-au influenţat mult opera academică ulterioară.

În 1939 Deutsch a primit bursa de studii oferită refugiaţilor din faţa nazismului şi şi-a continuat studiile la Universitatea Harvard. După ce a jucat un rol major în perioada războiului ca avocat al Mişcării pentru Eliberarea Cehoslovaciei şi ca membru al Secretariatului Internaţional al Conferinţei de la San Francisco din 1945 (care a înfiinţat ONU ca succesoare a Societăţii Naţiunilor), a început să predea la *Massachusetts Institute of Technology* (*MIT*). În 1951, disertaţia de doctorat a lui Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, a fost recompensată de Universitatea Harvard cu prestigiosul „Sumner Prize" şi a fost publicată doi ani mai târziu, fiind foarte apreciată. Deutsch a devenit profesor de istorie la *Massachusetts Institute of Technology* în 1952 şi s-a devotat unei lungi cariere dedicate îndeosebi studiului integrării politice. La *Center for Research on Word Political Institutions*, el a cooperat cu mai mulţi colegi la un proiect interdisciplinar, care a avut ca urmare publicarea lucrării *Political Community and the North Atlantic Area* în 1957. El a primit o bursă Guggenheim în 1955 şi a predat la Universitatea din Chicago ca profesor invitat. În 1958 Deutsch a fost numit profesor de ştiinţe politice la Universitatea Yale. Aici, el a terminat, împreună cu Lewis J. Edinger, lucrarea *Germany Rejoins the Powers*. Aceasta foloseşte date despre opinia publică, bazele elitelor şi date economice pentru a studia progresul postbelic al Republicii Federale Germania. În perioada petrecută la Yale, Deutsch a fost foarte activ şi în întocmirea „Programului de date politice pentru dezvoltarea indicatorilor cantitativi folosiţi în testarea teoriilor şi ipotezelor din ştiinţele politice". În plus, el a organizat la Yale Proiectul pentru Controlul Armamentelor pentru analiza dezarmării şi a controlului înarmării.

În 1967, Deutsch s-a reîntors la Universitatea Harvard unde, din 1971, a ocupat postul de profesor titular la „Catedra de studii privind pacea internaţională" până la moartea sa din 1993. Deşi titular la Harvard, el a predat şi la alte universităţi din SUA şi Europa, în special în Franţa şi Germania. Politologul Samuel Beer şi-l aminteşte astfel:

> „Era un reformator, dar nu utopic. Nu se grăbea să tragă concluzii. Idealurile sale înaintate privind umanitatea erau disciplinate de conştiinţa dificultăţilor ingineriei sociale. Idealismul său era însoţit de devotamentul faţă de ştiinţă în general şi de ştiinţele sociale în particular. Opera sa avea în vedere nu numai scopurile ce trebuie urmărite, ci în mod special şi mijloacele instituţionale şi practice ce trebuie folosite pentru a atinge respectivele scopuri. Deşi era un internaţionalist ardent, el nu şi-a făcut iluzii că ar exista «un sistem politic» al umanităţii."[1]

Probabil că Deutsch este foarte cunoscut graţie lucrărilor sale privind cerinţele prealabile şi dinamica naţionalismului şi integrării regionale, ca şi aplicării riguroase a metodelor comportamentale în studierea proceselor mobilizării sociale la nivel naţional şi internaţional. Mobilizarea socială se referă la un proces de schimbare care afectează părţi substanţiale ale populaţiei din ţările care trec printr-un proces de modernizare rapidă. El a fost preocupat să dezvolte indicatorii empirici cantitativi ai acestui tip de schimbare, astfel încât afirmaţiile cu privire la consecinţele politice ale acesteia să poată fi testate în timp şi spaţiu în privinţa validităţii lor.[2] Deutsch a propus un model de naţionalism bazat pe ideea că acesta era alimentat de necesitatea ca statul să conducă procesele mobilizării care erau prin definiţie cât se poate de traumatice pentru cetăţeni, supuşi, în acelaşi timp, rupturii de vechile cadre, obiceiuri şi angajamente şi mobilizării în noi structuri de grup şi de comportament organizaţional.

Când se dezvoltă la scară largă, mobilizarea socială tinde să politizeze un număr crescând de cetăţeni şi sporeşte gama nevoilor umane la care statul trebuie să răspundă. De exemplu, oamenii simt nevoia ca statul să aibă în vedere asigurarea de locuinţe, locuri de muncă, securitate socială, îngrijire medicală şi asigurare împotriva schimbărilor imprevizibile de pe piaţa locurilor de muncă. În ţările mai sărace ce parcurg o schimbare majoră, guvernele bazate pe sursele tradiţionale de autoritate şi legitimare au fost incapabile să călăuzească cu succes procesul. Deutsch credea că doar statele-naţiuni moderne, puternice pot face acest lucru:

> „[Statul-naţiune] oferă majorităţii membrilor săi un sentiment mai puternic de securitate, apartenenţă sau afiliaţie şi chiar de identitate personală decât orice altă alternativă de grup mare. Cu cât este mai acută nevoia oamenilor de o asemenea apartenenţă şi identitate sub tensiunile şi şocurile mobilizării sociale şi ale alienării de mediile originare obişnuite, cu atât creşte potenţialul statului-naţiune de a le canaliza dorinţele şi resentimentele şi de a le direcţiona dragostea şi ura."[3]

Deutsch a studiat şi condiţiile internaţionale care ar putea avea un efect dăunător dacă un stat ar canaliza energiile cetăţenilor săi către lumea exterioară. În acest context, el a fost unul dintre pionierii studiului integrării regionale şi a introdus o complexitate mai mare în obişnuita dihotomie dintre relaţiile ierarhice de autoritate la nivel intern şi luptele anarhice pentru putere şi securitate la nivel internaţional. Întrucât această imagine realistă sugerează că soluţia problemei războiului în relaţiile internaţionale este o formă de guvernare mondială, Deutsch a subminat concepţia convenţională prin studiile sale privind relaţiile dintre statele din zona nord-atlantică în anii '50 şi '60.

El a făcut o distincţie clară între *amalgamare* şi *integrare*. O comunitate amalgamată are un centru suprem de luare a deciziilor, dar din aceasta nu rezultă că opusul său este pur şi simplu anarhia. Deutsch a scos în evidenţă că este posibil să existe, din punct de vedere legal, un număr de state suverane care se raportează la fiecare din celelalte sub forma unei „comunităţi de securitate pluraliste" şi a considerat că şansele folosirii forţei pentru a rezolva conflictele dintre ele sunt extrem de scăzute. Cu alte cuvinte, ele sunt suficient de „integrate" pentru a semăna cu „o comunitate de securitate amalgamată", fără nevoia de a transfera suveranitatea la nivel supranaţional. El a susţinut că distincţia anarhie/ierarhie nu trebuie gândită ca o dihotomie, ci mai degrabă ca un spectru. „Integrarea şi amalgamarea se suprapun, dar nu complet ... poate exista amalgamare fără integrare (de exemplu războiul civil), şi ... integrare fără amalgamare (de exemplu pacea internaţională)."[4] Astfel, mai degrabă decât să se încerce impunerea amalgamării la nivel internaţional drept calea preferată către pace, el a sugerat că poate ar fi mai bine să se urmărească înfiinţarea unor „comunităţi de securitate pluraliste".

De importanţă crucială pentru acest proiect este ideea lui Deutsch despre „echilibrul tranzacţie-integrare". Creşterea numărului de tranzacţii dintre oameni nu duce automat la o integrare mai mare. Consecvent cu lucrarea sa anterioară despre mobilizarea socială, Deutsch a arătat că „volumul tranzacţiilor politice, culturale sau economice însărcinează instituţiile cu responsabilitatea adaptărilor sau schimbărilor paşnice în rândul populaţiilor participante". Cu cât creşte volumul tranzacţiilor mutuale, creşte şi înclinaţia comunităţilor spre conflicte violente. Totuşi, o preocupare crucială în căutarea păcii este „cursa dintre rata crescătoare a tranzacţiilor dintre populaţii în anumite zone şi dezvoltarea instituţiilor integratoare şi a practicilor dintre ele". Guvernările suverane pot avea capacităţi integratoare, dar sunt şi sursa tranzacţiilor politice sau de alt tip, care pot fi dezintegratoare. Astfel, de fapt amalgamarea poate să stânjenească integrarea, iar controlul amalgamat poate fi în sine un pericol la adresa păcii şi o cauză de conflict.[5]

Într-un context regional, folosirea termenului de „comunitate de securitate" (*security community*) are două înţelesuri specifice. În primul rând, comunitatea statelor este capabilă să intervină prin tehnici sau mecanisme diplomatice pentru a preveni apariţia conflictelor puternice în rândul propriilor membri. A doua cerinţă este capacitatea comunităţii de a constitui un front militar comun împotriva unui actor extern sau unui grup de actori. Există de asemenea câteva ipoteze sau criterii fundamentale relevante pentru dezvoltarea comunităţii de securitate. De exemplu, comunitatea de securitate trebuie să posede o maturitate instituţională suficientă pentru a genera tehnici diplomatice care să fie folosite pentru a combate problemele şi crizele. Mai mult decât atât, maturitatea trebuie să fie însoţită de voinţa mutuală a statelor membre de a-şi rezolva dezacordurile la nivel organizaţional. Într-adevăr, aşteptările mutuale pozitive ale statelor membre trebuie să fie clar armonizate într-un model distinct de interacţiune sau reciprocitate. Şi, în final, statele din cadrul unei comunităţi de securitate trebuie să aibă o percepţie comună a ameninţărilor cu privire la factorii externi.[6]

Arendt Lijphart susţine că lucrările lui Deutsch reprezintă o provocare majoră pentru imaginea realistă tradiţională a relaţiilor internaţionale, contestând presupunerea fundamentală conform căreia statele ar fi actori raţionali uniformi în problemele mondiale şi punând la îndoială ideea că relaţiile internaţionale sunt cel mai bine înţelese în termenii puternicei dihotomii dintre relaţiile interne şi cele internaţionale.[7] El consideră că Deutsch participă la o revigorare în cadrul disciplinei a teoriei lui Grotius, care considera anarhia nu ca variabilă independentă, ci ca produs posibil într-un sistem complex, care are nevoie el însuşi să fie studiat cu atenţie pentru a se determina condiţiile în care războiul este foarte probabil să apară.

Deutsch a fost un pionier al studiului ciberneticii în relaţiile internaţionale, concentrându-se asupra comunicării şi controlului în sistemele politice. Lucrarea sa *The Nerves of Government* din 1966 a fost o încer-

care de a descrie condiţiile în care sistemele de luare a deciziilor sunt capabile să dirijeze fluxul de informaţii. El a furnizat de asemenea o bază teoretică pentru a măsura raportul dintre comunicarea internă şi cea externă ca indicator al gradului în care statele erau înclinate către autoizolare şi egoism.

Ca parte a contribuţiei sale substanţiale la dezvoltarea teoriei internaţionale, Deutsch trebuie să fie considerat un partizan ferm al revoluţiei comportamentale în disciplina care a provocat atât de multe dezbateri în anii '50 şi '60, în special în Marea Britanie. El a fost mereu interesat să înlocuiască cu date cantitative ipotezele vagi bazate pe interpretarea istorică sau ideologică; o bună parte a contribuţiei sale la această disciplină constă în crearea de bănci de date complexe pentru a promova teoria empirică în politicile comparative şi în relaţiile internaţionale. Deutsch a jucat un rol major în crearea, la Universitatea Yale, a „Programului de date politice pentru dezvoltarea indicatorilor cantitativi folosiţi în testarea ipotezelor şi teoriilor din ştiinţele sociale". Deutsch a crezut cu fermitate că, pentru a studia relaţiile internaţionale în mod ştiinţific, ar trebui ca cercetătorii să aibă aceste date reunite şi să fie capabili să utilizeze analiza matematică avansată pentru a elabora afirmaţii valabile care să trezească reacţia altor cercetători din domeniu.

Un bun exemplu de utilizare a unei astfel de analize poate fi găsit în articolul (la care este coautor J. David Singer) despre echilibrul sistemelor de putere în politicile mondiale. Aici, el a utilizat tehnici matematice sofisticate pentru a sprijini determinarea stabilităţii sistemelor internaţionale compuse dintr-un număr variabil de mari puteri. Concluzia a fost că un sistem multipolar compus din cel puţin cinci mari puteri era, din punct de vedere istoric, mai stabil decât cele care includeau mai puţine puteri, fiind însă predispus la instabilitate structurală. Aceasta se datorează faptului că, luând în calcul numai probabilitatea, este posibil ca o alianţă de patru la unu, şi nu de trei la doi, să apară la un moment dat, iar o asemenea concentrare de forţe într-o coaliţie de mari puteri poate duce la distrugerea sistemului. Analiza a modelat în mod explicit impactul cursei înarmărilor asupra stabilităţii sistemului internaţional şi este o bună ilustrare a avantajelor datelor cantitative atunci când sunt utilizate de savanţi care sunt în felul lor şi istorici rafinaţi. Totuşi, Deutsch nu a considerat că cea mai bună cale de a studia stabilitatea internaţională ar fi folosirea numărului variabil de mari puteri, căci o asemenea analiză statică împiedică concentrarea atenţiei asupra unor procese mai semnificative ale interacţiunii dintre state care nu ar putea fi nici reduse la, nici conduse de tehnici diplomatice conservatoare cu accent puternic pe descurajarea militară. El a afirmat: „O coordonare demnă de încredere nu poate fi construită exclusiv pe descurajare şi negociere. O lume formată din mari puteri care descurajează şi care negociază ar fi, ca sistem total, neguvernabilă."[8]

Pe scurt, Deutsch este amintit în primul rând ca pionier al studiului integrării internaţionale cel puţin la nivel regional şi ca personalitate marcantă în încercarea de a introduce o mai mare rigoare metodologică în studiul empiric al relaţiilor internaţionale, dar şi în cel al politicilor comparative. Opera sa teoretică a inspirat mulţi cercetători care au urmat drumul deschis de el în anii '50 şi '60. Contribuţia sa metodologică la legitimarea modelării formale în studiul relaţiilor internaţionale continuă să influenţeze şi azi oamenii de ştiinţă din toată lumea.

Note

1. Samuel H. Beer, „Karl Deutsch: A memoir", în *Government and Opposition*, nr. 28, 1993, p. 117.
2. Consultaţi mai ales Karl Deutsch, „Social Mobilisation and Political Development", în *American Political Science Review*, nr. 40, 1961, p. 493-502.
3. Karl Deutsch, „Nation and World", în Ithiel de Sola Pool (ed.), *Contemporary Political Science: Toward Empirical Theory*, New York, McGraw-Hill, 1967, p 271.
4. Karl Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area: International Organisation in the Light of Historical Experience*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957, p. 7.
5. Karl Deutsch, *Political Community at the International Level*, Garden City, New York, Doubleday, 1954, p. 39-40.
6. Pentru o elaborare interesantă a parametrilor conceptuali ai comunităţii de securitate, consultaţi Lynn Miller, „The Prospect of Order Through Regional Security", în Richard A. Falk şi Saul H. Mendlovitz (ed.), *Regional Politics and World Order*, San Fransisco, W. H. Freeman, 1973.
7. Consultaţi Arend Lijphart, „Karl W. Deutsch and the New Paradigm in International Relations", în Richard L. Merritt şi Bruce M. Russett (ed.), *From National Development to Global Community*, Londra, Alien & Unwin, p. 233-251.
8. Karl Deutsch, „Between Sovereignty and Integration", în *Government and Opposition*, nr. 9, 1974, 1981, p. 115.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Mitrany şi Haas.

Principalele lucrări ale lui Karl Deutsch

Pentru o bibliografie completă a lucrărilor lui Karl W. Deutsch consultaţi Richard L. Merritt şi Bruce M. Russett (ed.), *From National Development to Global Community*, Londra, George Alien & Unwin, 1981, p. 447-463.

Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality, New York, Technology Press & Wiley, 1953.

Political Community at the International Level, Garden City, Doubleday, 1954.

Political Community and the North Atlantic Area, Princeton. New Jersey. Princeton University Press, 1957.

Science and the Creative Spirit: Essays on Humanistic Aspects of Science, Toronto, Ontario, University of Toronto Press, 1958

„Multipolar Power Systems and International Stability“ (cu J. David Singer), în *World Politics*, nr. 16, 1964, p. 390-406.

Nation-Building, New York, Atherton Press, 1966.

The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control, New York, The Free Press, 1966.

Arms Control and the Atlantic Alliance: Europe Faces Coming Policy Decisions, New York, Wiley, 1967.

France, Germany, and the Western Alliance: A Study of Elite Attitudes on European Integration and World Politics, New York, Charles Scribners, 1967.

„Nation and World“, în Ithiel de Sola Pool (ed.), *Contemporary Political Science: Toward Empirical Theory*, New York, McGraw-Hill, 1967, p. 204-227.

The Analysis of International Relations, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1968.

Alfred Knopf, *Nationalism and its Alternatives*, New York, 1969.

Lecturi suplimentare

Lijphart, Arend, „Karl W. Deutsch and the New Paradigm in International Relations“, în Richard L. Merritt şi Bruce M. Russett (ed.), *From National Development to Global Community*, Londra, Alien & Unwin, p. 233-251.

ERNST HAAS

Ernst B. Haas este cunoscut ca unul dintre fondatorii „neofuncţionalismului“ în studiul integrării regionale, în special în Europa. Din anii ’70 el a studiat rolul cunoaşterii consensuale (*consensual knowledge*) la nivelul elitelor în facilitarea cooperării interstatale şi a analizat posibilitatea reformării operaţiilor ONU. Ca şi mulţi alţi gânditori importanţi prezentaţi în această lucrare, Haas a emigrat în SUA de tânăr, în 1938, pentru a scăpa de persecuţiile naziste, iar această perioadă de început a vieţii sale a avut un impact important asupra angajării sale intelectuale în studiul modurilor în care chiar inamicii tradiţionali şi-ar putea depăşi animozităţile şi descoperi interese comune. După ce a luptat în forţele armate americane în cel de-al doilea război mondial, el a profitat de avantajul unei legi ce favoriza combatanţii de război pentru a-şi completa educaţia academică la Universitatea Columbia din New York. În 1951 a început să predea la Berkeley, în California, unde a devenit profesor titular în 1962. Din 1973 a fost *Robson Research Professor* în studiul guvernării la Berkeley.

Opera de început a lui Haas asupra integrării europene trebuie să fie analizată în contextul eforturilor anterioare care se concentrau fie asupra federalismului constituţional ca mijloc al integrării statelor într-un cadru politic mai larg, fie asupra mijloacelor funcţionale de promovare a cooperării transnaţionale începând cu *low politics* (politicile „joase“), cum ar fi reducerea barierelor comerciale şi cooperarea în domeniul tehnic, şi pentru a trata problemele transfrontaliere a căror soluţionare era considerată, cel puţin în primă instanţă, ca apolitică.

„Neofuncţionalismul“ a fost o încercare de a sintetiza aceste cadre concurente şi de a acorda atenţie proceselor existente în cazul particular al integrării regionale din Europa de Vest. Haas a împărtăşit idealurile supranaţionale ale lui Mitrany, dar a fost interesat şi de mijloacele instituţionale specifice prin care statele din regiune pot transcede naţionalismul şi pot participa la crearea unor noi forme de organizare internaţională. Întrucât Mitrany a fost oarecum neclar în a explica modul în care procesele de integrare aveau să aibă loc, Haas a dezvoltat un model care nu se baza pe ipotezele normative ale altruismului sau ale ideii conform căreia dezvoltarea interdependenţei economice ar fi fost suficientă pentru a genera cereri de cooperare interguvernamentală mai strânsă.

Haas a definit integrarea ca „procesul prin care actorii politici din câteva zone naţionale distincte sunt convinşi să-şi transfere convingerile, aşteptările şi activităţile politice către un centru nou mai larg, ale cărui

instituţii posedă sau cer jurisdicţie asupra statelor naţionale existente".[1] El a susţinut că un asemenea proces era mai uşor de îndeplinit într-un context regional cum ar fi Europa de Vest, în special în lumina istoriei sale şi a valorilor democratice împărtăşite din perioada postbelică. Spre deosebire de Mitrany, el a recunoscut că ar fi fost dificil fie să se separe problemele tehnice de cele politice, fie să se evite conflictele dintre state dacă avantajele cooperării erau distribuite inegal. În consecinţă, era crucială stabilirea instituţiilor formale care pot impune şi susţine tratatele dintre statele-naţiuni. Ar fi trebuit ca asemenea instituţii să dispună de o anumită autonomie faţă de guvernările naţionale pentru a fi eficace, iar întregul proces nu putea avea loc decât dacă statele acceptau atât „domnia legii" (de aici înainte erodarea suveranităţii statului ar fi fost dificil de oprit), cât şi principiul luării deciziilor prin votul majorităţii.

Haas era încrezător că, după iniţierea acestui proces şi constituirea de instituţii pe aceste principii, suveranitatea statelor se va diminua, aşa cum cooperarea într-o sferă de activitate se va „răspândi" în altele, iar procesul birocratic al luării deciziilor va evolua către un nivel supranaţional cu specific regional. Pe măsură ce din ce în ce mai mulţi actori s-ar implica în acest proces, între elite ar avea loc o formă de „socializare", atenuând loialitatea lor faţă de statul-naţiune în favoarea unei aprecieri mai largi faţă de interesele regiunii ca întreg. În ciuda sensibilităţii faţă de obstacolele politice cu care s-ar confrunta procesul integrării şi a încercării de a încorpora raţionalitatea şi interesul propriu al elitelor în modelul său, Haas a continuat să susţină ideea funcţionalistă conform căreia progresul în mai multe chestiuni tehnice şi economice ar duce la o cooperare politică mai strânsă. Totuşi, el a subliniat că neofuncţionalismul – cunoscut şi ca „federalism în rate" (*federalism by installments*) – depindea în mare măsură de capacitatea elitelor şi întreprinzătorilor politici de a aplica cunoaşterea consensuală în soluţionarea problemelor comune.

Studiul integrării regionale a atins momentul de vârf la începutul anilor '70, după care a intrat în declin până la punctul în care chiar Haas însuşi a recunoscut că ar fi putut fi învechit.[2] El a fost inspirat de două tendinţe care nu au reuşit să-şi menţină influenţa pe toată durata deceniului. Pe de o parte, nu exista nici o îndoială că integrarea europeană părea a progresa pe termen mediu către un gen de uniune politică europeană. Pe de altă parte, anii '60 au fost perioada în care studiul relaţiilor internaţionale în SUA era dominat de dorinţa de a genera ipoteze testabile ştiinţific, bazate pe selecţionarea foarte riguroasă şi pe colectarea de date empirice. Opera lui Haas trebuie privită în contextul intersecţiei acestor fenomene, altfel fără legătură între ele. Cum politica de integrare europeană era ezitantă în anii '70, a devenit clar că existau dificultăţi în aplicarea ideilor lui în zone din afara contextului vest-european.

În primul rând, în absenţa unor „variabile dependente" clar definite, (adică cele pe care modelele neofuncţionale încercau să le explice), nu era clar cum să se evalueze progresul sau regresul în timp al integrării. De când integrarea era considerată mai mult un proces decât un rezultat, lipsa specificităţii însemna că termenul suferea de o anumită ambiguitate deoarece se referea la lucruri diferite pentru persoane diferite.

În al doilea rând, deşi Haas însuşi pretindea că ar fi fost angajat într-un proces obiectiv de investigare ştiinţifică a procesului, nu există nici o îndoială că spera ca procesul să conducă la un grad mai înalt de supranaţionalism în politicile vest-europene. Astfel, el a neglijat examinarea condiţiilor şi factorilor care ar fi putut mai degrabă să întârzie procesul decât să-l accelereze. Conceptul de „răspândire" (*spill over*), dacă nu era administrat corespunzător, de fapt ar fi putut reduce dorinţa statelor pentru creşterea integrării. De exemplu, reducerea iniţială a barierelor vamale în Comunitatea Economică Europeană însemna că profiturile firmelor erau mai puternic afectate de diferitele sisteme de taxe vamale ale statelor membre şi astfel reducerea tarifelor s-a „răspândit" sub formă de presiuni pentru un regim comun de taxe. Când în Franţa inflaţia a crescut dramatic în comparaţie cu vecinii săi, la sfârşitul anilor '60, guvernul francez a fost incapabil să mărească taxele pentru a reduce cererea internă şi s-a văzut obligat să restrângă comerţul pentru a evita o criză a balanţei de plăţi. Acest exemplu ilustrează slăbiciunea potenţială a măsurilor parţiale, ale căror consecinţe neintenţionate pot induce o criză politică dacă dificultăţile nu sunt anticipate şi luate în considerare.

În al treilea rând, este neclar dacă integrarea europeană putea avea loc în anii '90 în absenţa încercărilor de a remedia aşa-numitul „deficit democratic". Exceptând cazul în care ar exista o încercare concertată de a dezvolta procedurile democratice ale luării deciziilor pentru a asigura legitimitate şi responsabilitate organizaţiilor regionale în care lucrează experţi tehnici şi birocraţi, se poate dezvolta o prăpastie periculoasă între cetăţenii fiecărei naţiuni şi organizaţiile regionale. Această prăpastie ar putea fi atunci exploatată de partidele politice, care sunt încă fundamentate naţional, şi folosită pentru a ataca, în perioada electorală, guvernele respective. Problemele avansării către o uniune politică şi monetară mai largă în Uniunea Europeană contemporană ridică anumite îndoieli asupra eficacităţii sau a legitimităţii unei „integrări disimulate" (*integration by stealth*) automate.

În final, rămâne neclar dacă neofuncţionalismul este aplicabil în alte zone decât Europa de Vest a anilor '50-'60, pentru a constata cât de limitată este relevanţa sa ca teorie universală. În termeni de dimensiune, context istoric şi niveluri de dezvoltare economică şi creştere în statele membre, Europa de Vest poate fi potrivită pentru dezvoltarea proceselor neofuncţionale. Dar, dacă eficacitatea acestor procese depinde, ea însăşi, de condiţii fundamentale întâmplătoare, este improbabil că ele pot fi propuse cu succes oriunde, chiar dacă au reuşit în Europa de Vest.

Pentru toate aceste motive, în anii '70 Haas a devenit mai puţin entuziast în legătură cu neofuncţionalismul. Contribuind mult la progresul studierii integrării regionale în Europa, Haas a avansat către examinarea organizaţiilor internaţionale la nivel global, iar lucrările sale de început pot fi privite ca pregătind drumul pentru creşterea popularităţii metodei „analizei de regim", adică studiul guvernării internaţionale în cel mai larg sens. În acelaşi timp, Haas nu a pierdut din vedere importanţa organizaţiilor internaţionale în sine şi, în ultimul deceniu, a avut o contribuţie majoră la dezbaterile purtate în jurul posibilităţilor şi oportunităţii diferitelor reforme ale ONU. Studiile sale despre Organizaţia Naţiunilor Unite, explorând înregistrarea datelor empirice ca o contribuţie la menţinerea păcii şi securităţii internaţionale, relevă modul în care el a învăţat din eşecurile neofuncţionalismului din anii '70.

În anul 1990, Haas a publicat lucrarea *When Knowledge is Power*, în care deplânge relativa inactivitate a multor organizaţii internaţionale potenţial importante. El susţine că ele ar trebui reformate astfel încât să poată deveni „şcolari permanenţi", capabile să se adapteze la noile provocări şi probleme din societatea internaţională. Haas sugerează că ar trebui să gândim organizaţiile internaţionale, cum ar fi ONU, ca scopuri în sine mai degrabă decât ca mijloace către un scop specific, care întotdeauna are prioritate. Dacă aceasta ar fi situaţia (ca în cazul Constituţiei americane însăşi), organizaţiile internaţionale s-ar putea adapta la noile probleme şi nu ar fi constant evaluate în termenii eşecului înregistrat în îndeplinirea scopurilor care ar putea fi prea ambiţioase. Haas ne încurajează să credem că progresul este posibil în guvernarea internaţională

> „ca o căutare continuă în direcţia autoperfecţionării, fără un scop final, fără un crez transcendental, dar cu frecvente reveniri şi autointerogaţie sporadică despre traiectoria schimbării ... progresul e ca un copil orbecăind după Dumnezeu, nu un stăpân hotărât al universului. Progresul este un zeu secular care tolerează lucrurile pe care oamenii, naţiunile şi alte colectivităţi umane mari şi le fac lor înşile şi unul altuia."[3]

Acesta este contextul în care Haas i-a incitat pe cei care cred că ONU trebuie reformată radical pentru a face faţă provocărilor crescânde ale secolului al XXI-lea. Atent la apariţia unor probleme globale, cum ar fi deteriorarea mediului şi creşterea inegalităţii economice dintre săraci şi bogaţi, el este în aceeaşi măsură conştient de limitele inerente ale ONU într-o lume împărţită în peste 180 de state suverane. În consecinţă, cea mai mare îngrijorare a sa este că sfârşitul războiului rece a dus la creşterea dramatică a speranţelor în legătură cu ceea ce ONU poate să realizeze, la creşterea speranţelor hrănite de retorica demagogică a liderilor politici, ale căror discursuri nu se armonizează nici cu acţiunile lor, nici cu fondurile care ar fi necesare pentru a implementa reformele la care se referă. Ca rezultat, ONU este în pericol să decadă, devenind prizoniera unor scopuri exagerate.

Acest lucru este compatibil cu argumentul prezentat în lucrarea de început, *Tangle of Hopes* (1969), în care propune două modele de „transformare a sistemului". Unul depinde de „schimbarea internă autonomă", în care modificările din interiorul statelor duc la noi trebuinţe şi politici. Celălalt implică *feed-back*-ul, în care experienţele avute cu performanţele organizaţiei internaţionale îi conduc pe cei care iau decizii la noi percepţii asupra a ceea ce este posibil sau nu să se realizeze efectiv şi astfel la formularea de noi scopuri care să fie urmărite prin aceste organizaţii. El argumentează în această lucrare că primul din aceste modele înseamnă că puterea unei organizaţii poate avea dificultăţi să ţină pasul cu „amestecul schimbător al solicitărilor" şi astfel rămâne în mare parte statică. În al doilea caz, totuşi, dacă *feed-back*-urile duc la acumularea de noi cunoştinţe adaptative printre elite, este posibil ca rezultatul să fie un sistem mai puternic cu o forţă autonomă mai mare. S-ar putea afirma, desigur, că un asemenea „feed-back" ar putea duce în mod silit către dezangajare şi către o interdependenţă sporită, ceea ce pare să aibă loc în prezent între SUA şi ONU.

În concluzie, opera lui E. Haas este caracterizată de adeziunea riguroasă la cele mai înalte standarde de metodologie empirică, combinată cu o angajare umanistă spre o mai mare cooperare între state pentru a se ajunge la ordinea mondială. Dacă în lucrările sale de tinereţe a fost profund influenţat de funcţionalism şi a căutat mijloacele prin care statul-naţiune ar putea fi depăşit ca instituţie, a fost convins apoi de necesitatea de a urmări realizarea ordinii mondiale în condiţiile sistemului de state existent. În acest sens opera sa este caracterizată de un realism tot mai accentuat şi de dorinţa de a-i convinge şi pe alţii că, dacă organizaţiile internaţionale vor înflori în anii care urmează, aşteptările noastre în privinţa elaborării unor planuri radicale de reformă ar trebui să fie mai modeste. În studiul organizaţiilor internaţionale, mai binele poate fi inamicul binelui.

Note

1. Ernst Haas, „International Integration: the European and the Universal Process“, în *International Organization*, nr. 15, 1991, p. 366.
2. Ernst Haas, *The Obsolescence of Regional Integration Theory*, Berkeley, University of California Press, 1976.
3. Ernst Haas, *When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations*, Berkeley, University of California Press, 1990, p. 212.
4. Ernst Haas, *Tangle of Hopes: American Commitments and World Order*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1969, p. 28-29.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolul dedicat lui Mitrany.

Principalele lucrări ale lui Ernst Haas

„The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda“, în *World Politics*, nr. 5, 1953, p. 442-477.

Dynamics of International Relations (cu Alien S. Whiting), New York, McGraw-Hill, 1956.

The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-1957, Stanford, California, Stanford University Press, 1958.

„Persistent Themes in Atlantic and European Unity“, în *World Politics*, nr. 10, 1958, p. 614-629.

Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization, California, Stanford, Stanford University Press, 1964.

Collective Security and the Future International System, Denver, Colorado, University of Denver Press, 1968.

The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, Stanford, California, Stanford University Press, 1968.

Tangle of Hopes: American Commitments and World Order, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1969.

Human Rights and International Action: The Case of Freedom of Association, Stanford, California, Stanford University Press, 1970.

„The Study of Regional Integration: Reflections on the Joys and Anguish of Pretheorizing“, în *International Organization*, nr. 24, 1970, p. 607-646.

The Web of Interdependence: The United States and International Organizations, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1970.

The Obsolescence of Regional Integration Theory, Berkeley, University of California Press, 1975.

„Turbulent Fields and the Theory of Regional Integration“, în *International Organisation*, nr. 30, 1976, p. 173-212.

„Why Collaborate? Issue-linkage and International Regimes“, în *World Politics*, nr. 32, 1980, p. 357-405.

„Words Can Hurt You; Or, Who Said What to Whom About Regimes“, în *International Organization*, nr. 36, 1982, p. 207-243.

„Regime Decay: Conflict Management and International Organizations, 1945-1981“, în *International Organization*, nr. 37, 1983, p. 189-256.

When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations, Berkeley, University of California Press, 1990.

„Reason and Change in International Life“, în Richard Rothstein (ed.), *The Evolution of Theory in International Relations*, Columbia, South Carolina, University of South Carolina Press, 1991, p. 189-220.

Lecturi suplimentare

Jarvis, Darryl, „Integration Theory Revisited: Haas, Neofunctionalism and the Problematics of European Integration“, în *Policy, Organisation and Society*, nr. 7, 1994, p. 17-33.

Ohrgaard, Jakob C., „Less than Supranational, More than Intergovernmental: European Political Cooperation and the Dynamics of Intergovernmental Integration“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 26, 1997, p. 1-30.

Puchala, David, „Integration Theory and the Study of International Relations“, în Richard I. Merritt şi Bruce M. Russctt (ed.), *From National Development to Global Community*, Londra, Alien & Unwin, p. 145-164.

Sewell, James Patrick, *Functionalism and World Polities*, 1966.

Taylor, Paul, *The Limits of European Integration*, New York, Columbia University Press, 1983.

Tranholm-Mikkelsen, Jeppe, „Neofunctionalism: Obstinate or Obsolete? A Reappraisal in Light of the New Dynamism of the EC“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 20, 1991, p. 1-22.

ROBERT KEOHANE

În 1965 Robert Keohane şi-a prezentat la Universitatea Harvard disertaţia de doctorat privind politicile Adunării Generale a ONU. Întrebarea la care a încercat să răspundă a fost dacă instituţiile contează în explicarea comportamentului statelor sau dacă acesta poate fi dedus doar din distribuţia puterii. După mai mult de 30 de ani, Keohane încă mai studiază această problemă, iar modurile în care a încercat să răspundă de-a lungul timpului i-au creat o reputaţie de lider a ceea ce David Long numeşte „şcoala de la Harvard a teoriei internaţionale liberale".[1] Concepţia lui Keohane atât asupra condiţiilor în care statele cooperează unul cu celălalt, cât şi asupra rolului instituţiilor în facilitarea cooperării a evoluat de la contestarea adecvării explicative a paradigmei realiste până la acomodarea mai nuanţată cu realismul structural. Dacă aceasta constituie un progres sau un regres în studierea organizării internaţionale rămâne o chestiune care este încă dezbătută aprins, dar nu există nici o îndoială asupra importanţei majore a operei lui Keohane de a o fi pus în dezbatere.

Keohane s-a născut în anul 1941 şi a crescut în Illinois. La vârsta de numai 16 ani s-a înscris la Colegiul Shimer, Universitatea din Chicago, pe care l-a absolvit în 1961 şi a urmat studii doctorale la Universitatea Harvard. În 1965 a devenit profesor la Colegiul Swarthmore. În 1969, după ce s-a alăturat consiliului de editori ai ziarului *International Organization*, care a devenit de atunci unul dintre jurnalele de vârf în acest domeniu, Keohane şi-a început remarcabila colaborare de cercetare cu Joseph S. Nye. El s-a mutat în California în 1973 pentru a preda la Universitatea Stanford. În 1985 s-a reîntors la Harvard, unde a rămas următorul deceniu. În 1996, a fost numit profesor la Catedra de relaţii internaţionale de la Universitatea Duke.[2]

Disputa continuă a lui Keohane cu realismul a debutat la sfârşitul anilor '60 şi în primii ani ai deceniului opt, când el şi Joseph Nye au început să pună la îndoială câteva dintre ipotezele esenţiale invocate de realism în legătură cu relaţiile internaţionale. În 1972, ei au editat lucrarea *Transnational Relations and World Politics*. Acest volum a reunit oameni de ştiinţă interesaţi de posibilitatea ca „relaţiile transnaţionale" dintre actorii non-statali, cum sunt corporaţiile multinaţionale, să facă imperativ necesară renunţarea la concentrarea excesivă a politologilor asupra relaţiilor dintre state. Cartea a fost editată în contextul sfârşitului războiului din Vietnam şi al importanţei crescânde a problemelor economice în afa-

cerile internaţionale. În special apariţia OPEC, sporirea tensiunilor dintre Japonia şi SUA datorită dezechilibrului din raporturile lor comerciale şi decizia unilaterală a lui Nixon de a renunţa la acordurile de la Bretton Woods privind stabilitatea monetară au indicat că aveau loc schimbări profunde în politicile mondiale. În următorii câţiva ani, opera lui Keohane şi Nye a evoluat de la descrierea multilaterală a unei lumi considerate interdependente la tratarea teoretică a consecinţelor interdependenţelor complexe asupra conducerii politice, asupra menţinerii şi schimbării regimului politic.

Rezultatul acestei evoluţii a fost lucrarea *Power and Interdependence: World Politics in Transition,* publicată în 1977. Subtitlul este important. Lucrarea este o provocare directă la adresa elementelor pe care autorii le percep a fi ipotezele esenţiale ale realismului; aceasta este prima lucrare a literaturii acelei perioade care prezintă sistematic ipoteze asupra interdependenţei, precum şi testarea lor prin colectarea unui număr mare de date empirice. Argumentul fundamental al lucrării este că, într-o lume a interdependenţei, „paradigma" realistă este de o utilitate limitată în înţelegerea dinamicii regimului internaţional, adică a regulilor care guvernează procesul de luare a deciziilor şi operaţiunile din relaţiile internaţionale în cazul unor probleme speciale, cum ar fi banii, sau între anumite ţări, cum ar fi SUA şi Canada.

Keohane şi Nye încep prin construirea a două modele teoretice, şi anume realismul şi interdependenţa complexă (*complex interdependence*). Primul descrie relaţiile internaţionale ca o luptă pentru putere şi este bazat pe trei afirmaţii esenţiale: statele sunt unităţi coerente şi sunt cei mai importanţi actori politici; forţa este un instrument eficient şi utilizabil al politicii; există o ierarhie a problemelor în politicile mondiale dominate de cerinţe ale securităţii militare. În schimb, în condiţiile interdependenţei complexe, este vorba de participarea unor actori nonstatali; nu există o ierarhie clară a soluţiilor; forţa este ineficientă. Astfel, rezultatele vor fi determinate de distribuţia resurselor şi „vulnerabilităţilor" din anumite domenii-cheie; ele nu vor fi dependente de distribuţia puterii militare, iar relaţiile transnaţionale devin factori cruciali în procesul de luare a deciziilor, incluzând coaliţiile birocratice internaţionale şi instituţiile nonguvernamentale.

După construirea acestor modele contrastante, Keohane şi Nye continuă cu descrierea şi analiza evenimentelor majore din afacerile maritime şi monetare din perioada 1920-1975 şi explorează detaliat rezultatele numeroaselor conflicte dintre SUA şi Canada, dintre SUA şi Australia. Ei demonstrează că unele soluţii şi conflicte se conformează mai mult

ipotezelor modelului interdependenţei complexe decât realismului şi întăresc necesitatea concentrării asupra anumitor „sensibilităţi“ şi „vulnerabilităţi“ ale actorilor din domenii-cheie specifice. Ei argumentează de asemenea că, în condiţiile interdependenţei specifice, care după părerea lor va deveni mai puternică în viitor, este dificil pentru statele democratice să planifice şi să urmărească politici externe raţionale. Acest lucru este adevărat mai cu seamă când absenţa unei dimensiuni a securităţii face dificilă determinarea unei ierarhizări clare a valorilor. Proliferarea actorilor nonstatali şi a coaliţiilor în procesul de luare a deciziilor complică şi mai mult procesul; Keohane şi Nye sugerează că asemenea probleme sunt exacerbate în statele mai mari ale sistemului internaţional.

Lucrarea a fost citată în timpul aşa-numitei „a treia mare dezbatere“ a studiilor anglo-americane de relaţii internaţionale. Prima dezbatere a fost între realişti şi idealişti, în anii ’30, a doua între tradiţionalişti şi behaviorişti în anii ’50 şi ’60; la sfârşitul anilor ’70, Keohane şi Nye au participat la dezbaterea „interparadigmatică“. Au fost scrise manuale şi au fost ţinute cursuri care descriau domeniul ca fiind divizat între realism, interdependenţă complexă şi marxism radical. Fiecare paradigmă părea a deţine o agendă proprie a soluţiilor, a identificării actorilor-cheie şi a modelelor teoretice. Între anul 1977 şi publicarea lucrării *After Hegemony* în 1984, Keohane a abandonat încercarea de a prezenta *complex interdependence* ca un model rival al realismului. Există, cred, trei motive fundamentale pentru acest lucru.

În primul rând, aşa cum au arătat mai mulţi autori, portretul realismului din volumul din 1977 era simplist. Keohane şi Nye au prezentat realismul ca pe o sperietoare. De exemplu, nici un realist nu a susţinut vreodată că forţa era un instrument utilizabil şi eficient al politicii în orice condiţii şi fără rezerve. În comentariul său extensiv asupra lucrării, Stanley Michalak arăta:

> „Keohane şi Nye nu-şi fundamentează prezentarea realismului pe un studiu atent al scrierilor realiste. Afirmaţiile despre realism nu sunt nici măcar documentate prin trimiteri la note de subsol, ca să nu mai vorbim de citate directe. Când Keohane şi Nye citează din realişti, citatele sunt frecvent scoase din context, în mare măsură irelevante din punct de vedere al dogmelor realismului sau au o valabilitate îndoielnică.“[3]

În al doilea rând, realiştii au răspuns criticilor. Fără a repeta principalele argumente ale lui Kenneth Waltz şi Stephen Krasner (descrise în capitolul despre realism al acestei lucrări), e de notat că ei consideră că nu ar fi adevărat că distribuţia puterii militare şi politice nu este legată de condiţiile interdependenţei complexe. De exemplu, în studiul său asupra politicii SUA privind materiile prime, Krasner demonstrează capacitatea Statelor Unite de a urmări un „interes naţional“ consecvent împotriva presiunii grupurilor de interese interne. El a arătat de asemenea legătura dintre puterea hegemonică şi gradul interdependenţei complexe din comerţul internaţional. Kenneth Waltz, în puternica sa argumentaţie asupra importanţei echilibrului de putere, a arătat că puterea nu se perimează din cauza interdependenţei care depinde, de fapt, de capacitatea şi voinţa SUA de a asigura condiţiile în care alte state pot concura pentru câştiguri relative şi pot colabora pentru a-şi maximiza câştigurile absolute din cooperarea în domeniul comerţului şi în alte domenii-cheie.

În fine, cel de-al doilea război rece de la sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 a subminat aşteptările lui Keohane şi Nye conform cărora „interdependenţa complexă“ va extinde şi va accelera perimarea realismului. La începutul anilor ’80, Keohane a recunoscut că modelul său al interdependenţei complexe nu a fost o alternativă clară la realism. El a acceptat multe din argumentele neorealiste care legau crearea „regimurilor“ (*international regimes* – n.n.) în zonele pieţelor comerciale, financiare şi de petrol de prezenţa hegemoniei americane. De asemenea, el a admis că puterea şi interdependenţa nu sunt independente una de cealaltă. Într-adevăr, se poate argumenta că „interdependenţa asimetrică“ (*asymetrical interdependence,* adică dependenţa) este de fapt o formă a relaţiilor de putere.

În 1984 Keohane a publicat studiul *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Lucrarea este apogeul încercării lui Keohane de a sintetiza realismul structural şi interdependenţa complexă. Produsul hibrid este cunoscut astăzi ca „realism structural modificat“ (*modified structural realism*) sau „instituţionalism neoliberal“ (*neoliberal institutionalism*). Keohane încearcă să determine cum ar putea evolua sistemul internaţional către configuraţii stabile de cooperare în ciuda declinului puterii Americii în raport cu Japonia şi Europa începând din 1945. Teoria cooperării este bazată pe utilitatea funcţională a „regimurilor“ – principii, reguli, norme în jurul cărora aşteptările şi comportamentul statelor converg într-un domeniu-cheie dat – care afirmă interesul propriu raţional şi pe termen lung al statelor în perpetuarea cooperării, în ciuda schimbărilor petrecute în echilibrul de putere de la bază. El susţine că asemenea regimuri sunt organizate în primul rând pentru a se ocupa şi a găsi soluţii la eşecul politic. Ele scad costul tranzacţiilor internaţionale prin delimitarea tranzacţiilor ca admisibile şi inadmisibile, prin

combinarea tranzacţiilor ca urmare a legăturii dintre domenii, permiţând astfel statelor să formeze pachete de convenţii şi să reducă incertitudinea.

Pe scurt, menţinerea cooperării instituţionalizate dintre state nu depinde de perpetuarea condiţiilor hegemonice necesare instalării regimurilor. Keohane îşi testează apoi „teoria funcţională" revizuită a cooperării instituţionalizate prin examinarea domeniilor-cheie comerciale, petroliere şi monetare. El descoperă că declinul puterii americane este doar o parte a explicaţiei date pentru slăbirea regimurilor din aceste domenii. Chiar şi după 1970, când el crede că SUA au încetat să fie hegemonice, ţările industrializate avansate au continuat să încerce să-şi coordoneze politicile în economia politică mondială. Lumea nu s-a întors la politicile „vecinului sărăcit" ale anilor '30, iar comerţul internaţional nu a fost sacrificat în favoarea blocurilor rigide din Europa, America şi Asia.

Astfel, modalitatea intelectuală a lui Keohane de a răspunde întrebării care l-a preocupat de la începutul anilor '60 s-a schimbat de la provocarea directă adresată realismului la încercarea de a pune accentul pe importanţa puterii şi a interesului personal în explicarea comportamentului statelor. Răspunsul său este că, da, puterea şi interesul personal sunt importante, dar sistemul internaţional nu este anarhic în gradul exagerat de autori ca Waltz, Gilpin şi alţi realişti structurali. În ciuda absenţei unei ierarhii formale, legale, a autorităţii la nivel internaţional, elemente informale ale guvernării există sub formă de regimuri şi „instituţii", „legate de reguli şi norme complexe, identificabile în spaţiu şi timp".[4] Ele ajută statele să rezolve problemele acţiunii colective şi eşecurile pieţei. În relaţiile internaţionale, costurile tranzacţiei sunt ridicate şi dreptul de proprietate este frecvent delimitat greşit. Statele pot să nu coopereze deoarece se tem că alte state ar renega înţelegerile sau pentru că nu sunt capabile să monitorizeze comportamentul altora. Instituţiile pot fi de mare ajutor în depăşirea unor asemenea probleme. Ele fac posibilă funcţionarea mult mai eficientă a principiului reciprocităţii prin asigurarea informaţiilor despre preferinţele, intenţiile şi comportamentul celorlalte state. Astfel, le permit statelor să se deplaseze mai aproape de frontiera lui Pareto.* Prin alterarea mediului sistemic, instituţiile facilitează schimbări în strategiile statelor, astfel încât statele raţionale interesate să poată continua să coopereze în timp pe baza încrederii reciproce.

De la publicarea lucrării *After Hegemony*, Keohane a continuat să-şi elaboreze programul de cercetare neoliberală, aplicându-l la analizarea luării deciziilor în Comunitatea Europeană şi a potenţialului de

* Vilfredo Pareto, sociolog italian, autor, printre altele, al teoriei elitelor – n. trad.

cooperare sporită rezultată din dezvoltarea regimurilor de vecinătate (*environmental regimes*).[5] În prezent, el studiază rolul factorilor politici interni în explicarea variaţiilor dorinţei statelor (în special a anumitor state prin prisma timpului) de a încheia acorduri internaţionale. În *After Hegemony*, el sugerează că teoria sa sistemică a cooperării internaţionale trebuie să fie completată cu o teorie a învăţării în cadrul statelor şi ne putem aştepta ca, în etapa viitoare a cercetărilor sale, Keohane să umple acest gol din literatura de specialitate.

Reacţia critică la opera lui Keohane a fost variată. Pe de o parte, el a fost, fără îndoială, o figură centrală care a inspirat o întreagă generaţie de cercetători să examineze regimurile ca o vastă reţea formată din domeniile-cheie din cadrul relaţiilor internaţionale. El a furnizat un cadru teoretic şi un set de ipoteze pe care alţii le-au utilizat pentru a extinde domeniul empiric al teoriei relaţiilor internaţionale, transformându-l într-un subdomeniu al politicii economice internaţionale, care se dezvoltă acum ca o disciplină de sine stătătoare. Totuşi, rămâne de văzut dacă încercarea sa de a moderniza tradiţia liberală şi de a o elibera de asocierea sa tradiţională cu „idealismul" va avea succes. În tentativa de a construi un program neoliberal de cercetare pozitivistă, Keohane şi-a atras critici din ambele tabere.

Mai întâi, mulţi realişti sunt sceptici în ceea ce priveşte marea importanţă pe care, conform gândirii lui Keohane, o au instituţiile. De exemplu, Joseph Grieco crede că, chiar dacă urmărirea unor câştiguri absolute din cooperare este facilitată de existenţa „regimurilor", statele rămân „elemente de maximizare a câştigurilor relative", conform formulării sale. El susţine:

> „Un stat interesat de câştiguri relative poate refuza să coopereze, chiar dacă este convins că partenerii îşi vor respecta angajamentele în cadrul unui aranjament comun. De fapt, dacă un stat consideră că un aranjament propus ar furniza tuturor părţilor câştiguri absolute, dar ar genera şi câştiguri ce ar favoriza partenerii, atunci certitudinea că partenerii vor adera la condiţiile aranjamentului îi va accentua doar preocuparea privind câştigurile sale relative."[6]

Ce are mai mare importanţă pentru state în anumite domenii-cheie? Căutarea câştigurilor absolute, a căror realizare ar putea fi pusă în pericol de eşecurile de pe piaţa politică? Sau ele sunt în egală măsură preocupate de distribuirea de câştiguri obţinute din cooperarea cu alţi participanţi în cadrul unui regim? În critica sa caustică împotriva instituţionalismului neoliberal, John Mearsheimer susţine că Keohane şi adepţii săi mai au încă de depăşit teoriile realiste ale războiului şi păcii şi că au eşuat în a

demonstra importanţa crucială a instituţiilor în reducerea probabilităţii unui război între state.[7]

De la câţiva „teoreticieni critici" liberali preocupaţi de studiul relaţiilor internaţionale, Keohane şi-a atras o altfel de critică. Convergenţa economiei politice internaţionale cu teoria stabilităţii hegemonice, analiza regimului şi modelele de alegere raţională a comportamentului statului au fost criticate, printre alţii, de Richard Leaver, ca o formă de involuţie, nu de evoluţie.[8] David Long, în cuvântul său de final de an universitar la Şcoala de la Harvard, susţine că proiectul lui Keohane lipseşte liberalismul de tăişul său critic ca proiect emancipator pentru indivizi. Într-o anumită măsură, proiectul lui Keohane, care încearcă să arunce o punte între realişti şi liberali, n-a reuşit să-i satisfacă pe primii şi i-a ofensat pe ceilalţi. Dar poate că aceasta este soarta inevitabilă a „creatorilor de punţi" într-o „disciplina dezbinată", unde dezbaterile asupra compatibilităţii unor paradigme alternative sunt mai curând normative decât empirice.

Note

1. David Long, „The Harvard School of Liberal International Theory: a Case for Closure", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 24, 1995, p. 489-505.
2. Pentru mai multe detalii ale biografiei lui Keohane consultaţi Robert Keohane, „A Personal Intellectual History", în Joseph Kruzel şi James N. Rosenau (ed.), *Journey Through World Politics: Autobiographical Reflections of Thirty-Four Academic Travellers*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989, p. 403-415.
3. Stanley Michalak Jr., „Theoretical Perspectives for Understanding International Interdependence", în *World Politics*, nr. 32, 1979, p. 145.
4. Robert Keohane, „International Institutions: Two Approaches", în *International Studies Quarterly*, nr. 32, 1988, p. 383.
5. Consultaţi în special Robert Keohane şi Stanley Hoffmann (ed.), *The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1991; Robert Keohane şi Elinor Ostrom (ed.), *Local Commons and Global Interdependence: Heterogeneity and Cooperation in Two Domains*, Londra, Sage, 1995.
6. Joseph M. Grieco, „Anarchy and the Limits of Cooperation: a Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism" în Charles W. Kegley (ed.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St Martin's Press, 1995, p. 161.

7. John Mearsheimer, „The False Promise of International Institutions", în *International Security*, nr. 19, 1994-1995, p. 5-49.
8. Richard Leaver, „International Political Economy and the Changing World Order: Evolution or Involution?", în R. Stubbs şi G. Underbill (ed.), *Political Economy and the Changing World Order*, Londra, Macmillan, p. 130-141.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Haas, Ruggie, Strange, Waltz şi Wendt.

Principalele lucrări ale lui Keohane

Transnational Relations and World Politics (cu Joseph Nye), Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1972.

Power and Interdependence: World Politics in Transition (cu Joseph S. Nye), Boston, Little, Brown, 1977.

After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1984.

„The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1967-1977", în Ole R. Holsti, Randolph M. Siverson şi Alexander L. George (ed.), *Change in the International System*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1980, p. 131-162.

„Realism, Neorealism and the Study of World Polities", în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986, p. 1-26.

„Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond", în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986, p. 158-203.

„Power and Interdependence Revisited", în *International Organisation*, nr. 41, 1987, p. 725-753 (cu Joseph Nye).

International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory, Boulder, Colorado, Westview Press, 1989

„International Liberalism Reconsidered", în John Dunn (ed.), *The Economic Limits of Modern Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 165-195.

The New European Community: Decisionmaking and Institutional Change (co-editor cu Stanley Hoffmann), Boulder, Colorado, Westview Press, 1991

After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989-1991 (co-editor cu Stanley Hoffmann), Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1993.

„Institutional Theory and the Realist Challenge after the Cold War", în David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism*, New York, Columbia University Press, 1993, p. 269-300.

Internationalization and Domestic Politics (cu Helen Milner), New York, Cambridge University Press, 1996.

Lecturi suplimentare

Baldwin, David A. (ed.), *Neoliberalism and Neorealism*, New York, Columbia University Press, 1993.

Crawford, Robert M., *Regime Theory in the Post-Cold War World: Rethinking the Neoliberal Approach to International Relations*, Aldershot, England, Dartmouth, 1996.

Halliday, Fred, „Theorizing the International“, în *Economy and Society*, nr. 18, 1989, p. 346-358.

Kratochwil, Freidrich şi Ruggie, John Gerard, „International Organization: a State of the Art on an Art of the State“, în *International Organisation*, nr. 40, 1986, p. 753-775.

Little, Richard, „Power and Interdependence: a Realist Critique“, în R. J. Barry Jones şi Peter Willetts (ed.), *Interdependence on Trial: Studies in the Theory and Reality of Contemporary Interdependence*, Londra, Pinter, 1984, p. 111-129.

Long, David, „The Harvard School of Liberal International Theory: a Case for Closure“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 24, 1995, p. 489-505.

Nye, Joseph S., „Neorealism and Neoliberalism“, în *World Politics*, nr. 40, 1988, p. 235-251.

Suhr, Michael, „Robert Keohane – a Contemporary Classic“, în Iver B. Neumann şi Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997.

DAVID MITRANY

S-a pretins uneori că politicile internaţionale din anii ’90 au fost formulate în contextul unei „globalizări“ crescânde a activităţilor umane. În anii ’70, cuvântul popular a fost „interdependenţă“ – ideea că procesele transnaţionale în creştere schimbau fundamental sistemul internaţional şi modificau ideea realistă tradiţională despre relaţiile dintre state ca având loc într-un mediu „anarhic“. În ciuda marii atenţii acordate inovaţiilor tehnologice, cum ar fi explozia informaţională via Internet, şi a creşterii conştiinţei că securitatea mediului cere o coordonare între state mai mare decât oricând înainte, opera lui David Mitrany continuă să-i inspire pe aceia care speră să modereze efectele suveranităţii de stat în interesul îmbunătăţirii bunăstării globale.

David Mitrany s-a născut la sfârşitul secolului al XIX-lea şi şi-a făcut studiile în România. După serviciul militar, a trăit o vreme în Germania, după care s-a înscris la *London School of Economics* pentru a studia sociologia. În timpul primului război mondial, a lucrat ca ofiţer de informaţii pentru Ministerul de Externe britanic şi a avut legături cu mişcarea quaker-ilor din Marea Britanie şi SUA. Deşi nu s-a angajat în nici un partid politic sau mişcare ideologică, Mitrany a lucrat la Comitetul Consultativ în domeniul relaţiilor internaţionale al Partidului Laburist din 1919 până în 1931 şi la ziarul *The Guardian* ca jurnalist de afaceri externe până în 1922, când a fost angajat de Fundaţia Carnegie. În timpul celui de-al doilea război mondial, Mitrany a lucrat pentru Ministerul britanic de Externe. Colaborând cu mai multe universităţi din Anglia şi SUA înainte şi în timpul celui de-al doilea război mondial, Mitrany a continuat să conlucreze strâns cu Institutul pentru Studii Avansate de la Princeton, unde a fost ajutat să se stabilească în 1933.

Dată fiind ampla sa experienţă ca jurnalist, diplomat şi observator avizat al relaţiilor internaţionale în timpul unor asemenea perioade importante ale istoriei, nu este surprinzător că opera lui Mitrany, spre avantajul său, nu este sofisticată din punct de vedere teoretic. În 1948 el a scris:

> „Pare să fie soarta tuturor perioadelor de tranziţie ca reformatorii să fie mai dispuşi să lupte împotriva unei teorii decât să se coalizeze pentru a rezolva o problemă... Eu nu reprezint o teorie. Eu reprezint o nelinişte.“[1]

Problema căreia îi dedică opera sa de-o viaţă a fost modalitatea de a apropia statele pentru a trata chestiuni care trec dincolo de graniţele teri-

toriale, iar „abordarea" pe care el a adoptat-o în tratarea acestei probleme este cunoscută ca „funcţionalism". Mitrany a inspirat o întreagă generaţie de cercetători ai integrării, atât practic cât şi teoretic, iar lucrările sale încă mai pot fi citite cu mare folos.

Contribuţia lui Mitrany la studiul integrării a fost dezvoltarea a ceea ce el a numit abordarea „funcţional-sociologică", opusă celei „politico-constituţionale". În lumina eşecului unor mari planuri, cum ar fi Societatea Naţiunilor în perioada interbelică, Mitrany a pledat pentru o formă radical diferită a cooperării internaţionale care nu ar începe cu proiectarea de aranjamente federale, ce presupun dificultăţi legale şi constituţionale. El a fost foarte sceptic în legătură cu „integrarea prin proiect", mai ales dacă politicienii ar fi controlat acest proces. Din contră, Mitrany a sugerat că cooperarea internaţională ar trebui să înceapă prin tratarea unor chestiuni transnaţionale specifice (cum ar fi controlul bolilor), unde există o perspectivă de aplicare a cunoştinţelor tehnice specializate şi unde succesul unor asemenea aranjamente „funcţionale" ar conduce în continuare la eforturi pentru repetarea experienţei într-un proces tot mai larg. El a observat că un asemenea proces poate fi iniţiat când guvernele încep să-şi recunoască responsabilităţile crescânde în asigurarea bunăstării cetăţenilor, pe care nu le pot îndeplini în izolare. De asemenea, el credea că, dacă încep să transfere responsabilităţi funcţionale către agenţii internaţionale cu mandate specifice de a se ocupa de chestiunile asupra cărora a existat un consens larg în ceea ce priveşte nevoia de cooperare, în timp principiul suveranităţii teritoriale şi legale va slăbi. Acordând atenţie mai mult procesului ca atare decât produsului final şi refuzând să susţină ideea că se poate evolua către un stat mondial, Mitrany era convins că sistemul interstatal existent ar putea deveni, conform faimoasei sale afirmaţii, un „sistem de pace operaţional" (*working peace system*). Aşa cum proclama, „noi trebuie să credem nu într-o pace protejată (cum ar fi securitatea colectivă), ci într-o pace care se elaborează: nu va fi nimic mai mult sau mai puţin decât ideea şi aspiraţia către o securitate socială luată în înţelesul său cel mai larg."[2]

Într-un fel, Mitrany şi-a depăşit timpul. Abordarea funcţională a organizaţiilor internaţionale a fost echivalentul economic şi social al ideii de „subsidiaritate" care este dezbătută în contextul integrării europene de astăzi, ideea că deciziile politice ar trebui să fie luate la cel mai scăzut nivel al organizării, cel mai adecvat pentru cei direct afectaţi de ele. El a crezut ferm că extinderea sarcinilor asumate pe plan internaţional va fi sprijinită atât de creşterea nevoilor, cât şi de aplicarea cu succes a soluţiilor tehnice la problemele social-ştiinţifice. De fapt, influenţa şi

validitatea intuiţiei lui Mitrany pot fi detectate în organizaţii, cum ar fi *World Health Organization* şi *Universal Postal Union*, şi în domenii ca aviaţia civilă şi dezvoltarea de standarde comune pentru alimentaţie şi agricultură. Desigur, lucrările sale principale au fost publicate în anii '30 şi '40, el fiind inspirat în special de succesul experimentelor de cooperare regională derivate din politica *New Deal* a preşedintelui Roosevelt, cum ar fi *Tennessee Valley Authority*. El nu găsea nici un motiv intrinsec pentru care aceste experimente interne n-ar putea fi reluate la nivel internaţional, în special dacă s-ar menţine principiul consimţământului în timpul procesului. Funcţionalismul nu este opus democraţiei, ci este esenţial pentru realizarea acesteia când zelul luării deciziei democratice a trecut dincolo de limita „artificială" a graniţelor teritoriale.

Unul dintre studenţii lui Mitrany, Paul Taylor, rezumă abordarea funcţionalistă după cum urmează:

> „Loialitatea individului faţă de statul-naţiune poate fi diminuată prin experienţa cooperării internaţionale pozitive; organizarea internaţională structurată în conformitate cu necesităţile poate creşte bunăstarea individuală peste nivelul obţinut în cadrul statului. Indivizii şi grupurile pot începe să înveţe beneficiile cooperării ... creând interdependenţe şi subminând cele mai importante baze ale statului-naţiune."[3]

Pe scurt, Mitrany a adoptat o abordare liberală, utilitaristă a relaţiilor internaţionale în general şi în particular a problemelor implicând integrarea. Totuşi, în ciuda încercării sale radicale de a introduce un mod complet nou de a gândi cooperarea internaţională în secolul al XX-lea, ceea ce îl distinge de toţi ceilalţi cercetători care au adoptat o abordare politico-constituţională, opera lui Mitrany a fost subiectul unor puternice critici; oamenii de ştiinţă (cum ar fi Ernst Haas) care au construit pornind de la lucrările lui Mitrany au fost nevoiţi să dea explicaţii pentru cele mai vizibile părţi slabe ale acestora.

În primul rând, aşa cum a arătat Inis Claude, sunt probleme în ceea ce priveşte „ipoteza separabilităţii-priorităţii" a lui Mitrany.[4] Ideea că sunt posibile atât separarea chestiunilor „tehnice" de cele „politice" cât şi subordonarea ultimelor faţă de primele este oarecum naivă. Criticii săi au pretins că toate deciziile luate de guverne sunt politice şi că este greşit să se facă o asemenea distincţie artificială pentru a se sublinia originalitatea şi unicitatea abordării funcţionaliste.

În al doilea rând, deşi nu a fost un partizan al vreunui partid politic, Mitrany însuşi este în mod clar liberal progresist şi susţinător al modernităţii industriale. Acest lucru creează probleme cu privire la încercarea sa

de a prezenta funcţionalismul ca o abordare universală, „nonpolitică“, a integrării internaţionale. Poate că meritele funcţionalismului sunt limitate la acele părţi ale lumii care împărtăşesc valorile statului bunăstării pe care funcţionalismul pretinde că le promovează. Nu este clar dacă regimurile şi culturile neinfuzate cu valori similare pot fi uşor atrase în „plasa“ funcţionalistă a cooperării internaţionale numai pe bazele pretinselor sale beneficii.

În al treilea rând, Mitrany a fost poate prea optimist în privinţa efectelor de „răspândire“ (*spill-over*) ale procesului funcţionalist. El s-a aşteptat ca acesta să se construiască de fapt pe propriul său avânt, ca o zonă de succes a cooperării să conducă inexorabil la o alta. Mitrany a ilustrat puţine procese reale de învăţare necesare pentru accelerarea sau chiar adaptarea la logica funcţională, aşa cum s-a procedat în tot mai multe chestiuni controversate. După cum a demonstrat experienţa Uniunii Europene, „răspândirea“ nu poate fi luată ca sigură, iar proiectele politice şi instituţionale ale integrării nu pot fi lăsate să se adapteze în mod organic la cerinţele tehnice ale unor anumite domenii-cheie.

Într-adevăr, o critică potenţial devastatoare a întregii abordări a lui Mitrany asupra integrării internaţionale susţine că acesta pune căruţa înaintea cailor. Departe de a înlătura nevoia unei abordări „politico-constituţionale“ în studiul păcii şi războiului, funcţionalismul poate de fapt să presupună o judecată larg răspândită a procedurilor şi intereselor comune sau împărtăşite de state, care astfel să nu se teamă de modul în care procesul funcţional le va diminua suveranitatea. Încă o dată, experienţa Uniunii Europene poate fi utilă în acest sens. Desigur, unii oameni de ştiinţă au susţinut că integrarea vest-europeană a putut începe doar la sfârşitul anilor ’40 şi în anii ’50, deoarece SUA jucau rolul de hegemon. Ele au asigurat bunul colectiv central al securităţii (sub forma umbrelei nucleare şi a trupelor americane staţionate în Germania de Vest). De aceea, Franţa şi Germania au putut începe un proces de integrare economică, însă doar în cadrul unei structuri care le scutea de griji în privinţa consecinţelor pentru interesele lor naţionale esenţiale. După sfârşitul războiului rece, nu este clar dacă Europa poate continua să-şi adâncească integrarea acum, când marile puteri europene nu se mai pot baza atât de mult pe SUA în menţinerea garanţiilor de securitate. Dificultatea cu care se confruntă statele europene în coordonarea politicilor lor externe şi de apărare, dacă avem în vedere colapsul Iugoslaviei din anii ’90, evidenţiază clar că „răspândirea“ nu poate fi garantată în politica externă ca o consecinţă teleologică a integrării funcţionale în probleme economice şi sociale.

În final, se poate nota că Mitrany a nutrit credinţa că loialitatea individuală faţă de statul-naţiune era condiţionată de capacitatea statului de a face faţă unor nevoi crescânde ale bunăstării, care ar fi cel mai bine satisfăcute prin coordonare internaţională. Într-o oarecare măsură, el avea o viziune de sumă-zero a relaţiei dintre loialitatea naţională şi guvernarea internaţională. Este fără îndoială clar că loialitatea naţională este condiţionată în modul presupus de Mitrany. Paul Taylor sugerează că datele empirice ce explorează această conexiune „nu sunt imediat încurajatoare din punctul de vedere al funcţionalismului“, dar arată şi că nu au fost făcute suficiente cercetări pentru a lămuri această chestiune.[5] Se poate afirma că nu există o dovadă clară care să sugereze că naţionalismul este pe punctul de a sucomba în urma presiunilor interdependenţei; rămâne o întrebare deschisă în continuare dacă acesta este un aspect instrumental sau este un aspect esenţial constitutiv al identităţii umane la sfârşitul secolului al XX-lea.

Note

1. David Mitrany, „The Functional Approach to World Organization“, în *International Affairs*, nr. 24, 1948, p. 350.
2. *A Working Peace System*, Chicago, University of Chicago Press, 1966, p. 92.
3. Paul Taylor, „Introduction to David Mitrany“, în *The Functional Theory of Politics*, New York, St Martin’s Press, 1975, p. x.
4. Inis Claude, *Swords Into Ploughshares*, New York, Knopf, 1964, p. 348-350.
5. Paul Taylor, *op. cit*., p. xxii.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Deutsch şi Haas.

Principalele lucrări ale lui David Mitrany

Pentru o bibliografie completă a lucrărilor lui David Mitrany consultaţi *The Functional Theory of Politics*, Londra, Martin Robertson, 1975, p. 269-282.

The Problem of International Sanctions, Oxford, Oxford University Press, 1925.

The Land and the Peasant in Romania: The War and Agrarian Reform (1917-21), Londra, Milford, 1930.

The Progress of International Government, Londra, Alien & Unwin, 1933.

Effect of the War in South Eastern Europe, New Haven, Connecticut, Yale University Press, 1936.

American Interpretations, Londra, Contact Publishers, 1946.

„The Functional Approach to World Organization“, în *International Affairs*, nr. 24, 1948, p. 350-363.

Marx Against the Peasant: A Study in Social Dogmatism, Chapel Hill, North Carolina, University of North Carolina Press, 1951.

A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization, Chicago, University of Chicago Press, 1966.

„The Functional Approach in Historical Perspective“, în *International Affairs*, nr. 47, 1971, p. 532-543.

The Functional Theory of Politics, New York, St Martin's Press, 1975.

Lecturi suplimentare

Abrahamson, Mark, *Functionalism*, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall, 1978.

Claude, Inis, *Swords Into Ploughshares*, New York, Knopf, 1964.

Imber, Mark F., „Re-reading Mitrany: a Pragmatic Assessment of Sovereignty“, în *Review of International Studies*, nr. 10, 1984, p. 103-123.

Pentland, Charles, *International Theory and European Integration*, Londra, Faber & Faber, 1973.

Puchala, Donald, J., „The Integration Theorists and the Study of International Relations“, în Charles W. Kegley Jr şi Eugene Wittkopf (ed.), *The Global Agenda*, New York, Random House, 1988, p. 198-215.

Taylor, Paul, „Functionalism: the Theory of David Mitrany“, în Paul Taylor and A. J. R. Groom (ed.), *International Organisation*, Londra, Pinter, 1978, p. 236-252.

Taylor, Paul, „Introduction to David Mitrany“, în *The Functional Theory of Politics*, New York, St Martin's Press, 1975, p. ix-xxv.

JOHN RUGGIE

În mai 1997, John Gerard Ruggie a fost numit asistent al noului secretar general al ONU, Kofi Annan, având responsabilitatea specială de a realiza planurile pentru reforma bugetului Naţiunilor Unite şi a procedurilor sale organizaţionale şi de a media între guvernul SUA şi organizaţia mondială. Numirea în această funcţie înaltă a recompensat un om de ştiinţă care a scris mult despre guvernarea internaţională în sens larg, ale cărui lucrări recente susţin că SUA trebuie să se dedice sarcinii de a crea o ordine mondială nouă, multilaterală, pentru secolul al XXI-lea. Este de asemenea cuvenit să relevăm contribuţia sa la studiul relaţiilor internaţionale în cadrul categoriei dedicate celor care studiază organizarea internaţională mai degrabă decât să încercăm să-l încadrăm într-o anumită orientare ideologică a politicilor mondiale. Aşa cum Ole Waever observă examinând opera în detaliu, „Ruggie este cazul paradigmatic al unui autor nonparadigmatic şi de aceea potenţial «invizibil»“ în teoria internaţională.[1] Vizibilitatea sa este, de aceea, o amplă mărturie a capacităţii sale de a se deplasa peste liniile de delimitare din interiorul disciplinei în căutarea unor instrumente teoretice cu care să clarifice provocările şi oportunităţile unei cooperări mai mari între state într-o eră de schimbări rapide.

Ruggie s-a născut în 1944 în Austria. Familia sa a emigrat în Canada în 1956, iar el s-a mutat în SUA în 1967, după absolvirea Universităţii McMaster. Ruggie şi-a terminat masteratul la Universitatea din California (Berkeley) în 1968 şi a obţinut doctoratul la aceeaşi instituţie în 1974. Ruggie a rămas la Universitatea din California până în 1978, când s-a mutat la New York pentru a preda la Universitatea Columbia. În 1987, s-a întors pe Coasta de Vest ca profesor de relaţii internaţionale şi studii asupra păcii, Universitatea din California (San Diego), înainte de a reveni la Universitatea Columbia, în 1991, ca profesor de ştiinţe politice la Catedra John W. Burgess. A fost ales decan la *School of International and Public Affairs* în acelaşi an; a renunţat la acest post în 1996, înainte de a prelua prezenta funcţie la ONU.

La sfârşitul anilor '70 şi începutul anilor '80, Ruggie a adus o contribuţie majoră la dezbaterea privind măsura în care sistemul internaţional se schimbă sub impactul interdependenţei şi implicaţiile unei asemenea schimbări pentru teoria şi practica relaţiilor internaţionale. La timpul respectiv, dezbaterea avea loc între cei care credeau că sistemul internaţional nu trecea printr-o schimbare sistemică – şcoala structurală sau neorealistă – şi cei care susţineau că realismul era un ghid neadecvat pen-

tru înţelegerea schimbărilor majore din domeniul relaţiilor internaţionale ca rezultat al forţelor economice transnaţionale. Centrul acestei dezbateri a fost lucrarea *Theory of International Politics* a lui Kenneth Waltz (1979). El a afirmat cu putere că scopul şi direcţia interdependenţei economice depind de distribuţia puterii în sistemul internaţional. Semnificaţia politică a forţelor transnaţionale nu este o funcţie a dimensiunii lor. Importante sunt vulnerabilitatea statelor faţă de forţele pe care nu le pot controla şi costurile de reducere a expunerii lor la asemenea forţe. Waltz concluziona că, într-un sistem bipolar, nivelul interdependenţei dintre marile puteri este relativ scăzut şi că persistenţa anarhiei ca principiu organizator central al relaţiilor internaţionale garantează că statele vor continua să acorde prioritate securităţii şi nu căutării prosperităţii.

De cealaltă parte a dezbaterii se aflau liberalii, o prezenţă notabilă fiind Robert Keohane. Înainte de publicarea lucrării lui Waltz, ei susţineau că sporirea forţelor economice transnaţionale, irelevanţa crescândă a controlului teritorial în faţa creşterii economice şi diviziunea internaţională a muncii făceau realismul perimat. Beneficiile colective ale comerţului ar asigura o mai mare cooperare a statelor şi ar contribui la declinul folosirii forţei între ele. Opera lui Ruggie trebuie să fie înţeleasă în contextul dezbaterii americane privind neorealismul şi neoliberalismul şi al apariţiei teoriei stabilităţii hegemonice drept compromis parţial între cele două părţi. Kenneth Waltz, Robert Keohane, Stephen Krasner, Robert Gilpin şi Richard Rosecrance sunt personalităţile-cheie ale acestei dezbateri, iar lucrările lor sunt descrise în alte capitole ale acestei lucrări.[2]

În critica sa privind neorealismul lui Waltz, Ruggie susţine că separaţia rigidă a „nivelurilor de analiză“, în mod special dintre nivelurile intern, transnaţional şi structural, este o barieră în calea înţelegerii complexităţii schimbării din sistemul internaţional. El afirmă că atât sistemul medieval, cât şi şi cel modern sunt caracterizate de anarhie, dar că este dificil să se pretindă o „continuitate“ între cele două ere. Schimbarea foarte importantă de la o eră la cealaltă poate fi înţeleasă doar prin examinarea modului în care se aplică chiar principiile diferenţierii unităţilor politice (deplasarea de la heterenomie la anarhie):

> „Sistemul modern se diferenţiază de cel medieval nu prin «asemănarea» sau «deosebirea» unităţilor, ci prin *principiile pe baza cărora unităţile constituente sunt separate* unele de celelalte. Dacă anarhia ne spune că sistemul politic este un domeniu segmentat, diferenţierea ne spune *pe ce bază* este determinată segmentarea.“[3]

Cu alte cuvinte, neorealismul este o abordare mult prea statică. Prin separarea structurii sistemului internaţional de procesele dintre şi din interiorul unităţilor (statelor) care formează sistemul nu este posibil să se încorporeze şi astfel să se explice (lăsând la o parte predicţia) transformarea sistemului. Singurele schimbări cărora le acordă atenţie neorealiştii sunt cele ale distribuţiei (sau echilibrului) puterii între state. Ruggie revine mai târziu la această temă într-un articol unde face speculaţii asupra surselor schimbării potenţiale de la sistemul modern al statelor suverane separate la un viitor „postmodern“. El sugerează că ne lipseşte chiar şi vocabularul corespunzător pentru a face speculaţii asupra unei schimbări epocale precum aceea apărută în trecerea de la era medievală la cea modernă, dar pentru aceasta trebuie să ne îndepărtăm de falsa dihotomie dintre lumea dominată de state şi cea în care statele sunt înlocuite de o altă entitate, peste capacitatea noastră de a ne imagina:

> „Se manifestă acum o gândire deosebit de simplistă, una care este capabilă să vizualizeze provocări pe termen lung la adresa sistemului statelor doar în termeni de entităţi care sunt instituţional substituibile statului. Din moment ce pieţele globale şi structurile corporatiste transnaţionale (fără a menţiona sateliţii de comunicaţii) nu sunt în postura de a înlocui statele, se presupune că nu au potenţial pentru o schimbare internaţională fundamentală. Garanţia teoretică sau istorică pentru această premisă nu a fost niciodată pusă la îndoială, cu atât mai puţin apărată.“[4]

Ruggie însuşi nu prezintă o teorie a schimbării epocale, deşi oferă o înţelegere fascinantă a dinamicii şi dimensiunii sale din secolul al XIII-lea până în secolul al XVIII-lea. Importantă în înţelegerea operei sale este preocuparea teoretică fundamentală pentru schimbările masive şi modul în care sistemul internaţional îşi poate păstra echilibrul fără ca schimbarea să producă dezordine şi haos. El sugerează că o soluţie pentru gestionarea schimbării constă în capacitatea noastră de a ne „desprinde de teritorialitate“:

> „În politica modernă internaţională *negarea* instituţională a teritorialităţii exclusive este folosită ca mijloc al situării şi raportării la acele dimensiuni ale existenţei colective pe care conducătorii teritoriali le recunosc a fi în mod ireductibil transteritoriale în caracter. Spaţiul funcţional nonteritorial este locul unde este ancorată societatea internaţională.“[5]

În multe lucrări Ruggie este preocupat de una dintre formele „negaţiei instituţionale“ din perioada de după 1945, şi anume de „multilateralism“. El foloseşte termenul pentru a se referi la comportamentul sta-

tului în conformitate cu anumite principii; cu alte cuvinte, mai degrabă într-un sens calitativ decât în sensul definiţiei nominale conform căreia „multilateral“ se referă la relaţii între trei sau mai multe părţi. Multilateralismul este „o formă instituţională generică a vieţii moderne internaţionale“ care apare când statele se conduc în relaţiile unuia cu celălalt conform anumitor principii sau standarde.[6] Aceste principii cuprind trei caracteristici: nedescriminare, indivizibilitate şi reciprocitate difuză. Nediscriminarea înseamnă că statele trebuie să-şi îndeplinească obligaţiile stabilite în tratate fără riscuri sau derogări bazate pe alianţe ori pe idiosincrasii legate de circumstanţe întâmplătoare sau pe gradul în care este percepută implicarea intereselor naţionale. Exemplul cel mai des citat al unei asemenea nediscriminări este obligaţia statelor de a extinde clauza „naţiunii celei mai favorizate“ către toate celelalte state din regimul comercial guvernat de Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (*GATT*) şi de succesorul său, Organizaţia Mondială a Comerţului (*WTO*).

Urmează principiul indivizibilităţii. În contextul cooperării militare, statelor li se cere să-şi îndeplinească angajamentele faţă de toate celelalte state prin intermediul unui acord de securitate colectivă. Pentru regimurile de securitate multilaterală acesta se referă la cerinţa ca pacea să fie privită ca indivizibilă pentru şi de către fiecare semnatar al tratatului. În sfârşit, continuitatea în timp este a treia caracteristică esenţială. Situaţiile episodice, izolate ale comportamentului coaliţiei interstatale în cadrul unor relaţii între state altfel competitive individual sau ostile nu sunt calificate drept „multilaterale“. În schimb, participarea comună trebuie să se desfăşoare pe o perioadă extinsă de timp, astfel ajungând să fie afirmată şi să devină baza pentru anticipări asupra funcţionării pe termen lung a colectivului. Cu alte cuvinte, statele extind aşa-numita uneori „umbră a viitorului“. Cazuri repetate de colaborare în cadrul unui aranjament multilateral pot promova reciprocitatea difuză dintre state şi pot ajuta la transformarea perceperii interesului lor propriu.

La începutul anilor ’80, Ruggie susţinea că multilateralismul a fost crucial pentru stabilitatea relaţiilor dintre statele din Vest după cel de-al doilea război mondial. A fost posibilă o perioadă extinsă de cooperare şi creştere economică în rândul statelor din Europa, America, Japonia şi din unele părţi din sud-estul Asiei graţie instituţiilor multilaterale, create conform acordului de la Bretton Woods. În 1944, democraţiile vestice, neuitând trauma marii crize care a contribuit la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, au fost de acord cu două seturi de priorităţi economice postbelice. Primul a fost realizarea creşterii economice şi eliminarea şomajului. Aceasta s-a reflectat în Planul Beveridge al Marii

Britanii, în crearea în Franţa a Comisiei de Planificare şi în votarea în SUA a documentului *Employment Act* în 1946. Toate aceste planuri interne erau angajamente simbolice pentru intervenţia guvernamentală în economie şi fundarea statului bunăstării. A doua prioritate a fost crearea unei ordini economice mondiale liberale stabile, care să prevină revenirea la naţionalismul economic distructiv şi la devalorizările monetare din anii ’30.

Conferinţa de la Bretton Woods din 1944 a avut ca obiectiv crearea unei astfel de ordini economice mondiale, liberale şi stabile. Produs al cooperării anglo-americane, „sistemul Bretton Woods“ avea câteva elemente-cheie. El prevedea o lume în care guvernele vor avea libertatea considerabilă de a-şi urmări obiectivele economice naţionale, iar ordinea monetară urma să fie bazată totuşi pe rate de schimb fixe, care să aibă la bază o rată de schimb standard dolar/aur, cu scopul de a preveni cursa deprecierilor monetare şi politicile distructive ale anilor ’30. Alt principiu adoptat a fost convertibilitatea valutară în tranzacţiile de cont curent. Fluxurile de capital masive şi destabilizatoare, precum cele din anii ’30, ’80 şi ’90, au fost considerate o problemă a trecutului. Fondul Monetar Internaţional (FMI) a fost creat ca să supervizeze operaţiile sistemului monetar şi să asigure împrumuturi pe termen mediu pentru ţările care ar trece prin probleme temporare ale balanţei de plăţi. În final, în cazul unui „dezechilibru fundamental“, sistemul îi permitea unui stat să-şi modifice, cu aprobare internaţională, rata de schimb.

Ruggie susţinea că „sistemul Bretton Woods“ a fost o soluţie de compromis la conflictul dintre autonomia internă şi normele internaţionale. Acest sistem a încercat să evite atât subordonarea activităţilor economice interne faţă de stabilitatea ratei de schimb cuprinse în etalonul clasic aur, cât şi sacrificarea stabilităţii internaţionale în favoarea autonomiei politice interne caracteristice anilor ’30. El îl descrie drept un „compromis al liberalismului încorporat“ (*embedded liberalism*), o încercare de a le permite guvernelor să urmărească politicile de tip keynesian de stimulare a creşterii în interior, fără a pune în pericol stabilitatea monetară internaţională:

> „Spre deosebire de naţionalismul economic al anilor ’30, acesta va avea caracter multilateral; spre deosebire de liberalismul etalonului aur şi al comerţului liber, multilateralismul său va fi aplicat asupra intervenţionismului intern... esenţa liberalismului încorporat [era] să creeze o formă de multilateralism compatibilă cu cerinţele stabilităţii interne.“[7]

Ultima lucrare a lui Ruggie, *Winning the Peace: America and World Order in the New Era,* din 1996, este o superbă analiză a istoriei compro-

misului „liberalismului încorporat“ de după Bretton Woods: el examinează cauzele declinului din anii ’70 şi ’80 şi susţine că este nevoie să fie reînnoit pentru a face faţă provocărilor secolului al XXI-lea. Ruggie afirmă că, în ciuda menţinerii timp de şase decenii în vârful ierarhiei mondial, SUA sunt în pericol să revină la izolaţionism în perioada de după războiul rece. Cel mai bun mod de a evita această perspectivă sumbră ar fi egalarea sau depăşirea politicilor lui Franklin Roosevelt, Harry Truman şi Dwight Eisenhower, legând aspiraţiile SUA de autoperceperea ca naţiune. Nu este nevoie de spectrul unei noi ameninţări geopolitice:

> „O viziune a ordinii mondiale multilaterale este singura compatibilă cu propriul concept colectiv al Americii. Este adevărat, această viziune se potriveşte cu adevărata idee a Americii despre sine ... agenda multilateralistă a Americii reflectă ideea ... formării inexorabile a unei comunităţi internaţionale deschise în principiu pentru toată lumea.“[8]

Ruggie îşi reînnoieşte critica la adresa realismului, care susţine că tot ce contează este echilibrul geopolitic de putere. De asemenea, el sancţionează ceea ce numeşte „unilateralismul“ american, conform căruia SUA trebuie să acţioneze unilateral în politica externă pentru a-şi proteja interesele, indiferent dacă sunt economice (de exemplu, în încercarea de a liberaliza economia japoneză), politice (în criticarea Chinei pentru abuzurile la adresa drepturilor omului) sau militare (asigurându-se că Irakul este efectiv dezarmat de arsenalul său nuclear, biologic şi chimic). Ruggie crede că, dacă SUA nu demonstrează un angajament reînnoit faţă de iniţiativele multilaterale (cum ar fi extinderea numărului de membri ai NATO către Europa de Est), mulţumirea lor de sine ar putea să ducă la accelerarea dezordinii globale. Există trei motive principale de teamă că aceasta va fi într-adevăr situaţia.

În primul rând, efectele combinate ale condiţiilor interne americane ar putea da naştere unui fond comun foarte volatil de alegători ostili, care să ceară protecţie socială împotriva forţelor globale ale competiţiei economice. Acestea ar include stagnarea continuă a salariilor în rândul clasei mijlocii şi diferenţe de venituri din ce în ce mai mari între bogaţi şi săraci. În al doilea rând, ca şi războaiele „fierbinţi“ de dinaintea lui, războiul rece a contribuit la expansiunea şi centralizarea guvernării federale. Sfârşitul războiului rece poartă cu el o dorinţă naturală de a readuce cheltuielile federale în beneficiul statului bunăstării. În al treilea rând, procesul realinierii partidelor, care a început în anii ’60, când alegătorii din sud au abandonat Partidul Democrat, a afectat direct politica externă. Încă de pe timpul preşedintelui Roosevelt, sudul a fost puternic democrat, iar reprezentanţii săi în Congres au fost un sprijin de nădejde pentru agenda internaţionalistă a Partidului Democrat. Azi, există în electorat o bază prea redusă pentru o agendă externă multilateralistă consistentă şi susţinută.

În ciuda acestor pericole care l-au inspirat să scrie ultima sa carte, Ruggie nu crede că „fereastra oportunităţii“ s-a închis. În ciuda colapsului economic din Asia de Sud-Est şi problemelor de securitate pe care acesta le ridică în zonă, Ruggie rămâne încrezător că SUA au încă timp să-şi reînnoiască agenda multilaterală în ceea ce priveşte condiţiile economice şi de securitate înainte ca lumea să intre într-o nouă perioadă de criză.

Ca şi mulţi alţi comentatori, el este îngrijorat de ritmul aparent necontrolat al „globalizării“ în special în domeniul fluxurilor financiare globale. Problema este cât de periculoasă trebuie să devină situaţia pentru ca politicienii să acţioneze mai degrabă pe baza interesului propriu fără prejudecăţi, decât pe baza unui expedient pe termen scurt. Ruggie nu poate să răspundă la această întrebare, dar el a arătat Statelor Unite direcţia dorită în cazul în care liderii lor aleg să acţioneze conform sfaturilor sale.

Note

1. Ole Waever, „John G. Ruggie: Transformation and Institutionalization“, în Iver B. Neumann şi Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 170.
2. Consultaţi şi excelenta selecţie de articole realizate de Charles Kegley (ed.) în *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St Martin’s Press, 1995.
3. John Ruggie, „Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis“, în *World Politics*, nr. 35, 1983, p. 273.
4. John Ruggie, „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations“, în *International Organization*, nr. 47, 1993, p. 143.
5. *Ibid*., p. 165.
6. John Ruggie (ed.), *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of Institutional Form*, New York, Columbia University Press, 1993, p. 11.
7. John Ruggie, „International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order“, în *International Organization*, nr. 36, 1982, p. 393, 399.
8. John Ruggie, „Third Try at World Order? America and Multilateralism after the Cold War“, în *Political Science Quarterly*, nr. 109, 1994, p. 564-565.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Cox, Gilpin, Keohane, Krasner şi Waltz.

Principalele lucrări ale lui John Ruggie

„Collective Goods and Future International Collaboration", în *American Political Science Review*, nr. 66, 1972, p. 874-893.

„International Responses to Technology: Concepts and Trends", în *International Organization*, nr. 29, 1975, p. 557-583.

„On the Problem of the Global Problematique", în *Alternatives*, nr. 5, 1980, p. 517-550.

„International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", în *International Organization*, nr. 36, 1982, p. 379-415.

„Continuity and transformation in the world polity: toward a neorealist synthesis", în *World Politics*, nr. 35, 1983, p. 261-285.

The Antinomies of Interdependence: National Welfare and the International Division of Labor (ed.), New York, Columbia University Press, 1983.

„The United States and the United Nations: Toward a New Realism", în *International Organization*, nr. 39, 1985, p. 343-356.

„Embedded Liberalism Revisited: Institutions and Progress in International Economic Relations", în Emanuel Adier şi Beverly Crawford (ed.), *Progress in Postwar Economic Relations*, New York, Columbia University Press, 1991, p. 201-234.

„Multilateralism: the Anatomy of an Institution", în *International Organization*, nr. 46, 1992, p. 561-598.

„Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", în *International Organization*, nr. 47, 1993, p. 139-174.

Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of Institutional Form (ed.), New York, Columbia University Press, 1993.

„Third Try at World Order? America and Multilateralism After the Cold War", în *Political Science Quarterly*, nr. 109, 1994, p. 553-570.

„The False Promise of Realism", în *International Security*, nr. 20, 1995, p. 62-70.

„The Past as Prologue: Interests, Identity and American Foreign Policy", în *International Security*, nr. 22, 1996, p. 89-125.

Winning The Peace: America and World Order in the New Era, New York, Columbia University Press, 1997.

Constructing the World Polity, Londra, Routledge, 1998.

Lecturi suplimentare

Hawes, Michael, „Assessing the World Economy: the Rise and Fall of Bretton Woods", în David Haglund şi Michael Hawes (ed.), *World Politics: Power,

Interdependence and Dependence, Toronto, Harcourt Brace Jovanovich, 1990, p. 154-172.

Rosenau, James N. şi Czempiel, Ernst-Otto (ed.), *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Waever, Ole, „John G. Ruggie: Transformation and Institutionalization", în Iver B. Neumann şi Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 170-204. Această carte include o amplă bibliografie a lucrărilor lui Ruggie.

ALEXANDER WENDT

Mulţi dintre noi suntem siguri că ştim cum să respirăm. O facem din instinct. Această cunoaştere este tacită. Nu avem nevoie ca doctorii sau oamenii de ştiinţă să ne înveţe. La fel, oamenii de ştiinţă nu trebuie să facă apel la intuiţia noastră pentru a ne explica procesele fizice. La nivel biologic, respiraţia este fără îndoială un proces complicat, iar o teorie ştiinţifică a procesului respiraţiei va conţine referinţe la fenomene pe care nu trebuie să le cunoaştem pentru a continua să respirăm. Evaluăm însă cunoaşterea ştiinţifică când ceva merge rău. Dacă nu mai respirăm sau avem dificultăţi în respiraţie, omul de ştiinţă îşi poate folosi cunoştinţele pentru a descoperi problema. Opera lui Alexander Wendt este nepreţuită pentru cei care cred că ceva este întotdeauna greşit în conduita relaţiilor internaţionale şi că oamenii de stat au nevoie să înveţe cum să îndrepte răul de la oamenii de ştiinţă din domeniul social. El ne reaminteşte nevoia de a lua în serios subiectele care ne preocupă nu ca pe un set de „lucruri de explicat“ prin referinţă la câteva „cauze“ independente la un nivel de analiză diferit, ci drept un set de fenomene care nu pot fi explicate adecvat, independent de interpretarea pe care le-o dau agenţii implicaţi. În studiul relaţiilor internaţionale, crede el, înţelegerea cunoaşterii tacite a celor pe care îi studiem este de o importanţă crucială.

Bineînţeles, acest lucru este în mod evident adevărat cu cât ne concentrăm mai mult atenţia pe anumite evenimente. Nimeni nu ar nega în mod serios că interpretarea lui George Bush privind invadarea Kuweitului de către Irak în august 1990 este de o importanţă supremă dacă vrem să explicăm reacţia SUA la comportamentul Irakului din 1990. Evident, ca parte a acelei explicaţii nu ne-am putea baza în totalitate pe starea de spirit a preşedintelui în timpul crizei. Este un element necesar, dar nu suficient sau amplu, al unei explicaţii complexe. Dar ce-ar fi dacă am căuta mai multe explicaţii generale pentru modelele la scară largă ale comportamentului în timp şi spaţiu? Mulţi cercetători ai relaţiilor internaţionale pretind că, cu cât sunt mai ample referinţele noastre empirice, cu atât mai abstracte trebuie să devină teoriile noastre, apelând mai puţin la înţelesuri „intersubiective“ din rândul participanţilor la respectivele procese empirice şi mai mult la rolul forţelor structurale largi. Wendt şi-a dedicat cercetarea criticării acestui punct de vedere, considerându-l cel puţin unilateral şi în cel mai rău caz contraproductiv. Căci, în cazul în care „agenţii“ pot face prea puţin pentru a schimba „structurile“ care pretind să

le determine comportamentul, în primul rând nu are prea mare importanţă instruirea lor!

Din 1989, Alexander Wendt a predat la Departamentul de Ştiinţe Politice de la Universitatea Yale. El s-a născut în 1958 în Germania, la Mainz. I s-a acordat licenţa de către Colegiul Macalester în 1982 şi a primit titlul de doctor de la Universitatea din Minnesota. Până în prezent, lucrările sale s-au îndreptat împotriva acelor abordări teoretice care au dominat studiul american al relaţiilor internaţionale. Trebuie de asemenea să arătăm că Wendt este în primul rând un metateoretician sau teoretician al stratului profund şi mai puţin al celui de suprafaţă. El afirmă următoarele:

> „Obiectivul acestui tip de teoretizare este şi acela de a aprofunda înţelegerea noastră asupra politicilor mondiale, dar face acest lucru indirect, concentrându-se pe chestiunile ontologice şi epistemologice ale întrebărilor şi răspunsurilor importante sau legitime pentru relaţiile internaţionale şi mai puţin asupra structurii şi dinamicilor sistemului internaţional *per se*.“[1]

Într-o serie de articole majore, Wendt a dezvoltat abordarea „constructivistă“ în studiul relaţiilor internaţionale. Ea a apărut în procesul unei evaluări critice a două cadre teoretice dominante la sfârşitul anilor ’80 în studiul american al relaţiilor internaţionale, şi anume neorealismul şi neoliberalismul. Prefixul „neo“ implică faptul că sunt forme oarecum „noi“ ale vechilor tradiţii de gândire. De asemenea, arată ce au în comun. În ciuda neînţelegerilor substanţiale dintre neorealişti şi neoliberali, ei au în comun angajamentul faţă de *atomismul ontologic* şi *pozitivismul epistemologic*. Este important de înţeles acest angajament împărtăşit, deoarece este fundamental pentru cercetarea pe care Wendt este preocupat să o reconstruiască.

Formulele „cum *sunt* lucrurile într-adevăr“ şi „cum *funcţionează* lucrurile într-adevăr“ sunt crezuri ontologice. Sistemul credinţelor fundamentale ale neorealiştilor şi neoliberalilor îşi are rădăcinile într-o ontologie realistă. Statele există într-un sistem internaţional anarhic, iar studiul acţiunii lor colective „consideră actorii interesaţi de ei înşişi ca un dat constant şi exogen, concentrându-se asupra stimulenţilor selectivi care îi pot determina să coopereze“.[2] Pe lângă acest angajament faţă de subiectul în discuţie din teoria relaţiilor internaţionale, neorealiştii şi neoliberalii practică o epistemologie *obiectivistă*, care se referă la relaţiile dintre cercetător şi obiectul cercetat. Dacă există o lume reală care funcţionează conform legilor naturale, atunci cercetătorul trebuie să pună întrebări direct naturii, să vorbească şi să-i permită lumii reale să-i dea replica direct. Cercetătorul

trebuie să stea în spatele unui zid gros de sticlă, transparentă pe o singură parte, şi să observe lumea reală *în mod raţional.* Obiectivitatea este „punctul lui Arhimede" (se spune că Arhimede s-ar fi lăudat că, dacă i s-ar fi dat o pârghie suficient de lungă şi un punct de sprijin, ar fi putut muta Pământul) care îi permite cercetătorului să descopere modul în care statele se comportă fără să-l schimbe în vreun fel. Dar cum poate fi făcut acest lucru, dată fiind posibilitatea ca fiecare cercetător să aibă prejudecăţile lui? Răspunsul pozitivist este să recomande folosirea unei metodologii de intervenţie care să prevină subiectivitatea şi a unor metode empirice care specifică în avans tipul de dovezi necesare pentru a susţine sau a contrazice ipotezele empirice.

În contrast cu ceea ce îi uneşte la nivelul metateoriei, neorealiştii şi neoliberalii nu sunt de acord asupra câtorva chestiuni importante: implicaţiile anarhiei, posibilităţile cooperării internaţionale, dacă statele sunt motivate în primul rând de urmărirea unor câştiguri relative faţă de alte state sau de urmărirea câştigurilor absolute în putere şi bunăstare, ierarhia scopurilor statului, importanţa relativă a intenţiilor şi capacităţilor statului şi impactul instituţiilor şi regimurilor internaţionale.[3] Acestea sunt problemele paradigmei metateoretice comune în jurul cărora gravitează teoria contemporană, în special în SUA. Alexander Wendt nu este dezinteresat de aceste chestiuni, dar susţine că ele sunt discutate într-un cadru conceptual închis care ridică probleme cruciale privind relaţia dintre agenţi (state) şi structurile internaţionale.

În contrast cu abordările convenţionale, Wendt se identifică drept „constructivist". El defineşte constructivismul astfel:

> „Constructivismul este o teorie structurală a sistemului internaţional care face următoarele afirmaţii esenţiale: (1) statele sunt principalele unităţi de analiză pentru teoria politică internaţională; (2) structurile cheie din sistemul statelor sunt mai curând intersubiective decât materiale; (3) identităţile şi interesele de stat sunt în mare parte construite mai degrabă de aceste structuri sociale, decât date în mod exogen sistemului de natura umană sau de politicile interne."[4]

Wendt rămâne un cercetător orientat către stat al relaţiilor internaţionale, dar ne îndeamnă să nu considerăm ca sigure statele şi interesele lor. Neorealiştii şi neoliberalii tind să facă acest lucru deoarece ei se bazează implicit în cercetarea lor pe ipotezele individualismului metodologic. Aceasta ridică un număr de probleme.

Întâi, reifică identităţile, puterile şi interesele statelor sau, aşa cum arată Wendt, le tratează ca „elementare din punct de vedere ontologic". O

asemenea reificare nu ia în considerare iniţial nici condiţiile structurale prealabile sau instituţionale de acţiune, nici caracterul produsului structural rezultat. Deşi neorealiştii şi neoliberalii pretind că pot explica sursele primare ale conflictului şi cooperării din relaţiile internaţionale prin structura implicită a anarhiei, fără o teorie socială detaliată a intereselor statelor ei nu reuşesc să ofere această explicaţie. De exemplu, ştim că o „cooperare în condiţii de anarhie" este posibilă într-o lume a relaţiilor de sumă pozitivă, dar nu şi într-o lume a relaţiilor de sumă zero. Prima este mai posibilă decât a doua, întrucât actorii statali îşi definesc interesele în aşa fel încât să includă şi interesele altor state, adică ţin seama şi de interesele altora, nu numai strict de interesele proprii. Există multe studii care explorează logica internă a strategiilor de stat în acest context, folosind mai ales teoria sofisticată a jocului. Dar literatura nu poate explica sursele jocului luat în considerare deoarece modelului implicit al sistemului internaţional îi lipseşte o teorie a acţiunii şi preferinţelor statului.

Apoi, concepţiile teoretice ale structurii internaţionale asupra alegerii raţionale (*rational choice*) implică o „constrângere" a agenţilor statali existenţi anterior prin modificarea costurilor şi beneficiilor lor în funcţie de diferite strategii. Se acordă mult mai puţină atenţie felului în care structurile internaţionale şi instituţiile (în cel mai larg sens al cuvântului) ajută la constituirea agenţilor ca subiecţi împuterniciţi, capabili să interacţioneze semnificativ.

În final, o ontologie atomistă a statelor în condiţii de anarhie tinde să dea de înţeles că aceasta din urmă este inaccesibilă schimbării. Efectele sale pot fi modificate prin cooperare, dar structura de bază rămâne aceeaşi. Conduita plănuită, mai ales aceea care urmăreşte să schimbe însăşi structura, se bucură de puţină atenţie teoretică sau de legitimare. Aceasta nu reuşeşte să identifice modul în care statele individuale pot nu numai să reproducă structura, ci şi să o transforme.

În articolul său de pionierat în domeniu, *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory* (1987), Wendt respinge principala alternativă la atomismul ontologic, şi anume teoria sistemelor mondiale. Concentrându-se asupra lucrărilor lui Immanuel Wallerstein, Wendt arată cum acesta trece de la structuri (sistemul capitalist mondial) la unităţi (statele din sistemul mondial), inversând procedura convenţională. Această mişcare ridică totuşi problema conexă, dar cât se poate de diferită, a materializării structurilor ontologice primare. Sistemul mondial capitalist este considerat de la început obiect de studiu analitic independent de acţiunile prin care a fost creat. Ca urmare, această abordare nu înţelege că numai acţiunea umană actualizează, reproduce şi transformă instituţiile şi

„constrângerile“ structurale ale vieţii sociale. Nici ontologiile atomiste şi nici cele colectiviste nu pot capta relaţia dintre agenţi şi structuri fără materializarea unora sau altora; avem nevoie de o ontologie care să depăşească tendinţa de a trata acţiunea şi structura ca fiind părţi opuse ale unei dualităţi.

Inspirându-se, printre alţii, de la Anthony Giddens în sociologie şi de la Roy Bhaskar în filozofia ştiinţei, Wendt consideră că cercetătorii relaţiilor internaţionale trebuie să adopte principiile de bază ale teoriei „structurării“. Agenţii (actorii statali) nu există independent de structurile din jurul lor, dar în acelaşi timp acele structuri nu există independent de reproducerea lor (şi de posibila lor transformare) de către agenţi. De aici, importanţa de a acorda atenţie acestei constituiri reciproce a agenţilor şi structurilor, ceea ce înseamnă refuzul de a omite modul în care statele interpretează ceea ce fac în favoarea unei anumite dinamici structurale de bază.

> „Structurile sociale au o dimensiune inerent discursivă în sensul că sunt inseparabile de raţiunile şi înţelegerea pe care agenţii le dau acţiunilor lor. Această calitate discursivă nu înseamnă că structurile sociale sunt reductibile la ceea ce agenţii consideră că fac, căci agenţii pot să nu înţeleagă antecedentele structurale sau implicaţiile acţiunilor lor. Însă cu siguranţă înseamnă că existenţa şi modul de operare a structurilor sociale sunt dependente de înţelegerea menţionată.“[5]

La nivelul epistemologiei, Wendt se dovedeşte a fi realist din punct de vedere ştiinţific în acelaşi mod în care pozitiviştii pretind că sunt realişti. Diferenţa este că, în timp ce adoptarea unei metodologii empirice reduce „realul“ la ceea ce poate fi observat, el sugerează că şi structurile care nu pot fi observate direct sunt reale. Avantajul teoriei „structurării“ este că facilitează o abordare metodologică care încearcă să explice influenţele structurilor asupra comportamentului. De exemplu, puterea structurală poate deveni activă când statele nu acţionează în modul aşteptat, dată fiind inegalitatea puterii şi bogăţiei din sistemul internaţional, aşa cum persoanele pot să accepte decizii politice care sunt în mod incontestabil incorecte. Erik Ringmar dă un exemplu de inovaţii metodologice menite să abordeze impactul structurilor asupra agenţilor:

> „Trebuie să construim o ipoteză referitoare la cum ar fi fost lucrurile dacă ar fi lipsit numai puterea structurală şi apoi să măsurăm diferenţa dintre această condiţie şi cea existentă. Gradul de consimţământ autentic pe care oamenii îl dau ... poate fi înţeles ca diferenţa dintre consimţământul dat în condiţiile prezente şi ceea ce ar alege o persoană să facă în condiţiile în care puterea structurală nu ar fi în joc. În acest mod se poate face o estimare a intereselor «reale» şi a identităţilor «reale».“[6]

De notat că până acum Wendt a scris de pe poziţiile unui critic. La sfârşitul anilor ’80 şi începutul anilor ’90, el a publicat articole şi capitole de lucrări care îi evidenţiază constructivismul, unde dezbate abordările dominante şi eronate ale neorealismului şi neoliberalismului. Argumentele sale în numele programului de cercetare constructivist se încadrează în contextul unei critici continue a neorealiştilor precum Kenneth Waltz şi a neoliberalilor precum Robert Keohane. Mai apoi, şi aceasta nu este o critică, ci doar o observaţie, el a elaborat un program de cercetare empirică (nu empiristă) în domeniu. El are idei interesante despre întrebările care ar trebui puse în studierea relaţiilor internaţionale şi, la fel de important, despre întrebările care nu ar trebui puse. Poate cel mai radical şi serios argument este că trebuie să acordăm prioritate la fel de mare reprezentărilor dominante ale relaţiilor internaţionale în înţelegerea comportării statelor ca şi distribuirii forţelor materiale între state, fie ele militare, politice sau economice. Potrivit lui Wendt, contează nu factorii primari ai distribuirii materiale de un fel sau altul, ci semnificaţia şi interpretarea lor de către actorii înşişi. Cercetătorii relaţiilor internaţionale au tendinţa să studieze rezultatele comportamentale asociate cu distribuirea diferită a puterii între state de-a lungul istoriei. Wendt susţine că încercările de a deduce modele de stabilitate şi pace din acest tip de analiză sunt inadecvate în absenţa oricărei examinări teoretice a felului în care statele înţeleg natura şi identitatea ameninţărilor din partea altor state.

De exemplu, în timpul războiului rece, distribuţia puterii economice între SUA şi Uniunea Sovietică era departe de a fi bipolară. Pe această bază, unii oameni de ştiinţă au susţinut că Uniunea Sovietică, cel puţin în primii ani de după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, nu era o ameninţare pentru SUA şi aliaţii lor din Europa de Vest. S-ar putea conchide că SUA au exagerat în mod deliberat amploarea puterii sovietice pentru a-şi atinge propriile scopuri economice, atât interne cât şi în cadrul mai larg al economiei capitaliste mondiale. Potrivit lui Wendt, o asemenea interpretare este incompatibilă cu ipotezele metateoretice ale constructivismului, după care actorii „acţionează în baza semnificaţiilor pe care obiectele le au pentru ei, iar semnificaţiile sunt construite social“. Mai degrabă decât să emitem interpretări ale sensurilor şi reprezentărilor relaţiilor internaţionale pe baza distribuirii forţelor materiale, trebuie să ne concentrăm asupra semnificaţiei relevanţei lor pentru state înainte de a evalua comportamentul statului.

În concluzie, Alexander Wendt este un gânditor esenţial în metateoria domeniului relaţiilor internaţionale contemporane. Cel puţin în termenii dimensiunilor ontologice şi epistemologice ale teoriei relaţiilor internaţionale Wendt a contribuit mult la dezvăluirea limitelor dezbaterii neorealiste/neoliberale din domeniu. Rămâne de văzut modul în care el şi alţii inspiraţi din opera lui folosesc puterea de înţelegere a constructivismului pentru a pune în lumină studiul empiric al politicilor mondiale. Astfel, opera sa a fost mai degrabă sugestivă decât concluzivă. Este un avertisment util asupra pericolului de a materializa agenţi şi structuri în teoria relaţiilor internaţionale, dar rămâne de apreciat dacă opera sa va îndeplini promisiunea unui program de cercetare „postpozitivist“.

Note

1. Alexander Wendt, „Bridging the Theory/Metatheory Gap in International Relations“, în *Review of International Studies*, nr. 17, 1991, p. 383.
2. Alexander Wendt, „Collective Identity Formation and the International State“, în *American Political Science Review*, nr. 88, 1994, p. 384.
3. Pentru o prezentare excelentă a dezbaterii consultaţi David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993; Charles W. Keglev (ed.), *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St Martin's Press, 1995.
4. Alexander Wendt, „Collective Identity Formation“, *op. cit*., p. 385.
5. Alexander Wendt, „The Agent-Structure Problem in International Relations Theory“, în *International Organisation*, nr. 41, 1987, p. 359.
6. Erik Ringmar, „Alexander Wendt - a Scientist Struggling with History“, în Iver B. Neumann şi Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 274.
7. Alexander Wendt, „Identity and Structural Change in International Polities“, în Yoset Lapid şi Friedrich Kralochwil (ed.), *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, Boulder, Lynne Rienner, 1996, p. 50. Pentru o prezentare critică excelentă a operei lui Wendt scrisă de un fost student al său, consultaţi Erik Ringmar, „Alexander Wendt – a Scientist Struggling with History“, *op. cit*., p. 269-289.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Giddens, Keohane, Wallerstein şi Waltz.

Principalele lucrări ale lui Alexander Wendt

„The Agent-Structure Problem in International Relations Theory“, în *International Organisation*, nr. 41, 1987, p. 335-370.

„Institutions and International Order“ (cu Raymond Duvall), în James N. Rosenau şi Ernst-Olto Czempiel (ed.), *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the IWO's*, Toronto. D.C. Heath &Co., 1989, p. 51-73.

„Bridging the Theory/Meta-theory Gap in International Relations“, în *Review of International Studies*, nr. 17, 1991, p. 383-392.

„Anarchy Is What States Make of It: the Social Construction of Power Polities“, în *International Organisation*, nr. 46, 1992, p. 391-426.

„Collective Identity Formation and the International State“, în *American Political Science Review*, nr. 88, 1994, p. 384-396.

„Constructing International Polities“, în *International Security*, nr. 20, 1995, p. 71-81.

Lecturi suplimentare

Carlsnaes, W., „The Agent-Structure Problem in Foreign Policy Analysis“, în *International Studies Quarterly*, nr. 36, 1992, p. 245-270.

Carlsnaes, W., „In Lieu of a Conclusion: Compatibility and the Agent-Structure Issue in Foreign Policy Analysis“, în W. Carlsnaes and Steve Smith (ed.), *European Foreign Policy*, Londra, Sage, 1994. p. 274-287.

Dessler, David, „What's at Stake in the Agent-Structure Debate?“, în *International Organization*, nr. 43, 1989, p. 441-474.

Hollis, Martin şi Smith, Steve, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1990.

Hollis, Martin şi Smith, Steve, „Beware of Gurus: Structure and Action in International Relations“, în *Review of International Studies*, nr. 17, 1991, p. 393-410.

Onut, Nicholas, *World of Our Making: Rules Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia, University of South Carolina Press, 1989.

Ringmar, Erik, „Alexander Wendt – a Scientist Struggling With History“, în Iver B. Neuman şi Ole Waever (ed.), *The Future International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997. Include o bibliografie a articolelor publicate de Wendt.

POSTMODERNISMUL

Richard Ashley şi Robert Walker au atras atenţia asupra felului în care ştiinţa şi puterea sunt strâns legate în teoria şi practica relaţiilor internaţionale contemporane. Ei se prezintă ca „exilaţi" de bună voie la graniţele disciplinei academice, punând în evidenţă potenţialul şi limitele cunoaşterii sale, altfel pretenţios afirmate. Pentru ei, cercetătorii relaţiilor internaţionale sunt mereu în căutarea unui ideal greu de sesizat, a unei fundamentări filozofice dincolo de jocul puterii prin care se asumă şi se recomandă reforme ale modalităţilor de administrare a afacerilor de stat. La ei, distincţia modernă dintre teorie şi practică este înlocuită cu termenul „discurs", care estompează dihotomia dintre realitate şi reprezentarea ei textuală. Mai ales Ashley este angajat într-un proiect de „deconstrucţie" a disciplinei, expunând strategiile prin care discursuri specifice despre putere/ştiinţă construiesc ierarhii conceptuale opuse şi aparent înăbuşă părerile diferite. Limbajul pe care îl folosim pentru a descrie lumea în care trăim nu mediază între eul nostru şi mediul înconjurător. Aceasta este o pretenţie modernă care exclude din prim plan aspecte epistemologice importante privind modul în care sunt legitimate convingerile noastre ontologice fundamentale legate de scopul şi dinamica domeniului nostru de studiu. Robert Walker îşi fixează privirea critică asupra discursului despre „suveranitate", care este luat ca atare de mulţi cercetători din domeniu, dar care ne reglează şi sentimentul timpului, istoriei şi progresului. Refuzând să se angajeze într-o analiză empirică sau normativă, bazată pe noţiunile moderne de raţiune şi adevăr, aceşti gânditori se limitează la a lumina latura întunecată a modernităţii. Max Weber se profilează cu proeminenţă în lucrările lui Walker. El sugerează că în studiul relaţiilor internaţionale se manifestă „cuşca de fier" a modernităţii, care ne limitează capacitatea de a imagina posibilităţile politice ale unei schimbări radicale.

RICHARD ASHLEY

Richard Ashley a predat la Departamentul de Ştiinţe Politice de la Universitatea de Stat din Arizona începând din anul 1981. Acolo şi-a creat reputaţia de lider al mişcării postmoderniste/poststructurale în cadrul (sau mai degrabă împotriva) disciplinei relaţiilor internaţionale. Şi-a luat masteratul la Universitatea California din Santa Barbara şi doctoratul la *Massachusetts Institute of Technology* în 1977. În 1985 a obţinut premiul *Karl Deutsch* al Asociaţiei de Studii Internaţionale.

Reputaţia lui Ashley se bazează pe o serie de articole şi capitole de lucrări editate în diverse colecţii. Contribuţia sa în domeniu este mai bine înţeleasă la nivelul metateoriei decât la nivelul pur teoretic. Alexander Wendt a considerat că:

> „Obiectivul acestui tip de teoretizare este ... să ne facă să înţelegem mai bine politicile mondiale, dar o face indirect, prin concentrarea mai degrabă asupra problemelor ontologice şi epistemologice legate de ceea ce constituie întrebările şi răspunsurile importante şi legitime despre domeniul relaţiilor internaţionale decât asupra structurii şi dinamicilor sistemului internaţional [însuşi].“[1]

Într-un studiu important privind lucrările lui Ashley, Jarvis distinge două „faze“: faza eroică, în care Ashley se păstrează în graniţele epistemologice ale modernităţii şi iluminismului, şi o fază ulterioară, subversivă, în care caută să submineze şi să pună sub semnul întrebării criteriile la care apelează cei mai mulţi cercetători ai relaţiilor internaţionale în căutarea adevărului, ca şi modul în care ei conceptualizează domeniul subiectelor tratate.[2]

Prima carte a lui Ashley a fost o examinare clasică a echilibrului de putere dintre China, SUA şi Uniunea Sovietică în care a studiat ratele de creştere tehnologică, economică şi demografică ale acestor mari puteri de-a lungul timpului. Lucrarea s-a situat ferm în cadrul convenţional al „echilibrului de putere“, deşi a adoptat o perspectivă dinamică în timp şi nu a pus semnul egalităţii între semnificaţia puterii şi capacitatea de a proiecta forţa militară în străinătate. Totuşi, de la publicarea acelei cărţi, Ashley a dedicat multă atenţie premiselor metateoretice ale teoriei convenţionale a relaţiilor internaţionale. El afirmă că aceasta este dominată de logica *instrumentalistă* care este inseparabilă de efectul său politic, şi anume complicitatea cu structurile globale de putere, ierarhice şi opresive.

Logica instrumentalistă se bazează pe un număr de ipoteze privind natura realităţii, funcţia teoriei şi rolul savantului ca teoretician. Mai întâi,

ea presupune o distincţie ontologică între subiect şi obiect, care consideră „realitatea“ o sferă a experienţei necontaminată de percepţie sau mediată de limbaj şi interpretare. Realitatea există independent de subiecţii care o observă, vorbesc şi acţionează. Apoi, teoria are funcţia de a explica modelele fundamentale şi durabile ale domeniului în discuţie. Aceasta se realizează prin interpretări plauzibile ale unor ipoteze testabile care iau forma unor afirmaţii de tip „dacă/atunci“. Ipotezele realizează legătura fundamentală dintre „datele“ obţinute prin experienţă şi cadrul teoretic în lumina căruia devin semnificative. În fine, teoria este nu numai un *instrument* al descoperirii; ea poate fi utilă dacă vrem *să intervenim* şi *să modificăm* modelele de comportament, mai degrabă decât să le putem prevedea în cadrul unor anumiţi parametri specifici. Pentru Ashley, aceste premise constituie o formă de „raţionalitate tehnică“ care:

> „concepe viaţa ca expresia unor situaţii mai mult sau mai puţin distincte ... definite în termenii anumitor scopuri sau necesităţi date, ai anumitor obstacole sau limite de realizare sau satisfacere a acestora şi ai anumitor mijloace prin care obstacolele şi limitele ar putea fi depăşite“.[3]

Ashley afirmă că raţiunea tehnică dezbracă teoria de orice rol critic evaluator, iar, datorită dominanţei sale în cadrul disciplinei, cei mai mulţi cercetători tind să afirme că epuizează scopul şi semnificaţia raţiunii ca potenţial „instrument“ de emancipare. Ca urmare, rolul cercetătorului din domeniul ştiinţelor sociale este mai important decât cel al unuia din domeniul tehnic, care ajută la rezolvarea unor „probleme“ într-o zonă dată, dar nu reuşeşte să cerceteze condiţiile care au dat naştere problemelor respective. În contrast cu această concepţie „pozitivistă“ despre teorie, Ashley a promovat ideea unei ştiinţe sociale mai „reflexive“, care să examineze practicile structurale/epistemologice ce produc problemele în sine, şi a pledat pentru o încercare radicală de a compara între ele aceste structuri, în loc să le lase să propună şi să delimiteze „soluţiile“. Principalele sale articole publicate în prima parte a anilor ’80 sunt toate variaţii ale unei critici filozofice a premiselor epistemologice ale raţiunii tehnice, aşa cum se manifestă aceasta în dezbaterile despre realism, modelarea ordinii mondiale şi dominaţia metodelor economice (în special teoria alegerii raţionale) în studiul relaţiilor internaţionale.

În timp ce analiza critic teoria convenţională a relaţiilor internaţionale, Ashley era şi în căutarea unui ideal de libertate şi autonomie pentru toţi cei care erau oprimaţi de structurile de putere pe care cei mai mulţi cercetători ai relaţiilor internaţionale se bazau pentru a explica orice

„probleme“ apărute pe agenda relaţiilor internaţionale. Acest lucru este evidenţiat clar în disputa cu John Herz din articolul *Political Realism and Human Interests*, unde îl invocă pe Jürgen Habermas şi noţiunea sa de „interese de cunoaştere constitutive“ în ştiinţele umane. În plus faţă de interesul tehnic de a ne controla mediul înconjurător şi interesul practic de a menţine înţelegerea şi comunicarea mutuală, avem un interes transcedental de „a apăra libertatea de contrângeri nerecunoscute, de relaţii de dominare şi de condiţii de înţelegere şi comunicare distorsionată, care neagă oamenilor capacitatea de a-şi construi viitorul prin acţiune conştientă şi voinţă deplină“.[4]

Ar fi oarecum simplist ca Ashley să fie caracterizat drept gânditor utopic, atâta timp cât a reconsiderat parţial un proiect de cercetare care încerca să explice tocmai acele „constrângeri“ şi „relaţii de dominare“ în scopul eliberării de ele. Ca şi alţi membri ai stângii radicale care au fost influenţaţi de opera poststructuraliştilor francezi, în special de Michel Foucault, Ashley nu mai găseşte susţinere în moştenirea intelectuală a modernităţii pentru a lămuri valorile noastre sau pentru a oferi îndrumare asupra modului în care ele pot fi realizate în orice pachet de aranjamente instituţionale concrete.[5] Totuşi, Ashley a reuşit să atragă atenţia asupra premiselor metafizice şi epistemologice ale teoriei relaţiilor internaţionale. El a evidenţiat determinismul teoriei neorealiste, mai ales al celei a lui Kenneth Waltz, şi a dezvăluit multe probleme care apar când se aplică metodologiile microeconomice în studiul politicilor mondiale. Ashley este o figură majoră a ceea ce s-a numit „a treia dezbatere“ a anilor ’80, care este mai puţin preocupată de compatibilitatea cadrului de analiză aflat în competiţie decât de natura problematică a criteriilor pe baza cărora se formează standardele noastre de discernământ şi evaluare.

Încă de la mijlocul anilor ’80, Ashley a evoluat de la faza „eroică“ radicală la o critică subversivă a teoriei relaţiilor internaţionale. Această evoluţie este compatibilă cu adoptarea de către Ashley a conceptului lui Foucault despre interdependenţa dintre putere şi cunoaştere în viaţa socială. Concepţiile moderne tratează puterea ca pe o resursă fungibilă* care poate fi deţinută şi transferată de la un agent la altul. Prin contrast, Ashley consideră puterea o reţea de practici disciplinare care ne ajută să ne constituim identitatea. În acest context, ar fi greşit să credem că lupta revoluţionară în numele „clasei“ sau „rasei“ ne-ar putea emancipa în

* fungibil, adj. (jur., despre lucruri) – care poate fi înlocuit cu altul de acelaşi fel, de aceeaşi calitate şi aceeaşi cantitate, în cazul când formează obiectul unei obligaţii (cf. DEX, ed. a II-a, 1998) (n. trad.).

raport cu puterea. În loc de a schimba o metapoveste a progresului cu o alta, Ashley a ales postura de „disident“, fără să caute să înlocuiască discursurile hegemonice în relaţiile internaţionale, dar subminându-le astfel încât

> „practicile să poată fi respinse sau invalidate; graniţele să poată fi puse la îndoială sau încălcate; reprezentările să poată fi răsturnate sau lipsite de prezumţia de a avea valoare axiomatică şi politizate şi istoricizate; noi legături între diverse elemente culturale să poată deveni posibile; să poată fi deschise noi căi de a gândi şi a face politică globală“.[6]

Ashley doreşte să nu mai considerăm puterea ca pe o proprietate care poate fi deţinută sau pierdută. Puterea este situată în „microrelaţiile“ care constituie reţele de putere şi poate fi exercitată „de jos“ ca şi „de sus“. Acest mod de gândire este cât se poate de străin de ideile realiste tradiţionale despre „echilibrul de putere“ dintre „marile puteri“ care utilizează „puterea“ pentru a proteja anumite interese ca pe un instrument pentru a-şi susţine sau îmbunătăţi statutul într-un sistem ierarhic rigid.

Totuşi, în lumina celor scrise de el despre natura construită discursiv a adevărului şi raţiunii, începând din anii ’80 opera lui Ashley nu a urmărit ocuparea unui loc privilegiat de unde să evalueze teoria sau practica relaţiilor internaţionale. La urma urmei, dacă adevărul este o funcţie a puterii şi invers, pe ce bază îşi formulează Ashley critica? De fapt, Ashley se limitează la o sarcină mult mai modestă, aceea de a explora complicitatea teoriei internaţionale cu problemele pe care pretinde că încearcă să le rezolve. Aceasta este strategia „lecturii“ deconstructive a realismului în relaţiile internaţionale, în special a neorealismului. El ne îndeamnă să citim textele realiste nu ca pe încercări de a oglindi o realitate dată de state separate teritorial ce coexistă într-un mediu anarhic. Dimpotrivă, ar trebui să le citim ca pe încercări de a susţine statul suveran din punct de vedere teritorial ca depozitar al comunităţii politice care ne delimitează domeniul libertăţii şi ne structurează identitatea ca membri ai unor comunităţi naţionale distincte.

Aceasta este ceea ce înţelege el când se angajează într-o „dublă lectură“ a „problematicii anarhiei“ care construieşte o întreagă disciplină pentru a include un *non-place* în relaţiile internaţionale. Asocierea anarhiei cu absenţa ordinii şi autorităţii este posibilă numai pe baza unei conexiuni apriorice între suveranitatea teritorială şi ordine/comunitate. Aceasta este, desigur, o temă studiată şi de Robert Walker şi Martin Wight, dar Ashley ne îndeamnă să insistăm pe practicile intelectuale şi politice care susţin această dihotomie, nu să acceptăm această teză drept condiţie prealabilă a teoriei internaţionale.

Studiile lui Richard Ashley sunt deci ale unui teoretician critic, deşi nu în numele unei agende ideologice care să ne permită să-l includem în oricare dintre orientările tradiţionale paradigmatice ale relaţiilor internaţionale. Pentru că, deşi ar fi tentant să-l numim radical tipic, radicalismul său nu este legat de vreun proiect special în numele unui anume grup de oameni. El se descrie ca un înstrăinat radical atât de disciplină cât şi de comunităţile teritorializate ale căror interacţiuni pretinde că le reprezintă, se consideră o figură rătăcitoare de *condotierre* din Europa la începuturile modernităţii,

> „un străin de orice aşezare şi de orice credinţă, care ştie că nu va putea fi niciodată acasă printre oamenii de acolo… [cu] o înclinaţie naturală de a se purta într-un mod «virtual», adică potrivit unui etos general sau unei arte de a trăi, conform căruia, de fapt, cineva luptă fără încetare în mijlocul evenimentelor şi al întâmplării ca să facă posibil într-un fel trăirea reală a unui ideal virtuos în mod inerent. Cineva poate spune că munca lui, deşi este o muncă de teritorializare, nu este niciodată fixată la un teritoriu, ci mereu nomadă, mereu gata să se deplaseze în căutarea nu a unei destinaţii, nu a unei finalităţi, ci a unor locuri care ar putea să devină obiectul unei strategii, unei arte a vieţii, unui mod de a se problematiza pe sine şi de a-i problematiza pe alţii."[7]

Este dificil în această etapă să se evalueze contribuţia lui Richard Ashley la teoria internaţională, căci el respinge criteriile convenţionale folosite în mod obişnuit pentru o astfel de evaluare. Lucrările sale şi-au atras sprijinul unui mare număr de oameni de ştiinţă (mai ales tineri) din Marea Britanie şi SUA, dar şi opoziţia celor care privesc subversiunea lui Ashley ca pe o ameninţare potenţială la integritatea disciplinei. Trebuie spus că stilul scrierilor lui Ashley, aproape poetic uneori, este deseori dens şi greu de înţeles pentru cei nefamiliarizaţi cu filozofia Europei continentale şi cu vocabularul analizei poststructurale.

Poate cea mai serioasă critică a lucrărilor lui Ashley şi a celor inspiraţi de ele este acuzaţia de relativism antifundamental. Deşi activitatea lui Ashley trebuie să fie privită în contextul unei critici continue a pozitivismului din teoria relaţiilor internaţionale, această critică a avut loc exact în perioada în care graniţele dintre teoria politică şi studiul relaţiilor internaţionale au început să cadă. Astăzi, studiul eticii internaţionale nu mai este o activitate marginală în cadrul disciplinei. Aşa cum observă Mark Neufeld, „cea de-a treia dezbatere" din relaţiile internaţionale a îndemnat oamenii de ştiinţă să reflecteze mai mult la ceea ce el numeşte „dimensiunile politico-normative inerente ale paradigmelor şi tradiţiile ştiinţifice derivate pe

care le susţin".[8] Într-adevăr, Ashley este responsabil în parte pentru această transformare din cadrul disciplinei. Pe de altă parte, critica sa atotcuprinzătoare a raţiunii moderne îl exclude de la participarea la renovarea teoriei normative a relaţiilor internaţionale. Aşa cum afirmă Neufeld, „postmodernismul este mai potrivit în subminarea rolului raţiunii *in toto* decât în extinderea noţiunii de raţiune dincolo de graniţele epistemei pozitiviste într-un mod compatibil cu reflexivitatea".[9]

Rămâne de văzut dacă Richard Ashley va răspunde criticilor recente la adresa lucrărilor sale, care îl acuză că înlocuieşte o formă de realism tehnic cu exaltarea relativistă şi chiar nihilistă a unor idealuri care pot părea atractive ca teorie, dar care pot să nu fie compatibile unele cu altele, situaţie în care este nevoie de criterii „raţionale" pentru a alege între ele. S-ar putea ca Ashley să fi contribuit la pregătirea terenului pentru reînvierea principiilor eticii în teoria internaţională, chiar dacă el nu mai poate participa la acest proces. Totuşi, este prea devreme să conchidem că Ashley se va retrage din faţa criticilor săi, care sunt gata să considere studiul relaţiilor internaţionale ca arenă de cercetare postpozitivistă, dar nu se vor grăbi „să ardă la temperatura înaltă a hiperreflexivităţii".[10]

Note

1. Alexander Wendt, „Bridging the Theory/Meta-Theory Gap in International Relations", în *Review of International Studies*, nr. 17, 1991, p. 383.
2. Consultaţi Darry S. L. Jarvis, *International Relations and the Challenge of Postmodernism: Defending the Discipline*, Columbia, South Carolina, University of South Carolina Press, 1999.
3. Richard L. Higgott, James Richardson, „The State of the Discipline: Realism Under Challenge", în *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline*, Canberra, The Australian University Press, 1991. p. 67.
4. „Political Realism and Human Interests", în *International Studies Quarterly*, nr. 25, 1981, p. 227.
5. Consultaţi Jim George, *Discourses of Global Politics: A Critical (Re) Introduction in International Relations*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1994, p. 171-176.
6. „Untying the Sovereign Slate: a Double Reading of the Anarchy Problematique", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 17, 1988, p. 254.
7. Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski, „The Achievements of Poststructuralism", în *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 251-253.

8. Mark Neufeld, „Reflexivity and International Relations Theory“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 22, 1993, p. 55.
9. *Ibid*., p. 75. Pentru o excelentă prezentare a acestei dezbateri consultaţi şi Molly Cochran, „Postmodernism, Ethics and International Political Theory“, în *Review of International Studies*, nr. 21, 1995, p. 237-250.
10. Yosef Lapid, „The Third Debate: on the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era“, în *International Studies Quarterly*, nr. 33, 1989, p. 251.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Walker şi Waltz.

Principalele lucrări ale lui Richard Ashley

The Political Economy of War and Peace: The Sino-Soviet-American Triangle and the Modern Security Problematique, Londra, Pinter, 1980.

„Political Realism and Human Interests“, în *International Studies Quarterly*, nr. 25, 1981, p. 204-236.

„Three Modes of Economism“, în *International Studies Quarterly*, nr. 27, 1983, p. 463-496.

„The eye of power: the politics of world modelling“, în*International Organisation*, nr. 37, 1983, p. 495-535

„The poverty of neorealism“, în*International Organisation*, nr. 38, 1984, p. 225-286.

„The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Polities“, în *Alternatives*, nr. 12, 1987, p. 403-434.

„Untying the Sovereign State: a Double Reading of the Anarchy Problematique“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 17, 1988, p. 227-262.

James Der Derian şi Michael Shapiro, „Living on Border Lines: Man, Poststructuralism and War“, în *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings in World Politics*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989, p. 259-321.

James N. Rosenau şi Ernst-Otto Czempiel, „Imposing International Purpose: Notes on a Problematic of Governance“, în *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990's*, Toronto, D.C. Heath & Co, 1989, p. 251-290.

„Introduction: Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies“ (cu R.B.J. Walker), în *International Studies Quarterly*, nr. 34, 1990, p. 259-268.

„Conclusion: Reading Dissidence/Writing the Discipline: Crisis and the Question of Sovereignty“, (cu R. B. J. Walker), în*International Studies Quarterly*, nr. 34, 1990, p. 367-416.

Richard L. Higgott şi James Richardson, „The State of the Discipline: Realism Under Challenge“, în *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline*, Canberra, The Australian University Press, 1991, p. 37-69.

Steve, Smith, Ken, Booth şi Marysia Zaiewski, „The Achievements of Poststructuralism“, în *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 240-253.

Lecturi suplimentare

Brown, C., „Critical Theory and Postmodernism in International Relations“, în A.J.R. Groom and Margot Light (ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, Londra, Pinter, 1994, p. 56-68.

Brown, C., „Turtles all the Way Down: Anti-foundationalism, Critical Theory and International Relations“, în *Millennium: Journal of InternationalStudies*, nr. 23, 1994, p. 213-238.

Gilpin, Robert, „The Richness of the Tradition of Political Realism“, în *International Organisation*, nr. 38, 1984, p. 287-304.

Jarvis, Darryl, *International Relations and the Challenge of Postmodernism: Defending the Discipline*, Columbia, South Carolina, University of South Carolina Press, 1999.

Rosenau, Pauline, „Once Again into the Fray: International Relations Confronts the Humanities“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 19, 1990, p. 83-110.

Spegele, Roger D., „Richard Ashley's Discourse for International Relations“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 21, 1992, p. 147-182.

ROBERT B. J. WALKER

Robert Walker scrie în cicluri. În peste 20 de ani, el a elaborat numeroase capitole de lucrări şi articole (unele în colaborare cu Richard Ashley), în care evaluează multe din ipotezele pe care oamenii de ştiinţă le formulează în studiul relaţiilor internaţionale. El nu sugerează că aceste ipoteze sunt corecte sau greşite, ci doar cercetează ceea ce s-ar putea numi condiţiile în care ele pot fi posibile. Deşi l-am clasificat drept „postmodern", el n-ar fi de acord cu o astfel de caracterizare. Fără îndoială că ar contesta şi intenţia mea de a-l „plasa" în aşa fel încât activitatea sa să poată fi „temperată" de studiul relaţiilor internaţionale. De altfel, el şi-a făcut o meserie din a deconstrui dezbaterile rituale ale acestei discipline ca expresie a modernităţii.

Walker s-a născut în 1947 la Reading, Anglia. A absolvit în 1968 masteratul la Universitatea din Ţara Galilor şi s-a mutat în Canada pentru a-şi continua studiile. În 1977, şi-a susţinut doctoratul la Universitatea Queens din Ontario şi din 1981 a predat la Universitatea Victoria din British Columbia, Canada. A fost profesor invitat la *Australian National University* şi la *Princeton University*.

Cea mai bună cale de a aborda lucrările sale pare să fie descrierea lor ca metateorie, dar nu în sensul descrierii modalităţilor în care cercetătorii din domeniul relaţiilor internaţionale îşi pot îmbunătăţi înţelegerea empirică. De altfel, el nu ezită să mărturisească că este cercetător al relaţiilor internaţionale. Interesul său pentru disciplina sau domeniul academic al relaţiilor internaţionale nu se datorează capacităţii sale de a genera o înţelegere mai bună a acestui subiect, ci curiozităţii sale ştiinţifice faţă de relaţiile internaţionale:

> „Ce ne spun relaţiile internaţionale nu este chiar ceea ce se pretinde deseori că ne spun. Nu ne spun foarte mult despre cum este lumea, deşi ne spun destule despre condiţiile în care putem să pretindem că ştim ce este lumea şi care sunt posibilităţile ei viitoare. Chiar privite ca un fenomen care cere explicaţii, ele sunt cu siguranţă un ghid bun despre unde şi cine credem că suntem."[1]

Ca o mică mostră a stilului de a scrie al lui Walker, acest citat este cel mai bun exemplu al strategiei lui. Mai degrabă decât despre lume, Walker scrie despre modul în care alţii scriu despre ce cred că este sau ar trebui să fie lumea. Având în vedere grija lui sau mai bine zis „obsesia" lui faţă de presupoziţii şi ipoteze, cititorul poate pleca de la o „întâlnire" cu

Walker simţindu-se oarecum frustrat. Cele mai multe texte teoretice din domeniu admit că „teoria" se compune dintr-un set de generalizări explicative sau normative despre modele de comportare sau tipuri de conduită din lumea „reală". Sarcinile teoriei empirice sunt să determine şi să clasifice aceste modele precum şi să precizeze condiţiile în care ar putea să aibă loc, să se schimbe sau să înceteze cu totul. Întrucât aceste modele există şi pot fi descoperite sub elementele contingente ale practicii istorice este posibilă o teorie (opusul istoriei narative) ca instrument care facilitează înţelegerea „realităţii". Teoriile sunt cadrul intelectual care face lumea inteligibilă. Teoria este utilă în funcţie de puterea de explicare, care poate fi evaluată după criterii cum ar fi consecvenţa logică internă în utilizarea conceptelor, verificarea empirică a afirmaţiilor, evidenţa empirică pentru ipoteze derivate din teorie şi gradul de echilibrare.

Walker nu este de acord. El respinge dihotomia convenţională a lui Popper dintre „teorie" şi „practică", conform căreia chestiunile epistemologice sunt privilegiate faţă de cele ontologice. Pentru Walker, practica este deja „încărcată de teorie". Lumea relaţiilor internaţionale este în primul rând una conceptuală – o lume a sensurilor – în care acţiunea este filtrată şi posibilă datorită proceselor instituţionalizate de interpretare pe baza cărora sunt iniţiate alte acţiuni în lumea reală. Nu avem acces direct la „lumea reală" decât prin construirea ei discursivă în egală măsură de către participanţi şi observatori. Astfel, Walker este în mod cert postmodern în măsura în care lucrările lui reflectă interpretarea termenilor „modern" şi „postmodern" formulată de Zygmunt Bauman.[2] Există diferenţe între Bauman şi Walker în înţelegerea lumii sociale şi a naturii şi scopurilor muncii intelectuale. O tendinţă modernă presupune că un principiu ontologic al „ordinii", cum ar fi modelele asociate conduitei sociale, există pentru a fi descoperit şi explicat, şi astfel este sensibil la manipulare şi control. Dar, în interpretarea tipic postmodernă a lumii, ordinea nu precede practicile şi deci nu poate servi ca măsură exterioară a valabilităţii lor. Fiecare model de ordine se face înţeles numai în termenii practicilor care îl validează. Astfel, de exemplu: „etica nu este un depozit de principii [teoretice] care aşteaptă să fie aplicate; este o practică istorică continuă. Departe de a fi lipsită de principii etice, teoria relaţiilor internaţionale este deja constituită prin expresii reale ale posibilităţii etice."[3]

Dacă s-ar căuta un termen mai specific decât „postmodern" pentru a caracteriza studiile lui Walker, acesta ar putea fi rezumat ca „metoda practicilor discursive".[4] În contrast cu interpretarea convenţională a teoriei ca instrument mai mult sau mai puţin util, aceasta reliefează construcţia discursivă a realităţii. Limbajul este considerat ca parte dintr-un sistem

care creează subiecte, obiecte şi lumi. Indivizii şi grupurile nu „există“ în nici un fel semnificativ independent de construcţia lor lingvistică. Această recunoaştere a rolului constitutiv al limbajului şi discursului dă naştere la o nouă şi radicală concepţie despre putere, proprie practicilor lingvistice prin care agenţii sunt construiţi şi reificaţi în diferite tipuri de discursuri. Aşa cum explică Doty:

> „Practica discursivă nu este detectabilă după un centru fix şi stabil, cum ar fi conştiinţa individuală sau un colectiv social. Practicile discursive care constituie subiecte şi tipuri de subiectivitate sunt dispersate, răspândite în diverse locuri. Iată de ce este importantă noţiunea de intertextualitate. Textele se referă mereu la alte texte, care la rândul lor se referă la altele. Puterea proprie limbajului nu este deci ceva care este centralizat, emanând dintr-un subiect dat cu anticipaţie.“[5]

Walker este fascinat de textele teoriei relaţiilor internaţionale, pe care le consideră deosebit de bune pentru deconstrucţie, de vreme ce această disciplină este posibilă datorită unei serii de dihotomii conceptuale şi lingvistice – realism contra idealism, ierarhie contra anarhie, teorie contra practică, etică contra relaţii internaţionale şi, cea mai semnificativă, politici contra *relaţii* internaţionale. În ciuda tuturor îndemnurilor (şi uneori a apologiei) din literatura de specialitate la realizarea unui fel de integrare între teoria politică (un discurs al progresului) şi relaţiile internaţionale (un discurs al supravieţuirii), Walker explorează în profunzime modurile în care teoria politică şi studiul relaţiilor internaţionale, departe de a fi domenii academice separate, se constituie reciproc ca o condiţie a posibilităţii.

În lucrarea sa *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, 1993, Walker se ocupă de conceptul de suveranitate statală, pe care îl consideră mult mai greu de „depăşit“ decât cred mulţi cercetători. Walker pretinde că principiul suveranităţii statului este „crucial“ (unul dintre cuvintele sale favorite), părând să rezolve o serie de antinomii moderne cum sunt eu-celălalt, identitate-diferenţă, universal-particular şi unitate-diversitate. Pe scurt, iată argumentele sale:

> „Principiul suveranităţii statului este mai puţin o cerinţă legală abstractă şi mai mult o practică politică excepţional de densă. Ca răspuns la problema proliferării autonomiilor într-o lume în care ierarhiile dispar, acest principiu articulează o interpretare specific modernă a spaţiului politic şi o face prin rezolvarea a trei contradicţii fundamentale. El rezolvă, pe scurt, raportul dintre unitate şi diversitate, dintre intern şi extern şi dintre spaţiu şi timp. Realizează acest lucru apelând la practicile filozofice, teologice şi culturale ale unei anumite civilizaţii istorice, conduse de nevoia de a înţelege şi de a controla acele momente de autonomie care s-au dezvoltat în tranziţiile complexe ale Europei premoderne .“[6]

Astfel ne bucurăm de beneficiile comunităţii, cetăţeni cu drepturi în cadrul statului. Pentru ceilalţi, din afara statului, obligaţiile noastre sunt ca pentru „umanitate“, adică o reflectare palidă a legii naturale. În cadrul statului, „progresul istoric“ este conceput de-a lungul unei dimensiuni temporale, în timp ce arbitrara diviziune spaţială a politicilor internaţionale garantează continuarea ei mai curând ca sferă a necesităţii decât a libertăţii. În interiorul unui stat, drepturile cetăţeneşti universale de cetăţenie sunt, în principiu, aplicabile „tuturor“, cu observaţia că aceeaşi universalitate depinde de capacitatea statului de a-i exclude „pe cei din afara sa“. Walker explorează semnificaţia politică a suveranităţii statale suficient de detaliat, afirmând că, în absenţa oricărei rezolvări „postmoderne“ a acestor contradicţii, apelul la suveranitate este departe de a fi caduc.

Studiile lui Walker sunt importante pentru subminarea ideii că suveranitatea statului, ca principiu constitutiv al relaţiilor internaţionale, va fi în curând depăşită. El pune în evidenţă slăbiciunea crescândă a puterii discursive a suveranităţii într-o epocă a unei pretinse „globalizări“, dar afirmă că nu poate fi vorba de un substitut atâta timp cât este nevoie ca mai întâi să se descopere mijloace postmoderne pentru a depăşi contradicţiile lumii moderne. Activitatea sa este importantă şi pentru cei care cred că este posibil să se rezolve marile şi îndelungatele dezbateri din domeniu cât timp se păstrează o anumită identitate autonomă pentru „disciplina academică“ a relaţiilor internaţionale. După Walker, condiţia care dă naştere disciplinei este o barieră pentru rezolvarea dihotomiilor din interiorul ei. La nivelul practicii, el afirmă că multe din discuţiile despre „noile“ mişcări sociale sunt exagerate. Atât timp cât asemenea mişcări (constituite pe baza diferenţierii dintre sexe sau a preocupării pentru mediul înconjurător) nu reuşesc să dea noi răspunsuri la întrebările la care suveranitatea statală răspunde atât de eficient, ele nu pot fi diferite de „vechile“ mişcări sociale şi probabil vor avea aceeaşi soartă.

În concluzie, lucrările lui Walker ne ajută să apreciem limitele numeroaselor dezbateri despre compatibilitatea „realismului“ cu studiul relaţiilor internaţionale. Walker a contribuit mult la refacerea importanţei istorice a lui Max Weber în tradiţia realistă, dar şi la subminarea concepţiei conform căreia nu există decât o asemănare rudimentară între oricare doi „realişti“ în teoria relaţiilor internaţionale.

Note

1. R. B. J. Walker, „Pedagogies on the Edge: World Politics Without International Relations“, în Lev S. Gonick şi Edward Weisband (ed.), *Teaching World Politics: Contending Pedagogies for a New World Order*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1992, p. 173.
2. Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1987.
3. R. B. J. Walker, „Ethics, Modernity and the Theory of International Relations“, în Richard L. Higgott şi James L. Richardson (ed.), *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline*, Canberra, The Australian University Press, 1991, p. 129.
4. Termenul este bine explicat de Roxanne Lynn Doty, „Foreign Policy as Social Construction“, în *International Studies Quarterly*, nr. 37, 1992, p. 297-320.
5. *Ibid*., p. 302.
6. R. B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 154.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolul referitor la Ashley.

Principalele lucrări ale lui Robert B. J. Walker

One World, Many Worlds: Struggles for a Just World Peace, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1988.

„Introduction: Speaking the Language of Exile: Dissident Thought in International Studies“ (cu Richard K. Ashley), în *International Studies Quarterly*, nr. 34, 1990, p. 259-268.

„Conclusion: Reading Dissidence/Writing the Discipline: Crisis and the Question of Sovereignty“ (cu Richard K. Ashley), în *International Studies Quarterly*, nr. 34, 1990, p. 367-416.

„Interrogating State Sovereignty“ (cu Saul Mendlovitz), în R. B. J. Walker şi Saul H, Mendlovitz (ed.), *Contending Sovereignties: Redefining Political Community*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1990, p. 1-12.

„Sovereignty, Identity, Community: Reflections on the Horizons of Contemporary Political Practice“, în Robert Walker şi Saul H. Mendlovitz (ed.), *Contending Sovereignties: Redefining Political Community*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1990, p. 159-185.

„Ethics, Modernity and the Theory of International Relations“, în Richard L. Higgott and James L. Richardson (ed.), *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline*, Canberra, The Australian University Press, 1991, p. 128-162.

„Pedagogies on the Edge: World Politics Without International Relations“, în Lev S. Gonick şi Edward Weisband (ed.), *Teaching World Politics: Contending Pedagogies for a New World Order*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1992, p. 171-186.

„Gender and Critique in the Theory of International Relations“, în V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)visions of International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1992, p. 179-202.

Inside/Outside: International Relations as Political Theory, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

„Violence, Modernity, Silence: From Max Weber to International Relations“, în David Campbell şi Michael Dillon (ed.), *The Political Subject of Violence*, Manchester, Manchester University Press, 1993, p. 137-160.

„Social Movements World Polities“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 23, 1994, p. 669-700.

„International Relations and the Concept of the Political“, în Ken Booth şi Steve Smith (ed.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 306-327.

Lecturi suplimentare

Brown, C., „Critical Theory and Postmodernism in International Relations“, în A. J. R. Groom şi Margot Light (ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, Londra, Pinter, 1994, p. 56-68.

Camilleri, Joseph şi Falk, Jim, *The End of Sovereignty: The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Londra, Edward Elgar, 1992.

Hansen, Lene, „Deconstructing a Discipline: R. B. J. Walker and International Relations“, în Iver B. Neumann and Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997.

Jones, Roy E., „The Responsibility to Educate“, în *Review of International Studies*, nr. 20, 1994, p. 299-311 (consultaţi şi răspunsul lui R. B. J. Walker, p. 313-322).

FEMINISMUL ŞI STUDIUL RELAŢIILOR INTERNAŢIONALE

Până în anii ’80, în ciuda pătrunderii feminismului în alte ştiinţe sociale, rolul diferenţelor dintre sexe (*gender*) în teoria şi practica relaţiilor internaţionale a fost, în general, ignorat. Situaţia s-a schimbat astăzi, când o serie de gânditori feminişti şi-au îndreptat abordările critice spre acest domeniu, în care cercetarea a fost indiferentă faţă de chestiunea diferenţelor dintre sexe. Era totuşi inevitabil ca o critică feministă, îndreptată împotriva statului şi a naturii teoriei politice, tributare diferenţierii sexuale, să se manifeste într-o anumită măsură şi în studiul relaţiilor internaţionale. O dată cu sfârşitul războiului rece, cu revenirea la „politicile de identitate“, la care se alătură critica susţinută a pozitivismului specific domeniului din anii ’80, oportunitatea de a examina rolul genului în relaţiile internaţionale a fost luată în considerare de o serie de cercetători feminişti. La nivel empiric, opera Cythiei Enloe dezvăluie rolul femeilor în susţinerea relaţiilor internaţionale, chiar dacă acest rol se joacă în fundal şi în marginea teoriei relaţiilor internaţionale. Jean Elshtain este o gânditoare ale cărei contribuţii în domeniul relaţiilor internaţionale îşi au originea în înţelegerea profundă a rolului diferenţierii sexuale în încadrarea concepţiilor dominante asupra statului în gândirea occidentală. Ea clarifică în special modul în care concepţiile despre rolul specific al bărbaţilor şi al femeilor sunt exprimate în teoria şi practica războiului. Opera lui J. Ann Tickner se concentrează pe rolul diferenţierii sexuale în modelarea căilor în care se studiază relaţiile internaţionale. Ea afirmă că inegalitatea dintre bărbaţi şi femei se reflectă în felul în care se gândeşte despre „securitate“ şi „stabilitate“ în afacerile internaţionale.

Dacă experienţele feminine nu sunt luate în considerare în stabilirea a ceea ce se încadrează şi a ceea ce nu se încadrează în studiul relaţiilor internaţionale, înţelegerea de către noi a domeniului rămâne în mod radical incompletă.

JEAN BETHKE ELSHTAIN

Jean Bethke Elshtain, ca mulţi alţi gânditori incluşi în această carte, este greu de integrat în paradigmele cunoscute ale relaţiilor internaţionale. Autoarea refuză să se încadreze în acestea şi preferă să verifice posibilităţile domeniului în mod autonom. Deşi am putea s-o numim feministă, este foarte critică la adresa unor şcoli de gândire feministe, care, afirmă ea, perpetuează lipsa de înţelegere dintre bărbaţi şi femei. Prin prisma ultimei sale lucrări privind soarta democraţei în SUA, ar fi mai potrivit să considerăm că aparţine mişcării „comunitariene" (*„communitarian" movement*), dar ea subliniază şi nevoia unei „societăţi civile" internaţionale mai puternice.

În primul rând, Elshtain este un teoretician politic deosebit de interesat de rolul diferenţierii sexuale în modelarea felului în care înţelegem „politica", fie ea internă sau internaţională. Ea a urmărit modul în care teoria politică este impregnată de înţelegerea separaţiei dintre sfera publică şi cea privată, a statului-naţiune şi a războiului. Mare parte din opera ei relevă rolul genului (*gender*) nu numai în profilarea modului în care concepem şi vorbim despre relaţiile internaţionale, ci şi a celui în care acţionăm în relaţiile internaţionale. Desigur, aceasta ţine de un scop mai larg, acela de a trece dincolo de practicile intelectuale şi politice care perpetuează tiparul potrivit căruia bărbaţii şi femeile gândesc despre ei înşişi şi despre posibilităţile deschise lor.

J. B. Elshtain s-a născut în 1940, în nordul statului Colorado. A crescut într-un sat mic – Timnath – cu 185 de locuitori. Tatăl ei era administrator la şcoala din Timnath, ea fiind cea mai mare dintre cei cinci copii. În timpul liceului, Elshtain a fost vicepreşedinta naţională a mişcării „Future Homemakers of America", demonstrând un talent oratoric deosebit, pentru care a câştigat numeroase premii. După încheierea studiilor liceale, a plecat la *Colorado State University* pentru a studia istoria; mai târziu, s-a transferat la *University of Colorado*, unde şi-a obţinut licenţa în 1963. În aceeaşi perioadă s-a căsătorit, a avut trei copii şi a divorţat. În 1973 a obţinut titlul de doctor la Universitatea Brandeis, alăturându-se ulterior Departamentului de Ştiinţe Politice al Universităţii Massachusetts (la Amherst) pe post de conferenţiar. A devenit profesor asociat în 1976 şi profesor titular în 1981. În 1988, a fost numită profesor de ştiinţe politice la Universitatea Vanderbilt (fiind şi prima femeie căreia i s-a rezervat o catedră la Vanderbilt). În 1995 ea a devenit primul profesor de etici sociale şi politice la *Divinity School* a Universităţii din Chicago.

Activitatea lui Elshtain în domeniul relaţiilor internaţionale porneşte de la examinarea rolului diferenţierii sexuale pentru a institui diviziunea dintre sfera publică şi cea privată în teoria politică. În *Public Man, Private Woman*, ea explorează modul în care această distincţie este tratată de-a lungul istoriei gândirii politice, în scopul de a schiţa evoluţia semnificaţiei termenului de „politică". Ea afirmă că se petrece o schimbare spectaculoasă în felul în care cele două sfere sunt concepute, o dată cu declinul Greciei antice şi afirmarea creştinismului, dar diferenţierea sexuală rămâne esenţială în demarcarea acestora. Lucrarea a marcat importanţa diferenţierii sexuale pentru a arăta modul în care sfera politică este identificată şi asociată cu caracteristici pretins masculine. Construcţia bazată pe diferenţierea sexuală a deosebirilor dintre sfera „domestică" şi sfera politică rămâne în centrul operei sale şi în cadrul preocupărilor ei în domeniul relaţiilor internaţionale.

Women and War (1987) este cea mai cunoscută carte a ei, poate şi pentru că este prima dintr-un val de literatură feminină publicată în ultimul deceniu. Este în acelaşi timp o carte neobişnuită, fiind neconvenţională. Într-un anumit fel, nici măcar nu este despre război în sine. Nu găsim aici nici o încercare de a intra în dezbaterea asupra „cauzelor războiului" în interiorul sistemului internaţional sau asupra politicilor potrivite pentru reducerea incidenţei războiului. În locul uzualei întrebări „Care este cauza războiului ?", Elshtain este interesată de procesele psihice care fac posibil războiul. Ea este preocupată în special de modul în care asemenea percepţii sunt legate de construcţia rolurilor genurilor în societate şi de motivele lipsei de interes faţă de o astfel de construcţie în tradiţia teoretică anglo-americană. În esenţă, lucrarea este o contabilizare plină de imaginaţie a „miturilor" tradiţionale privind relaţiile dintre bărbaţi şi femei şi a rolului lor în război. Ea descrie cele două mituri dominante: „bărbatul războinic" şi „femeia, suflet minunat".

Lucrarea este neobişnuită şi prin faptul că Elshtain se implică direct în text şi îşi narează istoria propriei vieţi, apelând des la jurnalul ţinut în perioada 1956-1972. Scopul ei este „să conturez mai întâi întâlnirea mea, copil şi viitor cetăţean, cu lumea mai largă, adultă, a războiului şi a violenţei colective, aşa cum mi-a fost transmisă prin filme şi prin experienţa mea familială; apoi, poziţia de martor înnăscut, ca adolescentă, studentă, mamă şi teoretician politic".[1] Naraţiunea personală se întreţese cu argumentaţia istorică mai largă, astfel încât cititorul devine solidar cu încercarea lui Elshtain de „a găsi o voce care să acopere distanţa dintre vieţile individuale şi loialităţile şi obligaţiile publice".[2]

Prima parte a studiului lui Elshtain schiţează în linii mari dezvoltarea valorilor civice în vechea Grecie ca având aspect militar inevitabil, concluzie consonantă cu analizele separaţiei public/privat din lucrărările sale anterioare. Alături de dezvoltarea acestei virtuţi civice „înarmate“, ca un element major în cultura vestică, ea examinează cealaltă tradiţie creştină, a încercărilor de „dezarmare a virtuţilor civice“. Aceasta ţine de pacifismul creştinismului timpuriu, iar doctrina creştină a „războiului just“ poate fi considerată o încercare de a media între cele două aspecte ale culturii occidentale.

> „Cu scopul de a restrânge violenţa colectivă, de a tempera orientările de tip *realpolitik* şi de a construi identităţi umane, urmaşii actuali ai gândirii «războiului just» presupun (1) existenţa unor dispoziţii – dacă nu convingeri – morale universale, de aici posibilitatea unei etici nerelativiste; (2) nevoia unei judecăţi morale asupra a cine/ce este agresor/victimă, just/nejust, acceptabil/inacceptabil etc.; (3) eficacitatea potenţială a apelurilor şi a argumentelor morale de a opri «braţul» forţei. Aceasta se adaugă la o viziune a valorilor civice nu în sensul clasic, militar, ci într-un fel care se produce indiferent de necesităţi.“[3]

Cât este de necesar ni se arată prin puterea miturilor de a favoriza războiul. În a doua parte a lucrării, Elshtain îşi adânceşte studiul, aducând în discuţie mituri şi poveşti tradiţionale contrastante, potrivit cărora femeile sunt văzute ca dătătoare de viaţă, iar bărbaţii drept cei care iau viaţa. Încă o dată, metaforele vorbesc. În cadrul şi alături de miturile dominante menţionate, Elshtain categoriseşte femeile în „excepţiile feroce“ (*the „Ferocious Few“*), exemplificând maternitatea spartană (mama spartană a cărei primă preocupare este rezultatul bătăliei şi abia apoi soarta fiului participant la bătălie) şi „majoritatea noncombatantă“ (*the „Noncombatant Many“*). Această ultimă clasificare ne oferă şi imaginea dominantă a relaţiei dintre femei şi război, chiar dacă nu lipsesc nici relatări despre femei luptătoare.

Elshtain îşi mută apoi atenţia asupra construirii identităţilor masculine în cadrul perpetuării discursurilor mitice despre război. Similar miturilor tradiţionale care ne domină imaginile asupra femeilor şi războiului, există şi tipare de gândire privind „bărbaţii războinici“. Ea analizează trei asemenea personaje masculine prototipice, „majoritatea militantă“ (*the „Militant Many“*), „minoritatea pacifistă“ (*the „Pacific Few“*) şi „războinicul milos“ (*the „Compassionate Warrior“*). În acest context, ea descrie limitele pe care rolurile de gen le impun bărbaţilor şi femeilor.

Bărbaţii compun fronturile bătăliilor, iar femeile-mame ţin frontul de acasă. Pentru că aceste roluri sunt centrale în alcătuirea identităţii noastre, Elshtain sugerează că relaţiile dintre bărbaţi şi femei nu pot fi reconstruite dacă nu ne reconsiderăm gândirea despre război.

În concluzie, ea crede că ar trebui destabilizate miturile care ajută la perpetuarea războiului. Elshtain accentuează nevoia de a crea „imagini alternative ale cetăţeniei“ faţă de cele asociate în mod tradiţional cu valorile civice militare (*armed civic virtue*). Trebuie „să creăm spaţii sociale, experimente interactive care să elibereze identităţi, oferind bărbaţilor şi femeilor ocazia de a împărţi riscurile în calitate de cetăţeni“.[4] Deşi Elshtain nu dezvoltă acest punct în mod deosebit, valoarea lucrării *Women and War* constă în schiţarea problemelor epistemologice ale abordării studiului războiului din perspectiva bărbaţilor şi a femeilor în cultura vestică.

Elshtain a scris mult despre modul în care studiul relaţiilor internaţionale marginalizează diferenţierea sexuală. Ţinta ei principală este, cum se poate bănui, realismul. Cercetătorii tind să vadă statul ca pe un „dat“ şi atunci se concentrează asupra relaţiilor dintre state într-un mediu presupus a fi anarhic, derivând modele de comportament statal din caracteristicile structurale ale sistemului internaţional. Printr-o astfel de abordare nu numai că se evită punerea unor probleme importante privind construcţia socială a statului în sine, ci se şi ascunde rolul genului de cadru al modului în care studiem relaţiile internaţionale. Subordonarea eticii în faţa „ştiinţei“ şi ignorarea generală a complicităţii teoriei politice în construirea dihotomiei dintre „interior“ şi „exterior“ sunt două caracteristici ale studiului relaţiilor internaţionale, în special în SUA, pe care Elshtain le condamnă.[5]

Unul dintre cele mai reconfortante aspecte ale operei lui Elshtain este că ia în serios diferenţierea sexuală ca rezultat al construcţiei sociale a bărbaţilor şi femeilor. Aşa cum notează Adam Jones în critica sa la contribuţiile feministe în relaţiile internaţionale, „foarte rar poţi găsi o lucrare – mă gândesc la *Women and War* a lui Elshtain – care explorează într-o manieră echilibrată ambiguităţile construcţiei diferenţierii sexuale şi diversitatea experienţelor de viaţă ale bărbaţilor şi femeilor“.[6] Ea nu-şi pierde prea mult timp cu ideea naivă că femeile ar fi inerent mai paşnice decât bărbaţii şi că, dacă ar exista mai multe femei în poziţii de decizie politică, lumea ar fi mai paşnică. Elshtain arată că unele femei aflate în poziţie de lider naţional, ca regina Elisabeta I şi Margaret Thatcher, nu prea s-au dovedit a fi pacifiste. Ea arată şi că presupunerea că femeile sunt în mod natural opuse războiului a fost utilizată ca argument antifeminist pentru a „scuti“ femeile de neplăcerile votului şi de participarea politică. Ceea ce a

impresionat-o cel mai mult pe Elsthain în timp ce a scris *Women and War* a fost a fost tema sacrificiului în povestirile de război studiate:

> „Textele … care au pus războiul … pe seama agresivităţii masculine au devenit din ce în ce mai puţin credibile … este o uşurare să-mi dau seama că propriul meu fiu probabil nu a fost un animal stând la pândă şi aşteptând ocazia să-şi arate colţii şi să verse sângele altcuiva."[7]

Iată de ce ar fi simplist să o etichetăm pe Elshtain ca „feministă", fie admirativ, fie depreciativ. Într-adevăr, ea a făcut mult pentru a submina ideea că există o mişcare feministă unită şi şi-a arătat îngrijorarea că această etichetă nu numai că produce iluzia unităţii dintre femei, ci şi compromite necesitatea de a găsi căi de angajare în „virtutea civică", care transcende genul:

> „Un cor polifonic de voci feminine, ale căror melodii diferite sunt sesizabile, se aude acum în ţară. Printre ele se află Antigone contemporane («La naiba, nu-l voi lăsa să plece!»), femei tradiţionale («Vreau să fiu protejată şi bărbaţii sunt făcuţi să protejeze!»), luptătoare pe frontul de acasă («Du-te, omule, şi mori pentru patrie!»), femei fără capacitate civică («Nu ştiu prea bine!»), femei-războinic («Sunt gata să lupt!») şi femei pacifiste («Pacea este calea femeii!»). Fiecare dintre aceste voci poate fi interpretată ca vârful unei piramide coborând, pe fiecare latură, pentru a se coagula în identităţi sociale uşor de recunoscut, care uneori se manifestă ca mişcări feministe."[8]

Elshtain este critică şi faţă de feministele care proclamă că „tot ceea ce este personal este politic". Ea condamnă construcţia pe bază de diferenţiere sexuală a opoziţiei privat/public, dar consideră că încercarea feministelor radicale de a politiza domeniul privat este ea însăşi o strategie patriarhală, dar una care inversează pur şi simplu ierarhia tradiţională dintre bărbaţi şi femei.[9]

În excelenta lor analiză a operei lui Elshtain, Jenny Edkins şi Veronique Pin-Fat sugerează că proiectul ei are două părţi: o angajare în metoda constructivismului social şi nevoia politică de „a reconstrui socialul punând accent pe dificultatea manipulării formaţiunilor discursive".[10] Din păcate, ce ar însemna această „reconstruire a socialului" este vag descris în lucrările ei. Uneori, ea face apel la ceea ce numeşte „politică fără suveranitate", ce pare să arate în direcţia întăririi societăţii civile globale. Dar viziunea rămâne vagă şi slab articulată. Dincolo de aceasta, Elshtain este un gânditor-cheie în relaţiile internaţionale contemporane nu din cauză că ne arată cum să ajungem de „aici" „acolo", ci pentru că ne spune

ce înseamnă acest „aici". Demonstrând modul în care războiul ţine în continuare de un discurs legat de gen în cultura occidentală, opera lui Elshtain deschide studierea relaţiilor internaţionale astfel încât cercetătorii, indiferent de sex, să poată evalua implicaţiile politice ale ceea ce nu este, la urma urmei, decât o întâmplare a naşterii.

Note

1. Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, New York, Basic Books, 1987. p. 4.
2. *Ibid*., p. 42.
3. *Ibid*., p. 151.
4. *Ibid*., p. 257.
5. Consultaţi în special Jean Bethke Elshtain, „International Politics and Political Theory", în Ken Booth şi Steve Smith (ed.), în *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 263-78.
6. Adam Jones, „Does «Gender» Make the World go Round? Feminist Critiques of International Relations", în *Review of International Studies*, nr. 22, 1996, p. 421.
7. Jean Bethke Elshtain, „Sovereignty, Identity, Sacrifice", în V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)visions of International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1992, p. 142.
8. Elshtain, *Women and War*, p. 233.
9. Jean Bethke Elshtain, *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1981, p. 104.
10. Jenny Edkins şi Veronique Pin-Fat, „Jean Bethke Elshtain: Traversing the Terrain Between", în Iver B. Neumann şi Ole Waever (ed.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 310.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Enloe, Walker şi Walzer.

Principalele lucrări ale lui Jean Bethke Elshtain

Public Man, *Private Woman: Women in Social and Political Thought*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1981.

The Family in Political Thought, Brighton, Harvester, 1982.

„Reflections on War and Political Discourse: Realism, Just War, and Feminism in a Nuclear Age", în *Political Theory*, nr. 13, 1985, p. 39-57.

Meditations on Modern Political Thought: Masculine/Feminine Themes from Luther to Arendt, New York, Praeger, 1986.

Women and War, New York, Basic Books, 1987.

„The Problem with Peace“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 17, 1988, p. 441-449.

Power Trips and Other Journeys: Essays in Feminism as Civic Discourse, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1990.

Just War Theory, Oxford, Basil Blackwell, 1992.

„Sovereignty, Identity, Sacrifice“, în V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)visions of International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1992, p.141-154.

„Bringing It All Back Home, Again“, în James N. Rosenau (ed.), *Global Voices: Dialogues in International Relations*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1993, p. 97-116.

„The Risks and Responsibilities of Affirming Ordinary Life“, în James Tully (ed.), *Philosophy in an Age of Pluralism: The Philosophy of Charles Taylor in Question*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Democracy on Trial, New York, Basic Books, 1995.

„International Politics and Political Theory“, în Ken Booth and Steve Smith (ed.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 263-278.

Lecturi suplimentare

Berkman, Joyce, „Feminism, War, and Peace Polities“, în Jean Bethke Elshtain şi Sheila Tobias (ed.), *Women, Militarism and War: Essays in History, Politics and Social Theory*, Oxford, Rowman şi Liltlefield, 1990.

Edkins, Jenny şi Pin-Fat, Veronique, „Jean Bethke Elshtain: Traversing the Terrain Between“, în Iver B. Neumann şi Ole Waever (eds.), *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Londra, Routledge, 1997, p. 290-315. Conţine o bibliografie complexă a lucrărilor lui Jean Bethke Elshtain.

Light, Margot şi Halliday, Fred, „Gender in International Relations“, în A.J.R. Groom şi Margot Light (ed.), *Contemporary International Relations: A Guide to Theory*, Londra, Pinter, 1994, p. 45-55.

CYNTHIA ENLOE

Cynthia Enloe este profesor de relaţii internaţionale la Universitatea Clarke, unde predă din 1972. Şi-a început cariera academică ca cercetător al dezvoltării etnice şi politice din Asia de Sud-Est. De la începutul anilor ’80, ea a fost o figură centrală în încercarea de a revela importanţa diferenţierii sexuale în teoria şi practica relaţiilor internaţionale. Metoda ei de scris este una cu totul nouă, care caută să evidenţieze multitudinea rolurilor jucate de femei în determinarea forţelor economice globale şi a interacţiunilor statale, care depind, după ea, de relaţiile personale dintre femei şi bărbaţi. Opera ei este uneori catalogată ca o versiune de empirism feminist în teoria relaţiilor internaţionale, preocupată în primul rând de studiul femeilor şi al rolului diferenţierii sexuale şi de dezvăluirea limitelor cadrelor dominante de analiză din domeniul relaţiilor internaţionale. Pentru că, deşi a devenit o practică obişnuită divizarea câmpului relaţiilor internaţionale în diferite paradigme, Cynthia Enloe afirmă că nici una dintre ele nu este adecvată dacă suntem preocupaţi de explicarea rolului genului în construirea identităţii noastre politice şi de explorarea efectelor acestuia în relaţiile internaţionale.

Opera sa trebuie să fie citită deci cu conştiinţa faptului că modul în care gândim relaţiile internaţionale este îngrădit de paradigmele existente. Ele ne limitează nu numai domeniul de percepţie (ceea ce „vedem“ ca fiind cei mai importanţi actori şi relaţii), ci şi domeniul nostru conceptual. Orizontul intelectual ne ajută să definim ceea ce considerăm important de studiat şi de aceea este indispensabil. El este şi restrictiv. Când excludem din conştiinţa noastră anumite părţi din realitate, facem aceasta nu numai ca gânditori individuali sau ca o consecinţă inevitabilă a unor legi universale ale percepţiei umane, ci şi ca fiinţe sociale. Ceea ce poate fi considerat „relevant“ este de fapt definit astfel de regulile sociale (şi, ar spune Enloe, de gen) ale excluderii. Aceste reguli sunt deseori implicite şi învăţarea lor este o parte a socializării noastre într-un domeniu de cercetare predominant masculin. Cititorul va remarca de pildă că, în afară de teoreticienii prezentaţi în această secţiune a cărţii, între ceilalţi patruzeci şi şapte se găseşte doar o femeie (Susan Strange). Ironic, este foarte dificil să explorăm ceea ce este în mod „normal“ exclus din raza atenţiei noastre. Exact capacitatea de a ne concentra asupra a ceea ce de obicei ignorăm ne poate ajuta să înţelegem fundamentele tacite şi totuşi rudimentare ale ordinii internaţionale. Examinarea contextului social şi a dinamicii excluderii mentale ajută la revelarea formei subtile dar extrem de puternice a

controlului social, acela care ne influenţează nu numai conduita, ci şi modul de gândire.

Mai mult, cei excluşi deseori din sfera atenţiei noastre nu sunt indivizi sau grupuri oarecare, ci membri ai unor categorii sociale specifice, ceea ce face crucială conştientizarea capcanei epistemologice ce provine din absolutizarea orizontului nostru socio-mental. Acesta nu este static, ci se poate schimba în timp; astfel, acele grupuri sociale care sunt excluse la un moment dat de la ordinea politică şi morală pot fi incluse într-o perioadă ulterioară. De exemplu, cu numai 200 de ani în urmă, părea ridicolă acordarea de drepturi politice femeilor din Anglia. Înainte de a primi asemenea drepturi, a fost nevoie ca ele să lupte pentru a fi „văzute“ şi recunoscute ca cetăţeni egali cu bărbaţii. Opera Cynthiei Enloe trebuie înţeleasă ca parte a acestei lupte în studiul relaţiilor internaţionale.

De exemplu, în lucrarea ei cea mai cunoscută, incitant denumită *Bananas, Beaches and Bases* (1990), Enloe pune o întrebare simplă care conduce la direcţii neaşteptate şi la concluzii complexe. Ce se întâmplă cu modul nostru de a înţelege politica internaţională dacă luăm experienţele de viaţă feminine ca elemente centrale ale analizei noastre? În încercarea de a răspunde la această întrebare ea se concentrează asupra a şapte scene majore ale unei politici internaţionale privite prin prisma diferenţelor de gen: turismul, naţionalismul, bazele militare, diplomaţia, mâna de lucru feminină din agricultură, industria textilă şi serviciile. Ea arată cum implicarea femeilor facilitează turismul, colonialismul şi exploatarea statelor sărace de cele puternice economic. Rolul femeilor în industria turismului sexual internaţional, posibilitatea lor de a călători în siguranţă şi de a-şi folosi imaginea în dezvoltarea turismului sunt esenţiale pentru bunul mers al sistemului economic internaţional. După părerea Cynthiei Enloe, „faptul că turismul nu este tratat la fel de serios ca petrolul sau armamentul de către comentatorii politici convenţionali ne poate spune mai mult despre construcţia ideologică a «seriozităţii» decât despre politica turismului“.[1]

Menţinerea economiei politice internaţionale depinde totuşi de stabilitatea relaţiilor politice şi militare dintre state. În schimb, crearea de comunităţi politice şi militare stabile a fost responsabilitatea femeilor ca soţii, prietene, prostituate şi amfitrioane. Recrutările militare le-au creat femeilor oportunitatea de a se alătura forţelor armate din unele state şi, de asemenea, le-au permis militarilor să-şi ia soţiile cu ei în misiuni externe de durată. În discuţia privind politica sexuală a bazelor militare, Enloe subliniază contribuţia femeilor la crearea în străinătate a unor comunităţi militare echilibrate şi la stabilizarea vieţii personalului militar staţionat dincolo de graniţele ţării. În mod similar examinează diplomaţia internaţională, concentrându-se asupra soţiilor de diplomaţi, detaliind responsabilităţile, problemele şi avantajele femeilor căsătorite cu diplomaţi şi demonstrând că activitatea lor neplătită ajută la menţinerea unei atmosfere care favorizează diplomaţia.

Studiind femeile în calitate de consumatoare, dar şi de lucrătoare în domeniul textil, casnic şi agricol, Enloe dezvăluie gradul în care economia internaţională depinde de munca femeilor. Studiul ei de caz se referă la crearea şi dezvoltarea pieţei internaţionale de banane, bazată, după opinia ei, pe diferenţierea rolurilor după gen. Anumite munci erau definite în mod explicit ca fiind „masculine“, ducând la o identitate corespunzătoare masculină asociată cu ele. Femeile erau considerate drept „consumatori“ în Europa şi SUA. Munca feminină în economia bananelor este invizibilă, dar esenţială în prelucrare şi ambalare. Enloe se angajează în analize similare ale industriilor textile şi de confecţii ca şi ale industriei internaţionale a muncilor casnice. În cazul în care cineva ar considera că aceste studii de caz sunt marginale faţă de „afacerile adevărate“ ale economiei internaţionale, ar trebui să ţină seama de faptul că, de exemplu, femeile filipineze care muncesc în străinătate ca servitoare au o contribuţie la economia naţională mai mare decât industriile locale ale zahărului şi mineritului.

Enloe explorează şi ambiguitatea morală a luptei pentru autodeterminare prin prisma preocupării sale pentru experienţa feminină. Pe de o parte, lupta naţionalistă pentru independenţă politică este dusă în numele libertăţii faţă de controlul colonial. Dar Enloe subliniază că naţionalismul se poate dezvolta fără a afecta structurile patriarhale din colonie şi poate determina apariţia unor noi forme de sexism indigen. În special lupta armată poate avea o influenţă negativă asupra şanselor de eliberare a femeilor în sens feminist.

> „Militarizarea pune accent pe unitatea comunităţii în numele supravieţuirii naţionale, o prioritate care poate bara criticile femeilor privind practicile şi atitudinile patriarhale. Astfel, militarizarea naţionalistă poate privilegia bărbaţii.“[2]

Femeile pot juca un rol esenţial în perpetuarea colonialismului, dar se pot număra şi printre victimele acestuia. Enloe examinează rolul femeilor europene ca forţe „civilizatoare“, ca învăţătoare şi asistente medicale.

În lucrarea următoare, *The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War* (1993), Enloe continuă căutarea răspunsului la întrebarea: „Unde sunt femeile?“ De data aceasta ea studiază relaţiile dintre bărbaţi şi femei şi rolul acestora în menţinerea militarizării în timpul şi după războiul rece. Încă o dată, ea încearcă să dezvăluie atât formele de

masculinitate şi feminitate cât şi relaţiile dintre bărbaţi şi femei pe care s-a bazat, printre altele, militarismul războiului rece. Ea mai examinează din perspectiva genului implicaţiile demilitarizării din perioada de după războiul rece, avertizând împotriva speranţelor optimiste asupra rezultatelor unei păci care ignoră diferenţierea sexuală. Metoda este similară celei din lucrarea precedentă, autoarea utilizând biografii specifice ale unor bărbaţi şi femei din diferite zone ale lumii pentru a sprijini o viziune mai largă despre militarismul puternic legat de rolurile de gen şi cum acesta dă un anumit profil noţiunilor de pericol, securitate şi muncă. Ea afirmă că două abordări importante pentru a înţelege militarismul, definit ca un proces prin care o societate devine controlată de sau dependentă de aspectele sau mijloacele militare, au eşuat prin excluderea modului în care sunt legate împărţirea oamenilor după sexe şi identitate. Abordările centrate pe stat sau pe capitalism ar trebui să fie mai complete, prin încorporarea dimensiunii de gen a militarizării. Lucrarea studiază din mai multe puncte de vedere scopul politicilor războiului rece, pe măsură ce Cynthia Enloe utilizează locuri şi experienţe feminine pentru a face conexiuni între militarism, naţionalism şi războiul rece. Ea extinde domeniul geografic al războiului rece pentru a-l duce pe cititor dincolo de manevrele celor două superputeri, preferând să se concentreze asupra femeilor din armata americană, asupra diverselor efecte ale femeilor în uniformă în grupurile care militează pentru drepturile homosexualilor şi lesbienelor, pentru femeile albe de carieră, femeile afro-americane din armată şi feministele din Congresul american.

Enloe afirmă că relaţiile de familie ale femeilor ca mame, soţii, prietene şi prostituate formează baza necesară pentru „politicile înalte“ (*high politics*), care sunt obiectul principal de studiu pentru mulţi cercetători ai relaţiilor internaţionale. Un bun exemplu este analiza făcută de ea războiului din Golf din 1991. Departe de a se opri asupra acţiunilor şi dispoziţiilor mentale ale lui George Bush, François Mitterrand sau Saddam Hussein, C. Enloe studiază războiul din perspectiva unei menajere filipineze lucrând în Kuweit. Femei filipineze au emigrat din propria ţară sărăcită pentru a lucra ca menajere în statele cu economii puternice din zona Golfului. Alăturându-se celor aproape 30 000 de menajere din Orientul Mijlociu, ele nu s-au putut opune abuzurilor şi violurilor din partea patronilor sau, în cazul Kuweitului, ale trupelor irakiene de ocupaţie.

Aşa încât căutarea de către Cynthia Enloe a unui răspuns la întrebarea privind locul şi rolul femeilor în relaţiile internaţionale o duce departe de agenda uzuală de întrebări a cercetătorilor din domeniu, dar ea consideră cele două agende ca fiind direct conectate. Forţele economice

globale şi înaltele politici ale războiului şi ale diplomaţiei dintre marile puteri influenţează viaţa de zi cu zi a femeilor. Pe de altă parte, conducerea afacerilor externe depinde în mare parte de relaţiile „particulare“ ale femeilor cu bărbaţii, ca şi de construcţia socială a relaţiilor dintre sexe în perpetuarea militarismului în lumea modernă. Astfel, ea afirmă că „analiştii relaţiilor internaţionale subestimează cantitatea şi varietatea tipurilor de putere care acţionează în orice relaţie interstatală şi fac greşeala de a presupune că «intriga» situaţiei este mult mai simplă şi unidirecţională decât ar putea fi în realitate. A lua în serios experienţele şi reacţiile ... oamenilor care trăiesc discret la margine sau jos este una dintre cele mai exacte metode de a le estima.“[3]

Pe lângă dezvăluirea rolului practic al relaţiilor dintre sexe, opera Cynthiei Enloe se constituie ca o provocare la adresa modului obişnuit în care studiem relaţiile internaţionale. Este o caracteristică a majorităţii studiilor în relaţii internaţionale aceea de a preţui distanţa teoretică dintre subiect şi obiect, ca şi o anumită parcimonie teoretică. Potrivit acestei abordări convenţionale, valoarea teoriei ca instrument de analiză constă în faptul că ne permite să simplificăm obiectul de studiu şi să ne concentrăm selectiv pe actorii-cheie şi relaţiile dintre ei. Aşa cum subliniază Craig Murphy, opera Cynthiei Enloe şi a altor feministe din domeniu ne obligă să luăm în considerare modul în care distorsiunile legate de diferenţierea sexuală în studiul relaţiilor internaţionale limitează valoarea a ceea ce considerăm surse credibile de cunoaştere, ca şi criteriile pentru evaluarea acesteia.

> „Criticii ajung la concluzia că în domeniul relaţiilor internaţionale există tendinţa de a se supraaprecia (1) o atitudine distanţată şi dezinteresată faţă de subiecţii lor, (2) perspectivele celor puternici şi (3) mijloacele specifice utilizate pentru încheierea dezbaterii academice. În contrast, noua literatură subliniază importanţa (1) realizării unei mai mari conexiuni cu subiecţii analizei, (2) a angajării în discuţie a perspectivelor celor dezavantajaţi şi a (3) evitării situaţiilor de tranşare definitivă a dezbaterii.“[4]

Rămâne de văzut modul în care cercetătoarele feministe, ca şi „agenda“, într-adevăr lărgită, a chestiunilor legate de gen şi relaţii internaţionale pot contribui la reclădirea domeniului privit ca un tot. Pe de o parte, opera Cynthiei Enloe a contribuit mult la deconstruirea paradigmelor dominante şi a expus limitele oricărui cadru de analiză care nu ia în considerare modurile complexe în care puterea este corelată cu genul. Pe de altă parte, nu este clar dacă vechea agendă de probleme şi instrumente conceptuale se poate adapta la noua problematică sau trebuie să se schimbe radical.

Până la urmă, Cynthia Enloe recunoaşte că nu toate femeile sunt victime ale dominaţiei şi puterii masculine. Ea observă că femei ca Margaret Thatcher şi Jeanne Kirkpatrick reconsolidează patriarhatul, transformând însă conflictul internaţional dintr-un „produs al bărbaţilor" într-unul „al oamenilor". În plus, ea a realizat analize privind rolul femeilor în perpetuarea structurilor de putere în practica, de pildă, a colonialismului, şi ocuparea de către ele a unor poziţii de putere la nivelul managementului mijlociu în organizaţiile internaţionale. Aceasta sugerează că, deşi Cynthia Enloe, ca şi alte personalităţi feministe, atacă deseori realismul pentru perspectivele sale „masculiniste" (*male stream bias*), se poate totuşi să fie adevărate argumentele realiste asupra ubicuităţii conflictului dintre comunităţile rivale ca o consecinţă a mediului în care coexistă, indiferent de relaţiile de putere din interiorul lor dintre bărbaţi şi femei. Relaţiile dintre rasă, clasă, sex şi factorii naţionali în construirea identităţii şi efectele lor asupra relaţiilor internaţionale sunt în continuare puternic contestate în domeniu. Deşi Cynthia Enloe a făcut mult pentru a atrage atenţia asupra rolului diferenţierii sexuale, încă nu s-a determinat modul în care problema va fi integrată într-un studiu mai larg al relaţiilor internaţionale.

Note

1. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Berkeley, University of California Press, 1990, p. 40
2. *Ibid*., p. 58-59.
3. Cynthia Enloe, „Margins, Silences and Bottom Rungs: How to Overcome the Underestimation of Power in the Study of International Relations", în Steve Smith, Ken Booth şi Marysia Zaiewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 190.
4. Craig Murphy, „Seeing Women, Recognizing Gender, Recasting International Relations", în *International Organisation*, nr. 50, 1996, p. 53.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Elshtain şi Tickner.

Principalele lucrări ale Cynthiei Enloe

Multi-Ethnic Politics: The Case of Malaysia, Berkeley, University of California Press, 1970.

Ethnic Conflict and Political Development, Boston, Little, Brown, 1972.

The Politics of Pollution in a Comparative Perspective: Ecology and Power in Four Nations, New York, McKay, 1975.

Does Khaki Become You?: The Militarisation of Women's Lives, Londra, Pluto, 1983.

Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics, Berkeley, University of California Press, 1990.

The Morning After: Sexual Politics at the End of the Cold War, Berkeley, University of California Press, 1993.

„Questions About Identity in International Relations" (cu Marysia Zaiewski), în Ken Booth şi Steve Smith (eds.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 1995, p. 279-305.

„Margins, Silences and Bottom Rungs: How to Overcome the Underestimation of Power in the Study of International Relations", în Steve Smith, Ken Booth şi Marysia Zaiewski (eds.), în *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 186-202.

Lecturi suplimentare

Peterson, V. Spike şi Runyan, Anne Sisson, *Global Gender Issues: Dilemmas in World Politics*, Boulder, Colorado, Westview, 1993.

True, Jacqui, „Feminism", în Scott Burchill şi Andrew Linklater (eds.), *Theories of International Relations*, Londra, Macmillan, 1996, p. 210-251.

J. ANN TICKNER

J. Ann Tickner este profesor asociat de ştiinţe politice la Şcoala de Relaţii Internaţionale de la *University of Southern California*. Ea a mai predat la *College of the Holy Cross*, Worcester, Massachusetts. Abordarea ei asupra chestiunii genului în relaţiile internaţionale poate fi considerată feminism clasic (*standpoint feminism*). Această variantă de feminism academic se pronunţă „pentru o construcţie a cunoaşterii bazată pe condiţiile materiale ale experienţelor femeilor, [care] ne oferă un tablou mai complet al lumii ... din moment ce indivizii oprimaţi au o înţelegere mai bună asupra sursei opresiunii decât opresorii“.[1] Totuşi, perspectiva propusă de Tickner, care ne atrage atenţia asupra nenumăratelor moduri în care studiul convenţional al relaţiilor internaţionale poate marginaliza diferenţierea sexuală şi este el însuşi determinat de aceasta, nu este proiectată să privilegieze femeile în defavoarea bărbaţilor. Tickner este o feministă a cărei operă pregăteşte terenul pentru transcenderea inegalităţii dintre sexe în teoria şi practica relaţiilor internaţionale. Ca parte a acestui proiect, opera lui Ann Tickner poate fi situată în contextul dezvoltării „politicilor de identitate“ (*identity politics*) şi a noilor mişcări sociale de la sfârşitul anilor ’60, care au dat naştere şi la mişcarea cunoscută azi ca „feminismul din a doua generaţie“.

Dezvoltarea politicilor de identitate în Occident s-a caracterizat prin punerea accentului mai degrabă pe diferenţele dintre grupuri decât pe elementele comune. În ceea ce priveşte dezvoltarea feminismului „din a doua generaţie“, care a durat mai mult decât alte mişcări sociale din aceeaşi perioadă, exista de asemenea un sentiment tot mai puternic că obţinerea de drepturi politice şi civile formale pentru femei era nepotrivită. Feministele au început să examineze structurile ideologice bine instituite, care plasau femeile în dezavantaj în raport cu bărbaţii. Fraza „ceea ce este personal este politic“ reflectă concepţia după care distincţia tradiţională dintre „politic“ şi „privat“ ar fi greu de susţinut. Feministele cereau recunoaşterea existenţei patriarhatului în familie şi eliberarea femeilor în toate sferele vieţii sociale şi politice.

În lucrările sale, Tickner a urmărit ambele ţeluri, apărând punctul de vedere conform căruia femeile deţin cunoaştere, perspective şi experienţe de care ar trebui să se ţină seama în studiul relaţiilor internaţionale şi atacând modul în care experienţele bărbaţilor sunt proiectate ca şi cum ar reprezenta un punct de vedere universal. Trebuie spus că opera lui Tickner se remarcă prin înţelegerea profundă a literaturii pe care o critică, ceea ce face accesibile argumentele cercetătorilor mai tradiţionalişti din domeniu.

J. Ann Tickner este cunoscută pentru lucrarea *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*

(1992). Ea arată că domeniul relaţiilor internaţionale este modelat de diferenţierea dintre sexe în aşa fel încât să privilegieze asocierile cu masculinitatea şi să marginalizeze vocile feminine. Ca şi Elshtain, Tickner afirmă că realismul moşteneşte o tradiţie lungă de gândire care asociază apartenenţa la o naţiune şi cetăţenia cu serviciul militar şi caracterele masculine. Conceptul de securitate militară a modelat îndelung definiţiile securităţii naţionale.

Tickner analizează şi felul cum tradiţiile occidentale majore ale gândirii realiste, liberale şi marxiste îşi au rădăcinile în aspecte, definite cultural, ce ţin de masculinitate, subliniind valoarea autonomiei, independenţei şi puterii. Acele tradiţii au dat naştere la concepţii despre comportament, creştere economică şi progres în maniere care obligă femeile la invizibilitate. De exemplu, individualismul atomist, raţionalitatea instrumentală şi centrarea pe economia de piaţă ale liberalismului sunt bazate pe experienţa masculină, în timp ce focalizarea marxistă pe clasă ascunde felul în care diferenţierea sexuală divide munca şi puterea nu numai în sfera publică a producţiei, ci şi în sfera privată a reproducerii. Mai mult, dominaţia unui gen faţă de celălalt, asociată cu tradiţiile menţionate anterior, a fost văzută ca legată de dominarea şi exploatarea naturii.

Analizând versiunea masculinizată, geopolitică, a securităţii naţionale, Tickner şi-a articulat propriile scopuri. Ea sugerează că omenirea s-ar putea depărta de un sistem caracterizat de conflicte politice între statele-naţiune, apropiindu-se de un sistem ameninţat de dezordine internă şi ambientală. Definiţiile mai vechi ale securităţii naţionale ar putea deveni tot mai vetuste şi disfuncţionale, mai degrabă sporind decât reducând insecuritatea indivizilor şi a mediului lor natural. Astfel, obţinerea păcii, a justiţiei economice şi a echilibrului ecologic este inseparabilă de proiectul egalităţii dintre sexe. De exemplu, ca furnizori de subzistenţă în lumea a treia, femeile vor trebui să muncească încă mai mult pe măsură ce resursele de hrană, apă şi combustibil se vor deteriora.

În procesul de construcţie a unei noi concepţii asupra securităţii naţionale, Tickner face câteva sugestii practice, propunând schimbări în ierarhii acolo unde se trasează politicile ce trebuie urmate. Ea ar dori mai multe femei în poziţii de decizie şi mai multă importanţă acordată mai degrabă celor care asigură mediere şi protecţie decât soldaţilor şi diplomaţilor de paradigmă *realpolitik*.

Deşi încearcă să evite esenţializarea „masculinului“ sau a „femininului“, ea pare să accepte argumentul că femeile au dezvoltat caracteristici culturale care le fac mai înclinate către mediere, soluţii ce au în vedere cooperarea şi grija pentru ceilalţi. Dar aceasta nu se bazează pe o superi-

oritate inerentă femeilor, ci pe simplul fapt al experienţelor lor privind inegalitatea. În ultimă instanţă, şi ceea ce este cel mai important, ea caută să depăşească realitatea dată de sex. Scopul ei nu este de a înlocui definiţia masculină a securităţii cu una feminină, ci de a elimina construcţiile bazate pe diferenţele dintre sexe şi de a crea un concept de securitate independent de acestea din urmă.

În acest scop, Tickner a încercat să promoveze o înţelegere mai mare între bărbaţi şi femei în studiul relaţiilor internaţionale. Concepţia ei merită să fie studiată, căci este esenţial ca diferenţierea sexuală să fie cercetată mai sistematic sub aspectul legăturilor sale cu domeniul relaţiilor internaţionale şi nu numai de către femei pentru femei. Tickner ne atrage atenţia asupra a trei tipuri de neînţelegeri, întâlnite în mod curent în domeniu:

> „În primul rând, neînţelegeri referitoare la semnificaţia diferenţierii sexuale; în al doilea rând, probleme legate de diferitele realităţi sau ontologii pe care feminiştii şi nonfeminiştii le iau în considerare atunci când scriu despre politicile internaţionale; în al treilea rând, disputele epistemologice care presupun întrebări precum aceea dacă feminiştii au sau nu o teorie."[2]

Prima neînţelegere se bazează pe percepţia falsă că feministele sunt interesate numai de aspectele „antimasculine". Tickner afirmă că feministele din domeniu utilizează termenul de „gen" într-un sens social constructivist. Acesta se referă la instituţionalizarea socială a diferenţei sexuale şi este un concept utilizat de cei care înţeleg că nu numai inegalitatea dintre sexe, ci şi diferenţierea sexuală este construită social. Ea afirmă că o viaţă socială determinată de diferenţele de sex se bazează pe trei procese principale: „atribuirea de metafore dualiste, bazate pe ideea de gen, diferitelor dihotomii percepute, apelarea la aceste dualisme sexuale pentru organizarea activităţii sociale şi împărţirea activităţilor sociale necesare între diferite grupuri umane".[3] Astfel că diferenţierea sexuală preocupă în egală măsură bărbaţii şi femeile. Din moment ce relaţiile dintre sexe sunt deseori inechitabile, avantajând bărbaţii, este de înţeles ca femeile, marginalizate în domeniu (atât ca oameni de ştiinţă cât şi ca ţinte ale studiului), să fie promotoarele încercării de introducere a perspectivei diferenţierii sexuale în relaţiile internaţionale.

A doua neînţelegere derivă din faptul că numeroase feministe nu pot decât să atace modurile de conceptualizare a cadrului de gândire centrat pe experienţa masculină în relaţiile internaţionale. În timp ce multe dintre feministe sunt interesate de construcţia socială a diferenţierii dintre sexe la toate nivelurile politicii mondiale, imaginea convenţională a lumii

în domeniu este aceea a unor state asociale care luptă pentru putere şi influenţă. Dat fiind angajamentul feminist către un tip de etică emancipatoare, se tinde ca acesta să fie asociat cu tradiţia „idealistă" din domeniu. Oricum, multe feministe dezaprobă modul în care cosmopolitanismul occidental de tradiţie kantiană are tendinţa să universalizeze experienţa masculină. Astfel, feministele fac risipă de timp şi efort în criticarea şcolilor dominante de gândire din domeniul relaţiilor internaţionale, în loc să încerce să îşi găsească un loc în cadrul categoriilor acestuia.

O a treia sursă de neînţelegeri rezidă în suspiciunea cu care feministele privesc modul în care majoritatea cercetătorilor din domeniu se angajează în teorie. Studiul relaţiilor internaţionale în Marea Britanie, SUA şi în alte state occidentale este puternic influenţat de tradiţia intelectuală a iluminismului. Tickner consideră că această tradiţie este ea însăşi un produs legat de gen, datorat atributelor masculine care apreciază utilizarea raţiunii neutre, autonome în înţelegerea şi evaluarea lumii sociale:

> „În timp ce majoritatea feministelor sunt angajate spre scopul emancipator al realizării unei societăţi mai drepte … proiectul kantian al realizării acestui ţel prin ştiinţa iluminismului este problematic, deoarece este şi el influenţat de diferenţierea sexuală. Feministele afirmă că dihotomii precum raţional/iraţional, fapt/valoare, universal/particular, public/privat, pe care s-a construit cunoaşterea iluminismului occidental… separă mintea (raţiunea) de corp (natură) şi de aceea diminuează rolul femeilor ca «subiecţi cunoscători»."[4]

Tickner continuă ilustrând modul în care cele trei tipuri de neînţelegeri se manifestă în dezbaterile despre securitate, punând în contrast abordările feministe, precum cea proprie, cu paradigmele predominante în domeniu. Trebuie menţionat că ea nu rezolvă neînţelegerile pe care le explică atât de limpede. În schimb, articolele ei contribuie la definirea sursei fundamentale a separaţiilor dintre feministe şi alţi cercetători şi arată cum o abordare feministă poate extinde în mod productiv discursul asupra securităţii. Rămâne de văzut dacă eforturile lui Tickner de a promova un dialog mai profund între bărbaţi şi femei pe tema rolurilor de gen vor avea sau nu succes. Există, cred, două dificultăţi majore pe care ea nu le discută, dar care ar trebui luate în considerare.

În primul rând, este indubitabil că, (a) înainte de apariţia feminismului, femeile erau rareori obiect de studiu, iar domeniul în întregul său era lipsit de consideraţii privind diferenţierea sexuală (*gender blind*); (b) există în domeniu un dezechilibru major între numărul oamenilor de ştiinţă bărbaţi şi femei; (c) gradul în care o parte din conceptele centrale

ale disciplinei sunt ele însele influenţate de diferenţierea sexuală este insuficient examinat. Chiar dincolo de aceste trei puncte, rămâne încă neclar dacă domeniul trebuie să fie reconstruit în întregime sau dacă ideea de gen îşi poate găsi locul ei în domeniu, fără ca acesta să-şi abandoneze bagajul existent de cunoştinţe teoretice şi empirice. Tickner nu se angajează în rezolvarea acestei chestiuni, care rămâne o problemă pentru cercetările şi dezbaterile viitoare.

În al doilea rând, cu toată încrederea în nevoia de a transcende diferenţierea sexuală, dorinţa sa admirabilă de „a menţine dialogul“ nu este împărtăşită de toţi cercetătorii, fie ei feminişti sau nefeminişti. Dincolo de nevoia de a studia „genul“, tot efortul ştiinţific feminist întreprins în deceniul trecut se referă clar la emanciparea femeilor. Aşa cum observa Lara Stancich, „o altă problemă referitoare la includerea mai pronunţată a diferenţierii sexuale în relaţiile internaţionale este dispariţia bruscă a «bărbaţilor» acolo unde ei fuseseră omniprezenţi ... În cele mai multe cazuri în care este discutată ideea de gen, femeile sunt în centrul discuţiei şi al interesului, iar «bărbaţii» dispar.“[5]

Aceasta ar putea fi o problemă temporară, căci tot mai mulţi bărbaţi încep să înţeleagă importanţa diferenţierii sexuale în lumea pe care o studiază şi apare o nouă generaţie de feministe, mai puţin dornice decât cea anterioară să dărâme uşile relaţiilor internaţionale pentru a pune piciorul în prag. Între timp, cercetătorii nu ar avea decât de câştigat din studierea lucrărilor lui J. Ann Tickner asupra importanţei genului în relaţiile internaţionale.

Note

1. J. Ann Tickner, „Identity in International Relations Theory: Feminist Perspectives“, în Yosef Lapid şi Friedrich Kratochwil (ed.), *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1996, p. 150.
2. J. Ann Tickner, „You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists“, în *International Studies Quarterly*, nr. 41, 1997, p. 613.
3. *Ibid*., p. 614.
4. *Ibid*., p. 621.
5. Laura Stancich, „Discovering Elephants and a Feminist Theory of International Relations“, în *Global Society*, nr. 12, 1998, p. 131.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Elshtain şi Enloe.

Principalele lucrări ale lui J. Ann Tickner

„Hans Morgenthau's Principles of Political Realism: a Feminist Reformulation“, în Rebecca Grant şi Kathleen J. Newland (ed.), *Gender and International Relations*, Bloomington, Indiana University Press, 1991, p. 27-40.

Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security, New York, Columbia University Press, 1992.

„Identity in International Relations Theory: Feminist Perspectives“, în Yosef Lapid and Friedrich Kratochwil (ed.), *The Return of Culture and Identity in International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1996, p. 147-162.

„You Just don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR theorists“, în *International Studies Quarterly*, nr. 41, 1997, p. 611-632.

Lecturi suplimentare

Sylvester, Christine, *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

SOCIOLOGIE ISTORICĂ
TEORII PRIVIND STATUL

Gânditorii prezentaţi în continuare nu au pregătire academică specifică domeniului relaţiilor internaţionale. Anthony Giddens, Michael Mann şi Charles Tilly au pregătire ştiinţifică în sociologie. Interesul lor cu privire la domeniul relaţiilor internaţionale apare din preocuparea pentru dinamica istorică a apariţiei statului şi legăturile acestuia în timp şi spaţiu cu războiul şi capitalismul. Într-un grad mai mic sau mai mare, aceşti gânditori se plasează la stânga spectrului politic, cu toate că există unele asemănări între perspectiva lor asupra statului şi cea a realiştilor, care tind să fie conservatori din punct de vedere politic. Ei se abat de la realism, refuzând să analizeze domeniul relaţiilor internaţionale ca pe o sferă de activitate separată de politica internă. De aceea, sunt interesaţi de condiţiile istorice care au condus la apariţia unei asemenea diferenţieri în cadrul activităţii politice. În plus, în timp ce realiştii tind să opună politica internă celei internaţionale şi să le trateze în termeni antonimici (ordine contra anarhie, pace contra război), autorii din capitolul de faţă sunt în mod evident înclinaţi să considere politica de putere ca fiind dominantă la ambele niveluri de analiză. Statul este asemănat cu Ianus.* Capacitatea statului de a genera loialitate şi resurse pentru a purta război cu alte state se află în strânsă legătură cu dominaţia sa asupra altor actori sociali din societatea civilă. Gânditorii prezentaţi sunt istorici cu deschidere amplă care analizează traiectoria statului în spaţiu şi timp. Ca şi alţi gânditori incluşi în această carte, cei analizaţi în acest capitol sunt angajaţi într-un număr de dezbateri disciplinare privind rolul capitalismului în explicaţia istorică, importanţa relativă acordată la ceea ce Michael Mann numeşte „sursele puterii sociale“ şi viitorul statului într-o eră de certă „globalizare“ a activităţii economice.

* În mitologia romană, Ianus era zeul începutului şi sfârşitului, fiind reprezentat cu două feţe – n. trad.

ANTHONY GIDDENS

Anthony Giddens a avut atât o contribuție directă la studiul relațiilor internaționale, cât și una indirectă. Desigur, el a scris foarte mult despre importanța „internaționalului“ în înțelegerea naturii statului în special și a „modernității“ în general. Pe lângă interesul său față de importanța relațiilor internaționale pentru sociologie, activitatea lui privind „teoria structurării“ din anii ’70 a influențat mulți specialiști în relațiile internaționale. Îndeosebi Alexander Wendt s-a inspirat copios pentru propria cercetare din lucrările de început ale lui Giddens despre problema „agent-structură“. Ca și Michael Mann sau Charles Tilly, Giddens consideră că o analiză adecvată a statului modern trebuie să cuprindă domeniile „intern“ și „internațional“, deși propria sa teorie asupra statului s-a constituit mai degrabă printr-o critică extinsă a marxismului ca teorie socială, decât ca rezultat direct al unei analize empirice în cadrul sociologiei istorice și comparative. Giddens încearcă în mod explicit să evite materializarea structurilor atunci când prezintă schimbarea socială și politică. Ca și la Mann și Tilly, cititorul poate fi intimidat de volumul lucrărilor scrise de Giddens. Din fericire pentru cei care studiază relațiile internaționale, numai câteva din lucrările lui sunt importante în acest domeniu, iar reputația sa este atât de mare încât există o bogată literatură critică cu privire la lucrările lui.

În ianuarie 1997, la vârsta de 59 de ani, Giddens a preluat postul de director al *London School of Economics*. Numirea s-a datorat în parte relevanței și activității sale multidisciplinare, pe lângă renumele său din sociologie. S-a născut în ianuarie 1938 și a absolvit meritoriu sociologia și psihologia la Universitatea Hull în 1959. După o scurtă perioadă de studii postuniversitare la *London School of Economics*, unde a absolvit un program de master în sociologie în 1961, a predat această materie la Universitatea din Leicester până în anul 1970 și apoi s-a întors la Cambridge pentru a preda și a-și continua doctoratul. În 1976 a dobândit titlul de doctor la *King's College*, Cambridge. În 1986 a fost numit profesor de sociologie la Cambridge și a rămas acolo până a devenit director la *London School of Economics*. Giddens a predat foarte mult în SUA și în Europa. În 1985 a contribuit la înființarea *Polity Press*, o editură academică de succes din Marea Britanie. În 1989, Giddens a fost numit președinte și director al Centrului de Cercetări Sociale.

În lumina orizontului larg al operei lui, punem în evidență aici trei aspecte, care sunt relevante pentru domeniul relațiilor internaționale. Acestea sunt: teoria „structurării“ ca abordare metodologică cuprinzătoare în cadrul

analizei sociale; elementele-cheie ale teoriei despre statul modern; contribuțiile mai recente cu privire la dezbaterea asupra naturii și evoluției „modernității“ și „globalizării“.

În vastul manual introductiv de sociologie al lui Giddens, termenul „structurare“ (*structuration*) nu apare la index, însă autorul explică ideea de bază a acestui termen în pasajul următor:

> „Sistemele sociale sunt formate din acțiuni și relații umane: *repetarea* lor în decursul unor perioade de timp și spațiu le oferă un tipar (*pattern*) ... ar trebui să înțelegem societățile umane drept *clădiri care se reconstruiesc în fiecare moment chiar la nivelul cărămizilor care le compun*. Acțiunile noastre, ale tuturor, sunt influențate de caracteristicile structurale ale societăților în care ne-am născut și am trăit; în același timp, noi recreăm (și într-o anumită măsură modificăm) acele caracteristici structurale prin acțiunile noastre.“[4]

Giddens susține că analiza sociologică adecvată a oricărui „sistem social“ trebuie să includă „o dublă hermeneutică“ (sau metodă de interpretare), acordând o atenție specială atât modalităților în care „structurile“ limitează acțiunea, cât și celor care fac posibilă o acțiune cu sens. Ideea lui de structură este mai degrabă analoagă celei din lingvistică decât celei din sociologia tradițională. Structurile se aseamănă cu regulile și resursele care sunt „exemplificate“ în sistemele sociale pe măsură ce actorii se inspiră din ele în existența socială cotidiană. Mare parte din activitatea lui Giddens din anii ’70 s-a concentrat pe elaborarea teoriei structurării, care se opunea determinismului structural marxist și teoriilor funcționaliste cu privire la clasele sociale din societățile industriale.

El a fost totodată implicat într-o critică continuă a influenței epistemologiilor pozitiviste din științele sociale, în concordanță cu care se presupune că actorii sunt produse ale forțelor sociale impersonale și determinate. Ideea „structurării“ încearcă să medieze între voluntarismul excesiv și opusul acestuia din sociologie, determinismul. Daniel Ross remarcă: „produs al proiectului de sinteză, [structurarea] trebuie să fie văzută ca un aparat metodologic separat de preocupările privind substanța.“[2] De asemenea, trebuie observat că „hermeneutica dublă“ are implicații importante pentru funcția socială a sociologului. Giddens susține că, implicându-ne în sociologie, stabilim sensul acțiunilor oamenilor care se găsesc ei înșiși în procesul de stabilire a sensului acelorași acțiuni. De aceea, pot exista schimburi pozitive între perspectivele sociologului și cele ale actorilor pe care îi studiază. Toți pot învăța unii de la alții și astfel cunoștințele sociologice chiar ne pot transforma viața.

Pentru cei care studiază relaţiile internaţionale, cea mai importantă lucrare a lui Giddens este fără îndoială al doilea volum al criticii sale asupra materialismului istoric marxist. În lucrarea *The Nation-State and Violence* (1985), el abordează câteva teme introduse în primul său volum, *Power, Property and the State*. Aceasta, publicată în 1981, reprezintă un atac susţinut împotriva abordărilor marxiste şi funcţionaliste din sociologie. Lucrarea introduce de asemenea ideea că, deşi fiinţele umane „pun în evidenţă" lumea socială prin intermediul activităţii lor, fac totuşi acest lucru folosindu-se de resursele şi condiţiile create şi reproduse prin „modurile de *structurare*" care distribuie resursele în mod inegal şi menţin relaţii de putere asimetrice.

După Giddens, cadrul de analiză funcţionalist şi cel evoluţionist nu surprind maniera revoluţionară în care sunt distribuite resursele sociale în societăţile capitaliste. El distinge două tipuri de resurse. Resursele de alocare (*allocative*) sunt în principal de ordin economic şi material, în timp ce resursele de autoritate (*authoritative*) menţin distribuirea inegală a resurselor alocate în societate. El afirmă că, anterior capitalismului, gradul de control asupra timpului şi spaţiului al unui tip dat de resursă socială – de alocare sau de autoritate – este scăzut. După începutul capitalismului, „distanţarea timp-spaţiu" (*time-space distanciation*) se extinde semnificativ.

Elementul central al raţionamentului lui este că doar în societatea capitalistă clasa constituie principiul structural care stă la baza întregii societăţi. În timp ce diferitele tipuri de societate noncapitalistă au clase, numai în capitalism clasa pătrunde în toate aspectele vieţii sociale şi le structurează. Astfel Giddens diferenţiază „societăţile împărţite pe clase ... în cadrul cărora există clase, însă analiza de clasă nu serveşte ca bază pentru identificarea principiului structural esenţial al acelei societăţii" şi a „societăţii cu clase" *per se*.[3] Numai în capitalism există relaţii de dominare a resurselor alocate, relaţii centrale care susţin relaţiile de putere în general, în timp ce în societăţile necapitaliste relaţiile de dominaţie asupra resurselor de autoritate (social-politice) constituie baza puterii. El susţine că tipul de dominaţie capitalistă asupra caracteristicilor vieţii de zi cu zi este radical diferit de toate formele anterioare de organizare socială şi este intrinsec legat de transformarea în bunuri economice a timpului şi spaţiului, de separarea formei şi a conţinutului. Dezvăluind natura şi măsura „distanţării timp-spaţiu", Giddens pune la îndoială valabilitatea unui punct de vedere experimental materialist istoric asupra schimbării sociale. Schema clasică marxistă, care trasează evoluţia de la societăţile sclavagiste la comunism, trecând prin feudalism şi capitalism, trebuie respinsă. Aceasta este blocată de un punct de vedere teleologic exprimat de

Hegel, care presupune existenţa unei mişcări necesare de la particular la universal în forma unei clase muncitoare revoluţionare ce luptă pentru emancipare. Pentru Giddens, transformarea în bunuri economice a timpului şi spaţiului este la fel de importantă ca şi transformarea în bun economic a muncii pentru a face posibil capitalismul şi, mai mult, modelele de structurare care susţin „distanţarea timp-spaţiu" nu pot fi explicate doar în termenii cererii capitaliste.

Studiul *The Nation-State and Violence* reia un argument introdus în prima lucrare şi cercetează condiţiile care fac posibilă susţinerea supremaţiei societăţii de clasă. Aceasta este lucrarea în care Giddens conectează dimensiunea „internă" şi „internaţională" a modelelor de structurare din epoca modernă. Încă o dată tema „distanţare timp-spaţiu" este centrală. În plus, Giddens afirmă că dezvoltarea capitalismului, industrialismului şi a statului-naţiune nu poate fi înţeleasă corect într-un mod simplu, de tip „bază-suprastructură". Fiecare element are logica sa independentă şi nu poate fi redus la altul. „Capitalismul [trebuie] să fie eliberat de cadrul general al materialismului istoric şi integrat într-o abordare diferită a istoriei şi a analizei instituţiilor moderne."[4] Giddens afirmă că dezvoltarea puterii administrative şi mai ales a puterii statului reprezintă forţa principală care duce la distanţare. Creşterea puterii administrative a statului derivă din capacităţile acestuia de a codifica informaţia şi de a supraveghea activitatea. Ca rezultat, statul poate controla din ce în ce mai mult timpul şi spaţiul activităţii umane. Nu doar transformarea în bun economic a puterii de muncă face posibilă dezvoltarea forţelor de producţie. Supravegherea la locul de muncă este la fel de importantă. După părerea lui Giddens, care se apropie foarte mult de opinia lui Michel Foucault, concentrarea resurselor alocate depinde de resursele de autoritate, astfel încât productivitatea nu se dezvoltă doar din interiorul capitalismului.

Evoluţia capitalismului a depins de apariţia unui stat centralizat capabil să pacifice populaţia şi să aplice o lege demnă de încredere, care să nu fie subordonată capriciului monarhilor şi să îi includă pe nobili. Ca şi Charles Tilly în lucrările sale, Giddens afirmă că această sarcină a fost realizată prin extinderea puterii administrative a statelor absolutiste în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, datorită în parte schimbării modalităţii de purtare a războiului. Necesitatea exploatării resurselor a condus statul către monetizarea economiei, stimularea dezvoltării ei şi impunerea serviciului militar obligatoriu. Reducerea violenţei deschise în cadrul statului, combinată cu supravegherea crescândă a populaţiei de către stat, a fost o *condiţie prealabilă* necesară expansiunii industrialismului şi capitalis-

mului. Astfel, conform opiniei lui Anthony Giddens, capitalismul reprezintă

> „un nou tip de sistem de clasă, unul în care lupta de clasă este obişnuită, dar în care clasa dominantă ... nu are sau nu solicită acces direct la mijloacele violente pentru a-şi impune autoritatea.“[5]

Capitalismul industrial este „paşnic“ în interior, însă numai pentru că puterea militară „[este îndreptată] spre alte state în sistemul de state-naţiune“.[6] Pentru Giddens, „modernitatea“ este caracterizată de relaţia complexă dintre patru „elemente internaţionale“: supraveghere crescută; capitalism; industrializare; controlul centralizat al mijloacelor de violenţă. În excelenta sa analiză cu privire la importanţa lui Anthony Giddens pentru cei care studiază relaţiile internaţionale, Justin Rosenberg desprinde următoarele implicaţii:

> „Apariţia unui sistem de state-naţiune este înţeleasă de la început ca parte a aceluiaşi proces de consolidare internă. Suveranitatea politică faţă de exterior, care devine principiul central de organizare a sistemului de state, este expresia unei unităţi (interne) administrative şi coercitive întemeiate în dauna altor forme, locale şi transnaţionale, de putere politică.“[7]

Analiza lui Giddens cu privire la acest proces diferă totuşi esenţial de cea a lui Tilly şi Mann, deoarece el este interesat de modul în care actorii şi mai ales elitele din stat dau formă constrângerilor structurale cu care se confruntă. El afirmă că un corpus al cunoaşterii discursive – mai întâi echilibrul de putere şi apoi suveranitatea – pe care statele îl utilizează pentru a reglementa relaţiile dintre ele modelează şi structura organizaţională a statului modern. Suveranitatea statului-naţiune, principiul formal conform căruia statele sunt egale din punct de vedere al dreptului internaţional, este derivată nu doar din procesele interne, ci şi din interacţiunea externă lărgită a unor state în jurul acestui „discurs“. Această interacţiune *constituie* statul, nu doar îl descrie pur şi simplu. Franţa absolutistă a fost primul stat care a jucat un rol central în Europa fără a deveni un imperiu şi primul stat care şi-a dezvoltat un corp diplomatic. Diplomaţia, pe care Giddens o numeşte „monitorizarea reflexivă“ (*reflexive monitoring*) a condiţiilor de reproducere a statului, a contribuit la constituirea structurilor legale şi politice ale sistemului internaţional. „Internul“ şi „internaţionalul“ sunt domenii politice interconectate, nu separate.

În 1990, Giddens a publicat *The Consequences of Modernity*. Dintr-un anumit punct de vedere, această carte începe acolo unde s-a terminat *The Nation-State and Violence*, deoarece Giddens analizează viitoarea traiectorie posibilă a „modernităţii“ şi evaluează riscurile şi oportunităţile ei. Modernitatea este caracterizată încă o dată în termenii relaţiilor dintre „dimensiunile instituţionale“ – control, industrialism, capitalism şi putere militară. Giddens este interesat în special dacă „globalizarea“ modernităţii înseamnă situarea noastră într-o eră „postmodernistă“, cum a fost numită de alţi autori. Autorul pune această idee sub semnul întrebării, afirmând că modernitatea mai degrabă s-a „radicalizat“ decât a fost depăşită. El sugerează că postmodernismul este doar o categorie estetică ce reflectă radicalizarea modernităţii şi că „modernitatea târzie“ nu împiedică cunoaşterea ei sistematică.

În această lucrare Giddens se preocupă de ritmul şi scopul vieţii moderne pe care o descrie ca un *juggernaut**. Imaginea exprimă sentimentul multor oameni din ziua de azi că au creat „un mecanism nebunesc cu o putere imensă pe care îl putem conduce colectiv ca fiinţe umane într-o anumită măsură, însă care ameninţă să scape de sub control şi să o ia razna“.[8] El afirmă că o parte a acestei probleme este dată de ritmul distanţării la sfârşitul secolului al XX-lea. Giddens se referă la modul în care viaţa socială s-a „decorporeizat“ în anumite zone geografice, le-a abandonat şi s-a reorganizat peste mari distanţe de timp-spaţiu. Mai ales importanţa socială a încrederii a fost investită în sisteme abstracte, distanţate.

În ciuda culorii gri în care a descris modernitatea, Giddens consideră că *juggernaut*-ul poate fi controlat cel puţin parţial. În acest context el se îndreaptă spre o teorie critică, nemarxistă, care garantează ceea ce numeşte „realism utopic“. Susţinând că termeni cum ar fi „stânga“ şi „dreapta“ sunt demodaţi, Giddens are în vedere la nivel global două dimensiuni: politica de emancipare (*emancipatory politics*) – „angajamente radicale care privesc eliminarea inegalităţii sau a servituţii“ – şi politica vieţii (*life politics*) – „angajamente radicale care caută posibilitatea de realizare a vieţii împlinite pentru toţi şi în raport de care nu există «alţii»“.[9] Suprapuse şi având potenţialul de a contracara globalizarea celor patru grupuri instituţionalizate ale modernităţii, Giddens identifică patru ideal-tipuri de opoziţie. Astfel, el pledează nu numai pentru internaţionalizarea migraţiei forţei de muncă, ci şi pentru mişcările ecologice de contracarare a devastării continue a mediului înconjurător, pentru mişcările pentru pace şi contracarare a internaţionalizării comerţului cu arme, pentru libertatea de exprimare şi pentru mişcările democratice de contracarare a controlului statal al informaţiei şi al supravegherii sociale. Toate acestea sunt parte a unui proiect politic care caută să identifice agenţii posibili şi traiectoriile opuse pentru a contracara „riscurile cu consecinţe importante“

* „Juggernaut“: în mitologia indiană este simbolul cruzimii totale – n. trad.

cu care se confruntă lumea contemporană. Cele patru instituţii ale modernităţii fac posibilă o existenţă mai plină de satisfacţii decât orice sistem social premodern, însă numai prin efortul susţinut de punere în practică a realismului utopic vom reuşi crearea acestuia. Orice ar crede cineva despre o asemenea „practică“ şi despre trecerea lui Giddens de la analiza sociologică la prescripţia normativă din ultimii ani, lucrările lui sunt de mare importanţă pentru studiul relaţiilor internaţionale. Aşa cum observa Justin Rosenberg, Giddens oferă „un vocabular conceptual pentru a analiza generic sistemul stat-naţiune şi modalităţile specifice în care mijloacele violente sunt mobilizate şi implicate în reproducerea instituţiilor sale centrale“.

Note

1. Anthony Giddens, *Sociology*, ediţia a II-a, Cambridge, Polity Press, 1993, p. 18.
2. Daniel Ross, „Anthony Giddens“, în Peter Belharz (ed.), *Social Theory: A Guide to Central Thinkers*, Sydney, Allen&Unwin, 1991, p. 124.
3. Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol. 1. *Power, Property and the State*, Berkeley, University of California Press, 1981, p. 108.
4. Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol. 2. *The Nation-State and Violence*, Cambridge, Polity Press, 1985, p.1.
5. *Ibid*., p. 159.
6. *Ibid*., p. 192.
7. Justin Rosenberg, „A Non-Realist Theory of Sovereignty?: Giddens The Nation-State and Violence“, în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 19, 1990, p. 253.
8. Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Stanford, Stanford University Press, 1990, p. 139.
9. *Ibid*., p. 156.
10. Justin Rosenberg, „A Non-Realist Theory of Sovereignty?“, op. cit., p. 258.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Mann, Tilly şi Wendt.

Principalele lucrări ale lui Anthony Giddens

O listă completă a lucrărilor principale ale lui Giddens poate fi găsită în Christopher Bryant şi David Jary (eds.), *Giddens' Theory of Structuration: A Critical Appreciation*, Londra, Routledge, 1991, p. 222-229.

Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber, Cambridge, University Press, 1971.

Politics and Sociology in the Thought of Max Weber, Londra, Macmillan, 1972.

The Class Structure of the Advanced Societies, Londra, Hutchinson, 1973.

Positivism and Sociology, Londra, Heinemann, 1974.

Studies in Social and Political Theory, Londra, Hutchinson, 1977.

Emile Durkheim, New York, Penguin Books, 1978.

Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis, Londra, Macmillan, 1979.

A Contemporary Critique of Historical Materialism, vol. 1, *Power, Property and the State*, Berkeley, University of California Press, 1981.

The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, Cambridge, Polity Press, 1984.

A Contemporary Critique of Historical Materialism, vol. 2, *The Nation-State and Violence*, Cambridge, Polity Press, 1985.

Social Theory and Modern Sociology, Cambridge, Polity Press, împreună cu Basil Blackwell, 1987.

The Consequences of Modernity, Cambridge, Polity Press, împreună cu Basil Blackwell, 1990.

Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age, Cambridge, Polity Press, 1993.

Sociology, ediţia a II-a, Cambridge, Polity Press, 1993.

Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics, Cambridge, Polity Press, 1994.

Lecturi suplimentare

Bryant, Christopher şi Jary, David (eds.), *Giddens' Theory of Structuration: A Critical Appreciation*, Londra, Routledge, 1991.

Bryant, Christopher G. A. şi Jary, David (ed.), *Anthony Giddens: Critical Assessments*, Londra, Routledge, 1997 (patru volume).

Clark, Jon, Modgil, Celia şi Modgil, Sohan (ed.), *Anthony Giddens: Consensus and Controversy*, New York, Falmer Press, 1990.

Cohen, Ira, J., *Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life*, Londra, Macmillan, 1989.

Held, David şi Thompson, John (eds.), *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and His Critics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Rosenberg, Justin, „A Non-Realist Theory of Soverignty: Giddens' The Nation-State and Violence“, în *Millennium*: *Journal of International Studies*, nr. 19, 1990, p. 249-259.

Shaw, Martin, *Global Society and International Relations*, Cambridge, Polity Press, 1994.

MICHAEL MANN

Aportul lui Michael Mann la studiul relaţiilor internaţionale nu se îndreaptă în special spre vreuna dintre perspectivele teoretice existente în cadrul teoriei relaţiilor internaţionale. El se consideră un „consumator" al cercetării din domeniul relaţiilor internaţionale, un profan, „unul dintre acei cititori de care depinde vânzarea lucrărilor din domeniul relaţiilor internaţionale".[1] Desigur, în sens formal, acest lucru este corect. Mann, născut în 1942, este profesor de sociologie la Universitatea California din Los Angeles şi îşi identifică domeniul de cercetare ca fiind macrosociologia sau sociologia istorică, prezentându-se drept cercetător al „istoriei şi teoriei relaţiilor de putere în societăţile umane".[2] În orice alt sens autocaracterizarea lui Mann este mult prea modestă. Activitatea sa cu privire la sursele puterii sociale în istorie, la dezvoltarea statului şi la destinul acestuia în epoca de după războiul rece justifică includerea lui în această carte ca teoretician de seamă în domeniul „relaţiilor internaţionale". În plus, contribuţia lui contrazice afirmaţia că relaţiile internaţionale pot fi înţelese în cadrul unei discipline academice separate, autonome, a „relaţiilor internaţionale".

Ar fi corect să afirmăm că orizontul lucrărilor lui Mann este mai larg decât cel al altor cercetători din această carte şi că volumul brut al lucrărilor lui face ca acestea să fie foarte dificil de rezumat. De aceea, mă voi concentra asupra elementelor principale ale istoriei şi teoriei puterii sociale şi asupra contribuţiei sale la înţelegerea naturii statului. În cele din urmă voi descrie modalitatea în care Michael Mann aplică activitatea sa teoretică şi istorică la două domenii importante ale dezbaterii contemporane: relaţia dintre stabilitatea internaţională şi caracteristicile interne ale statului şi impactul „globalizării" asupra statului-naţiune. În momentul elaborării lucrării, activitatea lui Mann cu privire la istoria puterii era incompletă. În 1986 a publicat primul dintre cele patru volume despre sursele puterii sociale în istorie. Al doilea volum a fost editat în 1993. Cel de-al treilea volum, în care Mann analizează secolul al XX-lea, urmează să apară, iar autorul promite să se concentreze asupra implicaţiilor teoretice ale relatării sale istorice în ultimul volum. Astfel, ceea ce urmează reprezintă un rezumat al activităţii sale prezente, nu un raport final.

Primul volum al lucrării *The Sources of Social Power*, care acoperă perioada din neolitic până în secolul al XVIII-lea, cuprinde teoria lui Mann cu privire la cele patru tipuri diferite de putere şi la interacţiunea lor în timp şi spaţiu. El afirmă că trebuie să renunţăm la două afirmaţii comune

dacă vrem să înţelegem în mod adecvat schimbarea istorică şi socială. În primul rând, schimbarea istorică nu este evolutivă, ci „neoepisodică". Prin evoluţie el înţelege înfiinţarea şi dezvoltarea treptată, inexorabilă a societăţilor structurate ierarhic, a „civilizaţiei" şi „statului". Mann susţine că ceea ce părea ulterior a fi fost o creştere continuă a capacităţii noastre de a ordona puterea socială şi de a controla mediul natural fusese de fapt o consecinţă accidentală a schimbărilor episodice din istoria omenirii. În momente critice din istoria omenirii, distribuţia formelor de putere între grupurile sociale s-a modificat, conducând la schimbări ulterioare în tipurile de conducere. În al doilea rând, Mann respinge ideea că societăţile au o formă unitară, autonomă. El oferă în schimb o definiţie bazată pe patru surse de putere socială: ideologică, economică, militară şi politică (IEMP). Categoria „politică" a lui Mann se referă la capacitatea „administrativă" a elitelor conducătoare, o sursă de putere care nu are aceeaşi autonomie categorială ca celelalte. Aceasta deoarece orice exercitare a puterii politice depinde de posesia puterii ideologice sau economice şi, în mod normal, de o combinaţie de forţă şi credinţă.

Formele de „putere socială" (*social power*) ale lui Mann ar putea fi comparate cu formele de „putere structurală" (*structural power*) ale lui Susan Strange. Aşa cum s-a explicat altundeva în această lucrare, ea distinge structuri de producţie, de finanţe, de securitate şi de informaţie. Mann combină producţia cu finanţele în categoria „economic", categoria „militar" corespunde categoriei numite de Strange a „securităţii" şi există unele asemănări între ceea ce Strange numeşte „informaţie" iar Mann „ideologie". El susţine că fiecare dintre aceste surse de putere are propria reţea de relaţii şi interacţiuni, propria organizare spaţio-temporală, astfel încât societăţile apar, *in toto*, drept „reţele confederate, suprapuse, intersectate", combinând zone diferite ale puterii autoritare cu zone de putere difuză. Primul volum urmăreşte deci interacţiunea surselor de putere în istoria omenirii, încheindu-se cu prezentarea apariţiei statului ca formă dominantă de conducere politică. Riscând o simplificare exagerată, menţionăm existenţa a patru episoade distincte în textul istoric, fiecare caracterizat de configuraţii particulare de conducere politică.

Mann susţine că, după o perioadă îndelungată în care viaţa şi-a urmat cursul fără existenţa statelor, primele civilizaţii şi state din istoria omenirii au fost sisteme federale, dublu stratificate, o grupare de oraşe-state formată la nivelul de sus pe baza mai multor reţele difuze de ideologie, alianţe şi comerţ. Apariţia imperiilor coercitive sau a „imperiilor de dominaţie" este asociată cu reţele de putere mult mai coercitive. Mann urmăreşte dezvoltarea lor până la preluarea puterii în civilizaţia sumeriană

de către Sargon din Akad în anul 2310 î.Hr. Explicaţia pentru prima transformare a formelor de conducere statală/politică este foarte complexă, însă Mann insistă destul de mult asupra fenomenului de „limitare a libertăţii" (*caging*). Pentru că alte lucruri sunt mai puţin importante, oamenilor nu le place conducerea coercitivă şi încearcă să se sustragă atunci când pot. Observând cum vechile civilizaţii din Mesopotamia, Egipt, India şi China erau legate de câmpiile inundate şi de coridoarele de agricultură aluvială înconjurate de deşert, el prezintă modul în care societăţile au devenit închise, limitate, prinse în capcana relaţiilor sociale şi teritoriale particulare care facilitează apariţia utilizării constrângerii militare.

Evitând orice presupunere cu privire la evoluţia istorică inevitabilă, Mann analizează apoi prăbuşirea imperiilor coercitive şi dezvoltarea feudalismului. Coerciţia prin puterea militară poate fi necesară pentru a controla populaţiile în creştere demografică şi pentru a le permite elitelor să extragă surplusul economic, însă cucerirea popoarelor este mai uşoară decât guvernarea lor într-un cadru geografic foarte vast. Au existat tensiuni între reţelele intense de putere din centrul imperial şi reţelele difuze de putere de la periferie. De remarcat accentul pe care Mann îl pune pe motivele pentru care imperiile coercitive s-au prăbuşit din cauza incapacităţii elitelor de a controla periferia. Parţial, schimbările din tehnica de război au facilitat prăbuşirea. Spre exemplu, utilizarea carelor de luptă şi introducerea fierului pentru fabricarea armelor şi plugurilor în primul mileniu î.Hr. a mutat puterea în zonele geografice care aveau resurse de fier şi, în cele din urmă, în Europa barbară. Ceea ce a diferenţiat civilizaţia greacă a fost poziţia ei strategică de punte între Orientul Mijlociu şi acele teritorii cu soluri mai îmbelşugate, mai umede. Apariţia Imperiului Roman s-a datorat forţei sale superioare de infanterie şi culturii clasei superioare, care dovedea o ştiinţă de carte fără precedent şi era capabilă să asimileze orice elită pe care o cucerea. În acelaşi timp, civilizaţia romană a extins civilizaţia occidentală, deşi nici ea nu a putut să apere periferia de invaziile barbarilor.

Cu privire la epoca feudalismului european, Mann sugerează că relaţia dintre formele de putere s-a schimbat din nou. Atunci puterea a devenit difuză. Au proliferat reţelele de putere locală şi descentralizată, fără ca vreun grup social să aibă monopol, însă fiecare având un anume grad de autonomie. Localizarea şi intensitatea acestor relaţii de putere au oferit Europei medievale un dinamism special, care a stimulat schimbarea evolutivă, nu pe aceea ciclică. Pe de altă parte, biserica creştină a furnizat o reţea mai extinsă de putere ideologică care a înglobat multe sfere locale de putere seniorială. Mann susţine că biserica a fost o sursă decisivă de

pacificare din punct de vedere normativ a societăţii europene, bazându-se aici pe argumentul lui Emile Durkheim că religia furnizează liantul coeziunii sociale. Biserica Catolică „a pacificat" violenţa dintre state şi în interiorul acestora şi „a regularizat" comerţul. Predica ei despre „respect, decenţă şi milă pentru toţi creştinii" a transmis „o umanitate comună" şi o „identitate socială" către toţi europenii şi a funcţionat ca „substituent al pacificării prin coerciţie necesare în mod obişnuit în societăţile anterioare".[3] În plus, biserica a oferit o reţea de legături pentru comerţ.

Cu timpul, aceste legături au fost secularizate din ce în ce mai mult, fiind activate mai mult de nevoile de comerţ şi de capitalism decât de biserică. Combinate cu dinamismul relaţiilor de putere locale competitive, aceste reţele de comerţ paneuropene au stimulat un etos capitalist distinct începând chiar cu secolul al IX-lea. Apariţia statului teritorial a avut loc mult mai târziu, atunci când biserica însăşi nu a mai putut să îşi menţină unitatea proprie şi s-a împărţit în catolicism şi protestantism, culminând cu pacea de la Westphalia din 1648 (punctul comun de început pentru cei ce studiază relaţiile internaţionale). În analiza sa istorică cu privire la apariţia statului teritorial, Mann accentuează importanţa competiţiei militare externe în cadrul elitelor ca principal stimulent, nu nevoile de administraţie politică internă.

Conexiunea dintre războiul dintre state şi evoluţia lor internă este analizată ulterior în cel de-al doilea volum al lucrării lui Mann. Încă o dată relaţiile dinamice dintre sursele puterii sociale sunt considerate ideea organizatoare pentru analiza meticuloasă a lui Mann cu privire la perioada dintre secolul al XVIII-lea şi primul război mondial. Accentul anchetei este limitat din punct de vedere geografic la Marea Britanie, Germania, Franţa şi Statele Unite, cu unele referiri la Rusia şi Austro-Ungaria. El susţine că, în secolul al XVIII-lea, sursele de putere militară şi economică au dominat sursele de putere ideologică şi politică, în timp ce în secolul al XIX-lea relaţia a fost inversă. Mann se referă la toate revoluţiile politice majore şi la revoluţia industrială cu care a început această perioadă. El furnizează o analiză complexă a expansiunii funcţionale, birocratice şi fiscale a statului şi, ca şi în primul volum, refuză să favorizeze *a priori* orice sursă de putere faţă de celelalte, fără o verificare istorică. Pentru Mann, sursele puterii sociale sunt „împletite" (*entwined*). Într-un anumit moment o sursă poate creşte cu rapiditate (cum ar fi puterea militară la sfârşitul secolului al XVIII-lea), cu un efect puternic asupra statelor şi claselor. Însă formele de putere nu sunt în întregime autonome. Evoluţiile structurale caracteristice perioadei şi-au avut originea în această împletire, justificând repulsia lui Mann faţă de toate formele de determinism social sau de reducţionism.

În aşteptarea completării teoriei lui Mann cu privire la putere, trebuie să ne mulţumim cu utilitatea euristică a „modelului IEMP“, pe care îl numeşte „elementul analitic pentru începerea rezolvării unei probleme“.[4] De asemenea, este util pentru adâncirea cunoştinţelor pe care le avem despre stat, un prim pas necesar în evaluarea proporţiilor până la care „puterea de stat“ se schimbă sub impactul presupuselor „forţe globalizatoare“ de diverse tipuri la sfârşitul secolului al XX-lea. Inspirându-se din lucrările lui Max Weber, Theda Skocpol şi Charles Tilly, Mann combină elementele instituţionale şi funcţionale în definirea statului:

1. un grup *diferenţiat* de instituţii şi oficiali care reprezintă
2. *centralitatea* în sensul că relaţiile politice emană de la centru spre exterior pentru a acoperi
3. un *teritoriu* demarcat, asupra căruia exercită
4. un monopol de *legiferare autoritară şi de unificare*, susţinut de un monopol al mijloacelor de violenţă fizică.[5]

El face distincţie între puterea *despotică* şi puterea *infrastructurală*. Prima se referă la „domeniul de acţiuni pe care elitele sunt împuternicite să desfăşoare, în afara unei ordini prestabilite instituţionalizate, negocierea cu grupurile societăţii civile“. A doua reprezintă „capacitatea statului de a penetra într-adevăr societatea civilă şi de a implementa din punct de vedere logistic decizii politice în ţară“.[6] Nu are sens să se facă distincţie între state puternice şi slabe, fără a se specifica puterea lor relativă la cele două dimensiuni, despotică şi infrastructurală. Mann însuşi distinge patru tipuri ideale de stat. Statele *feudale* sunt slabe din punctul de vedere al ambelor dimensiuni de putere. Statele *imperiale* au niveluri înalte de putere despotică, însă un nivel scăzut de coordonare infrastructurală. Statele *birocratice* (termen care include şi democraţiile capitaliste) sunt puternice din punct de vedere infrastructural, însă slabe din punct de vedere despotic. Statele *autoritare* (cum ar fi Germania nazistă şi fosta Uniune Sovietică) au niveluri înalte de putere despotică şi infrastructurală, deşi se poate afirma că Uniunea Sovietică aparţine mai degrabă categoriei statelor imperiale decât celei a statelor autoritare. Orice s-ar crede despre modul în care Mann clasifică statele în cadrul tipologiei sale, tipologia ca atare este extrem de utilă atât sociologiei comparate cât şi domeniului relaţiilor internaţionale.

Mann afirmă că s-a produs o creştere istorică pe termen lung a puterii infrastructurale a statului modern pe măsură ce s-au multiplicat „tehnicile logistice“ pentru penetrarea efectivă a vieţii sociale de către stat. Acestea includ o diviziune a muncii între principalele activităţi ale statului, care sunt coordonate de la centru, dezvoltarea ştiinţei de carte,

care a permis ca mesajele să fie transmise pe întreg teritoriul statului, dezvoltarea sistemului monetar care face posibil ca mărfurile să poată fi schimbate, sub garantarea fundamentală a valorii de către stat, şi rapiditatea tot mai mare a infrastructurii de comunicaţii. Totuşi, el arată că asemenea tehnici logistice, a căror dezvoltare istorică a facilitat expansiunea puterii infrastructurale a statului, sunt disponibile şi altor grupuri din societatea civilă.

> „În întreaga istorie a dezvoltării infrastructurii puterii nu există efectiv nici o tehnică ce ar aparţine cu necesitate statului sau, dimpotrivă, societăţii civile ... întrebarea evidentă este: dacă puterile infrastructurale sunt în general o caracteristică a societăţii, în ce circumstanţe sunt ele însuşite de stat? Care sunt originile puterii autonome a statului?“[7]

Răspunsul lui Mann la aceste întrebări identifică trei caracteristici ale statului care prezintă permanenţa statului ca formă de conducere politică din Evul Mediu târziu. În primul rând, statul este necesar pentru că toate societăţile au nevoie de reguli. În timp ce există alternative pentru statul care emite şi impune reguli pentru a menţine ordinea socială (cum ar fi forţa, comerţul şi vama), „societăţile care au beneficiat de stat au avut o rată de supravieţuire superioară celor nestatale“.[8] În al doilea rând, pe lângă menţinerea ordinii interne, statul îndeplineşte o varietate de funcţii care îi permit să depăşească anumite interese de grup din interiorul lui. Primordiale sunt asigurarea apărării militare împotriva altor state, menţinerea infrastructurii de comunicaţii, redistribuţia economică şi legislaţia. Aceste două caracteristici sunt evidenţiate de obicei ca fiind cele mai importante în justificarea unei imagini a statului cu două feţe (Ianus). Mann adaugă o a treia caracteristică, spaţială şi organizaţională. Numai statul este în mod *inerent* centralizat într-un teritoriu delimitat asupra căruia îşi manifestă puterea autoritară. Nici un alt „grup de putere“ care rezultă din combinaţii diferite ale surselor de putere socială nu are această caracteristică, specifică statului. Aceasta conduce la ideea că *puterea statului autonom este produsul capacităţii de a utiliza în viaţa socială, în general, centralizarea teritorială sporită*.[9]

Este clar de aici că Michael Mann nu este un simplu „consumator“ al teoriilor din domeniul relaţiilor internaţionale, deoarece lucrările lui au implicaţii majore pentru multe dezbateri din domeniu. Voi prezenta pe scurt doar două exemple referitoare la contribuţiile lui Mann la sporirea cunoştinţelor noastre în domeniul relaţiilor internaţionale contemporane. În primul rând, el susţine că „asocierea liberalismului, constituţionalismului sau a democraţiei cu pacifismul este o contrafacere totală“.[10] Aceasta

este o afirmaţie îndrăzneaţă, care subminează argumentele multor liberali ce susţin absenţa relativă a conflictului armat dintre democraţii pe baza naturii lor inerent „paşnice“. Mann consideră că asemenea argumente izvorăsc din neputinţa de a aprecia capacitatea unor actori care nu sunt state de a-şi apropria puterea militară ca să le servească interesele. El defineşte militarismul drept *utilizarea persistentă a violenţei militare organizate pentru atingerea obiectivelor sociale* şi distinge militarismul ca instrument politic al statelor de „militarismul societăţii civile“.[11] Mann afirmă că, în domeniul relaţiilor internaţionale, liberalii se concentrează pe primul tip şi îl neglijează pe al doilea, neţinând seama astfel de istoricul militarismului european din colonii în decursul ultimilor 200 de ani. El susţine că, într-adevăr, un asemenea militarism (al societăţii civile – n. trad.) s-a dezvoltat peste mări pe măsură ce democraţiile liberale au devenit tot mai puternice în Europa:

> „În liberalism, individul şi societatea civilă au fost consideraţi susţinătorii proiectelor morale de dezvoltare, nu naţiunea sau statul. Astfel, «misiunea civilizatoare» liberală a fost descentrată şi difuză. ... [După] obţinerea autonomiei politice, coloniile britanice nu se mai considerau britanice; şi totuşi era problematic să se fi considerat «americane» sau «australiene» deoarece şi indigenii puteau împărtăşi aceeaşi identitate iar aceştia erau foarte diferiţi şi «inferiori». ... Într-adevăr, cu cât regimul colonial a fost mai liberal la nivel local, cu atât mai dur a fost militarismul. Este mai puţin probabil ca un regim care nu îşi tratează cetăţenii ca egali să adopte rasismul pentru a justifica exproprierile şi violenţa. Rasismul european a fost cel care a încurajat cele mai groaznice atrocităţi. Astfel, în coloniile spaniole şi portugheze s-au petrecut mai puţine atrocităţi decât în cele britanice, în timp ce fostele colonii democratice din America, Canada, Australia şi Noua Zeelandă au comis mai multe atrocităţi decât fostele guvernări coloniale.“[12]

Dacă acest exemplu din lucrarea lui Mann ne face suspicioşi cu privire la o viziune benignă asupra orientării liberale, cea mai recentă lucrare despre „globalizare“ (o preocupare majoră a teoreticienilor relaţiilor internaţionale) ajută la risipirea ideii că o nouă formă de societate umană este în curs de constituire. Din perspectiva lucrărilor ample ale lui Mann cu privire la stat şi a distincţiei lui atente între diferitele tipuri de state, nu ar trebui să fim ispitiţi de sugestia simplistă a unei relaţii cu sumă zero între „toate statele“, pe de o parte, şi „globalizare“, pe de altă parte. Cel mai recent articol al lui Mann distinge cinci tipuri de „reţele socio-spaţiale ale interacţiunii sociale“ – locale, naţionale, internaţionale, transnaţionale şi

globale. Apoi el analizează patru presupuse „ameninţări“ îndreptate împotriva supravieţuirii continue a statului-naţiune (capitalismul „global“, pericolele legate de mediul înconjurător, politicile identitare şi geopolitica postnucleară). Nu este o surpriză că Mann demitizează cea mai mare parte din experienţa tradiţională cu privire la eliminarea iminentă/revenirea continuă a statului ca formă de conducere politică. Articolul său este o ilustrare superbă a utilităţii modelului IEMP pentru a clarifica impactul diferit cu privire la tipuri variate de stat, în fiecare dintre cele patru sfere ale „ameninţării“, şi distribuirea curentelor dintre cele cinci reţele de interacţiune.[13]

În concluzie, Michael Mann este mult mai mult decât un simplu „consumator“ al teoriei relaţiilor internaţionale. El are contribuţii importante, iar opera sa în domeniul istoriei puterii sociale este recunoscută drept unul dintre proiectele intelectuale deschizătoare de drumuri în teoria socială a acestui secol. Nu este nici o surpriză că o astfel de personalitate acordă puţină atenţie limitelor fiecărei discipline din ştiinţele sociale. El declară că „nu este un admirator a ceea ce înseamnă teoria la nivel academic, cu toate conceptele abstracte de tipul «–ism» sau «–logie»“.[14] În ciuda dispreţului său evident faţă de diviziunea academică a muncii, Mann recunoaşte totuşi o tendinţă către „relativism“ în propria sa activitate şi un refuz de a lăsa deoparte propriile valori etice şi de a le apăra. Cu toate acestea, deşi relativismul etic ar putea reprezenta o virtute pentru un macrosociolog, nu ne ajută să conturăm imaginea unei ordini mondiale juste care ne-ar putea inspira să redirecţionăm sursele puterii sociale într-o manieră mai umană decât fuseseră orientate în trecut. Perry Anderson observă că „nu a fost întreprins vreodată un proiect sociologic de o asemenea mărime, care să nu fie animat – tacit sau explicit – de pasiune politică. Se aşteaptă cu sufletul la gură ce va fi.“[15] Între timp, teoreticienii tradiţionali din sfera politicii îşi păstrează rolul în domeniul ştiinţific.

Note

1. Michael Mann, „Authoritarian and Liberal Militarism: A Contribution from Comparative and Historical Sociology“, în Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zaiewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 221.

2. Michael Mann, *The Sources of Social Power*, Vol. I: *A History of Power from the Beginning to 1760 A. D.*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p. 1.
3. *Ibid*., p. 381.
4. Michael Mann, *The Sources of Social Power*, Vol. 2: *The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914,* Cambridge, Cambridge University Press, 1993. p. 10.
5. Michael Mann, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Oxford, Blackwell, 1988, p. 4.
6. *Ibid*., p. 5.
7. *Ibid*., p. 11.
8. *Ibid*., p. 12.
9. *Ibid*., p. 29, accentul pus în varianta originală.
10. Michael Mann, „Authoritarian and Liberal Militarism: A Contribution from Comparative and Historical Sociology“, *op. cit.*, p. 235.
11. *Ibid*., p. 224, subliniere a lui Mann.
12. *Ibid*., p. 235.
13. Michael Mann, „Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-State?“, în *Review of International Political Economy*, nr. 4, 1997, p. 472-497.
14. Michael Mann, „Authoritarian and Liberal Militarism: A Contribution from Comparative and Historical Sociology“, *op. cit.*, p. 221.
15. Perry Anderson, *A Zone of Engagement*, Londra, Verso, 1992, p. 86.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Giddens, Strange şi Tilly.

Principalele lucrări ale lui Michael Mann

The Sources of Social Power, vol. 1: *A History of Power from the Beginning to 1760 AD*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology, Oxford, Blackwell, 1988.

The Sources of Social Power, vol. 2: *The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

„Authoritarian and Liberal Militarism: A Contribution from Comparative and Historical Sociology“, în Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zaiewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 221-239.

„Has Globalixation Ended the Rise and Rise of the Nation-State?“, în *Review of International Political Economy*, nr. 4, 1997, p. 472-497.

Lecturi suplimentare

Abrams, Philip, *Historical Sociology,* Somerset, Open Books, 1982.

Bintliff, John, *European Social Evolution: Archeological Prospectives*, Bradford, Bradford University, 1984.

Halliday, Fred, „State and Society in International Relations: a Second Agenda“, în *Millennium*: *Journal of International Studies*, nr. 16, 1988, p. 191-209.

Hobson, John, „The Historical Sociology of the State and the State of Historical Sociology in International Relations“, în *Review of International Political Economy*, nr. 5, 1998, p. 285-320.

Jarvis, Anthony, „Societies, States and Geopolitics: Challenges from Historical Sociology“, în *Review of International Studies*, nr. 15, 1989, p. 281-293.

Skocpol, Theda, *States and Social Revolutions*, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

Smith, Dennis, *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge, Polity Press, 1991.

CHARLES TILLY

În decursul ultimelor două decenii, mulţi dintre cei care studiază relaţiile internaţionale au devenit tot mai sceptici cu privire la afirmaţia realiştilor conform căreia comportamentul statului poate fi cel mai bine înţeles pe baza presupunerii că statul este un actor unitar, raţional în cadrul relaţiilor internaţionale, ignorându-se conflictele dintre state. O tendinţă evident contrară poate fi observată în sociologia istorică, în cadrul căreia autori ca Michael Mann, Charles Tilly şi Anthony Giddens au apelat la relaţiile internaţionale pentru a repudia perspectiva marxistă conform căreia toate nivelurile politicii sunt cel mai bine explicate ca rezultat al luptei de clasă interne în contextul capitalismului. Michael Mann observă: „Sociologii au devenit conştienţi că specializarea excesivă a neglijat impactul geopoliticii asupra relaţiilor sociale. Mai întâi am împrumutat tocmai forma tradiţională a realismului de care se depărtaseră mulţi specialişti din domeniul relaţiilor internaţionale.“[1] Totuşi, modul în care Charles Tilly şi-a însuşit „realismul“ în încercarea de a înţelege schimbarea socială pe termen lung la nivel global este mult diferit de ceea ce mulţi dintre cei care studiază relaţiile internaţionale înţeleg prin termenul respectiv. Deşi a pus cu fermitate accent pe rolul războiului şi l-a inclus în agenda sociologiei istorice pentru a prezenta apariţia statului-naţiune, Tilly se distanţează de mulţi „realişti“ din domeniul relaţiilor internaţionale prin două aspecte-cheie. În primul rând, el este interesat mai degrabă de procesele de formare a statului pe termen lung *per se* decât de tiparele istorice ale echilibrului de putere dintre state. În al doilea rând, el se dispensează de ipoteza că există o diferenţă categorială de *substanţă* între relaţiile „interne“ şi cele „internaţionale“, în funcţie de care caracteristicile distinctive ale celor din urmă (război, anarhie, echilibru de putere) sunt înlocuite cu caracteristicile politicii mai pacifiste şi „bazate pe reguli“ a statului suveran. El notează:

> „Cel puţin în experienţa europeană a ultimelor secole, imaginea celor ce poartă război şi a creatorilor de state în calitate de întreprinzători fermi, care îşi urmăresc propriile interese, se aseamănă cu faptele mult mai mult decât principalele alternative ale ei, anume ideea contractului social [sau] ideea unei societăţi ale cărei norme şi aşteptări comune impun un anume tip de guvernare.“[2]

De aceea, ar fi greşit să afirmăm că apariţia sociologiei istorice în studiul relaţiilor internaţionale lasă neatins „realismul“ drept cadru domi-

nant de analiză. În timp ce anumite elemente sunt reţinute, mai ales rolul războiului şi ubicuitatea puterii în cadrul politicii globale, diviziunea tradiţională în politică internă şi politică internaţională, ca instrument necesar de analiză, devine extrem de problematică. Fitzpatrick relevă că Tilly şi alţi autori „pornesc tocmai de la faptul că agenda întrebărilor cu privire la politica de putere «internă» ... este efectiv suprimată în discursul realist şi cercetarea continuă spre dimensiunea «internaţională» (sau ... geopolitică) a unui asemenea conflict ca rezultat al nemulţumirii faţă de puterea explicativă a paradigmelor «interne» deja recunoscute.“[3]

„Nemulţumirea faţă de paradigmele recunoscute“, fie în sociologie, în ştiinţele politice, fie în domeniul relaţiilor internaţionale, este într-adevăr o temă persistentă în lucrările lui Tilly, începând cu analizele iniţiale ale violenţelor colective din Franţa secolului al XVIII-lea până la cele mai recente studii ale sale cu privire la apariţia statului şi la rolul revoluţiei în istoria europeană.

Charles Tilly s-a născut în 1929 în Lombard, Illinois. El a studiat la Harvard University, obţinând licenţa în 1950. Şi-a îndeplinit serviciul militar în marina SUA în timpul războiului din Coreea şi apoi s-a întors la Harvard pentru a-şi lua doctoratul în sociologie în 1958. În anii ’60 a predat la universităţile Delaware, Toronto şi Harvard. În 1969 a fost numit profesor de istorie şi sociologie la Universitatea Michigan. Aici a înfiinţat Centrul de Cercetare a Organizării Sociale. La centru, Tilly a consumat timp, bani şi eforturi considerabile (împreună cu soţia şi fiul lui) pentru a crea bănci imense de date cu dovezi empirice utile pentru testarea ipotezelor şi dezvoltarea teoriilor asupra surselor şi dinamicii „acţiunii colective“ în istoria europeană, punând un accent special pe Franţa. Lynn Hunt arată că Tilly a fost comparat cu „un manager al ştiinţei, un Henry Ford care dirijează producţia de masă a studiilor cantitative cu privire la greve, răscoale pentru hrană, rebeliuni împotriva taxelor“.[4] El a fost numit profesor de ştiinţe sociale la Catedra Theodore M. Newcomb din Michigan în 1981. După trei ani, a ajuns la *New School for Social Research* de la New York în calitate de profesor emerit de sociologie şi istorie şi a fost numit profesor universitar emerit în 1990. În 1996 s-a mutat la Universitatea Columbia ca profesor de ştiinţe sociale la Catedra Joseph L. Buttenweiser.

Primul lucru de observat la Tilly este volumul brut al lucrărilor publicate. El a scris peste 20 de cărţi şi a fost membru al colegiilor editoriale de la mai multe reviste de istorie, ştiinţe politice şi sociologie. Analiza prezentă se concentrează doar asupra domeniilor importante pentru cei care studiază relaţiile internaţionale.

În anii '60, Tilly şi-a concentrat eforturile asupra fenomenului „violenţei colective" din istoria Franţei, examinând întreaga paletă de răscoale, demonstraţii violente şi încăierări între grupuri rivale în încercarea de a schiţa şi a explica schimbarea socială. Prima sa carte, *The Vendee* (1964), urmăreşte procesul de „urbanizare" şi „centralizare" rapidă şi disproporţionată din vestul Franţei înainte de marea revoltă din 1793. Argumentul său este că violenţa contrarevoluţionară a acelui an ar fi putut fi declanşată de încorporarea obligatorie în serviciul militar, însă fusese de fapt produsul schimbării structurale, economice şi sociale. Ţăranii şi meşteşugarii s-au alăturat „aristocraţilor" şi au luptat împotriva „patrioţilor" deoarece cei din urmă erau agenţi ai statului în expansiune şi reprezentanţi ai pieţelor urbane uzurpatoare şi ameninţătoare.

În următoarele cărţi (*Strikes in France 1830-1968*, 1975, *From Mobilisation to Revolution*, 1978), Tilly a continuat subiectele din *The Vendee*. Concentrându-se mai ales asupra Franţei, dar referindu-se şi la alte state europene, Tilly a elaborat o agendă de cercetare cu dublă intenţie. Pe de o parte, el a fost interesat de „oamenii obişnuiţi" şi de modurile în care grupuri particulare din societate acţionează pentru a-şi apăra interesele sau a le extinde – oricum ar fi concepute acestea – în dauna altor grupuri. Pe de altă parte, a fost fascinat de impactul imenselor schimbări structurale asupra vieţii oamenilor, schimbări care au modificat misterios regulile acţiunii colective. El face o distincţie categorică între diferitele tipuri de „violenţă colectivă" din istoria Franţei. Înainte de eforturile conducătorilor de a centraliza Franţa în secolul al XVII-lea, violenţa era îndeosebi *competitivă*. Ea se manifesta între grupuri diferite din cadrul comunităţilor locale şi era produsul unor conflicte permanente, durabile, de interese şi de putere. De la jumătatea secolului al XVII-lea până la cea de-a doua revoluţie din 1849, violenţa a fost mai ales *reactivă*. Ea era manifestare a „conflictelor de fundal, defensive între ... reprezentanţii locali ... şi agenţii naţiunii".[5] Aceasta a fost perioada celei mai mari expansiuni a statului francez, care impunea mai multe impozite şi resurse mai mari pentru o piaţă agricolă naţională în constituire. În cele din urmă, violenţa *proactivă* a reprezentat forma predominantă începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, pe măsură ce grupurile nu au mai rezistat expansiunii statului şi au încercat să îl controleze sau să îl influenţeze. Grupurile însele au fost transformate din organizaţii comune informale, efemere, în asociaţii durabile orientate spre un scop.

Pe măsură ce activitatea cu privire la violenţa colectivă din Franţa s-a dezvoltat în anii '60 şi la începutul anilor '70, Tilly a început să întemeieze o orientare teoretică particulară în cadrul studiului schimbării

sociale, care a contestat afirmaţiile centrale din sociologia durkheimiană din SUA. Conform acestui mod de gândire, violenţa colectivă este rezultatul dislocării sociale, al tensiunilor, al anomiei şi al prăbuşirii controlului social. Tilly a contestat atât afirmaţia că sistemele sociale sunt inerent benigne, cât şi preferinţa politică a sociologilor pentru lege, ordine şi *statu quo*. Conform lui William Sewell, Tilly „consideră societatea ca fiind compusă din grupuri cu interese aflate în conflict, care sunt împreună nu datorită unui consens privind valorile ori datorită mişcărilor de reechilibrare ale unui sistem social bine adaptat, ci datorită exercitării puterii economice şi politice".[6] La sfârşitul anilor '70 şi începutul anilor '80, Tilly a clarificat fundamentul afirmaţiilor sale metodologice şi modul în care ele contestă abordările tradiţionale din cercetarea sociologică. În 1984 el şi-a publicat crezul cu privire la sociologia istorică, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*.

În această carte Tilly ne propune să ne debarasăm de cele opt „postulate fatale" ale gândirii sociologice a secolului al XIX-lea. Aceste principii false sunt: (1) există societăţi distincte, autonome; (2) comportamentul social rezultă din stări mentale individuale; (3) schimbarea socială este un fenomen social coerent; (4) schimbările sociale pe scară largă au loc într-o serie de etape; (5) diferenţierea conduce atât la progres, cât şi la (6) dezordine; (7) dezordinea şi „comportamentul deviant" rezultă din schimbări sociale rapide; (8) conflictul accelerat de autorităţile instituite este legitim, în timp ce conflictul provocat de indivizi este nelegitim. Lucrarea ilustrează modul în care aceste postulate ale „înţelepciunii populare din secolul al XIX-lea" influenţează încă domeniul sociologiei, iar Tilly afirmă calm că, în consecinţă, „din sutele de studii realizate în ultimele câteva decenii, care s-au bazat pe analize statistice cu privire la majoritatea statelor naţionale din lume, nu a rezultat cine ştie ce valoare pe termen lung pentru ştiinţele sociale".[7] Principalele ţinte ale lui Tilly au fost mai degrabă Durkheim şi Tonnies decât Marx sau Weber şi, în ultima parte a lucrării, Tilly se dedică unei sarcini mai constructive. El le solicită sociologilor să se implice într-o „activitate istorică autentică" şi să întreprindă cercetări pe baza ideii „că timpul şi locul în care o structură sau un proces apar îi influenţează caracterul, că etapa în care evenimente similare apar are un impact substanţial asupra rezultatelor şi că baza de date cu privire la structurile şi procesele trecute este problematică".[8] Pentru cei care studiază relaţiile internaţionale, această lucrare este un abecedar util înainte de a citi cartea care i-a adus reputaţia în domeniul relaţiilor internaţionale, şi anume *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, publicată în 1990.

Coercion, Capital and European States este o sinteză a argumentelor metodologice relevante pe care Tilly le-a dezvoltat în deceniul precedent. În unele privinţe, acest studiu reprezintă piatra de temelie a preocupării sale de-o viaţă privind formarea statului şi dezvoltă argumente formulate în 1975, când a editat *The Formation of Nation States in Western Europe*. Tilly este preocupat de două mari probleme: ce poate explica variaţiile în timp şi spaţiu ale formelor statului din Europa şi cum converg ele în cele din urmă spre statul naţional. Teoriile dominante „se poziţionează deseori pe o singură direcţie de formare a statului european şi pe un număr de abateri de la această direcţie, explicate prin ineficienţă, slăbiciune, ghinion, poziţie geopolitică sau sincronizare a creşterii economice“.[9] El arată în detaliu că formarea statului în Europa nu a fost deloc un proces uniform. Statul naţional complet dezvoltat este o formă de conducere politică foarte recentă şi foarte rară. Pentru mult timp el a trebuit să împartă scena politică europeană cu oraşe-stat, imperii, enclave teocratice şi alte diferite principate. Dezvoltarea statului-naţiune însuşi a avut loc de-a lungul unei varietăţi de traiectorii care au însemnat diferite grade de combinare a celor două „ingrediente“ necesare contruirii statului: coerciţia şi capitalul. Tilly susţine în esenţă că statele sunt formate din nevoia de a purta război şi că această nevoie, la rândul ei, îi impulsionează pe conducătorii lor să găsească resurse. În orânduiri „intensiv capitaliste“, resursele sunt monetizate sau implicate în producţie cu valoare adăugată. Ele sunt controlate de cele implicate în schimbul şi în producţia pentru diverse pieţe, cunoscute drept resurse capitaliste. În orânduiri „intensiv coercitive“, resursele se găsesc mai ales în natură (în special materii prime), controlate de seniori care se bazează pe coerciţie pentru a le strânge. În aceste orânduiri, resursele tind să fie dispersate pe spaţii întinse din teritoriu.

Ideea de bază a lui Tilly este că, având în vedere că state diferite apar în situaţii diferite şi că două tipuri de situaţii impun tipare diferite de organizare şi convenţii statale pentru adunarea resurselor, statele diferă din punct de vedere al organizării şi dezvoltării lor. În orânduiri intensiv capitaliste avansate – regiunea Rinului, Olanda, Italia – statele tind să fie mici, bazate pe oraş, republicane şi comerciale. Asemenea state pot fi înfloritoare cât timp rutele de comerţ aflate sub controlul lor produc niveluri înalte de resurse care sunt suficiente pentru apărarea militară. În orânduiri intensiv-coercitive, marile imperii tind să se extindă, ca Rusia şi ca Imperiul Otoman. Imperiul Otoman a căutat să disciplineze şi să controleze seniorii locali care controlau resurse disparate şi, de asemenea, a încercat să concentreze acele resurse în folosul statului. Dar acest lucru este foarte dificil şi adesea ineficient. Tilly continuă aici raţionamentul lui

Michael Mann, sugerând că, în timp ce armatele imperiale ar fi putut învinge ţărani fără prea mare dificultate, ele nu ar fi putut pune stăpânire pe resursele concentrate din centrele capitaliste. Unele puteri, cum ar fi Ungaria şi Polonia, nu au putut să îşi controleze propriii seniori locali.

Între aceste extreme se plasau statele care s-au dezvoltat în regiuni cu proporţii variate de resurse coercitive şi de capital, cum ar fi Anglia, Franţa, Spania şi Prusia. În funcţie de aceste proporţii, ele au dezvoltat un amestec de caracteristici ale statelor la fiecare extremitate a spectrului. Convergenţa către statul naţional a avut loc atunci când resursele nu au putut fi transformate în potenţial de război. După Revoluţia Franceză nu a mai fost posibil să se poarte război prin angajarea şi întreţinerea unei armate de mercenari. Asemenea armate nu puteau face faţă forţelor armate ale unei naţiuni. Acestea luptau mai eficient şi erau mai ieftine pe scară largă decât armatele de mercenari care s-au luptat în Europa între 1400 şi 1700.

În consecinţă, de la 1700 la 1918, oraşele-state mai puţin eficiente ale Europei şi imperiile au fost eliminate printr-un proces competitiv, iar statele naţionale au apărut ca forţă dominantă de conducere politică, îmbinând mărimea, mobilizarea naţională şi accesul la obţinerea resurselor comerciale şi coercitive. State precum Marea Britanie şi Franţa au fost capabile să combine avantajele compoziţiei lor mixte. Ele aveau aparate de stat relativ puternice, aristocraţie sigură de sine, economii înfloritoare orientate spre piaţă şi o clasă comercială puternică. Astfel, acestea au făcut tranziţia la conducerea directă în cadrul unui stat naţional relativ devreme. Regiuni intensiv capitaliste preponderente, cum ar fi Italia, şi regiuni intensiv coercitive, cum ar fi Europa de Est, au evoluat mai încet spre statul naţional.

Însă un factor crucial în explicarea apariţiei statului naţional este rolul din ce în ce mai mare al războiului şi integrarea crescândă a sistemului de state european. Avantajul militar al statelor naţionale faţă de concurentele lor este cheia răspunsului la întrebarea pe care Tilly şi-o pune la începutul lucrării.

În secolul al XX-lea, Tilly susţine că purtarea războiului a devenit o activitate profesională mult mai specializată. Aceasta a dus din nou la apariţia unor direcţii diferite de evoluţie a statului în regiuni diferite. În statele bogate în capital şi dominante din punct de vedere economic, profesionalizarea militară a facilitat un mai mare control civil asupra guvernului. Sub presiunea intensă care izvora din nevoia de a aduna resurse pentru război, funcţionarii statului au oferit o mulţime de drepturi populaţiei şi au acceptat o gamă tot mai largă de responsabilităţi interne. Însă, în statele dependente, aflate „în dezvoltare“ şi în competiţie regională

(spre exemplu în lumea a treia), profesionalizarea militară mai mare a dus la militarizarea guvernelor, pe măsură ce resursele coercitive ale forţelor armate s-au dovedit superioare resurselor mai slabe bazate pe capital ale regimurilor civile.

În 1992, Tilly şi-a publicat reflecţiile cu privire la implicaţiile sfârşitului războiului rece din perspectiva teoriei sale asupra consolidării statului naţional în Europa. El sugerează că, pe termen scurt, Europa va asista la două traiectorii contradictorii. Pe de o parte, numărul statelor va creşte, mai ales în Europa de Est şi în unele părţi ale Uniunii Sovietice. Apelul universal la ideea naţională va continua să-i inspire pe naţionaliştii „etatişti“ (cum îi numeşte Tilly), dar el crede că există limite ale unui asemenea proces de proliferare a statului. Tilly afirmă că, în Europa Occidentală, presiunile „în favoarea războiului“ au fost atenuate cel puţin temporar. În absenţa unui inamic nuclear bine înarmat, ţările bogate nu vor mai fi obligate să se angajeze în procesul de consolidare a statului. În schimb, Tilly identifică un număr de factori care ameninţă cu sfârşitul statele consolidate. Aceştia sunt:

> „Mobilitatea globală a capitalului, creşterea importanţei capitalului japonez în Asia, SUA şi Europa, circulaţia mondială a forţei de muncă, transmiterea rapidă a informaţiei şi tehnologiei, capacitatea diminuată a statelor bogate ... de eliminare a lucrătorilor săraci, care provin din exterior, de pe piaţa proprie a muncii ... toate acestea prevestesc subminarea capacităţii statului de a-şi controla propriile graniţe, de a-şi proteja propriii cetăţeni împotriva influenţelor externe şi de a impune politici publice independente şi centralizate.“[10]

El concluzionează că viitorul ar putea fi benign sau malign. Pe de o parte, există posibilitatea unei lumi mai diverse, care se aseamănă în anumite privinţe cu peisajul politic al Evului Mediu, „însă fără imperii şi state mici care se luptă între ele“. Pe de altă parte, sfârşitul „protecţiei active“ conduse oficial de stat, existentă între conducători şi conduşi, ar putea duce informal la o „lume a criminalităţii, a urii, a marginalizării şi a unei mari inechităţi.“[11] Statele ar putea să nu mai respecte drepturile grupurilor, cum ar fi munca organizată, iar rezultatul multor ani de acţiune colectivă proactivă va dispărea încet. Tilly speră că „pluralismul benign“ va triumfa asupra „segmentării maligne“, însă nu este foarte sigur de rezultat.

În concluzie, perspectiva îndrăzneaţă a cercetării lui Tilly trebuie admirată. El se poziţionează în avangarda sociologiei istorice la sfârşitul secolului al XX-lea, iar activitatea sa a fost privită, cum era de aşteptat, cu multă atenţie în domeniul ştiinţelor sociale, nu doar în studiul relaţiilor

internaţionale. Dacă ar putea fi identificat un punct slab în opera sa, acesta ar fi similar celui al lui Michael Mann. În cele din urmă, Tilly este materialist. În ciuda preocupării sale autentice pentru interesele grupurilor care contestă şi uneori încearcă să influenţeze statul, el accentuează întotdeauna rolul forţelor structurale care par a fi dincolo de controlul agenţilor individuali. În mod similar, în istoria omenirii rolul ideilor se subordonează interacţiunii economiei şi războiului.

Jack Goldstone deplânge faptul că „aspectele ideologice nu au nici un rol în crearea statului după opinia lui Tilly; reforma şi apariţia ideologiilor naţionaliste sunt cel mult pretexte pentru război şi nu modelatori ai statului ca atare ... ideea că statele au calităţi pozitive, astfel încât oamenii să dorească mai degrabă state mai puternice sau mai naţionaliste decât să suporte consecinţele lor, lipseşte din lucrările lui Tilly“.[12]

Afirmând aceasta, Charles Tilly trebuie creditat pentru că a adus războiul într-o poziţie centrală în domeniul sociologiei şi relaţiilor internaţionale, iar activitatea lui furnizează un potenţial enorm pentru toţi cei care sunt nemulţumiţi de „paradigmele“ relaţiilor internaţionale. Provocarea pentru cei care s-au inspirat din lucrările lui Tilly are două feţe: cum să includă rolul ideilor în studiul comparativ al schimbării sociale şi cum să îmbine tendinţele pe termen lung cu procesele pe termen scurt. Având în vedere ritmul schimbării din tehnologia războiului, rasa umană nu îşi mai poate permite să lase războiului un rol central pe viitor, aşa cum a avut în trecut.

Note

1. Michael Mann, „Authoritarian and Liberal Militarism: A Contribution from Comparative and Historical Sociology“, în Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zaiewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 221.
2. Charles Tilly, „War Making and State Making as Organized Crime“, în Paul Evans, Dietrich Rueschemeyer şi Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back In*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p. 169.
3. John Fitzpatrick, „Marxism, Geopolitics, and the Uneven Development Perspective: Global Trends and Australian Debates“, în R. Higgott şi J. L. Richardson (ed.), *International Relations: Global and Australian Perspectives on an Evolving Discipline*, Canberra, Australian National University, 1991, p. 101.

4. Lynn Hunt, „Charles Tilly's Collective Action“, în Theda Skocpol (ed.), *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 255.
5. Charles Tilly, Louise Tilly şi Richard Tilly, *The Rebellious Century*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1975, p. 50.
6. William J. Sewell, „Collective Violence and Collective Loyalties in France: Why the French Revolution Made a Difference“, în *Politics and Society*, nr. 18, 1990, p. 528.
7. Charles Tilly, *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York, Russell Sage Foundation, 1984, p. 77.
8. *Ibid*., p. 79.
9. Charles Tilly, *Coercion, Capital, and European Stales, AD 990-1990*, Cambridge, Massachusetts, Basil Blackwell, 1990, p. 6.
10. Tilly, „Futures of European States“, în *Social Research*, nr. 59, 1992, p. 715.
11. *Ibid*., p. 717.
12. Jack A. Goldstone, „States Making Wars Making States Making Wars ... “, în *Contemporary Sociology*, nr. 20, 1991, p. 177.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Giddens, Herz, Mann şi Wendt.

Principalele lucrări ale lui Charles Tilly

The Vendee, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1964.

Strikes in France, 1830-1968, Cambridge, Cambridge University Press, 1974.

The Formation of National States in Western Europe (ed.), Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1975.

The Rebellious Century, 1830-1930 (cu Louise Tilly şi Richard Tilly), Harvard, Massachusetts, Harvard University Press, 1975.

From Mobilization to Revolution, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley, 1978.

As Sociology Meets History, New York, Academic Press, 1981.

Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons, New York. Russell Sage Foundation, 1984.

The Contentious French, Cambridge, Massachusetts, Belknap Press, 1986.

„War Making and State Making as Organized Crime“, în Paul Evans, Dietrich Rueschemeyer şi Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back In*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p. 169-198.

Coercion, Capital, and European States, *AD 990-1990*, Oxford, Basil Blackwell, 1990.

European Revolutions, *1492-1992*, Oxford, Basil Blackwell, 1993.

Lecturi suplimentare

Skocpol, Theda (ed.), „Vision and Method“, în *Historical Sociology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

Smith, Denis, *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge, Polity Press, 1991.

IMMANUEL WALLERSTEIN

Immanuel Wallerstein s-a născut în 1930. A absolvit Universitatea Columbia în 1951 şi şi-a continuat studiile, finalizându-şi doctoratul în 1959. A predat sociologia la Universitatea Columbia până în 1971, când a fost numit profesor de sociologie la Universitatea McGill din Montreal, Canada. În 1976 a devenit director la Centrul Fernand Braudel şi a preluat Catedra de sociologie de la Universitatea Binghamton (SUNY), unde a continuat să predea şi să cerceteze.

Wallerstein şi-a început cariera studiind politica africană, specializându-se în problematica Ghanei şi a Coastei de Fildeş. Însă reputaţia sa de teoretician internaţional provine din încercările de a reconceptualiza radical relaţiile internaţionale în contextul argumentelor sale cu privire la natura şi istoria „sistemului mondial“ capitalist modern. Wallerstein este pionierul teoriei sistemelor mondiale, care se bazează atât pe teoriile dependenţei radicale ale subdezvoltării din anii '50, cât şi pe şcoala franceză de istoriografie *Annales.* În trei volume de pionierat de o ambiţie teoretică extraordinară şi foarte detaliate din punct de vedere istoric, Wallerstein a încercat să privească dincolo de epifenomenele relaţiilor diplomatice şi militare ale statelor pentru a înţelege logica unui singur sistem mondial.

Este important să se clarifice de la început că termenul „sistem mondial“ nu se referă îndeosebi la întinderea geografică a capitalismului sau pur şi simplu la faptul că logica sistemului operează la un nivel diferit faţă de orice altă unitate politică existentă, cum ar fi statul naţional. Cea mai renumită lucrare a sa, *The Modern World System,** publicată în 1974, plasează originile lumii moderne în ceea ce el a numit „îndelungatul secol al XVI-lea“, de la 1450 la 1670. Înaintea acestei perioade, Europa Occidentală era feudală, iar producţia economică era bazată aproape în întregime pe agricultură. Totuşi, începând cu anul 1300, producţia agricolă a scăzut rapid pe măsură ce modificările din clima Europei au contribuit la creşterea rapidă a frecvenţei epidemiilor la populaţia rurală. Abia pe la 1500 Europa a început să pună bazele unei economii mondiale capitaliste, în care producţia era orientată mai degrabă spre schimb în cadrul pieţii decât spre consum sezonier, cei care produceau bunuri câştigau mai puţin decât valoarea lor, iar forţa motrice a capitalismului a devenit o acumulare continuă de bunuri materiale.

* Lucrarea este disponibilă şi în limba română, graţie eforturilor lui Dorel Abraham, Ilie Bădescu şi Mircea Ghibernea: I. Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1992-1993, 3 vol.

Creşterea economică din noua epocă a determinat expansiunea pieţii după criteriul geografic, dezvoltarea diferitelor forme de control al muncii şi afirmarea unor state puternice în Europa. Economia mondială nou apărută era diferită de cea a fostelor imperii, în sensul că ea coexista cu un mare număr de puteri politice şi era caracterizată de o nouă diviziune internaţională a muncii între „centru“ şi „periferie“.

Centrul se referă la acele regiuni care au beneficiat cel mai mult de pe urma schimbării. În perioada iniţială a expansiunii, acesta includea în mare parte Europa de Nord-Vest (Franţa, Anglia şi Olanda). Regiunea era caracterizată de existenţa unor guverne centrale puternice şi a unor armate numeroase de mercenari. Armatele i-au permis burgheziei să controleze comerţul internaţional şi să obţină surplus economic din afaceri şi comerţ. Creşterea producţiei urbane a fost alimentată de migraţia ţăranilor fără pământ de la sat la oraş, în timp ce inovaţiile din tehnologia agrară au asigurat creşteri continue ale productivităţii agricole. Centrul este locul unde este concentrat capitalul în forme dintre cele mai sofisticate. Băncile, profesiile, activitatea de comerţ şi producţia meşteşugărească sunt toate destul de răspândite pentru a susţine o economie bazată pe muncă salariată.

Prin contrast, periferia se referă la regiuni care nu au guverne centrale puternice, care se bazează mai mult pe munca forţată decât pe cea salariată şi ale căror economii depind de exportul materiilor prime către centru. America Latină şi Europa de Est reprezentau zone periferice cheie în secolul al XVI-lea. În America Latină, cuceritorii spanioli şi portughezi i-au înlăturat pe liderii politici indigeni şi i-au înlocuit cu birocraţii slabe, aflate sub control european. Populaţiile băştinaşe au fost ucise sau înrobite, sclavii din Africa au fost importaţi pentru a lucra pământul şi în mine, iar aristocraţia locală era complicea unui sistem care o menţinea la putere, în timp ce dirija producţia de bunuri mai ales pentru consumul din Europa. La periferie, cultivarea extensivă şi controlul coercitiv al muncii duceau la obţinerea unei producţii agricole cu cost redus.

Wallerstein se referă atât la *semiperiferii*, cât şi la *zone externe*. Semiperiferiile erau fie regiuni localizate în centru, dar care treceau printr-o perioadă de declin relativ (Spania şi Portugalia), fie economii în creştere de la periferie. Acestea erau exploatate de centru, dar, la rândul lor, obţineau avantaje de pe urma periferiei. Unele zone externe îşi menţineau propriile sisteme economice şi erau independente din punct de vedere alimentar, de exemplu Rusia. Spre deosebire de teoreticienii dependenţei, care postulau o relaţie polară între două categorii de bază, Wallerstein susţine că semiperiferia reprezintă un tampon esenţial între centru şi periferie. Un consens ideologic cu privire la oportunitatea capitalismului şi la concentrarea puterii militare de hegemoni puternici de la centru ar fi insuficient pentru a preveni un conflict serios în cadrul sistemului ca întreg:

> „[Nici una, nici alta] nu ar fi îndeajuns, dacă majoritatea nu s-ar divide într-un strat de jos mai extins şi un strat de mijloc mai restrâns ... semiperiferiei îi este repartizat un rol economic specific, însă motivul este mai puţin economic decât politic ... se poate susţine cu succes că economia mondială ... ar funcţiona la fel de bine şi fără semiperiferie. Însă ea ar fi din punct de vedere politic mult mai puţin stabilă, deoarece ar fi vorba de un sistem mondial polarizat. Existenţa unei a treia categorii înseamnă clar că stratul de sus nu se confruntă cu opoziţia unită a tuturor celorlalte straturi, deoarece stratul de mijloc este şi exploatat, şi exploatator.“[1]

O mare parte din lucrările lui Wallerstein trasează expansiunea geografică a sistemului mondial în decursul timpului. În special două etape marchează dezvoltarea sa începând din secolul al XVI-lea până la sfârşitul secolului al XX-lea. Înainte de secolul al XVIII-lea, sistemul era caracterizat de întărirea statelor europene ca urmare a eşecului Imperiului Habsburgic de a converti economia mondială care apărea într-un imperiu mondial. Comerţul crescând cu continentul american şi cu cel asiatic a îmbogăţit elitele micilor negustori din Europa în detrimentul muncitorilor salariaţi, în timp ce monarhii şi-au extins puterea pentru a colecta taxele, a împrumuta banii şi a-şi extinde miliţiile pentru a sprijini monarhiile absolute. Populaţiile locale din Europa au devenit tot mai omogene pe măsură ce minoritarii au fost expulzaţi, în special evreii. În secolul al XVIII-lea industrializarea a înlocuit importanţa atribuită producţiei agricole, iar statele europene s-au angajat agresiv pentru exploatarea de noi pieţe. În decursul ultimelor 200 de ani, noi regiuni au fost absorbite în sistem, cum ar fi Asia şi Africa, mărind surplusul disponibil. Totuşi, abia în primii ani ai secolul al XX-lea sistemul mondial a devenit cu adevărat global.

Wallerstein urmăreşte de asemenea creşterea şi descreşterea hegemonilor sau a puterilor dominante de la centru în cadrul sistemului mondial în decursul timpului. În 1984, el a descris „trei modele“ de hegemonie: „Provinciile Unite (Olanda – n. trad.) la mijlocul secolului al XVII-lea, Regatul Unit al Marii Britanii la mijlocul secolului al XIX-lea şi SUA la mijlocul secolului al XX-lea.“[2] În lucrările sale mai recente a făcut speculaţii cu privire la viitorul sistemului modial din perspectiva dezbaterilor privind presupusul declin al SUA în cadrul economiei mondiale şi sfârşitul războiului rece. El se teme că mulţi trag concluzii pripite referitoare la prăbuşirea marxism-leninismului din 1989, sugerând că prăbuşirea

Uniunii Sovietice şi a statutului ei de periferie nu este favorabilă forţelor dominante ale sistemului mondial capitalist deoarece a eliminat ultima mare forţă politică stabilizatoare care ajuta la legitimarea hegemoniei SUA. În *Geopolitics and Geoculture* (1991) el sugerează că perioada de hegemonie a SUA este posibil să se fi sfârşit o dată ce companiile japoneze şi vest-europene au devenit efectiv competitive cu cele americane. Însă în absenţa „ameninţării sovietice“ este neclar dacă conflictele dintre statele din centru pot fi atenuate prin apelul la interese ideologice comune pentru susţinerea cooperării. El consideră că sistemul mondial va continua să funcţioneze ca în ultimii 500 de ani în căutarea unei continue acumulări de capital şi bunuri, însă periferia va fi din ce în ce mai marginalizată pe măsură ce sofisticarea tehnologică a centrului se va accelera.

Pentru Wallerstein, sistemul capitalist mondial – care va mai fi valabil o bună perioadă de timp – este caracterizat de unele contradicţii fundamentale care îi vor aduce în cele din urmă prăbuşirea chiar pe măsură ce pare că îşi consolidează controlul global. În primul rând, există un dezechilibru permanent între cerere şi ofertă. Cât timp deciziile privind ce şi cum se produce se iau la nivelul companiei, dezechilibrul va fi mereu o consecinţă neintenţionată a unei mecanizări şi prefaceri în bunuri economice. În al doilea rând, în timp ce pe termen scurt este logic pentru capitalişti să obţină profit prin retragerea capitalului de la un consum imediat, pe termen lung producerea ulterioară a surplusului necesită o cerere de masă care poate fi satisfăcută numai prin redistribuirea surplusului. În al treilea rând, există limite până la nivelul la care statul poate coopta lucrători pentru a menţine legitimitatea sistemului capitalist. El afirmă:

> „Oricând cei care deţin privilegiile încearcă să coopteze mişcarea de opoziţie prin acordarea unei mici părţi din aceste privilegii, ei îşi pot elimina, fără îndoială, pe termen scurt oponenţii; însă de asemenea ei pot mări breşa pentru următoarea mişcare de opoziţie care va fi creată în următoarea criză a economiei mondiale. Astfel costul cooptării creşte tot mai mult.“[3]

Ultima şi cea mai semnificativă este contradicţia dintre unul singur şi mai mulţi, coexistenţa unui sistem pluralist de state în cadrul unui singur sistem mondial. Deşi favorizează expansiunea sistemului, aceasta împiedică şi orice încercare de dezvoltare a unei cooperări mai mari pentru a contracara crizele sistemice din sistemul ca întreg.

Abordarea lui Wallerstein este caracterizată de două angajamente epistemologice de bază. El se opune fundamental ideii că procesele de „dezvoltare“ economică din interiorul statelor pot fi studiate fără a le situa într-un context istoric şi spaţial mult mai larg. A studia statul de parcă ar fi întregul în care problemele sunt şi generate, şi potenţial rezolvate înseamnă a accepta necritic ideologia liberală dominantă a progresului. Conform acestei ideologii, calea de ieşire din situaţia de subdezvoltare economică pentru statele sărace este adoptarea caracteristicilor politice, economice şi culturale ale statelor „dezvoltate“. Dacă guvernele adoptă politici de „piaţă liberă“ şi promovează spiritul antreprenorial privat şi cultura antreprenorială, nu există o barieră intrinsecă pentru modernizare.

În mod similar, Wallerstein abordează problema şi pentru cei de stânga, care consideră că subdezvoltarea este promovată de statele din centru a căror prosperitate provine din capacitatea lor de a aduna surplusul economic de la statele din periferie. Deoarece aceasta presupune că statele lumii a treia ar trebui cumva să se retragă din economia capitalistă mondială, Wallerstein susţine că, într-un sistem mondial unic, statele periferice nu se pot dezvolta de-a lungul unor direcţii diferite de cele impuse de centru.

Parţial inspirat de opera lui Karl Polanyi, Wallerstein este foarte critic cu privire la ştiinţele sociale din Occident, care tratează politica, economia, istoria şi sociologia ca „discipline“ separate ale ştiinţelor sociale. Cu siguranţă că el nu ar admite studiul relaţiilor internaţionale ca o disciplină autonomă şi de aceea abordarea sa se contrazice în mod fundamental cu viziunea realistă conform căreia autonomia rezultă din caracterul special al relaţiilor dintre state într-un mediu anarhic. Acesta este numai un aspect al structurii sistemului mondial, unul subordonat acestuia. Într-adevăr, el consideră că dezvoltarea ştiinţelor sociale din Occident nu poate fi disociată de puterea crescândă a statului şi de nevoia lui de „experţi“ care să îl asiste în conducerea „claselor periculoase“. De la sfârşitul secolului al XVIII-lea, epoca modernă a fost dominată de ideea de progres şi de mitul politic că suveranitatea este legitimă deoarece se spune că puterea statelor provine de la „popor“. Wallerstein înţelege cel mai bine ideologiile moderne ale conservatorismului, liberalismului şi socialismului ca programe politice pentru gestionarea frământărilor sociale care produc constant schimbări economice. Desigur, la sfârşitul secolului al XX-lea multe persoane consideră că liberalismul este acum dominant. Programul politic axat pe trei idei, şi anume votul universal, statul bunăstării şi crearea unei identităţi naţionale, a asigurat efectiv legitimarea sistemului mondial în Europa şi a furnizat un model de aspiraţie universală în afara ei. Majoritatea oamenilor de ştiinţă din domeniul social sprijină ideologia liberală, deoarece întreaga iniţiativă a ştiinţelor sociale se bazează pe premisa progresului social întemeiat pe capacitatea de a mani-

pula relaţiile sociale cu condiţia ca acest lucru să se realizeze în manieră „ştiinţifică".

Lucrările lui Wallerstein au constituit subiectul unei intense dezbateri, aşa cum era de aşteptat având în vedere atacurile lui radicale împotriva ştiinţelor sociale ortodoxe. Marxiştii tradiţionali s-au plâns că nu a înţeles natura capitalismului şi a pus accent mai degrabă pe logica schimbului la nivelul pieţei decât pe modurile de producţie. Ernesto Laclau, de exemplu, susţine că „relaţia economică fundamentală a capitalismului se constituie prin vânzarea de către lucrătorul liber a puterii sale de muncă, iar condiţia sa prealabilă necesară este ca producătorul direct să piardă proprietatea asupra mijloacelor de producţie".[4] Dacă munca salariată este caracteristica definitorie a capitalismului, atunci întregul model al lui Wallerstein este pus la îndoială, deoarece alte forme de muncă au fost dominante în alte părţi ale lumii, fiind dificil a le defini drept capitaliste.

Desigur, ideile lui Wallerstein au fost atacate din perspectivă ideologică. Socialiştii care considerau că o reformă radicală era încă posibilă în cadrul graniţelor unui stat sau între state socialiste nu au privit cu ochi buni ideea că socialismul este posibil numai la nivel global. Wallerstein preia poziţia lui Troţki de a renunţa la „socialismul dintr-o ţară", definind statele comuniste drept simple companii colective capitaliste a căror participare la sistemul mondial împiedică tranziţia la socialism la nivel global. Oameni de ştiinţă mai ortodocşi au atacat funcţionalismul structural extrem al abordării teoretice a lui Wallerstein. Realiştii, spre exemplu, ar contesta faptul că, dacă sistemul competitiv dintre state este el însuşi derivat din logica economică a sistemului capitalist mondial, cum s-ar putea explica comportamentul competitiv al unităţilor politice înainte de secolul al XVI-lea? Ei susţin că există o logică politică distinctă care implică lupta pentru putere dintre suverani, ce nu poate fi redusă la capitalism. Aşa cum a relevat Kal Holsti, „a afirma că războiul dintre statele capitaliste este inevitabil este ca şi cum ai spune că tamponările dintre automobilele Ford sunt inevitabile; însă care este variabila critică? Automobilul sau Ford? Statul sau economia?"[5]

S-ar putea de asemenea susţine că rigiditatea metodei centru/semiperiferie/periferie nu reuşeşte să explice anomalii cum ar fi ridicarea unor state la statutul de „centru" (Japonia?) deoarece metoda presupune o relaţie cu sumă zero între statele din cadrul sistemului. Structura sistemului rămâne constantă pentru Wallerstein, astfel încât, dacă unele state par să crească şi să se mute dintr-o categorie într-alta, atunci altele trebuie să decadă. Dată fiind generalitatea abordării teoretice şi profunzimea ei istorică, este uneori dificil să plasezi unele state în cadrul unei categorii. Spre exemplu, pe baza PIB pe cap de locuitor şi a standardului de viaţă, Australia poate fi categorisită drept centru, chiar dacă Wallerstein însuşi o plasează la semiperiferie. Aşa cum observă Alexander şi Gow, „analiza economică nu oferă indicii sistematice cu privire la relaţia dintre poziţionarea economică în economia mondială, poziţia geopolitică şi apariţia politicii de la semiperiferii".[6]

În cele din urmă, se poate observa o contradicţie între afirmaţiile empirice ale lui Wallerstein (care ar trebui să poată fi supuse testării ipotezelor) şi dispreţul său faţă de metodologiile convenţionale ale construirii teoriei în ştiinţele sociale. Este posibil să se facă afirmaţii deterministe privind primatul forţelor economice globale şi, în acelaşi timp, să se apere aceste afirmaţii utilizând nu criterii de valabilitate empirică, „ci valoarea lor euristică; de exemplu, au ele sens pentru oamenii şi organizaţiile care caută să acţioneze în contexte istorice mondiale şi care au nevoie să înţeleagă dinamica schimbării ... în aceste contexte?"[7] Desigur, aceasta este o contradicţie care caracterizează mare parte din gândirea radicală ce apără nevoia de schimbare având ca argumente nu criteriile morale articulate în tradiţia teoriei politice, ci afirmaţiile empirice privind inegalitatea inerentă sistemului capitalist.

Note

1. Immanuel Wallerstein, „The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", în *Comparative Studies in Society and History*, nr. 16, 1974, p. 387-388.
2. Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements, and the Civilizations: Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984, p. 39.
3. Immanuel Wallerstein, „The Rise and Future Demise of the World Capitalist System", *op.cit*., p. 415.
4. Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra, New Left Books, 1977, p. 23.
5. Kalevi Holsti, *The Dividing Discipline*, Boston, Allen & Unwin, 1985, p. 76.
6. Malcolm Alexander şi John Gow, „Immanuel Wallerstein", în P. Beilharz, (ed.), *Social Theory: A Guide to Central Thinker*, Sydney, Allen & Unwin, 1991, p. 220.
7. *Ibid*., p. 217.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Cox, Frank şi Giddens.

Principalele lucrări ale lui Immanuel Wallerstein

Social Change: The Colonial Situation, New York, Wiley, 1966.

Africa: The Politics of Unity: An Analysis of a Contemporary Social Movement, New York, Random House, 1967.

„The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis“, în *Comparative Studies in Society and History*, nr. 16, 1974, p. 385-415.

The Modern Word System 1: Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, New York, Academic Press, 1974.

World Inequality: Origins and Perspectives of World System, Montreal, Black Rose Books,1975.

The Capitalist World-Economy: Essays, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

The Modern Word System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy, 1600-1750, New York, Academic Press, 1980.

Historical Capitalism, Londra, Verso, 1983.

Labor in the World Social Structure, Beverly Hills, Sage Publications, 1983.

The Politics of the World-Economy: The States, the Movements, and the Civilisations: Essays, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

„World Systems Analysis“, în Anthony Giddens şi Johnathan H. Turner (ed.), *Social Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 1987, p. 309-324.

Geopolitics and Geoculture: Essays on Changing World-System, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Unthinking Social Science: The Limits Nineteenth-Century Paradigms, Cambridge, Polity Press, 1991.

„The Collapse of Liberalism“, în Ralph Miliband şi Leo Panitsch (ed.), *The Socialist Register: New World Order?*, Londra, Merlin, 1992, p. 96-110.

„Development: Lodestar or Illusion?“, în Leslie Sklair (ed.), *Capitalism and Development*, Londra, Routledge, 1994.

After Liberalism, New York, New Press, 1995.

„The Inter-State Structure of the Modern World System“, în Steve Smith, Ken Booth şi Marysia Zaiewski (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 87-107.

Lecturi suplimentare

Arrighi, Giovanni, *The Long Twentieth Century*, Londra, Verso, 1994.

Higgott, Richard L., *Political Development Theory: The Contemporary Debate*, Londra, Croom Helm, 1983.

Hopkins, Terence K., *World-Systems Analysis: Theory and Methodology*, Beverly Hills, California, Sage Publications, 1982.

Sanderson, Stephen K. (ed.), *Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change*, Walnut Creek, California, AltaMira Press, 1995.

Skocpol, Theda, „Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique“, în *American Journal of Sociology*, nr. 82, 1977, p. 1075-1089.

Zolberg, Aristide, „Origins of the Modern World System – A Missing Link“, în *World Politics*, nr. 33, 1981, p. 253-281.

TEORIILE DESPRE NAŢIUNE

Se pare că naţionalismul se răspândeşte peste tot în lume, ameninţând să fărâmiţeze unele state şi să contopească altele în „state-naţiuni“ noi. Dar termenul „naţionalism“ este deseori folosit în mod vag şi înţelegerea acestei forme de mobilizare politică este stânjenită de lipsa de interes faţă de naţionalism în cadrul disciplinei relaţiilor internaţionale. Naţionalismului i se acordă atenţie mai mare, întrucât astăzi diferenţa dintre războiul între state şi războiul din interiorul statelor este mai puţin evidentă. Una dintre cele mai mari probleme ale ordinii mondiale la sfârşitul secolului al XX-lea este modalitatea de reconciliere a principiului suveranităţii statului (care protejează distribuţia teritorială actuală) cu cel al autodeterminării „popoarelor“ (care ameninţă constant cu modificarea frontierelor conform unui principiu normativ vag). În acest sens sunt prezentate lucrările a trei gânditori ai teoriei naţiunii şi naţionalismului. Benedict Anderson cercetează fenomenologia naţiunii. El a descris condiţiile istorice ale apariţiei naţiunii sub formă de „comunitate imaginată“ şi a explorat procedurile care susţin recursul mai degrabă la naţiune decât la alte epicentre de loialitate politică ale erei moderne. Ernest Gellner şi Anthony Smith sunt specialiştii principali ai controversei privind caracterul antic sau modern al naţionalismului. Gellner susţine că naţionalismul este produsul economiei şi al modernităţii, în timp ce Smith pretinde că naţionalismul reprezintă contopirea unică a exigenţelor ideologice moderne şi premoderne.

BENEDICT ANDERSON

La fel ca şi alţi cercetători menţionaţi în această lucrare (Charles Beitz şi Alfred Zimmern), Benedict Anderson contribuie la studiul relaţiilor internaţionale cu o lucrare influentă: *Imagined Communities: Reflections of the Origin and Spread of Nationalism* (1983, 1991). Anderson este pseudonimul lui Aaron L. Binenkorb, profesor de studii internaţionale la Universitatea Cornel. El şi-a scris disertaţia la Cornel şi a predat acolo mulţi ani, mai ales ca specialist în cultura şi istoria politică a Indoneziei.

Anderson este om de stânga (la fel ca faimosul său frate, Perry), fiind fascinat de naţionalismul deosebit de ostil din Asia de Sud-Est contemporană.[1] Una din lucrările sale cele mai bune, *Java in a Time of Revolution* (1972), este o examinare detaliată a primelor 10 luni ale luptei Indoneziei pentru dobândirea independenţei, în 1945-1946. Anderson susţine că „versiunea Sjahrir“ a revoluţiei indoneziene necesită o revizuire. Descrierea istorică convenţională a perioadei este aceea că Partidul Socialist al lui Sjahrir a dominat scena politică şi că strategia diplomatică a acestuia (negocieri/exercitarea de presiuni asupra olandezilor prin intermediul britanicilor şi americanilor) a reflectat concepţia grupurilor dominante din cadrul societăţii indoneziene din acea perioadă.[2] Anderson prezintă, cu detalii incredibile, faptul că partidele politice erau „puţin mai mult decât grupuri de clici personale ... nici unul ... nu avea o bază organizată de masă nici măcar în zonele urbane“.[3] El susţine că rivalul principal al lui Sjahrir din acea perioadă, Tan Malakka, ar fi putut schimba cursul istoriei Indoneziei dacă s-ar fi adoptat strategia sa de *perdjuangan* (luptă armată) în locul căii diplomatice. Deoarece politica moderată de mai târziu s-a îndreptat spre câştigarea sprijinului şi recunoaşterii internaţionale, a fost incompatibilă cu programul social intern radical.

„Din aceasta au izvorât criza adâncă a anilor de după câştigarea independenţei şi tragediile ulterioare.“[4] Anderson susţine că, dacă Sukarno ar fi sprijinit o politică mult mai agresivă împotriva Olandei, istoria Indoneziei ar fi putut avea un alt curs, probabil comparabilă cu cea a Vietcongului în timp ce Vietnamul de Nord era sub conducerea lui Ho Şi Min. Indiferent dacă argumentaţia lui este plauzibilă sau nu, lucrarea este un bun exemplu al preocupărilor lui Anderson relative la problema socialismului în regiune. Oricum, deziluzia lui crescândă faţă de dezvoltarea statelor dictatoriale marxiste de-a lungul timpului, ca şi credinţa lui, conform căreia gânditorii de stânga au subestimat forţa naţionalismului în

lumea modernă, l-au condus la explorarea dimensiunilor culturale ale acestui fenomen. Lucrarea *Imagined Communities* este rezultatul excursului său intelectual, produsul anilor de studiu şi reflecţie. În cele ce urmează, ne vom ocupa de această carte de dimensiuni reduse atât de frumos scrisă, care oferă cercetătorilor relaţiilor internaţionale (mai ales celor care consideră că „statele-naţiuni“ sunt sau vor fi „depăşite“) posibilitatea de a înţelege puterea covârşitoare a naţionalismului în era modernă.

Lucrarea debutează (şi se încheie) în acest ton: „Invazia vietnameză şi ocuparea Cambodgiei în decembrie 1978 şi ianuarie 1979 a reprezentat primul război convenţional, de mare anvergură, dintre două regimuri marxiste.“[5] Dar incompatibilitatea teoriei marxiste cu practica nu reprezintă problema centrală. Lucrarea se referă la „ideea“ de stat-naţiune, când şi cum a apărut şi condiţiile în care continua să se dezvolte la sfârşitul secolului al XX-lea. Spre deosebire de alţi cercetători ai naţionalismului, Anderson refuză să trateze acest subiect ca fiind periferic, produs al unor forţe, precum industrializarea (Gellner), sau al schimbărilor socio-economice masive (Deutsch). Abordarea sa este atât hermeneutică cât şi structurală. Anderson este interesat de motivul pentru care o parte atât de mare a populaţiei consideră că indivizii sunt membri ai unei anumite „naţiuni“ care are dreptul de a fi suverană peste un teritoriu şi se simt atât de loiali încât „a muri pentru ţară“ este cea mai mare onoare. La urma urmei, membrii unui trib nu posedă acest tip de relaţie identitară care se extinde mult dincolo de legăturile de rudenie recunoscute sau de limitele comunităţii relaţionale faţă-în-faţă. Acest tip de loialitate nu se întâlneşte nici la suveranii rivali ai Europei feudale. Abordarea lui Anderson se concentrează pe procesul „imaginaţiei colective“ pe care îl introduce în definiţia naţiunii:

> „[Naţiunea] este o comunitate politică imaginată – şi este imaginată ca fiind în mod inerent atât limitată, cât şi suverană. Este *imaginată* deoarece chiar şi membrii celei mai mici naţiuni nu-i vor cunoaşte pe cei mai mulţi dintre tovarăşii lor, nici nu-i vor întâlni sau auzi … naţiunea este imaginată ca *limitată* deoarece chiar şi cea mai mare naţiune … are frontiere, chiar dacă relative, dincolo de care se situează alte naţiuni. Nici o naţiune nu îşi închipuie că este identică cu umanitatea.“[6]

Anderson este preocupat în special de trei paradoxuri ale naţionalismului. În primul rând, de modernitatea obiectivă a naţiunilor în viziunea istoricului faţă de vechimea lor subiectivă în viziunea naţionaliştilor; în al doilea rând, universalitatea formală a naţionalităţii drept concept sociocultural faţă de particularitatea manifestărilor sale concrete; în al treilea

rând, puterea politică a naţionalismului faţă de sărăcia sa filozofică. După cum observa filozoful politic Eugene Kamenka, „în provocarea emoţiei împotriva raţiunii, [naţionalismul] a înlocuit studiul cu focurile de tabără, argumentaţia cu demagogia ... [naţionalismul] a fost şi probabil că este încă în centrul istoriei moderne. Nu însă şi gânditorii naţionalismului.“[7] Anderson crede că sărăcia filozofică a doctrinei naţionaliste a contribuit la eşecul mai general al înţelegerii puterii sale pe termen lung, ceea ce consider că este adevărat îndeosebi în studiul relaţiilor internaţionale.[8]

În prima parte a lucrării sale, Anderson se angajează într-o dezbatere istorică amplă. El susţine că naţionalismul trebuie să fie înţeles nu în relaţie cu ideologiile politice susţinute cu sfială, ci cu sistemele culturale extinse care îl preced. Naţionalismul a apărut în perioada în care alte trei concepte culturale îşi pierdeau din importanţă. În primul rând, avuseseră loc schimbări în religie. Naţionalismul a reprezentat o transformare seculară a fatalităţii în continuitate, a contingenţei magice în înţeles universal. Coerenţa arogantă a religiei a intrat în declin la sfârşitul Evului Mediu datorită explorării lumii noneuropene şi demonetizării treptate a limbajului sacru. Comunităţile mai vechi şi-au pierdut încrederea în sacralitatea unică a limbii lor (ideea că o anumită scriere oferea accesul privilegiat la adevărul ontologic sacru). Apoi, s-au produs schimbări în domeniul dinastic. În formele feudale de „imaginaţie“ statele erau definite de „centre înalte“, frontierele erau poroase şi indistincte, iar „suveranităţile“ se întrepătrundeau. Oricum, o dată cu declinul legitimităţii monarhiei sacre din secolul al XVII-lea, oamenii au început să se îndoiască de faptul că societatea era organizată în mod natural în jurul unor „centre înalte“ precum Roma. În al treilea rând, Anderson este original când susţine că trebuie să luăm în considerare concepţia feudală despre timp, în care cosmogonia şi istoria nu erau distincte. „Mai mult ca orice altceva“ modificarea concepţiei despre timp „a făcut posibilă «conceperea» naţiunii“.[9] Era premodernă a fost caracterizată de o concepţie a „simultaneităţii de-a lungul timpului“, în care timpul este marcat de „prefigurare şi împlinire“. Ea a fost înlocuită treptat de concepţia „simultaneităţii în timp“, în care timpul este marcat de „coincidenţă temporală şi măsurat de ceas şi calendar“.[10] Ideea de entitate sociologică, care se deplasează, conform calendarului, spre o perioadă de timp omogenă este o analogie clară cu ideea de naţiune, concepută tot ca o comunitate solidă care se deplasează constant de-a lungul istoriei. Aceste trei schimbări epocale au dus la căutarea unei noi căi de a lega împreună fraternitatea, puterea şi timpul.

> „Combinate, [vechile] idei înrădăcinate în om se regăsesc clar în natura lucrurilor, oferind un anumit înţeles fatalităţilor zilnice ale existenţei (mai presus de toate, moartea, pierderea şi servitutea) şi asigurând în moduri variate izbăvirea de acestea ... declinul lent şi inegal al certitudinilor intercorelate ... duce la o delimitare fermă între cosmologie şi istorie.“[11]

Declinul acestor „vechi idei“ creează aşadar condiţiile pentru o nouă formă de conştiinţă culturală. Motivul pentru care ia forma de naţionalism se datorează interacţiunii întâmplătoare dintre capitalism, o nouă tehnologie a comunicării (tipăriturile) şi fatalitatea diversităţii lingvistice. Capitalismul a fost important datorită expansiunii pieţei cărţii, care a contribuit la formarea limbilor, în mare măsură sub imboldul tipăririi masive de Biblii în timpul Reformei şi răspândirii anumitor limbi regionale ca instrumente ale centralizării administrative. La rândul lor, tipăriturile în diferite limbi au condus la fundarea conştiinţei naţionale prin crearea unor zone unitare de comunicare şi schimb. În combinaţie, „capitalismul tipărit“ a făcut posibil naţionalismul, oferindu-i un spaţiu pentru reprezentarea unor noi concepţii despre timp şi spaţiu. De asemenea, a încurajat dezvoltarea unor „limbi scrise“ prin standardizarea variantelor de limbi locale în forme scrise comune.

Acesta reprezintă fundalul pe care se dezvoltă o derutantă anomalie a istoriei naţionalismului, pe care Anderson o examinează. Din ce motiv comunităţile creole din America de Sud (acelea care erau formate din oameni care aveau aceeaşi limbă şi aceeaşi etnie cu cei împotriva cărora au luptat) şi-au dezvoltat o concepţie naţionalistă cu mult înaintea celor mai multe popoare ale Europei? Răspunsul lui Anderson face apel la mai mulţi factori. O analiză cuprinzătoare ar trebui să includă blocarea mobilităţii sociale, încercările succesive ale Spaniei de a-şi întări controlul în America de Sud, răspândirea ideilor liberale ale iluminismului şi apariţia ziarului ca vehicul pentru răspândirea naţionalismului în rândul claselor „aşezate“ din regiune. Trebuie avut în vedere şi faptul că:

> „Deşi aceste războaie au provocat o mare suferinţă şi au fost marcate de multe acte de barbarism, într-un mod ciudat miza era mai degrabă mică. Nici în America de Nord, nici în America de Sud creolii n-au fost obligaţi să se teamă de exterminarea fizică sau de sclavie, cum s-a întâmplat cu alte popoare care au trecut prin astfel de situaţii datorită imperialismului european.“[12]

Pe de altă parte, eşecul experienţei hispano-americane de a genera revolte permanente împotriva imperiului spaniol reflectă atât nivelul general de dezvoltare a capitalismului şi tehnologiei la sfârşitul secolului

al XVIII-lea, cât şi susţinerea locală a capitalismului spaniol în relaţie cu capacitatea administrativă a imperiului. Protestanţii, vorbitori de limba engleză din nordul continentului, erau mult mai favorabil situaţi pentru a înţelege ideea de „America". Încetarea mişcărilor de eliberare naţională din America a coincis cu instaurarea epocii naţionalismului în Europa. Din nou, Anderson subliniază rolul limbilor scrise şi modul în care, după instaurarea formei „modulare" de naţionalism, „naţiunea" ca formă nouă de comunitate politică a putut să fie dorită în mod conştient de către cei care s-au simţit oprimaţi sau excluşi din sistemul politic existent. Naţiunile-state „imaginate" ca realităţi în America au devenit modele pentru Europa şi implicit pentru restul lumii.

Originalitatea lui Anderson constă în analiza pe care o face rolului capitalismului tipărit în reorientarea sensului timpului de la feudalism la epoca modernă şi în susţinerea faptului că naţionalismul creol din America a oferit un model Europei. Revoluţia franceză, care este considerată de obicei ca un moment simbolic al trecerii de la suveranitatea dinastică la suveranitatea populară, a fost posibilă datorită unei schimbări epistemologice a naturii conştiinţei colective. Revoluţiile americane au oferit un model de „stat-naţiune" la care au putut aspira, în mod conştient, clasele burgheze şi intelectualitatea din Europa, în lupta lor împotriva imperiilor absolutiste ale ordinii existente în acel moment. Până şi simplul act al înregistrării luptelor revoluţionare în manualele de istorie a facilitat răspândirea naţionalismului ca formă „modulară" de obţinere a libertăţii politice şi a egalităţii.

Mai mult, ca religie seculară, naţionalismul poate oferi răspunsurile la întrebările metafizice despre sensul vieţii şi al morţii pe care alte ideologii nu reuşesc să le dea. Acest fapt este deosebit de important pentru cei ce cred că există forme substitutive iminente pentru statul-naţiune în era modernă, precum corporaţiile naţionale sau mişcările sociale transnaţionale. Nici una dintre aceste forme nu poate însă atinge *potenţialul* naţiunii ca factor catalizator modern al loialităţii şi identităţii de grup. Anderson afirmă în lucrarea sa: „[Încercaţi] să vă imaginaţi, să zicem, semnificaţia mormântului unui marxist necunoscut şi a unui monument dedicat unui erou pentru libertate. Oare poate fi evitat sentimentul absurdului?"[13]

Anderson sugerează că, deşi marxismul încearcă să umple golul lăsat de dispariţia credinţei, nu poate concura cu naţionalismul deoarece acesta nu depinde de capacitatea anumitor societăţi de a atinge scopurile materiale ale unei doctrine politice sau economice. Marxismul nu poate mobiliza oamenii la acelaşi nivel de sacrificiu personal ca naţionalismul. Succesul naţionalismului constă în capacitatea sa paradoxală de a combina

universalul şi particularul, rămânând în acelaşi timp compatibil cu gradul său de ideologie politică. Naţionalitatea a înlocuit religia chiar dacă continuă să joace acelaşi rol metafizic, ca şi religia înainte, de „doxă" sau de „bun simţ". Într-o altă frază memorabilă, Anderson observă că „naţionalismul are capacitatea magică de a transforma şansa în destin".[14] În zilele noastre, oamenii nu se întreabă reciproc dacă au o identitate naţională, cum s-ar putea întreba despre credinţă. Întrebarea este mai degrabă legată de identificarea apartenenţei la o identitate naţională particulară.

Pe scurt, prin considerarea naţionalismului ca răspuns la schimbările epocii şi prin examinarea condiţiilor materiale şi culturale care au făcut posibilă apariţia naţionalismului, lucrarea lui Benedict Anderson rămâne o lectură esenţială pentru cercetătorii temei. În mod similar, în descrierea evocatoare a unora dintre mecanismele care susţin identificarea naţională, precum citirea presei (naţionale) sau intonarea imnului naţional, Anderson atrage atenţia asupra fenomenelor rar discutate în literatură. Aceasta nu înseamnă că tezele sale nu au fost supuse comentariilor critice. Dintre acestea merită amintite două.

În primul rând, în ciuda definirii naţiunilor drept „comunităţi *imaginate*", Partha Chatterjee îl acuză pe Anderson de neînţelegerea modului în care multe dintre formele anticoloniale ale naţionalismului nu imită pur şi simplu tipurile „modulare" de societate observate în Europa sau în America. El sugerează că Anderson, ca şi majoritatea cercetătorilor occidentali, condamnă restul lumii la un statut permanent de dependenţă.

> „Europa şi America, singurele subiecte reale ale istoriei, au examinat în locul nostru nu numai istoria modernizării şi a exploatării coloniale, dar chiar şi istoria rezistenţei noastre anticoloniale şi a sărăciei postcoloniale. Chiar şi imaginaţia noastră ar trebui să rămână veşnic colonizată."[15]

Chatterjee afirmă că, pentru a înţelege naţionalismul anticolonial din India şi din unele părţi ale Africii, trebuie făcută distincţie între domeniul „material" şi „spiritual" al structurii sociale. În timp ce India este într-adevăr „colonizată" de formele modulare de „naţionalism" analizate de Anderson, al cărui scop este de a crea un stat modern industrializat, Africa nu respectă acest model. În ceea ce priveşte aspectul spiritual, Chatterjee afirmă că populaţia în discuţie şi-a păstrat propria limbă şi propria cultură.

Analizând recent această problemă, Christopher Ullock atrage atenţia asupra ediţiei lărgite a lucrării *Imagined Communities* (1991), în care Anderson se referă la templele, moscheele şi şcolile din afara zonei controlate de metropole ca la „zone libere ... unde anticolonialiştii religioşi,

mai apoi naţionalişti, puteau continua lupta“[16]. Ullock este de acord cu Chatterjee că titlul lucrării lui Anderson este înşelător. Accentul pus la începutul lucrării pe procesele imaginaţiei colective este înlocuit spre sfârşitul ei cu evideţierea caracterului „circular“ al naţionalismului. Ullock subliniază că argumentaţia andersoniană este neintenţionat ironică:

> „În timp ce Anderson îşi începe disertaţia descriind modul în care schimbările spaţio-temporale le-au oferit indivizilor posibilitatea de a-şi imagina diferit comunităţile politice, sociale şi culturale, acceptarea de către el a categoriilor ontologice ale modernităţii, precum „stat“ şi „naţiune“, îl împiedică să analizeze temeinic modul în care accelerările spaţio-temporale actuale pot afecta modul în care oamenii îşi imaginează comunităţile, atât în Nord cât şi Sud.“[17]

Apare problema dacă noile forme de comunicare, la sfârşitul secolului al XX-lea, modelează imaginarea de noi forme de comunitate pe căi originale. Pentru a fi corecţi cu Anderson, acesta a speculat aspectul menţionat, lăsând loc unor ample cercetări în viitor.

Scepticismul lui Anderson în această privinţă constă în sublinierea apariţiei naţionalismului „la distanţă“ prin intermediul unor membri ai unei minorităţi etnice din Occident care se pot folosi de avantajul unei noi tehnologii (precum *e-mailul*) pentru a-şi intensifica sentimentul apartenenţei la o patrie imaginară, aflată departe de statul în care trăiesc. „Aflate în siguranţă în zona dezvoltată a lumii, aceste minorităţi pot trimite bani şi arme, materiale de propagandă şi construiesc reţele intercontinentale informatizate, ceea ce poate avea efecte incalculabile în zonele de destinaţie.“[18] Rămâne de văzut dacă „accelerarea spaţio-temporală actuală“ sprijină sau îngreunează potenţialul de subminare a naţionalismului în secolul al XXI-lea.

Altminteri, contribuţia lui Anderson la studiul relaţiilor internaţionale constă în examinarea impactului unor asemenea accelerări de acum 300 de ani.

Note

1. Verso Press a publicat o colecţie a articolelor recente ale lui Anderson în acest domeniu, *The Spectre of Comparison*, 1998.

2. A se vedea în special lucrarea lui G. McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1952.
3. Benedict Anderson, *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946*, Ithaca. New York, Cornell University Press,1972, p. 230.
4. *Ibid*., p. 408.
5. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, ediţia a II-a, Londra, Verso, 1991, p. 11.
6. *Ibid*., p. 15-16.
7. Eugene Kamenka, „Nationalism: Ambiguous Legacies and Contingent Futures“, în *Political Studies,* nr. 41, 1993, p. 80.
8. Martin Griffiths, „Multilateralism, Nationalism and the Problem of Agency in International Theory“, în Richard Leaver and Dave Cox (ed.), *Middling, Meddling, Muddling: Issues in Australian Foreign Policy*, St Leonards, NSW, Allen & Unwin, 1997, p. 44-68.
9. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, p. 22.
10. *Ibid*., p. 24-25.
11. *Ibid*., p. 36.
12. *Ibid*., p. 191-192.
13. *Ibid*., p. 37.
14. *Ibid*., p. 12.
15. Partha Chatterjee, „Whose imagined community?“, în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 20, 1991, p. 521.
16. Christopher Ullock, „Imagined Community: a Metaphysics of Being or Becoming?“, în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 25, 1996, p. 427.
17. *Ibid*., p. 428.
18. Benedict Anderson, „Exodus“, în *Critical Inquiry,* nr. 20, 1994, p. 327.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Deutsch, Gellner, Ruggie şi Smith.

Principalele lucrări ale lui Benedict Anderson

Some Aspects of Indonesian Politics Under the Japanese Occupation, 1944-1945, Ithaca, New York, Comell University Press, 1961.

Mythology and the Tolerance of the Javanese, Ithaca, New York, Comell University Press, 1965.

A Preliminary Analysis of the October 1, 1965 Coup in Indonesia, Ithaca, New York, Comell University Press, 1971.

Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946, Ithaca, New York, Comell University Press, 1972.

Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia, Ithaca, New York, Comell University Press, 1990.

Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, ediţia a II-a, Londra, Verso, 1991.

„The Last Empires“, în *New Left Review,* nr. 193, 1992, p. 3-14.
The Spectre of Comparison, Londra, Verso, 1998.

Lecturi suplimentare

Chatterjee, Partha, „Whose Imagined Community?“, în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 20, 1991, p. 521-525.

Chatterjee, Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World – A Derivative Discourse*, Londra, Zed Books, 1994.

Nimni, Ephraim, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of a Political Crisis*, London, Pluto Press, 1994.

Smith, Anthony D., „The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed“, în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 20, 1991, p. 353-568.

Ullock, Christopher, „Imagined Community: a Metaphysics of Being or Becoming?“, în *Millennium: Journal of International Studies,* nr. 25, 1996, p. 425-441.

ERNEST GELLNER

Ernest Gellner este cunoscut cercetătorilor din domeniul relaţiilor internaţionale pentru lucrările sale despre naţionalism, acesta fiind şi motivul includerii lui în volumul de faţă. Ca preocupări, Gellner a fost un cercetător al modernităţii în cel mai larg sens, scrierile sale integrându-se cu greu în disciplinele academice tradiţionale. El a avut contribuţii importante în mai multe domenii: antropologie socială, sociologie şi filozofie politică. În plus, scrierile lui Gellner privind istoria şi originile naţionalismului nu pot fi separate de o temă mult mai largă care străbate întreaga sa operă, şi anume apărarea iluminismului şi raţionalismului în gândire şi practică. Gellner a fost un oponent asiduu al relativismului în toate formele lui, iar, către sfârşitul vieţii (a murit în 1995), a publicat un atac amplu contra postmodernismului, care este şi o apărare superbă a societăţii civile occidentale, proiect pe care a trăit să-l vadă triumfând asupra unuia din vechii săi rivali, socialismul de stat (celălalt fiind fundamentalismul islamic).

Gellner s-a născut la Paris în 1925; familia sa a locuit în Praga cea mai mare parte a perioadei interbelice, mutându-se în Anglia după invazia germană din 1939. La vârsta de 17 ani a obţinut o bursă la Oxford şi, după o scurtă perioadă de serviciu militar, şi-a luat licenţa în politică, filozofie şi economie. După ce a predat câţiva ani în Scoţia, a fost numit lector de sociologie la *London School of Economics*, unde s-a întâlnit cu antropologul Bronislaw Malinowski şi a decis să-şi completeze studiile cu un doctorat în acest domeniu. Ernest Gellner a fost numit titular la *LSE* în 1962, devenind şi membru al Academiei Britanice în 1974. A predat antropologia socială la Cambridge în anii ’80; deşi s-a retras oficial în 1993, a continuat să publice într-un ritm alert, contribuind şi la înfiinţarea Centrului de Studii asupra Naţionalismului din cadrul Universităţii Centrale din Praga în anul 1993.

Pentru a o înţelege, contribuţia lui Ernest Gellner la studiul naţionalismului trebuie încadrată în interesul său mai larg pentru modernism ca proiect filozofic revoluţionar şi ca eră plină de transformări în domeniul organizării economice, sociale şi politice. Pe de o parte, Gellner s-a situat ferm de partea raţiunii şi raţionalismului în termenii înţelegerii umane şi – pentru a utiliza titlul unui cunoscut text de-al său – a legitimării convingerii, aspecte relevate în lucrarea sa *Words and Things* (publicată pentru prima dată în 1959), o susţinută critică a filozofiei analitice sau lingvistice, scrisă şi ca reacţie faţă de dominaţia acesteia la Oxford, pe vremea când Gellner era student. Conform unor filozofi analitici (îndeosebi Wittgenstein,

în ultimii ani ai vieţii), credinţa iluminismului în raţiune ca mod de a înţelege lumea presupune o separarea radicală a gândirii de lumea exterioară; în absenţa acestei ipoteze, limba nu poate media între raţiune şi realitate, de vreme ce gândirea în conţinutul ei nu este lumea exterioară, ci *reprezentarea* acesteia, lumea neputând fi validată de gândire, căci gândirea reprezintă o parte a ei. Pentru Wittgenstein şi unii dintre continuatorii lui, funcţia filozofiei nu era înţelegerea lumii prin raţiune şi limbaj, ci conştientizarea modului în care utilizăm cuvintele şi analizăm înţelesul lor în „expresii" şi „stiluri de viaţă" particulare. Gellner a acceptat ideea că folosirea limbajului se face într-un cadru instituţionalizat şi al cutumelor, dar totodată a refuzat să se disocieze de teoriile cunoaşterii ca încercări de codificare a normelor procedurale ale acţiunii cognitive din ştiinţele sociale.

Una dintre cele mai cunoscute opere a lui Gellner este *Legitimation of Belief* (1974). Dacă în lucrările sale de început s-a axat pe o critică a celor care s-au îndoit de capacitatea raţiunii de a înlocui credinţa în înţelegerea lumii, în această lucrare se concentrează pe conflictul dintre *monismul* şi *pluralismul* (sau relativismul) epistemologic. Monismul este ideea că, în ciuda aparentei diversităţii a experienţei, există în substrat o ordine a lumii naturale şi sociale, care poate fi descoperită. Pluralismul este ideea că această ordine nu există, noi fiind prizonieri într-un cadru conceptual şi ideologic pe care l-am impus lumii pentru a-i crea un înţeles.

În multe dintre ştiinţele sociale la începutul anilor '70, domina dezbaterea inspirată de opera lui Thomas Kuhn. Teza sa privitoare la importanţa rolului cheie al paradigmelor conceptuale concurente a fost preluată de mulţi teoreticieni ai socialului care sugerau că, dacă ştiinţele naturii erau dominate de paradigme concurente, cercetătorii din domeniul ştiinţelor sociale nu puteau utiliza regulile descoperirii ştiinţifice în speranţa vană de a construi o ştiinţă *obiectivă* a societăţii. Pentru Gellner, ideea că credinţele (şi implicit comunităţile) sunt la fel de corecte deoarece nu există un set de criterii obiective pentru a le valida (sau de a le judeca) reprezintă o formă deghizată de relativism. Relativiştii care îl citează pe Kuhn în sensul susţinerii tezelor lor nu au înţeles nici teza acestuia privitoare la dezvoltarea cunoaşterii sociale (care totuşi *s-a dezvoltat*, deşi nu într-un cadru linear), fiind blocaţi într-o viziune îngustă asupra a ceea ce constituie metoda ştiinţifică. Ernest Gellner distinge două concepte numite de el *teorii de selecţie* în cadrul monismului, fiecare dintre acestea aplicând criterii diferite pentru a distinge adevărul de eroare. Una dintre acestea este „Ghost", o teorie care indică gândirea sau conştiinţa ca un agent creator activ al sensului într-un univers nestructurat al experienţei, iar cealaltă

„Machine", o teorie care indică unele structuri de substrat ale lumii, ce determină limitele între care poate să varieze experienţa. Pentru Gellner, „Ghost" este necesară pentru a-i contrazice pe cei care se bazează pe credinţă în diferenţierea înţelesului de experienţă, iar „Machine" pentru a explica schimbările de anvergură din istorie, care au contribuit la aplicarea uimitor de largă şi cu succes a metodelor cognitive de cercetare pentru a îmbunătăţi bunăstarea omenirii.

Totuşi, există o tensiune evidentă între cele două concepte ale lui, nerezolvată nici chiar de Gellner. „Ghost" subliniază importanţa încercării omenirii de a-şi folosi capacitatea unică de a raţiona pentru a înţelege lumea, în timp ce „Machine" invocă o explicaţie structurală, impersonală pentru triumful raţiunii asupra unor încercări şovăielnice de a găsi un înţeles unei lumi reale. Tensiunea reapare în întreaga sa operă, inclusiv în concepţia sa privitoare la creşterea (şi decadenţa) naţionalismului în epoca modernă. Ernest Gellner a fost un susţinător fervent al monismului şi raţionalismului, nu ca garanţi ai unui adevăr suprem, ci ca un set de principii cognitive în căutarea riguroasă a acestuia. Deşi a acceptat că aceste principii sunt produsele unei culturi a modernităţii, efectele practice ale aplicării acestora le oferă caracterul de universalitate.

Gândirea lui Gellner privitoare la naţionalism, fie explicativă fie evaluativă, este bazată pe concepţia sa mai largă despre era „modernă", pe care o consideră o ruptură majoră şi ireversibilă de trecut, în pofida nostalgiei noastre după unele aspecte ale erei premoderne. Trăsăturile principale ale acestei perioade, perioada unei societăţi industriale, sunt răspândirea culturii scrise, a dezvoltării tehnice, a educaţiei de masă şi a diviziunii muncii între indivizi şi clase sociale. Pe de o parte, modernitatea a fost aşa-numita menajeră a raţionalismului admirat de Gellner, iar, pe de altă parte, atât modernitatea cât şi raţionalismul (mai ales acele forme care invocă „Machine" în explicarea istoriei) sunt distructive pentru factorul uman şi pentru formele tradiţionale de identitate. Gellner menţionează într-una din ultimele sale lucrări:

> „Într-o lume tradiţională stabilă, oamenii au identităţi corelate cu rolurile lor sociale şi confirmate de viziunea lor generală asupra naturii şi societăţii. Instabilitatea şi schimbările rapide în cunoaştere şi în realitatea socială au privat aceste autoimagini de sentimentul anterior al siguranţei".[1]

Acesta este cadrul în care Ernest Gellner a afirmat că naţionalismul, cu ideea sa centrală că toţi cetăţenii statului trebuie să împărtăşească aceleaşi valori culturale şi să fie guvernaţi de conducători din aceeaşi cultură, a fost un fenomen în mod caracteristic modern. Conform formulării sale

cunoscute, „naţionalismul nu este deşteptarea naţiunilor la conştiinţa de sine; el inventează naţiuni acolo unde ele nu există“.[2] El este, pe scurt, o reacţie secundară la consecinţele dezintegratoare ale industrializării, chemat să menţină legăturile comunitare şi să permită oamenilor să tolereze forţele modernităţii. Concretizând, Gellner susţinea că industrializarea modernă depinde de o cultură comună dacă indivizii vor comunica într-o manieră impersonală într-un spaţiu geografic din ce în ce mai larg. Agenţii naţionalismului sunt elitele care, conştient sau nu, inventează şi folosesc naţionalismul spre a mobiliza cetăţenii pentru o cauză comună. Argumentaţia lui este compatibilă cu invocarea de către el a metaforei „Machine“: ea este materialistă din punct de vedere economic atâta vreme cât revoluţiile din procesul de producţie sunt considerate forţele motrice ale „progresului“, de la vânătoarea preistorică la modul de producţie şi distribuţie agrarian şi apoi la cel industrial.

Poziţia lui Gellner în problema naţionalismului a dat naştere la numeroase dezbateri. În particular, Benedict Anderson a afirmat că Gellner amestecă concepţia cu execuţia, existând riscul construirii unei argumentaţii pur funcţionaliste (A are nevoie de C, de unde rezultă B, întrucât A=industrializare, C=omogenitate culturală, iar B=naţionalism).[3] Se poate adăuga că argumentaţia lui Gellner nu ia în considerare relaţia dintre naţionalism şi relaţiile internaţionale. Dacă industrializarea este cheia pentru înţelegerea creşterii naţionalismului în secolul al XIX-lea în Europa, atunci cum se explică insolita apariţie a naţionalismului în Anglia şi Franţa în secolul al XVIII-lea?

Ca atare, teoria lui Gellner trebuie încadrată în analiza multicauzală a dezvoltării statelor teritoriale şi a rolului războiului. În acest sens istorici sociali precum Michael Mann, Charles Tilly şi Anthony Giddens sunt mult mai sistematici decât Ernest Gellner în analizarea acestor aspecte. Totuşi, opera lui Gellner îl situează în fruntea aşa-numitului domeniu „modernist“ al studiului naţionalismului în opoziţie cu cei consideraţi „primordialişti“, care identifică originile identităţii naţionale în legăturile complexe dintre grupurile etnice dominante şi subordonate. Desigur, unul dintre meritele marcante ale argumentaţiei lui Gellner este că aduce o contribuţie la explicarea a ceea ce părea un paradox al sfârşitului de secol al XX-lea – răspândirea capitalismului pe glob simultan cu apariţia naţionalismului, mai ales în fosta URSS. Angajat în favoarea iluminismului, Gellner era foarte îngrijorat că învierea naţionalismului la sfârşitul secolului al XX-lea va da naştere la extremism etnic. Acesta este în mod evident o forţă iraţională, deosebit de distructivă, în condiţiile în care puţine state au frontierele geografice identice cu cele culturale. Japonia reprezintă o excepţie de la regula conform căreia grupuri etnice eterogene şi „multinaţionale“ trebuie să coexiste în majoritatea statelor care alcătuiesc sistemul internaţional.

De vreme ce naţionalismul poate coexista cu orice alt tip de ideologie politică şi dată fiind preocuparea lui Gellner, spre sfârşitul vieţii, pentru fundamentalismul islamic, se pune problema celei mai potrivite forme politice pentru „vârsta raţiunii“. La sfârşitul lucrării sale *Reason and Culture* (1992), Gellner sugerează că „ne-am putea căuta în sfârşit identitatea în raţiune şi am putea s-o găsim într-un stil de gândire care să ne dea o cunoaştere adevărată a lumii şi să ne impună un comportament reciproc echitabil“.[4]

Cu puţin timp înainte de a muri, Gellner a finalizat o lucrare care preia sugestia de la finalul volumului *Reason and Culture*. Soluţia, în optica sa, este extinderea „societăţii civile“ occidentale pe întreg globul, fără a ţine seama de condiţiile specifice care au facilitat instaurarea acestei forme de societate în Europa de Vest şi în SUA. *Conditions of Liberty* (1994) este un redutabil tur de forţă al teoriei politice, sociologiei şi antropologiei sociale, prin care Gellner defineşte societatea civilă ca:

> „acel set de instituţii nonguvernamentale diverse care sunt destul de puternice să contrabalanseze puterea statului dar care, fără să împieteze asupra rolului acestuia de garant al păcii şi de arbitru al intereselor majore, îl pot totuşi împiedica să domine şi să atomizeze restul societăţii.“[5]

Gellner este continuatorul luptei pentru apărarea societăţii civile, dusă şi de Karl Popper, aceasta fiind soluţia optimă de armonizare a identităţii comunitare şi a libertăţii individuale. Societatea civilă are nevoie şi dă naştere „individului modular“. Alternativă la individul în întregime produs şi absorbit de o anumită cultură, individul modular este sinteza *ad-hoc* a mai multor comunităţi. Acesta era idealul lui Gellner, o societate pluralistă capitalistă, organizată ştiinţific şi nu religios sau feudal. Pentru multă lume, opusul societăţii civile este statul totalitar, în care societatea civilă este fie exterminată de stat, fie într-o continuă luptă cu acesta. Astfel, dezmembrarea URSS i-a făcut pe mulţi să creadă că învingătorul în războiul rece este societatea civilă occidentală. Gellner se îndoieşte de aceasta, iar valoarea cărţii sale rezidă în avertismentele sale că societatea civilă este o realizare rară. Gellner introduce conceptul de societăţi „segmentare“, în care familiile pot avea o autoritate mai cuprinzătoare asupra indivizilor, iar statul are o mică influenţă asupra familiilor. Deci probabil societatea civilă a surclasat comunismul de stil sovietic, dar rămâne de văzut dacă şi alte societăţi segmentare (poate din Asia) sunt la fel de vulnerabile.

Note

1. Ernest Gellner, *Reason and Culture*, Oxford, Blackwell, 1992, p. 182.
2. Ernest Gellner, *Thought and Change*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1964, p. 169.
3. A se vedea Benedict Anderson, *Imagined Communities*, ediţia a II-a, Londra, Verso, 1991.
4. Ernest Gellner, *Reason and Culture*, p. 182.
5. *Conditions of Liberty*, Londra, Hamish Hamilton, 1994, p. 5.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Anderson şi Smith.

Principalele lucrări ale lui Ernest Gellner

Words and Things: A Critical Account of Linguistic Philosophy and a Study in Ideology, Londra, Gollancz, 1959.

Thought and Change, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1964.

Cause and Meaning in the Social Sciences, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1973.

Legitimation of Belief, Londra, Cambridge University Press, 1974.

Spectacles and Predicaments: Essays in Social Theory, Cambridge, Cambridge University Press, 1979.

Muslim Society, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

Nations and Nationalism, Oxford, Blackwell, 1983.

The Psychoanalytic Movement, Or, The Coming of Unreason, Londra, Granada Publishing, 1985.

Relativism and the Social Sciences, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.

Culture, Identity, and Politics, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

State and Society in Soviet Thought, Oxford, Basil Blackwell, 1988.

Plough, Sword and Book: The Structure of Human History, Londra, Collins Harvill, 1988.

Reason and Culture: The Historic Role of Rationality and Rationalism, Oxford, Basil Blackwell, 1992.

Postmodernism, Reason and Religion, Londra, Routledge, 1992.

Encounters with Nationalism, Oxford, Basil Blackwell, 1994.

Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals, Londra, Hamish Hamilton, 1994.

Lecturi suplimentare

Buchowski, Michael, „Enchanted Scholar or Sober Man? On Ernest Gellner's Rationalism“, în *Philosophy of the Social Sciences*, nr. 24, 1994, p. 362-376.

Hall, John A. and Jarvie, Ian, *The Social Philosophy of Ernest Gellner*, Atlanta, Georgia, Rodopi, 1996.

Magee, Brian, *Men of Ideas*, Oxford, Oxford University Press, 1978, p. 251-264.

ANTHONY D. SMITH

Anthony D. Smith este profesor de studii etnice şi naţionalism la „European Institute“ din cadrul *London School of Economics* şi editorul revistei *Nation and Nationalism.* Raţiunea includerii operei sale în această lucrare este că ea contrastează cu teoria gelleneriană a naţionalismului şi completează opera lui B. Anderson. Studiind naţionalismul timp de peste 25 de ani, Smith a scris mult despre revigorarea fenomenului după războiul rece, argumentele sale fiind apreciate de cei care înţeleg această revigorare în contextul istoric respectiv.

Smith este interesat în mod special să provoace o dezbatere printre cei ce studiază naţionalismul asupra problemei dacă naţiunile şi naţionalismul au o origine mai veche (*primordialism*) sau sunt „invenţii“ moderne, aşa cum le-a definit Gellner.

Abordarea primordialistă consideră etnicitatea o caracteristică relativ stabilă a indivizilor şi comunităţilor. Înrădăcinată în moştenirea biologică sau în cea istorică, etnicitatea nu poate fi schimbată, în prezent, de indivizi sau grupuri, un individ fiind invariabil şi întotdeauna sârb, croat sau cecen. În acest sens, etnicitatea este baza identităţii naţionale, iar tensiunile etnice au cauze „naturale“. Deşi recunosc că războaiele etnice nu reprezintă stări permanente, primordialiştii consideră că acestea izvorăsc din diferenţele etnice şi de aceea nu este nevoie să fie explicate.

Chiar dacă se pot identifica catalizatori într-o anumită manifestare de naţionalism, fenomenul în sine este o caracteristică dată a identităţii colective peste care nu se poate trece. Abordarea primordialistă subliniază unicitatea şi importanţa covârşitoare a identităţii etnice. Puţine alte caracteristici ale indivizilor şi comunităţilor sunt fixate în acelaşi mod ca etnicitatea sau sunt în mod necesar conflictuale. Dacă este interpretat în acest fel, conflictul etnic este ceva *sui generis.* Smith afirmă că interpretarea primordialistă a fost dominantă în sociologie şi antropologie în anii ’50 şi la începutul anilor ’60.[1] Este, desigur, punctul de vedere promovat chiar de naţionalişti şi a fost susţinut cu convingere de politicieni naţionalişti contemporani precum Slobodan Miloşevici. Totuşi, accentul primordialist pus pe potenţialul istoric al comunităţilor etnice ca bază a legitimităţii politice, influent în mobilizarea minorităţilor ostile din toată lumea, a fost înlocuit, în literatura istorică şi sociologică, de interpretarea „modernistă“ sau „instrumentalistă“.

Conform cu această abordare, primordialismul promovează prea uşor ideea că avem identităţi bine definite şi nu ia în considerare variaţiile

în timp şi spaţiu ale naţionalismului. Această teorie eşuează din cauza incapacităţii sale de a explica atât apariţia a noi şi transformate identităţi, cât şi perioadele lungi în care fie etnicitatea nu este o caracteristică politică evidentă, fie relaţiile dintre diferitele grupuri etnice sunt prin comparaţie paşnice. Abordarea instrumentalistă, pe de altă parte, consideră etnicitatea şi naţionalismul ca un instrument folosit de indivizi, grupuri sau elite pentru a atinge în general scopuri materiale. Sub acest aspect naţionalismul nu are o poziţie independentă de procesul politic prin care sunt atinse scopurile colective. Indiferent de scopul în care este folosit, defensiv, pentru a dejuca ambiţiile altora, sau ofensiv, pentru a-şi îndeplini propriile scopuri, naţionalismul este o amprentă sau un set de legături simbolice care sunt folosite pentru a obţine un avantaj politic, precum adeziunea pe bază de interes la grup sau afilierea la partide politice. Luând în considerare structura existentă la nivel mondial a statelor şi concentrarea geografică a indivizilor ca fundal social şi economic comun din cadrul acestor entităţi, etnicitatea poate reprezenta un instrument puternic şi des folosit, dar, conform teoriei instrumentaliste, aceasta nu o distinge fundamental de alte tipuri de afiliere.

De-a lungul ultimelor decenii, Smith s-a concentrat asupra acestor abordări contrastante din istorie, sociologie, antropologie şi ştiinţe politice, încercând să medieze între ele şi să obţină o viziune echilibrată. În prima sa lucrare importantă în acest sens, *Theories of Nationalism*, publicată în 1972, el construieşte o matrice a tipurilor de naţionalism în funcţie de două seturi de criterii, formale şi esenţiale. Criteriul formal se referă la intensitatea şi efectul mişcării – gradul ei de complexitate şi dacă a obţinut sau nu nivelul statal. Pornind de la criteriul esenţial, Smith identifică două deziderate naţionale de bază, teritorial şi etnic, distingând apoi grupuri care sunt deja independente şi grupuri aflate în căutarea independenţei. Prin rafinarea acestor criterii de bază se obţine o matrice complexă ce cupinde mai mult de 50 de tipuri de naţionalism.

În prezentarea acestui sistem de clasificare Smith face distincţie între naţionalimul „etnocentric“ şi cel „policentric“, în scopul de a examina mişcările antice şi medievale care arătau şi se manifestau precum naţionalismul, dar care s-au petrecut într-o eră dominată de alte forme politice de organizare. Prin definirea naţionalismului modern ca manifestare ideologică care sprijină dorinţa unui popor de a deveni o naţiune independentă, *la fel ca alte naţiuni,* Smith afirmă că în prezent cultura politică globală se bazează pe conceptul de stat-naţiune ca unitate fundamentală, spre deosebire de etapele de timp anterioare. Mişcările „etnocentriste“ sau premoderne implicau recunoaşterea grupului ca singura entitate

politică semnificativă. Manifestările „polietnice“ sau moderne presupun existenţa unei comunităţi internaţionale de state-naţiuni în care naţiunea respectivă este un participant activ. Făcând această distincţie, Smith vrea să evite capcana excluderii unor mişcări din tipologia sa doar pentru că nu corespund unor definiţii potrivite cu era modernă. El pretinde că o mişcare poate fi definită ca naţionalistă dacă liderii ei acceptă anumite idealuri ce conferă legitimitate sau ceea ce Smith numeşte deseori în opera sa „doctrina centrală“ a naţionalismului. Doctrina în sine aparţine modernismului, dar pot fi observate şi unele elemente premoderne, idealurile fundamentale ale manifestărilor naţionaliste moderne fiind:

- lumea este divizată în naţiuni, fiecare având propriile caracteristici şi propriul destin;
- naţiunea este sursa puterii politice, iar loialitatea faţă de naţiune depăşeşte orice alt tip de loialitate;
- pentru a fi liberă, orice fiinţă umană trebuie să se identifice cu o anumită naţiune;
- pentru a fi autentică, fiecare naţiune trebuie să fie autonomă;
- pentru a se asigura pacea şi dreptatea în lume, naţiunile trebuie să fie libere şi lipsite de ameninţări.[2]

Pe lângă includerea manifestărilor premoderne în tipologia sa, Smith aduce în discuţie şi mişcările moderne care caută unificarea sau independenţa la scară supranaţională, şi anume mişcările integratoare (panmişcările). Scopul construirii unei doctrine centrale este de a sublinia rolul ideilor naţionaliste în legitimarea acţiunilor colective. Nici una dintre idei nu poate fi demonstrată, dar, dacă sunt considerate adevărate, atunci acţiunea politică devine nu numai de dorit, ci şi corectă şi necesară. Smith susţine că, în afara miezului doctrinei naţionaliste, există o varietate de „acumulări“ care contribuie la mobilizarea indivizilor, variind de la simboluri, precum drapelele şi paradele, până la subiecte fundamentale, precum glorificarea limbii materne şi a istoriei. Distingerea între miezul doctrinei şi acumulările ulterioare îi permite să găsească similititudini între textele naţionaliste şi argumente care ar putea fi puse în umbră de disputele care susţin fie limba, fie religia ca indicator optim al identităţii naţionale.

Încă în lucrările sale de început despre această temă, Smith reacţiona împotriva influenţei „instrumentaliştilor“, mai ales a mentorului şi coordonatorului său de doctorat de la mijlocul anilor ’60, Ernest Gellner. Doctrina centrală nu consideră limba ca elementul esenţial al naţionalismului, contrar abordării teoretice a lui Gellner. Trebuie menţionat că, spre deosebire de Gellner, Smith nu oferă o *teorie* a naţionalismului. În nici una dintre lucrările sale nu se regăseşte o explicaţie cuprinzătoare a apariţiei, caracteristicilor şi legăturilor dintre diferitele categorii ale naţionalismului, pe care le-a introdus în 1972. Smith afirmă că nu este posibil să se facă decât tentative de generalizare despre o categorie atât de complexă precum „naţionalismul“. În schimb, opera lui Smith trebuie privită ca o critică importantă a două dintre cele mai cunoscute argumentări referitoare la soarta naţionalismului. Prima susţine că ar fi posibilă domolirea naţionalismului prin subordonarea formelor „rele“ faţă de formele „bune“ ale fenomenului. Aceasta este speranţa a numeroşi liberali, care pun în contrast „naţionalismul etnic“ cu „naţionalismul civic“. A doua, conform căreia etnicitatea este considerată ingredientul esenţial al identităţii naţionale, este o reţetă a conflictelor şi tensiunilor într-o lume care conţine aproximativ 200 de state, în majoritate eterogene din punct de vedere etnic. Oricum, dacă identitatea naţională ar putea fi definită ca un angajament de susţinere a unor anumite principii constituţionale de guvernare, atunci naţionalismul ar înceta să reprezinte în lumea modernă o forţă separatistă. Naţionalismul civic nu implică o ameninţare contra unei ordini mondiale bazate pe separaţia teritorială a popoarelor şi comunităţilor deoarece nu solicită cetăţenilor să se autodefinească într-o manieră şovinistă, exclusivistă şi separatistă. Această distincţie liberală tradiţională este *motivul* central al analizei lui Michael Ignatieff despre renaşterea „naţionalismului etnic“ în anii ’90:

> „Naţionalismul civic promovează ideea unei naţiuni compuse din toţi cei care subscriu crezului politic al acesteia, indiferent de rasă, culoare, convingeri, sex, limbă sau etnicitate. Astfel, naţiunea este percepută ca o comunitate de cetăţeni care au aceleaşi drepturi, uniţi prin ataşamentul patriotic la un set împărtăşit de valori şi practici politice. (...) Ceea ce ţine închegată o societate nu este originea comună, ci legea. Aceasta presupune că apartenenţa la o naţiune poate fi o formă de ataşament raţional.“[3]

Al doilea argument des întâlnit este acela că, dacă naţionalismul ar fi un produs al modernităţii, atunci ar fi posibil ca, într-o presupusă eră postmodernă, să devină perimat. Dacă naţionalismul ar fi o consecinţă a industrializării din secolul al XVIII-lea, atunci soarta sa ar depinde de variabile externe controlului său. Smith prezintă acest argument astfel:

> „[Naţiunile] nu sunt părţi ale marilor mişcări ale istoriei, locomotiva progresului care să fie legată la marile structuri şi forţe motrice ale schimbării istorice – diviziunea internaţională a muncii, marile uniuni comerciale regionale, blocurile militare, comunicaţiile electronice,

tehnologia informării computerizate, educaţia de masă, mass-media şi altele... specifice unei ere «postmoderne», care, similar perioadei premoderne, nu are loc pentru etnicitatea definită politic şi pentru naţionalism ca forţă politică autonomă."[4]

Smith respinge aceste două argumente care, în viziunea sa, subestimează puterea naţionalismului în lumea modernă şi tind să se bazeze pe interpretarea instrumentalistă, devenită populară printre istoricii ultimelor decenii.[5]

Referitor la primul argument, Smith susţine că sunt subestimate originile „etnice" ale naţiunilor. Deşi acceptă argumentarea lui Gellner (implicit şi a lui Anderson) conform căreia istoria naţionalismului nu poate fi separată de alte forţe active ale erei moderne, Smith susţine totuşi că naţionalismul nu poate fi inventat sau „imaginat" pe baza unei pure născociri. Naţionalismul nu ar putea mobiliza atât de mulţi indivizi dacă nu ar apela la resurse adânc înrădăcinate în identitatea noastră. Depăşindu-i pe ceilalţi cercetători ai naţionalismului, Smith subliniază importanţa comunităţilor etnice (*etnii*, conform termenului francez) ca fiind componente esenţiale la care apelează doctrina fundamentală a naţionalismului. În viziunea sa, o „etnie" are şase caracteristici principale:

„1) un nume propriu colectiv;
2) un mit al obârşiei comune;
3) memorie istorică comună;
4) unul sau mai multe elemente de diferenţiere a culturii comune;
5) o asociere cu o anumită „patrie";
6) un sentiment de solidaritate al unor părţi semnificative din populaţie."[6]

Smith afirmă că instrumentaliştii greşesc când consideră că naţionalismul este un fenomen periferic întrucât a apărut în Europa şi pe continentul american în secolul al XVIII-lea. Într-adevăr, această perioadă reprezintă o separaţie esenţială în istoria etnicităţii şi naţionalităţii. Doar după 1800 a fost posibil ca fiecare etnie conştientă de sine şi fiecare comunitate politică să pretindă numele de naţiune şi să lupte pentru a deveni tipul pur de naţiune conform viziunii naţionaliste. Înaintea acestei perioade nu au existat o doctrină şi nici mişcări care să confirme statutul de naţiune sau să îndrume comunităţile prenaţionale către acest scop. Însă, dacă ignorăm originea etnică a naţiunilor şi a naţionalismului, suntem tentaţi să supraapreciem aşteptările optimiste în legătură cu dispariţia lor.

Astfel, spre deosebire de alţi comentatori, Smith nu a fost surprins de reînvierea naţionalismului la sfârşitul războiului rece. Spre deosebire

de Fukuyama, care pretinde că naţionalismul este soarta acelor state care încă nu au atins „sfârşitul Istoriei", Smith consideră recentul val de naţionalism, de după prăbuşirea URSS, doar ca unul dintr-o serie începută în secolul al XVIII-lea. El identifică trei „componente" ca fiind cauza varietăţii şi persistenţei naţionalismului la sfârşitul secolului al XX-lea.

Mai întâi, este ceea ce Smith denumeşte „distribuţia inegală a etnoistoriei". Toate comunităţile etnice fac referinţă la o „eră de aur" a măreţiei dintr-un trecut îndepărtat, dar nu toate *etniile* cu acelaşi succes. Distribuţia inegală stimulează din punct de vedere politic comunităţile mai puţin privilegiate în scopul recuperării acestui dezavantaj. Relativa lipsă de drepturi, fie economice, fie politice, dă naştere dorinţei de emulaţie la acele *etnii* care pot să-şi afirme identitatea fără nici o constrângere. În al doilea rând, Smith susţine că credinţele religioase constituie un set secundar major de „resurse adânci" pe care naţionaliştii le pot folosi în legitimarea şi în mobilizarea populaţiilor. Acesta este un argument obişnuit al literaturii despre naţionalism, care subliniază rolul acestuia în secularizarea religiei, dar care poate utiliza religia pentru a induce în oameni un sens misionar, care să justifice necesitatea sacrificiului. În ultimul rând, Smith identifică ideea unei „patrii ancestrale" (*ancestral homeland*) ca resursă crucială pentru mobilizare. Distribuţia variabilă a celor trei surse de putere înrădăcinate în mitul „primordial" al istoriei etnice este responsabilă de durabilitatea puterii naţiunii în era modernă. Periodizarea unor anumite valuri naţionaliste se face apelând la un set diferit de factori sau tendinţe din care Smith identifică patru:

1) apariţia unei elite intelectuale capabile să transforme tradiţiile etno-istorice, credinţele şi apartenenţa teritorială în limbaj naţionalist modern;
2) dezvoltarea socio-economică şi infrastructura culturală a comunităţii, desemnată de intelectualitate şi de alte elite ca fiind o naţiune în devenire, şi de aici capacitatea acesteia de a susţine o mişcare naţională durabilă;
3) reacţiile elitelor politice în cadrul comunităţii politice din care face parte comunitatea;
4) cadrul geopolitic general, care include schimbările atitudinii internaţionale faţă de separatismul etnic, iredentism, precum şi poziţionarea regională a naţiunii în discuţie.[7]

Smith susţine că este prematur să considerăm naţionalismul doctrina muribundă a erei moderne, care va fi înlocuită în scurtă vreme de organizaţii economice supranaţionale, de omogenizarea culturii şi de declinul statului-naţiune. Atât timp cât frontierele teritoriale rămân la baza dis-

tribuţiei autorităţii politice în lume, autoritate care nu se identifică cu puterea, naţionalismul va rămâne prezent. Luând în considerare factorii şi tendinţele identificate de Smith, revitalizarea naţionalismului la sfârşitul războiului rece nu trebuie să fie surprinzătoare, dar nici nu trebuie să ne aşteptăm ca toate mişcările naţionaliste să ducă la o creştere rapidă a numărului de state al sistemului internaţional. Societatea statelor este extrem de refractară în privinţa aprobării principiului „autodeterminării" deoarece acesta ar putea ameninţa direct puterea şi chiar existenţa celor mai multe dintre ele. Principiul suveranităţii monarhice a putut fi înlocuit de principiul suveranităţii populare începând cu Revoluţia franceză, dar sunt multe alte moduri în care statele pretind că îşi reprezintă poporul. De aceea, este de aşteptat ca, în viitor, relaţia ambiguă dintre naţionalism şi societatea internaţională să dureze.

Note

1. A se vedea, de exemplu, Clifford Geertz (ed.), *Old Societies and New States*, New York, Free Press, 1963; Edward Shils, „Primordial, Personal, Sacred, and Civil Ties", în *British Journal of Sociology,* nr. 1, 1953, p. 113-145.
2. Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge, Massachusetts, Polity Press, 1995, p. 149.
3. Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Londra, Chatto & Windus, 1993, p. 3-4.
4. Anthony Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, op. cit., p. 3-4.
5. A se vedea în special Anthony Smith, „Nationalism and the Historians", în *International Journal of Comparative Sociology*, nr. 33, 1992, p. 58-80.
6. Anthony Smith, *National Identity*, Londra, Penguin, 1991, p. 21.
7. Anthony Smith, „The Resurgence of Nationalism? Myth and Memory in the Renewal of Nations", în *British Journal of Sociology*, nr. 47, 1996, p. 593.

Consultaţi de asemenea în această lucrare capitolele referitoare la Anderson şi Gellner.

Principalele lucrări ale lui Anthony Smith

Theories of Nationalism, New York, Harper & Row, 1972.

Nationalism in the Twentieth Century, Oxford, Martin Robertson, 1979.

The Ethnic Revival, New York, Cambridge University Press, 1981.

„States and Homelands: the Social and Geopolitical Implications of National Territory", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1981, p. 187-202.

State and Nation in the Third World: The Western State and African Nationalism, Brighton, Wheatsheaf, 1983.

„Ethnic Identity and World Order", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 12, 1983, p. 149-161.

The Ethnic Origins of Nations, New York, Basil Blackwell, 1987.

National Identity, Londra, Penguin, 1991.

„The Nation: Invented, Imagined, Reconstructed", în *Millennium: Journal of International Studies*, nr. 10, 1991, p. 353-368.

Nations and Nationalism in a Global Era, Cambridge, Polity Press, 1995.

„Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism", în *Nations and Nationalism*, nr. 1, 1996, p. 371-388.

Nationalism and Modernism, Londra, Routledge, 1988.

Lecturi suplimentare

Canovan, Margaret, *Nationhood and Political Theory*, Cheltenham, Edward Elgar, 1996.

Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1992.

Griffiths, Martin and Sullivan, Michael, „Nationalism and International Relations Theory", în *Australian Journal of Politics and History*, nr. 43, 1997, p. 53-66.

Mayall, James, *Nationalism and International Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Miller, David, *On Nationality*, Oxford, Clarendon Press, 1995.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

GÂNDITORI CLASICI
(ANTERIORI SECOLULUI AL XX-LEA)

Clark, I. şi Neumann, I. (ed.)., *Classical Theories of International Relations*, Basingstoke, Macmillan, 1996.

Doyle, M., *Ways of War and Peace*, New York, Norton, 1997.

Knutsen, T., *A History of International Relations Theory*, Ediţia a II-a, Manchester, Manchester University Press, 1997.

Nardin, T. şi Mapel, D. (ed.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Vasquez, J. (ed.), *Classics of International Relations*, Ediţia a III-a, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1996.

Wight, M., *International Theory: The Three Traditions*, Leicester, Leicester University Press, 1991.

Williams, H., *International Relations in Political Theory*, Buckingham, Open University Press, 1992.

Williams, H., Wright, M. şi Evans, T. (ed.), *International Relations and Political Theory*, Buckingham, Open University Press, 1993.

TEORII CONTEMPORANE ALE RELAŢIILOR INTERNAŢIONALE

Booth, K., Smith, S. (ed.), *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity, 1995.

Brown, C., *International Relations Theory: New Normative Approaches*, Londra, Harvester Wheatsheaf, 1992.

Brown, C., *Understanding International Relations*, New York, St Martin's Press, 1997.

Burchill, S. şi Linklater, A., *Theories of International Relations*, Basingstoke, Macmillan, 1996.

Crane, G. şi Arnawi, A. (ed.), *The Theoretical Evolution of International Political Economy*, New York, Oxford University Press, 1991.

Doyle, M. şi Ikenberry, G. (ed.), *New Thinking in International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997.

Ferguson, Y. şi Mansbach, R., *The Elusive Quest: Theory and International Relations*, Columbia, University of South Carolina Press, 1988.

Haglund, D. şi Hawes, M. (ed.), *World Politics: Power, Interdependence and Dependence*, Toronto, Harcourt Brace Jovanovich, 1990.

Hollis, M. şi Smith, S., *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1990.

Jarvis, D. şi Crawford, R. (ed.), *International Relations: Still an American Social Science?*, New York, State University of New York Press, 1999.

Little, R. şi Smith, M. (ed.), *Perspectives on World Politics*, Ediţia a II-a, Londra, Routledge, 1991.

Olson, W. şi Groom, A., *International Relations Then and Now*, Londra, HarperCollins Academic, 1991.

Smith, S., Booth, K. şi Zalewski, M. (ed.), *International Theory: Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Stubbs, R. şi Underbill, G. (ed.), *Political Economy and the Changing World Order*, Londra, Macmillan, 1994.

Viotti, P. şi Kauppi, M., *International Relations Theory: Realism, Liberalism, and Pluralism*, Ediţia a II-a, New York, Macmillan, 1993.

REALISMUL

Beer, F. şi Hariman, R. (ed.), *Post-Realism: The Rhetorical Turn in International Relations*, Michigan, Michigan State University Press, 1996.

Buzan, B., Jones, C. şi Little, R., *The Logic of Anarchy: Rethinking Neorealism*, New York, Columbia University Press, 1993.

Grieco, J., *Cooperation Among Nations*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1990.

Griffiths, M., *Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation*, Londra, Routledge, 1995.

Guzzini, S., *Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold*, Londra, Routledge, 1998.

Rosenberg, J., *The Empire of Civil Society*, Londra, Verso, 1994.

Smith, M., *Realist Thought From Weber to Kissinger*, Baton Rouge, Louisiana State, University Press, 1986.

LIBERALISMUL

Axtmann, R., *Liberal Democracy into the Twenty-First Century: Globalisation, Integration and the Nation-State*, Manchester, Manchester University Press, 1997.

Baldwin, D. (ed.), *Neoliberalism and Neorealism*, New York, Columbia University Press, 1993.

Brown, M., Lynn-Jones, S. şi Miller, S. (ed.), *Debating the Democratic Peace*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1996.

Crawford, Robert, *Regime Theory in the Post-Cold War World: Rethinking the Neoliberal Approach to International Relations*, Aldershot, Dartmouth, 1996.

Kegley, C., *Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, New York, St Martin's Press, 1995.

Latham, R., *The Liberal Moment: Modernity, Security and the Making of Postwar International Order*, New York, Columbia University Press, 1997.

Macmillan, J., *On Liberal Peace: Democracy, War and the International Order*, Londra, I. B. Tauris, 1998.

TEORIILE CRITICE/RADICALE

Cox, Wayne S. şi Sjolander, Claire T. (ed.), *Beyond Positivism: Critical Reflections on International Relations*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1994.

Gill, Stephen şi Mittelman, J. (ed.), *Innovation and Transformation in International Studies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Keyman, E. Fuat, *Globalisation, State, Identity, Difference: Toward a Critical Social Theory of International Relations*, Atlantic Highlands, New Jersey, Humanities Press, 1997.

Linklater, A., *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations*, Londra, Macmillan, 1990.

MacMillan, J. şi Linklater, A. (ed.), *Boundaries in Question: New Directions in International Relations*, Londra, Pinter, 1995.

Neufeld, M., *The Restructuring of International Relations Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

TEORIA SOCIETĂŢII INTERNAŢIONALE

Armstrong, D., *Revolution and World Order: The Revolutionary State in International Society*, Oxford, Clarendon, 1993.

Bull, H., Kingsbury, B. şi Roberts, A. (ed.), *Hugo Grotius and International Relations*, Oxford, Clarendon, 1990.

Dunne, T., *Inventing International Society: A History of the English School*, New York, St Martin's Press, 1998.

Fawn, R. şi Larkins, J., *International Society after the Cold War*, New York, St Martin's Press, 1996.

Finnemore, M., *National Interests in International Society*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1996.

Robertson, B. (ed.), *The Structure of International Society*, Londra, Pinter, 1990.

ORGANIZAREA INTERNAŢIONALĂ

Czempiel, E. şi Rosenau, J. (ed.), *Global Change and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990's*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989.

Krasner, S. (ed.), *International Regimes*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1983.

Kratochwil, F. şi Mansfield, E. (ed.), *International Organisation*, New York, Harper Collins, 1994.

Rittberger, V. (ed.), *Regime Theory and International Relations*, Oxford, Clarendon Press, 1993.

Rochester, J., *Waiting for the Millennium: The United Nations and the Future of World Order*, Columbia, University of South Carolina Press, 1993.

POSTMODERNISMUL

Bartelson, J., *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Campbell, D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester, Manchester University Press, 1992.

Der Derian, J., *Antidiplomacy: Spies, Terror, Speed, and War*, Oxford, Basil Blackwell, 1992.

FEMINISMUL ŞI STUDIUL RELAŢIILOR INTERNAŢIONALE

Grant, R. şi Newland, E. (ed.), *Gender and International Relations*, Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1991.

Peterson, V. S. şi Runyon, A., *Global Gender Issues*, Boulder, Colorado, Westview, 1993.

Peterson, V. S. (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Boulder, Colorado, Lynne Reinner, 1992.

Pettman, J., *Worlding Women: A Feminist International Politics*, Londra, Routledge, 1996.

Steans, J., *Gender and International Relations*, Cambridge, Polity, 1997.

Sylvester, C., *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Zalewski, M. şi Parpart, J. (ed.), *The Man Question in International Relations*, Oxford, Westview, 1997.

SOCIOLOGIE ISTORICĂ/TEORII PRIVIND STATUL

Hobson, J., *The Wealth of States*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Kendrick, S., Straw, P. şi McCrone, D. (ed.), *Interpreting the Past, Understanding the Present*, New York, St Martin's Press, 1990.

Smith, D., *The Rise of Historical Sociology*, Philadelphia, Temple University Press, 1992.

Tilly, C., *Roads from Past to Future*, Oxford, Rowman & Litllefield, 1998.

Wood, E., *Democracy against Capitalism: Renewing Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995

TEORIILE DESPRE NAŢIUNE

Canovan, M., *Nationhood and Political Theory*, Cheltenham, Edward Elgar, 1996.

Greenfeld, L., *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1992.

Hutchinson, J. şi Smith, A. (ed.), *Nationalism: A Reader*, Oxford, Oxford University Press, 1993.

Mayall, J., *Nationalism and International Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Miller, David, *On Nationality*, Oxford, Clarendon Press, 1995.

LECTURI SUPLIMENTARE

Der Derian, J. şi Shapiro, M. (ed.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, Lexington, Massachusetts, Lexington Books, 1989.

Dillon, M., *Politics of Security: Towards a Political Philosophy of Continental Thought*, Londra, Routledge, 1996.

Jarvis. D. S. L., *International Relations and the Challenge of Postmodernism: Defending the Discipline*, Columbia, University of South Carolina Press, 1999.

Rosenau, P., *Postmodernism and the Social Sciences: Insights, Inroads and Intrusions*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992.